

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ
МИНИСТРЛІГІ

Темірбек Жүргеновтің 125 жылдығына арналған
«ҚАЗАҚСТАН МЕН ОРТА АЗИЯДАҒЫ БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ
МӘДЕНИЕТТІҢ ДАМУЫНДАҒЫ Т.ЖҮРГЕНОВТІҢ РОЛІ»

атты

ЖАС ҒАЛЫМДАР МЕН СТУДЕНТТЕРДІҢ IV ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ

Қазақстан Республикасы
Алматы қаласы, 12 сәуір 2023 жыл

МАТЕРИАЛЫ
IV МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ И СТУДЕНТОВ, ПОСВЯЩЕННОЙ 125-ЛЕТИЮ
ТЕМИРБЕКА ЖУРГЕНОВА
«РОЛЬ Т. ЖУРГЕНОВА В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И
КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ»

Республика Казахстан,
город Алматы, 12 апреля 2023 года

MATERIALS
OF THE IV INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND THEORETICAL CONFERENCE
OF YOUNG SCIENTISTS AND STUDENTS DEDICATED TO THE 125TH
ANNIVERSARY OF TEMIRBEK ZHURGENOV
«THE ROLE OF T. ZHURGENOV IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION,
SCIENCE AND CULTURE OF KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA»

The Republic of Kazakhstan,
Almaty, April 12, 2023

ТЕМІРБЕК ЖҮРГЕНОВ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ӨНЕР АКАДЕМИЯСЫ
ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР КАФЕДРАСЫ

КАЗАХСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ ИСКУССТВ ИМЕНИ Т.К. ЖУРГЕНОВА
КАФЕДРА ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА И СОЦИАЛЬНЫХ НАУКИ

МИРЗО ҰЛЫҚБЕК АТЫНДАҒЫ ӨЗБЕКСТАН ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТАРАЛЫҚ ОРЫС ТІЛІ КАФЕДРАСЫ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА
МЕЖФАКУЛЬТЕТСКАЯ КАФЕДРА РУССКОГО ЯЗЫКА

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ

ТЕМІРБЕК ЖҮРГЕНОВТИҢ 125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«ҚАЗАҚСТАН МЕН ОРТА АЗИЯДАҒЫ БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТТИҢ
ДАМУЫНДАҒЫ Т.ЖҮРГЕНОВТИҢ РОЛІ»

атты

ЖАС ҒАЛЫМДАР МЕН СТУДЕНТТЕРДІҢ IV ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-
ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ

Қазақстан Республикасы
Алматы қаласы, 12 сәуір 2023 жыл

МАТЕРИАЛЫ
IV МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ И СТУДЕНТОВ
«РОЛЬ Т. ЖУРГЕНОВА В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И КУЛЬТУРЫ
КАЗАХСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 125-ЛЕТИЮ ТЕМИРБЕКА ЖУРГЕНОВА

Республика Казахстан,
город Алматы, 12 апреля 2023 года

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редакторы

Азамат Сатыбалдыұлы

Т.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА ректоры

Бас редактордың орынбасарлары:

Халықов Қабыл Заманбекұлы, философия ғылымдарының докторы, профессор
Алимжанова Алия Шарабековна, философия ғылымдарының кандидаты, профессор
Мейірбаев Бекжан Берікбайұлы, философия ғылымдарының кандидаты, доцент

Редакциялық алқа мүшелері

Таирова Назгуль Абаевна, филол.ғ.к., доцент, Сарсембаева Аида Жағфаровна, филол.ғ.к., доцент, Амангелдиева Гүлмира Амангелдықызы, PhD, Алдабергенова Гульнар Дильдахановна, филол.ғ.к., доцент, Бияздықова Әлия Әлімбекқызы, PhD, Айтқұлова Жаныл Бокеевна, Алматова Нуршашты Араповна, Абдықадырова Айнұр Зеренқановна, педагогика ғылым. магистрі, Қосназарова Салтанат Досбергенқызы, педагогика ғылым. магистрі, Тауенов Қанатбек Ерғазыұлы, тарих ғыл. магистрі, Нұрмухамбетов Ардақ Амангелдыұлы, PhD, Өмірбекова Әлия Өмірбекқызы, филос. ғ. к., доцент, Альчимбаева Айгуль Бакытжановна, пед. ғ. к., Құранбек Әсет Абайұлы, филос. ғ. к., Құрманалиева Айнұр Дүрбеленқызы, филос. ғ. д., профессор, Исакова Равшана Каримжановна, филол. ғ. к., доцент, Цой Алла Павловна, филол. ғ. к., доцент, Хашимова Феруза Ураловна.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары. = **«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»**: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. = materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students **«The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»** – Алматы, 2023. – 448 б. = Алматы, 2023. – 448 с. = Almaty, 2023. – 448 p.

Конференция материалдарында түркі әлемінің мәдениетін ілгерілету, гуманитарлық ғылымдар саласындағы өзекті мәселелер мен түркітілдес елдердегі өнердің даму тенденциялары туралы ақпарат алмасу, түркі халықтарының ұлттық бірегейлігі мен патриотизмін қалыптастыру мәселелері көтеріледі. Сондай-ақ көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, публицист, аудармашы, ғылым мен білім беруді ұйымдастырушы, XX ғасыр басындағы Қазақстанның мәдени жаңғыруының идеологі – Темірбек Қараұлы Жүргеновтің (1898-1938) өмірі мен қызметі мысалында жастарды азаматтық ұстанымдарын тәрбиелеу мен гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар, білім, мәдениет және өнер жүйесіндегі өзекті зерттеулер, дәстүрлер мен жаңалықтар, жаһандану мәселелері, патриоттық тәрбие, мәдени мұраны сақтау және ұлттық мәдениеттің даму тенденциялары қарастырылған.

Жинақтың материалдары ғалымдар мен жоғары оқу орындарының оқытушыларына, магистранттар мен студенттерге пайдалы болуы мүмкін.

В материалах конференции поднимаются вопросы продвижения культуры тюркского мира, обмена информацией по актуальным вопросам в области гуманитарных наук и тенденциях развития искусства в тюркоязычных странах, формирования национального самосознания и патриотизма тюркской молодежи, воспитания гражданской позиции на примере жизни и деятельности выдающегося государственного и общественного деятеля, публициста, переводчика, организатора науки и просвещения, идеолога культурной модернизации Казахстана начала XX века – Темирбека Караулы Жүргенова (1898-1938). В статьях также отражены актуальные исследования, традиции и инновации в системе гуманитарных и социальных наук, образования, культуры и искусства, вопросы глобализации, патриотического воспитания, сохранения культурного наследия и тенденции развития национальной культуры.

Материалы данного сборника могут быть интересны ученым, преподавателям высших учебных заведений, магистрантам и студентам.

The materials of the conference raise issues of promoting the culture of the Turkic world, exchanging information on topical issues in the field of the humanities and trends in the development of art in Turkic-speaking countries, the formation of national identity and patriotism of the Turkic youth, the education of a civic position on the example of the life and work of an outstanding statesman and public figure, publicist, translator, organizer of science and education, ideologist of the cultural modernization of Kazakhstan in the early twentieth century - Temirbek Karauly Zhurgenov (1898-1938). The articles also reflect current research, traditions and innovations in the system of humanities and social sciences, education, culture and art, issues of globalization, patriotic education, preservation of cultural heritage and trends in the development of national culture.

The materials of this collection may be of interest to scientists, teachers of higher educational institutions, master students and undergraduates.

АЛҒЫ СӨЗ

**Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының ректоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері
А. Сатыбалды**

Құрметті конференция қатысушылары мен қонақтар!

Темірбек Жүргеновтің 125-жылдық мерейтойына арналған «Орталық Азия мен Қазақстанның білім, ғылым және мәдениетінің дамуындағы Темірбек Жүргеновтің ролі» атты жас ғалымдар мен студенттердің IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясына қош келдіңіздер!

XX ғасыр басы қазақ тарихының аса маңызды кезеңдерінің бірі. Дәл осы уақытта ұлт мүддесін жоғары қойып, барлық саналы ғұмырын қазақ халқына аянбай қызмет етуге арнаған ұлт қайраткерлері қалыптасты. Ұлт қайраткерлерінің қазақ мемлекеттілігі үшін күресіп, оның саяси ғана емес, рухани азаттығы мен кемелдігі жолындағы еңбектері көпке үлгі. Өзінің бастамашыл идеяларымен қазаққа ғана емес, күллі түркі жұртына танымал болған ұлт қайраткерінің бірі – Темірбек Қараұлы Жүргенов болды.

Темірбек Қараұлы Жүргенов Орта Азия мемлекеттік университетінің құқық факультетін тәмамдады. Дана халқымыз «Ұстазы жақсының ұстамы жақсы» дейді. Ауыл медресесінде оқыған жылдары ұстазы болған Тұрмағамбет Ізтілеуовтен бірнеше шығыс тілдерін меңгеріп, азамат болып қалыптасудың дұрыс жолын таңдады. Ұзақ жылдар бойына Тәжікстанда, Өзбекстанда қызмет етіп, Қазақстанға тәжірибесі толысқан қайраткер болып оралды. Қазақстанның Халық ағарту комиссары қызметін атқарған Темірбек Қараұлы Жүргенов кейінгі ұрпақ үшін мол мұра қалдыра алды. Темірбек Жүргенов Қазақстанның ағарту саласын басқарған жылдар жаппай зайырлы білімге көшу, өнердің одақ көлемінде ұлықтала бастаған тарихи кезеңдерімен тұспа-тұс келді. Өзіне жүктелген жауапкершілікті абыроймен атқара білді. Бүгінде түркі жұртына танымал болған Темірбек Қараұлының 125 жылдық мерейтойына мемлекеттік тұрғыдан мән беріліп отыр. Бұл сөзсіз мерейтойдың маңыздылығын одан әрі арттыра түседі деп санаймыз. Мерейтойды лайықты атап өту ұлттық болмысты сақтап, жаһандану дәуіріндегі рухани құндылықтарымызды ұрпақ жадына сіңіруде айрықша рөлге ие екенін атап өтуіміз керек. Мерейтойдың еліміздің әр аймағында аталып өтілуі де ортақ түсінік пен ұлттық идеологияның қалыптасуына әсер етері сөзсіз. Тарихи сабақтастығынан жаңылмаған еліміздің бұл игі шараны өз деңгейінде өткізуі өзінің халықаралық саяси аренадағы орнын нақты белгілей алған Қазақстанның бүгінгі қарқынды дамуымен қатар, рухани мұрасына деген ыждаһаттылығын барша әлемге тағы бір танытары анық. Сондықтан «Орталық Азия мен Қазақстанның білім, ғылым және мәдениетінің дамуындағы Т. Жүргеновтің ролі» атты жас ғалымдар мен студенттердің IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясы жұмысына сәттілік тілей отырып, жастарымыздың ұлт қайраткеріміздің мұрасына деген қызығушылығы арта түседі деген сенімділік білдіремін!

**Заведующий межфакультетской кафедрой
русского языка НУУз имени Мирзо Улугбека
Исакова Равшана Каримжановна**

**Добрый день, уважаемые участники конференции,
дорогие коллеги, студенты!**

Разрешите выразить благодарность за приглашение участвовать на этой площадке, объединившей коллег из разных стран, представителей разных вузов, людей, которые глубоко чтят память видного государственного и общественного деятеля, публициста, переводчика, организатора науки и просвещения Темирбека Караулы Жургенова, внесшего весомый вклад в дело становления образования в Центрально азиатском регионе. Выпускник Ташкентского государственного университета (ныне НУУз) Темирбек Жургенов, в 30-ые годы XX века занимал пост комиссара просвещения Узбекистана. Полиглот, в совершенстве знал 6 языков, среди которых был и узбекский язык. Именно знание многих языков, позволило ему, организатору по природному дарованию, за короткий срок в разных районах открыть десятки школ, училищ, театров. Открывать дорогу к знанию - его жизненное кредо. Издание учебников, открытие новых школ, создание школ-интернатов, открытие новых вузов... - и это не полный перечень активной деятельности человека, имя которого чтят в наших странах. 2023 год, объявленный Годом Темирбека Жургенова, еще и еще раз дает нам возможность прикоснуться к биографическим страницам жизнедеятельности этого замечательного человека, труженика, ученого.

Наша встреча сегодня направлена на поддержку, развитие и продвижение наших дружеских отношений, на улучшение качества образования, развитие «инновационного мышления» у студентов; модернизацию системы образования, на то, чтоб одновременно решались по-современному, по-новому, в соответствии с вызовом времени важнейшие задачи: образовательная, научная, инновационная.

В настоящее время уровень развития страны определяется во многом ее интеллектуальным потенциалом, образование, особенно высшее, рассматривается как ведущий фактор социального, политического и экономического прогресса. Президент нашей страны Ш.М. Мирзиёев обратился к нам, учителям и наставникам с такими словами: «Нашему обществу нужны новое мышление и новые идеи, самое главное, кадры новой формации, способные осуществлять реформы». И в этом - глубокий смысл. Важнейшая ценность и основной капитал современного общества - человек, способный к поиску и освоению новых знаний и принятию нестандартных решений. Деловой мир построен на общении, контактах. Умение правильно изложить свои мысли в устной или письменной форме, быть успешным в общении, уметь выступать перед аудиторией – это необходимые составляющие современной профессиональной и общественной деятельности будущих специалистов, которых мы готовим. В век стремительного развития инновационных технологий, проводится модернизация системы образования. Применение инноваций, параллельно с другими обучающими технологиями, взаимно дополняющими друг друга, в процессе обучения целесообразны, т.к. они смыкается с коммуникационной культурой - культурой общения, диалога в широком смысле слова: диалога народов, человека с человеком, человека и компьютера.

Национальный университет сегодня – это вековая история фундаментального образования практически всех государств Центральной Азии, стремящийся к восприятию инноваций, гибко реагирующий на все изменения окружающего мира.

Участникам конференции желаю плодотворной работы, открытости, новых идей и свершения задуманного. Пусть будет мир и крепнут наши дружеские профессиональные узы сотрудничества.

Благодарю за внимание.

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ
САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И
ПОЛИТОЛОГИИ

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

050012, Алматы қаласы,
Масанчи көшесі, 39/47
Тел.: +7 727 292-57-17
www.kaznu.kz

050012, Almaty,
Masanchi st., 39/47,
tel.: +7 727 292-57-17,
www.kaznu.kz

050012, г. Алматы,
ул. Масанчи, 39/47
Тел.: +7 727 292-57-17
www.kaznu.kz

№ 22-26-80
« 05 » 04 2023 г.

Құрметті «Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясына қатысушылар, қонақтар!

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің атынан және өз атымнан сіздерге құрметімді білдіруге рұқсат етіңіздер.

Бүгінгі конференциямыз ірі мемлекет және көрнекті қоғам қайраткері, публицист, аудармашы, Қазақстан мен Орталық Азияның оқу-ағартуы мен ғылымының дамуына орасан зор үлес қосқан әрі XX ғасыр басындағы халқымыздың мәдени жаңғыруының идеологі – Темірбек Қараұлы Жүргеновтің өмірі мен қызметін зерттеп, насихаттауға арналады.

Конференцияның Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер академиясында өтіп отырғанын орынды шара деп түсінемін, өйткені Темірбек Қараұлы аз ғана ғұмырында Қазақстандағы білім, мәдениет, әдебиет, өнер саласының талантты ұйымдастырушысы ретінде қазақ халқының тарихи санасын қалыптастыруға, руханиятымыздың іргелі проблемаларын шешуге зор үлес қосқан тұлға.

«Темір наркомның» 125 жылдығына арналған конференция өзі мерт болса да, оның ісі, атқарған қызметі, халқының болашағына сіңірген қалтқысыз еңбегі, атап айтқанда артында мұра болып қалған әдеби-мәдени, оқу-ағарту саласында жазған құнды дүниелері шаң басқан мұрағат сөрелерінен алынып, жоғары бағасын алаған мұраларының ішкі мазмұнын тереңірек түсінуге ықпалдасатын және оны жаңа деңгейге көтеретін ауқымды шара деуге болады.

Темірбек Жүргеновтің ерен еңбегінің алдындағы ұрпақтық қарызымызды мойындай отырып, асыл азаматтың өнегелі өмірі, еліне деген сүйіспеншілігі қазақ мәдениетінің тарихында мәңгі жазылып, бүгінгі ұрпақ үшін Отанға қызмет етудің жарқын үлгісі деп білемін.

Құрметті зиялы қауым! Алда да сіздердің Темірбек Жүргенов сияқты ұлы тұлғаларымыздың есімін, еңбектерін ұлықтау мақсатында мұрасын зерттеу арқылы зияткерлік күш-қуатымызды, отандық ғылымның әлеуетін арттыруға, Жаңа Қазақстанның рухани-мәдени жаңғыруына үлес қоса беретіндеріңізге сенемін. Алдағы уақыттағы ғылым мен қоғам игілігі жолындағы қызметтеріңіз табысты бола берсін!

Құрметпен,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Философия және саясаттану факультетінің
деканы

Бекжан Мейрбаев

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ПЛЕНАРЛЫҚ БАЯНДАМАЛАР / ПЛЕНАРНЫЕ ДОКЛАДЫ

ТЕМІРБЕК ЖҮРГЕНОВ - ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ ҰЛЫ ТҮЛҒАСЫ

Актанова З.А.

*Қазақстан-Неміс Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекшіі - ф. ғ.к., доцент Солтанбекова Ф.Ә.*

Abstract

This work is about Temirbek Zhurgenov. Temirbek Zhurgenov was one of the great people in Kazakhstan. In this work you will get acquainted with his biography, history and what contribution he made to our country.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Зиялылар – қай заманда да өмір сыры мен сынын жан-жүрегімен бағамдап, толғай білген, халқының келешектегі тағдырын зерек көңілімен болжай білген жандар», – демекші, Темірбек Қараұлы Жүргенов қазақ даласындағы өз ұлтының жарқын болашағы үшін күрескен ұлтжанды, зиялы қауым өкілдерінің бірі.

Халқымыздың рухани-мәдени, оқу-білім саласын, даңқын көтеруге себеп болған қайраткерлеріміздің бірі. “Елім”, “жұртым” деп жан айқайымен жанын оққа да, отқа да қарсы тосқан Күрескер, еліміздің атағын көтерген әйгілі тұлға. Жоқты бар қылған, барды зор қылған Жасампаз. Өз тағдырын өзі жасаған кісіге не дауа, ал бойынан өмірге құштарлық отын бір сәт бәсеңсітпей, еліне деген алаулы сезімі жүрегімен қоса дүрсілдеп соғып тұрғанда ғұмыры мезгілсіз қиылғаннан аянышты нәрсе бар ма екен?! Т.Жүргенов небары 39 жыл жасады – үшінші мүшелінен шыға бергенде өзі керемет үміт еткен мына өмірге жанар бағып соңғы рет дұрыстап қарап та үлгермей, керек десе не болғанын жөнді ұға алмай кете барды.

Жүргенов Темірбек Қараұлы Қазақстандағы мәдениет, әдебиет, өнер саласының талантты ұйымдастырушыларының бірі, республиканың көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері. Темірбек Қараұлы Жүргенов есімі тек қана қазаққа ғана емес, иісі түркі жұртына мәлім, Орта Азия мен Қазақстанға ортақ тұлға, аса көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, қаламы қарымды сыншы-көсемсөз иесі саналады. емірбек Жүргенов - ойы ұшқыр, қаламы қарымды публицист. Оның көсемсөз мұрасы бастауын үш нәрседен: жеке басының бұйдагерлік (лидерлік), саясаткерлік және ұйымдастырушылық үздік қабілетінен алады. Бұған оның «Қазақстандағы мәдениет революциясы», «Қазақстандағы сауатсыздықты жою» кітаптары, «Саяси экономия» оқулығы, «Орта Азиядағы қазақ халқының күйлері», «Қазақ педагогикалық институтын құру», «Қазақ халқының ақындары мен жыршылары», тағы басқа очерктер мен мақалалары жатады. Қазақстандағы мәдениет, әдебиет, өнер саласының талантты ұйымдастырушыларының бірі, республиканың көрнекті мемлекет қайраткері Темірбек Қараұлы Жүргенов өмірінің соңғы күндеріне дейін қазақ халқына, еліне адал қызмет етті, қалың жұртшылық арасында үлкен құрметке, зор беделге ие болды. Темірбек Жүргенов 1898 жылы Қызылорда облысы Жалағаш ауданының қазіргі Т.Жүргенов ауылында (бұрынғы Жаңаталап) дүниеге келген. Ол кезінде ел ұстаған билік иесі, өз заманының талабын аңғара білген көзі қарақты бел баласы. Осындай дәулетті, тәрбиелі ортада өскен Темірбек өз кезеңі үшін тиянақты білім, ұлағатты тәрбие алды: дәстүрлі халықтық ортада тәрбиеленді, ұлттық психологияны, сөз бен саз мәдениетін ананың сүтімен, атаның қанымен бойына сіңірді. Жас Темірбектің ұстаздар жағынан да жолы болды.

Бала кезінен алғыр, шыншыл, білімқұмар бала ауыл молдасынан дәріс алып, орыс-қазақ бастауыш мектебіне оқуға түсіп, 1913 жылы оны бітіріп шығады. Мектеп бітіріп, сауатын

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ашқан жас Некрасов, Крылов шығармаларын аударып бастайды. 1917 жылы Уфа жер шаруашылығы училищесіне оқуға түседі. Осында оқып жүріп қоғамдық өмірге белсене араласады, студент жастардың әлеуметтік қозғалыстарына қатысады. 1918 жылы «Қазақ мұңы» газеті редакциялық алқасының құрамына енді, Торғайдағы кеңестер съезін шақыру бюросының мүшесі болды. 1919 жылы Ырғыз уезі Кенжеғара болысы революциялық комитетінің төрағасы қызметіне тағайындалған. 1920 жылы БК(б)П қатарына өтіп, Ырғыз уездік революциялық комитетінің, уездік жұмысшы, солдат және шаруа депутаттары атқару комитетінің төрағасы болып сайланды. 1921-1923 жылдары Орынборда жұмысшы факультетінде оқиды. 1923 жылы Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университетінің құқық факультетіне оқуға жіберіледі. Осында оқып жүріп, ол Қазақ АКСР-інің Түркістан Республикасындағы толық өкілетті өкілі болып тағайындалады, Қазақ АКСР-і мен Түркістан Республикасының Орталық Атқару комитеттеріне мүше болып сайланады, өлкелік және республикалық партия ұйымдарының конференциялары мен пленумдарына қатысады. Орталық Азияда құрылған республикалар аумағының ұлттық-территориялық межеленуіне ат салысады. Бұл мәселе төңірегінде «Еңбекші қазақ», «Советская степь» газеттеріне мақалалары жарияланды. 1926 жылы Ташкенттің Қазақ педагогикалық институтының директоры болып тағайындалады. Институтқа академик В.В.Бартольд, профессор С.Е.Малов секілді ғалымдарды шақыртып, институт жұмысын жандандыруға күш салды. Жоғары оқу орындарына арналған саяси экономия және құқықтану пәндері бойынша оқу құралдарын қазақ тіліне аударды. Қазақ термелерінің жинағын құрастыруға ат салысты. 1929-1930 жылдары - Тәжікстан үкіметінің қаржы комиссары. 1930-1933 жылдары - Өзбекстан үкіметінің халық ағарту комиссары. 1933-1937 жылдары Қазақстан үкіметінің халық ағарту комиссары қызметтерін атқарды. Ол Қазақстанның Халық ағарту комиссариаты жұмысына С.Аспандияров, Қ.Жұбанов, Ғ.Мүсірепов сияқты қайраткерлерді тартты. Жүргеновтің тікелей ат салысуымен «Қазақстанда мектеп жүйесін реттеу және қазақ орта мектептерін көбейту туралы» қаулы қабылданып, қазақ орта мектептерінің саны артуына негіз қаланды. Жүргенов Халық ағарту комиссариатын ұлттық мәдениетті өркендету штабына айналдырды. Ол 1934 жылы Алматыда өткен Бүкілқазақстандық халық өнерпаздарының 1-слетін, 1936 жылы Мәскеудегі Қазақстан өнері мен әдебиетінің онкүндігін негізгі ұйымдастырушылардың бірі болды. Онкүндік кезінде республикамыздың өзге де мәдениет қайраткерлерімен бірге Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталды.[3, б.237]

Т. Жүргенов Қазақ мемлекеттік университетінің ашылуына зор үлес қосты. Бірқатар облыстарда екі жылдық мұғалімдер институттары құрылды, өнеркәсіп, көлік және байланыс үшін ондаған техникумдар құрылды. Медициналық институттар, кен-металлургия институты жұмыс істей бастады. [1, б.58]

Т. Жүргеновтың тұсында мәдениет пен өнерге ерекше көңіл бөлінді. Мысалы, Алматы музыкалық-драма техникумы оқу комбинаты болып қайта құрылды, оның жанынан кино бөлімі құрылды. Орал қаласында музыка мектебі ашылды.

Халық әртісі Қ. Жандарбеков былай деп жазды: "Темірбек Жүргенов қазақ өнерінің қанаттарын жайып жіберуі үшін көп тер төкті. Біз оны қазақ театрының әкесі ретінде білеміз".

1934 жылғы 13 қаңтар – "Айман-Шолпан" музыкалық комедиясын қою күні – Қазақ операсының туған күні болып саналады. Кейін "Қыз Жібек", "Жалбыр" опералары болды.

Қазақ театрының негізін қалаушылардың бірі, ҚазКСР Халық әртісі Қанабек Байсейітов Т. Жүргеновты еске алады:

- Брусиловскийге "Қыз Жібек" операсын жасауды Қазақстанның ағарту халық комиссары Т. Жүргенов ұсынды. Ол оны өзіне шақырды және ұзақ уақыт бойы даладағы сүйікті аңыздың мазмұнын айтып берді. Содан кейін ол оны жаңадан құрылған Қазақ

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мемлекеттік музыкалық театрының редакторы етіп тағайындағанын және барлық жағдайды бере отырып, жұмысқа "жақсылық" бергенін айтты. "Бізге тек жақсы опера жазыңыз!" - деді нарком. [2, б.81]

Т. Жүргенов қазақтардың ауызша-поэтикалық шығармаларының көптеген шығармаларын, соның ішінде қазіргі қазақ ақындарының әндерін жинады және жазды. 1924 жылы Қазақстан ақындарының "Терме" ("жинақ") атты алғашқы әндер мен өлеңдер жинағының бірін шығарды. Кейін Жинақ едәуір толықтырылды, редакцияланды және орыс және қазақ тілдерінде шығарылды.

Оның еңбектерінде Қазақстанның революцияға дейінгі мәдениеті тарихының мәселелері көрініс тапты. Алғашқылардың бірі болып ол XIV ғасырдағы аңызға айналған ақын-философ Асан-Қайғы (Асана-қайғы) поэзиясына бет бұрды, ол өзінің "Жер-үйік" (уәде етілген жер) деген сәтсіз ізденістерін сипаттады.

КСРО Халық әртісі Күләш Байсейітова, композиторлар Ахмет Жұбанов пен Евгений Брусиловский өз мақалалары мен естеліктерінде Т.Жүргеновтың Қазақстанның шығармашылық зиялылары арасында қолданған зор беделі мен құрметі туралы айтады. Ол бұл беделге өзінің жоғары және жан-жақты мәдениетімен, өнерді нәзік түсінуімен, оның дамуына шынайы қамқорлығымен лайық болды.

А.В. Затаевич ол туралы "қазақ халқының 1000 әні" кітабына өз жазбаларында былай деп жазды: "Т. Жүргенов – зиялы және байсалды жас қазақ, Сырдария әндерінің негізін қалаушы, маған Хивадан шыққан Конрат тектес әндердің өте құнды хабарларын берген. Өкінішке орай, менің барлық күш-жігеріме қарамастан, мен оның Отанының ескі ән шығармашылығында бұл адамның кең хабардарлығын толық пайдалана алмадым".

Т. Жүргенов халықтық таланттарды іздеп, оларға барлық жағынан қолдау көрсетіп, оқу мен жұмыс істеу үшін қажетті жағдайлар жасады. Мәселен, Қазақ КСР Халық суретшісі Әбілхан Қастеев оның ұсынысы бойынша ең көне этнограф-суретші Н. Хлудовтың шеберханасына қабылданды, содан кейін өзінің талантын одан әрі жетілдіру үшін Мәскеуге оқуға жіберілді.

Т. Жүргенов ұлттардың рухани жақындасуында аударма ісін жоғары қойды. "Одақтың басқа халықтарының классиктері мен Кеңес жазушыларының аудармалары, – деп жазды ол, – қазақ халқын Одақ пен Батыстың үздік әдеби шығармаларымен жақындастырып, қазақ шығармашылығындағы интернационалдық байланыстарды нығайтты". Оның қатысуымен Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Лев Толстой, Горький және басқа жазушылардың шығармалары қазақ тілінде жарық көрді.

Халық ағарту ісін дамытуға қосқан зор үлесі үшін Т. Жүргенов Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталды. Ол туралы серіктестер: "өнер адамдарына кейде Темірбектің темір ерік-жігері жетіспейді", - деді. Сол кезде оны "темір халық комиссары", "Қазақ Луначары" деп атағаны бекер емес. Барлық іс-шаралар оның жеке басшылығымен және тікелей бақылауымен өткізілді. Ол әр ауылды, әр ауданды аралап, театр жаттығуларына қатысып, сыни мақалалар, қойылымдарға шолулар жазды... Қазақ КСР - ағарту халық комиссары көптеген танымал актерлердің үйіне жиі келіп, олардың өмірі-болмысы туралы әңгімелесті. Ол баспанасы жоқ Дина Нұрпейісованың қиын тағдырына белсенді қатысты.

1937 жыл келді. Маусым айында оның Семей сайлау округі бойынша КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаттығына кандидатурасы ұсынылды. Екі айдан кейін, 2 тамызда Т. Жүргенов қамауға алынды. 1938 жылы 25 ақпанда қырық жасқа толмай атылды.

Сонымен бірге оның әкесі, сексен жастағы ақсақал қамауға алынып, атылды. Т. Жүргеновтың жұбайы Дамеш-апай түрмеге қамалып, оған 8 жыл берді. "Халық жауының" әйелі, Алаш-Орда қайраткері Әлімхан Ермековтың әпкесі 1957 жылы ғана түрмелерде 18 жыл азап шеккеннен кейін Алматыға оралды. 1990 жылы 86 жасында ол

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қайтыс болды. Олардың жалғыз ұлы Шоратай Ташкентте оқып жүргенде қайтыс болды. Асырап алынған інісі қуғын-сүргінге және "халық жауы" деген ұятты белгіге төтеп бере алмай, Ұлы Отан соғысы жылдарында өз еркімен майданға аттанды және оралмады.

Сталиндік тоталитаризмнің құрбаны болған өз халқының даңқты ұлы Т. Жур-ген 1957 жылы ақталды. Оның есімімен Алматыдағы көшелер, мектептер, өнер академиясы аталды. Ол туралы естеліктер мен мақалалар жазылған. Кітаптар жарық көрді. Оның өмірі мен шығармашылығы ғалымдардың зерттеу объектісіне айналды.

Адамдарды қазақ мәдениетін тамырландыру, кейінгі ұрпақ үшін мәдени мұраны сақтау, өз Отанын өркениетті заманауи мемлекетке айналдыру идеяларымен баурап алу қабілеті Темірбек Жүргеновтің айналасына шығармашылық күш жинады. Тәуелсіз Қазақстан жағдайында бұл идеялар жаңа серпін алып, елімізді болашаққа ұмтыла отырып, іске асырылуда.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тілеуқұлов Г. Жазықсыз жазаланған тұлғалар. -Ташкент, 2000. -Б.57-62.
2. Оразбаков, А. Ж. Нарком просвещения Казахстана Темірбек Жүргенов / А. Ж. Оразбаков, У. С. Ибраев. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 1.1 (81.1). — С. 80-83. — URL: <https://moluch.ru/archive/81/14867/> (дата обращения: 16.03.2023).
3. Региональный статистический ежегодник Казахстана за 1992 год. / Алматы, Казинформ, 1993. - 588 с. URL: <https://moluch.ru/archive/81/14867/> (дата обращения: 12.03.2023).

РОЛЬ ТУРМАГАМБЕТА ИЗТЛЕУОВА В СТАНОВЛЕНИИ ЛИЧНОСТИ ТЕМИРБЕКА ЖУРГЕНОВА

Саярат Р.К.

*КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель - к.ф.н., доц. Сарсембаева А.Ж.*

Abstract

The article traces the spiritual connection between Turmagambet Iztleulov and Temirbek Zhurgenov. The heritage and works of Turmagambet, educational views, love of poetry and knowledge were one of the reasons for the development of high spirituality in Temirbek's social activities.

Словно бы по велению судьбы Темірбек Жүргенов получил свои первые уроки религии и литературы у прославленного поэта, бесстрашного просветителя, дух которого невозможно было сломить, несмотря на гонения. Его первым учителем был Турмагамбет Изтлеуов. Нет достоверной информации, говорящей о том, что он действительно был преподавателем в его ауле, но Темірбек Жүргенов был с ним близко знаком ещё с юных лет и считал его своим учителем. [1, 144].

Турмагамбет Изтлеуов в совершенстве знал арабскую и персидскую классическую поэзию, его произведения в основном были просветительского характера, воспевали силу знаний, призывали народ к образованию и высмеивали порочные стороны жизни. Поэт считал, что долгом настоящего гражданина должно быть освобождение родного народа от эксплуатации и поднятие его духа.

Турмагамбет утверждал, что высшая цель нравственности - это настоящая дружба, единство, сплоченность и честное служение народу. Стихи национально-освободительной тематики, написанные в канун первой русской революции 1905-1907 года, в которых он

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

беспощадно высмеивал крохоборов, разоблачал жадность и неискренность, показывали его настрой. Как метко выразился академик З.Ахметов: "Поэзия - биение пульса мировой жизни, кровь и факел, свет и солнце этой жизни"[2, 8].

Турмагамбет поддерживал национально-освободительное восстание 1916 года в Казахстане, чему посвятил своё толғау «Землю покрыла тревожная мгла», написанное в том же году. Многие произведения посвятил Октябрьской революции, Компартии, и никакие преследования и аресты не сломили дух и волю. В 1916 году впервые за времена колониального гнета была проявлена общность национальных интересов, люди включились в активную политическую деятельность, ощутили себя силой. Бесстрашный поэт смело продолжал писать стихи против всего порочного, и его дух, вероятно, повлиял и на его ученика, Темирбека Жургенова, который в 1923 - 1926 годах, когда уже был студентом, выпустил дискуссионную статью «Город и аул в восстании 1916 года»[3, 1].

Он писал о том, что казахский эпос, почти неизвестный до Великой Октябрьской революции, всегда был достоянием народного творчества, но начал проявляться в полной мере сейчас, поднимается до высот виртуозной музыкальности. Темирбек Жургенов хорошо разбирался в народном искусстве, и, будучи его ценителем, сочинял стихи, виртуозно играл на домбре. В репертуар выступлений артиста Сералы Кожамкулова долгие годы входили стихи Т. Жургенова, одним из которых было стихотворение «Переводчик при начальнике» где был яркий образ взяточника. Схожее с этим произведением стихотворение было и у Турмагамбета: он написал его, когда Жургенову было всего 8 лет, но этот стих, его тематика, так и осталась актуальной:

«"Нет" и "нет" - один ответ у скупого бая,
от хлопот любых себя этим избавляет.
"Дай!" - льстит взяточник - хитрец, улыбаясь ясно.
И из пригоршни воды выудит он масло»
(«есть» и «нет», «возьми» и «дай», 1906) [4, 9]

Однако, несмотря на сатиристически направленные стихи, деятельность Т. Жургенова была, как и у Турмагамбета, скорее просветительской, направленной на повышение образования и самосознания народа, а не критической или оценочной. Он желал прослужить науке до конца своих дней, и, фактически, никогда не отходил от своей мечты. Т.Жургенов всегда поднимал проблемы образования, старался привлекать к решению этой проблемы учительство, общественность, всех трудящихся республики. Вопросы качества обучения и воспитательной работы учителя несли за собой расширения и упорядочения учебных заведений, необходимости в совершенствовании системы переподготовки учительских кадров ради народного самосознания.

Полиглот, переводчик Турмагамбет Изтлеуов писал:

Ум – это неизнашиваемая одежда,
Наука – источник, ежедневно возбуждаемый.
Правящий ими обоими,
На бездушной земле будет победим.
Кружа людей в водовороте,
Создавая движения бытия,
Когда есть время искусству и науке,
Есть ли причина для бездействия.
Блуждая с самим с собой, отстав от каравана,
Горько плакать на голой земле. [5, с.304]

Нетрудно обнаружить духовную связь между мыслями Турмагамбета Изтлеуова и Т. Жургенова. Темирбек Жургенов высоко ставил в духовном сближении наций

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

переводческое дело. Он знал множество языков, будучи, как и его учитель, полиглот, заинтересованный в культуре множества соседних государств. Переводы писателей других народов роднили казахский народ, укрепляли интернациональные связи; при его участии были изданы на казахском языке произведения Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Льва Толстого, Горького и других писателей.

В целом деятельность Турмагамбета Изтлеуова была тесно связана с движением жизни Т.Жургенова, он повлиял на него не только как его первый учитель, ведь судьба свела их во время перевода с персидского на казахский язык "Шахнаме". Часть «Рустем-Дастан» даже была издана в 1961 году отдельной книгой.

Это произошло в 1934 году, когда праздновалось тысячелетие персидского поэта Фирдоуси, а нарком просвещения республики, Темирбек Жургенов, был назначен на проведение декады казахской культуры в Москве. Тогда он и изъявил инициативу перевести знаменитейшее произведение «Шахнамэ» на казахский язык, зная, что попытки перевести данное произведение на казахский язык уже предпринимались, но все либо быстро сдавались, либо перевод не отличался особым качеством.

На тот момент Турмагамбет, известный своим бесстрашным духом, уже был в очередной раз арестован, но по указанию наркома Т.Жургенова был освобожден и вскоре прибыл в Алма-Ату. Когда Жургенов спросил его смог бы тот перевести «Шахнамэ» на казахский язык, он ответил: «Это произведение я читал на арабском, персидском, турецком и даже на чагатайском языке. Многие части даже знаю наизусть». Именно так одним из первых переводчиков поэмы «Шахнаме» был Турмагамбет Изтлеуов; он взялся за работу, которую Фирдоуси писал на протяжении 35 лет, имея при себе срок на перевод в одиннадцать месяцев.

Турмагамбет Изтлеуов успел перевести только треть из 120 тысяч строк поэмы, так как на Жургенова было заведено уголовное дело, и их в скором времени арестовали как «врагов народа»[6].

Турмагамбет Изтлеуов тогда велел своей супруге взять все тридцать пять томов рукописи, написанной арабской вязью, и глубоко зарыть в родном ауле. Она поначалу заворачивала работы мужа в кошму и прятала под таганом и кереге, но когда следователи стали упорствовать, все же закопала их. Именно благодаря ей тексты Турмагамбета дошли до наших дней, но работа над священной книгой таджиков и иранцев оказалась роковой для Турмагамбета.

Важно отметить, что Турмагамбет Изтлеуов крайне бережно относился к теме образования. Он учился в аульных, кочевых школах, в Бухаре а после и в Ташкенте, где он начал изучать литературу и языки, и в итоге, по окончанию учебы, овладел персидским, арабским, турецким и чагатайским языком. Когда он вернулся в родной аул, то основал мечеть, построил школу и на протяжении двадцати лет учил детей. Жургенов так же, как и Изтлеуов, писал произведения, интересовался творческим ростом своего народа. Он лично следил за строительством школ и переподготовкой преподавателей, поддерживал любые творческие идеи молодежи. Именно их необъятная любовь к искусству и науке стала показателем успеха Темирбека Жургенова в просветительской деятельности.

Список литературы:

1. Батырбекова Р.О. Из истории русско-казахских литературных связей. – Алматы, Білім, 1998.
2. Жанбершиева У. Поэтическое творчество Турмагамбета Изтлеуова. – автореферат, Алматы, 1990 г.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. Жүргенов Т. Город и аул в восстании казахов 1916 года. – Советская степь. 1926. № 196, 198, 199.
4. Жанбердиева У. Поэтическое творчество Турмагамбета Изтлеуова. – автореферат, Алматы, 1990 г.
5. Изтлеуулы Т. Шығармалары. ред. Е. Раушанов. Алматы: Жазушы, 2007.
6. Турмагамбет Изтлеуов ПОЭТ, ФИЛОСОФ, ПЕРЕВОДЧИК //Электронный портал <http://old.kzvesti.kz/kv/backissues/41666-poet-filosof-perevodchik.html>

МӘСКЕУДЕГІ ҚАЗАҚ ӨНЕРІ МЕН ӘДЕБИЕТІНІҢ БІРІНШІ ОНКҮНДІГІ ТАРИХЫНАН

*Мақажан М.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА, Алматы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD., А.А. Нурмухамбетов*

Abstract

The article deals with the issue of the decade of Kazakh art and culture, which was held in Moscow in 1936. The authors recorded not only the course of the decade, but also described in detail the course of preparation for the decade on the basis of archival documents and memorable works of the participants of the decade. At the same time, the authors note The Great work of Temirbek Karaevich Zhurgenov, who was the people's commissar of education in those years in the organization and holding of the decade at a high level.

Мәскеуде өткен қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігінің өтуі сөзсіз еліміздің мәдени өмірінің елеулі тұстарының бірі болды. Отызыншы жылдардың алғашқы кезеңінде қазақ халқының басына түскен ауыр тағдыры мен зұлматты жылдарынан кейін ел еңсесін тіктеп, республикалық қана емес, Одақ көлемінде қазақ халқының мәртебесін көтерген шаралардың бірі – біздің зерттеу нысанымызға айналған онкүндік мәселесі болып табылады. Сөзсіз қазақ халқының тарихы рухани мол мұраларға аса бай. Ежелден еліміздің аумағында тек саяси ғана емес, мәдени маңызды оқиғалар мен тұлғалар шығармашылығының озық үлгісі қалыптасты. Ауызша тарих айтудың жарқын әрі бірегей үлгісі саналатын халық ауыз әдебиеті өзінің тарихи бастауларын ежелгі қазақ жерлерінен бастауын алып, заманның ағымына сай түрленіп, бастапқы қалпынан айрылмады. Еліміздің бай табиғаты мен оның әсем келбеті ақындарға шабыт беріп, бірегей әрі қайталанбас туындылар дүниеге келді. Тарихтың түрлі кезеңінде ел іргесі шайқалған тұста бірлік пен ұлттың бір мақсатқа жұмылуына үндеген бабаларымыздың дана сөздері мен өсиеттері де түрлі әдеби жанрларға негіз болды. Міне осындай мол рухани мұрамыз әр заманда бойына өнер дарыған тарих жасаған тұлғаларымыздың қажырлы еңбегі арқылы ұрпақтан ұрпаққа жетіп келді. ХХ ғасыр басы сөзсіз түрлі саяси оқиғалар мен алмағайып саяси үдерістерге толы болды. Осы ретте де ұлт қазынасын би ұстап, оны дәріптеуге саналы ғұмырын арнаған жандар қазақтың киелі өнерін халықаралық сахналарға шығарды. Бұл әрине қазақ өнерінің жаңа серпін алып, дамуына үлкен септігін тигізді. Міне осындай қазақ өнерінің кең жұртшылық алдына таныстырылуының бір кезеңі – 1936 жылғы Мәскеуде өткен қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігі болып табылады.

Әрине қазақтың ХХ ғасырдың алғашқы жартысындағы рухани өмірінің үлкен белесі де осы онкүндікпен тығыз байланысты. Өйткені дәстүрлі қазақ қоғамында кеңінен таралған

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ұлттық өнеріміздің бір арнаға тоғысып, оны өзге халыққа паш еткен де осы онкүндік болып табылады. Сондықтан қазақ қоғамының рухани өмірін, оның дүниетанымы мен ұлттық ерекшеліктерін танытатын өнер десек, оның халықаралық деңгейге көтерілуіндегі маңыздылығын айшықтау мәселені өзекті ете түседі.

Бұл 1936 жылғы қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігіне дайындық жұмыстары өте қызу түрде жүргізілген. Оған дәлел он күндік қарсаңындағы ұйымдастыру жұмыстары бола алады. Мәселеге қатысты архив құжаттарында он күндік қарсаңындағы дайындық жұмыстарына сол тұстағы Халық Ағарту комиссары болған Темірбек Қараұлы Жүргеновтің аса жауапкершілікпен қарағандығына көз жеткізуге болады.

1936 жылдың 17-23 мамыр аралығында өткен қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігінің табысты өтуі – жоспарлы жұмыс пен тыңғылықты дайындықтың жемісі болып табылады. Сондықтан да ғылыми-зерттеу жұмыстары үшін дәл осы дайындық жұмыстарына жете көңіл маңызды бола түспек. Байқағанымыз дайындық жұмыстары түрлі әртүрлі бағыттарда жүрді. Осындай дайындық жұмыстарының біріне арналған қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігін өткізуге жауапты комиссияның 1 сәуірінде болған отырысында бірнеше мәселелер талқыланады. Олардың қатарында он күндіктің өту уақыты мен театрландырылған қойылымдарға қажетті киімдер мәселесі талқыланған. Он күндіктің өткізілу уақытына қатысты 1936 жылдың 1 сәуірінде Т.Қ. Жүргенов өзі қатысқан отырыста Кеңестік Халық комиссарлар кеңесі жанындағы Өнер комитетінің ұсынысына сай қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігі 11-18 мамыр аралығында өтуі тиіс саналды және осы отырыстың қаулысына сай осы мерзім мақұлданған. Ал театрландырылған қойылымдар үшін қажетті киім-кешекпен қамтамасыз ету үшін жекелеген тұлғаларға сапиян, Ташкенттен бұл-материалдар және «Қыз Жібек» пьесасы үшін шапандар сатып алуға тапсырмалар беріледі [1]. Әрине қойылымға қажетті киім-кешектер мәселесі бұдан басқа да жиналыстар мен отырыстарға арқау болған. Ал бұл архив құжатындағы мәліметтен байқағанымыз онкүндіктің алғашқы кездегі өткізілу мерзімінде болып отыр. Кейінгі тарихи оқиғалар көрсеткендей онкүндік алғашында белгіленген күннен басқа уақытқа ауыстырылған.

Мәскеудегі онкүндікті жоғары деңгейде өткізудің маңыздылығы мен қазақ мәдениетін паш етудің тамаша мүмкіндігін көрсету үшін алдын-ала комиссия ұйымдастырлуы заңды мәселе. Міне сол комиссия құрамына А. Жұбанов, Ғ. Тоғжанов сынды қайраткерлермен қатар сол тұстағы Халық Ағарту комиссары болған Темірбек Қараұлы Жүргенов та болған еді. Жалпы аталған он күндіктің тамаша әрі жоғары деңгейде ұйымдастырылуы да алдымен Темірбек Қараұлының атымен тығыз байланысты. Ол турасында сол он күндіктің белді қатысушысы Қанабек Байсейітов өзінің естелігінде Дайындық басы кеңесуден басталды. Кеңестен кеңес көре жүріп дәл осы жолғыдай кеңесті өз басым оған дейін де, одан кейін де көргенім жоқ. Екі жұма кеңестік. Кеңесіміз кәдімгі жиналыс. Сөйлейміз, таласамыз, дәлелдейміз. Күн сайын сол, демалыс күн дегеніміз жоқ. Және кей күндері таңғы тоғыздан түнгі он екіге дейін отырып қаламыз, тамақ ішудің өзін ұмытып кетеміз» деген болатын [2, 110 б]. Сонымен қатар Қанабек Байсейітов өзінің еңбегінде Темірбек Жүргеновті барша он күндікке қатысушылардың идеялық тұрғыдан шабыт беруші тұлға деп бағалап, он күндікті өткізуге жауапты тұлғаларды негізгі басшысы деп әділ бағасын берген. Өйткені шешімін тапқан мәселелердің түйіні Халық комиссарының араласуымен тез шешімін тауып отырғандығын айтады.

Мәскеудегі онкүндікке дайындық жұмыстарының қызу түрде жүргендігін сол тұстағы Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының төрағасы Ғаббас Тоғжанов Халық ағарту комиссары Т.Қ. Жүргенов пен бірқатар жазушыларға жазған хатынан да байқауға болады. «Он күндікке үлкен мән берілуде. Бұл ретте Украинаның тәжірибесі де ескеріліп жатқандығы байқалады. Ендігі реттегі біздің міндетіміз он күндікке дайындықты

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

тыңғылықты ұйымдастырып, он күндіктің өзі театр мен әдебиет саласындағы жеткен жетістіктер паш етіп, қазақ өнерінің кеңес жұртшылығының назарына лайықты екендігін көрсету» деген болатын. Сонымен қатар Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының төрағасы мәселенің маңыздылығын атап өте келе, он күндікті үлгі аларлықтай өткізу тікелей өзімізге байланысты дей келе, бірқатар ұсыныстарын береді. Олардың қатарында «Қыз Жібек» пен «Жалбыр» қойылымынан бөлек екі үлкен концерт беру керектігін айтып, оның бірін Үлкен театрда, екіншісін Орталық мәдениет және демалыс саябағында ұйымдастыру қажет. Осы концерттерге қазақ өнерінің озық үлгілерін (Музтеатр, филармония, драмтеатр және т.б) әкелу керек. Ендігі кезекте концерттік бағдарламаны мақұлдау керек. Хор міндетті түрде болу керек. Өз кезегінде ол мықты және қызықты болуы керек. Концертте біздің музыкалық және драммалық пьесаларымыздың қызыты актілерінен үзінді көрсету қажет (атап айтқанда «Айман-Шолпан», «Шұға»). Ол мәселені талқылап, өздеріңіз шешім шығарыңыздар. Концерт көңілді әрі әртүрлі болуы керек. Ұлттық оркестр ең үздік күйлер мен әндерді паш етуі тиіс. Екі немесе үш айтыскер ақындарды алып келуіміз қажет. Мәскеуде халық ақындарын тыңдағысы келеді. Барлығы Мәйімбетті сұрайды. Менің пікірімше, Мәйімбетпен қатар, Иса Байзақовты алып келуіміз керек. Олардың орындауының мәтіні мен аудармасын алдын-ала ұйымдастыру керек. Ол табысты болмақ. Мәскеуліктер үшін бұл бірегей және қызыты болады» деп қазақ мәдениеті мен әдебиетінің Мәскеудегі он күндігі бағдарламасын жасауға үлкен үлесін қосады. Қазақстан Жазушылар одағының басқармасының төрағасы Ғаббас Тоғжанов сонымен қатар әдебиет саласына да үлкен мән береді. Мысалы өзінің хатында Ғ. Тоғжанов «Сәкен, Сәбит, Мұхтар және Бейімбет он күндікке жаңа шығармаларын беру керек. Ол повесть немесе өлеңдер емес, өзекті мәселеге арналған жылы өлеңдер болса, Бейімбет пен Мұхтар орталық газеттердің біріне шағын әңгімелерін беруіне болады... Қазақ әдебиетінің кешін ұйымдастыру көзделіп отыр. Кеште жекелеген қазақ ақындарын өздерінің қазақ тіліндегі өлеңдерін оқуға шақырады. Сол себепті біздің ақындарға дайындалу қажет. Әсіресе Сәкен, Сәбит, Әбділдә мен Ілиясқа дайындалу қажет. Тағы да не істеу қажет?» деп қазақ мәдениеті мен әдебиетінің он күндігін өткізудің маңыздылығын ескерте келе, тағы да ой қосуға шақырады [3].

Осы тұста Мәскеудегі он күндікке деген қызу дайындық пен пікір-таластар Жазушылар Одағында да жүріп жатқан. Пікір-таластар әсіресе әдеби кешті ұйымдастыру және таныстырылатын шығармалар хақында болғандығы белгілі. Мәскеудегі он күндікке өз шығармашылығын таныстыруға баратындар қатарында Сәкен Сейфуллин, Мұхтар Әуезов, Бейімбет Майлин, Ілияс Жансүгіров, Сәбит Мұқанов және де тағы да басқалары баратын болып шешілген [4]. Он күндік барысында аталған тұлғалардың қатысуымен Мәскеудегі Кеңес жазушылар үйінде, орталық радиода, өнерпаздар, жұмысшылар клубтарында кездесулер ұйымдастырылып, әдеби кештің бағдарламасы да жасалады. 1936 жылдың 4 мамырында Мәскеуде қазақ мәдениетінің жеткен жетістігін көрсету үшін үш жүзден астам қазақ өнерінің майталмандары Мәскеуге арнайы пойызбен аттанды. Мәскеуге келісімен-ақ мерекелік көңіл күй бірден сезілді деп айтуға толық негіз бар. Өйткені Мәскеудің Қазан вокзалынан қазақ өнерпаздарын жергілікті әртістермен қатар, қазақ жастары салтанатты түрде қарсы алған. Бұл сөзсіз болатын он күндіктің салмағының ауыр әрі жауапты екендігін қазақ өнерпаздарына моралдық түрде сезіндірсе керек. Сонымен қатар одақ көлемінде таралған сол тұстағы «Правда», «Известия» сынды газеттер он күндіктің барысында толықтай жеткізіп тұрды. Басты назар сөзсіз қазақ операларына ауған сыңайлы. Өйткені аталмыш газеттерде жарық көрген Н. Изгоевтың және П. Керженцевтің мақалаларында аталмыш опералармен қатар, тұтастай қазақ өнеріне деген тамсануды байқауға болады.

Ал жоғарыда атап өткен Үлкен театрда өткен қорытынды гала концерт барысында А. Жұбанов жетекшілігімен өз өнерлерін көрсеткен ұлт-аспаптары оркестрінің өнері де жоғары

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

деңгейде өткен. Оркестр орындаған күйлер және олардың сүйемелімен ән шырқаған Күләш Байсейітова, Жамал Омарова, Жүсіпбек Елебеков, Бісмілла Балабековтар қазақ ән айту өнерінің көне ғасырлардан бастау алып заманына сай өз даму жолын тапқандығын дәлелдей алды. Ал Шара Жиенқұлова бастаған бишілердің өнері де көрермендердің ыстық ықыласына бөленеді. Жоспарға сай концерттің бірінші бөлімін балетмейстер А.Александровтың жетекшілігімен училище тәрбиенушілері қорытындылады. Ол турасында Қ. Байсейітов: «Мәскеуліктерге айрықша әсер еткен бір номер хореография мектебі оқушыларының биі болды, қазіргі тілмен айтқанда, ол бір сенсация болып еді. Кіл өңкей сегіз-тоғыз жастағы қазақтың ұл-қыздары, барлығы 24 бала П.И.Чайковскийдің «Ұйқыдағы аруынан» вальс биледі. Залдағы жұрттың сондағы сезім әсерін сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес. Бізден ондайды күтпеген ғой олар, мәдениеті мешеу дамыған халықтан дәл осындай жасөспірімдердің өнерін көрсете қояр деп ойламаған да болулары керек, біздің бүлдіршіндердің биге шыққаны, би болғанда Чайковскийге билегені шынында да олар үшін күтпеген керемет болды» деген болатын [5, 124 б].

1936 жылдың 17 мамыр күні Үлкен театрдың сахнасында қазақ өнері мен әдебиетінің онкүндігі Ғабит Мүсіреповтың «Қыз Жібегімен» ашылады. Бір сөзбен айтқанда аталмыш қойылым Мәскеу көрермендер үшін ерекше қызықты болған. Осы қойылымда «Қыз Жібек» ролінде Күләш Байсейітова, Төлеген ролінде Қанабек Байсейітов, Бекежан ролінде Құрманбек Жандарбеков, Шеге ролінде Манарбек Ержанов, Базарбай роліндегі Қалыбек Қуанышбаевтыңдардың өнері көпшілікті таңғалдырған. «Қыз Жібектен» кейінгі Мәскеуліктер үшін Бейімбет Майлиннің музыкалық «Жалбыр» пьесасын көрсетіледі. Аталмыш қойылымда да Құрманбек Жандарбеков Жалбырдың, Хадишаның ролінде Күләш Байсейітова, Елеместің ролінде Манарбек Ержанов, Елубай Өмірзақов Қайрақбайдың ролін аса шеберлікпен сомдаса, Шәкен Айманов сондай-ақ Қапан Бадыров та кәсіби шеберліктерімен көзге түсті. Үлкен театрда ұйымдастырылған қорытынды гала концерт барысында жыр атасы Жамбыл Жабаев өзінің жырын арнап, Мәскеуліктерге қазақ халқының ыстық ықыласы мен туысқандық сарындағы өлеңдерін оқыған. Ахмет Жұбановтың басқаруындағы жаңадан ұйымдасқан халық музыка аспаптар оркестрі қазақтың бірнеше көңілді күйлерін сәнді сазымен орындап, тыңдаушыларды тамаша сүйсіндірді [6, 4-7 бб].

Сөйтіп, қазақтың жаңа өсіп келе жатқан көркемөнерінің аз уақыт ішінде қол жеткен шығармашылық табыстарын Мәскеу жұртшылығы мен жоғары басшылық жоғары бағалады. Сондықтан да осы он күндікте ерекше кезге түскен өнер қайраткерлері ордендармен, медальдармен наградталады. Олардың ішінде: Қалыбек Қуанышбаев, Күләш Байсейітова, Құрманбек Жандарбеков, Серке Қожамқұлов, Елубай Өмірзақов, Манарбек Ержанов, Қанабек Байсейітовтарды атап өтуге болады. Әрине қазақ өнері мен мәдениетінің бірінші онкүндігі қазақ мәдениеті үшін не берді деген заңды сұрақ туындайтыны түсінікті. Сөзсіз бірінші онкүндіктің тарихи маңызы өте жоғары болды. Ең алдымен алғашқы онкүндік қазақ мәдениетінің әлемдік мәдениеттің бір бөлігі екендігін көрсетіп беріп, өмір сүруге құқылы екендігін дәлелдеді. Сонымен қатар осы кезеңнен бастап, қазақтың төл өнері мен әлемдік өркениет арасында заңды байланыс орнап,

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві, 1841 қор, том 1, 1 іс, 207 парақ
2. Байсейітов Қ.Құштар көңіл – Алматы: Жазушы. 1977. – 224 б
3. Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві, 1178 қор, Тізім 1, іс 28, парақтар 9-14

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

4. Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві , 1778 қор. Тізім. 1. Іс. 28. Парақ. 1-2
5. Каратева Г. Декада литературы и искусства в Москве // Электронды ресурс: <http://kazgazeta.kz/?p=5068>
6. Майшекин М. Көркемөнер шеберлері. – Алматы, 1959. – 140 б.

РОЛЬ Т. ЖУРГЕНОВА В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

*Тулкинов Ф., Маликов А.
НУУз им. Мирзо Улугбека, г. Ташкент, Республика Узбекистан
научный руководитель – к.ф.н., доцент Цой А.П.*

Abstract

This article discusses one of the urgent problems of modern humanitarians science – the role of T. Zhurgenov in the formation of linguistic consciousness and national self-consciousness of the peoples of Kazakhstan and Central Asia at the beginning of the 20th century.

В настоящее время проблемы языковой политики вновь привлекают внимание лингвистов [1; 5]. В этом аспекте особый интерес представляет жизнь и деятельность Темирбека Жүргенова – одного из ярчайших представителей казахской интеллигенции первой половины XX века, в судьбе которого удивительным образом сплелись история и культура трех государств и народов – Казахстана, России и Узбекистана.

В ряде источников Темирбека Жүргенова называют легендарным «железным наркомом» [4], что, безусловно, вызывает ассоциации, связанные с «железным Дзержинским». Однако подробное изучение его биографии существенно меняет «координаты» восприятия его личности как государственного деятеля, внесшего большой вклад в становление и формирование системы образования и культуры в целом.

Начнем с того, что Т. Жүргенов родился в 1898 году в знатной семье в ауле Жанаталап Кызылординской области Российской империи. Свой жизненный путь в светлый мир знаний и нового будущего он начал в 1911 году в двухклассном русско-казахском мужском училище в п. Аламесек Кызылординской области. Затем в 1917 году последовала учеба в Уфимском землемерном училище. Однако в его жизнь, как и в жизни миллионов жителей бывшей Российской империи, вмешалась Гражданская война, не позволившая закончить учебное заведение. Но Т. Жүргенов продолжает упорно стремиться к знаниям, и в 1923 году он получает диплом журналиста Оренбургского рабфака. Этот период его жизни ознаменован знаменательным событием – знакомством со своим первым наставником, полиглотом, переводчиком Турмагамбетом Изтлеуовым.

С Узбекистаном связаны важные события в его биографии. Именно в Ташкенте он получил высшее образование: в 1926 году с отличием окончил юридический факультет Среднеазиатского государственного университета (ныне Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека). Здесь, в Ташкенте, он встретил будущую свою супругу – Даметкен Ермакову, с которой он мечтал и строил планы о прекрасном будущем их родного Казахстана. В этот же период происходят события, в которых в дальнейшем он примет активное участие. Так, в частности, в 1924 году он приступает к дипломной работе, посвященной теме районирования Казахстана. В последующем результаты проведенного им

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

исследования сыграли немаловажную роль в определении границ Казахстана: Жетысу и Сырдарья были включены в состав Казахстана как районы, в которых издревле проживали казахи.

После окончания Среднеазиатского государственного университета его оставили научным сотрудником по государственному праву. Во время обучения в университете Т. Жүргенов одновременно исполнял обязанности полномочного представителя Казахской АССР в Туркестанской республике.

Следует отметить, что Т. Жүргенов, еще являясь студентом выпускного курса, возглавляет первый казахский вуз в г. Ташкенте, и с 1926 по 1929 годы исполняет обязанности ректора Казахского педагогического института [4].

Подобно своему наставнику Турмагамбету Изтлеуову, Т. Жүргенов был полиглотом и владел шестью языками, среди которых были узбекский и таджикский, что давало ему возможность не только достойно представлять интересы Казахской АССР в Туркестанской АССР, но и легко общаться с местным населением в Узбекистане и Таджикистане.

На протяжении всей своей деятельности Т. Жүргенов способствовал осуществлению переводов на казахский язык произведений великих мастеров художественного слова. В частности, при его участии было издано на казахском языке произведение известного персидского и таджикского поэта Фирдоуси «Шахнаме», а также поэтические и прозаические произведения А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Н. В. Гоголя, Л. Н. Толстого, М. Горького и многих других писателей. Работая на ответственных постах – в 1929 году возглавлял Народный комиссариат финансов Таджикской ССР, с 1930 по 1933 годы являлся комиссаром просвещения в Узбекской ССР, затем, с 1933 по 1937 годы, был комиссаром народного просвещения в Казахской АССР – Т. Жүргенов стремился развить систему образования. Так, за время его работы в разных районах Узбекистана и Казахстана были открыты десятки школ (в том числе и школы-интернаты, так называемые «кочевые школы»), училища, театры, изданы учебники, созданы условия для подготовки педагогических кадров. В период его деятельности были открыты высшие учебные заведения в Казахстане, среди которых Казахский горно-металлургический институт (ныне Казахский национальный технический университет К. И. Сатпаева), ветеринарный институт и Казахский государственный университет им. С. Кирова (ныне им. Аль-Фараби).

Заведуя Комитетом по делам искусств Казахской АССР, Т. Жүргенов успешно руководил работой учреждений культуры и искусства, был ответственным за организацию Первой декады казахского искусства и литературы в Москве в 1936 году. В результате успешного участия в этом триумфальном мероприятии одной из первых звания народной артистки СССР удостоилась Куляш Байсеитова. Сам Темирбек Жүргенов получил Орден Трудового Красного Знамени.

Изучение источников свидетельствует о том, что сам Т. Жүргенов хорошо знал сырдарьинские песни. Кроме того, он собирал и записывал многие произведения устно-поэтического творчества казахов, в том числе песни современных казахских акынов. Так, в 1924 году им был издан один из первых сборников песен и поэм акынов Казахстана под названием «Герме» («Сборник»), снабженный большой вступительной статьей составителя. В 1936 году сборник был пополнен, отредактирован и выпущен на русском и казахском языках к Первой декаде казахского искусства и литературы в Москве [2; 3, с. 511]. По свидетельству народного артиста Казахской ССР Канабека Байсеитова, одного из основоположников казахского театра, именно Т. Жүргенов способствовал созданию Брусиловским знаменитой оперы «Кыз-Жибек» [2].

Но настал 1937 год, и Т. Жүргенов тоже оказался в числе «врагов народа». 25 февраля 1938 года в Алма-ате он был расстрелян. В сталинских лагерях провела 18 лет его жена,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Даметкен Жүргенова. В 1957 году честное имя Темирбека Жүргенова было восстановлено. Сегодня его имя носит Национальная Академия искусств Казахстана, в его честь названы улицы в разных городах Казахстана.

Приведенные в данной статье факты совершенно очевидно указывают на то, что культурно-просветительская деятельность Темирбека Жүргенова, способствовавшая активизации переводов на казахский язык произведений мировой литературы с целью приобщения казахского народа к мировой культуре, стремление сохранить чистоту и самобытность казахского языка, его культуру и духовное наследие были оценены сталинским режимом как попытки к усилению влияния казахского языка на формирование языкового и национального самосознания казахов и народов Центральной Азии в целом.

Список литературы:

1. Ашнин Ф.Д., Алпатов В.М., Насилов Д.М. Репрессированная тюркология. – М.: Наука, Изд. фирма «Восточная литература», 2002. – 295 с.
2. Варшавская Л., Самигулин И., «Известия-Казахстан», 11 ноября;
3. Затаевич А. 1000 песен казахского народа (песни и кюйи). Изд. второе. М., 1963. – С. 511.
4. Касым Ахат. Трудовая деятельность Темирбека Жүргенова / world-nan.kz/blogs/tau-tulgate
5. Сулейменова Э. Русификация и казахизация как языковая гомогенизация многоязычного Казахстана. Russian Language Journal: Vol.60:Iss.1, Article 14, 2010. – С. 231-254.

Т.Қ. ЖҮРГЕНОВ – АНА ТІЛІНІҢ ЖАНАШЫРЫ

Жанаталап Мирас

Темирбек Жүргенов атындағы ҚазҰОА, Алматы, Қазақстан Республикасы ғылыми жетекшісі – аға оқытушысы, пед.ғ.магистрі Абдықадырова А.З.

Abstract

This article discusses T.K. Zhurgenov respect for the native language and its attitude to the Kazakh terminology. The critical statements of the figure Zhelezny- People's Commissar from archive pages are considered. In addition, the issues raised in his time have not lost their relevance today.

Т.Қ. Жүргенов - Халқымыздың рухани-мәдени, оқу-білім саласын әр қилы замандар мен саяси жүйе жағдайында өрге сүйреген қайраткердің бірі. Тарих бетіндегі «бір мезгілде әрі ағартушы, әрі жарық түсірушісі. Қазақ елінің құйрықты жұлдызындай небәрі отыз тоғыз жыл жасағанымен, елге соңғы қаны, соңғы демі таусылғанша еліне қызмет атқарған Ұлы тұлға.

Ол кезінде Ырғыз бен Сыр бойы аралығын жайлаған қалың елге белгілі болған, ел ұстаған билік иесі, өз заманының талабын аңғара білген көзі қарақты жан Қара Жүргенұлының бел баласы. Осындай дәулетті, тәрбиелі ортада өскен Темирбек өз кезеңі үшін тиянақты білім, ұлағатты тәрбие алды: дәстүрлі халықтық ортада тәрбиеленді, ұлттық психологияны, сөз бен саз мәдениетін ананың сүтімен, атаның қанымен бойына сіңірді. Жас Темирбектің ұстаздар жағынан да жолы болды. Осылардың ішінен екі кісіні - Сыр бойының белгілі ағартушы-ақыны Тұрмағанбет Ізтілеуұлы мен Аламесек орыс-қазақ мектебінде сабақ берген, қазақ тарихындағы алғашқы орысша-қазақша және қазақша-орысша сөздіктің авторы Досмұхаммед Букинді атап айту жөн. Бала кезінен бірнеше шығыс тілін, шығыс

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мәдениетінің жауһарларымен жастай танысса, соңғы ұстазының көмегімен Еуропа мәдениетін, соның ішінде орыс мәдениетін, әдебиетін, тілін, осы қоғамдағы озық революцияшыл идеяларды терең игерді. Сөйтіп, Т.Жүргеновтің дүниетанымында шығыстық және еуропалық дүниетаным кіріге бір арнада тоғысып, біртұтас рухани дүниеге ұласты. Қайраткер-қаламгердің көзқарас эволюциясындағы осы ерекшелік соңыра оның мәдени құрылысқа, ағарту саласына байланысты мәселелер түйінін әрі тез, әрі дұрыс тарқатып отыруына көп көмегін тигізді.

Халық Ағарту комиссары екі тілде бірдей жазған алғашқы билинг қайраткер-қаламгерлеріміздің бірі болды. Тілді жазушы еңбегінің құрылыс материалы ғана емес, мәдениеттің, білімнің іргетасы деп білген ол тіл туралы айтыстан шет қалмай, сол өредегі білікті де салмақты пікірлерін көпшіліктің талқысына салып, она тәжірибелік басшылық саласына көшіріп отырған. Қайраткердің қазақ тілінің түсініктілігі, мәдениеттілігі, тазалығы туралы ойлары, әсіресе терминологияға қатысты ұсыныс-пікірлері әлі күнге маңызын жойған жоқ. Мысал ретінде «... «белсенді» - «актив», «активный» деген сөзді алайық. Қазір сын есім (активный) және зат есім (актив) ретінде қолданылып жүрген «белсенді» сөзі шын мәнінде жекеше түрдегі үшінші жақтағы етістік. Қазақ тілінің сөздігіне халықаралық терминдер сөздігіне енгендіктен, қажетсіз, зиянды сөз жасаудың орнына «актив» сөзін өзгеріссіз енгізген дұрысырақ болатыны сөзсіз» - деп, өз пікірін білдірген [1,189 б.]. Бүгін де «белсенді» сөзі экономика саласында «актив» түрінде қолданылып жүр. Мысалы: акционерлік қоғамның активтері, кәсіподақ активі, т.с. Жүргенов тіл қолданушыларды, әсіресе зиялы қауымды қазақ әдеби тілінің бұзылып, көпшілікке түсініксіз жаргонға айналуынан сақтандырды. Осы тақырыпты «Қазақ тіліндегі терминология мәселелері», «Қазақ әдеби тіліндегі келеңсіз жағдайлар» атты мақалаларында өрбіткен ол – 20-жылдары А.Байтұрсынов бастаған термин жасаудың ғылыми принциптерінен ауытқымауды, яғни термин сөздерді метаморфалау, морфологиялық және синтаксистік тәсілмен қазақтың төл сөздері мен ұғымдарынан жасау әдісін жалғастыруды, сонымен бірге аударуға келмейтін, қазақша барабар (адекват) мағынасы жоқ халықаралық аталымдарды өзгеріссіз алуды ұсынды. Сонымен қатар, оның себебін де түсіндіріп кетті: «Жетекші ғылыми концепциялар бойынша терминдердің ортақтығы орыс тілін үйренуге, қазақ ғалым қызметкерлерінің орыс әдебиетін пайдалануына, ал орыс жолдастары үшін қазақ тілін үйренуге және қазақ әдебиетімен, мәдениетімен және т.б. танысуды жеңілдетеді. Сонымен, терминдер халықаралық: «революция», «совет», «хирургия», «валюта», «конвенция», «теория» т.б. және аударылмайтын орыс ұғымдары «тема», «слет», «образ», «композиция» т.б. – аудармасыз қабылдануы тиіс» - деп, теринтүзуші ғалымдарға кеңесімен үнемі ескертеді [1,195б.]. Әрине, уақыт өте келе, бүгінгі күнде тіл жанашырлары, ғалымдарымыз интернационал терминдерді қисынды дәлелдермен аударып жатыр, дегенмен кейбір салаларды қарастырсақ, мәселен, хореография саласында көп терминдерді (сюита, миниатюра, композиция, т.б.) аудару қиынға соғады. Т.Жүргеновтің термин мәселесін көтерген тақырыптары бүгінгі күнде де өзектілігін жоғалтқан емес. Білімнен жан-жақты болған Нарком тіл тазалығын, тіл сауаттылығын, тіл қисындылығын сақтап қалуды көздеген. Оның бар талабы – барлық «бөтен» сөздерді терминдендіру емес, оған қазаққа түсінікті баламасын табу, соның өзінде ол мағынасы «жарасымды», «ұғынықты», сонымен қатар, қазақ тілінің барлық заңдылықтарына сай болуы керектігін ескертеді – «Отдельные термины следует принимать ограниченно лишь для определенного круга дисциплин, не распространяя их на другие. Такой принцип подбора и перевода терминов будет способствовать развитию языка. Термины и отдельные понятия в этих случаях могут войти в словооборот не сразу, а постепенно, но это, конечно, не значит, что сегодня некоторые новые термины вводить не надо, но необходимо дело поставить так,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

чтобы все это происходило в соответствии с законами казахского языка. И не все «чужие» слова нужно терминировать. Только тогда мы дадим возможность свободно подбирать из запаса казахских слов более образные слова, могущие вполне выразить отсутствовавшие до сих пор понятия, и путем свободного и умелого подбора слов отдельными авторами создавать даже новые термины». Осы талаптарына дәлелді мысалдарын да келтіре отырды: «Мысалы, «клетка» сөзі сөзсіз термин болуы мүмкін және оған сәйкес қазақша балама болмағандықтан, оны қабылдау керек. Бірақ бұл тек биологияда ғана, басқа жағдайларда «клетка» сөзі термин бола алмайды, бұл ұғымды білдіру үшін тиісті қазақ сөздерімен ауыстырылуы керек» - тұжырымдайды [1.1976.]. Осы сынды құнды ойларын саралай отырып, Темірбек Қараұлының жан-дүниесі ғалым, зерттеушіге бейімдігіне тағы да көз жеткіземіз. Тілдің қуат-құнарын жақсы сезінген, оның болашағына сенген адамның мүддесі мен көзқарасы айқын аңғарылып тұрады. Ал осыны қайраткердің өз сөзімен айтсақ: «Қазақтың әдебиет тілін, білім тілін тудыру жөнінде біздің негізгі мақсатымыз — сол тілді көпшілікке барынша ұғымды қылу, сол тіл арқылы қазақ еңбекшілерінің қалың бұқарасын дүние жүзінің өнер-біліміне, техникасына ие қылу».

Жүргеновтің қылышы жалаңдап тұрған сонау 30-жылдардағы ерлігі бүгінгі ұрпаққа зор тағылым. «Бүкіл дүниежүзілік мәдениетке өз ана тілімізді жақсы білгенде, соны үйренгенде ғана жетуге болады», - деген Темекеннің сөзі бүгін өз көкейкестілігін жоғалтқан жоқ. Тоталитарлық жүйенің осы қызып тұрған шағының өзінде Темірбек Жүргенов республикаға басшы болып келген Голощекинді қатты сынға алып, былай дейді: «...Қазақстанға керегі – 7-10 жылдық мектеп жүйесін құру, ал сіз «қазақ тек хат таныса болады» дейсіз. Жоқ! Бізге үлкен білім ордалары қажет! Алда істейтін міндетіміз – қалың жұрттың ішінен шыққан білім қайраткерлерін, өз кадрларымызды дайындауымыз қажет. Қазақ тілін жете білудің өзі үлкен мәдениет!» - деп өз ұлтының болашағын құрметтеуді талап еткен » [2.1186.]. Сондай-ақ, Қайраткердің сол замандағы тілтанымды зерделеп жүрген, ел болашағын ойлап жүрген ғалымдарымызды сынаған көзқарасын дұрыс түсінген жөн. 1910-1930 жылдары қазақтың үлкен ғылыми арнаға бет бұрған кезі. Қазақ терминологиясының алғашқы кезеңдері. Ахмет Байтұрсынов тіл, әдебиет, мәдениетке қатысты терминдерді қолданысқа енгізді. Мұхтар Әуезовтің де «Қайсысын қолданамыз» (1917), «Ғылым тілі» (1918) атты тың пікірлері жарыққа шығып жатты. Халел Досмұхамедов та тіл тазалы үшін аянбай тер төккендердің бірі. Темірбектің де көздегені осы еді. Қазақ Ғылымы енді ғана тәй-тәй басып жүрген кездегі алғашқы қадамдарна осы кісілердің еңбектері зор еді.

Темірбек Жүргенов ана тілі тақырыбына қашанда үлкен жауапкершілікпен қараған, оның өзге тілдер ауқымында жұтылып кетпей, табиғи қалпын сақтауына мүдделі болған. Тіл мәдениетіне кері әсерін тигізетін сөз қолданыстарына алаңдаған. Сөздік қорымыздың өңін қашыратын оғаш өзгерістерді қабылдай алмай, тұрақты түрде пікірін жариялап отырған. Ұлтын ардақтай білетін азамат ұлтының тілін де шексіз қадірлеген. Ол қазақ тілінің дәрежесі әлемнің ірі елдерінің тілімен қатар тұрғанын қалайды, мақсат-мұратын осыған орай негіздеп түсіндіреді. Тіл мен білімді, мәдениетті ұлттың көшін өрге сүйрейтін үйлесімді ұштаған ретінде қарастырады. «Қазақ тілі байыса, басқа мәдениетті жұрттардай өз шаруашылығына керекті өз тілінде түсіндіре алатын болса, былайша айтқанда, адам баласының барлығы бірдей білімге жетіссе, халық мәдениетінің де өскені ғой» — деп ой қорытады [3].

Қорыта келгенде, Темірбек Жүргеновтің термин саласында бірқатар ойлары күні бүгінге дейін мәнін әлі жоғалтқан жоқ. Тіл мәселесіне сөз бастаған Темір-Нарком мемлекеттік тұлға ретінде ауқымды тұжырымдамалық міндет арқалап кетті. Бұған қол жеткізу үшін тандалатын жолды да, бұл орайда қолданылатын әдіс-амалдарды да санамалап көрсетеді. Оның ой-арманы қазақтың тілін әлемнің іргелі тілдерінің қатарына қосу болған.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қайраткер қазақ тілін өнер арқылы, ғылым арқылы әлем тілдерінің қатарында болуына сенді. Оған дәлел қазіргі таңдағы әлем деңгейіне жеткен өнер саңылақтары мен ғылымның құлағында еркін ойнайтын ғалымдарымыз. «Тілді де тісті, жігерлі де, іскер адам» - деп Ғ.Мүсірепов баға берген Жаратылыс сыйлаған осы бейімдіктің соңына біржола түсуге заманы, уақыты мұрша бермесе де, ол ғұмырының ақырына дейін тасқа басылған сөзге деген сағыныш-көрігін баса алмай өмірден өтті.

Әдебиеттер тізімі:

1. Узакбаева С., Садыкова А. Служение родному народу. Монография. Алматы, 2009. – 234 с.
2. Иманғалиев Б.С. Темірбек Жүргенов. Алматы, 2012. – 496 б.
3. <https://egemen.kz/article/176440-memleket-dgane-qogham-qayratkeri-temirbek-zhurgenovtinh-tughanyna-120-dgyl>

ҚАЙРАТКЕРДІҢ ҚАЛАМГЕРЛІК ҚАЖЫРЫ

Әлімжан Жібек

*Т.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА, Алматы
ғылыми жетекшісі – п.ғ.м., аға оқытушы С.Д. Қосназарова*

Abstract

The article mentions that Temirbek Zhurgenov was a well-known publicist, the author of 7 books, more than 150 literary and journalistic articles, the work focuses on some of his articles

Темірбек Жүргенов 1934 жылы алты бірдей оқу орнының құрылысын бастап, Қазақстанның мәдениеті мен білім беру мен саласында төңкеріс жасаған тұлға, ағарту саласының алғашқы министрі. Сол кезде Темірбек Жүргеновты жұрт есімінің түбірі Темір болғандықтан «Темір Нарком» дескен. Мінезі тік, бірбеткей тұлғаның осы қасиеті Қазақстанда жаппай сауатсыздықты жойып, ондаған мың оқулықтардың жарыққа шығуына ықпал еткен. Бұл оның біз білетін еңбектерінің бір парасы ғана. Ал Т.Жүргенов жүрген жолдың сан соқпағы туралы оның үзеңгілестері мен әріптестері білетін естеліктер ғана.

Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университетінің құқық факультетіне оқып жүріп, ол Қазақ АКСР-інің Түркістан Республикасындағы толық өкілетті өкілі болып тағайындалады, Қазақ АКСР-і мен Түркістан Республикасының Орталық Атқару комитеттеріне мүше болып сайланады, өлкелік және республикалық партия ұйымдарының конференциялары мен пленумдарына қатысады. Жоғары оқу орындарына арналған саяси экономия және құқықтану пәндері бойынша оқу құралдарын қазақ тіліне аударды. Қазақ термелерінің жинағын құрастыруға ат салысады.

Еңбекқор, мақсатшыл, көкірек көзі ояу жас Жүргеновтің тұла бойына тұнғаны - бір мінезі ғана. Тәжікстанда қаржы министрі болып тағайындалып, тәжік тілінде баяндамалар жасаған. Мұның барлығы 6-9 жас арасында Тұрмағанбеттен алған білімінің нәтижесі. Кейін қамауда отырған Тұрмағанбет Ізтілеуов Жүргеновтың шақыртуымен Алматыда 40 мың жолдық «Шаһнаманы» қайта жазып шығады.

Т.Жүргенов – ұлттық мәдениет пен өнер саласы мамандарын даярлауға көп көңіл бөліп, қазақ жастарының КСРО-ның орталық қалаларындағы оқу орындарында білім алуына көмек көрсетіп отырды. М.Әуезов, Ж.Шанин, Ә.Қастеев, т.б. қайраткерлердің

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

шығармашылық жұмыспен айналысуына жағдай жасады. Т.Жүргенов Қазақстанда алғашқы музыка театрын (қазіргі Қазақ опера және балет театры) ұйымдастыруға үлкен үлес қосты. Қазақ әндері туралы А.В. Затаевичке көптеген мәліметтер берді. 1937 ж. КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутаттыққа кандидат ретінде ұсынылды. Темірбек Жүргенов – ойы ұшқыр, қаламы қарымды публицист. Оның жазушылық қызметін қайраткерлік қызметінен, қалам сапасын қайраткерлік сапасынан бөліп алып қарауға келмейді. Қоғамдық-әлеуметтік қызметі біршама зерттелсе де, Т.Жүргеновтың қаламгерлік қарымы назардан тыс қалып, мемлекеттік қызметінің тасасында қалып келді. Қазіргі қолдағы мәлімет бойынша Ағарту комиссарының әзірше 7 кітап, 150-ден аса әдеби-публицистикалық мақала жазғаны белгілі болып отыр. Атап айтқанда «Қазақстандағы мәдениет революциясы», «Қазақстандағы сауатсыздықты жою» кітаптары, «Саяси экономия» оқулығы, «Орта Азиядағы қазақ халқының күйлері», «Қазақ педагогикалық институтын құру», «Қазақ халқының ақындары мен жыршылары» т.б. мемлекетшіл тақырыптағы очерктері мен мақалалары бүгінгі ұрпақ үшін өз мәнін жоғалтқан жоқ.

Т.Жүргенов қоғам қайраткері ретіндегі қызметін партиялық функционерліктен емес, 1918 жылы «Қазақ мұңы» газетінің жауапты хатшысы болып, қаламын қару етіп бастағанын атап айтқан жөн. 20-жылдар басында Т.Жүргенов республикалық «Еңбекшіл қазақ» газетінің буынын бекітіп, бұғанасын қатыру ісіне шығармашылық, ұйымдастырушылық қажырымен атсалысты. 1924 жылы Ташкентке келіп, Орталық Азия Мемлекеттік университетінде (САГУ) оқып жүріп, әрі Қазақстанның Түркістан республикасындағы өкілі қызметін атқарған кезде де Т.Жүргенов қалам майданының қақ ортасынан табылды.

Т.Жүргенов бала кезінде өте алғыр, зерек, шыншыл, білімқұмар болған. Ол ауыл молдасы Қауынбай, Мұхамбетжандардан дәріс алған. Кейін шығыс тілінің білгірі Тұрмағамбет Ізтілеуовтен дәріс алған. 1909 жылы Аламесек орыс-қазақ бастауыш мектебіне оқуға түсіп, оны 1913 жылы бітіріп шығады. Мектеп бітірген соң 1913 жылдан бастап Крылов, Некрасов шығармаларын қазақ тіліне аударып бастайды. Ұлы сатириктерге еліктеп, «Переводчиктің қиялы» деген алғашқы сатиралық өлеңін де жазған:

Біздің ындын тоят деп,
Еш уақытта ойлама.
Кете береді, кете береді
Сиятұғын жерім кең.
Жұрт не десе, о десін,
Өз пайдамды енді мен үйренбеймін ешкімнен,
Бұрынғы ханзада, би, төре
Келмес енді маған тең.

Сөз қадірін білетін, сөз баққан ортада өскен Т.Жүргеновтың «Ұшқын» газетінде жарық көрген «Переводчиктің қиялы» атты сықақ өлеңі бала жігіттің сөз өнерінде қара жаяу еместігін бірден танытты. Абайдың «Болыс болдым, мінеки» өлеңінің үлгісінде жазылған бұл сахналық интермедия қазақ әдебиетіндегі сатиралық монологтардың алғашқы үлгілерінің бірі болып саналады. «Переводчиктің қиялы» қазақ сахнасының майталманы Серке Қожамқұловтың репертуарынан ұзақ жылдар бойы тұрақты орын алып келді [1].

Ал 1924 жылы «Қызыл Қазақстан» журналының №4 санында жарияланған «Меруерт» әңгімесі ХХ жылдардағы ұлттық прозамызда өз кезеңіндегі ең өзекті, ең көкейкесті тақырыптың бірі - әйел теңдігі мәселесіне арналған. Кейіпкерлер тағдырының ұқсастығы, тақырып ортақтығы және кейбір суреттеу тәсілі жағынан «Меруерт» М.Әуезовтің «Қорғансыздың күні» әңгімесімен үндес: «Меруерт биыл он үш жасында осы Әбілқасымға үшінші күйеуге беріліп отыр. Алғаш берілген жері керей Бейсенбай болатын. Жасы 50-ден асқан кісі. Екі қатыны өліп, Меруертті үшіншісі ретінде алған. 12 жасында Бейсенбай келіп

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

айттырып, «дәрет суымды жылытып беріп, әйтеуір қарасын болып, қойнымды жылытып жатса болды-дағы» деп алып еді. Жарты жыл отасып тұрған соң Бейсенбай өлген. Меруерттің Сағынбай деген немере ағасы барып үйіне алып келді». Ол оны сюжетті өмірде жалт еткен бір сәттік оқиғаға, яғни метонимиялық принципке құрады. Бұл жағынан әңгіменің новеллалық сипаты басым [2].

Қайраткер 30-жылдар басында әдеби сын мақалалар жазуға, соның ішінде театр сынына көбірек көңіл бөлген. Бұл өреде Б.Майлиннің «Шұғаның белгісі» пьесасының алғашқы қойылымына арналған «Ушуға» рецензиясын атап айтқан жөн. Автордың пайымдауынша, ендігі жерде әдебиетке Меруерт тәрізді шарасыз бейнелер емес, Шұға сынды сындарлы, рухты, кесек образдар қажет. «Өнер өнер үшін емес, өнер әлеуметтің мұң-мұқтажына, арман тілегіне қызмет көрсетуі тиіс!» - дейтін өзекті ой Темірбек Қараұлының қаламынан қорытылып шыққан. Содан кейін «О пьесе «Хан Кене» и ее критиках» мақаласында жалғасын тапты. 1928 жылы жазылғанымен, содан бергі уақытта сахналауға рұқсат берілмей келген М.Әуезовтың «Хан Кене» пьесасын алғаш драма театры репертуарына енгізген – Т.Жүргенов. Қойылым 1934 жылы мамырда қойылды. «Хан Кенені» тірілткен Темірбек Қараұлы – өзінің тарихи принцип көзқарасын әдеби мұраны игеру ісіндегі тарихи сабақтастық принципіне ұластырған сыншы.

«Қазахский перевод» Шахнаме» атты көлемді мақаласы автордың осы өредегі көзқарасын толық танытты. Фирдаусидің туғанына 1000 жыл толуы қарсаңында оның мәңгі өлмес мұрасы – «Шахнама» дастанын қазақ топырағында бірінші болып аударған Сыр бойының білімдар ақыны Молда Ораз нұсқасын ел ішіндегі бір қарапайым шаруаның қолынан таптырып алдырған Т.Жүргенов дастан жөніндегі алғашқы әрі күні бүгінге дейін біздегі бірден-бір толымды зерттеу болып саналатын көлемді еңбекті жазды.

Т.Жүргенов өзінің сыншылық-зерттеушілік еңбегінде жекелеген шығармаларға ғана көңіл бөліп қоймай, әдебиетіміздің зәру мәселелері бойынша перспективалық бағыттарды белгілеп, әдебиет тарихындағы кесек дәуірлерге баға беріп отырған. 1925 жылы Ташкентте қызметте жүріп тәрбие, білім, әдебиет жайындағы мақалалардан «Терме» деген жинақ құрастырды. Оған Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Х.Досмұхамедов т.б. авторлардың шығармаларын кіргізіп, Шернияз, Едіге, Базар жырау т.б. туралы құнды мәліметтер берген.

Темірбек Қараұлының «Жерұйық» атты мақаласында («Қазақ әдебиеті», 1936 ж. 10 шілде) Асанқайғы, оның идеясына алғашқылардың бірі болып толымды баға бергенін атап айтқан жөн. Асан қайғы жөнінде зерттеу жұмыстары 1930 жылға дейін тоқтап қалған еді. Т.Жүргенов мақаласы тоқырап қалған сол іске жаңадан серпін берді. Автор халық аңызы жасаған Асанқайғы бейнесі белгілі бір дәрежеде тарихи Асанның кейпі, ол XIV ғасырда қазақ халқының жазба тарихы жасала бастаған дәуірде өмір сүрген деген ой айтты. Кейінгі зерттеулер оның бұл пікірінің дұрыс екендігін көрсетті.

Темірбек Жүргенов – 30-жылдары А.Пушкин шығармашылығына да баға берушілердің бірі. Орыс ақынының дүниеден өткеніне 100 жыл толуы қарсаңында жарияланған «Орыс халқының ұлы жазушысы және қазақ халқы» деген көлемді мақаласында Пушкин шығармаларын қазақ тіліне аудару дәстүріне тоқталған. Осы орайда, оның Абай үлгісіне берген бағасы биік. сыншы орыс ақыны мен қазақ ақынының ақындық қуаты мен поэзия өрнегіндегі ұқсастықты нақты мысалдармен көрсетеді.

Т.Жүргенов мұрасындағы «Қазақстандағы мәдениет революциясы» деп аталатын көлемді еңбегінің орны бөлек. Бұл мақалада Қазақстан мәдениетіне жан-жақты сараптама, талдау жасалады, мәдениетті дамытудың жолдары, қағидалары, мәселелері т.б. дайында айтылады. Мақаланың өзегі ұлттық әдебиет пен өнерді, тілді, өнер түрлерін социалистік қоғам жағдайында қалай дамытамыз деген мәселенің өткір қойылуына арналғаны үлкен парасаттылықтың, саяси белсенділіктің жемісі екенін айтуымыз керек. Автор осы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Журганова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мақаласында тіл мәселесіне қайта оралып, бұрын айтқан ойларын нақтылай түседі: «Қазақтың әдебиет тілін, білім тілін тудыру жөнінде біздің негізгі мақсатымыз – сол тілді көпшілікке барынша ұғымды қылу, сол тіл арқылы өнер біліміне, техникасына ие қылу». Мұндау толғаулы ой, толымды пікірлердің дер кезінде айтылуы, айтылып қана қоймай, іске асуы, осы бағытта сан-салалы жұмыстардың жасалуы Т.Жүргенов тұлғасын үстем ете түсетіні анық. Мақаладағы «Қазақ тілінің өзін білу – үлкен мәдениет. Құр аты қазақ, туысы қазақ дегеннің барлығы мұны біле бермейді. Білем деушілер тіл ілімін өркентетудің орнына кесірін тигізсе, ол біз үшін білгендік емес» деген жолдардағы айтылған ойлар, тұжырымдар күні бүгін де өз мәнін жойған жоқ [3].

Қазақ әдеби тілі, қазақ тілінің терминологиясы деген мәселелерде Т.Жүргеновтың А.Байтұрсынұлы жолын ұстана отырып, «Қазақ тіліндегі терминология мәселелері», «қазақ әдеби тіліндегі келеңсіз жағдалар» деп аталатын еңбектер жазғаны қазақ тіл білімі ғылымының өсіп-өркендеуіне, дамуына қомақты үлес болып қосылғандығын айтпау күнә. Ағартушылық білім жүйесімен шектеліп қалмай, руханият дүниесін түгендемесе, мемлекет үлкен табыстарға, жетістіктерге жете алмас еді. Осыны түсінген Т.Жүргенов әдебиет пен өнердің дамуын дамуын назардан тыс қалдырмады. Барша жақсы істің, игілікті жұмыстардың бастамашысы бола білген Т.Жүргенов қазақ әдебиетін дамытуға да мемлекеттік тұрғыдан жанашыр бола білді. Т.Жүргеновтың мәдениет пен өнерге арналған мақалалары, еңбектері, баяндамалары оның қазақ мәдениетінің шын реформаторы болғанын сөзсіз дәлелдейді.

Темірбек Жүргенов есімі мен еңбегі ел тарихында мәңгіге қалды. Оның салдырған университет, институттарынан мыңдаған жас білім нәрімен сусындады. Соның арқасында сан салада өз ісінің кәсіби шеберлері қалыптасты. Халық ағартушысы өз жұртын білімді әрі білікті болуға баулыды. Оның ұстанымы өте қарапайым «Адал еңбек-алға жетелейді, тек жүріп те туған жеріңе игілікті іс қалдыр» - дейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ұшқын , 1920 ж.
2. Қызыл Қазақстан , №4, 1924 ж.
3. Большевик Казахстана. 1935. № 4.
4. Казахстанская правда , 1934 ж., 21 маусым
5. Казахстанская правда, 1935 ж., 1 сәуір
6. Қазақ әдебиеті, 1936 ж., 10 шілде
7. Социалистік Қазақстан. 1937ж., 10 ақпан

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ТЕАТР ӨНЕРІ - ӨТКЕН МЕН БОЛАШАҚТЫҢ АЛТЫН ДІҢГЕГІ

Хасиетова Ж.Ж.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші – философия ғ.д., профессор Исмагамбетова З.Н.

Abstract

Today our country lives in a completely new political, economic, cultural and social space. In the way of life of people of the 21st century, several urgent problems have come to the fore. First of all, care about life. Secondly, the information front, which takes up a person's time. Theatrical art has much to offer humanity living in such a turbulent time. This scientific article proves that through theatrical art, looking back at the past helps to learn from it and take a firm step into a brighter future.

Өркениетті ұлт ең алдымен тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп тек өзінің төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады», деген Тұңғыш Президент – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың салиқалы сөзін негізге алсақ, төл мәдениетімізді һәм ұлттық өнерімізді ұлықтауда әсіресе «қыздың мөлдір көз жасындай сұлу өнер» – театрдың алар орны айрықша. Өйткені театр – ұлттың айнасы, ұлттық рухтың жаршысы.

Театр өнері белгілі бір қызмет түрі ретінде де, белгілі бір "тұтыну өнімі" ретінде де адамзат мәдениетінде сан ғасырлар бұрын қалыптасқан өнер түрі. Барлық мәдениеттерде, барлық қауымдастықтарда және барлық уақытта театр үлкен сынға ұшыраса да, ол әрқашан мәдениеттің бір бөлігі болды. Бұл, біріншіден, оның пайда болуы мен болмысының маңыздылығын көрсетеді, екіншіден, белгілі бір дәрежеде театрдың алдағы мәдениеттер үшін де қызмет ететіне кепілдік береді. Театр, өнердің басқа, кең тараған түрлеріне қарағанда – көркем әдебиет, музыка, кино сынды салаларды қамтып, әлеуметтік маңыздылығы жоғары руханият ордасы. Расымен де, театр қоғамсыз өмір сүре алмайды, себебі ол көрерменге тәуелді, ал көрермен үшін театр өмірлік сұрақтарға шешім таба білетін жоғарғы тенденция.

«Кез келген халықтың мәдени рухани саладағы басты байлықтарының бірі – театр өнері. Бұл бүгінгі тәуелсіз Қазақстандағы театрларға да тікелей қатысты. Яғни өткен ғасырдың жиырмамыншы жылдарынан бастау алатын қазақ ұлттық театр өнері содан бергі кезеңде қалыптасу мен дамудың ұзақ жолынан өтіп, өркениетті елдердегі сахна саңлақтарымен терезесі тең тұратындай дәрежеге жетті. Театрларымыздың мұндай биікке көтерілуіне ұлттық драматургия өкілдерінің, яғни қазақ қаламгерлерінің қосқан үлесі ұшан теңіз. Бұл ретте Мұхтар Әуезов, Ғабит Мүсірепов сынды ұлы тұлғалардың есімі бірінші кезекте ойға оралады. Қазақ театр өнері осы қаламгерлеріміздің көркемдік дәрежесі жоғары драматургиялық шығармаларының арқасында ғана шеберлік шыңына көтеріліп, көрермен қауымның ризашылығына бөленді...», – дейді драматург Сұлтанәлі Балғабаев. [1, 5 б.]

Біздің еліміз сан ғасырлық тарихында кездескен ауыртпалықтар мен қиыншылықтарға қарамастан өзінің мәдени ерекшелігін сақтай алды. Ал Тәуелсіздік жылдары біз мәдени іргетасымызды одан әрі бекіте түстік. Бүгінгі таңда Қазақстанда барлық ұлттардың өкілдері өздерінің ұлттық өнерін дамытып, насихаттай алады. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» және «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақалаларында ұлттық тарих пен мәдениетін білетін, сыйлайтын, өткенімен мақтанып, бүгінгі күнін бағалайтын, болашаққа оң көзраспен қарайтын ел үлкен жеістіктерге жететіні баса айтылған. [2, 3 б.] Ұлы далада өмір сүрген

Әлемдік өркениетке өз үлесін қосқан тарихи тұлғаларды ұмытпай, олардың есімін, жасаған ерлік істерін, бүгінгі күні біздің бейбіт өмір сүруімізге, бақытты да білімді ұрпақ тәрбиелеуімізге қосқан үлесін сақтай отырып дәріптеуіміз керек. Ұлттық рухымыздың қайнар көзі саналатын театр өнері қазақ елінің ұлы тұлғаларының бейнесін сахнаға шығаруда үлкен мән береді. Осыдан ұлттық мүдде мен мақсат тоғысқан, ел идеологиясы қалыптасқан мемлекеттік саясатқа театр өнерінің де қосатын үлесі зор екенін аңғаруға болады. Еліміздің театр репертуарлары ұлттық және әлемдік классиканың жауһарлары, бүгінгі драматургияның озық туындылары азаматтардың рухани-адамгершілік бағдарларын, қазақстандық жаңа отансүйгіштік пен орнықты құндылықтар жүйесін қалыптастырудағы ролі үлкен. Осы орайда, тарихи-патриоттық тақырыптағы қойылымдарға көз жүгіртіп, олардың берер тәлім тәрбиесі жайында талдау жүргізгеніміз жөн болар. Атап айтқанда, Т.Жаманқұловтың «Томирис», Қ.Жүнісовтың «Ұлтқа қызмет» спектакльдері.

Қазіргі кезеңдегі Қазақстан театр мәдениетінде тарихи спектакльдердің алатын орны зор екені байқалады. Талданған қойылымның халықтың патриоттық сана-сезімін көтерудегі ролі мен міндеті айқындалды. Томирисінің іс-әрекеті, күресі, сол тұстағы ел тұрмысының реалистік бейнесі, әдеби шындық пен тарихи шындықтың тұрғысынан алып қарағанда, бұл пьесаның қазақ драматургиясына, театр өнеріне қосылған өзіндік орны бар туынды. Сондықтан да «Томирис» қойылымы ұлттық театрдың даму процесіне қосылған қомақты дүние деп тұжырымдағанмыз дұрыс болар. Тұңғышбай Жаманқұлов 2000 жылы Қазақтың М.Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театрында қойған драматург Шахмарденнің «Томирис» трагедиясының да басты идеялық нысанасы – халықтың ғасырлар бойы аңсаған азаттық пен бостандық жолындағы күресі. Режиссер халқымыздың көне замандағы ерлік істерін шынайы бейнелеген. Пьесаның мазмұнына, автордың ойына терең бойласақ, мұнда біздің бабаларымыз – сақтардың еліне, жеріне деген сүйіспеншілігі, ішкі-сыртқы жауға, қанаушылыққа қарсы күресі, әділет үшін айқасы суреттелген. Ежелден келе жатқан бақталастық пен билік, құмарлықтың нәтижесінен тайпа тайпаға бөлінген ұлы Тұран даласының сол кездегі әлеуметтік жағдайы тарихи дәлдікпен көрініс тапқан. Шығармада негізгі идея ел тағдыры, жер тағдыры болғанымен басты кейіпкерлердің жеке тағдырлары да кең қамтылған. Халқының бостандығы жолында жеке басының бақытын құрбандыққа шалған сақ патшайымы Томирис бейнесін сомдаған Дария Жүсіптің бойында батырлық пен сұлулық бірдей тоғысқан.

Сахнаның бүкіл кеңістігін пайдаланған сценографиялық көркемдік, актерлер ойынындағы салтанатқа лайық астамшыл, өршіл пафос спектакльге эпикалық тыныс беріп, тарихи оқиғаның маңызын аспандатып тұр» [3, 5-6 б.], – деп өнертанушы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

М. Жұмабаева жазғандай режиссердің шығарманың ұлттық бояуын, патриоттық сезімін орынды пайдалануы туған жері мен елін сүюге тәрбиелейтін саясиәлеуметтік мәні үлкен, нағыз патриоттық рухтағы спектакль жасауға жетеледі.

Қазақ драма театрының «Томирис» спектаклінің патриоттық рухты дәл сипаттайтын, ерлік-елдік сезімдерді оятатын қойылым болып шыққаны анық. «Томирис» – сақ дәуіріндегі қазақ халқының қаһармандық айбыны мен патриоттық сезімінің бірігуі арқылы бүгінгі ұрпақтың да мықты асулардан қаймықпай өте алатындығын сезіндіретін қойылым. Сондықтан еліміз ертеңіне сеніммен қол созған егемендік тұста қазақ халқының ерлік қасиеттерін бейнелейтін тарихи тақырыпты бұрынғыдан да терең жаңғырта түсу раматургтер мен сахна шеберлері үшін үлкен міндет болу керек.

Алаш тақырыбы бүгінгі театр репертуарында бірлі жарым көтерілгенімен, жалпы әлі игерілмей жатқан тың аймақ. Жиырмасыншы ғасыр басындағы осы бір күрделі кезеңдерден

сыр шертетін Қ.Жүнісовтің «Ұлтқа қызмет» деректі-көркем драмасы ел мен жер тұтастығын сақтау жолында құрбан болған зиялы қауым өкілдері Әлихан Бөкейхан мен Ахмет Байтұрсынұлы бастаған Алаш арыстары өмірінің бір парасынан сыр шертеді. Ұлт ретінде жойылмаудың басты амалы – кең байтақ жерімізді сақтап қалу екендігін жақсы ұққан Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейхан, Әлімхан Ермеков, Жақып Ақбаев, Міржақып Дулатұлы, Жаһанша Досмағамбетов, Хәлел Ғаббасов сынды азаматтардың сахна төріне көтерілуі – өткен тарихымыздың ақтаңдақ тұстарын толықтырып, қайта қарауымыздың нәтижесі болып отыр. Кеңестік кезеңді бедерлейтін бұған дейінгі пьесаларда қазақтарды

мал соңында жүрген жабайы халық деп менсінбейтін билік өкілдерін көріп келдік. Ал Қ.Жүнісовтің пьесасында Сталин мен Лениннің аузында «бұратана» деп жүрген қазақтардың оқыған, көзі ашық сауатты өкілдері бар, мықты халық екенін мойындап және содан бойларын билеген қорқыныштың бар екенін көрсетті. Сахнадан айтылып жатқан әрбір сөз патриоттық сезімді оятып, арқаландырып жіберуге бағытталған. Пьеса сөз әрекетіне құрылып, үндеу сарында жазылған. Сахнадағы әрекеттің өте аз болуы актерлердің бейне сомдауына үлкен қиындықтар тудырған. Дегенмен режиссер сценографиялық безендіру мен көпшілік сахналар арқылы өзіндік ойтұжырымын жеткізуге ден қойған. Өлім жазасына кесілген Алаш арыстарын ату сахнасы үйлесімді, көркем шешім тапқан. Орға өзіміз жығып берген қазақтың ұлы азаматтарын бүгінде тарих қойнауынан шығарып, ұлықтап жатқанымызды да, тізерлеп отырған жерлерінен ән ұранның шырқалуымен

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Журганова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

тұрғызу арқылы режиссер орынды жеткізе білген.

Қорытындылай келе, қазіргі қазақ театрларының ең үлкен жетістігі – тарихи тақырыптар мен тұлғалар бейнесінің сахнада жаңаша түлеуі дер едік. Атап айтсақ, дербес ел болып танылып, ұлт болып сақталуымызға асқан қайраткерлікпен, көреген көсемдікпен өмірін арнап, еңбек еткен хандарымыз бен батырларымыздың, билеріміз бен сұлтандарымыздың, ғұлама ғалымдар мен қоғам қайраткерлерінің, Алаш арыстарының бейнесі сахнада объективті бағаланып, жаңа қырынан көріне бастады. Сахналық бұл қойылымдар қазақ халқы үшін, өткенге сыр шертіп, ұлттық құндылықтарымыз бен тағылымы терең ойлардың жаңғыруына және болашаққа нық қадам басуға септігін тигізеді. Себебі ұлт тарихы мен мәдениетін, өнерін қастерлемеген ұлттың болашағы бұлыңғыр. Осы орайда театр өнері-өткен мен болашақтың алтын дінгегі болмақ.

Әдебиеттер тізімі:

1. Балғабаев С. Қайда барасың, қазақ театры. Публицистикалық мақала. Алматы, 2015. – 5 б.
2. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы.
3. Жұмабаева М. Ұлы құрбандық // Егемен Қазақстан. – 2001. – 5 – 6 б.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

СЕКЦИЯ 1

«ТЕМІР НАРКОМ» АТАНҒАН Т.ЖҮРГЕНОВТІҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ: ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ, ҒАЛЫМ, ПУБЛИЦИСТ, АУДАРМАШЫ, ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ БІЛГІРІ, ДАРЫНДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫ

ТЕМІРБЕК ЖҮРГЕНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМ, МӘДЕНИЕТ ПЕН ӨНЕРДІҢ, ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ КЕМЕЛДЕНУІ

Абишева Р. Б.

*Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
ғылыми жетекшісі - өнертану мамандығы бойынша PhD Нурсолтан Е.*

Abstract

Temirbek Karauly Zhurgenov is an outstanding statesman and public figure who has made a great contribution to the development of culture, literature, and art in the country. The name of Temirbek Karauly is known not only to the Kazakh people, but also to all Turkic peoples, is common to Central Asia and Kazakhstan.

Ұлт болып қалыптасқалы қазақ халқының оқу ағарту ісінің дамуына атсалысып қоғам ағартушылары көптеген еңбек жазды. Бүгінгі ұрпақтың білім деңгейін көтеріп, ұлтқа адал қызмет етуіне орасан зор еңбек сіңірген тұлғалардың бірегейі қоғам және мемлекет қайраткері Темірбек Қараұлы Жүргенов қалың халықтың мұң-мұқтажын бірге жоқтап, қоғам ісіне етене араласқан кемеңгер тұлға ретінде елдің есінде қалды. Қазақтың төл мәдениетін қаз қалпында сақтауға, өнеріміздің өрлеуіне толассыз үлес қосқан азаматтың руханият тарихында алатын орны айрықша. Ұлтына келгенде қабырғасы қайысатын Темірбек Қараұлы Қазақстан үкіметінің халық ағарту комиссары қызметінде тек басшы болып қана қоймай, ұлты үшін батыл қадамдарға барып, ұлттық сананың өсуіне орасан еңбек сіңірген ұлт перзенті ретінде тарихта қалды. Жарыққа шыққан энциклопедиялық еңбектерде халық комиссарының Орталық Азия және Қазақстандағы мәдениет пен өркениет тарихын бірінші болып зерттеп, еліміздегі мектеп жүйесіне қазақ орта мектептерінің санын көбейту туралы қаулы қабылдағаны айғақ. «Мен бұл есімнен хабарсыз емес едім. 30-жылдардың әдебиеті тарихын зерттеп жүргенде, әдебиетпен тікелей байланыста дамитын мәдениет мәселелеріне назар аударғам. Жүргенов есімімен де талай кездескем. Қазақстандағы оқу жүйесі мен мәдениет саласына үлкен еңбек сіңірген, дәстүр мен мәдениеттің ұлттық сипатын жарқырата көрсетуге ұмтылған үлкен қайраткер екенін ұққам» дейді академик С. Қирабаев «Темірбек нарком» атты мақаласында. [1, б.1] Осы пікірден кейін Темірбек Жүргеновті білім мен мәдениет саласын бөліп жармай бірдей еңбек еткен тұлға деп қарауға болады. Өткен ғасырдың отызыншы жылдарындағы қазақ жеріндегі оқу-ағарту жұмысында орын алған барлық оң өзгерістерге тікелей атсалысты.

Темірбек Жүргеновті қазақ халқының мүддесіне адал қызмет еткен, ағарту саласында аты ерекше аталатын тұлға, ұстаз екенін жоғарыда айтып өттік. Ол студент кезінен бастап оқу-ағарту ісімен етене айналысып, мемлекеттік қызметтерге ерте араласып, еліміздегі бірнеше жоғары оқу орындарында басшылық етті. Атап айтсақ, 1927 жылы ашылған тұңғыш қазақ педагогикалық институты яғни, қазіргі Абай атындағы мемлекеттік педагогикалық университетінің ректоры болды. 1934 жылы Тау-кен институты, Қ. Сәтбаев атындағы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Ұлттық техникалық университеті мен Әл-Фараби атындағы Ұлттық университетін ашылуына мұрындық болды. 30-шы жылдардың басында ұлттық білім мен өнерді бір жолға қойып, көптеген мектептердің бой көтеруіне себепкер болды. Ұлтымыздың қалыптасу жолында өте маңызды орында тұрған оқу-ағарту ісіне байланысты жоғары оқу орындарына арналған саяси, құқықтану, экономия пәндері бойынша кітаптарды қазақ тіліне аудартты.

1934 жылы Халық өнер қайраткерлерінің I слетін өткізіп, Қазақстан Орталық Комитетінде «Музыкалық театрларға кадрлар даярлау туралы іс – шаралар» мен «Ұлттық өнерді дамытуға байланысты іс – шараларға» қатысты екі қаулыны қабылдауға тікелей атсалысты. Аталмыш қабылданған қаулылардан кейін Халық ағарту комиссариаты жанынан музыкалық студия ашылып, 1934 жылдың 13 қаңтарында қазіргі Абай атындағы опера және балет театры «Айман – Шолпан» қойылымымен шымылдығын ашты. Ұлттық өнер мен мәдениет саласының үздік мамандарын даярлауға септігін тигізді.

Қазақ өнеріне қатысты көптеген мақалалар жазып енді ғана іргестасын қалаған театр өнерінің дамуына арнайы көңіл бөлді. Қазақ тілінің жанашыры Темірбек Жүргеов қазақ тілінің тазалығы туралы сүбелі ойлары, оның ішінде терминологияға қатысты ұсыныстары орынды болды. Қайраткер қазақ әдеби тілінің бұзылуынан сақтандырды. Қазақ халқына қатысты кез келген саласы болмасын аямай тер төккен қайраткеріміздің ұлтымызға сіңірген еңбегі ұшан-теңіз екені осының айғағы іспеттес. Орыс халқының құрамында болған қазақ халқының сол кездегі өзекті болған тіл мәселесіне айрықша назар қойды.

Темірбек Жүргенов қаламы қарымды, тұжырымдары терең публицист болған. Оның «Қазақ халқының ақындары мен жыршылары», «Қазақстандағы мәдениет революциясы», «Қазақ педагогикалық институтын құру», «Саяси экономия» оқулығы, «Орта Азиядағы қазақ халқының күйлері», «Қазақстандағы сауатсыздықты жою» кітаптары бүгінге ұрпаққа өшпес мұра. Темірбек Жүргеновтің шығармашылық туындыларының ұлттық мүдде мен ұлттық ой-сана туралы еңбектері сан алуан. Қалам тартқан мақалаларында қазақтың сана биігіне көтерілуіне деген құлшынысы ерекше болғанын аңғару қиын емес. «Ұлттық сананың ең негізгі белгісі - әр ұлттың өзін-өзі танып-білуі, өзін өзге ұлттардан айыра білуі, ұлттық мақсаттар мен мүдделерді іске асыру үшін күресу, ұлттық мақсаттар мен мүдделерді бүкіл адамзаттың мақсаттары мен мүдделеріне ұштастыра білу», деген ойына үңілсек, қайраткерлігінен бөлек жазушылық қырында байқауға болады. [1, б.1] Ұлттық сананы оятуға ағартушылық қырынан қарап, әдеби тәсілдерді байыпты қолдануға болатынынан хабардар етті. Темірбек Жүргеновтің халықтың ұлттық таным көкжиегін кеңейтуге қосқан елеулі еңбегі деп «Қазақстандағы мәдениет революциясы» атты мақаласын атауға болады. Өмірінің соңына дейін ұлт мәдениетінің жай-күйін алаңдап, оның өрісін кеңейтуге тырысты. Идеологиялық ұғымында «Қазақстан дегеніміз - Октябрь революциясы туғызған еңбекші қазақ елі, сол қазақтың жері, сол қазақтың ұлты» [1, б.2] Алмағайып заманда өз көзқарасынан айнымай, басына қандай қауіп төнсе де ұлттық сананы дәріптеумен болды. Ел басына күн туып идеологиялық құрсауында болған халықтың ұғымына қарай топтастырды.

Өткен тарихымызға көз жүгіртсек, өнер саласына байланысты ой толғамдары бүгінгі ұрпаққа өнеге. Ардақты азаматтың: «Искусство дегенде қазақта жалғыз домбыра болатын. Оның өзі де қадірсіз болушы еді. Домбыра ұстаған адам сүтке тиген күшіктей болып, домбырасын қолтығына тығып жүруші еді. Домбыра ұстаған жыршының - искусство адамының хан-төреге, байларға тек ермек, мақтау үшін болмаса. шынында қанша қадірсіз болғанын Абайдың өлеңдерінен де көруге болады», — деген ойы осыған саяды. [1, б.2]

«Темірбек Жүргенов – реформатор. Оның бір ғасырдан бұрын таратқан ілімі, реформаторлық идеялары тек қазақ халқы үшін ғана емес, халықаралық ғылыми кеңістікте, әсіресе түркі әлеміндегі гуманитарлық ғылымдарда күні бүгінге дейін мәнін жоғалтқан жоқ» [1, б.2] Нардай тұлғаның өзінің туған халқы үшін жасалған таудай жұмыстарын насихаттау,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

өскелең ұрпаққа ұлықтау парыз. Себебі, азғантай ғана ғұмырында көптеген орны толмас жұмыстар атқарып, текті ұрпақтың теңдесіздігін көрсетті, оны өнегелі өмірі, ұлтына шексіз сүйіспеншілігі бүгінгі ұрпақ үшін еліне аянбай қызмет етудің жарқын үлгісі болары анық.

Темірбек Жүргенов текті отбасыдан шыққан тәрбиелі жандардың ұрпағы. Жастайынан бірнеше тілдерде білім алып мәдени руханияттан өнеге алып ер жетті. Әкесі Қара алғыр, ел бастаған ауқатты адам болған. Бала Темірбекте білімге күштар халық арасындағы көкейге тоқығанын жетілдіре білген, талапты, сауатты азамат болып өседі. Бала кезінен бойындағы табандылық, қайрат оны елінің болашағына тікелей араласатын жауапты қызметтердің тізгінін ұстауға, шығармашылық ізденісімен, іскерлігімен көзге түсуге септігін тигізді. Отансүйгіштігі мен қабілетінің арқасында университетті «Экономика» мамандығы бойынша бітірген Темірбек «КСРО мен Қазақстанды административтік және шаруашылық жағынан аудандастыру проблемасы» деген тақырыпта диплом қорғайды. Ол жұмысына Түркістанның орнындағы жаңа республикалардың шекарасын белгілеу туралы дәлелді ұсыныстарын білдіреді. Қазақ халқының тарихи, саяси-географиялық жағдайын нақтылап, халықтың ұлттық сипатын әспеттеп, Жетісу, Сырдария облыстарын Қазақстанға қосуда кездесетін мәселелерді шешудің жолын іздейді.

XX ғасырдың басында оқу ағарту ісі терең дағдарысқа ұшырап, халықтың басым бөлігі сауатты төмен болды, өйткені, көптеген балалар мектепке бармады, оның үстіне оқу орындары мен оқытушы мамандар тапшы болды. Халықтың оқу ағарту ісін көтеру қазақ зиялыларының алдында үлкен мәселелердің біріне айналды. Осы орайда, қазақ жеріндегі білім мен ғылымның қалыптастыру үшін мектептер, арнаулы орта, жоғары оқу орындарын ашуда Темірбек Қараұлы Жүргеновтың алатын орны ерекше. «Бүкілодақтық атқару комитетінің 1918 жылғы 16 қазандағы «Бірыңғай еңбек мектебі туралы» Ережесіне сәйкес бұрынғы бастауыш училищелердің, гимназиялардың, реалдық училищелердің және басқа да оқу орындарының орнына 2 сатыдан тұратын бірыңғай еңбек мектебі бекітілді: оның біріншісі 8-ден 13 жасқа дейінгі, екіншісі 13-тен 17 жасқа дейінгі балаларға арналды [2, б.386]. Мектепте білім беруде қажетті материалдық базаның болмауынан бір орында қалды. Мұғалімдердің жетіспеуінің себебі Қазақстаннан басқа елге барып оқып жатқан азаматтар елге оралмай білім алған елінде маман ретінде қалып қойып жатты. Осыған байланысты Темірбек Жүргенов 1926 жылы «Советская степь» газетіне жазған «Қазақстанда жаңа педагогтық жоғары оқу орнының міндеттері» деген мақаласында маман даярлау мәселесін алға тартады, оның ішінде ұлттық кадрлар даярлау ісіне баса назар аударған. Оның пікірінше қазақ мектептерін көбейту, сапасын жақсарту, түптеп келгенде қазақ халқын білімсіздік шырмауынан алып шығуға салынатын баспалдақ, көпір деп көрсетеді [3, б.25] Қазақ университетін құру, мектептің түрі, тілі туралы жаза келіп аудандағы мектептер жайын қозғайды. Білім ордалардың жұмысы тек ауылдық жерде ғана тоқтап тұрғандықтан, оқу жұмысын бір жолға қоюды тексеруді қолға алды. «Мектептің түрі, тілі» деген өзекті мәселе Қазақ жерінде орналасқан кез келген оқу орындарында болды. «Біздің республиканың оқу жолындағы бар жұмысы жалғыз бастауыш, орта мектептермен бітпейді. Біздің оқу жолында көздеген нысанымыз – қазақ еңбекшілерін жалпы мәдениетке жеткізу. Олай болса, бастауыш және орта оқумен қатар жоғары оқу жөнінен де қам қыла отыруымыз керек. Мұнан Қазақстанда жалпы оқу жұмысы қалай қойылуы керек деген сауал туады. Қазақ еңбекшілерін жалпы мәдениетке жеткізу деген не? Ол барлық жер жүзіндегі өнер білімді қазақ тілінде оқитын етіп, халыққа жеткізу деген сөз. Олай болса, бізде бастауыш та, орта да, жоғарғы да оқу орындары өз тілімізде болуы керек. Оқу орындарының барлығында да оқу қазақша болғанда барып, жер жүзінің өнер біліміне қазақтың қолы жетеді» деп жазды. [4, б.439] Қазақстандағы білім саласының келешегіне алаңдаған Темірбек Жүргеновтің 1930-шы жылдары 4000 мектеп салдырып, жоғарғы оқу орындардағы кезек күттірмейтін

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мәселесін зерттеуде белсенділік танытты. Қазақстан партия комитетінің 1933 жылғы VI пленумде Л.Мирзоян бастаған Қазақстан партия комитетінде мектеп туралы төмендегідей қаулы қабылданды. «Төменгі дәрежелі мектептер нығайып жеткенше, 4,7,10 жылдық мектептермен қатар орта және жоғарғы дәрежелі мектептерге қазақтан оқушылар әзірлейтін арнайы курстар ашылсын, бастауыш, орта мектептердің оқуын толық бітірмей жатып, оқушыны басқа жаққа таратып алатын әдет біржола жойылсын деген ой айтады. Қалыпты жүйедегі мектептерге түскен балалар сол мектепті бітіріп шығуға міндетті болсын. Қазақ мектептерінің жоғарғы кластары өсіп жетілгенше, техникумдар мен жоғарғы оқу орындарына қажетті оқушылар тиісті курстар арқылы әзірленетін болсын. Бұл курстарды техникумы немесе жоғарғы оқу орны бар мекемелердің өздері ашатын болсын. «Көшпелі, жартылай көшпелі аудандарда мектеп орналастыру ісі интернат арқылы ғана болуы мүмкін екендігі ескеріліп, 1934 жылғы бюджеттен бөлінетін қаржыға көшпелі, жартылай көшпелі аудандарда интернат ашу жұмысын іске асыру совнаркомға тапсырылсын» деп айтылды. [5, б.1]

Қазақстанда Темірбек Жүргеновтың халық ағарту комиссары қызметінің нәтижесінде мектептер мен мәдениет үйлерінің саны артып, орта білім беру мәселесі бір жүйеге келтірілді. Мектептегі білім мен тәрбие жұмысы және «Дүмше молдалар» туралы мақаласында: Мектепте жақсы тәрбие беру деп осы тілектерді орындағандарды айтамыз. Оқу жұмысынан тәрбие ісін, тәрбие ісінен оқу жұмысын айыруға болмайды. Былайша айтқанда, баланы жақсы оқытқан мектепте тәрбие жұмысы да жолға қойылған болады - оқу жоқ жерде тәрбие жоқ. Оқу тәрбие үшін керек, тәрбие оқу үшін керек. Оқутәрбие жұмысына жауап беретін мұғалім, мектеп бастықтары: мектеп бастықтары жақсы жерлерде оқу жұмысы да, тәрбие жұмысы да жақсы, өйткені ондай мектептерде оқу қызықты болады, балаларды өзіне тартады. Сабақты қызықты қылып, балаларды қызықтыру үшін мұғалімнің өзінің білімі болуы керек, сабаққа жақсы әзірленіп келуі керек. Қазақстанда қазір 22 мыңға тарта мұғалім бар, 8 мыңға тарта мектеп бастықтары бар. Бұлардың көпшілігі міндеттерін айтарлықтай жақсы атқарып отырады. Мұғалімдердің ішінде ауыз толтырып айтарлық, әр адам үлгі аларлық жасы да кәрісі де бар [7, б.1] - деп жазады. Сол кезеңдегі оқу мен тәрбиенің, білім берудің жақсы жолға қойылып, қалыптаса бастағанын сипаттайды. 1937 жылы балаларды бастауыш оқумен (біліммен) қамтамасыз ету 96 пайызға жетті. Ұлы Отан соғысының қарсаңында республикада 7,5 мыңнан аса мектеп жұмыс істеді, соның ішінде бастауыш мектеп 5,2 мың, орталау мектеп 1,7 мың болды. Осы мектептерде 1 млн-нан астам балалар, солардың ішінде 1-4 сыныптарда 372 мың, 8-10 сыныптарда 62 мың оқушы оқыды. Жалпығы міндетті оқуға жататын мектеп жасындағы балалар 98,9 пайыз оқумен қамтылды [2, б.387]

Зұлтатты заманның құрығына ілініп «халық жауы» атанған кесек тұлғамыз 1937-1938 жылдары жазықсыз жапа шегіп, 1957 жылы 18 сәуірде КСРО Жоғарғы сотының Әскери коллегиясы Темірбек Жүргеновті толық ақтады. 1993 жылы Алматыдағы Қазақ ұлттық өнер академиясына Темірбек Жүргеновтің есімі берілді. Қазақстанның көптеген қалаларында Темірбек Жүргеновтің есімімен аталатын мектептер мен көшелер бар. Көрнекті мемлекет қайраткері Темірбек Жүргеновтің туғанына биыл 125 жыл толуына байланысты Республика бойынша аталып өтіп жатыр.

Әдебиеттер тізімі:

1. qamshy.kz
2. Қазақстан тарихы, «Атамұра»: 2010. -751 б.
3. Назарбаева.Г., Әбжанов.Х., «Қазақстан: тарих пен тағдыр», Алматы 2003, -296б
4. Иманғалиев Б.С. Темірбек Жүргенов (зерттеулер, мақалалар, құжаттар жинағы). Алматы: 2012, 439 б.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

5. Т. Жүргенов. «Об организации казахского госуниверситета», Советская степь, 1927, - 1 б.
6. Т. Жүргенов. «Мектептің түрі, тілі туралы». // Еңбекші қазақ, 1927, 7 наурыз. 1 б.
7. Т.Жүргенов Мектептегі оқу тәрбие жұмысы және «Дүмше молдалар»// Ауыл мұғалімі, №3, 1937жыл – 1 б.

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОГРЕССИВНЫХ ВОЗЗРЕНИЙ ТЕМИРБЕКА ЖУРГЕНОВА

Агзамова Шахзода
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
научный руководитель - Хашимова Ф.У.

Abstract

The intensive development and expansion of interstate relations between Uzbekistan and Kazakhstan in recent years has had a positive impact on the development of the economy, science, education and culture of our countries. So Temurbek Zhurgenov followed his difficult path of self-determination. Already in childhood, Temirbek was distinguished by curiosity, erudition, and the desire for knowledge. Temirbek Zhurgenov's life path is closely connected with Uzbekistan. A young, ambitious young man with progressive views went to receive higher education in Tashkent. He entered the law faculty of Tashkent University, graduating with honors in 1926. It is here that his views on the future of Turkestan are formed.

Интенсивное развитие и расширение межгосударственных отношений между Узбекистаном и Казахстаном в последние годы положительно отражаются в области экономики, науки, образования и культуры наших стран. Этому способствовали встречи Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева и Президента Казахстана Касыма-Жомарта Токаева, а также межправительственных делегаций обеих стран.

Результатом взаимовыгодного сотрудничества являются проведение совместных международных конференций в Ташкенте, Астане, Самарканде, Алматы, которые еще раз подтверждают, насколько крепки наши многовековые узы дружбы, добрососедства и взаимной поддержки. История и судьбы наших народов тесно переплетены, у наших стран глубокие общие корни, вместе мы решаем насущные вопросы.

Если бросить взгляд на историю наших братских народов, то конечно надо вспомнить о замечательном человеке, который многое сделал для радикального реформирования в области образования. Так Темирбек Жүргенов шел своим трудным путем самоопределения. Уже в детстве Темирбек отличался любознательностью, эрудицией, стремлением к знаниям. Это не осталось незамеченным его отцом, который всегда хотел дать своим детям достойное образование. Темирбека определили в двухклассное русско-казахское мужское училище. А потом была учеба в Уфимском землемерном училище. Позднее в жизнь юноши из Казахстана, как и в жизни миллионов жителей бывшей Российской империи, вмешалась Гражданская война. Она не позволила ему закончить учебное заведение. Но это не стало препятствием в получении образования. Уже в 1923 году Темирбек получил диплом журналиста.

Не случайно жизненный путь Темирбека Жүргенова тесно связан с Узбекистаном. Молодой, с прогрессивными взглядами амбициозный юноша отправился получать высшее образование в Ташкент. Он поступает на юридический факультет Ташкентского

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

университета, который закончил с отличием в 1926 году. Именно здесь формируются его взгляды на будущее Туркестана.

Темирбек отличался лидерскими качествами, его неиссякаемая энергия, желание изменить жизнь в лучшую сторону, сформировали будущего народного комиссара. Так еще в школе Жургенов всегда был в гуще всех событий, а в студенческие годы он с интересом ходил в театр, строил планы на будущее, мечтал о счастливой жизни своего народа.

Знаковым было и то, что, будучи студентом выпускного курса, Жургенов сам возглавил первый казахский вуз – Казахский педагогический университет.

На своем пути Темирбек Жургенов встретил очень много образованных людей, которые преопределили в какой –то мере его судьбу. Таким человеком был первый наставник Турмагамбет Изтлеуов. Как его учитель он и сам стал полиглотом. Он овладел шестью языками, среди которых узбекский и таджикский. Жургенов перевел на казахский язык произведение известного поэта древности Фирдоуси «Шахнаме». Именно знание нескольких языков во многом сыграло ключевую роль в карьере Жургенова, когда центральные власти искали человека, который смог бы легко общаться с местным населением в Узбекистане и Таджикистане. В 1929 году Жургенов был назначен на должность комиссара – министра финансов в Таджикской республике в. Но уже на следующий год его назначают на пост комиссара просвещения Узбекской ССР. На этом посту он проработал два года. За это короткое время в разных районах были открыты десятки школ, училищ, театров. Будучи молодым, инициативным Жургенов успевает сделать много. Радикально меняется в лучшую сторону образование будущих молодых республик. Позже его переводят в родной Казахстан. Дома он получает должность народного комиссара просвещения. Он всеми силами борется безграмотностью, ему предстоит открыть дорогу к знаниям жителям самых отдаленных аулов. В Казахстане по его инициативе стали открываться шестимесячные курсы начального образования. В столице Казахстана – Алма-Ате – за короткое время были построены 17 средних школ. Стали повсеместно издаваться учебники. Отрывались школы-интернаты, так называемые «кочевые школы». Здесь знания получали дети кочевников. В результате такой напряженной работы образование в Казахстане в эти годы получили около миллиона человек. Но, конечно же, только начальным и средним образованием дело не ограничивалось. Жургенов хотел создать систему высшего образования. Так, были открыты Казахский горно-металлургический институт (ныне Казахский национальный технический университет им. К.И. Сатпаева), ветеринарный институт и Казахский государственный университет им. С. Кирова (ныне Казахский национальный университет им. Аль-Фараби).

Но трагически заканчивается жизнь одного из лучших сынов казахского народа. В годы репрессий на Темирбека Жургенова открывают уголовное дело. Личные встречи с репрессированными представителями интеллигенции, ряд других обвинений хватало для того, чтобы объявить его врагом народа. 25 февраля 1938 года в Алма-Ате Жургенов был расстрелян. В 1957 году честное имя Темирбека Жургенова восстановили. Он был полностью реабилитирован. Сегодня его имя носит Национальная Академия искусств Казахстана, в его честь названы улицы в разных городах страны. История его жизни воплощена в театральных постановках. И главное, память о нем навсегда сохранена в истории казахского народа.

Список литературы:

1. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. -Ташкент.: Ўқитувчи, 1992. -160 б.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. –М.:Наука, 1977.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. Ёкубов И. Чет тилини ўрганиш, ўргатиш ва маданият. Чет тилини ўқитишда янги педагогик ва ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш масалалари Республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент. 2014й 28 март.. 77-78б.

4. Сафонова В.В. Изучение языков международного обб. Гайбуллаев Н., Ёдгоров Р., Маматкулова Р., Тошмуродова К. Педагогика. Текст лекции. – Ташкент. 2002

ТЕМИРБЕК ЖУРГЕНОВ - БОРЕЦ ЗА НОВУЮ КУЛЬТУРУ

Ахметова М.Р.

*Алматинский технологический университет, г.Алматы
научный руководитель - лектор Смагулова Ш.К.*

Abstract

The work is devoted to the bright and meaningful life of Temirbek Karaevich Zhurgenov, an active fighter for the establishment and strengthening of Soviet power in Kazakhstan, a prominent statesman, one of the first researchers in the history of cultural construction in the republic.

20-30-е годы XX века для Казахстана – период глубоких перемен в жизни общества, когда ломка сложившегося веками кочевого уклада привела страну к необходимости выбора новых путей развития. Этот выбор активизировал деятельность молодой, только еще складывающейся, интеллигенции в сторону прогрессивного развития экономики, науки и культуры. Ее представители не просто излагали свое видение процессов, которые формируют новую экономику и культуру, но и плодотворно участвовали в них. Алихан Букейханов, Турар Рыскулов, Сакен Сейфуллин и другие.

В этом ряду высокообразованных патриотов видное место занимал Темирбек Караевич Жургенов, который в 1926 году, будучи студентом 4 курса, стал директором первого казахстанского высшего учебного заведения – Казпедвуза. В этот сложнейший для страны период именно им были заложены основы организации высшего образования, развернута деятельность по культурному строительству, внедрялся опыт коренизации культуры, были заложены основы профессиональных видов искусства.

Большой вклад в развитие искусства, литературы и культуры Казахстана Темирбек Жургенов внес, будучи на посту Народного Комиссара просвещения Казахской АССР. Он проработал в этой должности с 25 июня 1933 г. вплоть до драматического августа 1937 года. Надо отметить, что на Т.Жургенова возлагались особые надежды как на человека высокообразованного, интеллигентного, владеющего помимо казахского и русского еще и несколькими восточными языками. Он был тонким ценителем народного эпоса и музыки, имел огромный опыт общественно-политической, государственно-административной, практической научной и вузовской работы.

Следует отметить, что, как для жизни республики, так и жизни Темирбека Жургенова эти годы стали наиболее интересными, содержательными и плодотворными. В печати рассматриваемого времени часто появляются его статьи и выступления, посвященные многочисленным проблемам становления и развития профессионального искусства и культуры, системы среднего и высшего образования, учреждений науки.

Народный артист КазССР К.Джандарбеков в своих воспоминаниях о первых шагах становления оперного театра (в те годы Казмузтеатра) пишет: «Трудно рассказывать в словах о том, сколько сил и труда вложил Темирбек Караевич в творческий рост театра. Как отец, с

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

заботой относился к только рождавшемуся первенцу казахской музыкальной оперы. Это внимание и чуткость... давали нам дополнительные силы, и мы работали с удвоенной энергией! 7 января 1934 года мы впервые показали со сцены Казахского театра драмы спектакль «Айман- Шолпан».

Т.Жүргенов не только сам принимал активное участие во всех обсуждениях новых постановок, но и привлекал к этой работе самых известных и талантливых писателей своего времени: Сакена Сейфулина, Беймбета Майлина, Мухтара Ауэзова, Габита Мусрепова, Сабита Муканова и др.

Надо отметить, что при разборе пьесы М.Ауэзова «Хан-Кене», Темирбек Жүргенов продемонстрировал очень глубокое знание истории казахского народа описываемого периода, и соответствующих исторических источников, благодаря чему его критика была аргументированной и обоснованной. Несомненно и то, что эта оценка несла на себе определенный отпечаток своего времени – принципов классовости, партийности, идеологизации [1]. Т. Жүргенов не относился к числу чиновников- бюрократов и подходил к решению актуальных вопросов вдумчиво и осторожно.

Темирбек Жүргенов проявлял большую государственную заботу о художественном наследии прошлого, поддерживая творчество народных акынов, импровизаторов сказителей. Он явился инициатором I Всеказахстанского слета деятелей народного искусства (июнь 1934 г.), который дал возможность пополнить молодые театры Казахстана талантливыми самородками и открыть ряд новых даровитых акынов, композиторов и инструменталистов. В период подготовки к слету Жүргенов, выступая в прессе, подчеркивал, что необходимо с большим вниманием и ответственностью подойти к его подготовке, чтобы на слет попали «действительно народные таланты: домбристы, кобызисты, клоуны, кульдрейны, танцоры, народные певцы, живописцы, оюшы. Целью проведения слета, - говорил Жүргенов, - является выявление подлинных народных талантов, их мастерства, определения дальнейшей перспективы развития искусства Казахстана». [2]

Т.Жүргенов с особым вниманием относился к талантливым артистам, молодым дарованиям, направляя их на учебу в центральные города СССР, и тем самым способствуя расцвету казахской культуры. Будучи большим знатоком народного искусства, фольклора, Жүргенов и сам обладал ярким музыкально- поэтическим дарованием, превосходно пел, играл на домбре. Лучше чем кто- либо другой, он понимал значение и ценность художественного наследия как для молодого поколения, так и для дальнейшего развития культуры.

А талантливого художника- самоучку А.Кастеева было решено отправить на учебу, премировать его и детей из детского дома, включая будущего основоположника казахской мультипликации Хайдарова (10 л.) и Аубакирова (16 л.), выделив им пособия по изоискусству, обеспечить консультантами.

Темирбек Жүргенов в своих работах, посвященных вопросам истории дореволюционной культуры Казахстана, высоко оценивает творчество таких известных композиторов-акынов, как Асан-Кайгы, Коркут, Ахансеры, Биржан, Мухит, Курмангазы. Т.Жүргенов предлагал полнее использовать зарождающиеся виды и жанры искусства и литературы, отражать в произведениях жизнь народа, используя при этом богатейшее наследие прошлого, будь то эпос или музыка. Он призывал развивать традиционные жанры, чтобы искусство и культура стали неотъемлемой частью жизни республики.

В рассматриваемый период наряду с театральным искусством свои первые шаги делали такие жанры, как радио и кино. В 1935 году принимается постановление «Об организации кинодела в Казахстане». Заслугой Т.Жүргенова является тот факт, что в 1938

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

году был создан первый казахский звуковой художественный фильм «Амангельды» по сценарию Г. Мусрепова.

Знаменательным в деле сохранения культурного наследия является появление серии документов об охране исторических памятников, в том числе Мавзолея Ходжа Ахмеда Яссави.

За высокий вклад в дело развития народного просвещения Т.Жүргенов удостоен ордена Трудового Красного Знамени. Сопратники говорили о нем: "Людям искусства порой не хватает той железной воли Темирбека". Неспроста уже тогда называли его "Железным наркомом", "казахским Луначарским". Все мероприятия проводились под его личным руководством и непосредственным контролем. Он объезжал каждый аул, каждый район, участвовал в репетициях театра, писал критические статьи, рецензии на постановки... Нарком просвещения Казахской ССР часто приезжал лично домой ко многим известным актерам, беседовал об их жите-бытье. Он принимал активное участие в трудной судьбе Дины Нурпеисовой, не имевшей крова.

Наступил 1937 год. В июне выдвинута его кандидатура в депутаты Верховного Совета СССР по Семипалатинскому избирательному округу. Спустя два месяца, 2 августа, Т.Жүргенов был арестован. 25 февраля 1938 года, не дожив до сорока лет, был расстрелян.

Славный сын своего народа Т. Жүргенов, ставший жертвой сталинского тоталитаризма, реабилитирован в 1957 году. Его именем названы улицы, школы, Академия искусств в Алматы. О нем написаны воспоминания и статьи. Вышли в свет книги. Его жизнь и творчество стали объектом исследования ученых.

Умение увлечь людей идеями коренизации казахской культуры, сохранения культурного наследия для последующих поколений, преобразования своей Родины в цивилизованное современное государство собирало вокруг Темирбека Жүргенова творческие силы. В условиях независимого Казахстана эти идеи получили новый импульс и воплощаются в жизнь, устремляя страну в будущее.

Список литературы:

1. Жүргенов Т. О пьесе «Хан Кене» и ее критиках// Казахстанская правда. - 1935.- 12 июня.
2. Жүргенов Т. К высотам большого социалистического искусства. // Казахстанская правда. – 1934. – 12 июня
3. С. Узакбаева, А Садыкова. «Служение родному народу» изученная книга. Алматы, 2009.
4. Р. Сулейменов. Полпред культуры Казахстана.//Каз. Правда. - 1978 года 28 ноября

ТЕМИРБЕК ЖҮРГЕНОВТИҢ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

*Бекетаева Д.Д., Нұртай Л.Р.
Қазақстан-Неміс Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекшіі - ф. з.к., доцент Солтанбекова Ф.Ә.*

Abstract

Zhurgenov Temirbek is one of the most talented cultural, literary, and artistic organizers in Kazakhstan. He is a prominent statesman and public figure in our country. Also, the name of Temirbek Zhurgenov is associated with the cultural revolution, and he is known not only among Kazakhs but also among all Turkic peoples. Therefore, Zhurgenov is a common figure in Central Asia and Kazakhstan.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Темірбек Қараұлы Жүргенов – Түркістан мен Қазақстанда Кеңес өкіметін орнату және нығайту үшін атсалысқан көрнекті саяси қайраткер. Жүргеновтыкөбінесе біздің еліміздегі мәдени революциямен байланыстырады, өйткені ол көптеген салаларда ізашар адам болған. Оның табандылығының арқасында 1934 жылы Алматыда бірден Қазақстанның және бүкіл Орталық Азияның алты ірі жоғары оқу орны салынған. Сондықтан Жүргеновты халқымыз "темір халық комиссары"деп атай бастады. Темірбек бұл лақап атқа өзінің қатаң ұстанымдылығымен,төзімділігімен және бастаған істі соңына дейін жеткізе алатындығының арқасында ие болды.

1898 жылдың қарашасында Темірбек Қараұлы Жүргенов Ресей империясының Қызылорда облысында орналасқан Жалағаш ауданында дүниеге келді. Ол Әлімұлы тайпасының шөмекей атты асыл тұқымынан шыққан. Анасы Жаңша ұлын өте жақсы көрді және оны «Темірши» деп еркелетіп атаған. Бірақ баласы екі жасына толғанда, қатты сырқаттанып, аурудан кейін қайтыс болды. Уақыт өте келе, әкесі Кампит есімді басқа әйелге үйленеді. Кампит Темірбек пен оның ағалардың тәрбиесіне барлық аналық жылулығы мен сүйіспеншілігінкосты.

Бала кезінен Темірбек ізденімпаз, ақылды және білімді болып өсті. Бұл әкесінің назарынан тыс қалмады, себебі ол әрқашан балаларына лайықты білім бергісі келді. Осылайша, Темірбек 1913 жылы орыс-қазақ ерлер училищесіне түсті. Содан кейін ол 1917 жылы Уфа жер училищесінде оқуын жалғастырады. Алайда, бұрынғы Ресей империясының көптеген тұрғындары сияқты, Темірбектің өмірін азаматтық соғыс бұзып, оның оқу орнын аяқтауына кедергі болды. Алайда Жүргенов сонымен ғана оқуын тоқтатқан жоқ. 1920 жылы университетке түскенге дейін Жүргенов большевиктер партиясының мүшесі болды. Дипломдық курс кезінде, ол Қазақ педагогикалық университетін өзі басқарды және сонымен қатар Қазақ АССР мен Түркістан АССР мүдделерін қорғаған.

1923 жылыТемірбекЖүргеновОрынборжұмысфакультетінде журналист дипломын алды. Содан кейін, жоғары білім алу мақсатында Ташкент қаласына барып, 1926 жылы Ташкент университетінің заң факультетін үздік бітірді. Оқу барысында ол диссертациясын жаза бастаған және ол жұмыс кейіннен Қазақстанның шекарасын анықтауда маңызды рөл атқарды. Жүргенов сол жұмысында Жетісу және Сырдария аудандарының қазақтарға бұрыннан тиесілі екенін дәлелдеген. Соған орай, бұл – сол жерлерді Қазақстан құрамында сақтауға мүмкіндік берді. Ал Жүргеновтың соңғы жұмысы республиканы аудандастыру мәселелеріне арналып, кейіннен кітап түрінде жарық көрді. Оқу барысында Темірбек өзінің болашақ жұбайы - Дәметкен Ермековамен, Алаш-Орданың белгілі қайраткері Әлімхан Ермековтің қарындасымен танысты.

Жүргеновтің алғашқы ұстазы - Тұрмағамбет Ізтілеуовтың арқасында Темірбек алты тілді, соның ішінде өзбек және тәжік тілдерін меңгеріп, полиглотқа айналды. Жүргеновтің мансабында, орталық билік Өзбекстан мен Тәжікстандағы жергілікті тұрғындармен тиімді қарым-қатынас жасай алатын адамды іздеген кезде, бірнеше тілді білу өте маңызды рөл атқарды. 1929 жылы Жүргенов Тәжік Республикасында қаржы комиссары-министрі лауазымына тағайындалып, келесі жылы Өзбек КСР Ағарту комиссары лауазымына ауыстырылды. Бұл қызметте ол екі жыл жұмыс істеді және әртүрлі аудандарда ондаған мектептер, мектептер мен театрлар ашқан. Кейін Жүргенов туған жері -Қазақстанға ауыстырылып, халық ағарту комиссары лауазымына ие болды. Алайда, сол кезеңінде жіберілген өрескел қателіктерін түзетуге үшін көп күш жұмсады. Бірақ, оның ұйымдастырушылық таланты халықтық білім беру саласында, сауатсыздықты жою және шалғай орналасқан ауылдардың тұрғындарына білім алуға қол жетімділікті қамтамасыз ету мәселесінде айқын көрінді. Осылайша, Қазақстанда Темірбек Жүргеновтің бастамасымен алты айлық бастауыш білім беру курстары іске қосылды. Қысқа мерзімде Астана мен

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Алматы қалаларында 17 орта мектеп салынып, оған қоса түрлі кітаптар қолжетімді бола бастады. Сонымен қатар, көшпелі балаларға білім алуға арналған мектеп-интернаттар ашылды. Осы қарқынды жұмыстың арқасында Қазақстанда миллионға жуық адамдардың бастауыш және орта білім алуына мүмкіндік туды. Алайда Жүргенов мұнымен тоқтап қалмай, жоғары білім беру жүйесін құруға ұмтылды. Осылайша, Қазақ тау-кен металлургия институты (қазіргі Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті), ветеринариялық институт және С.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті (қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті) ашылды. Осының бәрін Темірбекөмірінің қиын кезеңінде, 1934-жылы қайтыс болған Шоратай атты жалғыз ұлына қарамастан жасаған. Бұл трагедия оның жан дүниесінде өшпес із қалдырды. Содан кейін, қазақ дәстүрі бойынша, олар Темірбектің үлкен ағасы – Ысқақтың Жұманазар дегенұлын тәрбиелеуге алды.

Сондай-ақ, Темірбек Қазақ АССР өнер істері комитетін басқарған, мәдениет пен өнер мекемелерінің жұмысын қадағалады. 1936 жылы ол Мәскеуде қазақ өнері мен әдебиетінің алғашқы онкүндігін ұйымдастырды. Бұл салтанаттық-шараға талантты әртістердің қойылымдары кірді: Күләш Байсейітова, биші Шара Жиенқұлова және Ахмет Жұбановтың жетекшілігімен халық аспаптар оркестрі еді. Онкүндікте Құрманғазының "Сарыарқа" күйі мен "Қыз Жібек" операсы да орындалған. Бұл жиынға Сталин, Молотов, Каганович және Микоян сияқты мемлекет басшылары қатысты. Ал Мәскеудегі онкүндігінде өнер көрсеткен Күләш Байсейітова кейін «КСРО Халық әртісі» атағын алды. Темірбек Жүргеновтің өзі болса, «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталған.

Ол - марксизм-ленинизм классиктерінің шығармаларын қазақ тіліне аударған алғашқы аудармашылардың бірі. Жүргенов Қазақстан мен Орта Азияның статистикалық және демографиялық материалдарын жинаған, әдеби және мұрағаттық дереккөздерді де зерттеген. Сонымен қатар, ол ұлттардың рухани жақындасуында аударма ісін жоғары қойған кісі еді. "Кеңес Одағының классиктері мен басқа ұлттардың жазушыларының аудармалары - қазақ халқын Одақ пен Батыстың үздік әдеби шығармаларымен жақындастырып, қазақ шығармашылығындағы интернационалдық байланысты нығайтты",-деп жазған Жүргенов. Оның қатысуымен Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Толстой, Горький және басқа да жазушылардың шығармалары қазақ тілінде жарық көрді. 30-шы жылдары Қазақстан әдебиеті мен өнерінің өрлеуіндегі Темірбектің ерекше жемісті ролі жалпыға бірдей танылды. А.В. Затаевич ол туралы "Қазақ халқының 1000 әні" кітабындағы өз жазбаларында былай деп жазды:

«Темірбек Жүргенов-ақылды және байсалды жас қазақ. Ол - Хивадан шыққан Қоңырат руының әндері жайында өте құнды хабарламаларымен бөліскен. Өкінішке орай, өзімнің барлық күш-жігеріме қарамастан, мен оның Отанының ескі ән шығармашылығында кең хабардарлығын толық пайдалана алмадым!».

Қазақ театрының негізін қалаушылардың бірі, ҚазКСР Халық әртісі Қанабек Байсейітов еске алады: «Брусиловскийге "Қыз-Жібек" операсын ұйымдастыруды Қазақстанның халық ағарту комиссары - Темірбек Жүргенов ұсынды. Темірбекті өзіме шақырғаннан кейін, мен ұзақ уақыт бойы халыққа танымал бұл аңыз жайлы аса қызынушылықпен тыңдадым. Болашақ опера үшін Затаевичтің "Қазақ халқының 1000 әні" жинағын пайдаланыңыз. Сонымен қатар, бізде әншілер көп, олардың репертуарында әлі 10-12 белгісіз әндер бар, олардың барлығын тыңдаған жөн. Сізге қажеттісін таңдап, бізге тек жақсы опера жазыңыз", - депті ол.

Жүргенов ауызша-поэтикалық шығармаларының көптеген туындыларын, тіпті заманауи қазақ ақындарының әндерін жинастырған. 1924 жылы ол Қазақстан ақындарының "Терме" атты алғашқы әндер мен поэмалар жинағын шығарады. 1936 жылы жинақ

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Мәскеудегі Қазақ әдебиеті мен өнерінің бірінші онкүндігінде орыс және қазақ тілдерінде толықтырылып, редакцияланып, жарық көрді.

Жүргеневтің еңбектерінде Қазақстанның революцияға дейінгі тарихының қиын кезеңі көрініс тапты. М.Мералиев, Біржан, Құрманғазы сияқты бірқатар халық ақындарының, композиторлардың шығармашылығын дұрыс бағалап, жазған еді. Алғашқы жұмыстарында ол XIV ғасырдағы аңызға айналған ақын-философ Асан-Қайғы поэзиясына бет бұрды.

КСРО Халық әртісі Күләш Байсейітова, композиторлар – Ахмет Жұбанов пен Евгений Брусиловский өз мақалалары мен естеліктерінде Жүргеневтің Қазақстанның шығармашылық зиялылары арасында зор беделі мен құрметі туралы айтады. Жүргенев бұл беделге өзінің жоғары және жан-жақты мәдениетімен, өнерді нәзік түсінуімен, оның дамуына деген шынайы алаңдаушылығымен лайық болды.

Темірбек Жүргенов жоғары мемлекеттік лауазымға ие болған және елеулі жетістіктерге қол жеткізген уақытта, оның өмірінде қиыншылықтар туындай бастады. Кейіннен ол КСРО Жоғарғы Кеңесіне кандидат ретінде ұсынылды. Бірақ 2 тамызда Жүргенов НКВД-да куәлік бере бастаған, онда жауап алу процесі ұзаққа созылды. Сол жерде Темірбекке оның асыл тегі мен қуғын-сүргінге ұшыраған қазақ зиялыларының өкілдерімен кездесулері еске салынды. Бірақ Жүргенов қажетті айғақтар беруден бас тартып, барлық сынақтарды табандылықпен шыдады. Бұл жайт оған ойдан шығарылған істің болдырмауын және «халықтың жауы» деп жариялануына кедергі болды. Бірақ оған қарамастан, Темірбек Жүргенов 1938 жылы 25 ақпанда Алматыда атылу жазасын ие болды. Ал оның әйелі болса қамауға алынып, 18 жыл сталиндік лагерьлерге қуғынға ұшырады. Алайда, 1957 жылы Темірбек Жүргеновтің есімі толық ақталып, бүгінде ол Қазақстанның Ұлттық Өнер академиясының құрметті және ұлы мүшесі болып табылады. Жүргеневтің құрметіне елдің әртүрлі қалаларында көшелерге есімі беріліп, оның өмір тарихы театрларда қойылып жүр. Ол туралы естелік қазақ халқының тарихында мәңгі сақталғанын атап өту маңызды.

Әдебиеттер тізімі:

1. https://www.inform.kz/kz/zhurgenov-temirbek-karauly_a2190454
2. <https://kitapkhana.kz/695-temrbek-zhrgenov.html>
3. <https://egemen.kz/article/176440-memleket-dgane-qogham-qayratkeri-temirbek-zhurgenovtinh-tughanyna-120-dgyl>
4. https://www.peoples.ru/state/statesmen/temirbek_zhurgenov/
5. <https://world-nan.kz/blogs/zheleznaya-ledi-tseliny-vera-sidorova>
6. <https://marinkinrasskaz.ucoz.ru/publ/4-1-0-217>

ҰЛТТЫҢ ТҰЛҒАСЫ - ӨНЕРДІҢ АЙНАСЫ

Жақсыбекова Д.Ш

**Т. Жүргенов атындағы ҚазҰОА. Алматы
ғылыми жетекші –аға оқытушы Алматова Н.А.**

Abstract

The article describes the works of Kazakh sympathizer Temirbek Zhurgenov for his art with Kazakh music. Temirbek Zhurgenov is an irreplaceable person who formed the source of Kazakh education and science, art and culture. In 1933, on the recommendation of Temirbek Zhurgenov, the regional committee adopted a resolution

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

on «Development of national art». We know him as an indispensable supporter of education in Kazakhstan. Many such figures Kurmanbek Zhandarbekov, Alexander Zataevich, Abdilda Tazhibaev, Levon Mirzoyan, Ahmet Zhubanov say that Temirbek Zhurgenov was a sympathizer of the people.

Темірбек Жүргенов қазақ өнерінің қанат жаюына қыруар тер төкті. Біз оны қазақ театрының атасы ретінде білеміз. Біз оны қазақ өнері мен әдебитінің білімдары ретінде танимыз. Біз оны Қазақстандағы оқу-ағарту ісінің талмас жанашыры ретінде білеміз.
Құрманбек Жандарбеков. Қазақстанның Халық әртісі

Әлемде мәдениеті, өнері жоқ ұлт ел бола алмайды. Қазақ халқының ұлт болып қалыптасу кезеңінде өзіне тән музыкалық дәстүрі дүниеге келді. Соның нәтижесінде қазақ халқында бай музыкалық мәдениет қалыптасты. Қазақ әдебиеті мен өнерінің және білімі мен мәдениетінің өркендеу өрісіне қосқан көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Темірбек Қараұлы Жүргеновтің еңбегі айрықша.

Темірбек Қараұлының негізгі мамандығы заңгер болған. Қазақ даласында бірнеше институт пен техникумдардың, мыңдаған мектептің ашылуы ұлы азамат Темірбек Жүргеновтың арқасында. Қазақ білімі мен ғылымын, өнері мен мәдениетін қалыптастырып, бұлақ көзін ашқан қайта туылмас тұлға.

1930-жылдар қазақ мәдениеті жаңа санатқа көтеріліп, өркендеп әрі қарай дами түсті. 1933 жылы Темірбек Жүргеновтің ұсынысы бойынша өлкелік комитет «Ұлттық өнерді дамыту» туралы қаулы қабылдады. Көркем өнердің жаңа ордалары ашылды. Республикалық драма театрынан Қазақ музыкалы театры бөлініп шықты. Филармония, ұлт аспаптар оркестрі, хореографиялық училище, ұйғыр театры ұйымдастырылды. 1934 жылы қазақ жазушыларының бірінші, халық өнерпаздар съезі өтті. [1.4 б]

1933 жылдың көктемінде Жүргенов халықтың музыкалық мұрасын оркендетуді алға тартып, кедергі мәселелерді біртіндеп шешуге кірісті. Әуелі музыка-драма техникумында қазақ ән-күйін зерттейтін ғылыми кабинет ашты. Көп ұзамай, сол кабинеттің жанынан халық аспаптарын жасайтын шеберхана ұйымдастыртып, онда істейтін шеберлерді табуға да өзі тікелей араласты.

Ұлттық өнер кадрларын баулитын ұстаздарды Москва, Ленинград, Ташкенттен шақыртты. Музыка студиясын ашып, аз уақытта оны музыка театрына айналдырды. Хореография мектебін, куыршақ театрыныңда кірпішін қалады.

1934 жылы маусым айында Алматыда өткен Бүкіл қазақстандық халық өнерпаздарының бірінші слетіне атакты күйшілер, жыршылар, әншілер, зергерлер, ұсталар, бишілер, ақындар қатысты.

Темірбек Жүргенов театрға өз үлесін қосты.

1934 жылғы қаңтар айында Қазақ мемлекеттік театры ашылды. Қазақ халқының «Айман-Шолпан», Қыз Жібек, Қозы Көрпеш -Баян сұлу сияқты шығармалары театр репертуарына кіріп, қазақ мәдениеті тарихының төрінен орын алады. 1934 жылы Құрманғазы атындағы Қазақ мемлекеттік оркестрі құрылды (жетекшісі А.Жұбанов). [3]

1936 жылы Мәскеуде өткен қазақ әдебиеті мен өнерінің он күндігі 17 мамыр күні «Қыз Жібек» операсымен ашылды. Оған одақтық мемлекет басшылары қатысып, қазақ өнерін тамашалап қол соқты. Қыз Жібек рөліндегі Күләш Байсейітованың ғажайып дауысы тыңдаушыларды таңғалдырды. Солжылы опера театрына жаңа үй салу мәселесін көтеріп, Мирзоянның келісімін алды. Театр үйін салуға алғашқы жер іздеп, осы күнгі Абай атындағы опера және балет театры тұрған жерді таңдаған да Темірбек Жүргеновтың өзі еді. [2.439 б]

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақ әдебиеті мен өнерінің, білім және мәдениетінің 1920-1930 жылдарындағы дамуында Темірбек Жүргеновтың алатын орны ерекше, жазған еңбектерінің ғылыми маңызы зор. Алдағы уақытта Темірбек Жүргеновтың өмір жолының тылсым беттерін ашу, еңбектерін тереңнен зерттеу, мұраларынан тағылым алу, келешек ұрпаққа жеткізіп насихаттау біздің борышымыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Аңыз адам» журналы -№18,2014 ж.
2. Иманғалиев Б. «Темірбек Жүргенов» - 496 б.,2012 ж.
3. Т.Жүргенов «Қазақстандағы мәдениет революциясы». Алматы ,1935ж.
4. <https://zhasalash.kz/ruhaniyat/temirbek-zhurgenovke-125-zhyl!-23542.html>

Т.ЖҮРГЕНОВ – ҰЛТЫН ҰЛЫ БИІКТЕРГЕ КӨТЕРГЕН ТАРИХИ ТҰЛҒА

Жиенғалиева А.Е.
Т.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА, Алматы
ғылыми жетекші - доцент Айтқұлова Ж.Б

Abstract

This article discusses the life and creative activity of the scientist, publicist, connoisseur of Kazakh culture, statesman and public figure T. Zhurgenov. Based on the memoirs of well-known figures of culture and art of Kazakhstan, the author provides readers with information about the remarkable researcher and chronicler of the difficult stage of the cultural revolution in Kazakhstan in the 1930s, about his works, which truly and vividly reflect the huge creative work of the state and workers in the field of cultural construction, profound transformation of the spiritual life of the people.

Мәдени революцияның жетістіктері әрдайым еңбекші халықтың орасан зор, нағыз қаһармандық күш-жігерінің құнына, қыңыр және ұзаққа созылған күресте қол жеткізілді. Мәдени революция жаңа мәдениет үшін, надандық пен мәдениетсіздікке қарсы күресте бұқара мен зиялы қауымның ортақ күш-жігерін біріктіріп бағыттауға шақырылған көптеген талантты ұйымдастырушыларды тарихи аренаға шығарды. Темірбек Жүргеновте сол ұлы тұлғалардың қатарына кіретіні сөзсіз. [2]

Ғалым, публицист, ағартушы, мәдени революцияның белсенді қатысушысы, дарынды ұйымдастырушы, КСРО-ның көрнекті кеңестік партия және мемлекет қайраткері, «Темір Нарком» Т. Жүргенов Қызылорда облысы Жалағаш ауданының Жаңаталап ауылында ауқатты және текті отбасында дүниеге келді. Әкесі Қара мен атасы Қуанның бірнеше үйірлері болған. Анасы Жаншы баласын ерекше жақсы көретін, еркелетіп «Темірші» деп атайтын. Бірақ оған сүйікті ұлының болашақта кім болатынын білу тағдыры бұйырмаған. «Теміршісінің» жасы екіге енді жақындаған кезде, Жаншы ауыр сырқаттан көз жұмады. Әкесі біршама уақыт өте келе үйге Кэмпит есімді әйелді алып келеді. Темірбек пен оның бауырларына туған аналарындай болып, олардың тәрбиесіне бар аналық жылулығы пен мейірімін сыйлаған керемет кісі болды.[3]

Темірбек бала кезінен-ақ білімге деген құштарлығымен ерекшеленеді. Бұл қасиетін балаларына қашанда лайықты білім бергісі келетін әкесі айналып өте алмады. Соның арқасында, алғаш Тұрмағамбет Ізтілеуов ұстаздық еткен ауыл мектебінде сауат ашып,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Аламесектегі орыс-қазақ мектебінде, Перовскідегі (қазіргі Қызылорда) Суханский атындағы училищеді бастауыш білім алған. Кейін 1917 жылы Уфа жер шаруашылығы училищесіне оқуға түседі. Осы уақыттан бастап қоғамдық өмірге, студент жастардың әлеуметтік қозғалыстарына қатыса бастайды.

Т.Жүргенов облыстық кеңестер съезін дайындауға белсене араласты. 1918 жылы «Қазақ мұңы» газетінде қызмет етеді, Торғайдағы кеңестер съезін шақыру бюросының мүшесі болды. 1919 жылы Ырғыз уезі Кенжеғара болысы революциялық комитетінің төрағасы қызметіне тағайындалған. 1920 жылы БК(б)П қатарына өтіп, Ырғыз уездік революциялық комитетінің, уездік жұмысшы, солдат және шаруа депутаттары атқару комитетінің төрағасы болып сайланды. Бейбіт құрылысқа көшу Т.Жүргеновке оқуын жалғастыруға мүмкіндік береді. 1921-1923 жылдары Орынборда жұмысшы(кей деректерде журналистика) факультетін бітіріп, 1923 жылы (кей деректерде 1927) Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университетінің құқық факультетіне оқуға жіберіледі. Ол жылдары халық шаруашылығының мамандары мен ұйымдастырушылары жетіспегендіктен, жоғарғы оқу орындары мен техникумдардың студенттері практикалық жұмысқа жиі тартылды. Сондықтан, оқып жүріп, Т.Жүргенов Қазақ АКСР-інің Түркістан Республикасындағы толық өкілетті өкілі болып тағайындалады, Қазақ АКСР мен Түркістан Республикасының Орталық Атқару комитеттеріне мүше болып сайланады, өлкелік және республикалық партия ұйымдарының конференциялары мен пленумдарына қатысады. Орталық Азияда құрылған республикалар аумағының ұлттық-территориялық межеленуіне ат салысады. Бұл мәселе төңірегінде Еңбекші қазақ, «Советская степь» газеттеріне мақалалары жарияланады. Т.Жүргенов көптеген статистикалық және демографиялық материалдар жинады, әдеби және мұрағаттық дереккөздерді (түпнұсқаларды) зерттеді. Университеттегі соңғы курста Т.Жүргенов Ташкент Қазақ педагогикалық институтының ректоры болып тағайындалды (1926-1929жж.). Институттың өміріне біршама атсалысып, оқу процессін жандандыруға үлкен күш салды. Институтқа академик В.В.Бартольд, профессор С.Е.Малов секілді ғалымдарды шақыртты. Жоғарғы оқу орындарына арналған саяси экономия және құқықтану пәндері бойынша оқу құралдарын қазақ тіліне аударды. Қазақ термелерінің жинағын құрастыруға ат салысты. Халық ағарту ісінде бастауыш білім беруді қолға алу, сауатсыздық пен надандықты жою, жоғары оқу орындарын ашу мәселелерін шешуде оның ұйымдастырушылық қабілеттері айқын көрінеді. Ол марксизм-ленинизм классиктерінің шығармаларын алғаш қазақ тіліне аударғандардың қатарына жатады. Т.Жүргенов – Орталық Азия мен Қазақстанның мәдени даму тарихын алғашқы зерттеушілердің бірі. Ол халықтардың рухани жақындасуында аудармашылық істі жоғары бағалады. «Өзге халықтардың классиктері мен Кеңес жазушыларының аудармалары,- деп жазады,- қазақ халқын Кеңес Одағы пен Батыстың үздік әдеби туындыларымен жақындастырды, қазақ шығармашылығындағы халықаралық байланыстарды нығайтты». Оның атсалысуымен А.Пушкин, М.Лермонтов, Н.Гоголь, Л.Толстой, М.Горький және т.б. жазушылардың керемет туындылары қазақ тіліне аударылып, басып шығарылды. [4]

1930 жылдардағы Қазақ әдебиеті мен өнерінің өрлеуіндегі Т.Жүргеновтің ерекше рөлі баршаға мәлім. Ол туралы А.В.Затаевич өзінің «Қазақ халқының 1000 әні» кітабында жазған жазбаларында былай деп жазды: «Қазақ КСР-нің халық әртісі, қазақ театрының негізін салушылардың бірі Қанабек Байсейітов былай деп еске алады: Т.Жүргеновтің өзі қазақтардың ауызша және ақындық шығармашылығының көптеген шығармаларын және жырларын жинап, жазып алған». Ол 1924 жылы Қазақстан ақындарының «Терме» деп аталатын алғашқы жырлар мен жыр жинақтарының бірін басып шығарды және оған құрастырушының үлкен кіріспе мақаласы берілді. 1936 жылы қазақ әдебиеті мен өнерінің Мәскеуде өткен бірінші онкүндігінде жинақ едәуір толықтырылып, өңделіп орыс және қазақ

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

тілдерінде басып шығарылды. Онкүндік кезінде республикамыздың өзге де мәдениет қайраткерлерімен бірге Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталды. Т.Жүргеновтің еңбектерінде Қазақстанның революцияға дейінгі мәдениеті тарихының мәселелері, Қазақстанның төңкеріске дейінгі мәдениеті, әйгілі Т.М.Мералиев, Біржан, Құрманғазы сияқты халық ақындары мен сазгерлерінің шығармашылықтарын талдау мәселелері айқын көрінеді. Ол алғашқылардың бірі болып XIV ғасырдағы аты аңызға айналған ақын-философ Асан Қайғының «Жер-ұйықты» іздеген сәтсіз ізденістерін суреттеген поэзиясына бет бұрған.

КСРО халық әртісі Күләш Байсейітова, композиторлар Ахмет Жұбанов, Евгений Брусиловский өз мақалалары мен естеліктерінде Т.Жүргеновтің Қазақстанның шығармашылық зиялы қауымы арасындағы зор беделі мен құрметі туралы ерекше сөз қозғайды. Ол бұл беделге өзінің жоғары және жан-жақты мәдениетімен, өнерді нәзік түсінуі мен бағалауымен, өз заманына деген шынайы қамқорлығымен лайық болған.

1929-1930 жылдары Т.Жүргенов - Тәжікстан үкіметінің қаржы комиссары, 1930-1933 жылдары Өзбекстан үкіметінің қаржы комиссары, 1933-1937 жылдары Қазақстан үкіметінің халық ағарту комиссары қызметтерін атқарады. Ол Қазақстанның Халық ағарту комиссариаты жұмысына С.Аспандияров, Қ.Жұбанов, Ғ.Мүсірепов сияқты қайраткерлерді тартты. Жүргеновтің тікелей атсалысуымен Қазақстанда мектеп жүйесін реттеу және қазақ орта мектептерін көбейту туралы қаулы қабылданып, қазақ орта мектептерінің саны біршама артты. Жүргенов Халық ағарту комиссариатын ұлттық мәдениетті өркендету штабына айналдырды. [4]

Қазақ, орыс, өзбек және тәжік тілдерін жетік меңгерген Жүргенов сол кездегі ең маңызды реформаны – «мәдени революцияны» жүзеге асыруға құлшыныспен кірісті: жүздеген мектеп ашты, оқулықтар шығаруға үлкен үлес қосты және ең алғаш өзбек циркін ұйымдастыруға атсалысты. [1]

Жаңа халық комиссары атағына ие болған Темірбек ең алдымен сауатсыздықты жоюға, барлық жерде бастауыш білім беретін мектептер ашуға кірісті. «Әр мұғалім кемінде 35 адамға сауат ашуы керек!» деген ұранмен барлық облыс орталықтарында 6 айлық курстар ашты. Ересек адамдарды оқыту бойынша арнайы комитет ашылады. «Төте жазу» деген газет шығады. 1934 жылы жүздеген мың оқулықтар шығарылып, халыққа тегін таратылады. Сол жылдары бастауыш мектептер саны көбейіп, 3-4 жылдан кейін Қазақстандағы оқушылар саны миллионнан асады. Т.Жүргенов Қазақ мемлекеттік университетінің ашылуына орасан зор үлес қосты. Бірқатар облыстарда 2 жылдық мұғалімдер институттары ашылып, ондаған өнеркәсіп, көлік, байланыс техникумдары құрылды. Медицина, кен-металлургия институттары жұмыс істей бастады.

Т.Жүргеновтің тұсында мәдениет пен өнерге ерекше көңіл бөлінді. Мысалы, Алматы музыкалық драма колледжі оқу-әдістемелік кешенге айналдырылып, оның жанынан кино факультеті құрылды. Оралда музыка мектебі ашылды. Халық әртісі Қ.Жандарбеков: «Темірбек Жүргенов қазақ өнерінің қанатын кеңге жаю үшін талай тер төкті, біз оны қазақ театрының атасы ретінде білеміз» деп жазды.

Т.Жүргенов әрдайым халық таланттарын іздестірді, оларға жан-жақты қолдау көрсетіп отырды, оқуларына, еңбек етулеріне қажетті жағдай жасап отырды. Сөйтіп, Қазақ КСР халық әртісі Әбілхан Қастеев Темірбектің ұсынысымен ең қарт суретші-этнограф Н.Хлудовтың шеберханасына қабылданып, одан әрі талантын шыңдау үшін Мәскеуге оқуға жіберіледі. Жолдастары: «Өнер адамдарына Темірбектің сол темірдей ерік-жігері кейде жетіспейді» деген. Сол кезде оны «Темір Нарком», «Қазақ Луначарский» деп бекер атамаған. Барлық іс-шаралар оның жеке басшылығымен және тікелей бақылауымен жүзеге асырылатын. Бұдан бөлек ол әр ауылды, әр ауданды аралап, театр репетицияларына қатысып, сыни мақалалар, спектакльдерге шолулар жазды. Қазақ КСР Оқу Халық

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Комиссары талай атакты әртістердің үйіне өзі жиі келіп, олардың өмірі туралы әңгімелейтін. Ол баспанасы жоқ Дина Нұрпейісованың қиын тағдырына белсене араласты.

Темірбек Жүргенов – ойы ұшқыр, қаламы қарымды публицист. Оның көсемсөз мұрасы бастауын үш нәрседен: жеке басының бұйдагерлік (лидерлік), саясаткерлік және ұйымдастырушылық үздік қабілетінен алады. Бұған ол кісінің Қазақстандағы мәдениет революциясы, Қазақстандағы сауатсыздықты жою кітаптары, Саяси экономия оқулығы, Орта Азиядағы қазақ халқының күйлері, Қазақ педагогикалық институтын құру, Қазақ халқының ақындар мен жыршылары және т.б. очерктер мен мақалалары жатады. Қазақстандағы мәдениет, әдебиет, өнер саласының талантты ұйымдастырушыларының бірі, республиканың көрнекті мемлекет қайраткері Темірбек Қараұлы Жүргенов өмірінің соңғы күндеріне дейін қазақ халқына, еліне адал қызмет етті, қалың жұртшылық арасында үлкен құрметке, зор беделге ие болды. [5, 75 б.]

1937 жылы маусым айында Семей сайлау округі бойынша КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаттығына Т.Жүргеновтің кандидатурасы ұсынылды. Араға 2 ай салып, 2 тамызда Т.Жүргенов қамауға алынды. 1938 жылы 25 ақпанда қырық жасқа жетпей атылды. Дәл осы кезде оның әкесі 80 жастағы ақсақал тұтқынға алынып, атылды. Т.Жүргеновтің әйелі Дәмеш апай 8 жылға бас бостандығынын айырылды. «Халық жауы» әйелі, Алашорда көсемі Әлімхан Ермековтің қарындасы 18 жыл түрмеде азап шегіп, 1957 жылы ғана Алматыға оралды. Ол 1990 жылы 86 жасында дүниеден озды. Олардың жалғыз ұлы Шоратай оқып жүргенде Ташкентте қайтыс болды. Асырап алған інісі куғын-сүргінге, «халық жауы» атағына шыдай алмай Ұлы Отан соғысы жылдарында өз еркімен майданға аттанып оралмаған.

Сталиндік тоталитаризмнің құрбаны болған халқының данқты перзенті Т.Жүргенов 1957 жылы ақталды. Ұлы тұлғаның есімімен көшелер, мектептер және Қазақ ұлттық өнер академиясы аталады. Ол туралы естеліктер мен мақалалар, кітаптар жазылды. Оның өмірі мен шығармашылығы ғалымдардың зерттеу нысанына айналды. Қазақ мәдениетін ұлттандыру, мәдени мұраны келешек ұрпаққа сақтау, туған жерін өркениетті заманауи мемлекетке айналдыру идеяларымен халықты баурап алу Темірбек Жүргеновтің айналасына жасампаз күштерді жинады. Тәуелсіз Қазақстан жағдайында бұл идеялар жаңа серпін алып, жүзеге асуда, елді болашаққа бағыттауда.

Әдебиеттер тізімі:

1. <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/collectivization/figures/zhurgenov/>
2. <https://kuam.edu.kz/ru/temirbek-zhurgenov-borec-za-novuyu-kulturu#gsc.tab=0>
3. <https://nomad.su/?a=15-201404250010>
4. https://www.inform.kz/kz/zhurgenov-temirbek-karauly_a2190454
5. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы, 4 том
6. Б.Иманғалиев, «Ана тілі» газеті /05.06. 2009/.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ТҮРКІ ӘЛЕМНІҢ МАҚТАНЫШЫ

*Иманжан Жансая
Т. Жүргенов атындағы ҚазҰОА. Алматы
ғылыми жетекшісі –аға оқытушы Алматова Н.А.*

Abstract

The article tells about the life path and contribution of Temirbek Zhurgenov to social spheres. According to local scientists and public figures, Akhmet Baitursynov, Temirbek Zhurgenov, Pyas Omarov and Uzbekali Zhanibek were the four pillars of Kazakh culture. They contributed to the rise of national culture, the development of education and science in Kazakhstan in different periods, under different political systems. These are fighters who fought like a mountain for the interests of their homeland, creators who tried to restore a disappearing culture and glorify the existing culture. One of them was Temirbek Zhurgenov. His difficult life story is captured in theatrical productions. And the most important thing for us, his descendants, is that no matter how hard his life endures, his name will forever remain in the history and hearts of the people of Independent Kazakhstan!

Темірбек Жүргенов- білім мен ғылым, өнер мен мәдениет дамуына орасан зор үлес қосқан көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, публицист, қазақ мәдениетінің майталманы. Ол көптеген салаларда ізашар бола отырып, Қазақстанның тұңғыш білім министрі ретінде табандылығының арқасында 1934 жылы Қазақстандағы және бүкіл Орта Азиядағы ең ірі алты университеттің құрылысын бірден бастады. Жергілікті ғалымдар мен қоғам қайраткерлерінің айтуынша, Ахмет Байтұрсынов, Темірбек Жүргенов, Ілияс Омаров және Өзбекәлі Жәнібек қазақ мәдениетінің төрт тұғыры болған. Олар әртүрлі кезеңде, әртүрлі саяси жүйелер жағдайында ұлттық мәдениеттің көтерілуіне, Қазақстандағы білім мен ғылымның дамуына үлес қосты. Олар – Отанының мүддесі үшін таудай күрескен күрескерлер, жойылып бара жатқан мәдениетті қалпына келтіруге, бар мәдениетті дәріптеуге тырысқан жасампаздар. Солардың бірі- Темірбек Жүргенов болды. Халқымызтабанды ,қайтпас қайсар мінезді Темірбекке «темір комиссар» деген атау берді[2, 103б].

Мәдени революция Темірбек Жүргенов есімімен байланысты. Мәдени революцияның табыстары еңбекші халықтың орасан зор, нағыз қаһармандық күш-жігерінің құнына, қыңыр және ұзаққа созылған күресте қол жеткізілді. Мәдени революция жаңа мәдениет үшін, зиянды дәстүрлерге, надандық пен мәдениетсіздікке қарсы күресте бұқара мен зиялы қауымның ортақ күш-жігерін біріктіріп, бағыттауға шақырылған көптеген талантты ұйымдастырушыларды тарихи аренаға шығарды. Тағдырдың жазуымен оның білімге деген күштарлығы толық ақталды – ол дін мен әдебиеттен алғашқы сабақтарын Сырдарияның төменгі ағысына аты шыққан ақын, «Шахнаменің» парсы тілінен аудармасының авторы Тұрмағамбет Ізтілеуовтен алған. Оның қазақ жерін аудандастыруға арналған дипломдық жұмысы жоғары бағаланып, жеке кітап болып басылды. Темірбек университетте мемлекеттік құқықтан сабақ беріп, ғылыми жұмыспен айналысуға қалдырылды. Ол кезде оның көптеген ғылыми зерттеулері, публицистикалық материалдары баспасөз беттерінде жарияланып тұратын. Ол 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс тақырыбына ерекше көңіл бөлді. Белсенді қоғамдық өмір жас жігітті бүкіл Түркістанға асқақтатты. Қазақстан және Түркістан Орталық Атырау Комитеттерінің мүшесі болып сайланды, облыстық, республикалық, облыстық мәслихаттар мен пленумдарға делегат болды. Ол құқық, саяси экономия, тарихқа ерекше көңіл бөліп, статистикалық, демографиялық зерттеулермен айналысып, сол кездегі басты

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мәселе – Орта Азия мен Қазақстанның ұлттық-мемлекеттік шекарасын делимитациялау мәселесін шешуге белсене қатысты[4,16].

Қазақ, орыс, өзбек, тәжік тілдерін жетік меңгерген ол сол кездегі маңызды реформаны жүзеге асыруға, «мәдени революция» дегенді жүзеге асыруға құлшыныспен кірісті – жүздеген мектеп ашты, оқулықтар шығаруға үлес қосты, өзбек тілін ұйымдастыруға кірісті. 1933 жылы Қазақ АССР Оқу халық комиссары болып тағайындалды. Осылайша оның білім, ғылым, өнер және мәдениет саласындағы қызметі басталды. Жаңа нарком ең алдымен сауатсыздықты жоюға, барлық жерде бастауыш білім беретін мектептер ашуға кірісті.«Әр мұғалім кем дегенде 35 адамға сауат ашу керек!» деген ұранмен барлық облыс орталықтарында алты айлық курстар ашылып жатыр. 1934 жылы жүздеген мың оқулықтар басылып, халыққа тегін таратылды. Сол жылдары бастауыш мектептердің саны көбейіп, үш-төрт жылдан кейін Қазақстандағы оқушылар саны миллионнан асты[4,2 б.].

Жүргенов тұсында еліміздегі мәдениет пен өнердің өркендеуіне ерекше көңіл бөлінді. Мысалы, Алматы музыкалық-драма колледжі оқу кешеніне айналдырылып, оның жанынан кино бөлімі құрылды. Оралда музыка мектебі ашылды. Халық әртісі Құрманбек Жандарбеков: «Қазақ өнерінің қанатын кеңге жаюы үшін Темірбек Жүргенов талай тер төкті. Біз оны қазақ театрының атасы ретінде білеміз». Елімізде Қазақ мемлекеттік университетінің ашылуына Жүргенов орасан зор үлес қосты. Бірқатар облыстарда екі жылдық мұғалімдер институттары құрылып, ондаған өнеркәсіп, көлік, байланыс техникумдары құрылды. Медицина институттары, кен-металлургия институты жұмыс істей бастады.

Қазақ фольклорын белгілі зерттеуші Александр Затаевич «Қазақ халқының 1000 әні» кітабына жазған жазбаларында: «Жүргенов – қазақтың зерделі де байыпты жасы, Сырдария әндерін жетік білуші, ол маған Хиуадан шыққан Қоңырат әулетінің әндері туралы аса құнды мәліметтер берді. Өкінішке орай, қанша талпынсам да, ол кісінің туған жерінің байырғы жыр-термесінде кеңінен таным-түсінігін бұдан да толық пайдалану мүмкіндігім болмады[1,5116].

Қазақ мәдениетін ұлттандыру, мәдени мұраны келешек ұрпаққа сақтау, туған жерін өркениетті заманауи мемлекетке айналдыру идеяларымен баурап алуы Темірбек Жүргеновтің айналасына туған халқына аянбай қызмет етуге қабілетті жасампаз күштер топтасты. Тәуелсіз Қазақстан жағдайында бұл идеялар жаңа серпін алып, жүзеге асуда, елді болашаққа бағыттауда. Жүргенов мұрасы, оның Қазақстан ғана емес, бүкіл Орталық Азия халықтарының мәдениеті мен білімін дамытуға қосқан үлесі мұқият және жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Темірбек Жүргенов бар саналы ғұмырын жаңа өмір мен бай-кедейсіз, бәрінің құқығы тең болатын жаңа дүние құруға арнады. Тиімділік, мақсаттылық, сауаттылық – жас Жүргеновке тән басты қасиеттер. Ол комитет төрағасы ретінде еліміздің дарынды жастарын жан-тәнімен қолдап, шығармашылық адамдарын барлық қажетті заттармен қамтамасыз етуге барын салды, өнер адамдарын партия қызметкерлерінің шабуылынан қорғауда таңғаларлық әділеттілік танытты. Сөйтіп, Жүргеновтің қамқорлығының арқасында Қазақ КСР халық кескіндемешісі Әбілхан Қастеев 1930 жылдардың басында суретші Хлудовтың шеберханасына қабылданып, кейін Мәскеуге оқуға жіберіледі. Сонымен қатар, Жүргенов белгілі биші Шара Жиенқұлова мен оның күйеуі, опера әншісі Құрманбек Жандарбековке қатысты жағдайға араласты. Өйткені, олар ұжымдастыру жылдарында иеліктен айырылған билердің балалары ретінде партиядан шығарылғысы келген. Осы мәселе бойынша арнайы жиын ұйымдастырылып, онда оны партиядан шығару ғана емес, театрдан шығару туралы да шешім шығарылды. Ерлі-зайыптылар Қазақстаннан Қырғызстанға кетуге дайындалып жатқан болатын, мұнда да театр салынып, дарынды кадрлар қажет болды. Оның қиын өмір тарихы театрландырылған қойылымдарда бейнеленген. Ал біз, оның ұрпақтары

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

үшін ең бастысы – оның өмір жолы қаншама қасіретке ұшыраса да, оның есімі Тәуелсіз Қазақстан халқының тарихында, жүрегінде мәңгі сақталады!

Әдебиеттер тізімі:

1. Alexander Zatayevich. 1000 songs of the Kazakh people (songs and kuyi). Second edition, Moscow, 1963г., 610 с.
2. Казахская национальная энциклопедия/ Том 4/ Алматы.-560 с.
3. Б.Ж.Оспанов/Полевая сага и музыкально-эпическая традиция/Алматы.-2003
4. AlmasKylyshbay/Lives in the memory of the people/<https://old.kzvesti.kz/>

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Т.К.ЖУРГЕНОВА

Кальжанова Г.Т.

*КазНАИ им. Т.Жургенова, г.Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – Удербоева Л.Д.*

Abstract

This report presents the path of formation and development of socio-political views of T.K. Zhurgenov. His influence on the socio-political life of all Kazakhstan in the 20th century. How significant is his contribution to the development of cultural enlightenment of the Kazakh people. As well as the significance of his influence on folk artists.

Становление Т. Жургенова как выдающегося государственного и общественного деятеля началось еще с детства. Он родился в 1898 году в ауле крупного бая, и приходился ему правнуком. Аульный мектеп не представлял из себя ничего хорошего, дети учились в юрте, сидели на полу, не было у них ни учебников, ни каких-либо специальных пособий. В основном зазубривали коран. Однако, в аул пришел образованный по тому времени человек, первые уроки по религии и литературе он получил у него, поэта, который прославился в низовьях Сырдарьи, Турмагамбета Изтлеуова. Благодаря ему, Т. Жургенов в совершенстве усвоит шесть языков. Позже он учился в начальной русско-казахской школе, в училище Акмечети.

После окончания училища он продолжит учебу в Уфимском землемерном училище в 1917 году, но закончить его помешала гражданская война. Во время Октябрьской революции и гражданской войны произошел раскол в рядах уже начавшейся проявлять себя казахской интеллигенции. Эти события сыграли важную роль в формировании мировоззрения Т.К.Жургенова. Он принял сторону большевиков, хоть и происходил он из байской семьи. Он не только не препятствовал в конфискации скота и имущества своих родителей и родичей, но и сам лично принимал активное участие в проведении этого важного исторического и социального мероприятия. Он вступил в ряды РКП(б), возглавлял волостной ревком, исполком Иргизского уездного совета рабочих и крестьянских депутатов. Он никогда не примыкал к никаким группировкам и антипартийным течениям. Будучи студентом, впервые участвует в революционном движении, боролся с белогвардейцами. А также был руководителем восстания против Алаш-Орды в урочище Кзыл-Кум.

С 1918-1921 года трудился в разных советских организациях в Торгае, Иргизе, Акмечети, вступил в ряды компартии, был ответственным секретарем газеты «Қазақ мұңы» («Печаль казаха»). Был организатором Торгайского областного съезда Советов. В 1919 году

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

назначен председателем Кенжегаринского волостного ревкома. А с 1921 по 1923 году учился на журналистский факультет в Оренбургском рабфаке. Получив направление в Ташкент в Среднеазиатский государственный университет, поступил на юридический факультет и закончил его на отлично.

Будучи студентом, был назначен уполномоченным представителем Казахской АССР в Туркестанской республике, позже ставшей Узбекской АССР. В то время были опубликованы его многочисленные научные исследования и публицистические материалы. Большое внимание он уделил национально-освободительному движению 1916 года. На последнем курсе он по совместительству работал ректором Казахского педагогического института. Т.К.Жүргенов тщательно изучал труды классиков марксизма-ленинизма, в своей деятельности проводит в жизнь Коммунистическую партию.

В 1924 году Темирбек начал дипломную работу на тему проблемы установления национально-государственных границ между Средней Азией и Казахстаном. Он представлял интересы Казахской автономии. Успешно защитившись в 1926 году, он, тем самым, внес огромный вклад в сохранение территориальной целостности Казахстана. В этом же году была опубликована серия его статей под названием «Город и аул в восстании казахов 1916 года», опираясь на ленинское учение о революции, указывал, что «Только под руководством пролетариата более развитой нации, антиимпериалистическая национально-освободительная борьба угнетенных народов может закончиться победой, и эти народы могут перейти через определенные ступени к коммунизму, минуя капиталистическую стадию развития. Новая интеллигенция, рожденная в условиях ликвидации национального и социального гнета, является истинно народной интеллигенцией, вместе с народом строящей «светлую жизнь свободного теперь казахского народа».

После окончания университета продолжит работать ректором Казахского педагогического института до 1929 года. А уже в 1929 году был назначен наркомом финансов Таджикской АССР. А затем с 1930 по 1933 работал народным комиссаром просвещения Узбекской АССР. В эти и последующие годы Жүргенов внес в дело распространение и популяризацию идеи марксизма-ленинизма среди широких масс казахского народа. Он отдавал свои силы, знания и опыт для проведения в жизнь ленинской национальной политики.

Во время политики коренизации Т. Жүргенов твердо стоял на позициях пролетарского интернационализма. «Мы не можем,— говорил он,— понимать коренизацию, как просто комплектование штата служащих исключительно из казахов, не взирая на деловую способность данного лица, его специальность и даже идеологию. Та коренизация, которая сейчас осуществлена и осуществляется у нас... является большевистской коренизацией, является делом всех народностей, населяющих Казахстан»

За период работы в Ташкенте, Темирбек открыл несколько театров и занимался развитием школ и вузов страны. Избирался членом Центральных исполнительных комитетов Казахстана и Туркестана, был делегатом областных, республиканских, краевых маслихатов и пленумов. Особое внимание уделял праву, политэкономии, истории, занимался статистическими, демографическими исследованиями. Он приступил к реализации важной для того времени реформы, так называемой «культурной революции».

В 1933 году был назначен народным комиссаром просвещения Казахской АССР. Так началась его деятельность в области образования, науки, искусства и культуры. Сразу приступив к ликвидации неграмотности, повсеместному открытию школы с начальным образованием. Во всех областных центрах открываются шестимесячные курсы начального образования под лозунгом: «Каждый учитель должен обучить грамоте не менее 35 человек!». Создается специальное управление по обучению взрослого населения, издается газета под

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

названием «Төте оқу». Т.Жүргенов подчеркивал, что цель и задачи воспитания и образования определяются как достигнутым уровнем развития общества, так и исторической миссией господствующего в этом обществе класса. Он был убежден, что труд настоящего народного учителя, овладевшего в совершенстве педагогическим мастерством, преданного делу революции, составляет лицо и авторитет школы, определяет содержание учебно-воспитательной работы, мировоззрению учащихся, связь школы с родителями и общественностью.

В 1934 году изданы и бесплатно розданы населению сотни тысяч учебников. В те же годы увеличилось количество начальных школ, а спустя три-четыре года в Казахстане число учащихся превысило один миллион человек. В стране открылись специальные школы-интернаты для детей кочевников, так называемые «кочевые школы». Т.К. Жүргенов был рад за создание школы, о которой мечтал. Такая школа по названию и по духу должна служить идеям строительства социализма, давать детям глубокие знания основ наук, политехническую подготовку и навыки к труду. Выступал против подмены живой повседневной воспитательной работы. Правильная организация учебного и воспитательного процесса невозможна, если в школе нет элементарного порядка, считал он. Выступал за высокое качество преподавания. Указывал на необходимость объединения усилий педагогов, комсомольских и пионерских организация в учебных заведениях. В ряде областей были созданы двухгодичные учительские институты, образованы десятки техникумов для промышленности, транспорта и связи. Стали работать мединституты, рудно-металлургический институт. За первые три года под его руководством в Алма-Ате было открыто 17 новых школ. Возглавляя Комитет по делам искусств Казахской АССР, занимался вопросами культуры и просвещения. В должности председателя комитета, всей душой поддерживал талантливую молодежь страны, уделял особое внимание процветанию культуры и искусства. Делал все, чтобы обеспечить людей творчества всем необходимым.

Т. Жүргенов собирал и записывал произведения устно-народного творчества казахов, а также песни современных акынов. Его труд не прошел даром, и в 1924 году был издан один из первых сборников песен и поэм акынов Казахстана под название «Терме» («Сборник»).

Помимо этого, он высоко ставил переводческое дело. «Переводы классиков и советских писателей других народов Союза сроднили казахский народ с лучшими литературными произведениями Союза и Запада, укрепили интернациональные связи в казахском творчестве», – писал он. Участвовал в издании на казахском языке произведения Александра Вина, Михаила Лермонтова, Николая Гоголя, Льва Толстого, Максима Горького и других писателей и поэтов. Т. Жүргенов всегда последовательно боролся за партийность и подлинную народность в искусстве и науке. При этом он не уставал повторять ленинские слова о том, что мы наследуем все лучшие традиции в культуре прошлого, вовсе не собираемся ограничиваться лишь их бережным хранением.

Он выступал за творческое использование и развитие лучших традиций народного эпоса, богатейшего фольклора. Оперный театр был открыт 13 января 1934 года. В этот день была поставлена музыкальная комедия «Айман-Шолпан». 1936 год в истории советского Казахстана запомнился Первой декадой казахского искусства и литературы в Москве. Подготовка к такому событию была поручена Т. Жүргенову. После завершения концерта зал аплодировал стоя и уже на следующий день отклики критиков и музыковедов заполнили советские газеты.

За большой вклад в дело развития народного просвещения Т. Жүргенов был удостоен ордена Трудового Красного Знамени. «Я не сомневаюсь,— говорил при вручении правительственных наград,— что социалистический строй в ближайшем будущем позволит всем нашим национальным республикам выдвинуть еще больше талантливых руководителей

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

и великолепных творцов в разных областях искусств; я не сомневаюсь, что и народ в целом еще плодотворнее будет создавать и отшлифовывать действительно высокохудожественные и гениальные произведения» В 1937 году в июне выдвинута его кандидатура в депутаты Верховного совета СССР по Семипалатинскому избирательному округу. Спустя два месяца Т. Жургенов был арестован. Жургенова арестовали по надуманному обвинению, а позже 25 февраля 1938 года расстреляли. Реабилитирован только в 1957 году. Его именем названы улицы, школы, Академия искусств в Алматы.

Темирбек Жургенов мечтал построить мир без богатых и бедных, где все имели бы равные права. Чтобы каждый человек, даже из самого дальнего и бедного аула, смог получить образование и проявить свои таланты. Он был мощным импульсом и огромным вдохновением для многих творческих людей того времени и сейчас. Благодаря ему расцвели таланты казахского творчества и развивалась культура. Его влияние на будущее страны огромно, ведь хорошая культура страны — это признак развивающегося государства.

Список литературы:

1. Жургенов, Темирбек Караулы // Казахстан. Национальная энциклопедия. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005. — Т. II.
2. Книга «Исторические личности».
3. "Борцы за великое дело. Темирбек Жургенев «, А. Баишин, Издательство „Қазақстан“, Алма-Ата, 1989
4. История Казахстана: белые пятна: Сб. Ст./Сост. Ж.Б.Абылхожин. – Алма- Ата: Қазақстан, 1991 г.

"НАРКОМ ЖҮРГЕНОВ" СПЕКТАКЛІНДЕГІ КӨРКЕМДІК ТҰТАСТЫҚ ПЕН ҚОЙЫЛУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Карменова З.М.

*Темирбек Жургенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академия
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
ғылыми жетекшісі - PhD Нурсолтан Е.*

Abstract

Kyzylorda Regional Musical Drama Theater named after Nartai Bekejanov staged the performance "Narkom Zhurgenov" about the life of the state and public figure Temirbek Zhurgenov. The author of the play is Rakhimzhan Otarbaev, writer, playwright, honored figure of Kazakhstan. The staging of the play about Temirbek Zhurgenov, the victim of an innocent shooting, on the eve of May 31, the day of commemoration of the victims of persecution and famine, which is specially celebrated in the country, is like the bow of the Kazakh people to Zhurgenov.

Нартай Бекежанов атындағы Қызылорда облыстық музыкалық драма театрында Жазушы, драматург, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Рахымжан Отарбаевтың «Нарком Жүргенов» пьесасын Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, режиссер Хусейн Әмір-Темір сахналады. Өткен ғасырдың отызыншы жылдары «Нарком Жүргенов» атанған Темірбек Жүргенов күллі қазақ жұрты игі істері арқылы таниды. Қойылымда Темірбек Қараұлының әдеби мұрасын, мәдениетіміз бен әдебиетіміздің тарихына қосқан үлесін түбегейлі зерттеген. Тарихи оқиғаны негізге ала отырып жазылған

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

көркем шығармада қазақ төл тарихынынан ойып орын алатын тұлғалардың прототиптері яғни, 1936 жылы Мәскеу қаласындағы Қазақ өнері мен әдебиетінің онкүндігіне қатысқан өнерпаздарда қатысады. Темірбек Қараұлының бейнесі сахналаған қойылымы тәрбиелік мәнінің асқақтығымен бүгінгі ұрпаққа аса қажетті құнды туынды деуге болады.

Қойылым күміскөмей әнші Күләш Байсейітованың құйылжыта шырқаған әнімен басталады. Темірбек жас өнерпаздардың өнерін шыңдау мақсатында арнайы опера және балет театрын ашып, қазақ қоғамында таралмаған опера өнерін алып келеді. Жазушы, драматург Арай Көшімбаев Ғ. Мүсіреповті шақырып алып «Қыз Жібек» операсын жазып беруге ұсыныс тастайды. Қойылымдағы Темірбекті ақ пейілді, ақжарқын, жаны жайсаң, терең ойлы, сабырлы, білімді кейіпкер ретінде сомдайды. Жұбайы Дәмеште өнерден кенде емес жан, ән шырқағанда қазақи үнімен ерекшеленеді. Қойылымда музыкалық сүйемелдеудің молынан қолданылған. Қазақ өнерінің інжу-маржаны саналатын «Қыз Жібек» операсынан Жібектің ариясы және қазақ халық әндері мен билері ұтымды сахналанған. Жібектің ариясын актриса Ақтолқын Төлеуова Шараның биін Мәлике Сабитова жоғары деңгейде орындады. Темірбек Шараның биіне лайықты баға беріп, Ташкентке би өнерін кәсіби деңгейде меңгеріп келу үшін оқуға жібереді. Қазақ өнерінің онкүндігі жоғары деңгейде өтіп, елге абыроймен оралған өнерпаздарды халық ыстық ықыласпен қарсы алып, Нұрлыбек Шынәлиев-Жамбыл Жабаев терме орындайды. Малақаевтың әйелін Залипа Төлепова күйеуіне қарсы шыққан, өкіметтің таққан айыбын жоққа шығармайтын, қулығы басым, жағымпаз жан ретінде көрінеді. Орлов Олжас Аманов, тергеуші Еркін Асановта өз ролдеріне тыңғылықты дайындалып, терең ізденгені байқалады. «Ұлтжандылығының арқасында қазақ даласындай айқара ашылған кең құшағына Жамбыл Жабаев, Күләш Байсейітова, Қанабек Байсейітов, Шара Жиенқұлова, Елубай Өмірзақов, Құрманбек Жандарбеков, Серке Қожамқұлов, Жұмат Шанин, Ахмет Жұбановтардай талант иелерін сыйдырған. Қазақ, өзбек, тәжік азаматтарын білімдерін көтеруге Ресейдің орталық қалаларына жіберген. Олар өз кезегінде іргелі білім ордаларынан алған білімдерімен өз елдерінің мәдениетін, өнерін, әдебиетін көтерген. Бұл – Темірбек Жүргеновтің көрегендігінің және кеңдігінің дәлелі» [2, 5.б]

Темірбек Қараұлы Жүргенов заңгер мамандығы бойынша білім алған. Алған білімін, терең ізденісінің арқасында қазақтың сайын даласында көптеген оқу орындарын ашып, білім мен ғылым, өнері мен мәдениетін қалыптастыруға мұрындық болды. Киелі қазақ топырағынан шыққан даңқты тұлға, қазақ халқының өшпес шырағы болған, тарихпен тамырлас Темірбектің өмірі рухани терең «Нарком Жүргенов» қойылымында жан-жақты суреттеледі. Жазықсыз ату жазасына қиылған қазақ руханиятының шырағы Темірбек Жүргеновтің қилы тағдырды басынан кешіп жүріп қалдырған мұрасын зерттеу келешек ұрпақтың таным көкжиегін кеңейтетіні сөзсіз. Алмағайып заманның арпалысын бастан кеше жүріп руханият көшін түзеген Темірбек Жүргенов туралы жазылған «Нарком Жүргенов» пьесасы Қазақстан Республикасы Жазушылар Одағы ұйымдастырған республикалық бәйгеде 1-орынды иеленген болатын. Есімі алты алаштың аузында жүрген қоғам қайраткері, еліне қамқор болған тау тұлға Жүргеновті халық арасына қайта оралтып, қойылым қою қоғам қайраткерінің есімін жаңғыртты. Қойылымдағы кейіпкерлердің даралығы, сөзі, іс-қимылы, жағымды, жағымсыз шиеленіс тұстарына лайықты баға берілген. Кейіпкерлер өз орнымен ұтымды қолданылып, образдар легі сай таңдалған, оқиға мен кейіпкерлердің арасындағы шиеленіс дұрыс шешімін тапқан.

Темірбек Жүргенов Шығыс пен Батыстың мәдениетін қатар меңгерген қалың елге белгілі билік өкілі, өз заманының талабына сай қызмет қылған Қара Жүргенұлының перзенті. Дәулетті отбасыдан шыққан Темірбек тиянақты білім, ұлттық дәстүрлі тәрбие иесі. Жас Темірбектің ұстазы Сыр бойының белгілі ағартушы-ақыны Тұрмағанбет Ізтілеуұлы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

орыс-қазақ мектебінде сабақ берген. Білікті ұстаздарының арқасында жас шәкірт бірнеше шығыс тілдерін меңгеріп, шығыс мәдениеті мен Еуропа, орыс мәдениетін, әдебиетін, тілін терең игерді. Билік басында жүргенде Темірбекті тіл мәселесі айналып өткен жоқ. Жоғары жақтан келген басымшылықты жиі көріп, жиналыстарды орыс тілінде яғни, Кремльдің тілінде жүргізуді міндеттеді. Оның ату жазасына кесілуі де осы тіл мәселесінің де қатысы болды.

Темірбек Қараұлы Қызылорда облысы, Жалағаш ауданы, Жаңаталап аулында 1898 жылы дүниеге келген. Темірбектің әкесі Қара ауқатты адам болған. Әйелі Дәмеш апай Әлімхан Ермеков деген алаш көсемі, үлкен математик, қоғам қайраткерінің қарындасы яғни, Әлімжан деген ағасының қызы. Әкесімен сөзге келіп қалған Темірбек он жыл көріспегені шын өмірде болған оқиға. Жүргенов туралы жазылған шығармаларда әке мен бала арасындағы қарым-қатынас туралы әртүрлі айтылады. Ал Рахымжан Отарбаевтың пьесасында бас кейіпкердің әкесі Қара текті тұлға, айбынды ақсақал, адал еңбегімен дәулет жинаған кесек кейіпкер ретінде көрінеді. Әке мен баланың арасындағы болған Қара Жүргенұлының баласына айтқан өсиеттері терең ойға жетелейді. Әкесінің мал мүлкі тәркіленіп Қарқаралыға жер аударылғаннан кейін Темірбекті әкесі 1937 жылы баласын өзі іздеп үйіне келеді. Әкесі ұлы Темірбекке кінә тағып заманның аумалы-төкпелі кезін ықпалына қарай сөз алып, баласына ренішін білдіреді. Әке мен бала арасында кикілжің туындап әкесі кетеді. Темірбек жаңа заманды құрғысы келетінін әкесінің ескі көзқарасына қарсы екенін айтады. Әкесі қатты ашумен жаңа қоғамға қарсы екенін, қазақи ұғымға сай емес екенін алға тартады. Көп уақыт өтпей әкесі Қара атылып, Дәмеш апай халық жауының әйелі ретінде Алжирге қудаланады. Темірбек халық жауы атанған соң жалғыз ұлы 13 жасар Жұманазарды Қазалыға туыстарына жібереді. Соғыс басталған тұста 15 жасар Жұманазар өз жасына екі жыл қосып әкесінің атын ақтап алу үшін майданға аттанып, сол жерде қаза табады. Жалғыз тұқымынан айырылған Жүргеновтің ұрпағы ары қарай өкінішке орай жалғаспайды. Қойылымда баласы Жұманазарды Азидолла Әзімтай ойнайды.

Кейіпкер заманның ағымына қарай қазақтардың арасындағы сатқындықты айта келе, жау алыстан келмейтінін алға тартады. Басты кейіпкердің арпалыспен өткен саналы ғұмырын елі үшін жасаған ерен еңбегін бір қойылымға сыйғызу мүмкін емес. Драматург ұлт жанашырының өмірі мен қызметінің белгілі бір шеңберге лайықтап, маңызды бөліктеріне тарихы фактілерге назар аударған. Қойылымның басты кейіпкер Темірбектің бейнесін актер Сырым Әбдіразақов сомдады. Темірбек Жүргеновтің бітім-болмысы, биік рухы, үні, қимыл-қозғалысы нанымды шыққан. Зұлматты жылдар қасіретін суреттеп ұтымды сахналық шешімдерге барған қойылымда Жүргеновтің бойындағы қайрат жігерін, жанарындағы ұшқынды табиғи әрі шынайы қалпында жеткізген. Темірбектің зайыбы Дәмештің образы арын ешкімге сатпаған текті тұқымның ұрпағы, өресі биік, рухы жоғары, нәзік, сабырлы, ақылды азаматының қолдаушысы Дәмеш ана қазақ әйелінің жарқын бейнесін актриса Аягөз Дүйсенқызы жоғары деңгейде сомдады. Жұманазар - Азидолла Әзімтай, Қара - Бақытбек Алпысбай, Л. Мирзоян - Бауыржан Ошақбаев, Жамбыл - Нұрлыбек Шыналиев, Ғабит - Арай Көшімбаев, Күләш - Ақтолқын Төлеуова, Шара - Мәлике Сабитова, Құрманбек - Қанат Архабаев, Қанабек - Санат Жүзбай, Брусиловский - Данияр Сабыров, Тергеуші - Еркін Асанов, Қазақ - Бектеміс Ботбаев, Малақаевтың әйелі - Залипа Төлепова, Орлов - Олжас Аманов, Шукин - Нұржан Қараманов, Темірбектің көмекшісі - Сұлтанбек Бисеналиев қойылымды ерекше бейнелерімен көрінді. Спектакльдегі декорация қоюшы-суретші сол дәуірдің тынысын дөп баса білген. «Жүргенов өз кабинетінде мәжіліс өткізбек болды. Шамамен алғанда отыз шақты кісі жиналды, ішінде тек екі адам — қарағандылық Б.Н.Орлов және мен орыс жұртынан едік. Наркомның өзі де, басқа сөйлеушілер де тек қазақ тілінде сөйлеп отыр. Бір кезде Борис Николаевич орнынан тұрды да, Жүргеновтен қазақша

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

сөйлемейін өтінді, мұнда не жайында әңгіме болып жатқанын өзі ұқпай отырғанын, ол түсінетіндей болуы үшін сөйлеушілердің орысша сөйлегені жөн екенін айтты. Бір кезде Жүргеновтың қара көздері ұшқындап кетті. Жұрттың бәрі бүкшіе түсіп, тым-тырс бола қалды. «Сіз қайда отырсыз, Орлов жолдас!» Ашу найзағайы үрейлене бүгжиген қайраткерлерінің үстінен ойқастай шапшыды. «Сіз қайда жүрсіз өзіңіз!» – деп Жүргенов дауысын бұрынғыдан бетер қатайта сөйледі: «Сіз Қазақстанға келдіңіз екен, егерде мұнда жұмыс істегіңіз келсе, сіз республиканың мемлекеттік тілін білуге міндеттісіз! Сіз қазақ әндерін де орыс тілінде зерттемекшісіз бе?» — деп, өзге ұлттан қазақ тілін құрметтеуді талап етті» деген пікір дәлел бола алады. [1, б.7]

Темірбек Жүргенов 20-30 жылдарда өмір сүрген қазақ интеллигенциясының көрнекті өкілі. Оның ұлтты ояту, биік деңгейге көтеру, ұйқыдағы халықты серпілту және тәуелсіздік жолында күресу сынды азаматтық көзқарасымен алға шапты. Жүргенов ең алдымен қазақ халқының мүддесіне қызмет етті. Қазақ өнерінің өркендеуіне аянбай еңбек етті. Белгілі актер Құрманбек Жандарбеков: «Біз оны қазақ театрының атасы ретінде білеміз. Біз оны қазақ өнері мен әдебиетінің білімдары ретінде танимыз. Біз оны Қазақстандағы оқу-ағарту ісінің талмас жанашыры ретінде білеміз», — дейді, ал академик А.Жұбанов: «Жүргеновтың кабинетінен шыққанда Алатауды айырып, Қаратауды қайырып шығатындай күш-жігермен шығатын едік», — деп, өнер басшысының қажыр-қайратын жоғары бағаласа, жазушы Ғабит Мүсірепов: «Жүргенов – тілді де тісті, жігерлі де іскер адам», – деп, талантына ерекше ден қойды [1, б.3]

Қазақстан мен Түркістанда Кеңес үкіметін орнатуға күшін салған Темірбек Жүргенов Өзбек, Тәжік, Қазақ ССР-інің халық комиссары болған. Қазақ халық ауыз әдебиетінен айтыскер ақындардың, жыраулардың шығармашылығынан «Терме» атты жинақ құрастырған. Тәжікстанның қаржы, Өзбекстанның оқу ісін жүйелеп сара жолға қойған. Қызметте жүрген құнды қызметкерді Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің бірінші хатшысы болған Л. Мирзоян өз еліміздің игілігіне қызмет етуге елге шақыртып алып, Қазақ ССР-інің оқу-ағарту министрі етіп тағайындайды. Тоталитарлық режим озбырлығын, саясаттың құқайын көре тұра елдің іргетасын қалап, ұлтты ұйыстыра білді. Кеңестік заманның өзінде ұлттың рухын оятуға өлшеусіз үлес қосқан көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Темірбек Қараұлы Жүргеновтің қилы тағдыры бүгінгі ұрпақ өнеге. Отыз жетінің саяси қуғын-сүргінінің құрбанына ұшыраған ұлт перзенті еліміз Тәуелсіздік алғанға дейін ашық айтылмады. Кеңестік саясаттың қуғын-сүргініне ұшырап атылып кеткені, кейін ақталғаны жөнінде еліміз тәуелсіздігіне қол жеткізгеннен кейін ғана зерттеу еңбектер жазылып, деректі кинофильмдер жарыққа шықты. Дегенмен, сан қилы тағдыр иелерінің әлі де бізге жетпеген беймәлім тұстары жетерлік. Нақты тарихи деректермен, асқан шеберлікпен, философиялық терең ойлармен, байыпты байламдармен өрілген тұлға хақындағы қойылымда ұлтымыздың бойындағы көре алмаушылық, қызғаншақтық, сатқындық сынды жағымсыз қасиеттерді астарлап жеткізеді. Заманның тынысын басатын сахналық көріністерге құрылған.

«1937 жылы 3 тамызда «халық жауы» деген жалған айыппен ұсталып, РКФСР Қылмыстық кодексінің 58-бабының 10, 11-тармақтары бойынша ату жазасына кесілді. КСРО Жоғарғы сотының әскери коллегиясының 1957 ж. 18 сәуірдегі шешімімен кінәсіз жазаланғаны анықталып, ақталған». [3, б.4] Сыр бойы – талай аңыздар адамдар мен тарихи оқиғаларға бай өңір. Найза көтеріп жауға шапқан батырлар, елінің білім мен өнер саласын дамытқан даңқты тұлғаларға осы Сыр өңірінің ауасын емірене жұтып, топырағына аунап өскен. Бүгінгі зерттеу жұмысына арқау болған көрнекті қайраткер Темірбек Қараұлы Жүргеновте осы өңірдің тумасы.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Әдебиеттер тізімі:

1. www.kazakzaman.kz
2. <https://turkystan.kz/article/217243-temir-narkom/>
3. Адайбаева С. «Нарком Жүргенов» пьесасының тұсаукесері: Н.Бекежанов атындағы қазақ музыкалық драма театрында «Нарком Жүргенов» пьесасының тұсаукесері өтті, Сыр бойы.- 2016. — 2 маусым (№ 81). — 4 б.
4. Б.Иманғалиев. Жүргенов Т. Таңдамалы. Избранное / Құрастырушы: Алматы: Арыс, 2001.- 274 бет.
5. Ибрагимқызы З. Тарихи тұлға тағлымы: Темірбек Қараұлы Жүргенов туралы тарихи-ғұмырнамалық естеліктер жинағы, Қызылорда: Полиграфия Баспа үйі, 2007.- 106 б.

ӨНЕР - ӨМІР ӨРНЕГІ

Максет А.А
Алматы Менеджмент Университеті
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – п.ғ.м. Джубанова Г. Д.

Abstract

This article describes the close connection between science and art. Science and art have complemented each other for centuries. The life path of great people like Jurgenov will testify to it. The article shows the combination of science and art based on the life path of Temirbek Karayuly.

Ғылым мен өнер – қоғамдық сананың көріністері. Ғылым мен өнер ұштаса отырып бүкіл ғаламды сипаттайды. Ғылым мен өнер бір-біріне ұқсамайтын егіздер іспеттес. Екі ұғымның өзіндік ерекшеліктері бар. Ғылымды теориямен байланыстыруға болады, ал өнерді көркемдіктің бейнесі десек артық емес. Бір реттік көзқарасқа ғылым мен өнер бір-бірімен ұштаспайтындай көрінеді. Алайда, екі егізді біріктіріп қарастырсақ үлкен шыңдарды бағындыруға болады. Оларды бір-бірімен байланыстыруға болады: өнер – ғылымға айналады, ғылым – өнерге айналады.

Ғылым мен өнердің айырмашылықтарын барынша ескере отырып, ұқсастықтарын да ойдан шығармауымыз керек. Ойланып қарасақ, бұл екеуі бір-бірін толықтырып тұрады. Өнер - ғылымның анасы. Ойланып қараңызшы, сіз өнермен айналыссаңыз да, ғылыммен айналыссаңыз да ойыңыздағы жеткізесіз яки бірінде нәзіктікті бірінде қатаңдықты қолданасыз. Ғаламда болып жатқан жаңалықтарды белгілі бір ережемен шектелмей жеткізу немесе ережеге бағыну арқылы теориямен дәлелдеу. Бір қызығы қандай да бір оқиғаны сіз өнермен жеткізген жағдайда да теориямен дәлелденген дүниені айтасыз. Екі ұғым бір-біріне қажет, олар бірге болса біраз жетістікке жетуге болады. Осыны қалай дәлелдей аламыз?

Біздің ойымызша, Темірбек Жүргенов дәлел болады. Ол ғылым мен өнерді біріктіріп ұстаған адамдардың бірі. Бүгінде есімі бүкіл қазақ еліне танымал тұлға. Ол өмір сүрген заман сырлы да сызды еді. Отарға айналған елімізге жанашыр адамдар азайып, жастар теріс тәлім тәрбие мен өсіп келе жатты. Өз еліне қарсы теріс ағымда тәрбиеленген қоғамда болса да Темірбек атамыз ерекше елін сүйер тұлға болды. Теріс бағыттағы қоғамға қарсы тұрған талай жанашырлар лайықсыз өліммен қауышқаны бәрімізге мәлім. Теріс ағым дегеніміз қазаққа қазақты қарсы қойып, соғыс пен қырқыс бола қалса, қазақтарды итше жұмсап, құдайға сенген адамдарды қудалаған заманды көрсеткіміз келгені. Нағыз жанашыр қазақтың

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мұндай қанауға көз жұма қарауы мүмкін емес-ті. Бірақ, әттеген-ай, қарсы да шығу мүмкін болмады ғой, сірә!

"Жігітті шешенсінген -дауда сына, есерді батырсынған-жауда сына",- деп Ақан сері атамыздың айтқанындай, талай сындардан өтті емес пе Темірбек атамыз? Даудың сынынан өтті дегеніміз, өз мақсатына жетті дегеніміз... Қарсы шығып, әділдік үшін сыр шерткің келсе я үйің түрме я болмаса өмірің өлім деген кездерде де, өзінікін нық айтып алаш зиялыларымен бірге шапқан батырымызды даудан жеңілді деу қате болар. Бүгінде ондай адамдар санаулы. Кейде айналамызға қарап тұрып не айтып, не істегенін білмей осындай зиялылардың істегенін жоққа шығаратын адамдарды көргенде, жағамызды ұстап, не деген сауаттылықтың болмауы, сонда көзі көрмейтін, құлағы естімейтін адам болғаны ма деп таң қаламыз. Қоғамда жастар арасында "олар елдің азаттығын ойлаған емес, олар билікке таласқан" деген сөзді естіген кезде өзіміздің арамызда сондай адамдардың болғанына ұяламыз. Олар деген кім? Біз қарапайым ауылда білім алып шет елде 2 жоғары оқу орнын өз күшімен оқып бітіріп, қазақтың ғылымы мен өнері дамысын деп алға сүйреген адамды айтып отырмыз...

Жауда женді дегеніміз түбінде Темірбек Жүргенов қалаған азаттық бізге жетті емес пе? Көзімізді осы кісілер ашты емес пе? Бұл кісінің ату жазасына кесілгені елімізге тағы да бір соққы болып, халықтың көзіне үрей толып, қорқынышпен өмір сүрген кездер болды. Соңында бүкіл халық аңсаған Тәуелсіз Қазақстан болдық. Мүмкін тарихта кейбір сәттер өшетін болар, олар бірақ жүректе өшпейді.

Т.Жүргенов өмірден өткен күні жұбайы Дәмеш Ермекова қамалып, Алжир түрмесінде 18 жыл азап шекті. Жүргеновтың аты ақталам деген күнге дейін 30 жыл яки 1957 жылға дейін жақсылықпен айналысты. Айта өткен дұрыс тек Жүргеновтың ғана емес басқа да «Халық жауы» деп атылған қайраткерлердің әйелдері мен қыздары Алжир түрмесінде азап шекті. Біздің көкейімізді кернеп тұрған бір сұрақ: олардың қандай күнәсі бар еді? Айыбы нар тұлғаның әйелі болуы ма әлде мақтанарлық әкенің қызы болғаны ма? Сансыз сұрақтарға жауап таба алмай қиналамыз...

Публицист, редактор туралы жазып, шығармалары мен мақалаларын айтпағанымыз үлкен қателік болар. Темірбек Жүргенов Қазақстандағы мәдениет революциясы, Қазақстандағы сауатсыздықты жою кітаптарының, саяси экономика оқулығының, Орта Азиядағы қазақ халқының күйлері, Қазақ педагогикалық институтын құру, қазақ халқының ақындары, жыршылары очерктерінің авторы. Қаншама еңбектерден кейін бүгінде елімізде қазақ мектептерінің саны әлде қайда көп екенін, қазақ жастары өз елінің жоғары оқу орнында білім алып жатқанын тіпті, шетелге оқуға түрлі бағдарламалармен барып жатқанын мақтана айтуға болады деп ойлаймыз. Өткеннің арқасында болашағы жасалған мысалы біз өз елімізде туылып, ешқандай қысымсыз қазақша білім алып, жоғарғы оқу орында өз елімізде оқып жатырмыз. Бізден бұрын түлеп ұшқан жастар да бар. Талай шыңдарды бағындырған ер азаматтармен қайсар қыздарымыз да бар. Біз нық сеніммен қуана айта аламыз, біз бұл дәрежеге қалай келгенімізді ұмытпаймыз.

1993 жылы Қазақ ұлттық өнер академиясына Жүргенов аты берілді. Бүгінде Жүргенов академиясынан түлеп ұшқан жастар, халыққа белгілі бір тұлға ретінде белгілі. Еңбектің ақталғаны да керемет емес пе? Біз ойлаймыз бұл да бір үлкен жеңіс!

Жүргенов секілді тұлға бар ма қазіргі таңда? Біз нақты ештеңе айта алмаймыз, бірақ әр адам жеке тұлға өзіндік ерекшелігі бар. Бүгінде елім-жерім деген жастар жоқ демейміз, алайда Жүргенов секілді тұлға табылмасы анық.

Өз ойымызды қорытындылай келе, ғылым мен өнердің егіз екенін, алайда бойында осы екі егізді көре алатын адамдар аз екенін айтқымыз келеді. Сол екі егізді бойына жинаған, сол үшін еңбек еткен, Темірбек Жүргенов бүгінде ел есінде. Тек қана өнер жолында

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

жүрген емес заң жолында жүрген біз де Жүргенов атамыздан үлгі ала аламыз! Есте сақтау керек өткенге қарап болашақты жасаймыз. Бірақ өткенмен өмір сүрмейміз. Өткенге қарап сабақ аламыз, қателіктен тәжірибе жинаймыз. Осылайша біз жарқын болашақ құрамыз. Жүрегіміздегі елімізге деген алау оты өшпейінше, біз еліміздің болашағы үшін күресеміз. Бізге сеніп қалдырған елді, жерді, жәдігерлер мен тарихымызды болашақ ұрпақтарымызға жеткіземіз және ол жолда бізде өз тарихымызды қалдырамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы, 4 том;
2. Б.Иманғалиев, «АНА ТІЛІ» газеті /05,06, 2009/.

Т.ЖҮРГЕНОВ - ҰЛТ РУХАНИЯТЫНЫҢ КӨШБАСШЫСЫ

Меңдалиева А. Б.

*Т.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА, Алматы
Ғылыми жетекшісі - доцент Айтқұлова Ж.Б*

Abstract

The article shows the contribution of T. Zhurgenov to the formation and development of the foundations of culture and art in Kazakhstan. Used archival sources showing the active participation of the people's commissar in cultural construction in Kazakhstan in the 30s. Analyzed the works of T. Zhurgenov on theater criticism, data on the All-Kazakhstan gathering of folk artists and the First decade Kazakh literature and art in Moscow. The culture and art of that period still play today a huge role in shaping the spiritual culture of the younger generation.

Темірбек Қараұлы Жүргенов – қазақ мәдениеті мен әдебиетінде өзіндік өшпес орнын қалдырған белгілі қоғам және мемлекет қайраткері. Бұл жанның есімі тек қазақ халқына ғана емес, бүкіл түркі елдеріне мәлім, Орта Азия мен Қазақстан еліне ортақ тұлға, қаламы қарымды сыншы көсемсөз иесі.

Темірбек Қараұлы Жүргенов – ғалым, публицист, қазақ мәдениетінің білгірі, мәдени революцияның белсенді қатысушысы. Дарынды тұлғаның өмір жолы көпшілік жанға үлгі боларлық десек артық емес. Себебі, бұл жанның өмірі нағыз қаһармандылықпен күреске толы. Мәдени революция кезеңінде, жаңа мәдениетті қалыптастыру жолында, надандық пен мәдениетсіздікке қарсы шығып, зиялы қауымның ортақ күш-жігерін біріктіріп, талантты жандардың білім алуына мүмкіндіктер жасаған.

Темірбек Жүргенов 1898 жылы Қызылорда облысы Жалағаш ауданының Жанаталап ауылында дүниеге келген. Қазіргі таңда бұл ауылға дарынды тұлға Темірбек Жүргеновтың есімі берілген. Сол уақытта Ырғыз бен Сыр бойы аралығын жайлаған қалың көпшілікке танымал болған, ел басқарған билік иесі, елді татулық пен бірлікке шақырған, көпшіліктің пікірімен санасып, талабын аңғара білген көзі қарақты жан Қара Жүргенұлының ортаншы баласы. Осындай тәрбие мен өнегеге толы отбасында тәрбиеленген Темірбек өз кезеңі үшін тиянақты білім, ұлағатты тәрбие алды. Ата-анасы әрдайым баласының білім алуына оң әсерін тигізіп, қолдап, алдыға қарай қадам басуына өлшеусіз әрекеттер жасады. Оның ауылдағы алғашқы ұстазы Бұқар медресесінің түлегі, белгілі ағартушы-ақын – Тұрмағамбет Ізтілеуов болды. [1; 105]

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

1913 жылы Аламесек ауылындағы екі сыныптық орыс-қазақ ерлер мектебін аяқтады. 1917 жылы Перовскідегі Суханский атындағы орыс-қазақ мектебін бітірді. Сол уақытта Уфа қаласындағы училищеге оқуға түсті. Алайда, сол кезеңдегі азаматтық соғыс оқиғаларына байланысты оқуын нәтижелі аяқтай алмады. Студент кезінде революциялық қозғалыстарға қатысып, белсенділік көрсеткен. Алғашқы бой көрсетуі 1918 жылы Құзылқұмдағы Алашорда билігіне қарсы көтеріліс болды. Әліби Жангелдиннің ұсынысымен сол жылы Торғай Кеңестер съезін шақыру жөніндегі ұйымдастыру бюросының хатшысы болып тағайындалады. Біраз уақыттан кейін Темірбек жергілікті «Қазақ мұңы» газетінің редакциясына мүше болып сайланады. Сонымен қатар, Т. Жүргенов 1920 жылы Коммунистік партия қатарына қабылданып, Ырғыз уездік революциялық комитетінің төрағасы және уездік жұмысшы, солдат және шаруа депутаттары Кеңестерінің атқару комитетінің төрағасы қызметін атқарды.

1921 жылы партия оны Орынбор жұмысшы факультетінің журналистика факультетіне ауыстырды. Темірбек 1923 жылы үздік жұмысшы факультетінің білімді студенті ретінде Орта Азия мемлекеттік университетінің заң факультетіне жіберіледі. Университет қабырғасы дарынды тұлға үшін белсенді практикалық саяси қызметке толы аралық болды. Осы аралықта оның «1916 жылғы көтерілістегі қала мен ауыл» және «Орта Азиядағы қазақтардың жағдайы» атты шығармалары жарыққа шықты.[1; 114]

1926-1929 жылдары Ташкент қаласындағы Қазақ педагогикалық институтының ректоры болып қызмет атқарды. Сол жылдары ол марксизм-ленинизм классиктерінің еңбектерін және шетелдік саяси экономия мен құқықтану оқулықтарын аударып, ғылыми жұмыстарын жетілдіре түсті. Бұл аралық ол үшін ізденіс пен жаңашылдық кезеңі болды. 1933-1937 жылдар аралығында Қазақстан үкіметінің халық ағарту комиссары қызметін атқарды. Сонымен бірге ол Қазақстанның Халық ағарту комиссариаты жұмысына белгілі тұлғалар С.Аспандияров пен Ғ.Мүсірепов және Қ.Жұбанов секілді қайраткерлерді тартты.

Т.Жүргеновтің тікелей атсалысуымен «Қазақстанда мектеп жүйесін реттеу және қазақ орта мектептерін көбейту туралы» қаулы қабылданып, қазақ орта мектептерінің санының артуына себепші болды. Т.Жүргенов Халық ағарту комиссариатын ұлттық мәдениетті өркендету штабына айналдырды. Ол 1934 жылы Алматыда өткен Бүкілқазақстандық халық өнерпаздарының 1-слетінің негізгі ұйымдастырушыларының бірі болды. Бұл кезеңде дарынды тұлға басты назарды халық ағарту мәселелеріне аударды. Қалалар мен ауылдарды аралап, ондағы білім жүйесіне, қарапайым халықтың тұрмыс-тіршілігіне назар салып, жағдайды бақылады. Көп ұзамай Қазақ АКСР Халық ағарту комиссариатының өлкелік комитетіне «Қазақстандағы мектептердің құрылымын ретке келтіру және қазақ орта мектебін өсіру туралы» қаулыны ұсынды, бұл қаулы Қазақстан халқы үшін тарихи маңызға ие болды. Партия мен Кеңес мемлекетінің қамқорлығынан рухтанған Т.Жүргенов қалалар мен ауылдардағы жаңа оқу ғимараттары мен басқа да мәдени нысандардың салынып, пайдалануға берілуін үнемі жеке бақылауында ұстады. Педагогикалық оқу орындарының желісін кеңейтіп, ретке келтіруге, педагог кадрларды қайта даярлау жүйесін жетілдіруге ұмтылған Темірбек Қараұлы Жүргенов ұстаздар арасында тәрбие жұмыстарын жүргізді. Ол конференцияларда, мәжілістер мен съездерде жиі лекциялар мен баяндамалар оқып, тәрбие жұмысы мен идеологиялық тақырыптарда мақалалар мен әңгімелер жариялап, мұғалімдерді діни және феодалдық-рулық көзқарастар мен дәстүрлерге қарсы белсенді идеологиялық күреске бағыттай білді.[2, 186]

Т.Жүргеновтің ана тілге деген сүйіспеншілігі мен қамқорлығын белгілі композитор Е.Брусиловский өзінің «Дүйім дүлдүлдер» атты мемуарлық кітабында төмендегідей сүйсіне еске алады: «Жүргенов өз кабинетінде мәжіліс өткізбек болды. Шамамен алғанда отыз шақты кісі жиналды, ішінде тек екі адам - қарағандылық Б.Н.Орлов және мен - орыс

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

жұртынан едік. Наркомның өзі де, басқа сөйлеушілер де тек қазақ тілінде сөйлеп отыр. Бір кезде Борис Николаевич орнынан тұрды да Жүргеновтен қазақша сөйлемеуін өтінді, мұнда не жайында әңгіме болып жатқанын өзі ұқпай отырғанын, сөйлеушілерді ол түсінетіндей болуы үшін орысша сөйлеу жөн екенін айтты. Бір кезде Жүргеновтің қара көздері ұшқындап кетті... Жұрттың бәрі бүкшиіе түсіп, тым-тырс бола қалды. «Сіз қайда отырсыз, Орлов жолдас!» Ашу найзағайы үрейлене бүгжиген қайраткерлердің үстінен ойқастай шапшыды. «Сіз қайда жүрсіз, өзіңіз!» - деп Жүргенов дауысын бұрынғыдан бетер қатайта сөйледі: «Сіз Қазақстанға келдіңіз екен, егерде мұнда жұмыс істегіңіз келсе, сіз республиканың мемлекеттік тілін білуге міндеттісіз! ...Сіз қазақ әндерін де орыс тілінде зерттемекшісіз бе?» - деп өзге ұлттан қазақ тілін құрметтеуді талап етті». Осындай батылдық таныта білген бұл жанның өз ұлтына, тіліне деген құрметінің шексіздігін көруге болады.[2; 198]

Т.Жүргенов өз сөзінде былай деген болатын: «Біз өз ана тілімізді құрметтеп, қажетті сөздермен толықтырып, қазақ еліне жат сөздерді қолданыстан шығарып, тілдік жүйелілігімізді қалыптастыруымыз қажет» - деген болатын. Жүргеновтің қылышы жалаңдап тұрған сол 30-жылдардағы мәрттігі осы ұрпаққа зор тағылым. «Бүкіл дүниежүзілік мәдениетке өз ана тілімізді жақсы білгенде, соны үйренгенде ғана жетуге болады», - деген Темекеннің сөзі бүгін өз көкейкестілігін жоғалтқан жоқ. Тоталитарлық жүйенің осы қызып тұрған шағының өзінде Темірбек Жүргенов республикаға басшы болып келген Голощекинді қатты сынға алып, былай дейді: «Қазақстанға керегі – 7-10 жылдық мектеп жүйесін құру, ал сіз «қазақ тек хат таныса болады» дейсіз. Жоқ! Бізге үлкен білім ордалары қажет! Алда істейтін міндетіміз – қалың жұрттың ішінен шыққан білім қайраткерлерін, өз кадрларымызды дайындауымыз қажет. Қазақ тілін жете білудің өзі үлкен мәдениет!» - деп өз ұлтының болашағын құрметтеуді талап етеді. [2; 206]

Темірбек Жүргенов ұлттың болашағының жарқын, халықтың сауатты әрі білімге құштар болуын қалаған жан. Әрдайым еліміздің ұлт ретіндегі келешегін сақтап қалу жолында бар күш-жігерін аямай, алдыға әрекет ете білуге жағдай жасаған. Осындай дарынды тұлғаның әрбір әрекеті біз үшін үлгі. Оның «Қазақстандағы мәдениет революциясы», «Қазақстандағы сауатсыздықты жою» кітаптары, «Саяси экономия» оқулығы, «Орта Азиядағы қазақ халқының күйлері», «Қазақ педагогикалық институтын құру», «Қазақ халқының ақындары мен жыршылары» және тағы басқа очерктер мен мақалалары мұра болып қала бермек. Қазақстандағы мәдениет, әдебиет, өнер саласының талантты ұйымдастырушыларының бірі, республиканың көрнекті мемлекет қайраткері Темірбек Қараұлы Жүргенов өмірінің соңғы күндеріне дейін қазақ халқына, еліне адал қызмет етті, қалың жұртшылық арасында үлкен құрметке, зор беделге ие болды [4, 103 б.].

Қайраткер 30-жылдар басында әдеби сын мақалалар жазуға, соның ішінде театр сынына көбірек көңіл бөлген. Бұл өреде Б.Майлиннің «Шұға» пьесасының алғашқы қойылымына арналған «Ушуға» рецензиясын («Казахстанская правда», 1934ж., 21-маусым) атап айту жөн. Автордың пайымдауынша, ендігі жерде әдебиетке Меруерт тәрізді шарасыз бейнелер емес, Шұға сынды сындарлы, рухты, кесек образдар қажет. «Өнер өнер үшін емес, өнер әлеуметтің мұң-мұқтажына, арман тілегіне қызмет көрсетуі тиіс!» - дейтін өзекті ой Темірбек Қараұлының қаламынан қорытылып шыққан «О пьесе «Хан Кене» и ее критиках» («Казахстанская правда», 1934ж.,12 маусым) мақаласында жалғасын тапты.1928 жылы жазылғанымен, содан бергі уақытта сахналауға рұқсат берілмей келген М.Әуезовтың «Хан Кене» пьесасын алғаш драма театры репертуарына енгізген Т.Жүргенов. Спектакль 1934 жылы мамырда қойылды. «Хан Кенені» тірілткен Темірбек Қараұлы - өзінің тарихи принцип көзқарасын әдеби мұраны игеру ісіндегі тарихи сабақтастық принципіне ұластырған сыншы. «Казахский перевод» Шахнаме» атты көлемді мақаласы (Казахстанская правда, 1935, 1 сәуір) автордың осы өредегі көзқарасын толық танытты. Фирдаусидің туғанына 1000 жыл толуы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қарсаңында оның мәңгі өлмес мұрасы – «Шахнама» дастанын қазақ топырағында бірінші болып аударған Сыр бойының білімдар ақыны Молда Ораз нұсқасын ел ішіндегі бір қарапайым шаруаның қолынан таптырып алдырған Т.Жүргенов дастан жөніндегі алғашқы әрі күні бүгінге дейін біздегі бірден-бір толымды зерттеу болып саналатын көлемді еңбекті жазды. Т.Жүргенов өзінің сыншылық-зерттеушілік еңбегінде жекелеген шығармаларға ғана көңіл бөліп қоймай, әдебиетіміздің зәру мәселелері бойынша перспективалық бағыттарды белгілеп, әдебиет тарихындағы кесек дәуірлерге баға беріп отырған.

1925 жылы Ташкентте қызметте жүріп тәрбие, білім, әдебиет жайындағы мақалалардан «Терме» деген жинақ құрастырды. Оған Ж.Аймауытұлы, М.Жұмабаев, Х.Досмұхамедов т.б. авторлардың шығармаларын кіргізіп, Шернияз, Едіге, Базар жырау т.б. туралы құнды мәліметтер берген. Темірбек Қараұлының «Жерұйық» атты мақаласында («Қазақ әдебиеті», 1936 ж. 10 шілде) Асан қайғы, оның идеясына алғашқылардың бірі болып толымды баға бергенін атап айтқан жөн. Асан қайғы жөнінде зерттеу жұмыстары 1930 жылға дейін тоқтап қалған еді. Жүргенов мақаласы тоқырап қалған сол іске жаңадан серпін берді. Автор халық аңызы жасаған Асан Қайғы бейнесі белгілі бір дәрежеде тарихи Асанның кейпі, ол XIV ғасырда қазақ халқының жазба тарихы жасала бастаған дәуірде өмір сүрген деген ой айтты. Кейінгі зерттеулер оның бұл пікірінің дұрыс екендігін көрсетті. Темірбек Жүргенов – 30-жылдары А.Пушкин шығармашылығына да баға берушілердің бірі. Орыс ақынының дүниеден өткеніне 100 жыл толуы қарсаңында жарияланған «Орыс халқының ұлы жазушысы және қазақ халқы» деген көлемді мақаласында Пушкин шығармаларын қазақ тіліне аудару дәстүріне тоқталған. Осы орайда, оның Абай үлгісіне берген бағасы биік. Сыншы орыс ақыны мен қазақ ақынының ақындық қуаты мен поэзия өрнегіндегі ұқсастықты нақты мысалдармен көрсетеді.

Ол туралы А.Затаевич: «Сырдария өлкесінің өлеңдерін өте көп білетін интеллигент, байсалды жас қазақ – Темірбек Жүргенов маған Хиуадан шыққан Қоңырат руының өлеңдерінен ерекше бағалы хабар берді. Амал нешік, өзінің туған Отанының ескі өлеңдерінен көп білетін – өзінен көп нәрсе алуға болатын адамды, қаншама тырысқанына қарамастан, пайдалана алмадым» деген өкінішін білдірген. Дегенменде, А.Затаевич өзінің «Қазақ халқының 1000 әні» жинағында №877-882 аралығында алты ән-жыр, жоқтау сияқты жанрлардан мәлімет берген.[3; 86]

Бірде А.Затаевич «Т.Жүргенов мен естімеген көне сарындағы әуенді орындап берген», – деп айтқан. Сол көне сарындардың бірі №877 «Жыршы әні» болып табылады. Бұл мақамның құрылымы жыраулық дәстүрге тән қайырмасын еске түсіреді. Жыраулық дәстүрдегі мақамның басталуы мен аяқталуы еш уақытта жоғарғы дыбыста тұрақтамайды. Бұндағы динамикалық, интонациялық құрылымның өзгеріп, түрленіп отыруы лидиялық ладпен дориялық ладтың үндесуінде. Осындай үндесулер қазіргі кезеңдегі жыраулық үрдісте де кездеседі. Мысалы: №877 «Жыршы әнінің» басталуы мен аяқталу кезеңдері: №879 «Ешнияз әнінің» құрылымы да дориялық ладта орындалғанын байқаймыз. Мұндағы әннің құрылымындағы кездесетін хроматикалық элементтер, кең тынысты лирикалық әндерге мүлде ұқсамайды. Бұндағы интонациялық құрылымның жыраулық дәстүрге тән орындалатын мақам екені даусыз. Т.Қ.Жүргеновтен алынған әндердің құрылымын зерттеу арқылы бұл мақам-саздардың құрылымы жыраулық өнерге тән дәстүр екендігі анықталды.

Темірбек Жүргенов шетелдік мәдениет пен әдебиет өнер туындыларының қазақ тілінде аударылып, жарыққа шығуына барынша әрекет жасады. Мәселен, ол ағартушы-ақын Т.Ізтілеуовты парсы елінің танымал ақыны Фирдоусидің «Шах-Наме» атты шығармасын аударуға қолдау көрсетті.

Темірбек Жүргенов Қазақстанның көптеген мәдениет және өнер қайраткерлерінің рухында өшпес із қалдырды. КСРО халық әртісі Күләш Байсейітова, композиторлар Ахмет

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Жұбанов, Евгений Брусиловский сияқты талантты тұлғалар өз мақалалары мен естеліктерінде Жүргеновтің Қазақстанның шығармашылық зиялы қауым мүшелерінің арасындағы зор беделі мен құрметі туралы аса мақтанышпен айтады. Ол бұл беделге өзінің жоғарғы білімімен жан-жақты ізденісінің және өнерді жан дүниесімен ұғына алғандығының арқасында жетті. [5, 511 б.].

1937-жылы басталған жаппай саяси қуғын-сүргін науқаны қыруар игі істердің басы-қасында жүрген Т.Жүргеновті де өзінің шеңгеліне іле кетті. Оған «халық жауы, ұлтшыл, Кеңеске қарсы терроршы-көтерілісші, шпиондық-диверсанттық ұйымдарға басшылық еткен, жұмыстарына белсене араласқан» деген сияқты бірнеше айыптар тағып, кейін сот оны ату жазасына кесті. Үкім 1938-жылы 25-ақпанда Алматының іргесіндегі Қандысай деген жерде орындалған. Бұл кезде есіл ердің жасы небәрі 39-да еді.

Алаш ардақтысы Әлімхан Ермековтің туған қарындасы, қайраткердің зайыбы - Дәмеш Ермекова-Жүргенова күйеуі атылғасын «халық жауының әйелі» деп оны 8 жылға бас бостандығынан айырып, «Алжир» лагеріне қамайды. Бас-аяғы 20 жылға жуық уақыт қуғыншылық көріп, ол Алматыға тек 1957-жылы ғана оралды. Дәмеш Әмірханқызы кейін айнымас адал жарын жазықсыз жаладан ақтап алу жолында ғалым Мардан Байділдаевпен бірге талай есікті тоздырып жүріп көптеген іс-шаралар, кездесулер өткізеді, естелік мақалалар жазады. Осындай адал жандар мен жанашыр бола білген азаматтардың арқасында Алматы қаласындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясына Темірбек Жүргеновтің есімі берілді. Сонымен қатар еліміздің Астана, Алматы, Қызылорда, Ақтөбе облыстарында көшелер мен мектептерге талантты жанның есімі беріліп, ескерткіштер қойылды. Ағарту комиссарының өміріне арналған деректі фильмдер мен пьеса жарық көрді. Өзі мерт болса да, оның ісі, атқарған қызметі, халқының болашағына сіңірген қалтқысыз еңбегі, атап айтқанда, артында мұра болып қалған әдеби-мәдени, оқу-ағарту саласында жазған құнды дүниелері шаң басқан мұрағат сөрелерінен алынып, жоғары бағасын ала бастады.

Себебі, осындай елім үшін деп жасаған әрбір қайсарлықты талап ететін әрекеттері қазіргі таңның ұрпағы үшін өшпес үлгі мен тәрбие деп білемін. Сол себепті талантты жанның есімін жадымыздан шығармай, әрбір әрекетінен үлгі алып, сол кісідей еліміздің ертеңгі болашағы үшін нәтижелі әрекеттер жасай білейік!

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Л. Варшавская, И. Самигулин «Известия-Казахстан», 11.11.2005 г.
- 2.Б.Иманғалиев. Т.Жүргенов. Алматы, 2012 ж., 439 б.
- 3.А. Затаевич. 1000 песен казахского народа. Изд. второе. М., 1963 г.
- 4.Қазақ ұлттық энциклопедиясы. 4 том. Алматы,103 б
- 5.Б.Ж.Оспанов. Дад дастаны. Музыкалық-этнографиялық жинақ. Алматы: Атамұра -2002.

РОЛЬ Т. ЖУРГУНОВА В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Мырзахмет А.Б.

Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургунова

Алматы, Казахстан

научный руководитель- к.филос.н. Божбанбаев Б.М.

Abstract

This article is dedicated to the prominent statesman of the Kazakh USSR, Minister of Education, publicist, scientist, translator Temirbek Karaevich Zhurgenov.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

The article will touch upon his biography, achievements, positions, political and public activities and role in Kazakh history. This article can answer your questions about aspects of his life.

«Железный нарком» Темирбек Жүргенов. С именем Т.К. Жүргенова часто связывают культурную революцию нашей страны. В свое время он стал первопроходцем в таких сферах как: образование и культура. Он был одним из видных представителей казахской интеллигенции во времена СССР. Наравне вместе с Санжаром Асфендияровым, Сакеном Сейфуллиным, Ахметом Байтурсиновым и другими, он внес значительный вклад в создание казахстанской высшей школы. В 1934 г. при его содействии в Алма-Ате одновременно начали строительство шести крупнейших вузов всей Центральной Азии. Ещё одна огромная заслуга Жүргенова - звание министра просвещения Казахской ССР. Он был участником борьбы за упрочение Советской власти в Казахстане и Туркестане.

Темирбека Жүргенова часто называли "железным наркомом". Причиной тому послужила его принципиальность и настойчивость. Он всегда стремился доводить начатые дела до конца, строго соблюдал определенные правила. Люди описывали его как грамотного, работоспособного и целеустремленного человека. Это были основные качества характеризующие его личность. Эти качества сопровождали его всю жизнь. Жүргенов посвятил свою жизнь строительству мира без богатых и бедных. Будучи выходцем из знатного рода, он желал чтобы все граждане имели равные права и возможности. Благодаря этому его имя было известно не только в казахском народе, но и по всей средней Азии [1].

Биография. Темирбек Жүргенов родился в 1898 году в ауле Жанаталап в Кызылординской области. Он произошел из племени алимулы, рода шомакей. Его отец Кара был хорошим скотоводом, но, не имел образования. Отец и дед Куан имели многочисленные стада животных. Маму Жүргенова звали Жаншы. Она дарила сыну любовь и ласково называла «Темерши». Но когда мальчику исполнилось два года, его матери не стало. Она умерла от тяжелого заболевания. Спустя время роль матери перешла женщине по имени Кампит. Она тоже любила сыновей Кара, вложила в них воспитание и заменила родную мать. Братьев Темирбека звали: Досжан, Косжан и Ыскак. Среди них был только Темирбек, который отличался своим усердием и стремлением к учебе. Он поступил на двухклассную русско-казахскую мужскую школу и закончил ее в 1913 году. А также в 1917 г. окончил учебу в русском казахстанском училище им. Суханского в Перовске. В 1923 году он окончил учёбу в журналистском факультете, в Оренбурге, после чего перешел в среднеазиатский государственный университет [2].

Трудовая деятельность. Будучи представителем казахской интеллигенции, у Жүргенова было множество достижений, должностей и заслуг. В 1926 — 1929 гг. он начал свой карьерный путь в Ташкенте с должности ректора Казахского педагогического института. Знание нескольких языков помогло ему добиться огромных успехов в карьере. Жүргенов хорошо разбирался не только в казахском и русском, но и сумел овладеть узбекским, таджикским и еще двумя языками. В то время центральные власти искали человека, который был способен в Узбекистане и Таджикистане без труда поддерживать связь с местным населением, что как раз таки мог Темирбек Жүргенов. Таким образом, в Таджикской республике он стал комиссаром - министром финансов в 1929 году. А спустя год он становится комиссаром просвещения Узбекской ССР. На этом посту он проработал два года. За это время в разных районах были открыты десятки школ, училищ и театров. Позднее в 1933 г. Жүргенова переводят на родину, и он назначается народным комиссаром просвещения.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

На каждом шагу Жүргенов сталкивался с трудностями, так как порученная работа была нелегка, по причине того, что он должен был: открыть дорогу к знаниям гражданам самых удалённых аулов и устранить неграмотность. И ему это удалось - миллионы человек в эти годы сумели получить образование. Первым шагом было открытие полугодовых курсов начального образования. В Алма-Ате – за непродолжительное время построили 17 средних школ. Повсюду издавались учебники. Строились «кочевые школы-интернаты» где учились казахские дети. Но помимо начального и среднего образования, необходимо было внедрить систему высшие учебные учреждения. Так, были открыты Казахский горно-металлургический институт (Казахский национальный технический университет им. К.И. Сатпаева), ветеринарный институт и Казахский государственный университет им. С. Кирова (Казахский национальный университет им. Аль-Фараби). Благодаря помощи Жүргенова в выстраивании начального и среднего систем образований, комплектования школ учебниками и преподавательскими кадрами — повысился уровень грамотности в КазССР [1].

Но к сожалению, несмотря на все заслуги, Жүргенов был несчастен, ведь в его семье произошла трагедия. В 1934 году погиб его единственный сын Шортай. Тяжелая и напряженная работа помогла Жүргенову остаться на ногах, с помощью работы он пытался отвлечься от горя и не опускать руки. Позже Темирбек вместе с женой по казахским традициям взяли на воспитание первенца своего старшего брата - Ыскака.

Железный нарком привлекал все большее внимание к своему имени. Он также заведовал Комитетом по делам искусств Казахской АССР и курировал работы учреждений связанных с искусством и культурой. А также, Темирбек Жүргенов старался исправить по грубые ошибки, допущенные в период коллективизации [2].

Труды. За свою жизнь Темирбек Жүргенов написал множество трудов, ниже перечислены самые известные и дошедшие до наших дней работы:

Кызылорда, 1927: «Проблемы разделения на районы по административно-хозяйственным признакам в СССР и Казахстане»;

«Казахская культурная революция», Алма-Ата, 1935 г;

Алма-Ата, 1936 г: «О работе по ликвидации безграмотности в Казахстане»;

1935 г, 17 и 18 мая: «Казахстанская правда», «О чуждых явлениях в казахском литературном языке»;

1935 г, № 6: «Большевик Казахстана», «Вопросы терминологии казахского языка» [3].

В своих трудах Жүргенов смог отразить проблемы исторической и культурной составляющей дореволюционной казахской истории. Он дал правильную оценку произведениям народных акынов, композиторов, таких как: Мухит Мералиев, Биржан, Курмангазы. Он один из первых обращался к поэзии знаменитого акына-философа XIV века Асан-Кайгы, который рассказал о своих безрезультатных поисках «Жер-уйык» [4]. Оценивая работы Жүргенова, следует также обратить внимание на переводы по популярным стихам. Благодаря Жүргенову на казахский язык было переведено произведение небезызвестного поэта древности Фирдоуси «Шахнаме». Он одним из первых начал переводить произведения классиков марксистского и ленинского творчество на казахский язык. Жүргенов участвовал в издании произведений: Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Льва Толстого, Горького и других писателей [3].

Роль Жүргенова в совершенствовании искусства, литературы и музыки. На посту министра народного просвещения, он внедрял в страну не только образование, но и акцентировал внимание на искусстве.

В 1936 году, в Москве железный нарком отвечал за организацию Первой декады казахского искусства и литературы. Что позволило большинству гражданам в советской республике узнать о казахской эстраде, о композиторах, об актерах и танцовщицах, а также о

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

национальных казахских инструментах. Это событие запомнилось тем, что в столице участвовали: Куляш Байсеитова, Шара Жиенкулова, оркестр народных инструментов под управлением Ахмета Жубанова – прозвучали кюй Курмангазы «Сарыарка» и опера «Кыз-Жибек», а также игра Жамбыла Жабаева. Данное событие посетили лидеры правительства: Сталин, Молотов, Каганович, Микоян. Одной из первых звания Народной артистки СССР удостоилась Куляш Байсеитова. В свою очередь Темирбек Жургенов получил Орден Трудового Красного Знамени. То, что он организовал данное событие, подчеркивает его организационный талант и ответственность.

Жургенов также уделял большое внимание культурному и духовному наследию, делая много переводов. Он высоко оценивал значимость переводческого дела, говоря что:

«Переводы классиков и советских писателей других народов — Союза, — писал он, — сроднили казахский народ с лучшими литературными произведениями Союза и Запада, укрепили интернациональные связи в казахском творчестве». [4]

Т.К. Жургенов — один из исследователей истории культурного возведения среднеазиатских стран. Он собрал демографические и статистические сведения стран Средней Азии, исследовал литературные и оригинальные источники.

Помимо литературы и искусства, он совершил плодотворную работу в подъеме музыки. Так, в 1930-ых о нем писал в своих примечаниях к книге «1000 песен казахского народа» даже великий композитор А. В. Затаевич:

«Темирбек Жургенов — интеллигентный и серьезный молодой казах, основательнейший знаток сыр-дарьинских песен, давший мне чрезвычайно ценные сообщения песен Конратовского рода, происходящего из Хивы. К сожалению, несмотря на все мои старания, мне не довелось более исчерпывающе использовать широкую осведомленность этого лица в старинном песенном творчестве его родины!» [5, с.511]

Когда Т.К. Жургенов повстречал А. Затаевича, стал охотно отвечать на вопросы и помог ему собрать информацию о многих, раньше неизвестных композитору казахских песнях. А.Затаевич был изумлен столь высокой посвященности Жургенова в музыку. Железный нарком отвечал наиболее развернуто, красноречиво, тем временем как другие озвучивали лишь по одной-две композиции.

По словам очевидцев и людей, что знали Жургенова, он часто узнавал и записывал многие казахские произведения творчества акынов. В 1924 г. Темирбек издает одну из первых сочинений песен казахстанских акынов «Терме» (Сборник), которая была снабжена большим вступлением автора. В 1936 г. сборник значительно пополнился, редактировался и вышел на русском и казахском языке к Первой декаде Казахстанской литературы, искусства [3].

О Жургенове в сфере искусства и музыки хорошо отзывался не только А.Затаевич, но и другие казахские, советские артисты и акыны. Например, народные артисты СССР Куляш Байсеитова, композиторы А. Жубанов и Е. Брусиловский в своих трудах и воспоминаниях рассказывают о большом авторитете Жургенова среди творческой интеллигенции Казахстана. Он заслужил этот авторитет благодаря интересу к высокой культуре, тонкому пониманию искусства, настоящей заботе о её развитии и организаторским способностям. Помимо этого, он также разыскивал таланты и неустанно их поддерживал. Он зарекомендовал Абылхана Кастеева в мастерскую художника и этнографа Н.Г. Хлудова в начале 30-ых годов. Это помогло Кастееву набить руку и набраться знаний, чтобы отправиться на учёбу в Москву для последующего улучшения своего профессионализма. Сейчас Кастеев известен как известный народный художник Казахской ССР. Жургенов старался таким же образом поддерживать многие другие народные таланты.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

В июне 1934 года «Железный нарком» принял активное участие в созыве первого Всеказахстанского слета деятелей народного искусства. В 1936 году Жүргенов помог состояться в Алма-ате конференции работников культуры уйгурского народа. В этом же году он помог провести Декаду литературы и искусства Казахстана в Москве, за что получил награду труда [3].

В данной статье мы узнали о жизненном пути, профессиональной деятельности и вкладе железного наркома. На основе всего вышеизложенного можем сделать вывод, что Жүргенов вложил много усилий для культуры, творчества и образования в нашей стране. Он своим талантом организатора, содействовал большому развитию казахской национальной оперы, Казахскому музыкальному театру, киноискусства, казахской драматургии. Благодаря его труду и стараниям других членов казахской интеллигенции, мы живем в современное время и лицезрим облики наших городов в таком виде, в каком его оставили нам эти люди. Их вклад бесценен.

Также подтверждением тому, что Жүргенов был очень важным человеком в сфере культуры служат: национальная художественная академия, колледж и школа названные в его честь, где обучаются искусству, дизайну, актерскому мастерству и многим другим сферам. Такой разносторонний человек заслуживает чтобы о нем вспоминали. В течении всей жизни он побывал: общественным деятелем, публицистом, переводчиком, ученым, талантливым организатором и исследователем казахской культуры.

Список литературы:

1. «Касым Ахат (2019) блог на сайте world-nan.kz; // Темирбек Жүргенов - Трудовая деятельность» <https://world-nan.kz/blogs/tau-tulga-temirbek-zhurgenov?ysclid=If1c3ymhmq736775295>
2. «e-history.kz, Аян АДЕН: Первый нарком просвещения Казахстана» <https://e-history.kz/ru/news/show/4563>
3. «Википедия. Жүргенов, Темирбек Караевич // Биография, Труды, Роль Жүргенова в образовании и искусстве» https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Жүргенов,_Темирбек_Караевич
4. «Электронный архив людей. Жүргенов, Темирбек Караевич // Роль Жүргенова в образовании и искусстве» <http://people-archive.ru/character/zjurgenov-temirbek-karaevich>
5. Александр Затаевич. 1000 песен казахского народа (песни и кюйи). Изд. второе. М., 1963

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТЕМИРБЕКА ЖҮРГЕНОВА

Нормуродов Машираб, Жуманов Дилшод
УОБ, г.Ташкент, Республика Узбекистан
научный руководитель – к.п.н, доцент Туйчибаева Ш.Ш.

Abstract

The article is devoted to the activities of an outstanding personality - Temurbek Zhurgenov, whose 125th birthday is celebrated this year. Some facts of his state and public activities related to his contribution to the development of education, culture and science are given.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

В этом году мы отмечаем 125-летие со дня рождения Темирбека Жүргенова – выдающегося государственного и общественного деятеля, публициста, переводчика, который внёс огромный вклад в развитие образования, культуры и искусства.

Он родился в 1898 году в Жалагашском районе Кызылординской области.

Т. Жүргенов с отличием окончил юридический факультет Среднеазиатского государственного университета в Ташкенте. В годы учебы в университете он исполнял обязанности уполномоченного представителя Казахской АССР в Туркестанской Республике (позже Узбекской АССР), а на последнем курсе по совместительству работал ректором Казахского института народного просвещения (Қазақ халық ағарту үністәті) в Ташкенте (1926-1929 гг.) [2]. Его дипломная работа была посвящена районированию казахских земель. Она получила высокую оценку и впоследствии была издана отдельной книгой «Проблемы разделения на районы по административно-хозяйственным признакам в СССР и Казахстане» в 1927 году. После окончания университета он начал преподавать здесь государственное право и одновременно занимался научной деятельностью.

Т. Жүргенов был ответственным секретарём газеты «Печаль казаха».

Он избирался членом Центральных исполнительных комитетов Казахстана и Туркестана, был делегатом областных, республиканских, краевых пленумов. Особое внимание он уделял праву, политэкономии, истории, занимался статистическими, демографическими исследованиями.

Т. Жүргенов свободно владел казахским, русским, узбекским и таджикским языками. Он считал очень важным знание родного языка будь то казахский, русский или другой язык и уделял этому особое внимание. Этому посвящены его работы «О чуждых явлениях в казахском литературном языке», «Вопросы терминологии казахского языка». По всему Казахстану были открыты кружки родного языка, что послужило глубокому изучению казахского и русского языков [3].

В 1933 году он был назначен Народным комиссаром просвещения Казахской АССР. Так началась его деятельность в области образования, науки, искусства и культуры. Свою деятельность на посту Народного комиссара он начал с ликвидации безграмотности. Под его руководством открылось очень много школ, были изданы учебники, решалась проблема с нехваткой преподавателей. Во всех областных центрах были открыты шестимесячные курсы под лозунгом: «Каждый учитель должен обучить грамоте не менее 35 человек!» [4]. Создаётся специальное управление по обучению взрослого населения, издаётся газета под названием «Төте оқу». В ряде областей были созданы двухгодичные учительские институты, образованы десятки техникумов для промышленности, транспорта и связи. Стали работать мединституты, рудно-металлургический институт. В период его деятельности были открыты высшие учебные заведения в Казахстане. Только в самой Алма-Ате в 1933 – 1934 гг. было создано шесть вузов. В 1934 году изданы и бесплатно розданы населению сотни тысяч учебников. В те же годы увеличилось количество начальных школ, а спустя три-четыре года в Казахстане число учащихся превысило один миллион человек [4].

Он внёс большой вклад в открытие Казахского государственного университета, развитие казахского театра. Благодаря его начинаниям, стала складываться новая волна высокообразованной казахской интеллигенции. Для этой цели казахская молодежь направлялась в высшие учебные заведения Москвы, Ленинграда и других российских городов [3].

Особое внимание Т. Жүргенов уделял развитию культуры и искусства. Он собирал и записывал произведения устно-поэтического творчества казахов, в том числе песни современных акынов. В 1924 году им издан один из первых сборников песен и поэм акынов Казахстана под названием «Терме» («Сборник»).

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Он считал, что переводческое дело играет важную роль в духовном сближении народов. При его участии были изданы на казахском языке произведения А. Пушкина, М.Лермонтова, Н. Гоголя, Л. Толстого, М. Горького и других писателей и поэтов. Он писал, что переводы классиков «сроднили казахский народ с лучшими литературными произведениями Союза и Запада, укрепили интернациональные связи в казахском творчестве» [5].

Творческое наследие Темирбека Жургенова, который внёс вклад в развитие культуры и образования не только Казахстана, но и всей Центральной Азии, требует всестороннего изучения, что может послужить источником научных исследований в дальнейшем.

Нам было очень интересно познакомиться с деятельностью выдающейся личности – Темирбека Жургенова. Его жизнь должна служить нам примером в деле беззаветного служения своему народу и родине!

Список литературы:

1. Баишин А. Борцы за великое дело. Темирбек Жургенев. – Алма-Ата, 1989.
2. Жанаберген Б. Всё остаётся людям. <https://qmonitor.kz/society/4767>
3. Оразбаков А.Ж., Ибраев У.С. Нарком просвещения Казахстана Темирбек Жургенов // Молодой ученый. – 2015. – № 1.1 (81.1). – С. 80–83
4. <https://moluch.ru/archive/81/14867/>
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Жургенов>

ЖҮРГЕНОВ - ОРТА АЗИЯ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТЫҢ ТАРИХИ, МӘДЕНИ ҚҰРЫЛЫС ЗЕРТТЕУШІСІ

Совет Мадина

*Т. Жүргенов атындағы ҚазҰОА. Алматы
ғылыми жетекшісі –аға оқытушы АлматоваН.А.*

Abstract

The article tells about Temirbek Zhurgenov's merits in the field of culture. He is considered one of the talented organizers of culture, literature, art in Kazakhstan and an outstanding state and public figure of the republic. He made a great contribution to the development and prosperity of Kazakh art.

Мәдениет - әрбір ұлттың рухани болмысын қалыптастырушысы. Ол адамның өз қолымен, ақыл-ойымен жасап жатқандарының бәрін түгел қамтиды. Ал Қазақстандағы мәдениетті дамытушы адамдардың арасында өнер жолының қалыптасуына, жалпы Қазақстандағы мәдениеттің өркендеуіне әсер еткен бірден бір қайраткер-Темирбек Қараұлы Жүргенов.

Жүргенов Темирбек Қараұлы - Қазақстандағы мәдениет, әдебиет, өнер саласының талантты ұйымдастырушыларының бірі, республиканың көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері. Темирбек Қараұлы Жүргенов есімі тек қана қазаққа ғана емес, күллі түркі жұртына мәлім. Ол Орта Азия мен Қазақстанға ортақ тұлға, аса көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, қаламы қарымды сыншы-көсемсөз иесі саналады.

Еңбек еткен уақытында ол көптеген білім ошақтарының ашылуына септігін тигізді. Атап айтқанда, қазақ кен-металлургия институты, яғни, қазіргі Қ.И.Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті, ветеринарлық институт және С.Киров

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

атындағы Қазақ мемлекеттік университеті, яғни, қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ашылды. Ағарту жолында ғана емес, мәдениет саласына да үлес қосқан ол Қазақ АКСР-і Өнер ісі жөніндегі комитетті басқарған. Комитет төрағасы лауазымында ол дарынды жастарды барынша қолдаған және қорғап жүрген. Өз кезінде Қазақстанда алғашқы музыка театрын ұйымдастыруға үлкен үлес қосып, Қазақ әндері туралы А.В.Затаевичке көптеген мәліметтер берді. Және 30-жылдардың басында әдеби сын мақалалар жазуға, соның ішінде театр сынына көбірек көңіл бөлген. [1,16.].

Ол өз сөзінде: «Одақтағы ең жас қазақ музыкалық театрының жетістіктері, жоғарғы деңгейде көркем шеберлік көрсеткен қазақ филармониясының табысы, Қазақ республикасының ұлттық өнерінің дамуындағы үлкен жетістіктері - социалистік шаруашылық пен мәдениеттің дамуын қамтамасыз ететін лениндік-сталиндік ұлттық саясатты дұрыс жүзеге асырудың нәтижесі,» - деді. Қазақ театрының негізгі тірегі - халықтың ұлттық құндылығында, әндерінде, шығармашылығында. Өз еңбегінде халық мәдениеті мен театр ұжымдарының ішіндегі Совет одағы республикаларының алдағы уақыттағы жұмыс істеуіне ықпал етеді. 1926-1929 жылдары Орта Азия мемлекеттік университетінің 4 курсына оқып жүрген Темірбек Жүргенов Ташкенттегі Қаз ПИ-дің ректоры болып тағайындалған. Алғашқы оқу жылында 80 талапкердің ішінен 49-ы ғана қабылданды (47 қазақ 2 өзбек). Қоғамдық-экономикалық және лингвистикалық бөлімнен тұратын қоғамдық-лингвистикалық факультеті, жаратылыстану-географиялық және физика-математикалық бөлімнен тұратын жаратылыстану-математика факультеті 4,5 жылдық оқу мерзімімен ашылды. Т.Жүргенов ҚазПедВуздың ректоры ретінде "Қазақ Мемлекеттік Институтын ұйымдастыру туралы" (1927 жыл 24 сәуір), "Қазақ педагогикалық институтының 1 жылдық жұмысы" (1928 жыл) атты проблемалық мақалалар жариялады. Бұл мақалаларда ол сауатсыздықты жою жұмыстары мен мектептегі және жоғары оқу орындарындағы сабақтар қазақ тілінде жүруі тиіс екендігін, ол үшін Мәскеу, Ленинградтан білімді мамандар шақырып, әзірге сабақты орыс тілінде жүргізіп, бірте-бірте қазақ тіліне көшуге ұсыныс жасаған. Сонымен қатар, қазақ жастары да білім беруі үшін оларды Ресейге әртүрлі мамандықта оқытуға жіберген. 1929 жылы Жүргенов Тәжікстанның статистика басқармасында қызмет жасап, бірнеше айдан соң республика Қаржы комиссары қызметіне тағайындалады. Бұл кезеңде Тәжікстандағы жағдай аса қиын еді. Бұл жерде де абыройлы қызмет атқарған Темірбек Жүргенов 1930 жылы Өзбекстанға халық ағарту комиссары болып ауысады. Аса қиын жағдайларға қарамастан, 1931-1932 жылдары Өзбекстанда 4600 мектепте 19000 мұғалім бастауымен 514900 оқушы оқытылған. 1931 жылдың өзінде 14000 мұғалім аз мерзімдегі дайындық курсынан өткен соң, мектептердегі сабақ өзбек тіліне ауыстырылды. Самарқанд педагогикалық академиясы, Ферғана білім жетілдіру факультеті, Бұхарада педагогикалық техникумдары ашылып жұмыс істей бастады. Хамза атындағы мемлекеттік драма театры ашылғаннан кейін Бұхарада, Самарқандта, Ферғанада, Наманганда және басқа да аудан, ауылдарда халық театрлары ашыла бастады. [2, 30 б.]

Сонау еңбек жылдарынан бері Қазақ мәдениетіне қосқан орасан зор үлесінің арқасында бүгін Қазақ өнері құлашын кеңге жайып, қарқынды дамып жатыр. Т.Қ.Жүргеновтың атқарылған еңбектеріне қарап қоғамды, балаларды, жастарды рухани адамгершілікке тәрбиелеуде маңызы зор екендігін және қазақтың кәсіби өнері мен әдебиетінің қалыптасуына, дамуына баға жетпес үлес қосқандығын білуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аңыз адам журналы – №18, 2014 ж
2. Иманғалиев Б. Темірбек Жүргенов- 496 б., 2012ж.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

<https://www.inform.kz/kz/temirbek-zhurgenov-omirinin-sonyna-deyin-halkyna-adal-kyzmet-etti-rektor>

ТЕМІРБЕК ЖҮРГЕНОВ – ЖАҢА МӘДЕНИЕТТІҢ ІРГЕСІН ҚАЛАУШЫ

Талипова А. А., Тлеуханова А. А.
Қазақстан-Неміс университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – ф.ғ.к., доцент Солтанбекова Г.А.

Abstract

Every independent and sovereign State has its own culture. Culture is a set of stable forms of human activity, without which it cannot reproduce and exist as a whole. The history of the origin of culture in the Republic of Kazakhstan dates back to the XIX– XX centuries, when the Kazakh people began to change their nomadic lifestyle to a settled one, thereby forming a new cultural era. Kazakh culture is a reflection of the history of the entire nomadic people. For many millennia, the Kazakh people have wandered through the endless steppes and formed their own unique worldview, created their own customs and traditions. Today, the culture of Kazakhstan is a huge layer of various types of art, traditions and everyday life, imbued with the spirits of the nomadic past.

Темірбек Қарайұлы Жүргенов-КСРО-ның көрнекті кеңестік партия және мемлекет қайраткері. Түркістан мен Қазақстанда Кеңес өкіметін орнату және нығайту үшін күреске қатысушы. РКП мүшесі, 1920 жылдан коммунист. Темірбек Жүргенов 1898 жылы қарашадарғыз уезінде дүниеге келді, 1938 жылы 25 ақпанда қайтыс болды. Темірбек Жүргенов өз өмірін бекер өткізбей, қазақ мәдениетіне зор үлес қосты. Оның мәдени қызметінің қалыптасуының алғашқы кезеңдерінен бастайық. 1913 жылы Перовск қаласындағы Суханский атындағы орыс-қазақ училищесін бітірді, содан кейін Уфа жер училищесіне оқуға түсті, бірақ азаматтық соғысқа байланысты білімін аяқтамады. Оқуды сәтті аяқтағаннан кейін ол басылымда жұмыс істей бастады

Торғай қаласы "Қазақ Мұңы" газетіне. Темірбек Жүргенов облыстық кеңестер съезін дайындауға қатысуымен де танымал ,рғыз уезінің жұмысшыларымен ақ гвардияшыларға қарсы күреседі. Ол сондай-ақ Қызылқұм шатқалында Алаш-Ордаға қарсы көтерілісті басқарды және Кенжеғар болыстық ревкомының төрағасы болды.

1923-1927 жылдар аралығында ол Орта Азия мемлекеттік университетінде оқыды, оны бітіргеннен кейін мемлекеттік құқық бойынша ғылыми қызметкер ретінде қалдырды.

Бір мезгілде университетте оқып, Түркістан Республикасындағы Қазақ АССР өкілетті өкілінің міндетін атқарды. Қазақстан және Түркістан ОСК мүшесі. Орта Азия мен Қазақстанның ұлттық-мемлекеттік бөлінісі ісіне белсенді қатысты.

1926-1929 жылдары Ташкент қаласындағы Қазақ педагогикалық университетінің ректоры қызметін атқарды. 1929 жылы Тәжік КСР Қаржы Халық Комиссары, кейін Өзбек КСР Халық ағарту халық комиссары болды.

1933-1937 жылдар аралығында Қазақ КСР Білім министрі қызметін атқарды.

1933-1937 жылдар аралығында Қазақстан БКП (б) аудандық комитетінің және оның Бюросының мүшесі болды. 1937 жылдың маусым айында Қазақстан Компартиясы ОК бюросының мүшесі болды.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Темірбек Жүргенов халық ағарту халық комиссары қызметін атқарған кезде ол ұжымдастыру кезінде жіберілген қателіктерді түзетуге көп күш жұмсады.

Халықтық білім беру саласында оның ұйымдастырушылық таланты орта оқу орындарын қалыптастыруға, сауатсыздықты жоюға, мектептерді оқулықтармен және мұғалімдермен жабдықтауға байланысты мәселелерді шешуде көрінді. Оның қызметі кезеңінде Қазақстанда жоғары оқу орындары ашылды (тек Алматы 1933 жылдан 1934 жылға дейін 6 ЖОО ашылды).

Ол алғашқылардың бірі болып марксизм-ленинизм классиктерінің шығармаларын қазақ тіліне аударды. Орталық Азия мен Қазақстанның мәдени құрылысының тарихын алғашқылардың бірі болып зерттеді.

Темірбек Жүргенов 1930 жылдары Қазақстан мәдениетінің дамуына зор үлес қосты. Ол өзі қазақтардың көптеген ауызша-поэтикалық шығармаларын, соның ішінде қазіргі қазақ ақындарының әндерін құрастырып, жазды. 1924 жылы Қазақстан ақындарының "Терме" атты алғашқы әндер мен өлеңдер жинағының бірі жарық көрді. 1936 жылы жинақ Мәскеудегі Қазақ әдебиеті мен өнерінің бірінші онкүндігінде орыс және қазақ тілдерінде едәуір толықтырылып, редакцияланып, жарық көрді. Жүргеновтің еңбектерінде Қазақстанның революцияға дейінгі мәдениеті тарихының проблемасы көрініс тапты, Мұхит Мералиев, Біржан, Құрманғазы сияқты бірқатар халық ақындарының, композиторлардың шығармашылығы нақты бағаланды.

Жүргенов өзінің талантымен қазақ ұлттық операсының (оның ішінде қазақ музыкалық театрының), кино өнерінің, қазақ драматургиясының орасан зор қалыптасуына ықпал етті.

1934 жылы маусымда Жүргенов халық өнері қайраткерлерінің I Бүкілқазақстандық слетін шақыруға белсене қатысты.

1936 жылы оның бастамасымен Алматыда Ұйғыр халқының мәдениет қызметкерлерінің конференциясы өтті. 1936 жылы мамырда ол Мәскеуде Қазақстанның әдебиеті мен өнерінің онкүндігін дайындап, өткізді, ол үшін марапатқа ие болды.

Өркениетті революциядағы жетістіктерге үлкен, шынымен батыл жұмысшылардың арқасында, ұзаққа созылған күрестің арқасында жетті. Өркениетті революция бірлестіктің көптеген талантты бастамашыларының, сондай-ақ жаңа өркениет, күнделікті өмір және халықтың аздығы, надандық пен мәдениетсіздік үшін соғыстағы зиялы қауым өкілдерінің түрлі-түсті аренасын көрсетті. Олардың ішінде, әрине, ғалым, жазушы, қазақ мәдениеті жөніндегі маман, өркениетті революцияның белсенді қатысушысы, жалпыкеңестік, жалпыпартиялық, сондай-ақ Кеңес Одағының мемлекет қайраткері, партия мүшесі, іргелі, сондай-ақ кең білімі бар үлкен мәдениет адамы Темірбек Жүргенов болды. Жүргенов Қазақстанның көптеген мәдениет және өнер қайраткерлерінің жан дүниесінде өз ізін қалдырды. Оның шығармалары мен қойылымдары мемлекет пен қызметкерлердің мәдени құрылыс саласындағы орасан зор жасампаз жұмысын, халықтың рухани өмірінің терең өзгеруін шынайы және айқын көрсетеді. Қазақстан еліндегі өркениетті революцияның ағымдағы кезеңінің жазында 1930 жылдары біреу есеп беру басылымын таныстырды.

2022 жылдың желтоқсанында Көкшетау институтының ықпалды оқытушылары, сондай-ақ "мәдени-демалыс жұмысы" білім беру бағдарламасының студенттерінің қатысуымен А. Мырзахметова Темірбек Жүргеновтің 125 жылдығына арналған Ассамблея нұсқасында "Ұрпаққа із қалдырған дара тұлға-Темірбек Жүргенов" атты муниципалдық карнавал өткізілді.

Темірбек Жүргенов өте дарынды адам болған, халық өнерін өте жақсы меңгерген және қазақ халқының білімі мен өнерінің дамуына зор үлес қосқан. Оның хоббиіне мыналар кірді: өлең жазу және жазу, домбырада ойнау және тағы басқалар. Ол туралы барлық ақындар, ақындар, музыканттар-этнографтар, композиторлар және басқалар жақсы сөйледі.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

А.Затаевичтің "қазақ халқының 1000 әні" кітабында ол "Сыр-Дарий әндерінің негізін қалаушы" деген лақап атқа ие.[2] Жүргенов өнер мен ғылымдағы партиялылық пен шынайы ұлт үшін үнемі табандылықпен күресті.

Жүргенов орыс және әлемдік мәдениеттің жетістіктерін кеңінен дамытуды белсенді қолдады, республикада аударма ісін кеңейту және жақсарту мәселелерін іс жүзінде шешуге тырысты. Мысалы, ақын Т.Ізтілеуовке ұлы парсы-тәжік ақыны Фирдоусидің "Шахнаме" туындысын аудару бойынша жұмысында көмек және көмек көрсетті.

Оның еңбектері мен қойылымдары мемлекет пен жұмысшылардың мәдени құрылыс, халықтың рухани өмірін терең өзгерту саласындағы орасан зор шығармашылық жұмысын шынайы және күшті көрсетеді. Ол 1930 жылдардағы Қазақстандағы мәдени революцияның қиын кезеңінің тамаша зерттеушісі және шежірешісі болды.

Бүкіл қазақ халқы біздің біліміміз, өнеріміз, тарихымыз бен мәдениетіміз Темірбек Қарайұлы Жүргенов сияқты керемет адаммен танымал екендігімен мақтануға тиіс

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://world-nan.kz/blogs/tau-tulga-temirbek-zhurgenov>
2. Александр Затаевич. Қазақ халқының 1000 әні (әндер мен күйлер). Басылым. екінші. М., 1963, Б. 511.
3. https://www.kaznaru.edu.kz/page/news/?link=temirbek_zhurgenov_turki_aleminin_tulgasy_3286&lang=ru
4. <https://kuam.edu.kz/ru/temirbek-zhurgenov-borec-za-novuyu-kulturu#gsc.tab=0>

ТЕМІРБЕК ҚАРАҰЛЫ ЖҮРГЕНОВ – ОҚЫМЫСТЫ, АСА ДАРЫН ИЕСІ

Төлеген Б. С.

*Алматы технологиялық университеті, Алматы қ.
ғылыми жетекші – лектор Смагулова Ш.К.*

Abstract

The article tells a little about the life of T. Zhurgenov, reflects his contribution to the formation and development of the foundations of education and madeniet in Kazakhstan. In addition, works devoted to the culture and art of their time play a great role in shaping the spiritual culture of the younger generation. In 1936, an event dedicated to ten days of Kazakh art and literature was held in Moscow, and at its high level the great work of Temirbek Karauly Zhurgenov, who in those years was the commissar of public education, was noted.

Темірбек Қараұлы Жүргенов 1898 жылы қараша айында Қызылорда облысы Жалағаш ауданы Жаңаталап ауылындағы «Жүргеннің қыстауы» деген жерде дүниеге келген. Әкесі Қара да, атасы Қуан да мың- мыңдап жылқы айдаған дәулетті әулеттен еді. Шешесі Жәніш еркелетіп «Темірше» деп атаған. Анасы қатты ауырғандықтан, Темірбектің екі жасқа толған кезінде дүниеден озады. Әкесі Кампот есімді басқа әйелді үйге алып келді. Ол Темірбек пен оның ағаларының туған анасын алмастырып, олардың тәрбиесіне ананың барлық жылуы мен сүйіспеншілігін салды. Бала кезінен Темірбек қызығушылығымен, эрудициясымен, білімге деген құштарлығымен ерекшеленді. Бұл әкесінің назарынан тыс қалмады, ол әрқашан балаларына лайықты білім бергісі келді. Темірбек екі сыныпты орыс-қазақ ерлер училищесіне тағайындалды. Содан кейін Уфа жер училищесінде оқу болды. Кейінірек

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақстаннан келген жас жігіттің өміріне, бұрынғы Ресей империясының миллиондаған тұрғындарының өміріне азаматтық соғыс араласып кетті. Ол оған оқу орнын бітіруге рұқсат бермеді. Бірақ бұл білім алуға кедергі болған жоқ. 1923 жылы Темірбек Орынбор рабфак журналисті дипломын алды. Дәл осы жерде ол полиглотпен, аудармашы Тұрмағамбет Ізтілеуовпен танысады. Оқу – білімге деген талабы оңынан туып тұр екен, діни, әдеби сауатын Сырдың атақты шайыры, «Шахнаманы» парсы тілінен аударған Тұрмағамбет Ізтілеуовтің дәрістерімен ашты. Темірбек Жүргенов Ташкентке жоғары білім алуға аттанды. Ташкент университетінің заң факультетін 1926 жылы үздік бітірді. Дәл осы жерде ол Алаш-Орданың көрнекті қайраткері Әлімхан Ермековтың әпкесі Дәметкен Ермековамен кездесті, ол болашақта оның жұбайы болады. Кейінірек Дәметкен Жүргенова Темірбектің оған бірден жақсы әсер қалдырғанын еске алды. Ол жас, өршіл жас жігіттің онымен кездесуге ұмтылғанын түсінді. Ол өзі оқыған институтқа келіп, үйіне шығарып салды, Жастар театрға бірге барды. Әр жолы ол өзінің туған Қазақстаны болашақта қандай болатыны туралы ынта-жігермен айтып берді.

Өзінің алғашқы тәлімгері Тұрмағамбет Ізтілеуовтың арқасында Темірбек Жүргенов өзі полиглотқа айналды. Ол алты тілді, соның ішінде өзбек және тәжік тілдерін меңгерген. Жүргеновтың арқасында Ежелгі ақын Фирдоусидің "Шахнаме" шығармасы қазақ тіліне аударылды. Жүргеновтің мансабында орталық билік Өзбекстан мен Тәжікстандағы жергілікті тұрғындармен оңай сөйлесе алатын адамды іздеген кезде бірнеше тілді білу шешуші рөл атқарды. Мәселен, тәжік Республикасында 1929 жылы Жүргенов қаржы комиссары – министрі қызметіне тағайындалды. Бірақ келесі жылы ол Өзбек КСР Ағарту комиссары қызметіне тағайындалды. Бұл қызметте ол екі жыл жұмыс істеді. Осы уақыт ішінде әртүрлі аудандарда ондаған мектептер, театрлар ашылды. Кейін Өзбекстаннан Жүргенов туған Қазақстанға көшіріледі. Оған сауатсыздықты жою, ең шалғай ауылдардың тұрғындарының біліміне жол ашу мүмкін емес еді. Қазақстанда оның бастамасымен алты айлық бастауыш білім беру курстары ашыла бастады. Қазақстан астанасы-Алматыда қысқа уақыт ішінде 17 орта мектеп салынды. Оқулықтар барлық жерде шығарыла бастады. "Көшпелі мектептер" деп аталатын мектеп-интернаттар үзілді. Мұнда көшпенділердің балалары білім алды. Осындай ауыр жұмыстың нәтижесінде Қазақстанда осы жылдары миллионға жуық адам білім алды. Бірақ, әрине, тек бастауыш және орта біліммен ғана шектелмеген. Жүргенов жоғары білім беру жүйесін құрғысы келді. Осылайша, Қазақ тау-кен металлургия институты (қазіргі Қазақ ұлттық техникалық университеті) ашылды. К. И. Сәтбаев), ветеринариялық институт және Қазақ мемлекеттік университеті. С. Киров (қазіргі Қазақ ұлттық университеті. Әл-Фараби). Мұның бәрі Темірбектің отбасында қорқынышты трагедия болғанына қарамастан жасалды. 1934 жылы Жүргеновтер Шоратайдың жалғыз ұлынан айырылды. Трагедия олардың жан дүниесінде өшпес із қалдырды. Қазақ дәстүрі бойынша олар Ермақтың үлкен ағасы – Жұманазардың ұлын тәрбиелеуге алды. Ол сондай – ақ мәдениет және өнер мекемелерінің жұмысын қадағалады-Қазақ АССР өнер істері комитетін басқарды. Ол 1936 жылы Мәскеуде қазақ өнері мен әдебиетінің бірінші онкүндігін ұйымдастыруға жауапты болды. Бұл Қазақстанның жеңісіне айналуға тиіс еді: бүкіл әлем сияқты орасан зор Кеңес Одағы республиканың жетістіктері туралы білуге тиіс еді. Елордада Күләш Байсейітова, биші Шара Жиенқұлова, Ахмет Жұбановтың жетекшілігімен халық аспаптар оркестрі өнер көрсетті-Құрманғазының "Сарыарқа" күйі мен "Қыз Жібек" операсы орындалды. Бұл қойылымдарға Мемлекет басшылары келді: Сталин, Молотов, Каганович, Микоян. Қазақстанның Мәскеудегі онкүндігінде өнер көрсеткеннен кейін КСРО Халық әртісі атағының алғашқыларының бірі болып Күләш Байсейітова марапатталды. Ал Темірбек Жүргеновтің өзі Еңбек Қызыл Ту орденін алды.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Т. Жүргеновтің тағы бір айрықша жағы-ол барлық оқу орындарының ішінен университеттерге тәнті болды. Менің ойымша, 1937 жылы Томск университетін әлі бітірмеген қазақстандық тоғыз студентті былайша бөлді. Біреуі педагогикалық техникумның директоры, екеуі орта мектептердің директоры, біреуі директордың оқу замест жөніндегі орынбасары, екіншісі педтехникумның оқытушысы, қалғандары қалалық мектептерге тағайындалды, дегенмен ауылдарда кадрлар тапшылығы сезілді. Халық ағарту комиссары ретінде жүктелген барлық жұмыстарға Т. Жүргенов бүкіл жанын салды. 1934 жылы қазіргі Қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театры өз жұмысын бастаған кезде. Абай, осы театрға кадрлар даярлау мақсатында Т. Жүргеновтың бұйрығымен 5 адамнан тұратын іріктеу комиссиясы құрылады, оның құрамында атақты композитор Брусиловский болды. Бұл комиссия Негізгі іріктеу жұмыстарын Алматы және Ақтөбе облыстарының Оңтүстік, Шығыс, Батыс Қазақстанның қазақ тілді аудандарында жүргізді. Егер мен дарынды нағдеттерді Байқасам, Т. Жүргенов оларға жоғары және атаулы стипендиялар тағайындады және оларды Кеңес Одағының әйгілі жоғары оқу орындарына оқуға жіберді. 30-шы жылдары опера және балет театрында кадрлардың жетіспеушілігін сезіне отырып, Т. Жүргенов Мәскеу консерваториясы жанынан Қазақ опера студиясының ашылуына ұмтылады.

Мәскеуде өткен қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігі сөзсіз еліміздің мәдени өмірінің елеулі тұстарының бірі болды. Отызыншы жылдардың алғашқы кезеңінде қазақ халқының басына түскен ауыр тағдыры мен зұлматты жылдарынан кейін ел еңсесін тіктеп, республикалық қана емес, Одақ көлемінде қазақ халқының мәртебесін көтерген шаралардың бірі – біздің зерттеу нысанымызға айналған онкүндік мәселесі болып табылады. 1936 жылғы қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігіне дайындық жұмыстары өте қызу түрде жүргізілген. Оған дәлел он күндік қарсаңындағы ұйымдастыру жұмыстары бола алады. Мәселеге қатысты архив құжаттарында он күндік қарсаңындағы дайындық жұмыстарына сол тұстағы Халық Ағарту комиссары болған Темірбек Қараұлы Жүргеновтің аса жауапкершілікпен қарағандығына көз жеткізуге болады. 1936 жылдың 17-23 мамыр аралығында өткен қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігінің табысты өтуі – жоспарлы жұмыс пен тыңғылықты дайындықтың жемісі болып табылады. Сондықтан да ғылымизерттеу жұмыстары үшін дәл осы дайындық жұмыстарына жете көңіл маңызды бола түспек. Байқағанымыз дайындық жұмыстары түрлі әртүрлі бағыттарда жүрді. Осындай дайындық жұмыстарының біріне арналған қазақ 148 Central Asian Journal of Art Studies N1 | 2019 өнері мен әдебиетінің он күндігін өткізуге жауапты комиссияның 1 сәуірінде болған отырысында бірнеше мәселелер талқыланады. [1, 125] Олардың қатарында он күндіктің өту уақыты мен театрландырылған қойылымдарға қажетті киімдер мәселесі талқыланған. Он күндіктің өткізілу уақытына қатысты 1936 жылдың 1 сәуірінде Т. Қ. Жүргенов өзі қатысқан отырыста Кеңестік Халық комиссарлар кеңесі жанындағы Өнер комитетінің ұсынысына сай қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігі 11-18 мамыр аралығында өтуі тиіс саналды және осы отырыстың қаулысына сай осы мерзім мақұлданған. Ал театрландырылған қойылымдар үшін қажетті киім-кешекпен қамтамасыз ету үшін жекелеген тұлғаларға сапиян, Ташкенттен бұлматериалдар және «Қыз Жібек» пьесасы үшін шапандар сатып алуға тапсырмалар беріледі. Әрине қойылымға қажетті киім-кешектер мәселесі бұдан басқа да жиналыстар мен отырыстарға арқау болған. Ал бұл архив құжатындағы мәліметтен байқағанымыз онкүндіктің алғашқы кездегі өткізілу мерзімінде болып отыр. Кейінгі тарихи оқиғалар көрсеткендей онкүндік алғашында белгіленген күннен басқа уақытқа ауыстырылған. Мәскеудегі онкүндікті жоғары деңгейде өткізудің маңыздылығы мен қазақ мәдениетін паш студияның тамаша мүмкіндігін көрсету үшін алдын-ала комиссия ұйымдастырлуы заңды мәселе. Міне сол комиссия құрамына А. Жұбанов, Ғ. Тоғжанов сынды қайраткерлермен қатар сол тұстағы Халық Ағарту комиссары болған Темірбек Қараұлы Жүргенов та болған еді. Жалпы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

аталған он күндіктің тамаша әрі жоғары деңгейде ұйымдастырылуы да алдымен Темірбек Қараұлының атымен тығыз байланысты. Ол турасында сол он күндіктің белді қатысушысы Қанабек Байсейітов өзінің естелігінде Дайындық басы кеңесуден бас-талды. Кеңестен кеңес көре жүріп дәл осы жолғыдай кеңесті өз басым оған дейін де, одан кейін де көргенім жоқ. Екі жұма кеңестік. Кеңесіміз кәдімгі жиналыс. Сөйлейміз, таласамыз, дәлелдейміз. Күн сайын сол, демалыс күн дегеніміз жоқ. Және кей күндері таңғы тоғыздан түнгі он екіге дейін отырып қаламыз, тамақ ішудің өзін ұмытып кетеміз» деген болатын. Сонымен қатар Қанабек Байсейітов өзінің еңбегінде Темірбек Жүргеновті барша он күндікке қатысушылардың идеялық тұрғыдан шабыт беруші тұлға деп бағалап, он күндікті өткізуге жауапты тұлғаларды негізгі басшысы деп әділ бағасын берген. Өйткені шешімін тапқан мәселелердің түйіні Халық комиссарының араласуымен тез шешімін тауып отырғандығын айтады. 1936 жылдың 4 мамырында Мәскеуде қазақ мәдениетінің жеткен жетістігін көрсету үшін үш жүзден астам қазақ өнерінің майталмандары Мәскеуге арнайы пойызбен аттанды. Мәскеуге келісімен-ақ мерекелік көңіл күй бірден сезілді деп айтуға толық негіз бар. Өйткені Мәскеудің Қазан вокзалынан қазақ өнерпаздарын жергілікті әртістермен қатар, қазақ жастары салтанатты түрде қарсы алған. Бұл сөзсіз болатын он күндіктің салмағының ауыр әрі жауапты екендігін қазақ өнерпаздарына моралдық түрде сезіндірсе керек.

Мемлекет және қоғам қайраткері Т.Жүргеновтің есімін ұлықтауға арналған іс-шаралар жоспарына сәйкес 26-қыркүйекте Астана қаласында "Орта Азия мен Қазақстанның білімі мен мәдениетін дамытудағы Т.Жүргеновтің ролі және рухани мұрасы" атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция өтті. Конференцияның негізгі мақсаты - мемлекет және қоғам қайраткері Т.Жүргеновтің өмірі мен рухани мұрасын кең көлемде дәріптеу, Орта Азия мен Қазақстанның ғылымы мен білімін, мәдениеті мен өнерін қалыптастырып, дамытудағы еңбегіне арналған ғылыми зерттеулер нәтижелерін баяндау, жаңа мұрағаттық құжаттарды саралап, ғылыми айналымға ендіру. Конференция қатысушылары Темірбек Жүргеновтің Орта Азия мен Қазақстанның ғылымы мен білімін, мәдениеті мен өнерін қалыптастырып, дамытудағы еңбегіне ерекше тоқталды. Баяндамаларда XX ғасырда орын алған мәдени жаңғыру үдерісін тәуелсіз көзқарас тұрғысынан пайымдау мәселелері және "Мәңгілік ел" ұлттық идеясын жүзеге асырудың басымдық факторлары мазмұндалды. Конференцияның секциялық отырыстарында 90-нан астам баяндама тыңдалды. Ғалымдар белгілі мемлекет және қоғам қайраткерлері, танымал қазақстандық және шетелдік ғалымдар қайраткердің өмірі мен қызметіне байланысты баяндамалар жасап, сол заманның тарихи оқиғалары бойынша өз зерттеулерінің нәтижелерімен көпшілік қауымды таныстырды. [3, 15] Сонымен қатар Т.Жүргеновтің Қазақстан және Орта Азия тарихындағы ерекше ролін, оның шығыс халқын рухани азат ету, кеңес заманында қазақ мәдениетін нығайту мен қазақ халқын біріктіру жолында жасаған ерен еңбегін баса көрсетті.

Темірбек Жүргенов халық ақындарының, импровизаторлардың шығармашылығын қолдай отырып, өткеннің көркемдік мұрасына үлкен мемлекеттік қамқорлық көрсетті. Ол Қазақстанның жас театрларын талантты түйіршіктермен толықтыруға және бірқатар жаңа дарынды ақындарды, композиторлар мен аспапшыларды ашуға мүмкіндік берген I бүкілқазақстандық халық өнері қайраткерлерінің слетінің бастамашысы болды. Жүргенов слетіне дайындық кезеңінде баспасөзде сөйлеген сөзінде слетке "шынында да халық таланттары: домбырашылар, қобызшылар, сайқымазақтар, күлдрейндер, бишілер, халық әншілері, суретшілер түсуі үшін оны дайындауға үлкен көңіл бөліп, жауапкершілікпен қарау қажет екенін атап өтті. Слетті өткізудің мақсаты, - деді Жүргенов, - шынайы халықтық таланттарды, олардың шеберліктерін анықтау, Қазақстан өнерінің одан әрі даму перспективаларын айқындау болып табылады". Ол бұл жұмысқа бюрократиялық көзқарас

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

фактілері бар екенін, кейбір басшылар Халық музыкасы мен өнеріне тәкаппар және менсінбейтін көзқараспен қарайтынын, кейде әртістер емес, халық ағарту бөлімдерінің, партиялық және кеңестік органдардың қызметкерлері слетке баратындығын және бұл фактілерге мүлдем жол берілмейтінін алаңдаушылықпен атап өтті. Т. Жүргеновтың слетке дайындық жұмыстары бірқатар құжаттарда көрініс тапты Жүргенов слетте сөйлеген сөзінде: "... өнер майданындағы жұмысты бағалау керек.

30-шы жылдардағы Қазақстан мәдениеті халықтық мәдениет негізінде дамыды, алайда шамадан тыс идеологияландыру, партиялық, революциялық тақырыптарды таңу, ұлттық мәдениетке нұқсан келтіру есебінен интернационалдылықты күшейтуге ұмтылу руханият пен мәдениеттің дамуына кедергі келтірді, бұл қоғамда терең деформацияларға әкелді. Алайда, тарихи тұлғалардың шығармашылық мұрасын сауатты зерттеу, осы материалды ғылыми мұрағаттау ғасырдың басында болған ерекше мәдени процестерді түсіну арқылы мемлекеттік егемендік жағдайында ұлттық мәдениеттің қазіргі тенденциялары мен даму перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Темірбек Жүргенов // Қазақстанның педагогикалық ой антологиясы. - Алматы, 1995.
2. Жүргенов Т. К. Қазақстандағы мәдени революция. - Алматы, 1935.
3. Т. Жүргенов / Избранное-Алматы: Арыс, 2001. – 277с.
4. Жүргенов Т. К. // Алматы: Энциклопедия. - С. 58-59 Алматы, 1996 м

ҰРПАҚҚА ІЗ ҚАЛДЫРҒАН ДАРА ТҮЛҒА

Төлен А.А.

*Т.К. Жүргенов атындағы ҚазҰӨА, Алматы
ғылыми жетекшісі - доцент Ж.Б.Айтқұлова*

Abstract

The article tells about the work brought into culture by a publicist, teacher, editor, translator T.K.Zhurgenov. T. K.Zhurgenov is one of those who developed theater, opera, dance, cinema, music, fine arts, circus and fashionable arts and crafts in our country.

Өткен ғасырдың отызыншы жылдары «Темір Нарком» атанған Темірбек Жүргеновтың есімі бүгінде иісі қазаққа етене таныс. Ол Қазақстан мен Орта Азия республикаларындағы оқу-ағарту, мәдениет және әдебиет саласының өркендеуіне өлшеусіз үлес қосқан көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, сыншы-көсемсөзші. Биыл осынау Алаштың асыл азаматының туғанына 125 жыл толып отыр. Жалпы алғанда, Темірбек Қараұлының мемлекет қайраткері ретіндегі тұлғасын одан әрі жан-жақты сомдау, осы саладағы қызметімен қатар әдеби-публицистикалық мұрасын да түбегейлі зерттеп, мәдениетіміз бен әдебиетіміздің тарихында алатын орнын нақты белгілеу міндеті мен парызы кейінгі ұрпаққа жүктелгені айдан анық.

Т. Жүргенов қазақ жастарының білім алуына және өнерін дамытуына үлкен көмегін көрсеткен азаматтың бірі.1933-1937 жылдары Т.Жүргеновтың басқаруымен жалпыға бірдей білім беру, халықтың сауаттылығын арттыру, кәсіби арнаулы орта және жоғары білімді мамандар мен ғалымдар дайындау, ғылыми-зерттеу жұмыстарын өрбіту, яғни білім беру мен ғылымды дамыту Қазақстанда тұңғыш рет жүзеге асырылды.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Т.Жүргенов «Қазақ тілін жете білудің өзі үлкен мәдениет!» - деп өз ұлтының болашағын құрметтеуді талап еткен азамат.1933 жылдан бастап қазақ тілінің дамуы, қоғамда қолданылуы арта түсті.Т.Жүргенов Халық ағарту комиссариаты жанынан Мемлекеттік терминология комиссиясын құруды, қазақ мектептерін, жоғарғы оқу орындарын ашуды, қазақ тілінде білім беруді, қазақ тіліндегі аудармалардағы қателіктерді жоюды, өзге ұлттан қазақ тілін құрметтеуді талап етуді қолға алды.1935-1936 жылдары қазақ тілін дамыту мақсатында «Қазақ халқының мақал-мәтелдерін» баспадан шығартты.

Т.Жүргенов өнердің халық өмірінде маңыздылығын атап өткен жандардың бірі. Ол жазушыларға, мәдениет, өнер қайраткерлеріне:«Біз театрларды қалпына келтіреміз және мәдени де сауатты репертуар үшін күресте көбірек жаңа «нәрселерді» жасаймыз, бұл көрермендерді сахнада ойналатын оқиғалардың белсенді қатысушыларына айналдыра алады» - деп айтқан болатын. Спектакльдерге қажетті костюм үлгілерін қазақ тұрмысының, этнографиясының білгірі ретінде өзі түсіндіріп, тігілген киімдердің алғашқы сыншысы өзі болған болатын.

1933 жылы 8 қыркүйекте Т.Жүргеновтың ұсынысы бойынша «Ұлт өнерін дамыту шаралары туралы» қаулы қабылданған болатын. Осы қаулыны орындау мақсатында 1933 жылы 9 қыркүйекте Қазақ драма театры жанынан музыка студиясы және балет бөлімі ашылды. Жаңа ашылған студия және балет бөлімі опера-балет театрын ашуға және классикалық би өнерін үйретуге, қазақ биін дамытуға көмегін тигізді.[1, 35]

1965 жылы Халық әртісі Қ.Жандарбеков: «Темірбек Жүргенов қазақ өнерінің қанат жаюына қыруар тер төкті. Біз оны қазақ театрының атасы ретінде білеміз» - деп жазған болатын. Бұлай айтуының басты себебі: 1934 жылы 13 қаңтарда қойылған «Айман-Шолпан» музыкалық комедиясы және одан кейін «Жалбыр» мен «Қыз жібек» операсының халық алдында бірінші рет сахналануы. Осы қойылымдардың сахна төріне шығуына Т.Жүргенов үлкен еңбек етті.[2, 89]

1933 жылы Суретшілер Одағы, 1934 жылы «Алматы көркем фильм» студиясы құрылды.1934 жылы Москвада Шығыс мәдениетінің мұражайында Қазақ суретшілерінің тұңғыш көрмесі болып, ұлттық сурет өнері КСРО-да танылып бағаланды. Сонымен қатар 1935 жылы тұңғыш Қазақ мемлекеттік көркемсурет галереясы ашылды, Қазақ филормониясы, «Мемлекеттік хор капелласы» атты концерттік өнер ұжымдары құрылды.

1934 жылы 25 маусымда Т.Жүргенов тұңғыш Қазақ ұлт аспаптары оркестірін құруды талап етті.Тұңғыш қазақ балеті, операсы, Қазақ ұлт аспаптары оркестірімен қатар, Қазақ кәсіби би өнері және ұлт музыка өнері дамып, осының бәрі Қазақ кәсіби музыка өнеріне айналды.

1935 жылы мамыр айында Қазақстандағы мәдениет қайраткерлерінің бірінші съезінде Т.Жүргеновтің баяндамасы тыңдалды. Білім беру, халықты сауаттандыру, қазақ тілін, ғылымды, әдебиетті, мәдениетті, өнерді дамыту жұмыстарындағы жетістіктер мен кемшіліктер аталып, әр істің сапалы болуына мән беру қажеттілігі айтылып, мәдениет революциясын шұғыл жүзеге асыруға жаппай жұмылу міндеттері қабылданды.[1, 43]

1933-1936 жылдар аралығында тікелей Т.Жүргеновтың басқаруымен ашылған ғылыми - зерттеу институты, Қазақ операсы, балеті, Қазақ кәсіби биі, Қазақ ұлт аспаптары оркестрі, Қазақ кәсіби музыка өнері, суретшілер мен жазушылар одақтары, көркем фильм студиясы, Қазақ филармониясы, мемлекеттік хор капелласы, Қазақ көркемсурет галереясы ұлт мәдениетін қалыптастырды. Театр, опера, балет, би, музыка, бейнелеу, кино, цирк, сәндік қолданбалы өнер түрлері, әдебиеті Қазақстан тарихында бірінші рет өркениеттік жоғары дәрежеде дамыды.[1, 45]

Т.Жүргенов 1933-1937 жылдары ҚазКСР халық ағарту комиссары қызметін атқарды. Ол осы қызметінде жүріп С.Аспандияров, Қ.Жұбанов, Ғ.Мүсірепов сияқты қайраткерлерді

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Журганова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ағарту ісіне тартты. Жүргеновтің тікелей ат салысуымен Қазақстанда мектеп жүйесін реттеу және қазақ орта мектептерін көбейту туралы қаулы қабылданып, қазақ орта мектептері санының артуына негіз қаланды. Т. Жүргенов Халық ағарту комиссариатын ұлттық мәдениетті өркендету штабына айналдырды. Ол 1934 жылы Алматыда өткен Бүкілқазақстандық халық өнерпаздарының 1-слетін, 1936 жылы Мәскеудегі Қазақстан өнері мен әдебиетінің онкүндігін ұйымдастырушылардың бірі болды. Осы жетістіктерінің финалы 1936 жылы Москвада өткен қазақ өнерінің бірінші Онкүндігі еді. Оны Нарком Т.Жүргенов өзі басқарып барып, «Еңбек Қылы Ту» орденімен марапатталды.[3]

Т.Жүргенов мәдениет революциясын жасай отырып, осы арқылы еліміздің өркендей дамуына үлкен үлесін қосты. Халық ағарту комиссариаты ұлттық мәдениетті өркендететін штабқа айналып, республика «артта қалған өлкеден, алдыңғы қатарлы өлкеге...» жетіп, өсіп, өркендей жаңа жолға түсті. Республика әлеуметтік-экономикалық дамуда жоғарғы дәрежеге жетті. Осылайша «1933-1937 жылдары Қазақстан өнеркәсібі жоғарғы қарқынмен дамыды ... СССР-де бүкіл өнеркәсіп көлемі 2.2 есе, ал республика бойынша 2.5 есе өсті».[1, 51]

Темірбек Жүргенов - ойы ұшқыр, қаламы қарымды публицист. «Қазақстандағы мәдениет революциясы», «Қазақстандағы сауатсыздықты жою» кітаптары, «Саяси экономия» оқулығы, «Орта Азиядағы қазақ халқының күйлері», «Қазақ педагогикалық институтын құру», «Қазақ халқының ақындары мен жыршылары», тағы басқа очерктер мен мақалалары осыған дәлел. Қазақстандағы мәдениет, әдебиет, өнер саласының талантты ұйымдастырушыларының бірі, республиканың көрнекті мемлекет қайраткері Темірбек Қараұлы Жүргенов өмірінің соңғы күндеріне дейін қазақ халқына, еліне адал қызмет етті, қалың жұртшылық арасында үлкен құрметке, зор беделге ие болды.[3, 104]

Темірбек Жүргенов туралы өзімен бірге жұмыс істеген атақты ғалымдар мен қоғам қайраткерлері оның нағыз асқан дарынды, кемеңгер мемлекет қайраткері болғандығын дәлелдейтін естеліктер қалдырған. Ғ.Мүсірепов:«Темірбек Жүргенов - аса принципшіл де, табанды да... тілді де тісті, жігерлі де іскер адам» десе, Ә.Тәжібаев:«Ерекше іскер және қайратты...Нағыз Темір Нарком...Ол шешіп сөйлей, кесіп істегенді ұнататын. Осындай іскер мақтаулы нарком» болған дейді, А.Жұбанов:«Алатауды айырып, Қаратауды қайырып жібергендей» жігерлендіретін «нағыз істің адамы» - деп сипаттайды. [1, 57]

1937 жылы 3 тамызда «халық жауы» деген жалған айыппен ұсталып, РКФСР Қылмыстық кодексінің 58-бабының 10-11 тармақтары бойынша ату жазасына кесілді. Қайраткердің зайыбы - Қазақ ССР-нің еңбек сіңірген дәрігері, Ленинмен кездескен тұңғыш қазақ Әлімхан Ермековтің қарындасы Дәмеш Ермекова. Темірбек Қараұлы атылған күні жары абақтыға жабылған және 8 жыл ғұмырын Алжирде өткізген. Күйеуінің де, өзінің де жазықсыз жазаланғандығы жөніндегі ақтау қағазын алғаннан соң 30 жылдан астам уақыт бойы ол бар күш жігерін игілікті іске - Темірбек Қараұлының халқына сіңірген еңбегін кейінгі ұрпаққа жеткізуге арнады. Айнымас адал жарының қажырлы ізденістері нәтижесінде Жүргеновтің екінші, мәңгілік өмірі басталды. 1957 жылы КСРО Жоғары сотының әскери коллегиясы Т.Жүргеновті толық ақтаған соң, Дәмеш Ермекова жарының адал есімін халқына жаңғыртам деп фольклорист М.Байділдаевпен көп шаруа тындырды. Қайраткердің туғанына 80, 90, 100 жылдық мерейтойларды атап өту тұрғысында естелік-әңгіме, кітап шығарып, ерінің еліне істеген ерен еңбегін жұртшылыққа жариялап жүріп, өзі де өмірден өтті.[3]

1993 жылы Алматыдағы Қазақ ұлттық өнер академиясына Т.Жүргеновтің есімі берілді. Алматы, Қызылорда қалаларында, Ақтөбе облысының Ырғыз ауданы мен Қызылорда облысының Жалағаш аудандарында Т.Жүргенов есімімен аталатын мектептер мен көшелер бар. 1998 жылы Т. Жүргеновтің 100 жылдығы республика көлемінде аталып, туған жері Жалағаш кентінде ескерткіш орнатылды. 2008 жылы туған жері Қызылорда, алғаш қызметін бастаған Ақтөбе облыстарында қайраткер-қаламгердің 110 жылдығына

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

арналған ғылыми-танымдық конференциялар мен фестивальдар ұйымдастырылып, әр түрлі мәдени шаралар жоғары деңгейде өткізілді.

Темірбек Жүргенов ХХ ғасырдың 30-шы жылдары өнерлі жастардың болашағына жол ашып, Қазақстандағы білім беру ісіне, өнер мен мәдениеттің дамуына үлкен үлесін қосты. Ұлтымыздың дара тұлғасының арқасында тіліміз дамып, қазақ өнері жаңа деңгейге шықты. Т.Жүргеновтың қазақ өнеріне сіңірген еңбегі ешқашан ұмытылмайды.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Ә.О.Жалдыбаев.Темірбек Жүргенов – Қазақстандағы тұңғыш озық мәдениет революциясының бас жасампазы, асқан дарынды, кеменгер мемлекет қайраткері.Тарихи тұлға туралы танымдық еңбек. Ақтөбе қ., 2012 – 64 б.
- 2.Ә.Ғарифолла. Темірбек Жүргенов. Таңдамалы. Алматы қ. «Арыс» баспасы, 2001- 222 б.
- 3.https://www.inform.kz/kz/zhurgenov-temirbek-karauly_a2190454

ҰЛЫ ТҰЛҒА - ЕЛ ЖАДЫНДА

Хожалепес Ерсултан
Т. Жүргенов атындағы ҚазҰӨА. Алматы
ғылыми жетекші –аға оқытушы Алматова Н.А.

Abstract

This article describes Temirbek Zhurgenov, a special man who gave his life for his country, land and language. Temirbek Zhurgenov is a great person of great importance not only for Kazakhstan but also for the whole Central Asia. Our ancestor's work for our country is so great, so it is our duty to know about our figure who developed literary, spiritual, cultural, educational and artistic fields in Kazakhstan. That's why one of the goals of this article is to promote our great personality to the reader and to set an example of our unique personality to the youth.

Темірбек Қараұлы Жүргенов (1898-1938) Қазақ өнерінің,мәдениетінің және әдебиетінің қанат жаюына қыруар тер төкен, алаш ардақтысы, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері.

Темірбек Жүргеновтің есімі тек қазаққа жұртына емес бүкіл түрік халқына мәлім, төрт мемлекеттің тарихында өз атын қалдырған ұлы тұлға. Темірбек Жүргенов ұшқыр ойлы, қаламы қарымды публицист, еңбек қызыл ту орденінің иегері.

Темірбек Жүргеновтің ел дамуына қосқан ерең еңбегі зор, 1934 жылы Қазақстанда б бірдей жоғарғы оқу орнының құрылысын бастап, Қазақстанның мәдениеті мен білім беру саласында төңкеріс жасаған тұлға, ағарту саласының алғашқы министрі. Халық ұлы тұлғаның есімі Темірбек болғандықтан емес, қайтпас мінезі, талапшыл болғандықтан Темір Нарком деп аттаған. Мінезі тік, дара тұлғаның осы қасиеті Қазақстандағы сауатсыздықты жойып, жүз деген мектептер салынып, мыңдаған оқулықтардың жарыққа шығуына әсер еткен.

Темірбек Жүргенов Қазақстан үкіметінің халық ағарту комиссары қызыметін атқарды, жәнеде Қазақстанның Халық ағарту комиссариаты жұмысына С.Аспандияров, Қ.Жұбанов, Ғ.Мүсрепов сияқты қайраткерлерді тартты. Темірбек Жүргеновтың тікелей байланысымен «білім беру жүйесі мен орта мектептерді көбейту туралы» қаулы қабылданып,қазақ орта мектептерін көбейтуге орасан зор үлесін қосты. Жоғары оқу орындарына арналған «Саяси

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Журганова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

экономика» және «Құқықтану» пәндері бойынша оқу кітаптарын қазақ тіліне аударып, қазақ термелерінің жинағын құрастыруға ат салысты. Темірбек Жүргенов ұлттық мәдениет пен өнер саласы мамандарын дайындауға көп көңіл бөлді, қазақ жастарының КСРО-ның орталық қалаларында жоғары оқу орнынан білім алуға көмегін көрсеткен. Ә.Қастаев, Ж.Шанин, М.Әуезов т.б өнер адамдарына шығармашылық жұмыспен айналысуына жағдай жасап отырған. [2]

Темірбек Жүргенов тұсында республиканың барлық өңірлерінде драмалық, музыкалық ұжымдар ашылып, ел арасында жүрген әнші, күйші, бишілер бір шаңырақ астына жинала бастады. Халық жыршылары мен жыраулары, айтыскер және термешілер бас қосып, сала-сала бойынша профессионалды өнер ордаларына айналды. Темірбек Жүргенов бұның бәрін ұйымдастырып қоймай, олардың жұмысы мен дайындықтарына тікелей өзі қатысып, театр, биші және әншілер тобының өнерлерін түн жарымы ауғанша қадағалап, пікір айтып, қателерін дұрыстап отырудан жалықпаған. Темірбек Жүргеновтің осындай еңбектерінің арқасында, Алматыда Бүкілқазақстандық халық өнерпаздарының бірінші өнер слетін өткізді. Бұны естіген Сталин қазақтарда өнер, мәдениет деген зат барма деп күлкі қылған. Намысшыл Темірбек Жүргенов 1936 жылы Мәскеудегі Қазақстан өнері мен әдебиетінің онкүндігін өткізудің басты ұйымдастырушысы болды. Бұл шараға Сталинде қатысып, «Қыз Жібек» пен «Жалбыр» опералары және де қазақ аспаптары, ән, би, күйлерін көріп аң-таң болған деседі. [1]

1937 жылы 2 тамызда халық комиссары Темірбек Жүргенов саяси қуғынға ұшырады. Халық жауы деген жалған айыппен ұсталалып, РКФСР Қылмыстық кодексінің 58-бабының 10-, 11-тармақтары бойынша ату жазасына кесілді. Темірбек Жүргеновтің зайыбы, қазақ ССР-інің еңбек сіңірген дәрігері Дәметкен Жүргенова 1938 жылдың 21 ші наурызында тұтқындалады, қазақ СРНКВД мекемесінің шешімімен 8 жылға еңбек лагеріне айдалған Дәмекен Жүргенова кейін 1955 жылдың 23 ші желтоқсанында ақталады. Абақтыдан шыққан Дәмекен Жүргенова Алматыға қайтып оралып, қалған ғұмырын киеуі Жүргеновтің ақ адал есімін ақтап алуға арнайды. [2]

Темірбек Жүргенов рухани-мәдени, оқу-білім саласын қиындыққа мойымай, алға қарай дамытып, өрге сүйреген қайраткер. Елінің, тілінің, жұртының қамын ойлап, ақтық демі қалғанша соғысқан батырымыз. Жоқты бар қылған, барды зор қылған жасампаз. Осы жасампаздық, қайтпас мінезі, елеулі еңбегітері мен есімі ел есінде мәңгі қалатын арыс тұлға. Мың жылда бір туатын ұлы тұлғамызды ұмытпай, еңбектері мен оның ісін мәңгі есте сақтап, келешек ұрпаққа насихаттап жеткізу бұл біздің міндет. Себебі, Тау тұлғаның өнегелі өмірі, еліне деген сүйіспеншілігі бүгінгі ұрпаққа үлгі болатыны хақ.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://youtu.be/W4apoxtPxPI>
2. <https://kk.m.wikipedia.org/wiki>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ЖЕЛЕЗНЫЙ НАРКОМ - ГОРДОСТЬ ТЮРКСКОГО МИРА

Шарипова Ш.Е.

*КазНАИ им. Т.Жүргенова, г. Алматы
научный руководитель - доцент Айткулова Ж.Б.*

Abstract

In this article, the author consider the life path of an outstanding statesman and public figure who made an invaluable contribution to the development of education, culture and literature in Kazakhstan and the Central Asian republics, gives brief information about the works of some authors covering his activities, unique personal qualities, tragic fate.

Темирбек Жүргенов - учёный, публицист, знаток казахской культуры, активный участник культурной революции, талантливый организатор, видный партийный и государственный деятель 30-х годов XX века. Его имя известно, не только казахскому, но и всему тюркскому народу. С именем Темирбека Жүргенова в нашей стране связывают культурную революцию. В народе его называли «железным наркомом». Темирбека Жүргенова так называли за его жесткую принципиальность, настойчивость и непоколебимое желание доводить начатое до конца.

Вопреки всей трагичности его жизненного пути, память о нем навсегда сохранена в истории и сердцах народа. 2023 год объявлен международной организацией Тюркской годом Т. Жүргенова. Наследие Т.Жүргенова, его вклад в развитие культуры и образования народов не только Казахстана, но и всей Средней Азии отражаются в книгах, посвященных его трудовой деятельности.

Книга «Темирбек Жүргенов» - сборник статей, результат многолетней кропотливой работы научного сотрудника историко-краеведческого музея Кызылординской области Бекарыстана Мырзабая. Она вобрала в себя несколько десятков статей о жизни и деятельности первого наркома просвещения КазССР. В этих статьях предстает образ незаурядного человека трагической судьбы, его переживания и поиски. Т. Жүргенов – первый нарком просвещения. Во многих сферах он был первопроходцем. Первый министр просвещения Казахстана, благодаря его настойчивости в 1934 году в Алма-Ате приступили к строительству сразу шести крупнейших вузов Казахстана и всей Центральной Азии. В его сферу деятельности входили и заботы о культуре молодой республики. Ему мы обязаны расцветшим талантом Куляш Байсеитовой, Абылхана Кастеева и Шары Жиенкуловой, созданием оперы «Қыз Жибек», возвращением казахскому народу творчества Курмангазы, Асана Кайгы, Биржан сала, Мухита. Благодаря настойчивости Т.Жүргенова на казахский язык переведено много авторов из русской и зарубежной классики. О Темирбеке Жүргенове с благодарностью еще в 20-е годы прошлого века отозвался Александр Затаевич, автор сборника «1000 песен казахского народа»: «Интеллигентный и серьезный молодой казах, основательнейший знаток сырдарьинских песен, давший мне чрезвычайно ценные сообщения песен Конратовского рода, происходящего из Хивы». На глубокое знание Жүргеновым казахского народного творчества повлияло общение в детстве с Турмагамбетом, учителем, переводчиком на казахский язык поэмы Фирдоуси «Шахнамэ». А к Турмагамбету мальчика направил его отец Кара, которого как бая тоже не миновала участь быть репрессированным. Все эти сведения мы находим в сборнике «Темирбек Жүргенов». В книге имеются копии уникальных документов, свидетельствующих о репрессии 40-летнего наркома Казахской ССР. [2]

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Роман Бейбита Койшибаева «Комиссар Жүргенов», посвященный выдающемуся государственному деятелю, будет переведен на шесть языков и издан в других тюркских странах. Автор книги рассказывает о том, какие шаги предпринимала вдова Т.Жүргенова Дамеш Ермакова, чтобы сберечь для потомков доброе имя известного деятеля.

Книга «Темирбек Жүргенов. Шығармалары: әдеби-публицистикалық және ғылыми мұралары» исследователя-ученого Б.Иманғалиева - литературно- публицистическое наследие Темирбека Жүргенова, выдающегося государственного и общественного деятеля, критика-оратора, внесшего неопределимый вклад в развитие образования, культуры и литература в Казахстане и республиках Средней Азии. Выдержки из ценных статей, очерков и книг Т. Жүргенова, хранящихся в архивах и библиотеках Республики Казахстан и Узбекистана, впервые собраны благодаря неутомимому труду автора и представлены читателям на основе тупнуска (на казахском и русском языках).

В сборнике материалов международной научно-практической конференции «Роль Т. Жүргенова в развитии образования и культуры Средней Азии и Казахстана и его духовное наследие» опубликованы результаты научных исследований, посвященных трудам видного государственного деятеля Т.Жүргенова. В книге «Служение родному народу» рассматривается жизнь и общественно-просветительская деятельность Темирбека Жүргенова. Подробно освещаются его педагогические идеи, рассматриваются пути их использования в учебно-воспитательном процессе вуза. В «Казахстанской правде» от 19 ноября 2018 года к.и.н., доцент А.Е.Садыкова описывает славный путь необыкновенного по своим жизненным ориентирам человека-творца Т.Жүргенова. Зарина Москау в статье «На высоте человечности» в «Казахстанской правде» от 14 ноября 2022 года рассказывает о той неопределимой роли, которую в развитии искусства и культуры в Казахстане сыграл Т.Жүргенов. Отмечается, что благодаря его неустанному и самозабвенному труду казахская национальная культура из широких степей отправилась напрямиком на сцену.[1, 2 с.] О славном сыне своего народа Т.Жүргенове написаны воспоминания, статьи, вышли в свет книги. Его жизнь и творчество стали объектом исследования ученых. В преддверии памятного юбилея были организованы книжные выставки «Гордость тюркского народа», где представлены книги и периодические издания, посвященные юбилейной дате, так в частности: Байсейітов Қ. Құштар көңіл. Алматы, 2004 ж., Жалдыбаев Ә. «Темирбек Жүргенов - Қазақстандағы тұңғыш озық мәдениет революциясының бас жасампазы, асқан дарынды, кемелгер мемлекет қайраткері». Ақтөбе, 2016 ж., Абылхожин Ж.Б. Сборник статей «История Казахстана: белые пятна». Алматы, 1991 г., Краткий справочник «Қазақ халқының тарихи тұлғалары». Алматы, 2011 ж., Қойшибаев Б. «Жазықсыз жапа шеккендер». Алматы, 1990 ж. и другие.

Статьи, мемуары, книги рассказывают о его деятельности, уникальных личных качествах, трагической судьбе его самого и его семьи. Он мечтал посвятить свою жизнь служению науке. Но судьба уготовила ему другой путь. В годы учебы в университете Т.Жүргенов исполнял обязанности уполномоченного представителя Казахской АССР в Туркестанской Республике (позже Узбекской АССР), а на последнем курсе по совместительству работал ректором Казахского педагогического института. Избирался членом Центральных исполнительных комитетов Казахстана и Туркестана, был делегатом областных, республиканских, краевых маслихатов и пленумов. Особое внимание уделял праву, политэкономии, истории, занимался статистическими, демографическими исследованиями и принял активное участие в разрешении главной проблемы того времени – разграничивании национально-государственной границы Средней Азии и Казахстана.

Знания, энергия, политические взгляды молодого парня не остались незамеченными руководством страны, которое назначало Т.Жүргенова на высокие и ответственные посты. В

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

1929 году Нарком финансов Таджикской АССР, а в 1930-1933 годы назначен Народным комиссаром просвещения Узбекской АССР. Свободно владевший казахским, русским, узбекским, таджикским языками, он с рвением приступил к реализации важной реформы того времени, осуществления так называемой «культурной революции» – открыл сотни школ, способствовал изданию учебников, организовал узбекский цирк.

В 1933 году был назначен Народным комиссаром просвещения Казахской АССР. Так началась его деятельность в области образования, науки, искусства и культуры. Первым делом новый Народный комиссар приступил к ликвидации неграмотности, повсеместному открытию школ с начальным образованием. Во всех областных центрах открываются шестимесячные курсы под лозунгом: «Каждый учитель должен обучить грамоте не менее 35 человек!». Создается специальное управление по обучению взрослого населения, издается газета под названием «Төте оқу». В 1934 году изданы и бесплатно розданы населению сотни тысяч учебников. В те же годы увеличилось количество начальных школ, а спустя три-четыре года в Казахстане число учащихся превысило один миллион человек.

Т. Жүргенов внес колоссальный вклад в открытие в стране Казахского государственного университета. В ряде областей были созданы двухгодичные учительские институты, образованы десятки техникумов для промышленности, транспорта и связи. Стали работать мединституты, рудно-металлургический институт.

При Т.Жүргенове в стране особое внимание уделено процветанию культуры и искусства. К примеру, Алма-Атинский музыкально-драматический техникум преобразован в учебный комбинат, при котором был создан отдел кино. Открыта музыкальная школа в Уральске. Народный артист Курманбек Жандарбеков писал: «Темирбек Жүргенов много пота пролил для того, чтобы казахское искусство расправило крылья. Мы его знаем как отца казахского театра». 13 января 1934 года – день постановки музыкальной комедии «Айман-Шолпан» – по праву считается днем рождения казахской оперы. Позже были созданы оперы «ҚызЖібек», «Жалбыр». Канабек Байсеитов, народный артист КазССР, один из основоположников казахского театра вспоминал: «Создать оперу «ҚызЖібек» Брусиловскому предложил Нарком просвещения Казахстана Т. Жүргенов. Он вызвал его к себе и долго, с увлечением рассказывал содержание этой любимой в степи легенды. Потом сказал, что назначает его редактором только что созданного Казахского государственного музыкального театра и дал «добро» на работу, предоставив все условия».

Т. Жүргенов собирал и записывал произведения устно-поэтического творчества казахов, в том числе песни современных акынов. В 1924 году им издан один из первых сборников песен и поэм акынов Казахстана под названием «Терме» с большой вступительной статьей составителя. После сборник был значительно пополнен, отредактирован и выпущен на русском и казахском языках. В его работах были отражены проблемы истории дореволюционной культуры Казахстана. Одним из первых он обратился к поэзии легендарного акына-философа XIV века Асана-Кайгы, описавшего свои безуспешные поиски «Жерұйық».

Народная артистка СССР Куляш Байсеитова, композиторы Ахмет Жубанов и Евгений Брусиловский в своих статьях и воспоминаниях говорят о том большом авторитете и уважении, которыми пользовался Т. Жүргенов в среде творческой интеллигенции Казахстана. Этот авторитет он заслужил своей высокой и разносторонней культурой, тонким пониманием искусства, истинной заботой о его развитии. [2]

Т.Жүргенов искал народные таланты, всячески поддерживал, создавая им необходимые условия для учебы и работы. Так, народный художник Казахской ССР Абылхан Кастеев по его рекомендации был принят в мастерскую старейшего художника-

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

этнографа Н. Г. Хлудова, а затем отправлен на учебу в Москву для дальнейшего совершенствования своего таланта.

Т.Жургенов высоко ставил в духовном сближении наций переводческое дело. «Переводы классиков и советских писателей других народов Союза сроднили казахский народ с лучшими литературными произведениями Союза и Запада, укрепили интернациональные связи в казахском творчестве», – писал он. При его участии были изданы на казахском языке произведения Александра Пушкина, Михаила Лермонтова, Николая Гоголя, Льва Толстого, Максима Горького и других писателей и поэтов.

За большой вклад в дело развития народного просвещения Т.Жургенов был удостоен ордена Трудового Красного Знамени. Соратники говорили о нем: «Людям искусства порой не хватает той железной воли Темирбека». Неспроста уже тогда называли его «Железным Наркомом», «Казахским Луначарским». Все мероприятия проводились под его личным руководством и непосредственным контролем. Он объезжал каждый аул, каждый район, участвовал в репетициях театра, писал критические статьи, рецензии на постановки. Нарком просвещения Казахской ССР часто приезжал лично на дом ко многим известным актёрам и актрисам. Он активно помогал Дине Нурпеисовой, не имевшей крова, близких и знакомых.

Наступил 1937 год. В июне выдвинута его кандидатура в депутаты Верховного Совета СССР по Семипалатинскому избирательному округу. Спустя два месяца, 2 августа, Т.Жургенов был арестован. 25 февраля 1938 года, не дожив до сорока лет, был расстрелян. В те же годы арестовали и расстреляли его отца, 80-летнего аксакала. Супругу Т.Жургенова Дамеш заключили в тюрьму, дав ей восемь лет срока. Жена «врага народа», сестра деятеля Алаш-Орды Алимхана Ермекова, только в 1957 году после долгих 18 лет страданий в тюрьмах вернулась в Алма-Ату. Очевидцы, встречавшиеся с вдовой Т.Жургенова Дамеш Ермековой, рассказали о том, какие шаги предпринимала женщина для того, чтобы сберечь для потомков доброе имя известного деятеля. В 1990 году в возрасте 86 лет она скончалась. Их единственный сын Шоратай умер в Ташкенте. Усыновленный младший брат, не выдержав гонений и позорного клейма «враг народа», в годы Великой Отечественной войны добровольно отправился на фронт и не вернулся.

Деятельность одного из талантливых организаторов культурной революции в Казахстане, честного и принципиального гражданина, человека большого обаяния и доброты, каким был и до последних дней оставался Темирбек Жургенов, снискала ему всеобщее уважение и авторитет среди трудящихся Казахстана. [3] Умение увлечь идеями коренизации казахской культуры, сохранения культурного наследия для последующих поколений, преобразования своей Родины в цивилизованное современное государство собирало вокруг Темирбека Жургенова творческие силы, способные самоотверженно служить родному народу. В условиях независимого Казахстана эти идеи получили новый импульс и воплощаются в жизнь, устремляя страну в будущее.

Список литературы:

1. Узабаева С., Садыкова А. Служение родному народу. Монография. Алматы, 2009
2. <http://old.kzvesti.kz/26-12-2014/4882-kniga-o-narkome.html>
3. <https://kzvesti.kz/newspaper-articles/ideolog-kulturnoj-modernizacii-62531/>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ТЕМИРБЕК ЖУРГЕНОВ - ОСНОВОПОЛОЖНИК КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Шуменова А. С.
КазНАИ им.Т. Жүргенова, г.Алматы, Республика Казахстан.
Старший преподаватель.

Abstract

This article examines the personality of Temirbek Zhurgenov as an outstanding statesman, talented organizer and public figure. About his main role in the formation and development of education and culture of Kazakhstan. Thanks to the "Iron People's Commissar", his strong-willed, unbending, iron character, illiteracy was completely eliminated in Kazakhstan, hundreds of schools were built, tens of thousands of textbooks were printed. Temirbek Zhurgenov is the first Minister of Education of Kazakhstan, a man who made a cultural and educational revolution in Kazakhstan, who began the construction of the largest universities in Almaty in 1934.

Период развития Российской империи в начале 20-го века на фоне экономического подъема экономической и политической активности масс на окраине Российской империи начинает складываться казахская интеллигенция. Во многих словарях термин «интеллигенция» формулируется как слой людей, профессионально занятых умственным трудом. В этом отношении такой слой людей в казахском обществе был и раньше в лице казахских акынов, абызов, биев и шешенов. Однако со временем понятие интеллигенция стало восприниматься как особая социально-профессиональная и культурная группа людей, занятая преимущественно в сфере умственного труда, обладающая чувством такта, ответственная за совершенные поступки. Накануне революционных преобразований первых десятилетий XX века такая интеллигенция, не уступающая по умственному развитию западной, сложилась и из представителей казахской степи. С приходом советской власти в 20-е - 30-е годы прошлого столетия казахская национальная интеллигенция в количественном и качественном отношении возросла в сравнении с дореволюционным периодом, и тысячи представителей казахской национальности пополнили ряды новой волны казахской интеллигенции. Период голода 1930-х и последующие годы были периодом нового подъема казахской интеллигенции. Сотни представителей казахской молодежи, получив образование в российских и казахстанских высших учебных заведениях, начали вкладывать свой труд в развитие экономики, культуры и социальной жизни Казахстана. Однако репрессии, особенно второй половины 30-х гг., словно скосили поднявшуюся уже казахскую интеллигенцию. В 50-60-е годы многие из них были реабилитированы, но их труд и успешные начинания так и остались храниться в архивах. В период обретения Казахстаном независимости, многие имена репрессированных этой волны казахской интеллигенции, вновь обрели свое почетное место и стали известны народу Казахстана. В этом ряду особое место занимает представитель Приаралья, человек, который с юных лет начал заниматься общественными и государственными делами — Темирбек Жүргенов.

В период работы на посту Наркома Просвещения Т. Жүргенов вложил много труда в развитие образования, науки, культуры и искусства Казахстана. Именно под его руководством в те годы был заложен фундамент известных в Казахстане учебных заведений, театров и множества других культурных учреждений. Благодаря его начинаниям, стала складываться новая волна высокообразованной казахской интеллигенции. Для этой цели казахская молодежь направлялась в высшие учебные заведения Москвы, Ленинграда и других российских городов. В этих городах создавались землячества и через эти землячества

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Наркомпрос Казахстана помогал нашим студентам, направляя им дополнительные стипендии, путевки в санатории. Темирбек Жүргенов опекал казахских студентов, которые учились вне Казахстана, помогая им всем. А когда они возвращались в Казахстан, действовал словно Петр Первый, который самолично экзаменовал дворянских детей, обучавшихся за рубежом. Учитывая успеваемость, общественную работу Т. Жүргенов лично распределял их по местам дальнейшей работы. Выпускники российских вузов распределялись в педагогические техникумы, областные и городские отделы образования [1, 360]. Также Т. Жүргенов лично распределял студентов Казахского Педагогического института. В приказах распределения этих студентов в некоторых местах встречаются заметки и изменения, сделанные рукой Т. Жүргенова. Можно сделать предположение, что эти заметки были сделаны в период личного общения Т. Жүргенова с выпускниками [2, 371]. В 20-30-е годы XX века обеспечить школы, техникумы и высшие учебные заведения Казахстана качественными педагогическими кадрами было делом не из легких. Кадров, имеющих специальное педагогическое образование, было мало, да и тех норовили перетянуть к себе советские государственные учреждения. Одним из первых знаменательных побед в этом направлении стало то, что Т. Жүргенов, как член правительства вышел с предложением и добился согласия первого секретаря ЦК КП/б/ Казахстана Л. Мирзояна, чтобы из государственных учреждений Казахстана, в центре и в областях, освободили с занимаемых должностей всех, кто имеет педагогическое образование и направили их работать в систему образования, которая на основе этого распоряжения пополнилась 800 преподавателями с высшим образованием, и это было только начало. [3, с. 316]. Народное образование Казахстана в это время было в критической ситуации. Из 15583 учителей, которые работали в 1934–1935 учебном году в школах 1 и 2 ступеней около десяти тысяч не имели специального образования. Кроме этого, в этом учебном году требовалось еще 4000 учителей. Все педагогические техникумы Казахстана в 1934 году могли выпустить только 350 выпускников. С их учетом дефицит кадров в 1934–1935 учебном году составил 3650 человек и это при том, что большинство учителей Казахстана не имело педагогического образования [4, 359-361]. Решение этих проблем в кратчайшие сроки стало основной задачей Т. Жүргенова. Следующим шагом было то, что по приказу Наркома просвещения, студенты, окончившие второй и третий курсы Казахского педагогического института, были направлены на двухмесячные командировки в аулы и районы Казахстана [2, 371]. Благодаря этому, знания по новой технологии обучения, которые вводились в тот год в педагогических институтах и, которую эти студенты могли довести до своей аудитории только после окончания вуза в кратчайшие сроки были переданы учителям аулов. Еще одной отличительной стороной Т. Жүргенова было то, что из всех учебных заведений он импонирует университетам. Я думаю именно поэтому в 1937 году, еще не окончивших Томский университет девяти казахстанских студентов, он распределил следующим образом: одного назначил директором педагогического техникума, двоих директорами — средних школ, одного — заместителем директора по учебным вопросам, другого — преподавателем в педагогический техникум, а остальных в городские школы, хотя в аулах ощущался острый дефицит кадров. Во все виды работ, которые возлагались на плечи Наркома просвещения, Т. Жүргенов вкладывал всю свою душу.

В 1934 г., когда начал свою работу нынешний Казахский государственный академический театр оперы и балета им. Абая, в целях подготовки кадров для этого театра по приказу Т. Жүргенова создается отборочная комиссия из 5 человек, в составе которой был знаменитый композитор Брусиловский. Эта комиссия основную отборочную работу проводила в казахоязычных районах Южного, Восточного, Западного Казахстана, в Алматинской и Актюбинской областях. Если замечал одаренных самородков, Т. Жүргенов

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

назначал им повышенные и именные стипендии и направлял их на учебу в именитые ВУЗы Советского Союза. В 30-е годы, ощущая недостаток кадров в театре оперы и балета, Т. Жургенов добивается открытия при Московской консерватории Казахской оперной студии. И чтобы поставить работу этой студии на должный уровень, директором ее назначает Никиту Давыдовича Карманова и устанавливает зарплату в размере 500 рублей, а это выше наркомовской зарплаты, которая в то время составляла 450 рублей [1, 10]. Эти факты свидетельствуют о его скромности и о том, насколько важно для него было развитие казахской национальной культуры. В архивных документах есть штатное расписание сотрудников комиссариата, где заработная плата наркома составляет 500руб., однако Т. Жургенов собственной рукой переправил эту сумму в 450руб., и получилось так, что из пяти сотрудников секретариата наркомата трое получали зарплату выше наркома [1, 365-366]. В некоторых исследованиях говорится, что заочная форма обучения в высших учебных заведениях появилась после Великой Отечественной войны для получения высшего образования фронтовикам, вернувшимся из фронта. А из архивов, относящихся к Т. Жургенову видно, что заочная форма обучения уже существовала в 30-е годы. 23 октября 1936 года учитывая острую нехватку кадров в системе образования, правительство Казахстана принимает решение о дополнительной подготовке 3000 студентов. Вследствие этого решения правительством издается приказ Т. Жургенова и открываются заочные отделения при 12 педагогических техникумах Казахстана [5, 1-2]. 20 ноября этого же года учитывая, что педагоги в школьных учреждениях, не имеющие специального образования, не спешат поступать на заочные отделения, Т. Жургенов издает следующий приказ, по которому, не поступившие на заочное отделение и не имеющие специального образования учителя школ должны быть немедленно уволены. Следующий шаг обеспечения кадрами системы образования был выполнен. Открытие заочных отделений также не позволило полностью решить задачу нехватки кадров с высшим образованием. В связи с этим Т. Жургенов добивается издания приказа СНК КазАССР о принятии учителей в педагогические и учительские институты с целью обучения экстерном. Этим приказом, 250 человек, имеющие средне-специальное образование приняты в Алматинский педагогический институт, 160 человек — в Уральский педагогический институт, 175 человек — в Актюбинский институт учителей, всего было принято 585 человек. Тем самым Т. Жургенов внес свой большой вклад в подготовку педагогических кадров Казахстана, обеспечив средние, средне-специальные, высшие учебные заведения страны высокообразованными специалистами. Всем известно, что Казахская национальная Консерватория им. Курмангазы работает с 1944 года. Однако не все знают, что во главе этой работы стоял Т. Жургенов. 30 декабря 1935 года была образована комиссия из 7 человек, в составе которой были А. Жубанов и Е. Брусиловский для подготовки открытия Казахской государственной консерватории. Перед комиссией была поставлена задача: обеспечить консерваторию студентами, пригласить со стороны преподавателей и профессоров, обеспечить музыкальными инструментами и учебными пособиями. Этим же приказом в Алма-Ате была образована музыкальная школа, ученики которой в будущем должны были быть студентами консерватории [6, 1]. Кроме того, для обеспечения потребностей в казахских национальных инструментах, комиссариатом просвещения был сделан заказ на фабрику, где изготавливались музыкальные инструменты, тем самым был сделан шаг в сторону возрождения национального музыкального искусства.

Являясь наркомом просвещения, Т. Жургенов внес свою большую лепту в развитие системы народного образования Казахстана. В 1935 г. в приказе наркомпроса в честь 15-летия образования КазАССР Т. Жургеновым было отмечено, что в тот момент в Казахстане работало 6000 школ, где обучаются 600.000 учеников, кроме того работают около 100

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

техникумов, 17 высших учебных заведений, в числе которых первый Казахский государственный университет. Конечно 6000 школ того периода нельзя сравнить с 8654 школами Казахстана в период развала СССР [7, 234]. Но поверьте эти 6000 школ 1935 года говорят о многом, в первую очередь о большой работе Наркомпроса Казахстана, во главе которой в то время стоял Т. Жүргенов. Наличие большого количества школ, еще не означало, что эти школы были полностью укомплектованы учениками. Это хорошо видно из приказа комиссариата №581 от 28.11.1934 года, где приводятся данные по 7 животноводческим районам Актюбинской области. В 1933–1934 учебном году в 1 классах школ этих районов обучались 9375 учеников, а в следующем учебном году во 2 классах уже обучалось 3468 учеников [5, 7]. В подобных случаях Т. Жүргенов не только указывал на допущенные ошибки, но указывал конкретные пути их решения, а если из этого не делали выводы, то принимал строгие меры, например, в Актюбинской области, когда Т. Жүргенов подал в суд на директора школы поселка Карповка и на руководителя районного отдела образования, которые пренебрежительно отнеслись к своим обязанностям. Впрочем, в некоторых случаях тех, кто пренебрежительно отнесся к своим служебным обязанностям, Т. Жүргенов наказывал и рублем, как в случае, когда на курсы библиотекарей в Алматы, некоторые руководители районных отделов образования направили окончивших ликбез и не имеющих начального образования. Все расходы этих курсантов полностью возложили на руководителей районо [8, 613].

Т. Жүргеновым было сделано много и для воспитанников детских домов. Учитывая, что большинство из них в дальнейшем становятся рабочими, в числе которых есть и талантливая молодежь, 4 июля 1935 года был проведен слет талантливой молодежи детских домов Казахстана, по результатам которой были определены интересы этих воспитанников, и все они были приняты в учебные заведения без экзаменов. О благосклонном отношении Жүргенова к воспитанникам детских домов может служить следующий приказ наркома, по которому, согласно плану набора на 1935 год, воспитанники детских домов Южно-Казахстанской, Восточно-Казахстанской и Карагандинской областей в количестве 130 человек направлялись в музыкальный драматический техникум, а 50 человек в хореографическую школу Алматы. О том, что эти учащиеся были одаренными детьми и по праву получили путевки в жизнь от рук наркома может служить тот факт, что большинство этих студентов даже не успев окончить учебные заведения, были приглашены во многие театры Казахстана. Узнав об этом, Жүргенов своим приказом запретил брать на работу этих студентов до окончания ими учебы и обязал уже устроившихся на работу вернуть в аудитории и закончить обучение.

Т. Жүргенов уделял большое внимание и проблеме подготовки национальных кадров. Это хорошо видно из постановления краевого бюро ВКП/б/ Казахстана от 27 мая 1934 г., согласно которому контингент студентов, принимаемых в высшие учебные заведения Казахстана на 65–80% должен состоять из числа казахов или иных этносов Востока [9, 379]. В том же 1934 г., когда был поднят вопрос о направлении в аспирантуру Москвы и Ленинграда десяти человек для подготовки профессорско-преподавательского состава будущего Казахского государственного университета, Жүргенов внес предложение о направлении в первую очередь представителей казахской национальности. Одним из основных направлений, которому Жүргенов уделял особое внимание, было знание родного языка, будь то русский или казахский языки.

В 1936 г. в одном из школ Кокпектинского района Восточно-Казахстанской области в диктанте из 44 слов ученики сделали в среднем по 38 ошибок, а 95 учителей города Семипалатинска сделали 843 ошибки. Узнав об этом Жүргенов, усилил контроль в этом направлении, проведя диктанты среди учеников и учителей всего Казахстана, укрепив тем

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

самым преподавательский состав филологов. А также способствовал открытию по всему Казахстану кружков родного языка, что дало толчок глубокому изучению казахского и русского языков.

Важнейшим событием в культурной жизни стала декада Казахской АССР в Москве, проходившая с 17 по 25 мая 1936г. Делегация нашей республики второй (после украинской) показала взыскательной столичной публике спектакли и оперные постановки, познакомила её с лучшими образцами музыкального и литературного фольклора – кюями, сказаниями, народными песнями. Также была организована выставка живописных картин первых в нашей республике профессиональных художников Абылхана Кастеева, Кулахмета Ходжикова.

В успешном проведении декады велика заслуга и Жургенова, который как народный комиссар просвещения нёс главную ответственность за её организацию. Неслучайно его, единственного среди функционеров, по итогам декады союзные власти наградили орденом Трудового Красного знамени, вторым по статусу после ордена Ленина (звания Героя Социалистического труда тогда ещё не существовало).

Но спустя всего год с небольшим, в августе 1937-го, Жургенова арестовали по надуманному обвинению, а позже расстреляли как врага народа. Ему не было и 40 лет. Такая же участь постигла его 80-летнего отца и родных братьев. На восемь лет осудили Даметкен - супругу Т. Жургенова, которой пришлось пройти через лагерь жён изменников Родины «АЛЖИР» и впоследствии через Печорлаг (это почти на самом севере России). Лишь после смерти Сталина она дождалась реабилитации сначала собственной, а потом, в 1957-м, и мужа...

Список литературы:

1. ЦГА РК (Центральный Государственный архив РК), ф. 81, оп. 1, д. 325.
2. ЦГА РК, ф. 81, оп. 1, д. 326.
3. АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 6614.
4. АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 6604.
5. ЦГА РК, ф. 81, оп. 4, д. 115.
6. ЦГА РК, ф. 81, оп. 4, д. 35.
7. Региональный статистический ежегодник Казахстана за 1992 год./Алматы, Казинформ, 1993. — 588 с.
8. ЦГА РК, ф. 81, оп. 4, д. 53.
9. АП РК, ф. 141, оп. 1, д. 6551

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

СЕКЦИЯ 2

ҒЫЛЫМ МЕН ӨНЕР: ӨТКЕНДІ САҚТАЙ ОТЫРЫП, БОЛАШАҚТЫ ЖАСАЙМЫЗ

ҰЛТТЫҚ КИІМДЕРДІ НАСИХАТТАУ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

*Айдарбек А.
Алматы технологиялық университеті
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – педагогика және психология магистрі Калыкова А.О*

Abstract

This article discusses the preservation of national identity through the promotion of national dress. The concept of «national identity» is comprehensively considered. Special attention is paid to the specifics and current state of national clothing. The role of national dress in the formation of national identity is defined.

Бірегейлік – [лат. identificare – ұқсастыру, барабарландыру] – біреудің бір нәрсемен барабар келуі, ұқсастығы [1]. «Бірегейлік» дегеніміз латын тіліндегі «idem», «identity» «ұқсау», «бірдей болу» – адамның біреуге ұқсауы, сонымен өзін теңестіру әрекеті. Э. Эриксон, З. Фрейдтің бірегейлік туралы ойын дамытып, жас баланың психосоциалды бірегейлігі дүниеге келген күннен бастап қоршаған ортамен араласу негізінде қалыптасатынына, уақыт өте келе адамның өзгермелі ортада өзіндік «МЕНІ»-нің тұрақтылығын арттыра түсетіндігіне тоқталған.

С. Хантингтон өзінің танымал «Біз кіміз?» атты еңбегінде бірегейлікті индивидтің немесе топтың өзіндік санасы деп көрсетеді [2]. Бірегейліктің ішіндегі ең маңыздысы ол – ұлттық бірегейлік. Ұлттық бірегейлік адамның белгілі бір ұлтқа, елге, мәдени кеңістікке жататындығын білдіретін бірегейліктің құрамдас бөлігі. Ұлттық бірегейлікті зерттеу барысында ғылымда примордиалистік, конструктивистік және инструменталистік тәсілдер қалыптасқан. Ұлттық бірегейліктің қалыптасуындағы маңызды факторларға: территория, жер, шаруашылық, мемлекет, мемлекет құраушы халық, сыртқы сын-қатерлерге тұра білу, мемлекет құраушы ұлттың тілі мен мәдениеті жатады. Мемлекет дінгеінің мықты болуы аталмыш факторларға тікелей байланысты. Біріншіден, мемлекеттің территориясы мен жері мемлекет құраушы ұлтқа тиесілі екенін дәлелдейтін тарихи мәдени құжаттардың болуы шарт. Қазақ мемлекетінің территориясы мен жеріне қатысты ежелгі түркі халықтарынан, қазақ этносының қалыптасуына мән берген Ә. Марғұлан, М.К. Қозыбаев, О. Смағұловтың және басқада тарихшылардың еңбектері маңызды. Ұлттық бірегейлік ұлттың өркендеу мүмкіндігінің барометрі. Бұл ретте, әлемдегі жаңалықтың адамзат қоғамына ықпалын тигізбей қоймайтыны анық. Заманның ағысына қарай мәдениет, адамзат өзгеріп, түрлі топтар, секталар пайда болуы мүмкін. Яғни, мемлекетті әлсірету арқылы ұлттық бірегейлікті ыдыратуға болады. Дегенмен, өркениеттің игілігінен бас тартып, толық тұмшаланып тірлік кешу – қиынның қиыны. Қазақ руханиятындағы елдік, ар-намыс, қайырымдылық, төзім, қанағат, мейірімділік сынды ізгі қасиеттер – ұлттық бірегейліктің негізгі тұтқасы. Ұлттық бірегейліктің негізгі белгілері: ұлттық дәстүр, ұлттық тәрбие, діннің таза күйінде сақталуы, тарих, тарихқа құрмет, ұлттық өнер, туысқандық дәстүр, қоғамда, отбасында ұлттық

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

құндылықтардың сақталуы, заман талабына сай икемділік, білімділік, ғылымның мемлекетке тигізер пайдасы бағалау т.б.

Ұлттың дiңгегiн қалыптастырудағы келесi маңызды факторлар – мемлекет құраушы ұлттың тiлi мен мәдениетi және шаруашылығы. Жаһандану процестерi ұлттық мәдениеттерге қаншалықты енген сайын, халықтар мәдениетi, дәстүрi, тiлi, дiнi сияқты iшкi компоненттердi қорғауға барынша белсендi тырысады. Яғни, жаһандық трансформациялар кезеңiнде ұлттық бiрегейлiктiң проблемалары шиеленiсiп, халықтардың шындық әлемiнде өзiндiк ерекшелiкке және өзiн-өзi анықтауға, өз болмысын қорғауға және сақтауға ұмтылуымен байланысты. Бiз қарастырып отырған тақырыпта осы мәселеге бет бұрады. Өз болмысымызды сақтауда ұлттық киiмдерiмiздi пайдаланып, мол дәрiптелуiне ат салысу. «Ең әдемі киiм – ұлттыңның киiмi», - деген ұлы адамдар. Қазақ халқының ұлттық киiмдерiнiң түрi де, үлгiсi де еш халықтан кем болған жоқ.

Ерте заманнан бүгiнге дейiн өзiнiң қадiр-қасиетiн жоймай, қол өнерiнiң озық үлгiсi ретiнде ғана емес, әрi әсем, әрi ыңғайлылығымен де пайдаланудан қалмай келе жатқан қазақтың ұлттық киiмдерi әлi де аз емес. Олардың кейбiреулерiн ескiнiң көзi қарттар күнделiктi киiп жүрсе, ендi бiреулерiн қыз ұзату, келiн түсiру тойларында ойын-сауыққа пайдаланады (қалындыққа сәукеле кигiзу) сондай-ақ көпшiлiгi театрлардың арнаулы заказы бойынша тiгiлiп жүр. Осы орайда, «Күнделiктi ұлттық киiм киермедiңiз бе?» деп студенттерге сауал жолдаған едiк. Түйгенiмiз бiразы «Оны көпшiлiк қолдап, бәрi киген дұрыс. Әйтпесе, жалғыз адам елден ерекше болып жүрген ыңғайсыз» десе, кейбiрi «Киер едiм. Бiрақ, ыңғайлы, көңiлден шығатын, заманауи ұлттық киiм табыла бермейдi. Көбiне ұзын шапан кездеседi. Ал, оны бiз сияқты жастарға шұбатып киiп жүру күлкiлi көрiнедi. Егер, костюм сияқты қысқа, ыңғайлы ұлттық киiм болса ойланбай киер едiм» деген пiкiрлер болды. Студент жастар айтса айтқандай мына заманда сәндi, ыңғайлы ұлттық киiм бiрден табу жеiңлi емес. Қазiр жұрттың киiп жүргенi көбiне тойлар мен құдалықтардан келген ұлттық киiм екендiгi жасырын емес. Бiр сөзбен айтқанда, қазiр өзiне деп арнайы ұлттық киiм сатып алатындар некен-саяқ. Ал, ұлттық киiмдi заманға сай жаңалап тiгiп, күнделiктi киiмге айналдыруға тiгiншiлердiң де, оны алатын тұтынушылардың да зауқы жоқ сияқты. Халық көбiне наурыз тойында, сосын құдалық, сырға салу сияқты рәсiмдер кезiнде iздейдi. Ал, ұлттық киiмдi заманға сай жаңғыртып, күнделiктi киiмге айналдыру өте өзектi мәселе. Ендiгi кезекте төл мәдениетiмiздiң үлгiсi ұлттық киiмдер тарихы мен қазiргi кездегi азды көптi осы бағытта еңбек етiп жүрген дизайнерлер еңбектерiн қарастырсақ.

Қазақ халқының қол өнерiнiң бiр саласы – киiм тiгу. Ерте заманнан күнi бүгiнге дейiн өзiнiң қадiр-қасиетiн жоймай, қол өнерiнiң озық үлгiсi ретiнде ғана емес, әрi әсем, әрi ыңғайлылығымен де пайдаланудан қалмай келе жатқан қазақтың ұлттық киiмдерi әлi де аз емес.

Қазақтың ұлттық костюмдерi, қысқы, жазғы, көктемгi және күзгi болып, ерлер мен әйелдер киiмдерi, балалардың, қыз бен жiгiттiң киiмдерi болып анықталады. Сонымен қатар, батырлар мен аңшылардың, салтанат пен мереке киiмдерi болып жiктеледi. Қазақ костюмдерi туралы шетел этнограф - суретшiлерi Н. Аткинсон, В. Краплет, А. Мартов, Е.Стасовтардың салған суреттерiнен иллюстрацияларынан, графикалық туындыларынан қазақтың ежелгi киiм үлгiлерiнiң көне нұсқаларын байқауға болады. Мұнан соңғы көне үлгiлер, Пазырық қорғанынан табылған алтын адамның киiмi де, бiзге сол кездегi ежелгi киiм үлгiлерiн елестетедi. Бiрқатар киiм үлгiлерiнiң ежелгi нұсқаларының көрiнiстерi археологиялық қазба жұмыстарының негiзiнде табылған бiлезiк, қапсырма т.б. алтын мен күмiстен жасалған әшекей бұйымдардан да адам бейнесiн және сол бейнедегi ежелгi киiм үлгiлерiн байқау қиын емес [3, 19 б.].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақ арулары мен батырлары киімдер үлгісінің бірқатары Ә. Қастеев, Е. Сидоркин, К. Баранов, Қ. Телжанов, Т. Ордабеков сынды көрнекті суретшілердің өнертанымдық, көркем шығармашылық бағыттағы ізденістерінің нәтижесі болып табылады. Көне ұлттық киім үлгілерін қазіргі тарихи - өлкетану және өнер мұражайларынан көруге болады. Қазақ жерінде айдауда болған жылдары шетел суретшілерінің бірқатар суреттері өмір шындығынан алынған шынайы суреттер салумен айналысқан. Украинаның суретшісі Т. Шевченко қазақ жерінде ересек адамдармен қатар балалардың суреттерін салған. Ол суреттерден қазақтардың күнделікті киетін тұрмыстық және шаруашылық киімдері шынайы бейнеленген.

Қазақтың сұлу қыздары кестелі ою - өрнектерімен көмкерілген, асыл тастармен безендірілген сәукеле, қамзол, қос етек көйлек пен аяқ - киім бойжеткеннің бет әлпетіне ерекше ажар беріп, дене келбетін ерекше көріктендіріп, тартымды ете түскен. Ұлттық костюмнің дизайнерлік жобасын жасау үдерісінде қазіргі шеберлер халықтың салт - дәстүріне, ырым - тиымдарына ерекше көңіл аударуда. Мысалы: адамның күші алақаннан шығып кетпесін деп, білезік тағып жүрген. Сақина, сырға тіл - көзден қорғауға қолданылған, ерлер көлемді үлкен жүзік таққан. Бұл аталғандар ұлттық киімнің қосымшасы ретінде қабылданған. Қалыңдық киімін оның шашбау, алқа, білезік, қапсырма, сақина, сырға сияқты аксессуарлардан бөліп қарауға болмайды. Мұны ұлттық костюмінің сән үлгілерін жасауда қолданылатын ұстаным ретінде тануға болады.

Қазақтың дәстүрлі костюм үлгілерін заманауи талаптарға сай қайта жаңғыртуда, оқу - әдістемелік құралдар даярлауда киім дизайнері С. Асанова еңбегі ерекше бағаланады [4, 25 б.]. Ұлттық костюмнің дамуына қазіргі қазақ дизайнерлері жаңа технологияларды шығармашылығында шеберлікпен қолданыуымен, ұлттық салт - дәстүрге құрылған композициялық ерекше үлгілерді өмірге әкелуімен, Қазақстандық дизайн кеңістігінде көрнекті орын алады. Олардың дизайнерлік жобаларында ұлттық ою - өрнектермен, асыл тастармен өрнектелген кестелер, жартастағы таңбалар, салт - дәстүрлер көріністері, көркемдік элемент ретінде кең көлемде қолданыс тапқан. Көптеген дизайнерлер ән мен би ансамбльдеріне арналған костюмдерге эскиз салуда. Қазақ дизайнері Балнұр Асанова шығармашылығы классикалық костюм, препопте үлгілерін жасап, салтанат киімдеріне кесте, шынжыр, біз, кесте қолдануымен ерекшеленеді. Құралай Нұрқаділова шығармашылығы ою - өрнектермен безендірілген ұлттық киім, күнделікті киім, мектеп формасын жасауға бағытталса, Берік Исмаилов шығармашылығы әншілер мен бишілерге сахына киімдерін тігуге бағдар ұстайды. Айда Кауменова шығармашылығы әншілердің сахына киімдерін ұлттық стильде жобаласа, Айя Бапани шығармашылығы жүннен ұлттық костюмдер тігіп, оған кестені безендіру элемент! ретінде кең қолданады. Жадыра Сахиева шығармашылығы сахына киімдері мен бишілер костюмдерін жобалау, Лария Жағамбаева шығармашылығы ұлттық костюмді жобалау бағытын ұстайды. Белгілі әншілер Бибігул Төлегенова, Роза Рымбаева, Мақпал Жүнісова, Майра Ілиясава, Гүлнұр Оразымбетова, Мадина Садуақасова, Алтынай Жорабаева, Айгүл Иманбаевалардың сахыналық костюмдері, осы аталған киім дизайнерлерінің ұлттық сән үлгісін негізге ала отырып жасаған, этнодизайнерлік жобаларының материалда орындалған тігу нәтижесі болып табылады. Қазақ ұлттық киімдерінің үлгілерін сараптау, бізге әлемдік көркем мәдениеттен қазақтың дәстүрлі және қазіргі костюмдерінің алатын орнын анықтауға, ежелгі дәстүрлі және қазіргі костюмдердің айырмаларын көрсетуге мүмкіндік туғызды.

Қазақтың көне ұлттық киімдеріндегі ою-өрнектерді сақтай отырып, қазіргі уақытқа ыңғайланған сан алуан киімдер мен әшекейлерді қолданысқа енгізуге, күнделікті гардеробымызды ұлттық үлгіде тігілген киімдермен толтыруға болады деп ойлаймын. Ұлттық үлгіде тігілген киім арқылы жастардың бойына патриоттық сезім ұялатуға болады.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Отандық өндірісті қолдай отырып, экологиялық таза материалдан бірталай киім мен әшекейлерді киюге жол ашу керек. Қазақтың болмысын аша білетін замануи үлгідегі қазақы брендті қалыптастыру өте маңызды. Бабалардан мирас болған асыл қасиеттерді қайта түлетіп, салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз бен мәдени құндылықтарымызды ел игілігіне айналдырудың маңызы артып келеді. Әсіресе, цифрландыру дәуірінде ұлттық құндылықтарымызды сақтай отырып, осы замандағы озық дәстүрлермен үйлесім табуы аса құнды. Абайдың айтуынша, «киім кию салты арқылы адамның мінез-құлқы, қоғамдағы орны, болмысы анықталады». Сондықтан еліміздің жастары сәнді және әдемі киінсе, олардың өмір сүру сапасы да жақсара түседі және ұлттық бірегейлігімізді дәріптей түсеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://kk.wikipedia.org/wiki>
2. Huntington S. The Clash of Civilization // Foreign Affairs. Sum. 1993.P. 22.
- 3.Ералин Қ. Ералина Ф. Дизайн негіздері. Түркістан: Тұран, 2013 - 122 б
- 4.Асанова С. Қазақтың ұлттық киімдері. Алматы: Атамұра. 1995 - 160 б
5. Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті. С. Кенжеахметұлы. Алматы. «Алматыкітап» баспасы, 2007 ж.

ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ ТЕРМИНОВ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

*Абылғазы А.Е., Аманжол М.А.
Алматынський технологический университет,
г. Алматы, Республика Казахстан
Научный руководитель - Нурпеисова Г.М.*

Abstract

The article is devoted to the study of the history of the appearance of borrowed terms of the food industry. The paper examines the process of borrowing foreign words into the Russian language in connection with the development of the economy, industry, culture and other spheres of life.

Словарный состав современного русского языка в своей истории прошел длительный путь становления. Анализ словарного состава русского языка показывает, что лексика русского языка состоит не только из исконно русских слов, но и из слов, заимствованных из других языков. Иноязычная лексика пополняла и обогащала русский язык на протяжении всего процесса исторического развития.

История процесса заимствования лексики началась еще в древности, с тех пор как лексика с её основными особенностями внедряется в язык вместе с реалиями, ими обозначаемыми. Следовательно, процесс заимствования — это результат взаимодействия различных языков и культур. Сегодня существует весьма мало живых языков, сохранившихся в первоначальном виде. Освоение в разные эпохи русским языком иноязычных слов отражает историю обогащения его лексического фонда, на основе экономических, политических, культурных контактов с другими странами, а также военных столкновений, наложивших свой отпечаток на эволюционное развитие языка. В суждениях Долговой О.В. о том, что «Фундаментальная наука, методологическая безупречная научная теория -

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

необходимые условия успешного развития языковедческой практики, нуждам которой она служит и с помощью которой эта теория повседневно проверяется и обогащается» [1, 89] - обретает свое научное воплощение как критерий практики прикладной лингвистики.

Первые заимствования из неславянских языков произошли еще в VIII–XII вв. Из скандинавских языков (шведского, норвежского) вошли в русский язык слова, связанные с морским промыслом, имена собственные. В официально-деловой речи Древней Руси употреблялись слова (ныне устаревшие) *вира, тиун, ябеда, плут, клеймо*. Из финно-угорских языков заимствованы названия рыб, а также некоторые слова, связанные с укладом жизни северных народов.

Научные термины имеют греческие и латинские корни, обозначая понятия, неизвестные в эпоху античности: *космонавт* [гр. kosmos - Вселенная + гр. nautes (море) - плаватель]. Заимствованная лексика постоянно требует уточнений, и потому для нормирования правил их употребления выдвигаются повышенные требования к правильности их использования.

Особое место в русской лексике занимают заимствования из старославянского (церковнославянского) языка, хотя, будучи языком богослужебных книг, старославянский язык вначале был далек от разговорной речи. Со временем он испытал заметное влияние восточнославянского языка и сам, в свою очередь, наложил отпечаток на народную речь.

Лексическое влияние европейских языков на русский стало заметно ощущаться в XVI-XVII вв., особенно в Петровскую эпоху, в XVIII в. Преобразование всех сторон русской жизни при Петре I, его административные, военные реформы, успехи просвещения, развитие науки - все это способствовало обогащению русской лексики иноязычными словами. В русскую лексическую систему вошли названия новых предметов быта, военные и морские термины, слова из области науки и искусства. Большею частью **немецкие** (*контора, пакет, преискурант, вексель, акция, агент, лагерь, штаб, командир, офицер, юнкер, ефрейтор, штопор, бутерброд, бухгалтер, штраф, шахта, парик, локон и др.*), **голландские** (*матрос, рейд, флот, флаг и др.*) и **английские** (*мичман и др.*) слова.

Ощутимое влияние на русскую речь оказал **французский** язык. В конце XVIII — начале XIX вв. в светском обществе считалось неприличным говорить по-русски. Галломания так захватила русское образованное общество, что иные дворяне знали французский язык лучше родного. Наследием этой эпохи являются слова *салон, лакей, авангард, капитан, генерал, лейтенант, рекрут, корнет, корпус, депрессия, сеанс, одеколон, авантюра, вуаль, котлета, декада, парламент* и многие другие. Через французский язык в русский язык попали некоторые **итальянские** слова: *барокко, карбонарий, кавалер, баррикада, кредит, карнавал, бандит, шарлатан, паста, пицца* и др.

Процесс преобразования языка начался в России в 1987 году и длится по настоящее время. Современный русский литературный язык ощущает небывалый наплыв новых слов. Особенно это заметно примерно с 1991 года - периода официального распада Советского Союза. На этом этапе развития процесса заимствований можно назвать несколько причин:

- 1) появление новых реалий, предметов, понятий в общественной жизни (*маркетинг, публицити, бренд* и др.);
- 2) обозначение явлений, присутствовавших в жизни общества, но не имевших соответствующего обозначения (*мафия, рэкет* и др.);
- 3) появление новых слов, заменивших прежние словосочетания (*рейтинг* - положение фирмы, политического деятеля, передачи в списке себе подобных; *имидж* - образ «себя», создаваемый тележурналистом, политическим деятелем, фотомоделью и др.);
- 4) формирование слов, подчеркивающих изменение социальной роли предмета (*офис* - контора, служебное помещение, *сбербанк* - прежде сберкасса);

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

5) заимствование новых слов, появление которых обусловлено влиянием иностранной культуры, диктуется модой на иностранные слова.

Новая лексика появляется в языке для обозначения какого-то нового понятия, явления. Примерами активных заимствований XX века могут служить слова *юниор, перформанс, пиар, маркетинг, менеджмент* и т.п. Большинство новых слов появилось в связи с развитием науки, техники, культуры, экономики, производственных отношений. Многие из них прочно входят в жизнь, постепенно теряют свою новизну и переходят в активный словарный запас. Например, в 50-70-е годы появляется много терминов, связанных с развитием космонавтики: *космонавт, космодром, космовидение, телеметрия, космический корабль и др.* Народная речь быстро освоила их, поскольку слова эти используются постоянно. Новые слова появляются по-разному: одни создаются по образцу слов, уже имеющих в языке, - *автолавка, кинопанорама и др.*; другие заимствуются полностью; третьи представляют собой слова, в которых происходят семантические преобразования, или новое слово является результатом переносного употребления старого, что порождает его многозначность, обогащая язык. Заимствованные слова могут выполнять не только номинативную, но и экспрессивную функцию. Некоторые слова от обозначения предметов, понятий, явлений перешли к их оценке. Например, переосмысление слов *аутсайдер, бум, нокаут* в публицистическом стиле [2].

В русском языке XX-XXI веков большое распространение получили англицизмы и галлицизмы.

Англицизм - слово или оборот речи в каком-нибудь языке, заимствованные из английского языка или созданные по образцу английского слова или выражения [3].

Anglicism - an English word or phrase that is used in another language. (Cambridge Academic Content Dictionary) – английское слово или фраза, которая используется в другом языке [4].

Англицизмы в русском языке могут иметь следующие разновидности:

1. Заимствованные по фонации, например: *teenager* — подросток.
2. Гибридные, когда английские слова преобразились благодаря русским суффиксам или окончаниям, например: креативный - креатив-н-ый – *creative*.
3. Похожие, когда заимствованные слова похожие на русские и не отличаются по правописанию и звучанию, например: меню – *menu*.
4. Экзотизмы — англицизмы в русском языке, обозначающие действия или предметы, которые не наблюдаются в привычном языке, например: *хот-дог - Hot Dog*.
5. Варваризмы-синонимы, которые обозначают простые вещи, например: *вау – wow*.
6. Композиты — когда выражение создается из двух иностранных слов, например: супермаркет – *supermarket*.
7. Жаргонизмы — слова, заимствованные из английского и употребляемые в просторечии, которые засоряют речь, например: клёвый от *clever* – умный.
8. Лжеанглицизмы — это выражения, которые создаются из новых слов для двух языков и активно применяющиеся во время общения, например: *люкс-тур*.
9. Профессионализмы — слова или выражения, которые используются в конкретном направлении, например: *лизинг, коворкинг, бриф, инструкция*.

К другой группе заимствованных слов относятся галлицизмы.

Галлицизм (от лат. Gallicus - «галльский», фр. gallicisme) — слово или выражение, заимствованное из французского языка и воспринимаемая как чужеродный элемент, например: *мерси, нувориш, парвеню, пардон* [5].

Основной поток заимствований пришелся на XVIII и XIX века. В ту пору говорить на французском было модно, и французские слова заполнили русскоязычную речь. Так же

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Франция знаменита своей кухней и винами. Приготовление пищи также важно для французов, как любовь и искусство поддержать разговор. Из французского языка в русский язык пришли названия многих блюд (*рулеты, котлеты, омлет, бульон, пюре...*), а также кулинарные термины (*фуршет, панировать, сервировать...*)

Интересен и тот факт, при котором происходит обратный процесс: переход слов русского языка во французский. Конечно, надо отметить, что большая часть этих заимствований – реалии, то есть они обозначают предметы и явления, не имеющие лексических эквивалентов в других языках. Их условно можно разделить на несколько групп:

- 1) географические реалии, например: *merzłota* (мерзлота), *steppe* (степь), *tchernosem* (чернозём);
- 2) реалии меры и денег, такие как *rouble* (рубль), *kopeck* (копейка), *verste* (верста), *tchervonets* (червонец);
- 3) реалии, обозначающие предметы быта, например: *kacha* (каша), *samovar* (самовар), *zakouski* (закуски), *touloupe* (тулуп), *kvas* (квас);
- 4) реалии, обозначающие предметы искусства и культуры: *icone* (икона), *iconostase* (иконостас);
- 5) реалии, обозначающие особенности политического и административного устройства, например: *oblast* (область), *gosplan* (госплан), *kolkhose* (колхоз), *komsomol* (комсомол), *perestroika* (перестройка).

Процесс заимствования слов в любом языке, в том числе и в русском, является естественным. Русский народ с древних времён вступал в культурные, военные, торговые, политические связи с другими государствами, и это не могло не привести к заимствованиям. Постепенно заимствованные слова употребляются всё чаще и уже не воспринимаются как иноязычные.

Основными причинами проникновения заимствований в русский язык являются следующие:

- расширение межгосударственных и международных отношений;
- необходимость назвать новые предметы и факты (например: *такси, меню, ноутбук*);
- замена словосочетаний (ходить за покупками – *шопинг*);
- появление новых слов в науке и технике;
- появление Интернета;
- расцвет международного туризма;
- участие в различных мероприятиях международного масштаба (олимпиадах, фестивалях, показах мод и др.)
- появление на территории страны совместных предприятий;
- дань моде, когда более престижным и привлекательным становится использование заимствованных слов в речи для большего эффекта.

Эти причины способствуют порождению и развитию интереса к иностранным языкам, что объясняет значительный спрос их изучения среди молодого поколения.

В общественном питании – воспринимаемом нами как «общепит» - каждый год появляются новые термины, виды блюд и предприятий. Чтобы узнать, что же означают эти термины, необходимо понять сам термин «общепит».

Общепит – это отрасль народного хозяйства, занимающаяся производством и продажей готовой пищи и полуфабрикатов. Термином «общепит» называют и предприятия данной деятельности. К таким предприятиям относятся ресторан, кафе, бар, столовая, пиццерия, кофейня, кулинарные и кондитерские цеха, пельменная, блинная, а также различные виды «*фаст-фуда*» [6].

В наше время термин «*фаст-фуд*» используется на одном уровне с понятием «общепит» и/или заменяет его. Большинство современных людей не ходят в кафе или рестораны, чтобы поесть. Они предпочитают есть в McDonald`s, KFC, Burger King и т.д. Это все предприятия *фаст-фуда*. Так что же такое *фаст-фуд* и откуда появился этот термин?

Слово «*фаст-фуд*» (англ. fast food) в переводе с английского обозначает «быстрая еда». Поэтому правильно называть так любое блюдо, которое молниеносно готовится, сервируется и так же быстро съедается. Существует несколько разновидностей *фаст-фуда*:

- во-первых, это те блюда, которые готовятся в ресторанах или передвижных киосках быстрого питания. Сюда входят картофель-фри, картофель с наполнителями, бургеры, хот-доги, разогретая пицца, шаурма, донер и другие подобные кушанья;
- во-вторых, к *фаст-фуду* следует отнести все продукты быстрого приготовления, которые можно просто развести водой: лапша, картофельное пюре, супы и каши;
- в-третьих, *фаст-фудом* являются всевозможные мелкие закуски, продающиеся в киосках и магазинах: *чипсы, сухарики, орешки, печенье, поп-корн*. Этот список можно и продолжить. Но в целом *фаст-фуд* — это то, что можно съесть на ходу, почти не отрываясь от дел [6].

Блюда быстрого приготовления существуют в национальной кухне различных стран мира (например, итальянская *пицца*). В 1921 году в Канзасе открылась сеть быстрого питания «White Castle», фирменным блюдом которой были диковинные в то время *гамбургеры*. Устойчивая цена (5 центов вплоть до 1946 года) и диковинность привлекала покупателей, а сомнения в безопасности продукта были развеяны в результате хитрого хода владельца компании Билли Инграма, когда специально нанятые люди в белых халатах создавали впечатление, что даже врачи покупают гамбургеры. В конце 1940-х у компании «White Castle» стали появляться конкуренты, из которых самым серьёзным стал McDonald`s.

Преимуществом этих блюд является быстрота приготовления и употребления, дешевизна (относительно обычных ресторанов с официантами). С одной стороны, это находит отклик у потребителя (особенно в крупных городах с насыщенным ритмом жизни). С другой стороны, такая пицца очень технологична, что позволяет сетям *фаст-фуд* быстро развиваться. Не последнюю роль играет агрессивная реклама в различных СМИ.

Продуктов, относящихся к *фаст-фуду*, существует огромное множество. Ниже назовем наиболее распространенные из них.

Большой популярностью у представителей всех возрастов пользуется *картофель фри* - кусочки картофеля, обжаренные в большом количестве раскалённого растительного масла (фритюре). Изготавливается, как правило, в специальных приборах - фритюрницах. Картофель фри является популярным блюдом, подаваемым в заведениях *фаст-фуда* (например, McDonald`s). В США известна как «*картошка по-французски*» (*frenchfriedpotatoes, frenchfries* или просто *fries*).

Не менее известен и *гамбургер*, который представляет вид сэндвича, состоящий из рубленой котлеты, поданной внутри разрезанной булки.

Слово «гамбургер» заимствовано из американского английского (*hamburger*), где оно со временем стало обозначать бутерброд на основе булочки с рубленным бифштексом; слово может также трактоваться как «гамбургский», «по-гамбургски» и совпадает со словом Hamburger (житель Гамбурга). Среди видов гамбургеров отметим *чизбургер, фишбургер, чикенбургер*.

Ланч (англ. Lunch), употребляется и транслитерация *ленч* — в англоговорящих странах сокращение, образованное от Luncheon и обозначающее приём пищи в полдень. Слово *ланч* стало основой для образования зависимых от него понятий, например: lunch break — перерыв на ланч на работе; bag lunch («ланч в пакете»); lunchbox («коробка для ланча»).

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Англицизмы в пищевой промышленности встречаются и в названиях посуды/кухонной утвари: *кулер (cooler)* – приспособление для охлаждения напитков; *джиггер (jigger)* – измерительный прибор бармена, предназначенный для контроля количества добавляемых в коктейль ингредиентов; *капучинатор (cappuccinator)* – устройство для взбивания молочной пенки для приготовления напитков на базе эспрессо: капучино, латте, латте-макиатто [7, 8].

Анализ слов, используемых в пищевой промышленности, показывает, что иностранные термины, заимствованные русским языком, по-прежнему в основном остаются французскими.

Во Франции существует десерт *Glace Plombières*, названный так в честь города Plombières-les-Bains, где он был изобретен в 1822 году. Это не просто мороженое как *пломбир*, а сложный десерт с яйцами и цукатами.

Посуда для шампанского называется «*фужер*» от фр. *fougère*, что переводится как «папоротник». Город Fougères в Бретани давно был известен своим стекольным производством, техника которого была импортирована итальянскими мастерами в конце XVI века [7; 8; 9].

Galette - буквально «лепёшка, сухое печенье». Плоская сухая лепёшка, большей частью из пресного теста. *Liqueur* (ликёр) - фр. «наливка, напиток»; восходит к латин. *liquor* - напиток, жидкость, производному от *liquere* - течь, быть жидким, литься.

Mayonnaise – майонез: 1) холодный соус, приготовленный из растительного масла, яичного желтка, уксуса, горчицы, сахара, иногда и других приправ; 2) холодное кушанье из рыбы, мяса с этим соусом

Эскимо - фр. *esquimaux* - сорт (одетого) мороженого, детская одежда, вязаный комбинезон (для малышей, похожий на эскимосский костюм)

Антрекот – фр. *Entrecote* означает буквально «межрёберная часть мякоти»; от фр. слов *entre* - между и *côte* - ребро; жареный кусок говядины.

Отметим заимствования названий продовольственных продуктов и из других языков.

Одним из популярных продуктов являются **японские сүши, или сүси** (яп. すし, 寿司, 寿司, 鮓, 鮓, 寿司, 壽斗, 寿し сүси, [suci]) — блюдо традиционной японской кухни, приготовленное из риса с уксусной приправой и различных морепродуктов, а также других ингредиентов. С начала 1980-х годов суши получило широкую популярность в мире. В словарях встречаются два варианта названия блюда — «суши» и «суси». Большую популярность варианта «суши» можно объяснить тем, что мода на это блюдо пришла к нам с Запада (англ. sushi), а не из Японии.

Лапша быстрого приготовления (рамен, рамэн, рамён)— это специально обработанная (например, обжаренная в масле) **японское** блюдо с пшеничной лапшой, для приготовления которой достаточно добавить горячую воду и прилегающие приправы.

Интересным представляется и заимствование из **немецкого** *Waffel* (буквально «соты, ячейка») — это тонкое сухое печенье с клетчатым оттиском на поверхности. В русском произношении звучит как *вафля*.

Паста – это блюдо **итальянской** кухни, состоящее из двух основных компонентов: любого макаронного изделия и соуса. Рецепт приготовления пасты к нам пришёл из Италии, это блюдо настолько популярно, что сегодня как приготовить пасту знают многие кулинары [10].

В последнее время особое внимание получила **пӣцца** (итал. *pizza*). Это итальянское национальное блюдо, в виде круглого открытого пирога, покрытого помидорами и

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

расплавленным сыром (как правило, моцареллой), куда могут впекаться различные начинки (мясо, ветчина, салями, морепродукты, овощи, фрукты, грибы, зелень и др.) [9].

Тако (исп. *taco*; обычно во мн. ч. — *tacos*) — традиционное блюдо **мексиканской** кухни. Тако состоит из кукурузной или пшеничной тортильи с разнообразной начинкой — говядиной, свининой, курятиной, морепродуктами, чоризо, пережаренными бобами, овощами, тушёной мякотью мексиканского кактуса. В качестве приправы служат сыр, кинза, лук, сальса, гуакамоле. Тако едят без столовых приборов, складывая тортилью с начинкой пополам. Заведения, специализирующиеся на подаче тако, называются такериями.

Шаурма, донер (араб. *شاورما*, ивр. *שווארמה*, от тур. *çevirme*), в некоторых странах называемое дёнёр-кебаб (тур. *döner kebab*) — ближневосточное блюдо **турецкого** происхождения из питы или лаваша, начинённого рубленным жареным мясом (баранина, курятина, свинина, ребе телятина, индюшати́на) с добавлением специй, соусов и салата из свежих овощей [9].

Таким образом, заимствование иноязычных слов происходит по мере развития экономического, политического, культурного и других сфер жизнедеятельности человека, общества, государства, мира в целом. Этот процесс объясняется необходимостью коммуникации носителей языков разных народов, которая порождает взаимопроникновение лексического состава различных языков.

Список литературы:

1. Долгова О.В. Синтаксис как наука о построении речи / О.В.Долгова. - М.: Высшая школа.1980, 191 с.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-zaimstvovaniy-slov-v-russkom-yazyke/viewer>
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 100000 слов, терминов и выражений: [новое издание] / Сергей Иванович Ожегов; под общ. ред. Л.И.Скворцова. - 28-е изд., перераб. - Москва: Мир и образование, 2015.
4. Cambridge Academic Content Dictionary. 2008. <https://obuchonok.ru/node/8487>
5. <https://rus-lingvistic-term.slovaronline.com/246-галлицизм>
6. <http://mir-restoratora.ru/?p=2295>
7. Русский язык конца 20 столетия. М., 2000, 480 с.
8. Шалина Л.В. К вопросу о сущности неологизма в современной лингвистике / Л.В. Шалина // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. Вып.8. Пенза, 2007. С. 73-77.
9. Технология и организация производства продуктов питания: Словарь основных терминов и понятий / В.Д.Ершов, Е.И.Корчагина. - СПб.: ГИОРД, 2016. – 80 с.
10. <https://www.russianfood.com/-паста>

ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ КӨРКЕМ СУРЕТ

Айтуар А. Ж.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD, доцент Айдар А.

Abstract

This article analyzes and reveals the artistic and visual thought of the authors of modern Kazakh poetry Sultankozha Aizharik, Toktarali Tanzharyk and Umyl Zarykkan. From various sides, the principles of the authors of modern poetry are considered and the subjective opinion of the author of the article is expressed.

Заманауи қазақ поэзиясындағы көркем сурет

Поэзия – грек тілінен аударылғанда «poiesis» «жасаймын, тудырамын» деп аударылады. Тарих пен өркениеттің жаңа кезеңге көтерілуі жырлармен тікелей байланыста екенін ескерсек, тасқа қашалған жырлардан тартып, күні бүгінге дейінгі поэзияның даму жолы тікелей саяси әрі қоғамдық өмірмен, халықтың риханияты мен пайым-түсінігі, қиялымен байланыста. Сәйкесінше қазақ өлең құрылысы, поэзия тілі де ғасырлар салып дамып, өзгеріп отырды. Академик Зәки Ахметов «Өлең сөздің теориясы» атты зерттеу жұмысында өлең құрылысына жасалып жүрген талдаулар жайлы: «Біржақты құрылымды өрнектермен шектелу өлең өрнектерінің терең зерттеу ырғақтардың алуан түрлі комбинацияларын санамалап берумен шектеледі. Бұл бағыт аса өнімді емес, сондай-ақ өлеңнің құрылымдық негіздерінің өзара сабақтастығының күрделі қырлары, өлеңнің ырғақ өрнектерінің көркемдік бай мүмкіндіктері толық ашылмайды.» - дейді.[1, 273] Поэзия тілі - көркемдігімен, астарлы ой, ауқымды идеясымен ерекшеленетіндіктен, өлең құрылысына біржақты пайымдар жасауға асықпауымыз керек. Заманауи қазақ поэзиясының өкілдері өлең құрылысынан бөлек, идея, ой ұтқырлығымен, интонацияға, қабылдау ерекшелігіне негізделетіндігімен ерекшеленеді. Заманауи поэзияға автор ұстанымынан бөлек өлеңді идеялық тұрғыдан талдау - субъективті пікір болып табылады

Қазақ поэзиясының жаңа толқыны, жас ақын - Сұлтанқожа Айжарықтың бір өлеңін қарап көрейік. «Ескіше әдемі тігілген пальтомен бүгін екеуі ғана./ Екеуінің екеуі де пері./ Көне шіркеудің көшесінде туфлилері тық-тық.../ -Дегенмен де, қандай жақсы!/ -Иә...-деді екіншісі қолындағы қолшатырын жиып жатып./ -Мен білсем сіз әлі... ?/ -Әрине, әрине...» [9].

Бірінші қыры. Бірінші тармақ, өлеңнің алғашқы жолы: "Ескіше" мен "пальто" деген сөздер уақыт пен кеңістікті беруге қызмет қылатын сияқты, өз пайымымша, әрі маған елестейтіні: ретростильде киінген екеу. Оған себеп «ескіше» мен «пальто» деген сөздердің әсері. Екінші тармақ: "Екеуінің екеуі де пері". Махаббатқа мас болған, әрі сонысына іштей мәз болатын перілігі бар пенделерді меңзейтіндей. "Құдайдан тығылып" істеп жүрген істері бар секілденеді. Осы тұстан бастап өлең жұмбақ әрі терең бағытқа бастайды. Интимді қалыпта. Үшінші тармақ: "Көне шіркеу көшесі" - дегені мені бірден көне шіркеулері бар батыс елдерінің көшелеріне апарды. Шығыста да болғанымен, олардың "пальто" кигені батысқа тартып тұрады. "Тық-тық" деген туфли дауысының анық шығуы - көшеде олардан басқа ешкімнің жоқтығын, алғашқы тармақтағы "екеуін ғана" оңашалап алады да, түгел атмосфераны дыбыс арқылы сыйлайды. Айналаның жым-жырттығын да, ешкім жоқ уақытта әлгі екеудің "тығылып" жүргенін де қуаттайды, әрі өлеңді тыныштыққа бояй түседі. Төртінші тармақ: "-Дегенмен де, қандай жақсы". Бұл жерде "қандай жақсы" деп кейіпкер толық айта алмай, "дегенмен де" деп бөгелетіні қызық. Яғни, бір "жасырын, жұмбақ, бәлкім

ұяттылау" істен, ойдан, қаймығады, әрі оны «жақсы» деп бағалайды. Құпиялығы, жұмбақтығы имтимді күйден ауыспайды. Ал оқырман мен үшін не жақсы екені, "дегенменнің" артында не тұрғаны қызық болып қалады да, мен жауапты келесі жолдардан іздеймін. Бесінші тармақ: Екінші кейіпкердің "иә" деп алып, қолшатырын жапқаны визуалды түрде елестейді де, зонтиктің лып етіп жабылғаны, кейіпкерлердің де, жалпы өлеңнің де жұмбағын бұғып қалғанынан хабар беретіндей. Әрине, жай кадр ретінде, қолшатырын жауын тоқтаған соң немесе жаңбырды сезінгісі келгеннен жинады деп топшылай салсақ та болады. Бірақ келесі екі реплика алғашқы ойды растайтын іспетті.

Алтыншы тармақ: "-Мен білсем сіз әлі..?". Дәл осы тұста бір кейіпкердің (екіншісіне мәдениетті түрде сұраулы көзқияғымен) қарап, жүріп бара жатқаны елестейді. Ал сұрақ белгісі мен көп нүкте, алғашқыда басталған "дегенмен" тәрізді бір құпияны бұғып, жауап күткен оқырманға айтпай, екеуара сыр ретінде қалдырады. Тура жабылған зонтик секілді, кейіпкерлер де оқырман үшін жабылып қалатындай. Жетінші тармақ: Бір-бірін жақсы білетін, екеуіне ғана мәлім бір оқиға, тақырып, әңгіме, сырды "әрине" деп растай салады да, жауапқа ұмтылған оқырманды, "мойнын созған" қалпында тастап, тық-тық басып кете береді. Бөліспейді. Тылсым күйінде, интимді қалпынан айырылмайды.

Жалпы алағанда, қандай картина: туристтер көп жүретін Еуропа көшесінде ортақ сыры бар екеуі ғана кетіп барады. Ал ретростильдегі екеуді өлген мәдениеттің өкілі, яғни Еуропаның Еуропа боп тұрған кезіндегі, оны босқындар мен туристтар басып қалмай тұрған уақыттың, заманның "тық-тық" еткен соңғы жаңғыры деп алсақ болатындай. Олардың сөйлеу мәнеріндегі бір құпиялық пен әдептің көрінісі сол уақытқа жетелейді. Тұтас бір мәдениеттің жойылуына ұқсайды. Ал әлгі екеуі соның елесі десек те... Яки кәрі Еуропаның мәдениетін сақтай алған ең соңғы адамдар. Бірақ бұл тек бірінші қыры бойынша.

Екінші қыры. Бірінші тармақ: Пальто киген екеуді көреміз. Бәлкім адам, бәлкім сұлба... Әрі мұнда да "ескіше" деген сөз мені бағзы, баяғы, ертеректе деген түсінікке тірейді. Яғни уақыттың шегінісі, әрі бұл жерде оны ретроға заманға тірмей-ақ қойсақ болады, тек ертеректе... Екінші тармақ: Екеуі де пері. Алдыңғы тармақпен есептей отырып, уақытқа шегініс жасаған соң, өлең бізді аңызға (мифке) итермелейді. Перілер. Жын. Шоқан Уәлихановтың бақсылар жайлы кітабындағы келтірілгендей, «Ерекше бақсылық киімі, ерекше дайындалған дабылы болады» деп перілер де адамның бейнесіне ене алады, олардың да үстінде киім болатынын қуаттайды. [2.154] Мұнымен мен "пальто" деген реалды заттың да мистикалық түске боялатынын ескеремін. Үшінші тармақ:

«Көне шіркеу көшесінде туфлилері тық-тық.» «Көне шіркеу» дегенін, діннің күші азайғанын, әрі тиісінше перілердің тықылдатып тайрандап жүргенін береді. Перілердің жеңісі. Тек бұл жерде "туфли" деген сөз құртып тұрған сияқты, өйткені мына екінші ракурспен қарағанда, мені мистикалық, магиялық әлемнен күштеп реалды өмірге әкеледі. Егер туфлидің орнына "аяқтары" деген сөз болса, онда екінші қырын да қамтушы еді. Өйткені перілердің тырнақтары ұзын, әрі тұяқты болып келетіні аңыз-әңгімелермен өзара үйлесімін табатын еді. Үстіндегі киім киімімен, бірақ тырнақ пен тұяқ ажырамайтын сияқты өзіме. Жоғарыдағы, Шоқан Уәлихановтың кітабында, «айдалада түнеуге мәжбүр болған жігіт, түннің бір уағында жүрген қыз-келіншекке ұқсас біреудің адам әлде пері екенін білу үшін қолына зат береді де, әлгі ала бергенде оның тырнағына мән береді.» Әйтсек те, бұл жерде «тұяқ» деп алсақ, бірінші қыры қамтылмайды, «туфли» десек екіншісі шығып қалады. Төртінші тармақ: "-Дегенмен де, қандай жақсы".

Перінің аузынан шыққан ең күшті реплика болар еді. Яғни Құдайының мейірімінен күдер үзгенін, "дегенмен де" деген сөзбен ақтап, осылай жүргеніне, жүретінін, дәл қазіргі тайрандауын "жақсы" деп жұбататыны. "Бәрібір бір ұтыста" жүргеніне тоқмейілсіген, әйткенмен Құдайынан аздап қаймыққан сөз. Бесінші тармақ: Алайда осы өлең жолында

екінші перінің "иә..." деп келіскенсігенімен, "дегенменнің" әңгімесі "жақсыдан" да күрделілігін айқындай түседі. Алайда бұл жерде "қолшатыр" мені қайталап реалды өмірге, пері емес, оларды адам қалпына қайта түсіреді. Бұл жерде автор тағы да екінші қырын толық қамтымағандай сезіледі. Алтыншы тармақ: "Мен білсем, сіз әлі..?". Бұл да екінші перінің ең ұтымды сұрағы. Меніңше, былай: "Мен білсем, сіз әлі Құдайға қырсығып, қарсыласып жүрсіз бе?" дейтіндей. Ал бұл сұрақты қойып тұрған, мұның "дегенменінен" үрейленген, қаймыға "иә" деген екіншісі. "Дегенмен" деп бастайтын да, "әрине" деп аяқтайтында біріншісі. Бірінші пері. Ең бірінші пері. Бәлкім ең атақтысы. Қарсыласы көне шіркеуді жеңген пері. Көнерткен де осы. Жетінші тармақ: "Әрине, әрине"-деуімен жоғарыда мен айтқан жорамалдың бәрін растап тұр. Әрі екі рет қайталауы – ақыр соңына дейін, ақыр заманға дейін баратынына тым сенімді екенін байқатады.

Қысқаша айтсақ, Перілердің шіркеу көшесінде жүруі - дінді ойсырата жеңуі. Әрине бұл тек менің ойым, жорамалым. Бұл өлеңді екінші қырынан алсақ дегеннен шығып отыр. Бірақ өкінішке қарай, кей жерінде автор тек бір қырына ғана акцент береді. Яғни екінші қырына да автор кең мүмкіндік берсе екен деген ой. Әйтсе де, өлеңде пері мен шіркеуді, жұмбақ диалогтарды - сәйкестік деп ойламаймын. Бәлкім мұнда мен байқамаған қырлары болуы ықтимал.

Д. В. Веневитинов бағдарламалық мақаласында "Суретші кенеп пен мәрмәрді өзінің сезімін бейнелеу үшін қолданып, сол сезімнің күшіне көз жеткізу үшін салса, ақын өзінің өн бойыннан дәл осы құбылысты құбылтып, табиғатпен, тағдырмен күресуге бейсаналы түрде ауыстырады, сондықтан бұл қайшылықты санадан өткеру және ақыл-ойдың салтанат құрғанын мақтанышпен жариялау керек" [3] дейді. Яғни көркемдік бейнелеуде ақындардың суретшілермен арақатынасы сөз бен бояу ғана.

Заманауи қазақ поэзиясындағы көркем сурет Тоқтарәлі Таңжарықтың поэзияларынан да орын табады. «Мен түсімде ажал құшыппын деймін...» атты өлеңіне үңілсек:

«Мен түсімде ажал құшыппын деймін,/ Төрт маусымға да ұқсамайтын өзге шақ екен./ Көкірегіме күлгін сәуле тамшылап,/ буға айналып, қалқып барады.../ Көкке қадалған көзім ештеңені көрер емес./ «Дүние сонша қараңғы ма еді?!» деген ой/ және бір сәбидің тоқтаусыз шырылы маза бермейді,/ Маза бермейді толассыз құйған нөсер./ Мен Анамды, сосын Сені еске алыпшын./ Түсімде кенет ажал құшыппын деймін.../ Молданың дұғасын әлдебір тұстан талып жеткен/ Көкектің даусы бұза бергендей.../ Қаралы жиын көпке созылған жоқ./ Ешкімнің жоқтау айтпағанына қуандым,/ Тек Сенің жоқтығың жаныма батты.../ Көр топырағын лақтырған күректердің шықыры жүйкеме тиеді./ Мазардан алыстаған топтың аяқ дыбысы марш сияқты.../ Ұзаған сайын қара жер дүрсілдеп, қабырғам қайысты./ Мен түсімде ажал құшыппын деймін,/ Моламның үстінде жалғыз жауқазын өкситін көрінеді./ Жалғыз шыбықтан сыңсыған үнге балқимын бір сәт./ Зейнебін іздеген Көкектің даусы тыншымайды./ Мен жалғыз емеспін.../ Менімен бірге жалғыз қоңыр көлеңке түнейді./ ...Міне, қабірдің іші аппақ парақтарға толды./ Сенің жазған хаттарың секілді:/ Оқығым келмеген емес,/ Оқуға дәтім жетпеген хаттар... өртеніп жатты.../ ...Әне, атпен біреу келеді,/ маза бермейді олар, ән салып өтеді./ «Бұл не, ата?» — дейді сәби былдырлап,/ «Бұл – бақсының моласы...» — дейді Жолаушы...» [7]

Бұл өлеңді алғаш оқығанда бір түрлі күйде қалғаным есімде. Өзім ажал құшқан түстерімді есіме салды ма, содан, өлім алдындағы дәрменсіздік пе, жоқ қаза табудан шошыдым ба, әлде өліммен қарым-қатынасымды бір қарастыру керек екенін түсіндім бе, әйтеуір, топырлаған ойлар мен сезімдердің арасында қалған едім. Бұл жыр дүбірлетіп өте шығады, бірақ сананда жаңғырып тұра береді, «бір үйір жылқының шауып өткен дыбысы». «Өлеңнің мекен-жайы – оң мен түстің арасында, бейсана мен сананың қиылысында» деген сөзді жылдың басында айтқан екенмін. Өйткені поэзияның құдіреті сонда – сізге таныс

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

нәрселерді айтып келе жатып, кенет беймекен, бейтаныс бейсанадағы дүниелермен реакцияға түсіп кетеді. Осы жырды дәл қазір қаншасыншы мәрте оқып жатқанымды білмеймін, бірақ маған кей қырлары ашылған сияқтанады. «Мен түсімде ажал құшыппын деймін» -деген өлеңнің алғашқы жолынан бұл кейіпкердің түсі екенін түсінеміз. Яғни кеңістік – адамның түсі. Зигмунд Фрейд «Түс жору» атты еңбегінде, «адамның көретін түсіне оның бүкіл ағзасы әсер етеді (мысалы, іш-құрылысы ауыратын адамдар ұқсас түс көрген деседі), сосын ығыстырылған сезімдер түсте қылаң береді»[4] дегенге саятын ой айтады. Осыдан мынадай тұжырымға келе аламыз: «Түс – тұлкінің боғы» емес, түкке тұрмайтын нәрсе емес, керісінше біздің болмысымыздан, ағзамыздағы сан мыңдаған жасушалардан, нейрондардан, сезімдерімізден, жан-дүниемізден хабар береді». Егер Фрейд түске осылай анықтама бермегенде, бәлкім Луис Бунуэльмен, Сальвадор Дали т.б. сюрреалисттер шықпас па еді, кім білсін. Өлеңге оралсақ. Бізге кеңістік белгілі. «Төрт маусымға да ұқсамайтын өзге шақ екен» деген тармағынан біз уақытты анықтаймыз. «Төрт маусым» деген бізге таныс, ал «оған ұқсамайтын өзге шақ» деу арқылы өлең бізге таңсық беймекенге әкеледі. Яғни уақыт арнасынан бізді шығарып алады. Әрине, «түсте бәрі бола береді» деп қарауға да болады, бірақ асықпаңыз... Осы бір кеңістік пен бейуақыттың ішінде тұрып мына өлең жолдарына назар салыңызшы:

«Көкірегіме күлгін сәуле тамшылап,/ буға айналып, қалқып барады.../ Көкке қадалған көзім ештеңені көрер емес./ "Дүние сонша қараңғы ма еді?!" деген ой/ және бір сәбидің тоқтаусыз шырылы маза бермейді,/ Маза бермейді толассыз құйған нәсер./ Мен Анамды, сосын Сені еске алыпшын». Мұндағы автордың дауысы – санасы сергек, тірі кісінікі емес, адамның ұйқылы-ояу, бәлкім жантәсілім етер алдындағы сандырағына ұқсайды, сөйте тұра, оның болмысының ең шынайы көрінісіндей. Тіршілікте маңызды болған нәрселердің бәрі сыпырылып түсіп қалып, мәңгілік дүниеге бір қадам жасаған пенденікіндей, яки О дүние мен Бұ дүниенің дәл ортасында тұрған жандікі?.. Осындай түс көрген кейіпкердің қай жері ауыруы мүмкін деген ойға қаламыз, Фрейдке сүйене отырып. Оның көңілінен ығыстырылған сезімдер осындай ма? Бұлар ығыстырылған, сананың күшімен қысымға ұшыраған сезімдер мен ойлар болса, түс көріп жатқан тірі кейіпкердің өмірі қандай болғаны? Оның оянғаннан кейінгі хәлі қандай? «Көр топырағын лақтырған күректердің шықыры жүйкеме тиеді./ Мазардан алыстаған топтың аяқ дыбысы марш сияқты...

Ұзаған сайын қара жер дүрсілдеп, қабырғам қайысты.»-деген өлең жолдарын оқыған сәтте, өз санамда қандай реакциялар болғанын «фиксировать» етіп үлгердім. «Адамды жерлегеннен кейін, қырық қадам аттаған соң, бақилық болған кісіге Мүңкір мен Нәкір есімді періштелер келіп, сұрақ қояды», «Қабір азабы» болады деген сықылды өз еркімнен тыс естіген әңгімелер менің санамның, яки бейсанамның бір қуысында бұғып жатып, осы жолдарды оқығанда тірілгенін байқадым. Бұл ұғым дінге жақын болсын, болмасын, Құдайға сенсін, сенбесін, мейлі, әйтеуір, қаза көрген, жаназаға қатысқан әр қазақтың бейсанасында жатқаны анық. Ал автор осы жолдар арқылы оқырманның бейсанасы мен өзі жасаған әлемін бір-біріне жапсырып, қалам-инесімен «тігеді». Мұны – шеберлік деп атайды. Дәл осы мәселеге сөз соңында анықтап тоқталатын боламыз, әзірге әрмен қарай жалғастырайық.

«...Әне, атпен біреу келеді,/ маза бермейді олар, ән салып өтеді./ "Бұл не, ата?", – дейді сәби былдырлап,/ "Бұл – бақсының моласы...", - дейді Жолаушы...». Өлеңнің финалы осындай. Алдымен бақсының кім екенін анықтап алайық. Бақсыны қазақтан өзгелері жете тани ма екен, әлде оларға бір карнавалдық, мистикалық, реалийден тым алыс, есі ауысқан кейіпкер ретінде елестете ме, білмеймін, бірақ қазақтың дүние-танымында бақсының орны тым бөлек. Бақсы – әруақтармен, жын-перілермен байланыс жасай алатын, екі дүниенің ортасында тұрған адам. Діни миф бойынша, адамдар мен жындыр әлемін (тіптен, Барзақ әлемі де солай-ау, анығын білмедім) бөліп тұратын перде болады, көзге көрінбейтін. Соны

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

сыпырып ашып жіберетін кісілер, қарапайым адамдар өмір сүретін реалиймен қатар тірі пендемен тығыз байланысқа түсетін жындар әлемін көре алатын жандарды бақсы дейді. Білуімше, мықты бақсылардың үлкен аппақ Қодам жындары болады. Ал Қодамның деңгейі – періштелермен пара-пар деседі (қателесем, кешірім сұраймын). Олар әділдік үшін, мейірім үшін, көмек үшін ғана қожайын Бақсының айтқанын орындайды, арсыздыққа, қара ниет пен жамандыққа аттап баспайды деседі. (Бәлкім «мұсылман жын» деп сондайларды атайтын да болар?). Бұларды архетип үшін айтып отырмын. Яғни, арғы қазақтың таным-түсінігі осындай болған. Ал енді өлеңге келсек. Автор жырының соңында оның бақсы екенін айту арқылы, өлеңге мүлде өзгеше бояу береді. Бұл өлеңнің көлемі бұл дүниемен, кейіпкердің көрген түсімімен ғана өлшенбейді. Оқырманға мәлім нәрселерді айта отырып, аяқ-асты оны беймекен, беймезгіл бір кеңістікке алып барады. Бәлкім, сол беймекен, бейуақыт кеңістік – Мәңгілік шығар?..

Жоғарыдағы шеберлік жайлы әңгімемізді жалғастырып барып, түйіндейін. «Барлық жақсы кітаптар бір-біріне ұқсас, өйткені олар өмірден де шынайы» депті Хемингуэй. «Өнер – өмірді көшіруші, өмірге еліктеуші, өмір секілді тірі екенін көрсеткісі келетін нәрсе-ау?..»- деген сөйлем бар екенін менің «Параллель» атты романымда.[5] Мен соған анық сене бастадым, өйткені өнердің барлық түрі өмірден ұрлайды. Әдебиет, сурет, мүсін, музыка, опера, балет, театр, кино бәрі оқырман, көрерменін ең алдымен сендіруге тырысады. Ал адам сенуі үшін өзіне таныс нәрселерді (сезім, сенім, ой, зат т.б.) көруі керек. Енді мына нәрсені анықтап алайық, дәл осы біз сүріп отырған өмірдегі, елдегі, қоғамдағы «ашы шындықты», жылт етпе сезімдерді көшіретін, алдамшы сенімдерді, «тізесі шыққан» ойларды насихаттаушы, симуляция жасап, қайғыратын «өнер» - арзан, меніңше. Оның жасырын, бұғып, ашық айтылмайтын, кеудесінде шырмалған сезімдердің тымырын дөп басу, адамның болмысын, «оның қоңыр көлеңкесін» көшіру – шын өнер.

Қазақтың қанымен (ауыз әдебиетімен, әлі күнге еркінен тыс еститін әңгімелерімен) бейсанасына орныққан өлім жайлы, өлімнен кейінгі өмір жайлы ұғымдарды, бақсы кейіпкер арқылы ұштастыра отырып, тігісін жатқызып, жыр-жіппен кестелеген автордың «Түсімде ажал құшыппын деймін...» деген өлеңіне енді зер салып оқып көріңіз. Сосын, «өнер – өмірден көшіреді» дедік қой, осы бір өлеңде қандай көлемдегі материал көшірілгенін бағамдай беріңіз. Автор осы әлемді «дүниенің басы да, соңы да – осы» деп қарастырмайды, керісінше оның қоп-қоңыр дауысы бүкіл адам қолынан жасалған жасанды заңдармен, заңдылықтарды «көрге» тығып, нәп-нәзік жанымен оңаша қалдырады жер астында. Арғы қазақтың танымын, осы тіршілікті, түс әлемін, өлімді, өлімнен кейінгі күйді, тірілер мен эруақтар арасындағы байланысты қамтыған. Көшірген... Меніңше, бұл – үлкен шеберлікпен қатар, соның бәрін сыйғыза алған үлкен танымнан туатын туынды. Мәңгіліктің алдына апаратын жыр!

Ұмтыл Зарыққанның «Балалық» өлеңінде де көркем суреттің поэзиядағы орыны айшықталып, әр тармағындағы суретелген бейне еріксіз өзіне елтеді. Әуелі өлеңге үңілсек: «Мойынымдағы қызыл галстугым жан-дүниемді шоқтай қарып,/ төбемнен төңкеріле көшкен бұлттарға/ емірене қарағаным есімде./ Бұлттар жөңкілген сайын,/ тынысым тарыла түсетіндей,/ жел гулеген сайын,/ әнұран қыстыға түсетіндей,/ бәрібір

аяулы еді/ сол бір балалық./ «Мойындарындағы қызыл галстук – қаһарман бабаларымыздың ыстық қанына боялған» дейтін сонда жетекшіміз,/ «ыждағатпен күтіп,

махаббатпен тағындар» дейтін тағы./ Қан жауған ұрыс даласын елестете алды ма екен сонда/ менің кішкентай ғана/ көзімнің алды./ «Бабаларымыздың қаны?..»/ ол қайсы бабаларымыз екен?/ мойынымызға қызыл қанын жүктеген./ Бір мүшел аттап үлгірмеген кілең жеткіншектер/ жуа алармыз ба оны/ таңдайымыздағы сүтпенен?/ «Бабаларымыздың қаны...»/ әр күні кеште қиялға бататынмын/ «менің мойынымдағы қайсы қаһарманның қаны

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

екен?» деп,/ «қайсы бабаларым тұр екен деп жол қарап?»/ Сосын талықсып барып түс көретінмін/ түсіме ылғи қызыл галстукты құлындар кіретін/ олар мектепке қарай құлдыраңдап бара жататын/ мойындарынан күп-күрең қаны/ сорғалап.» [8]

Бізді басқаратын қоғамның, мемлекеттің «мынау сенің мәңгілік затың» деп қолымызға ұстататын нәрсесін, миымызға құятын түсінігін Мәңгіліктің есігінің алдына осы жыр әкеп береді. Бұл дүниедегі соншалықты маңызды болған заттардың Мәңгіліктің алдында түкке тұрғысыз екенін анық көрсетеді. Өң мен түстің шекарасында қалдырып кететіні бар... Қолыңа коммунизмнің қызыл «өлі» галстугын ұстап алып, Шексіздіктің қақпасының алдында алданған бала құсап тұрасың, шарасыз күйде... Өзіңнің ешкім емес екенінді, ештеңеге қауқарсыз екенінді іштей мойындап. Жақында, Сәуле Омарова туралы жаңалық шықты емес пе, «Сіз коммунистсіз бе?» деген. Сонда ол кісінің: «Мен пионер болуды таңдап алған жоқпын, мен КСРО-да туғаным кінәлі емеспін» дегенге саятын жауап айтты. Дәл солай, біз де таңдай алмаймыз, анығында таңдау құқығын бермейді. Мәселе бұл жерде коммунизмде ғана емес, тіптен, демократия салтанат құрған елде тусаңыз да, бәрібір, сіз қоғамның таңған танымдарымен күресесіз де, жүресіз немесе оның қамытын мәңгілік киіп кете барасыз. Бұл жақтағы аса құнды заттың бәрі Шексіздіктің жанында ештеңеге тұрмайды. Сондай бір болмашы заттарға алданып қалған өзіңіз де түкке қажетсіз Зат болып қала бересіз.

«Балалық» өлеңіндегі автордың дауысы. Ол бұл дүниедегі жылтыр, әдемілікке құрылған жасампаздықты өз дауысымен тіліп өтеді. Қоңыр бір үнмен... Оптимизмге ұмтылатын ақ емес, қара аспанды төндіретін қара да емес, қоңыр... Қазақтың қоңыр дауысы, домбыраның үніндей. Жалған сентиментализм мен әсірелеуші фальштен ада, жылт еткен жарыққа жүрегі селт етіп, алдынан бақыт таңы күтіп тұрғандай шыдамсыздана елжіреп, езеуремейді. Сөйте тұра, «мәңгілік қайғыға жаратылдым» дегендей, «ойдан құрастырылған жеңіл мұңмен» құсаға берілмейді. Ол бәрін ескеріп тұр, өткенді де, келерді де, қазіргіні де, бірақ өзінің қоңыр дауысынан адаспайды. Өйткені өлең Жердегі уақыт ағынынан шығып, Мәңгілік кеңістіктен Жер Әлемге қарап тұрып жазылғандай.

«Сосын талықсып барып түс көретінмін/ түсіме ылғи қызыл галстукты құлындар кіретін/ олар мектепке қарай құлдыраңдап бара жататын/ мойындарынан күп-күрең қаны сорғалап.»-дейді автор. Сол бір «қызыл галстукты құлындар» жазық далада құлдыраңдап барып, шеті мен шегі жоқ Мәңгілікке кенет қадам басып кетеді. «Көркем мәдениет сөздің негізде құрылады: әдебиет - өнердің барлық түрлеріне анықтаушы (жүйелеуші) ретінде әсер етеді де, оның контекстінде көркемдік пайда болып, басқа өнерде жасалған көркем бейнелер туылады», - деп атап көрсетеді Ю.Борев [6; 314]. Әдебиеттегі көркемдікті сөз еткенде жоғарыда сөз болған авторлардың қай қайсысын болсын алып қарасақ, біз заманауи поэзиядағы көркемдік бейнесін көре аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. – А.: Ғылым, 1973.
- 2.Багорез-Тан В.Г. «Религия как тормоз соцстроительства среди малых народностей Север» // Советский Север №1-2
- 3.Д. В. Веневитинов «Развитие просвещения в России» 1831
4. Зигмунд Фрейд «Түс жору»
5. Әлішер Рахат «Parallel», 2022
6. Борев Ю.Б. Эстетика. М.: Политиздат, 1988
7. Тоқтарәлі Таңжарық «Түн парақтары»
8. Ұмтыл Зарыққан «Қоңыр көлеңке»
9. Айжарық Сұлтанқожа «телеграмма қабылдап алыңызшы»

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ВЛИЯНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО УЧЕНИЯ В ЖИЗНИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Акбарова Д.А.
преподаватель кафедры
современного русского языка УЗГУМЯ
г. Ташкент, Узбекистан

Abstract

This article examines the purposeful formation of personality in order to prepare them to participate in social and cultural life in accordance with socio-cultural normative models, as well as to bring up a cultural, creative personality, who will subsequently acquire the importance of the ethno-culture of their region and nation.

Возрождение духовной культуры народа, интереса к своей истории, бережного отношения к национальным традициям весьма актуально. Без знаний прошлого, без уважения к нему, без бережного сохранения великого наследия наших предков человек не может быть духовно богатым. На сегодняшний день жизнь современного человека становится все более насыщенной информационно и психологически. Возрастает необходимость использования современных информационных технологий, увеличивается темп нашей жизни. Но вместе с множеством изменений в укладе нашего жизненного пространства, есть категории, важность и актуальность которых остается неизменной – это создание семьи и воспитание подрастающего поколения. Воспитание в широком смысле этого слова представляет собой целенаправленное формирование личности в целях подготовки её к участию в общественной и культурной жизни в соответствии с социокультурными нормативными моделями. Задача воспитания всегда выражает историческую потребность общества в подготовке поколения, способного реализовывать определенные общественные функции и социальные роли. То есть системы, обуславливающие характер и задачи воспитания, соответствуют сложившимся этнонациональным традициям, особенностям общественно-исторической формации, определенной ценностной иерархии, а также политической и идеологической доктрине государства. Современному миру нужны внутренне сильные и стойкие люди, богатые духовно, способные творчески мыслить, уметь принимать нестандартные решения, имеющие силы и способности преобразовать и развивать мир вокруг себя. [1, с. 124].

Одной из важнейших задач современного образования является изучение и освоение духовных ценностей народной культуры и краеведения. Сегодня перед нами стоит сложнейшая задача - воспитать культурную, творческую личность, умеющую найти свое место в сложной, постоянно изменяющейся действительности. Найти нравственную основу для воспитания и развития подрастающего поколения можно в первую очередь в народных истоках, через наши традиции, культуры, менталитета. Это та точка опоры, которая складывалась веками, на протяжении столетий она была близка и понятна каждому из нас. Решая задачу «формирования общей культуры личности», прописанной в Законе об образовании, воспитателям необходимо помнить о бережном отношении к родному языку, истории, культуре.

Одной из важных проблем в настоящее время является проблема роли современного педагога в обучении, воспитании и развитии наших детей на народной основе. Преподаватель выступает проводником духовной сути народной художественной культуры. Он раскрывает молодому поколению народное искусство и культуру как мир целостности, включающий отношение человека к миру, к своему дому, Родине, к окружающему его миру.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Связь времен неразрывна, и в нашем сегодняшнем дне мы сохраняем память о прошлых веках. Историческое прошлое как бы приближается к сознанию учащихся, становится для них реальной действительностью пусть и умозрительной:

Чем дальше в будущее входим,
Тем больше прошлым дорожим,
И в старом красоту находим,
Хоть новому принадлежим.
Вадим Шафнер.

Приобщение учащихся с самого начала к народному искусству на уроках и во внеурочной деятельности - одно из средств эстетического, трудового и патриотического воспитания.

Во внеурочной деятельности происходит знакомство учащихся с народными промыслами, ремеслами своей Родины, родного края, традициями и обычаями своего народа. Использование этнопедагогики в практике предполагает формирование знаний об истории страны, родного края, традициях и культуре народного быта, воспитание, прежде всего патриотизма.

В практике можно использовать различные методы и приемы знакомства с культурой нашего народа: беседы, народные праздники (зимний, весенний, летний и осенний периоды), приветствия, подготовки к праздничным мероприятиям с обычаями и обрядами, организация выставок декоративно-прикладного творчества учащихся, конкурсы рисунков по народным промыслам, встречи с местными умельцами, экскурсии в краеведческий музей. А также широко использовать современные компьютерные технологии. [2, с. 256].

Используя краеведческий материал на уроках и во внеклассных мероприятиях, формируется у учащихся уважение и интерес к национальной культуре - культуре многогранной, богатой своеобразными традициями и обычаями.

Приобщение обучающихся к миру словесного искусства происходит как на материале устного народного творчества – сказки, пословицы, скороговорки, так и на произведениях художественной литературы.

Учебники по литературному чтению обогащены произведениями устного народного творчества во взаимосвязи с фольклором. Дети изучают фольклорные произведения разных жанров, знакомятся с литературно-фольклорными связями в произведениях писателей и поэтов. В практике работы многих педагогов активно используются такие приемы работы с фольклорными произведениями, как составление кроссвордов на тему «Герои народных сказок» и сборников загадок, проведение конкурсов на лучшую волшебную сказку собственного сочинения, праздников Навруза, Хайита, инсценировки кукольного театра «Приключения муллы Насреддина». Необычные формы уроков, интересные задания, разнообразные виды деятельности пробуждают детское творчество, фантазию, обогащают и развивают ребенка, прививают ему любовь к народному искусству, традициям, обрядам, языку. К обобщающим урокам по разделу «Сказка ложь да в ней намек...» обучающиеся при помощи учителя и школьной библиотеки перечитывают сказки, устраивают выставку интересных фольклорных изданий, рисуют иллюстрации к любимым народным сказкам, готовят небольшие сообщения о бахши; мастерах-сказителях, выполняют специальные задания. На уроках многие дети впервые узнают о бахши - профессии сказителя. Школьники определяют положительных и отрицательных героев, героев помощников, нейтральных персонажей, знакомятся со словами-архаизмами и подбирают к ним современную «пару», (дорилхикмат, риёсат, навкар, улус и др.), находят сказочные приметы. [3, с. 87].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Вот несколько творческих заданий к тематическим урокам: Фольклорист записал от народного исполнителя волшебную сказку, но текст, записанный карандашом на бумаге, попал в воду и был испорчен. Вот что можно было разобрать: «В некот... старик... три... Но однажды... погоревали они, но делать нечего, пришлось... дорогу... и навстречу ему молвит голосом человек...». Многие пытались помочь собирателю и восстановить утраченный текст, но каждый раз фольклорист слышал новую сказку. Как вы думаете, почему?

Сказители любят начинать свой рассказ забавными присказками. Очень часто используются присказки-небылицы. Например: «В некотором царстве, в некотором государстве, под номером седьмым, под которым мы сидим, жил да был белоус-белобородый, надел на голову арбуз, на нос - огурец и построил чудо-дворец. Это еще присказка, не сказка. Сказка будет после обеда, после мягких патыров». Попробуйте сами сочините такие небылицы.

В сказках используются традиционные обороты речи. Вспомните, какие фразы употребляются в сказках, если нужно сказать: «герой быстро растет», «кто-то или что-то обладает необычной красотой», «неизвестно, сколько времени был герой в дороге», «что-то появилось неожиданно», «все закончилось хорошо».

Результатом урока является самостоятельная подготовка обучающимися творческого пересказа народной сказки и проведение конкурса на лучшего сказителя.

Чтобы повысить познавательный интерес к истории края, его прошлого, настоящего и будущего, к природе родного края можно проводить интегрирование с другими учебными дисциплинами. При этом фрагментарное введение краеведческого материала должно идти в логике с темой урока.

Например, на уроках технологии при работе с тканью знакомить детей с народным декоративно-прикладным искусством, давать понятие о вышивке, говорить об украшениях и нарядных отделках на одежде, на тюбитейках, о цветовом строе нитей, об узоре и его магическом смысле. Обращать внимание на то, что количество и насыщенность украшений зависела от назначения одежды и возраста ее владелицы: повседневная, праздничная, девичья, молодой замужней женщины, старушечья.

Большое внимание уделять вышивкам с архаическими узорами. Нас привлекает таинственность и загадочность составляющих их элементов - знаков. Хочется остановиться на узорных элементах.

Древнейшие элементы национальных узоров непосредственно связаны с почитанием культа языческих божеств нашими предками-зороастрийцев.

Первобытный человек жил среди природы, зависел от нее. Не умея объяснить многие природные явления, человек боялся природы; по его представлениям, она населена была как добрыми, так и злыми силами. А боги-покровители, олицетворявшие силы добра, должны были оберегать хороших людей от действий враждебных, злых сил.

Работая с пластилином и глиной, надо знакомить школьников со знаменитыми художественными промыслами – «чилангаров», гончаров, ювелиров и др. На этих уроках дети осваивают методику лепки и раскраски глиняных игрушек. Это яркие, веселые глиняные бабушки и дедушки, Мулла-Насреддин, коровки, и другие животные.

На уроках изобразительного искусства говорить о богатых геометрических орнаментах, украшавших одежду, о цветовой гамме как о своеобразном символическом языке, в которой наши предки стремились выразить свои мысли и чувства, свою духовную связь с природой. При росписи по ткани, золотошвейного искусства, а также подносов, посуды, кувшинов и других бытовых предметов учить школьников разнообразию рисунков, при создании изделий избегать повторов, не утрачивать чувство материала, понимать зависимость характера росписи от формы предмета.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Самый эффективный способ овладения частью этнокультуры народа - постижение родного языка. «Одной из важных задач современной методики преподавания родного языка в начальной школе является формирование языковой компетентности, национальное воспитание средствами русского языка, включение этнокультурологического компонента в учебный процесс» - пишет Н.А. Туралина и увлекает за собой все новых учителей. На уроках русского языка можно использовать тексты для списывания, под диктовку о традициях и обычаях русского народа. [4, с. 143]. Это предоставляет широкие возможности для познавательного интереса учащихся, следовательно, их мышления, формирует высокую коммуникативную культуру младшего школьника, учебные умения, связанные с развитием правильной и образной речи.

При изучении темы «Природная зональность» на уроках окружающего мира - говорить о традиционных промыслах и ремеслах, народном декоративно-прикладном искусстве. Этому способствовали во многом, во-первых, благоприятные природно-климатические условия: мягкий климат, обилие лесов, рек и водоемов, плодородные земли; во-вторых, этнический состав переселенцев из различных регионов нашего государства, принесших в наш край свои культурно-бытовые традиции; в-третьих, патриархальный характер ведения хозяйства, необходимость удовлетворять собственные нужды во многих предметах быта: одежда, домашняя и хозяйственная утварь, орудия труда. Благодаря таким особенностям, как изменчивость, инертность и преемственность, возможна передача основных ценностей в воспитании от одного поколения к другому с учетом изменившихся социально-политических, социально-экономических условий, позитивного восприятия своего исторического прошлого, отыскания глубинных смыслов общественного бытия через осмысление собственных национальных корней и возрождение лучших народных традиций. Такой подход формирует личность средствами этнокультуры, предполагает создание образовательной среды, в которой обучающиеся усваивают родную культуру и язык, и в то же время такое содержание образования выводит человека в мировое культурное пространство.

Список литературы:

1. У.Турсунов, Б. Уринбоев, А. Алиев. Узбекская историческая литература. Ташкент «Укитувчи» 1995
2. Беликова Т.П., Емельянова М.И. Живые родники Староосколья: Народная традиционная культура: Учебное пособие. - Старый Оскол: «ТНТ», 2003.
3. Кучегура М.А. Этнокультурный компонент в структуре и содержании начального образования: Начальная школа. № 11, 2004. — 106 с.
4. Садохин А.П. Этнология: учебник для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Гардарики, 2006. — 287 с.
5. Туралина Н.А. Краеведческая и этнокультурная направленность в обучении русскому языку. Учебно-методическое пособие. - Белгород, 2006.
6. Елена Фролова. О воспитании любви к народному творчеству и родному слову.// Народное образование. №1 2000.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

СОВРЕМЕННЫЙ «ЯЗЫК» РЕЛИГИИ В ЦИФРОВЫХ ИГРАХ

Алибаева А.А.
КазНУ им. Аль-Фараби
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – ст. преподаватель, PhD Карыбаева А.Н.

Abstract

The article explores the interaction of culture, religion and games as aspects of human activity. The status of religion, the place and role of games in the cultural space of postmodernity are determined. The main theses of philosophers and religious scholars regarding religion in games are applied. The relevance of this problem is manifested in the destructive impact on society, and in possible conflict situations under certain conditions as blasphemy, sacrilege. It is shown that religious studies should contribute to the study of games, considering from a critical point of view the study of religion within the framework of virtual games.

На сегодняшний день процесс цивилизационной динамики кардинально поменялся за последние 20 лет, за счет активного технологического развития. Это дает возможность распространяться многим инструментам культуры в новых направлениях. Одним из этих направлений является виртуальная культура. Виртуальная культура – есть подвид всемирной массовой культуры, которая «понимается как характеристика материального и духовного уровня развития конкретных обществ, народностей, наций» [1, с. 367].

К таким инструментам можно отнести различные виды и жанры искусства, игр, кино, информационные и досуговые источники и т.п. В их произведениях объекта интересует сюжет, где человек разыскивает для себя определенный смысл, иллюзию жизнедеятельности. Например, по мнению Ф. Шиллера, игра – это есть способность самовыражения индивида, где он может отнести себя к какой-либо группе, занять важную роль в сюжете. «Основные функции компьютерных игр, по Й. Хейзинга, - они являются свободной деятельностью, которая осознается как «ненастоящая», не связана с повседневной жизнью, не обуславливаются никакими ближайшими материальными интересами или доставляемый пользой, протекают в особо отведённом месте и времени, упорядоченно и в соответствии с определёнными правилами» [2, с. 32].

Значимость религии, как мировоззренческая позиция и жизненный уклад человека сильно возросла. Влияние религии велико, и оно распространяется так же и на социокультурные аспекты. У граждан, например, стран СНГ появился интерес к духовной составляющей жизни после распада Советского Союза. Статус религии в государстве, несмотря на светскую политику большинства стран, может меняться. В последние годы наблюдается тенденция роста религиозности населения. Специалистам, при исследовании феномена религии и духовной культуры, сейчас так же приходится изучать медиапространства, куда входят компьютерные и мобильные игры. Рутинная, обыденность может показаться скучной и неинтересной человеку, где также предоставляется «мало возможностей для человеческой близости» [3, с. 49]. Мало того, многие люди категорически отрекаются от любых форм близости, которую впоследствии переносят в виртуальную реальность и игры. Действиям, проходившим в 2013 году, в городе Балтимор, Соединенных Штатов Америки можно было удивиться. Выстрелы, а затем и визги испуганных людей, исходили от экрана, показывающего богато украшенные средневековые хоры собора тринадцатого века. Взрывы нарушили тишину, когда рухнула арка алтаря. Летящие пули

наполнили воздух, оставляя после себя красные клубы крови, когда вспышки выстрелов нацелились на беготню из сотен инопланетных паукообразных существ. Стоит отметить, что на самом деле это всё происходило не в реальном мире, а в цифровой игре. Жестокая перестрелка шла между инопланетянами, которых прозвали Химерами и последними остатками людей. Внедрение игр в религии, религии в игры. Согласно концепции «Четырех объективов» Рейчел Вагнер взаимоотношения религии и игры друг к другу можно разделить на четыре, так называемые, линзы.

1. Первый вариант: религия в играх, когда религиозные практики появляются в игровой среде согласно традиционным религиозным канонам. Например, рассмотрим игру «Resistance: Fall of Man, где игрокам нужно обстреливать инопланетян в Манчестерском соборе, которая упоминается чуть выше;

2. Второй вариант: религия как игра, включает сравнительное и функционалистическое наблюдение о том, что религия в некоторых своих проявлениях показывает черты (включая игру), которые позволяют рассматривать религиозную практику как подобную игре в некоторых отношениях. Особенно, такой подход можно увидеть в сравнении апокалипсисов и игр, поскольку в религиозных апокалипсисах проявляются некоторых из тех же черт, что и в игре: поддающиеся количественной оценке цели, победители и проигравшие; утвердившиеся правила поведения, которые приводят к четкому определению «команд». Когда в религию играют как в игру, ее исполнение может стать жестким, что может негативно повлиять на поведение и психику верующего. А уже впоследствии, напрочь лишиться такими человеческими качествами как сострадание, смирение, любовь и др.;

3. Третья линза, игры как религия, включает в себя широкий спектр фандомов, которые позволяют играм определять цель и смысл для геймеров. Тем самым, игры могут выполнять так называемую, «религиозную работу», которую определил Дэвид Чидестер, «создавая сообщество, фокусируя желание и способствуя обмену способами, похожими на религию» [4];

4. Игры в религии, как ни странно, являются наиболее игнорируемым из этих пересечений. Религиозные игры включают в себя такие вещи, как природа игровых практик гадания или основанные на религии настольные игры, которые существуют уже тысячелетия. Этот подход просматривается, как отмечает Люфт, в книге «Игры с Богом: мир религиозных игр и кукол», в которой «религиозные настольные игры исследуются в мельчайших подробностях» [5], [6].

Свою концепцию выдвинул и английский религиовед Кристофер Хью Партридж, вводя термин «оккультура», выступающая как некая субкультура подпольных организаций, предтечей которой стал непосредственно оккультизм. «Оккультура», как считает Партридж, это «девиантные практики и идеи» [7]. Не принимая во внимание цифровые игры с классическим религиозным сюжетом, сейчас применяются различные мифологемы, прообразов которых, возможно, даже не существовало в реальном мире. В виртуальном же пространстве, в свою очередь, разработчики могут воплотить, казалось бы, невозможное, нереальное, сверхъестественное не без помощи спецэффектов, графики, фоновой музыки, изображений и т.д. Новые религиозные движения отличаются своими каноническими нововведениями. В частности, многие современные религии используют синкретическое видение мира, в основе которого лежит интеграция разных уже религиозных традиций. Слияние таких верований может привести к некоторым расхождениям между иногда противоречащими мыслями, как например, христианство и индуизм, религия и наука, философия и религия.

Типология компьютерных игр разнообразна обширна. Их можно поделить по таким признакам:

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

- по платформе (как ПК, смартфоны, игровые автоматы);
- по графике (2д, 3д, объемное изображение, VR – шлемы, отсутствие графики);
- по цели (прохождение, дух соперничества, обыденность, хардкор, обучалки);
- по издательству (бесплатные игры, игры среднего уровня, «элитарные» игры);
- по сеттингу (местность, мир): реальный, параллельный миры, альтернатива, фэнтэзи, супергерои, христианская, современная мифология, эволюция, историческая хронология, конкретные исторические события: война, местные конфликты, восстания, путешествия).

Касательно жанровой классификации игр стоит разделить на основные: экшн, ролевые игры, стратегические аркады, симуляторы, квесты, фэнтэзи. Фэнтэзи – один из популярных жанров на данный момент, обособившееся в двадцатых веках. Опираясь на литературу в стиле фэнтэзи, люди создают уже другие произведения: фильмы, экранизацию, музыку, игры. Особенность фэнтэзи состоит в том, что человек сам может придумать что захочет, то, чего могло никогда не существовать: образы, местность, цвет, язык и т.п. Например, эльфов и гномов, как Дж. Р. Толкиен, вампиров и оборотней в «Сумерках», целую школу чародейства и волшебства под названием «Хогвартс» из мира Гарри Поттера. Яркие образы, тонкая тайная семиотика, культурные коды, смысл с двойным дном представлены в этом жанре. Фэнтэзи спустя сотню лет все еще сохраняет тенденцию удерживать интерес в потребителе, поскольку пока есть спрос – будет и предложение. Пережив пандемию Covid-19, другие различные сложности, общество уже трудно впечатлить какими-то неопикуемыми существами. Переноса это на игровую манеру, игроки при наличии чудищ и монстров в сюжете, могут не обращать особого внимания на их внешний облик. Оттого возможные мифологизированные образы не отпугивая играющих, не снижают рейтинги на игровой арене. Например, Константин Сахнов, занимающийся разработкой компьютерных игр, в 2015 году проводил исследование «Какого сеттинга игру выпустить для смартфонов?». Проведя опрос и анкетирование среди 30 тысяч человек на территории стран СНГ, по итогу он вывел различные статистические данные, в «ТОП попали классические шутеры, сказки (в основном диснеевские сюжеты), привидения, «Гарри Поттер», детективы. И каким-то образом сюда затесалась античность: Древний Рим и Греция» [8]. Сахнов получил в общем 66, 15% голосов за сеттинги «фэнтэзи», «античность», «привидения», «Гарри Поттер», «Охота за сокровищами», где так или иначе присутствовали элементы религии - мифов, магии, верований и культов или полное их раскрытие. Превалируя над другими жанрами, возник вопрос: создавать игру на чисто религиозную тематику?

Разработчик отвечает, что религиозные сеттинги создавать опасно, поскольку могут быть неправильно поняты верующими. Возможны конфликтные ситуации, спровоцированный бунт по отношению к данному проекту. Однако, аккуратно внести в игру элементы мифа и религии, наподобие экшн-игры Skyforge, достаточно хорошая идея. «Когда мы работали над своей стратегией, то многое заимствовали из мифологии, Библии, разных религиозных и философских течений. Там есть семь грехов, четыре фракции, которые олицетворяют хаос, порядок, добро, зло. Да, они называются у нас не так, у них свой антураж и названия, но мы подчеркивали стилистикой, графикой, поведением, характерами персонажей и диалогами» [9].

Сейчас помимо цифровых игр, в целом популярна область эзотерики, неоязычества, сюэцай, хиромантии, таро, легенд и пророчеств, древних рун на различных социальных платформах (Instagram, TikTok, Youtube и др.). Они набирают популярность, в основном, среди молодёжи, которых интересует тема «тайного», «окультурного». Утонувшие в своих проблемах, люди ищут помощи и поддержку высших сил. Нестабильная ситуация в мире, рутина, долги толкают человека на различного рода поступки. Желание прояснить какую-

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

либо ситуацию, узнать свое будущее будут прельщать любого. Что, будто соприкасаясь с эзотерикой, человек исцеляется и ему становится легче.

Таким образом, изучения взаимодействия религии и игры сейчас особенно важно и нужно, чтобы было хоть малейшее предположение на будущее, построив гипотезы на ближайшее время. Сюда стоит отнести исследование сюжета, героев, самих непосредственно разработчиков игры, уловить цели и мотивы ее возникновения. Вопрос религии в современном медиапространстве и ее проявлении в виртуальной реальности должен быть поднят и тщательно изучен. Помимо этого, некоторые игры досконально формируют смысл и систему работы религиозного сознания. Нужно сказать, что от сеттинга игры зависит многое, и, если в ней присутствуют элементы религии, то стоит внимательно изучить этот феномен, пока человек еще не успел окунуться в атмосферу и сюжет цифровой игры. Поскольку в них могут присутствовать скрытые методы вербовки в деструктивные культы, либо же призывы к акту экстремизма, или наоборот, материал, поданный в игре, может стать обучающим и дать мотивацию играющему узнать больше о том или ином феномене религии.

Список литературы:

1. Югай, И.И. Компьютерная игра как вид художественной практики /– СПб., 2007. С. 381.
2. Хейзинга Й. Homo ludens: Статьи по истории культуры. - 1997. С. 440.
3. Эрик Берн. «Игры, в которые играют люди (Психология человеческих взаимоотношений)». // Пер. с английского языка. Общ. редакция д-р филос. наук М. С. Мацковского. - 1988. С. 399.
4. Д. Чидестер. Подлинные подделки: религия и американская популярная культура. Окленд, Калифорния: Издательство Калифорнийского университета. – 2005 г. // D. Chidester. Authentic Fakes: Religion and American Popular Culture. Oakland, CA: University of California Press. – 2005.
5. Н. и Р. Сакс Норрис Бад-Фралик. Игры с Богом: мир религиозных игр и кукол. Уэйко, Техас: Издательство Бэйлорского университета. - 2010. // Nikki and Rebecca Sachs Norris Bado-Fralick. Toying with God: The World of Religious Games and Dolls. Waco, TX: Baylor University Press. - 2010.
6. Heidi A. Campbell*, Rachel Wagner, Shanny Luft, Rabia Gregory, Gregory Price Grieve, and Xenia Zeiler. Gaming Religionworlds: Why Religious Studies Should Pay Attention to Religion in Gaming// Игровые миры религии: почему религиоведение должно обратить внимание на религии в играх. – 2015.
7. П.Г. Носачев. Статья: Игровая оккультура: Западный эзотеризм и приключенческие компьютерные игры. – 2018.
8. <https://habr.com/ru/amp/post/264261/>
9. <https://habr.com/ru/amp/post/264261/>

ҰЛТТЫҚ ӘШЕКЕЙ БҰЙЫМДАРДЫҢ ҚОЛДАНЫС ФИЛОСОФИЯСЫ

Аманбаева С. А.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD, аға оқытушы Кенджакулова
А.Б.

Abstract

Jewelry is a cultural part of every nation. Jewelry is not just a product, it is a whole art and a significant part of the national culture of the Kazakh people and the history, the roots of which go deep into the past. Jewelry of the Kazakh people reveals not only the history of the ethnic group through materials, ornament and technique, but also allows to feel the uniqueness of the cultural code. Traditional jewelry is not only one of the markers of time and modern fashion for each nation, but also a clear reflection of the social status, age of their owners.

Қазақ халқы наным-сенімге, ырым-кәделерге берік сенетін халық. Тәңірлік дәстүрден келе жатқан наным-сенімдер адамдарды зұлым күштерден қорғауға көмектеседі деп сендірген. Демек, зергерлік бұйымдар тек практикалық функцияны ғана емес, сонымен қатар түп тамыры ежелден басталған сиқырлы-діни функцияны да атқарды. Сол себептен де ата-бабаларымыз әр жасаған дүниелеріне мән-мағына қосып отырды. Қолданыстағы ұлттық әшекей бұйымдар тек әсемдіктің белгісі ғана емес. Бұл тарихтың куәсі, халықтың мәдениетінің, наным-сенімдерінің айқын көрінісі. Ұлттық әшекей бұйымдардың қолданысының өз мәні болды. Мәселен, әшекей бұйымның пішініне қарап, үстіне таңбаланған ою-өрнек арқылы оның иесінің жасын, әлеуметтік мәртебесін білуге болатын. Қазіргі таңда әр сақинаның, әр алқаның жасалуындағы өз философиясының болғаны жайлы көбі білмейді. Бұдан әшекейлердің, ою-өрнектердің орынсыз қолданылуы жиілеп кетті.

Зергерлік бұйымдардың стилі де әр түрлі болды, бұл географиялық факторға да, ең бастысы – қазақтардың кешкен көшпелі өмір салтына да байланысты болды. Саны жағынан аз рулық топтар бүкіл Батыс Еуропаның аумағынан асатын далада жүріп, тек сол мекендегі тайпалармен ғана емес, сонымен бірге көптеген шетелдік халықтармен де байланыста болды. Осылайша, азиялық дала аймағының алып кеңістігінде көшпенділер массасының үнемі толқуы жағдайында, түрлі халықтармен қарым-қатынаста, олармен мәдени құндылықтармен алмасуда қазақтардың зергерлік өнері дамып, байытылды. Қазақ зергері үшін тас ең алдымен аурулардан, зұлымдық пен апаттардан қорғайтын ұлы күштің қайнар көзі болып табылады. Сондықтан шебер өзінің материалына мұқият қарайды және табиғи жылтырлығы мен тастың үстінен түрлі оюларды салудан басқа жолдарды қолданбайды. Тасты өңдеу шеберге түпкілікті және сәндік тұрғыдан жұмыстың қаншалықты толық екендігін көрсетеді. Қазақ халқының зергерлік бұйымдарының тағы бір ерекшелігі – олардың барлығы дерлік киімнің белгілі бір әлеуметтік орны мен жас ерекшеліктеріне байланысты. Мұнда әйелдердің зергерлік бұйымдары мен олардың әйелдің жасына сәйкес өзгеру динамикасы үлкен қызығушылық тудырады. Қазақ әйелінің өмірінде зергерлік бұйымдар маңызды рөл атқарды. Олар адамның сұлулыққа деген мәңгілік тартымдылығын, бақытқа деген үмітін, табиғаттың ғажайып күштеріне деген сенімін, аурулардан, қиыншылықтардан және зұлымдықтардан қорғай алды. Сондықтан туғаннан бастап қайтыс болғанға дейін қазақтар жасына және әлеуметтік жағдайына сәйкес келетін зергерлік бұйымдардың белгілі бір түрлерін киген [5].

Зергерлік өнер тек әшекей бұйымдармен ғана шектелмегені анық. Киім бөлшектері, ас құралдары, киіз үйдің ағаш жақтауы, жиһаз, ағаш және былғары ыдыстар, музыкалық аспаптар мен қару-жарақтар – зергерлердің қолынан шыққан туындылар. Зергерлер металдың әдемілігін анықтап, барлық тұстарын тани алды. Қазақтың зергерлік өнерін басқа халықтардың зергерлік өнерімен салыстырсақ, біздің әшекей бұйымдарды жасау кезінде шеберлердің назары қымбат материалдан гөрі, сәндік декорға, ою-өрнектерге негізделген. Ұлттық зергерлер бұйымды безендіру арқылы арзан материалдан да керемет дүниелер шығара білген. Зергерлер көбіне күмісті қолданып отырған. Ежелгі наным-сенімдер бойынша, оның емдік әрі қорғаныш қасиеті болды. Күміс соғудан кейін жылтырап, өңделгеннен кейін басқа түрге иеленді. Сонымен қатар асыл тастардың да өзіндік орны болды. Халық арасында әр тастың өзіне тән ерекше қасиеті болған. Мысалы, көзден қорғауға бөлек тастар, сырқаттан інжу тастар, бақыт сыйлау үшін басқа тастар қолданылған [1, с. 15-17].

Зергерлерде ең үлкен сұранысқа әйелдердің зергерлік бұйымдары ие болды. Бұл олардың эстетикалық табиғатымен ғана емес, сонымен қатар әдет-ғұрыптармен, салт-дәстүрлермен, бүкіл идеологиялық мағыналармен анықталды. Әйелдер зергерлік бұйымдарын қолданысқа қарай киімге тігілген және алынбалы деп бөлуге болады. Мәселен, шашқа өрілетін бұйымдар, кеудеге, білекке арналған бұйымдар. Қазақ халқының әшекей бұйымдарының келесі ерекшелігі олардың биологиялық процеспен байланысы. Яғни, әр жаста және лауазымда, материалдық жағдайда өзіне сай әшекей бұйым болды. Ең алғашқы бұйым – үкіаяқ. Енді туылған нәрестенің бесігіне тағылып, сәбиді жамандықтан қорғады. Құстың тырнағынан немесе басқа материалдардан ұқсатып жасады. Сонымен қатар бас киім мен киімге ою ретінде салынды. Киім әшекейлеріне қаптырма, қапсырма, ілгек, түрлі пішіндегі түймелер, үшбұрышты пішінді тұмарлар жатады. Жаңа туған баланы бәле-жаладан қорғау үшін, көшпелі өмірдің күрделі жағдайларымен, жиі болып тұрған эпидемиялармен және 19-20 ғасыр төңірегіндегі аштық кесірінен балалардың шетінеп кетуінен қорғау үшін тұмар тақты. Тұмар теріден, күмістен жасалды. 10-12 жасқа толғаннан кейін, мереке күндері қыз зергерлік бұйымдардың толық жиынтығын киді. Бұл зергерлік бұйымдардың көпшілігі кейіннен оның ұзатуға киген әшекейі де болып саналды. Қыздарға арналған зергерлік бұйымдар кешені әртүрлі жастағы әйелдер киетін ең толық және талғампаз кешендердің бірі болды. Оның әсемдігі мен сандық құрамы жағынан ол қалыңдықтың зергерлік жиынтығынан кейін екінші орында тұрды [5].

Қапсырма, қаптырма, ілгек сияқты бекіткіштер топсалы немесе ілмек-сақина тәрізді тәсілдермен қосылатын екі бөліктен тұрады. Бекіткіштер қамзолдың бүйірлерін әдетте белде қатайтады, бірақ кейде сәнділік үшін бірнеше бекіткіштер тігінен параллель тігіледі. Бекіткіштердің пішіндері алуан түрлі. Көлемді және тегіс бекіткіштер болды. Көлемді бекіткіштер жиектелген тастан, штампталған конус немесе жарты шардан тұрады. Пішіннің әдемілігі мен мәнерлілігімен ерекшеленетін жалпақ бекіткіштер көбінесе ортасында тас немесе әйнек кірістіріліп, лотос, жапырақ, қошқар мүйіз, балық, құс, жұлдызы бар ай, күнмен белгіленеді. Декор пішінге сәйкес гравюра, эмаль, штамптау, ою арқылы жасалады [5].

Тұрмыс құрмаған жас қыздар шаштарының әсемдігін шашбау мен шолпымен толықтырды. Шашқа арналған бұл бұйымдардың философиялық, тәрбиелік мәні зор. Шолпының ауырлығының арқасында бойжеткендер омыртқаларын түзу ұстап, артық қимыл жасамады және бұйымның сылдырын естіген жігіттерге әңгімелерін өзгертуге мүмкіндік беріп отырды. Шашбау – ұзын күрделі өрілген тізбек, сым, тігілген монеталары бар таспа. Шашбау өрімдердің түбіне бекітіліп, шаштың бүкіл ұзындығына түседі. Шолпы – күміс сымнан тізбектеліп жасалған бұйым. Шолпылар үлкен күміс медальонға сақинамен ілінген екі сым тізбегінен тұрды. Тұрмыс құрған әйелдер отбасылық өмірдің бірінші жылында ғана

шолпыларды тағып, кейінірек маржан жіптерді немесе түрлі шүберектерді шаштарына өріп қоятын. Салтанатты жағдайларда бас киімнің ілмектеріне шекелік, суыртпа киілді. Қыздың жасына және өмірдегі әлеуметтік орнына қарай тақия, сәукеле, кимешек болып бас киімдер де бөлініп отырды. Наным-сенімдер бойынша шашқа арналған бұйымдар адамның жанын қорғайтын, себебі адамның жаны оның шашында орналысқан деп сенген [4, с. 13].

Қыздың қолдары да әшекейге толы болды. Көбіне сақиналар мен білезіктермен толығымен жабылды. Жүзіктер мен сақиналар әр түрлі болып келді. Жүзіктер мен сақиналарды үш-төрттен киетін. Салтанатты жағдайларда егде жастағы әйелдер киетін үлкен сақиналарды қоспағанда, бұл күнделікті әшекей бұйым. Кеңінен тараған үлгісі – асыл тастар мен шыңыдан жасалған жүзік. Сақина тағудың да өзіндік мәдениеті болды. Зерттеушілердің айтуларына, қыздардың арасында «құсмұрындық» сақинасы танымал болды. Сақинаның бұл түрі анадан қызға мұра ретінде жетіп отырып, терең мағынаға ие болған. Анасы қызына жақсы тілектер айтып, өмірлік серігін кездестіруге көңілін білдірді. Сақинаны құстың тұмсығы немесе қанаты салынған өрнек безендірген. Бұл бостандықтың, еркіндіктің, азаттықтың белгісі болып саналған. Атастырылмаған бос қыз сақинаның тұмсығын жоғары қаратып тақса, тұрмыс құрайын деп жатқан қыз тұмсықты білекке бұрып таққан. Соның арқасында қыздың әлеуметтік мәртебесін білуге болатын. Құдаласқан жандар «құдағи сақина» сыйлап, жаңа туыстарын құрметтеп отырған. Сақинаның қолданыстағы басқа қызметі – қолдан жасалған тағамдарды қорғау, тазарту. Тамақ жасаған кезде қолда жүзік болса, ас адал болады деп сенген. Күміс жүзік арқылы қырқынан шығарып жатқан баланың суын тазартты. Себебі күмістің залалсыздандыру қасиеті бар. Жүзіктердің тағылу орны да болды. Орта саусақ пен кіші саусаққа ештеңе тағылмайтын, себебі бұл өлім алып келеді деген наным болды [4, с. 18].

Қыздардың білектерін білезік көркейтті. Қыз өскен сайын оның білезіктерінің саны да өсіп отырды. Білезіктер жасқа қарай жіңішке, жуан, әл-ауқатқа қарай алтыннан, күмістен, асыл тастармен, асыл тастарсыз болып бөлінді. Оларды қазақ зергерлері суық және ыстық соғу әдісімен жасаған. Кейбір білезіктер күміс тақтайшалардан кесілген, күміс сымнан тоқылған немесе үрлеу арқылы жасалған. Білезіктің үстіне салынған ою-өрнектер тұрғылықты жерге қарай әртүрлі болып келді. Қазақстанның кейбір облыстарында білезіктер штамптау, нақыштау немесе монеталау техникасында орындалған өсімдік немесе геометриялық ою-өрнектермен қапталған. Солтүстік өңірлерде тұратын қыздардың білезіктерінде бидайлы өлкелер салынса, оңтүстік өңірлерде тастар салынды. Ою-өрнекті жасап, қолданғаннан кейін олардың беті күңгірт ақшыл-сұр реңкке ие болды. Білезіктер бір немесе екі қолға жұптастырылып та тағылып, қорғаныш қызметін атқарды. Кейбір деректерге сүйенсек, алғашқы білезікті бойжеткен өзінің болашақ күйеуінен алған. Әшекей бұйымдардың арасындағы ең әдемісі «бес білезік» деп аталады. Бес білезікті әдетте қалыңдық тақты. Тасты білезік асыл тастардан жасалды, жұқа селдір білезік арнайы мейрамдарға арналған білезік, ер адамдарға арналған білезіктер болып бөлінді [2, с. 10].

Кеудеге арналған өңіржиек пен алқа әшекейлері де жастардың артықшылығы болды. Оларды алғаш рет 12-13 жасында тағып, шамамен 30 жаста біржола шешіп, әулеттегі жас қыздарға мұра етіп сыйлады. Өңіржиек – тұрмысқа шықпаған жас қыздар, қалыңдықтар, балалы болған қыз-келіншектер таққан зергерлік бұйым. Бұйымның бұл түрі бірнеше бөліктерден тұрды. Алқа көзден, аурулардан, жамандықтан сақтады. Өзінің көлемділігімен иесі арқасын тік ұстады. Алқа бөліктері сыммен байланысып, әртүрлі бөліктер қосылып тұрды, ою-өрнектер салынды. Омырауша – мойынға тағылған доға тәріздес бұйым. Омыраушаны асыл тастармен, маржандармен, түрлі өрнектермен безендірді. Негізгі қызметтері – иесін қорғау, әйелдің өзінің күшін көбейту [4, с. 23-24].

Әйелдердің сүйікті және үнемі киілетін зергерлік бұйым сырға болды. Өмір бойы қолданылатын сырға да қорғаныш қызметін атқарды. Сырғасы жоқ құлаққа жылан кіруі мүмкін деп сенген. Сонымен қатар сырға құнарлылықтың, байлықтың, көпбалалы болудың символы ретінде есептелді. Әдетте сырға ай сырға, айшықты сырға деп аталып, ай формасында жасалды. Одан бөлек, үшбұрышты тұмарша сырға, шашағы бар салпыншақты және қозалы сырға, таспен безендірілген тасты сырға, иыққа дейін жететін иықты сырға, қоңырау пішінді қоңырау сырға және сояу, күмбезді сырғалар. Қайтыс болған әйелдің барлық зергерлік бұйымдары шешіліп, құлақтағы сырғасы ғана қалып отырған. Сырғаны тек әйел адамдар ғана емес, ер адамдар да таққан. Әсіресе көптен күткен ұлдардың құлақтарына сырға тағылды. 5 жасқа дейін не өмір бойы сырға тағу арқылы ер адам көзден, бөле-жаладан қорғалды. Ер адамдардың қолданысындағы бұйымдар да өзінің терең философиялық мағынасына ие болған. Мәселен, ер адамдар таққан белдіктерге күмістен салынған күннің бейнесін немесе жануарлардың бейнесін салған. Белді қатайтатын белдіктер дәстүрлі костюмнің маңызды компоненттерінің бірі болды. Белдіктер металлдан, былғарыдан, барқыттан жасалып, күміспен безендірілген. Ер адам қайтыс болған жағдайда, оның белдігі жоғары ілініп, халыққа көрсетілген. Ер адамдарға арналған жүзіктерден иесінің мәртебесін білуге болады. Егер жүзік тамшы пішінінде болса, иесі басшы болды. Жүзік дөңгелек болса, оны қожалар, яғни асыл тұқымдылар тақты. Батырлардың жүзіктері үшбұрышты, төртбұрышты болды [3, с. 46-47].

Қазақ әйелінің зергерлік бұйымдарының апогейі қалыңдықтың зергерлік кешені болды. Уақыт өте келе, қыздарға туылғаннан бастап, жыл сайын киімге жаңа әшекейлер қосылып отырды, сонымен қатар кәрілікке жақындаған сайын әйелдің киімінің түсі, фасоны қарапайым болды. Қалыңдықтың зергерлік бұйымдары – әйел өмірінің ең жақсы кезеңінде, ежелден бері халық арасында сақталған көркемдік идеал болды. Себебі қызды тойға дайындаған кезде оның сырткелбеті айналасындағылардың ең әдемі идеялары мен армандарын ояту үшін оның сұлулығының кемелділігіне қол жеткізуге тырысты. Зергерлік бұйымдар осы сұлулық пен әсемдікті ашу рөлін атқарды [5].

Қорыта келе, зергерлік бұйымдар көптеген ғасырлар бойы және қазіргі уақытта халық тарихын зерттеу үшін құнды материал болып табылады. Олар эстетикалық жағынан ғана емес, сонымен қатар рухани жағынан да қасиетті-семантикалық мағынаға, өнер элементтерін қоршаған әлеммен сәйкестендіруге толы, бұл тілдің формаларының бірі болып табылады, онда қарым-қатынас тек декор мен ою-өрнекте ғана емес, сонымен қатар материалдың өзінде де жасалған белгілер мен символдардың көмегімен жүзеге асырылады. Қазақ қоғамындағы зергерлік бұйымдар өзіндік ерекше орынға ие. Қорғау, тәрбиелеу, емдеу секілді сұраныстар ежелгі заманда әшекей бұйымдарды жасау керек кезде болды. Әшекейлер көбінесе мәртебенің немесе байлықтың көрсеткіші емес, керісінше ежелгі дәуірден бастау алған дәстүрге деген құрмет. Әшекей бұйымдар тек әйелдердің қолданысында ғана болмады. Сонымен қатар, ер адамдардың қолдасында, тіпті жылқыларда да болды. Бұл – дана халқымыздың әр нәрсеге маңызды қарағандығын білдіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Самашев З., Джумабекова Г., Базарбаева Г., Онгар А. Древнее золото Казахстана. – Алматы, 2007.
2. Шевцова А.А. Казахский традиционный свадебный костюм (XIX – начало XX века) // Среднеазиатский этнографический сборник. – М., 2006.
3. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Алма-Ата, 1986. Т.1.
4. Тохтабаева Ш.Ж. Казахские народные женские ювелирные украшения XVIII-XX вв. : дис. ... канд. ист. наук. Алма-Ата, 1984.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

5. https://studbooks.net/1132494/kulturologiya/istoriya_natsionalnyh_yuvelirnyh_ukrasheniy_kazahov?ysclid=lfvgvudksp371166915

ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ. ЗЕЛЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ДИЗАЙНЕ ИНТЕРЬЕРА

Аран Б.
КазННТУ им. К.И.Сатпаев
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – к.ф.н. Мухатаева А. Ж.

Abstract

The article is devoted to the description of existing green technologies and their application in interior design. Particular attention is paid to the description of the conceptual design project, which combines all the principles of creating an ecological space for the city.

Первым примером использования зелёных технологий является применение систем пассивного кондиционирования воздуха во дворце римского императора Элагабал с помощью горного снега. Затем в XIX веке во Франции Эдмон Беккерель открыл фотогальванический эффект, который позволил Лаборатории Белла разработать первую кремниевую солнечную батарею. В 1859—1860 гг. Огюст Мушо представил идею использования солнечной энергии в паровых двигателях, а Гастон Планте изобрёл первый свинцовый аккумулятор

Во-первых, в нашей стране под «экологичностью» больше понимают безопасность в своем доме. На Западе владельцы жилой и коммерческой недвижимости задумываются об экологичности строительных материалов, рассматривают эксплуатацию объекта с точки зрения безопасности как для себя, так и для окружающей среды.

Во-вторых, спрос на экотехнологии находится в стадии формирования. Также эксперты указывают на недостаточность технических условий для экологического сырья.

В-третьих, производители не спешат менять привычные технологии на новые, опасаясь рисков на рынке сбыта. В нашей стране только складывается понимание выгоды от применения «зеленых» технологий, и до сих пор существует заблуждение, что экологические материалы намного дороже привычных.

В современном мире человек не стоит на месте. Каждый день растет прогресс и технологическое развитие всех отраслей деятельности. На протяжении всего своего существования, человечество как оставляло за собой экологический след, так и решало различные экологические проблемы. Вследствие, прямо пропорционально техническому прогрессу растет и убыток, наносимый состоянию планеты. Это выражается в природных катаклизмах, загрязнение всех сред обитания, а в особенности водной части планеты не разлагаемым мусором. Стремительно сокращается численность лесов из-за пожаров, вызванных природными аномалиями в виде глобального потепления и человеческой неаккуратности. От последствий загрязнения и природных аномалий погибают обитатели всех сред обитания. С каждым днем последствия человеческой деятельности и нежелание видеть всю полноту проблем, становятся глобальнее и остается все меньше шансов, что удастся сохранить все природное разнообразие для будущих поколений.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Целью проекта является создание уникального пространства, которое отвечает всем принципам экологичного существования без ущерба привычному образу жизни современного человека. Поспособствует развитию новых технологий в архитектуре и дизайне интерьеров и станет отправной точкой в осознании и развитии технологий, которые позволят научиться контролировать и предотвращать последствия собственной деятельности, жить в гармонии с природой, сохранить и приумножить природное состояние окружающей среды.

Э. Геккель в 1866 году дал определение экологии как науки: «...познание экономики природы, одновременное исследование всех взаимоотношений живого с органическими и неорганическими компонентами среды, включая непременно неантагонистические и антагонистические взаимоотношения животных и растений, контактирующих друг с другом. Подведя итог всему выше сказанному, можно сказать, что экология это наука, изучающая все сложные взаимосвязи и взаимоотношения в природе, рассматриваемые Дарвином как условия борьбы за существование»

В настоящее время уже существуют зеленые технологии, позволяющие вносить положительный вклад в состояние окружающей среды. К таким можно отнести использование живой кровли, фито- стены, производство тканей из растений, потребляющие небольшое количество ресурсов, применение эко-дизайна в местах общественного пользования, переход автомобилей на эко-топливо, создание электромобилей, работающих за счет электричества.

Термин «зеленые технологии» появился сравнительно недавно, но стремительно обрел популярность во всем мире и во всех слоях общества. Данная тема является очень важной в силу быстрого негативного влияния от человеческой деятельности и долгого восстановительного процесса.

В 1987 году Генеральной ассамблеей ООН был введен термин «устойчивое развитие» - удовлетворение потребностей нынешнего поколения, без ущерба для возможности будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности. Ухудшение состояния внешней среды превратилось в проблему международного значения. В тот момент, когда в 90-х годах страны Европы начали решать экологические проблемы, стало возможным появление термина «зелёные технологии», который воспринимался - как технологии отчистки выбросов и сбросов, преследовавшие экологические цели.

В конце 20-го столетия в процессе разработки зеленых стандартов в передовых странах были определены методы оценки экологичности и эффективности проектов и зданий, такие как американская система LEED и британская BREEAM.

Зеленые технологии ориентированы в первую очередь на сохранение качества окружающей среды и комфортного существования человека в ней. Применение таких технологий подразумевает эффективное использование природных ресурсов и использование экологически чистых материалов, не оставляющие негативного влияния на всем протяжении своей эксплуатации. В проекте применен популярный на сегодняшний день эко-стиль. Эко- дизайн ярко выражен в своем обильном использовании зелени и материалов природного происхождения либо, как альтернатива с более экологичным составом, отличающемся от аналогов. Применение натурального дерева позволяет создавать стильные и долговечные дизайнерские решения. Так же одним из преимуществ является отсутствие вредных веществ, которые могли бы пагубно сказаться на здоровье человека. Фито-стены используются как способ восполнить кислородный баланс в помещении, шумоизоляция и как дополнение приятный и необычный внешний вид. Существуют множество способов комфортной эксплуатации данных систем, к таким можно отнести авто-полив, система самоочищения и т.д. Дизайн-проект разработан для интерактивной библиотеки, что позволит

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

продвигать направление эко-культуры в массы. Чем большее количество людей увидят этот стиль и заинтересуются им, тем больше шансов на развитие эко-культуры, правильное экологическое воспитание и образование. За основу концепции использовалась структура улья и его биологическая значимость в природе. Улей это, прежде всего дом для пчел.

Основная идея проекта заключается в том, чтобы люди так же образно слетались в данное место подобно пчелам. Так же использовались формы, ассоциирующиеся с ульем. Это текучая структура меда и форма сот.

Проведя анализ всех перечисленных структур и форм, были выявлены их главные особенности и свойства. Далее создано эскизно-концептуальное решение оформления помещения. Были выявлены их основные особенности и свойства, и органично вписаны в эскизное решение. Так же были созданы концепции планировок помещения.

На этапе проектирования были определены основные материалы, которые будут использоваться в дизайн-проекте:

- Древесина
- алюминий
- живые растения
- натуральные каменные панели
- ударопрочное стекло

В проекте применена древесина тропического дерева Тик. Тик – вид листопадных деревьев рода Тектона семейства Яснотковые. Растёт в муссонных лесах Южной и Юго-Восточной Азии. Тиковое дерево — источник очень ценной древесины и является одним из важнейших сортов древесины, экспортируемой из Азии. ² Отличительной особенностью используемой древесины является: прочность, устойчивость к гниению, влагоустойчивость, устойчивость к огню, не теряет в объеме, износостойкость и долговечность.

Растениям в этом проекте отведена особая роль. Фито-стены используются для обогащения воздуха кислородом в области для чтения, что способствует насыщения крови человека кислородом и ускорению работы головного мозга. Все это позволит увеличить активность работы в проектируемом помещении.

То, что мы сегодня называем понятием «вертикальные сады» или «фитостена», впервые возникло в США. Изучение данных патентного бюро США позволило выявить то, что начиная с 1937 года, были поданы несколько заявлений на патенты фитостен. Их авторами были:

Стенли Харт Вайт (Stanley Hart White), профессор ландшафтной архитектуры в университете штата Иллинойс (1922-1959). В Патенте «Vegetation-Bearing Architectonic Structure and System» от 1937г. он описывает совершенно новый на тот момент времени метод вертикального озеленения с помощью «Botanical Bricks» или «ботанических кирпичей». Основной целью своего изобретения он считает создание особой архитектурно-ландшафтной единицы, видимая поверхность которой засажена постоянно развивающимися растениями. С помощью данной единицы можно создавать стены и перегородки необходимой высоты, формы, и особенно важно – нужного дизайна, так как каждый блок с растительностью портативен и взаимозаменяем. Изобретение Стэнли Харт Вайта стало вызовом обычному представлению вертикального сада;

Уильям Мэтью Макферсон (William Mathew Macpherson) округ Арлингтон, Вирджиния. В 1938 году он подал заявление на свое изобретение и назвал его

«Vegetation Bearing Cellular Structure and System» или «Растительность в сотовых ячейках и системе». Его система вертикального сада схожа с системой Стэнли Харт Вайта, она состоит из отдельных блоков, но изготовленных из стальной решетки. В блоки из

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

стальной решетки засыпается компост, в который затем высаживаются семена растений. Сами решетчатые блоки собираются не по принципу кирпичной кладки, как у Вайта, а по принципу сотовых ячеек. В отличие от Вайта, для которого вертикальная стена из блоков с растения была элементом дизайна и могла использоваться на выставках и иных функциональных объектах, Макферсон главной задачей стены из растений определяет защиту дома от шума.

ЭлмерГейтс (Elmer Novenden Gates). В 1938 году подал заявление на изобретение «Vegetarion-BearingDisplaySurface» или «дисплей с поверхностью из растений». Блочный принцип остается тем же, но в качестве субстрата в блоках, покрытых сетчатым материалом, он предлагает использовать минеральную вату или торф.

Авторская визуализация интерьера (Алмазова В.М.) Если взглянуть на вертикальные сады с практической точки зрения, то такой способ озеленения помещения позволяет вместить гораздо больше количество растений, чем альтернативные традиционные способы расстановки растений на подоконниках или на полу. Увеличение растений в помещении позволит ускорить процесс переработки вредных веществ и повысить влажность воздуха.

Все растения для вертикального озеленения в проектируемом объекте отобраны особым образом. Некоторые виды растений насыщают воздух кислородом, создают полезный микроклимат гораздо быстрее, чем другие. К таким растениям можно отнести такие виды: папоротники (нефролепис и птерис), традесканция, пеперомия, зебрина, драцена (особенно хороша Годсеффа), спатифиллум, каллизия, плющи (обыкновенный и канарский), лианы (сциндапус, аристолохия), хлорофитум, а для ярких акцентов используют: вриезию, пилею, маранту или фитонию и другие не требующие сложного ухода растения.

Главной отличительной особенностью библиотеки является ее интерактивность. Все литературные и художественные произведения собраны на электронных носителях. Это значительно облегчает поиск и работу с произведениями, а так же сокращает потребление бумаги, а следовательно древесины на 90. Хранение всех произведений в облачных хранилищах позволит предоставить доступ к ним в любой момент времени для каждого человека.

Интерьер помещения выполнен в плавных бионических формах и теплых цветах, позволяющие находиться в помещении в расслабленном состоянии.

Исходя из изученной информации и пользуясь опытами проектов прошлых лет, был создан проект пространства, полностью отвечающее всем экологическим принципам. В проекте были использованы технологии, позволяющие внедрить их в привычный образ жизни человека и внести огромный вклад в развитие и распространение экологической образованности. В большей степени использовались материалы природного происхождения, переработанное вторсырье. Минимизировано использование пластика и материалов, не подлежащих разложению либо переработке.

Список литературы:

1. http://ismd.vvsu.ru/science/analytics/details/article/10518158/fitosteny_i_ih_primenenie
2. <http://archiprofi.ru/journal/detail/krasnyy-tsvet-v-interere- b3072>
3. <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=18437>
4. <https://ru.wikipedia.org/>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ЗАМАНАУИ КИІМДЕРДЕГІ ЭТНО-СТИЛЬ

Аршабек А.Қ.
Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі – PhD докторы Абижанова А.Ш.

Abstract

The article is devoted to the study of the works of designers in ethnic style. Since ancient times, Kazakhs have sewn clothes from felt, silk, skins, etc. At the same time, special attention was paid to ornaments. To derive a single line of the concept of ornaments, the author analyzes the various approaches of well-known designers.

2021 жыл «Тұрақты даму үшін креативті экономиканың халықаралық жылы» деп Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 74-сессиясында жарияланды. Шығармашылық индустрия 14 бағытты қамтиды: дизайн, өнер, сән, кино, музыка, бұқаралық ақпарат құралдары, компьютерлік графика, білім беру және интеллектуалдық қызметке негізделген басқа да салалар [1]. Осылайша, біз таңдаған сән индустриясы мен киім дизайнының бағыты жаңа әдістерді әзірлеу және енгізу арқылы анықтаймыз.

Сән индустриясын дамыта отырып, біз алдымызға халықтың сұранысын қанағаттандыратын және соңғы сән трендтеріне жауап беретін жоғары сапалы өнім шығару міндетін алдыға қойдық.

Қазақ халқының рухани және материалдық мәдениетінің дәстүрлері отандық киім дизайнерлерінің шығармашылық ізденістерінің бағытын анықтайтын негізгі фактор болып табылады. Ата- бабалар мұрасына үндеу ХХІ ғасырдың басындағы бүкіл қазақстандық өнер үшін маңызды болып табылады. Қазақтың сәндік-қолданбалы өнерінің бай дәстүрлері неғұрлым толық орындалған ұлттық костюм халықтың эстетикалық бейнелерінің білдірушісі болып, рухани және тарихи тәжірибені ұрпақтан ұрпаққа беруді қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта отандық киім дизайнерлері дәстүрлі мәдениеттің тән ерекшеліктерін заманауи сәннің өзекті ерекшеліктерімен үйлестіретін айрықша стильді іздеумен айналысады. Біздің ойымызша, дәстүрлі және қазіргі заманның дизайнерлерінен алынған ерекше стильдің синтезі ұлттың өзін-өзі бағалау сезімін дамытуға, оның рухани бірлігін нығайтуға ықпал етуі керек. Бұл қазіргі әлемдік дизайнның негізгі тұжырымдамаларына сәйкестік мәселесімен, дәстүрлі рухани және эстетикалық негіздері бар көркемдік бейнені қалыптастыру арқылы дүниетанымдық көзқарастарды білдіру мәселесімен тікелей байланысты.

Қазақстан халықтарының ТҰК (тарихи ұлттық киім) даму кезеңдерін зерттеуде О.А. Сухарева, А.Х. Марғұлан, И.В. Захарова, Р.Д. Ходжаева, С. Есов, Д. Джанибеков, Х. Арғынбаев және басқа да бірқатар зерттеушілердің еңбегі зор.

Диссертация тақырыбына қатысты Н. Ж. Шаханованың зерттеулерінде дәстүрлі қазақ киім кешенінің құрылымдық белгілік қырлары, адамның жас ерекшелігі мен әлеуметтік жағдайымен және киімнің жеке бөліктерімен халықтық киімдерді жобалаудың ғылыми негіздерінің, сондай-ақ оның заманауи негіздерінің шешімі ғылыми еңбектерде көрсетілген: Пармон Ф. М., Савельева И. Н., Расторгуева Л. Н., Шатковская М. Л., Москвин А. Ю. Есова С., Сангинова Д. А., Колиева Ф. А. Оразбаева Н., Камалиева А.С. Әйел киімдерінің құрылымдық-технологиялық бірізділігі мен композициялық шешімінің негіздері С.Ж.Асанова, М.А.Нұржасарова, К.Ж.Кучарбаева, Э. К. Тоғызбаева, А. Ж. Талғатбекова, М. Ж. Ералиева және Рахметова Н.Б.,Канапьянова Р.Х. Рассохина Э. А., т.б. жұмыстар дәстүрлі

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қазақ костюмі негізінде киім жобалаудың теориялық және әдіснамалық негіздерін әзірлеу мәселелеріне арналған.

Олар әр түрлі мақсаттағы бұйымдарды әзірлеудің теориялық және әдіснамалық принциптерін тұжырымдады, ұлттық костюмді зерттеу процесінің жаңа әдістері мен әдістерін, сондай-ақ оның негізінде заманауи киімдерді жобалауды ұсынды.

Ф.М. Пармонның пікірінше, ұлттық костюм (ҰК) "осындай ерекше шығармашылық түпнұсқаның артықшылығына ие", бұл оны заманауи костюмге (тұрмыстық және сахналық) айналдыруға мүмкіндік береді.

Ұлттық киім дәстүрінің бай мұрасы халықтың әсемдік, ізгілік, мақсаттылық туралы қалыптасқан ой-пікірлерін көрсетсе, оның эстетикалық жетілген түрлері көркемдік талғамды, тапқырлықты, биік шеберлікті танытады.

Соңғы кездері қазақ дизайнерлерінің туындыларында ұлттық ою-өрнектерге бет бұру байқалуда. Қазақ халқының рухани және материалдық мәдениетінің дәстүрлері отандық киім дизайнерлерінің шығармашылық ізденіс бағытын айқындайтын негізгі фактор болып табылады. Халықтың эстетикалық бейнелерін бейнелейтін, рухани-тарихи тәжірибенің ұрпақтан-ұрпаққа берілуін қамтамасыз ететін ұлттық киімнен гөрі қазақтың сәндік-қолданбалы өнерінің бай дәстүрлері толық жүзеге асады.

Қазақтар ежелден киізден, жібектен, теріден киім тігіп, оны тастармен әшекейлеп, ою-өрнекке ерекше мән берген. Қазақтың ұлттық ою-өрнектерін пайдалану концепциясының бір тармағын шығаруға тырыстық. Ол үшін біз әртүрлі көздерге (онлайн дереккөздер, журналдардағы мақалалар, тікелей кеңес беру) жүгіндік, мұнда әр дизайнердің жеке көзқарасы бар. Сонымен бірге олардың қазақ оюының ерекшеліктеріне, түс таңдауына, мағынасына және қолданылған маталарына деген көзқарасын анықтау қажет болды.

Қазақ Ұлттық академиясында болашақ дизайнерлерге дәріс беретін белгілі сәнгер, профессор Ләззат Нұркушева Төлеуқызы, заманауи қазақ киіміне мән берген ол өз шығармаларында ешқашан жануар өрнектерін пайдаланбайды. Оның айтуынша, қазақтың ата-бабалары ежелден текемет пен киіз үйді безендіру үшін жануарлардың бейнесін қолданған. Ал киімге өсімдіктердің өрнектерін қолданған дұрыс. Себебі өсімдік өсудің символын білдіреді.

Дизайнер Гүлнәр Қасым камзолдарды ұлттық нақышта тігіп, оларды қошқар мүйіз оюымен безендіреді. Оның ойынша, мұндай әшекей байлық әкеледі, малды көбейтеді және киген адамды жын-шайтандардан сақтайды [2].

Бала кезінен этникалық стильмен айналысқысы келген Бота Бақытжан «ұлттық киімге деген сүйіспеншілік қазақ халқының қанымен берілетінін біледі». Оның жұмысының ерекшелігі - заманауи ыңғайлы киімдерге қазақы өрнектерді бастыру. Оның шығармаларында автордың өзі айтқандай, бүлікшіл рух пен қазақ этносының арасында байланыс бар [3].

Айдархан Қалиев ұзақ жылдар бойы ұлттық киімдерін жаңаша ұсынып, фольклор туралы емес киімдер жасап келеді. Оның тіккен шапандары қозғалысқа кедергі жасамай, дәстүрлі жасыл, көк, қызыл түстердің орнына күлгін, қызғылт сары түстер қолданылады. Дизайнер көшпенділер философиясы мен Еуропаның практикалық арасындағы тепе-теңдік табады. Дизайнердің айтуынша: «Күнделікті киюге болатын, ұлттық киімдегідей байлыққа толы емес, қолдануға ыңғайлы, бірден кір жуғыш машинаға тастауға болатын ұлттық киім. Сондықтан, арнайы көрмеге дайындалған киімдер сияқты қорықпайсың» [2].

Ою-өрнек ерекшеліктері туралы біз Францияның негізгі мүшесі, танымал қазақстандық дизайнер О.Ж. Курмангазыдан сұрадық. Оның айтуынша қазақтардың киімдерінде өзбек, тәжік, т.б. ұлттармен салыстырғанда алуан түрлі, ашық түстерді

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қолданбаған. Дегенмен, киімнің ең орталық бөлігінде айрықшалығы бар ою-өрнек болды. Бұл ою-өрнектің басты мақсаты өзіне назар аударып, тіл-көзден сақтау.

Қазақ халқының киім кию мәдениеті өнерінің әлеуеті қашанда болған. XVI ғасыры Англияда биік өкшелі аяқ-киім кию сәнін енгізген, патшайым Елизавета 1-нің кеңесшісі қазақ қызы Ару Сұлтан.

Осы жылдың сәуір айында жас дизайнер Айнұр Полатова Louis Vuitton өкілдерімен сұхбатқа шақырылды. Оларды сәнгердің киіз үй түріндегі сөмке жасау туралы ұсынысы қызықтырды. Бұған дейін А. Полатова 2022 жылы «Бес тас», «Құмар», «Ағаш үй» бесемшесі, «Тұмар» бесемшесі, «Тоғызқұмалақ» ойындары бар сөмкелер жасаған болатын. Оларды өзіңізбен бірге кез келген жерде алып жүру ыңғайлы. Ағаш сөмке функционалды, оны ашып, ойын ойнауға болады [4].

2021 жылдың 11 маусымында Дана Әшім өзінің «Бермина» бренд амбассадорымен бірлесіп құрастырған «Neo Felt» шығармашылық топтамасын көрмеге шығарды. Киім жасауда бірегей материалдар, соның ішінде итальяндық жүн, Маргелан жібегі және өсімдік тектес вискоза пайдаланылды [5].

Сонымен қатар, «Tehir» брендінің «Жас арман» топтамасында дизайнер Зухр Тұрсынбековтің басты назары матаға қолмен сурет салу техникасы немесе атласқа сурет салу арқылы суық батик деп аталатын техника болды [5].

Айдана Омарова атты халықаралық қазақ елінен шыққан дизайнердің да заманауи дизайнға қосқан үлесі зор. Дизайнердің басты мақсаты қазақ киім жинағын өзге ұлттарға енгізу [6].

Бүкіл әлемнің креативті экономикасының дамуына ықпалдаса отырып, қазақ сәнгерлері ұлттық ерекшеліктер мен заманауи стильдерді біріктіруге күш салуда. Қазіргі уақытта отандық киім дизайнерлері дәстүрлі мәдениетке тән белгілерді заманауи сәннің қазіргі ерекшеліктерімен үйлестіретін айрықша стильді іздеуде. Біздің ойымызша, дәстүрлі және заманауи үлгілерге негізделген ерекше стильдің синтезі ұлттың өзін-өзі бағалауы мен рухани бірлігін нығайтуға ықпал етуі керек.

Әдебиет:

1. Экономикалық даму министрлігі креативті экономиканы тұрақты дамудың драйверлерінің бірі деп атады. [«https://www.economy.gov.ru/material/news/v_minekonomrazvitiya_nazvali_kreativnuyu_ekonomiku_odnim_iz_dravverov_ustoychivogo_razvitiya.html»](https://www.economy.gov.ru/material/news/v_minekonomrazvitiya_nazvali_kreativnuyu_ekonomiku_odnim_iz_dravverov_ustoychivogo_razvitiya.html) (өтінім берілген күні: 01.02.2023)
2. Сұлулық жарылуы: Халықаралық сән апталығында қазақстандық дизайнерлер этникалық стильді көрсетті. [«https://mir24.tv/news/16430687/vzryv-krasoty-dizainery-kazahstana-pokazali-etno-stil-na-mezhdunarodnoi-nedele-mody»](https://mir24.tv/news/16430687/vzryv-krasoty-dizainery-kazahstana-pokazali-etno-stil-na-mezhdunarodnoi-nedele-mody) (өтінім берілген күні: 02.02.2023)
3. Дизайнер Бота Бақытжан: Маған бүлікшіл рухтың қазақ ұлтының элементтерімен үйлесуі ұнайды. [«https://www.inform.kz/ru/dizayner-bota-bahytzhan-mne-nravitsya-sochetanie-buntarskogo-duha-s-elementami-kazahskoy-etniki_a2685589»](https://www.inform.kz/ru/dizayner-bota-bahytzhan-mne-nravitsya-sochetanie-buntarskogo-duha-s-elementami-kazahskoy-etniki_a2685589) (өтінім берілген күні: 04.02.2023)
4. Киіз үй пішініндегі сөмке: Louis Vuitton қазақстандық әйелді Парижге шақырды. [«https://www.zakon.kz/amp/6385697-sumka-v-forme-yurty-Louis-Vuitton-priglasil-kazakhstankuyparizh.html»](https://www.zakon.kz/amp/6385697-sumka-v-forme-yurty-Louis-Vuitton-priglasil-kazakhstankuyparizh.html) (өтінім берілген күні: 06.02.2023)
5. Қазақстан этно-модасы Еуразияның жүрегін жаулап алды. [«https://baigenews.kz/etno-moda_kazahstana_zavoevyvaet_serdtse_evrazii_114065/»](https://baigenews.kz/etno-moda_kazahstana_zavoevyvaet_serdtse_evrazii_114065/) (өтінім берілген күні: 06.03.2023)
6. [«https://www.facebook.com/reel/770436247766115?mibextid=6AJuK9&s=chYV2B&fs=e»](https://www.facebook.com/reel/770436247766115?mibextid=6AJuK9&s=chYV2B&fs=e) (өтінім берілген күні: 06.03.2023)

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

АЛМАТЫ МЕТРОПОЛИТЕН БЕКЕТТЕРІНДЕГІ МОНУМЕНТАЛДЫ-СӘНДІК КЕСКІНДЕМЕНІҢ ҚОҒАМДЫҚ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Асемгазы А.
Т. Жүргенов ат. Қаз. ҰҒА
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD, қауымдаст. профессор Е. Б. Қайранов*

Annotation: The article deals with the social significance and compositional features of monumental and decorative painting at metro stations in Almaty. In the process of analyzing the thematic features and techniques of the compositions made on the walls of the Metro interiors, attention is focused on artistic value and aesthetics. The analysis of the synthesis of monumental and decorative painting with architecture is carried out, and the role of this art in the formation of the cultural identity of Almaty is determined. The characteristics of the functional purpose of the works decorating the underground metro stations are carried out, and their focus on the comfort of passengers in the public environment is studied.

Алматы метрополитені 2011 жылдан бері Қазақстанның бірінші және бүгінге дейін жалғыз метросы ретінде маңызды рөл атқарып келеді. Жолаушыларды тасымалдау ғана емес, сонымен қатар өнер мен сәулет интеграциясының бірегей үлгісі, қалалық кеңістіктің бір бөлігі ретінде, қоғамдық өнерді таратудың маңызды міндетін атқарады. Өнер арқылы мәдениетімізді жеткізудің жолы, қазақстандықтардың иірімінің символы бола алады. Түрлі-түсті мозаикадан таңғажайып тиффани әйнегіне дейін Алматы метро бекеттердегі туындыларды суретшілер салиқалы іріктеу арқылы кәсіби композициялық шешімдермен және монументалды техникалармен орындалған.

Өнер – қоршаған ортаны қалыптастырудың және күнделікті өміріміздің сапасын байытудың қуатты құралы ретінде танылады. Соңғы жылдарда, бұл тану бүкіл әлемдегі метро бекеттерінмен қатысты болып бастады. Метро көп қолданылатын қоғамдық кеңістіктер ретінде, қала тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсартатын ерекше және тартымды өнер туындыларын жасау үшін суретшілер мен дизайнерлерге бірегей мүмкіндік береді. Мақала тақырыбы бойынша зерттеу деңгейіне келсек, ХХІ ғасыр басында жасалған Алматы метрополитеннің көркемдік безендіру ролін атқаратын монументалды-сәндік кескіндеме жөнінде арнайы бөлек зерттеліп жарияланған ғылыми еңбектер отандық кітапханаларда немесе басқа да бұқаралық ақпараттар құралдардарында кездеспейді. Тек, С.А. Шкляева, Е.Б. Қайранов, М.Ф. Муканов, Қ. Омархан, Н. Қ. Сатаев сияқты бірнеше суретшілер мен өнертану ғалымдардың еңбектеріндегі кейбір мәліметтер мүмкіндігінше ақпараттар береді.

Метро бекеттері үшін монументалды-сәндік кескіндемелерді жобалау кезінде үйлесімді және көрнекті ортаны құру үшін әртүрлі факторларды ескеру маңызды. Ең бастысы - метро қабырғасы мен қоғамдық орта арасындағы үйлесімділік. Монументалды-сәндік өнер туындылар айналаны толықтырып, бірлік сезімін тудыратын етіп жасалуы керек. Тағы бір маңызды мәселе – жолаушылардың қысымын жеңілдету. Метро бекеттері адамға толы, тым көп болуы мүмкін, сондықтан өнер мен дизайнды пайдалану арқылы жолаушыларды тыныштандыратын орта жасау маңызды. Метро бекеттеріндегі монументалды-сәндік шығармашылықтар визуалды аландаушылықты қамтамасыз ету, және

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

стрессті азайтуға көмектесу үшін күту орындары мен платформалар сияқты жолаушылар көп жиналатын жерлерде стратегиялық түрде орналастырылуы керек.

Метроның дамуы қалалық көлік кептелісін жеңілдетіп, адамдардың өмір сүру сапасын жақсартты. Сонымен қатар, метро көптеген қалалардың мәдени және көркемдік ерекшелігінің ажырамас бөлігіне айналды, монументалды-сәндік өнер мен басқа да көркем элементтер жиі бекеттерге жасалады. Жалпы алғанда, метро бекеттеріндегі монументалды-сәндік кескіндемелерінің қоршаған ортаны, жолаушылардың қажеттіліктерін және мәдени бірегейлікті қоса алғанда, әртүрлі факторларды мұқият қарастыруды талап етеді. Осы факторларды ескере отырып, суретшілер жалпы метро тәжірибесін жақсартатын көрнекі және тыныштандыратын орталар жасай алады. Метрополитен бекеттерінің монументалды-сәндік өнер тарихы ХІХ ғасырдың аяғында, жаңа материалдар мен құрылыс құрылымдары қалалық метро кеңістігінде қолданыла бастаған кезден басталады. Ғылым мен техниканың дамуымен метро бекеттерінің өнері «экологиялық өнер» деген жаңа мағынаға ие болды, ал суретшілер және дизайнерлер адамдар мен олардың өмір сүретін ортасы арасындағы қарым-қатынасқа көбірек көңіл бөле бастады.

Алматы метросы қазіргі уақытта Қазақстандағы жалғыз метро желісі болып табылады, алғашқы жұмыс жылында 6 миллион жолаушы тасымалдаса, екі жаңа бекет ашылуымен жолаушылар тасымалы екі есеге жуық артып, тәулігіне 90 мыңға жуық жолаушыны құрады. Соңғы он бір жылда метро 119 миллионға жуық жолаушыны тасымалдап, қаладағы жалпы жолаушы ағынына елеулі үлес қосты. Метроның адамдарға айтарлықтай әсері бар, ал монументалды-сәндік өнер оларға негізгі әсер етушілердің бірі бола алады [1].

Алматы қаласының метро бекеттерінде қойылған бірнеше шығармашылық көркемсурет көрмелері шетелдік суретшілер қатысуымен өткен. Бұл кәсіби туындылар көрмесімен қатар, жасөспірім балаларға да арналған көрмелер болды [2], [3], [4]. Әсіресе, ауқымды әрі күрделі болып Т. Жүргенов ат. ҚазҰӨА-сының «Монументалды кескіндеме» ұстаздары мен шәкірттерінің біріккен көрмелері ұйымдастырылып өткізілді. Олар Алматы қаласы күніне арналып, «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасы аясында 2015, 2018 жылдары «Жібек жолы», «Алмалы» және «Мәскеу» бекеттерінде арнайы ашылып көптеген жолаушыларға шығармашылық әсер қалдырды. Бұл көрмелер қаланың мәдени сахнасын байытып, Алматы метросының жолаушыларына өнерді сезінуге және бағалауға, өнер әлемімен тереңірек байланыс пен түсінуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, бұл өнер көрмелері жергілікті суретшілерге өз жұмыстарын көрсетуге алаң беріп қана қойған жоқ, олар Алматыда жан-жақты және инклюзивті өнер сахнасын құра отырып, халықаралық суретшілерді де тартты. Осындай көрмелер суретшілерге өз жұмыстарын көрсетуге және жұртшылықтың өнермен араласуына көбірек мүмкіндіктер туғызып, қаланың өнер сахнасына жаңа өлшем әкелді. Күнделікті жолаушылар саны көп Алматы метрополитені әдеттегіден тыс көркем галереяға айналды, мұнда жолаушылар вокзалдарда қойылған сан алуан өнер туындыларын тамашалай алады, бұл олардың күнделікті жүруіне сұлулық пен шабыт қосады. Алматыда өткізілген өнер көрмелері қаланың мәдени өркендеуіне, дамуына айтарлықтай үлес қосты. Олар суретшілерге өз туындыларын көрсетуге алаң беріп, өскелең ұрпақты өнерге баулып, Алматының мәдени сахнасын көркейтті. Алматы метрополитені жолаушыларға қайталанбас және байытатын тәжірибе ұсынатын, өнерді тереңірек байланыстыру мен бағалауға ықпал ететін дәстүрлі емес өнер галереясына айналды.

Алматы метросы көп жылдар бойы салынып, болашақта қазіргіден де көп метро бекеттері болуы жоспарлануда, метро желісінің құрылысы жүргізілуде. Осы тұрғыда функционалдық метродан гуманистік метроға көшу кезінде метро кеңістігіне қоғамдық өнердің араласу қажеттілігі бірте-бірте шетелдік тәжірибедегідей пайда болады. Жалпы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

алғанда, басқа елдердегі метро бекеттерінің ішкі безендірілуі әртүрлі дизайн философиясы мен мәдени әсерлерді көрсетеді, бірақ барлығында жолаушылар үшін үйлесімді және көрнекі тартымды орта құрудың мақсаты ортақ. Жолаушылардың көрнекі психологиялық қажеттіліктеріне назар аударып, эстетика мен функционалдылық арасындағы тепе-теңдікке ұмтылу арқылы метро қабырғасының дизайнерлері метро кеңістігін кеңейтіп қана қоймай, оны пайдаланатындардың өмірін байытатын жұмыстарды жасай алады.

Алматы метро бекеттерінің монументалды сәндік кескіндемелері Қазақстанның бірегей және бай мәдени мұрасын көрсететін шын мәнінде тамаша өнер туындылары болып табылады. Мәрмәр, мозаика, қола және әйнек сияқты әртүрлі материалдардан тұратын бұл монументалды-сәндік кескіндемелер эстетикалық тұрғыдан таң қалдырмайды, сонымен қатар терең мағыналы. Бұл монументалды-сәндік кескіндемелер композициясының негізінде Қазақстанның мәдени және тарихи байлығын көрсетуге деген ұмтылыс жатыр. Бұл дала, тау, қыран сияқты қазақтың дәстүрлі өрнектері мен нышандарын пайдалану арқылы жүзеге асады. Бұл мотивтер айбындылық пен құдіреттілік сезімін тудыруға айқын екпінмен, батыл және айқын түрде берілген.

Алматы метро бекеттерінің монументалды-сәндік кескіндемелері қоғамдық өнердің құдіреттілігінің және оның салынған қоршаған орта туралы ұжымдық тәжірибемізді қалыптастыра алатынының куәсі болып табылады. Суретшілер әзірлеген және бекеттердің жалпы сәулеттік көрінісіне мұқият біріктірілген бұл кескіндемелер қазақтың монументалды өнерінің бірегей және тартымды көрінісін ұсынады. «Райымбек батыр», «Жібек жолы», «Алмалы», «Абай», «М. Әуезов атындағы театр», «Алатау», «Сайран», «Москва», «Сарыарқа», «Бауыржан Момышұлы» сияқты 11 бекеттер салынған. Бұл бекеттеріндегі монументалды-сәндік кескіндемелер суретшілер және сәулетшілер әзірлеген ішкі кеңістікті ұйымдастыру принциптері мен ұсынылған тақырыптарға сәйкес келетін әртүрлі композициялық шешімдерімен ерекшеленеді. Алматы метро бекеттеріндегі монументалды-сәндік кескіндеменің композициялық ерекшеліктері жолаушыларға тиімді визуалды әсер ету үшін шешуші рөл атқарады. Композициялық шешімдер орта, сызық, бет, жарық пен көлеңке, текстура, кеңістік және түс сияқты әртүрлі факторларды ескереді. Сонымен қатар, сәулеттік, экологиялық, эстетикалық және экономикалық талаптар да ескерілуі керек. Метро тек көлік құралы ғана емес, қаланың мәдени дәстүрі мен көркем эстетикасының өкілі. Темір тұсқағаздар жер асты ғарыштық ортасын жақсарту және қаланың табиғи ерекшеліктері мен көркемдік деңгейін көрсету үшін көркем бейнелеудің маңызды түріне айналды. Олар қаланың «мәдени терезесі» және үлкен қалалардағы метро құрылысының қалақшасы қызметін атқарады.

Алматы метросының «Райымбек батыр» бекеті қоғамдық сәулет пен монументалды-сәндік өнердің жолаушылар үшін біртұтас және мазмұнды тәжірибе жасау үшін біріктіре алатынының тамаша үлгісі болып табылады. «Райымбек батыр» бекеті қоғамдық сәулет пен монументалды-сәндік өнердің тоғысқанда қуатты да мазмұнды кеңістік құруға болатынының шебер үлгісі болған бірінші жобасы. Екінші – «Жібек жолы» бекеті Қазақстанның тарихи-рухани және көркемдік мұрасын бейнелейтін шығармашылық тұрғыда сәулетшілер мен суретшілермен жобаланған. Бекеттің монументалды-сәндік кескіндемелері жолаушыларды уақытқа саяхат жасауға және аймақтың бай тарихын сезінуге шақырады. «Алмалы» бекеті суретшілер жобалаған үшінші нысан. Бекет алма ағашы дегенді білдіретін қаланың ежелгі сипаттама анықтамасына байланысты аталған. Бекеттің архитектуралық дизайны мен витраждары екі ұғымның: ежелгі және алманың мағынасынан шабыттандырады. Қазақтың халық өнерінде кең тараған, береке мен амандықты білдіретін қос мүйіз оюы көне мен дәстүрлілікті білдіреді. Төртінші бекет – «Абай» бекетінің орталық композициясы – Абай

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Құнанбай жасалған биік рельеф. Ол академиялық реализмнің жауһар туындысы болып табылады және ақын мен ойшылдың рухани және интеллектуалдық болмысын жеткізеді [5].

Бұл метрополитен бекеттерінің монументалды-сәндік кескіндемелердің ең таң қалдырғаны – қазақтың дәстүрлі нақыштары мен өрнектерін қазіргі заманғы көркем идиомаға енгізу тәсілі. Нәтиже – өткен мен бүгінгінің қосындысы, өнер бізді мәдени мұрамызбен байланыстыра алатындығын, сонымен қатар болашаққа итермелейтінін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл кескіндемелер әртүрлі өнер нысандарын қоғамдық кеңістіктерге біріктіруге бағытталған кеңірек тенденцияны білдіреді. М. Удо Култерман атап өткендей, біздің уақытымыз көп өлшемді, ал танымал, элиталық және қолданбалы өнер арасындағы шекара барған сайын бұлыңғырлануда. Алматы метро бекеттерінің кескіндемелері өнердің әртүрлі түрлерінің бірігіп, жаңа әрі қызықты бірдеңе жасауға болатынының керемет үлгісін ұсынады.

Метро бекеттеріндегі қабырғаға жасалған монументалды-сәндік кескіндемелер және басқа да суреттер жер асты кеңістіктерінде эстетикалық мақсатқа ғана емес, сонымен қатар функционалдылыққа да қызмет етеді. Бұл кескіндемелердің дизайнымен орналасуы жолаушыларды бекеттер арқылы бағыттауға, қауіпсіздік үшін көрнекі белгілерді қамтамасыз етуге және бекеттің жеке басын және орнын сезінуге көмектеседі. Сондықтан бұл қабырғалар мен сәндік кескіндемелердің сипаттамаларын және олардың бекеттің қызметі мен сәулетімен байланысын талдау өте маңызды.

Алматы қаласының метрополитенін көркемдік безендіру – Қазақстанның белгілі заманауи монументалды кескіндеменің кәсіби суретшісі Ғ.А. Ешкенов бастаған суретшілердің шығармашылық тобы жұмыс істеген маңызды нысандардың бірі болып саналады. Әрбір метро бекеті өзінің ерекше көрнекі және функционалды келбетімен ерекшеленеді, ал бекеттердің атаулары мен кеңістіктік ортасы дарынды Алматы суретшілері - Г. Ешкенов, А. Жамхан, М. Сулейменов, М. Муканов, және Т. Жүргенов ат. ҚазҰОА-сының «Монументалды кескіндеме» мамандығының бірнеше түлектері орындаған монументалды-сәндік композицияларды бейнелі шешудің тақырыптары мен идеяларын айқындады. 2008 жылдың соңында өткен қалалық метро бекеттерін безендіру жобаларының ашық байқауында Г. Ешкенов бастаған осы шығармашылық топтың монументалды туындыларының жобалары суретшілердің басқа да көптеген қызықты ұсыныстарының ішіндегі ең үздігі деп танылды. Олар метросының 8 бекеттерін және елдің басқа да көптеген ірі нысандарын безендірген шығармашылық топтың көркемдік жетекшісі. Оның артында Алматы, Астана, Қызылорда, Қарағанды, Көкшетау, Талдықорған орталық мешіттерінің, "Нұр Астана" Ислам Мәдениет Орталығының, ҚР Президенттік мәдениет орталығының көрме залының интерьерлері мен қасбеттерін безендіру, Бауыржан Момышұлы атындағы Астаналық скверде Саябақтық мүсіндік композициялар, Алматыдағы Азиядағы арналған монументалды кескіндемелер жасау жатыр. Шығармашылық ұжымның жетістіктерінің бірі - олар еліміздің маңызды және ірі нысандарында жұмыс істеуге шақырылады және өз ісінің жетекші мамандары болып табылады. Суретшілер метроның көптеген бекеттерін безендірді: «Райымбек батыр», «Жібек Жолы», «Алмалы», «Абай», «М. Әуезов театры», «Алатау», «Сары-Арқа», «Бауыржан Момышұлы». Әр бекеттің дизайны әр түрлі көркемдік шешімдермен ерекшеленеді.

Алматы метрополитен бекеттерінің монументалды-сәндік кескіндеме техникасын зерделей отырып, алдымен жер асты кеңістігіндегі функционалдылық пен сәулет арасындағы өзара байланыстың неғұрлым кең контекстін түсіну маңызды. Метро бекеттеріндегі монументалды-сәндік кескіндемелер екі мақсатқа қызмет етеді: олар кеңістікті эстетикалық қабылдауды жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар жолаушыларға анықтамалық және

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

акпараттық кеңестер беру арқылы функционалды рөл атқарады. Жұртшылықтың монументалды өнерін бағалауы тереңдеген сайын, қабырға жасалатын өнеріне деген үміт мәдени мәнді қамту үшін тек көрнекі эстетикадан тыс дамыды. Бұл қабырға суреттеріне арналған материалдарды таңдауға көбірек көңіл бөлуге әкелді, өйткені материалдардың сапасы қабырға суреттерінің мәдени әсеріне, сайып келгенде, жалпы метро кеңістігіне тікелей әсер етеді. Қабырғаға арналған материалдардың жүздеген түрі бар болса да, олардың барлығы метро кеңістігіне жарамайды [6].

Материалдар көрнекі және мәдени маңызды болуы ғана емес, сонымен қатар олар ұзақ мерзімді және қарбалас метро бекетінде болатын тозуға төзімді болуы керек. Сонымен қатар, материалдар ылғалдылық пен температураның өзгеруі сияқты метроның ерекше экологиялық жағдайларына төтеп беруі керек. Метроның монументалды-сәндік жұмыстары үшін таңдалған материалдардың жоғары сапалы болуын қамтамасыз ету үшін әрбір материалдың қасиеттерін мұқият түсіну қажет. Мысалы, кейбір материалдар басқаларға қарағанда өшуге немесе жарылып кетуге төзімді болуы мүмкін, ал басқалары белгілі бір жарық жағдайларына қолайлы болуы мүмкін. Сондай-ақ материалдардың құны мен қолжетімділігін, сондай-ақ олардың қоршаған ортаға әсерін ескеру маңызды.

Қазақстандық метро жүйесінде қабырға суреттері үшін жергілікті материалды пайдалану бағытында қозғалыс күшейіп келеді, бұл жергілікті экономиканы қолдап қана қоймай, өнердің мәдени мәнін арттырады. Дегенмен, бұл тәсіл қоршаған ортаға әсері мен пайдаланылатын материалдардың тұрақтылығын мұқият қарастыруды да талап етеді [7].

Метро кеңістігі – суретшілерге өз жұмыстарын үлкен және әртүрлі аудиторияға көрсетуге мүмкіндік беретін қоғамдық домен. Қабырға суреттері олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына немесе мәдени деңгейіне қарамастан барлығына қолжетімді болуы керек. Қоғамдық өнерді ортақ иелену және бағалау сезімін тудыра отырып, ол қауымдастық пен әлеуметтік бірлік сезімін дамыта алады. Сонымен қатар, метродағы қабырға суреттері көркемдік сауаттылықты арттыру және мәдени алмасуды ынталандыру үшін білім беру құралы ретінде де қызмет ете алады. Олар көрермендерді әртүрлі өнер стильдерімен, техникаларымен және мәдени дәстүрлерімен таныстыра алады. Өнердің бұл экспозициясы шығармашылық пен қиялды шабыттандырады, сонымен қатар кеңірек мәдени диалогқа ықпал етеді. Жалпы, метродағы қабырға суреттерінің қоғамдық эстетикалық рөлі көп қырлы болып табылады, бұл суретшілерге өздерін көрсетуге мүмкіндік береді, сонымен бірге жұртшылықты қызықтырады және оқытады. Бұл қалалық ортаның құнды құрамдас бөлігі және қаланың мәдени байлығы мен жандануына ықпал ете алады. 2011 жылы ашылғаннан бері Алматы метрополитені өз тұрғындарын ыңғайлы әрі тиімді тасымалдауды қамтамасыз етіп қана қоймай, маңызды мәдени нысанға айналды. Оның интерьерінің көркем безендірілуі қала кеңістігіндегі өнер мен сәулет интеграциясының бірегей үлгісі болып табылады. Алматы метросының көркем безендірілуі жай ғана эстетикалық емес, ол қоғамдық өнерді таратуда және мәдени дәстүрлерді жеткізуде маңызды рөл атқарады.

Қорытындылай келе айтқанда, Алматы метросының көркем безендірілуі қала кеңістігіндегі өнер мен сәулет үйлесімділіктің бірегей үлгісі болып табылады және қаланың мәдени дәстүрлерін, гуманистік атмосферасын, табиғи ерекшеліктері мен көркемдік деңгейін қамтитын мәдени бағдар ретінде қызмет етеді. Талдау қоғамдық өнер қауымдастықтың жеке басын, әл-ауқатын және ортақ мәдени мұраны сезінуіне ықпал ете алатынын көрсетті. Сондықтан, Алматы метро бекеттеріндегі монументалды-сәндік кескіндеменің маңызы оның эстетикалық мәнінен шығып, мәдени мұраның өмірлік аспектісіне айналады. Алматы метро бекеттерін зерттеу суретшілердің ерекше және кәсіби көзқарасын көрсетті. Бұл қалалық нысандардағы қоғамдық өнерінің қайталанбас ерекшеліктері жан-жақты зерттеуге мүмкіндік

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

беріп, психологиялық маңыздылығы мен монументалды-сәндік кескіндеменің мәдени мәнін ашты.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Метрополитену Алматы 11 лет. – URL: <http://metroalmaty.kz/?q=ru/node/3433> (сұрау күні: 12.11.2022 ж.);
2. В метрополитене г. Алматы открылась выставка «Город Мастеров» – URL: <http://metroalmaty.kz/?q=ru/node/1354> (сұрау күні: 17.11.2022 ж.);
3. Выставка детского творчества «Мой любимый Казахстан» в Алматы. – URL: https://tengrinews.kz/press_releases/984/ (сұрау күні: 18.11.2022 ж.);
4. Необычная выставка открылась в метро Алматы. 13.03.2015. – URL: <https://goo.su/muF9zN> (сұрау күні: 18.11.2022 ж.);
5. Шкляева С.А. Традиции и инновации. Монументальное искусство в метро Алматы. - Алматы: Простор, № 10, 2012 г., С. 184 – 191;
6. 25-я сессия Энергетической хартии завершилась торжественной церемонией вручения наград талантливым художникам. 27.11.2014. – URL: <https://goo.su/Gg47IEd> (сұрау күні: 22.11.2022 ж.);
7. Алматы метрополитені. – URL: <https://goo.su/xWqE> (сұрау күні: 22.11.2022 ж.).

XIX - XX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

Асылбеков Н.С

*Т.Қ. Жүргенов атындағы Қаз Ұ.Ө.А, Қазақстан, Алматы қ.
Ғылыми жетекші- т. ғ.к., доцент Күлдібаев Е.Қ.*

Патша өкіметі қазақ даласын отарлау процесін жалғастыруды аймақтарға орыстандыру саясатынан бастады. Алғы шарты ретінде халық арасына танымал жергілікті ағартушыларды, ғалым, ақындарды өз мақсаттарына пайдалануға тырысты. Олардың қызметке араласуына барлық жағдайды жасай отырып, қолдарынан шыққан еңбектерін еш кедергісіз жариялауына да мүмкіндік тудырды. Дегенмен қазақ ішінен шен-шекпенді көздеген бірен-саран мансапқорлар болмаса, орысша оқыған қазақтар өз еліне қалтықсыз еңбек етуге тырысты [1;113].

XIX ғасырдың 70 жылдары бұратана атанған елдерді оқыту мәселесін Халық Ағарту министрлігі қолға алған болатын. Қазан семинариясы Мәскеудегі миссионерлік қоғаммен бірлесе отырып, бұратана халықтарға арнап оқулықтар мен діни-тәрбиелік бағыттағы кітаптарды шығара бастады. Семинария осы қоғаммен бірлесе 210 орыс тілінде және 12 өзге халықтардың басылымдарын көрмеге қойды. Педагогикалық көзқарас бойынша бұл басылымдардың арасынан бұратана халықтарға арналған әліппе мен орыс тілі оқулығы ерекшеленді. Бұратана халықтар оқитын орыс мектептерінде діни-өнегелік тәрбие беру мақсатында осы мазмұндағы кітаптарды шығару мәселесі де жөнге қойылды [2].

Патшалық Ресей үкіметі қазақ халқын отарлау мақсатында Н.Н. Ильминский, А.Е. Алекторов, В.В. Катаринский, Н.П. Остроумов және т.б. миссионерлерді қазақ жеріне жібере отырып жүзеге асыруға тырысты. М. Мырзахметов көрсеткендей, бұл миссионер ғалымдар алдымен қазақ елінің рухани болымысы мен өткендегі тарихи жолын, психологиясын, мінез-құлқын, салт-сана дәстүрінің ерекшелігін, билеу жүйесін, яғни өздеріне қажет буынның ұрымтал тұстарын терең барлап, зерттей, өздерінің миссионерлік саясатының стратегиялық негіздері мен тактикалық әдістерін, мақсаттарын анықтай жүргізді [3;15].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Оқу-ағарту ісінде дін жолына көбірек көңіл бөлінген «қадымдық» (ескілік) жолдан жаңаша бағытта оқытудың қажеттігін насихаттау өріс ала бастады. Бұны Түркістанда өткен мұғалімдер семинариясының жиырма бес жылдық мерекесінде жасаған баяндамасында Н.П. Остроумов айқын дәлелдеп берген еді. Ол: «Русско-государственные задачи - способствовать слиянию киргиз с русскими в один целый политическо-государственный организм», - деп келтірді

Миссионер Н.И. Ильминский орыс емес ұлттарды орыстандыру саясатын іске асырғандардың бірі болды. Ол орыс емес «бұратана» атанған ұлттарды патша саясатына, дініне тәрбиелеуге құлшыныс жасады. Шығыс халықтарын орыстандыру мақсатында ерекше педагогикалық жүйе жасап, солардың тілінде оқу құралдарын шығарды. Сол арқылы астарлап жеткізе отырып, саналарын улап алуға болатындығын «Станем ли смотреть на инородцев свысока и попирасть их понятия как глупость? Чтобы преподаваемые истины глубоко укоренились в сознании простолюдина, надобно войти в его мирозерцание, принять его понятия за данное и развивать их. Архаически простые и неносложные понятия шаманствующих инородцев могут быть ассимилированы Христианством, наполниться и освятиться его божественным содержанием», - деп жазғаннан аңғаруға болады [4; 20-21].

XX ғасыр басынан Қазақстанда оқытудың жәдитшілдік бағытта оқыту өріс алды. XIX ғасырдың екінші жартысында дүниеге келген жәдитшілдік терминін «жаңарту» деп ұғыну керек. XX ғасырдың басында жәдитшілдік қозғалыс Қазақстанда – алаш, Әзірбайжанда – мусават, Қырымда – милли-фирк, Татарстанда – иттифак әл-муслимин деп аталып келсе, ал, Өзбекстанда – жәдидшілдік атауымен дами түскен. Жәдитшілдік қозғалысы Орта Азияны, Қырымды, Еділ бойын қамтыды. Жәдид ағымы мектеп, медреселерде біркелкі оқу жоспарын, бағдарламасын, арифметика, жағрафия, жаратылыстану, тарих және тағы басқа пәндерді енгізе отырып, оқытуды көтерді.

Жәдитшілдік оқыту әдісін қазақ ұлт зиялылары да қолдаған. Жәдид ағымының көшбасшысы ұлт зиялысы, белгілі түрколог-лингвист Ахмет Байтұрсынов болды.

Ұлт зиялыларының бірі Смағұл Сәдуақасов жәдитшілдіктің мәнін 1919 жылы Омбыдағы «Трудовая Сибирь» журналына жариялаған «Нужды аула» деп аталған очеркісінде «дауыстап оқытудың әдісі, діни іліммен қатар дүнияуи ғылымдар (арифметика, жағрафия, жаратылыстану және т.б.) пәндері өтеді» деп түсіндіре келе, А. Байтұрсыновтың жазу грамматикасының жарық көруінен қазақтар арасындағы бастауыш білім ісі алға жылжыды деп қорытындылаған [5;8].

XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың бас кезінде Қазанда, Уфада, Орынбор сияқты қалалардағы Мұхамедия, Русмания сияқты оқу орындарында діни кітаптармен қатар, дүнияуи пәндер оқытылған. Дегенмен олардың қазақтың ана тілі, қазақ әдебиеті сияқты пәндер болмай, керісінше оқу жүйесі араб, түрік-татар, азын-аулағы орыс тілінде жүргізілді. Түрікшілдік қозғалысының басында тұрған И. Гаспринский «Социальная роль и эволюция ислама в Татарии» деп аталған еңбегінде: «Орыстарды татарлар сияқты бөтенсімейді керісінше орысша білімділікті іздеп мұнысымен ағарту міндетіне бағыттайды. Менің ойымша уақытты босқа жоғалтпай келесі оқу жылынан бастап орыс балаларын да, қырғыз балаларымен қоса оқытатын мүмкіндігінше мұсылмандық діни оқытуды азайтатын мектептер салу керек. Бұл үшін қолайлы орын қырғыздардың қонысында орналасқан орыс қаласы Троицк», - деп жазған болатын [6; 1].

Медреселерде арабша, татарша аралас тілде оқытылуы қазақ жастарына үлкен қиындық туғызды. Мұсылман медреселерінің оқуында араб, парсы тілдерінің де араласып кетуі, көбіне оқулықтарында да осындай түсініксіз, ауыр сөздерге жол берілуі қазақ шәкірттерінің алға жылжуына үлкен тосқауыл болды. «Қазақ» газетінің 2 санында

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

жарияланған «Оренбург, 10 февраль» деген мақалада: «Мұсылман медреселерінде оқығандардың естігені әдеби тілмен жазған кітап, жазғанда да сол кітаптардың тіліне салып еліктеу. Ол әдеби тіл деген қандай тіл? Араб, парсы сөздері көп кіріскен тіл. Неғұрлым араби, парсм сөздері көп қосылса, неғұрлым қара халық түсінуге ауыр, хатта тіпті түсінбейтін болса, соғұрлым әдебилірек болады деп тұтынған жолдан шыққан тіл. Бұл тіл халықтан тумаған, жаны жоқ тіл. Мұсылманша оқығандарымыз әдеби тілмен сөйлейміз, әдеби тілмен жазамыз. Қазақша жазсақ әдеби болмайды деп қазақ тілімен жазуға ұялады, қорынады. Орысша оқығандарымыз қазақ тілімен пікірімізді толық айта алмаймыз, жетпейді, орысша жазғанымыз оңай дейді. Қысқасы, орысша, мұсылманша оқығандарымыз қазақ тілімен жазуға қорынып, біреуі орысша жазады, біреуі әдеби тілмен жазады.

Бұлардың өз тілінен қорынып, жерінетін себебі не? Менің ойлауымша бұл әдеттенуден біреуі орысша оқып, бірі әдеби тілмен оқып қазақша жазу әдетінде болмағандық. Әдетте жоқ нәрсе қалыптан тысқары болып, басында ерсі көрінеді. Қазақ тілімен жазу әдетінде болмаған соң орысша һәм мұсылманша оқығандарымыз қорынады. Бір-біріне жазған хаттарында қазақша жазбайды. Бұлай істеулері ұнамды емес», - дей отырып, «бала сегіз-тоғыз жасынан оқуға түсіп, басқа тілде оқыса, оқитын кітабы да басқа тілде болса, жазғанда да сол кітаптардан үлгі алып жазса, олар қайдан қазақша жазуға әдеттнер» деген қорқыныштың барлығын да жасырмайды. Қазақ жастарын ана тілінде оқытпай, қарттарымыз оларға демеу көрсетпесе, онда қазақ тілінің тағдыры қандай боларлығына күмәнданады [7].

Сөйтіп газет ұлт тілін сақтаудың жолдарын қарастыруды, ол үшін жастарға тілді бағалауды, құрметтеуді түсіндіру қажеттігін, бұл істе «Қазақ» газетінің игілікті істер атқарып отырғандығын, олардың қазақтығымызды сақтауға шақырып, насихат жұмыстарын жүргізіп отырғандығын нақтылап береді.

Ұлт зиялылары және олармен ниеттес болған қазақ азаматтары Ы. Алтынсарин негізін салған қазақтың жазба әдебиетін ілгері бастыруға жаңа заманның талабына лайық жаңа туындылар жазуға білектерін сыбанып кіріссе, екінші жағынан, ХХ ғасырдың басында ана тілімізде туындыларды өркендетуге ат салысқан азаматтар татардың прогресшіл-демократияшыл бағыттағы ақын-жазушыларынан, оқымыстыларынан үлгі-өнеге алды. Бұған қазақ жастары мен татар, башқұрт жастарының әлгіде аталған медреселерде бірге оқып, бірге тұрғаны да үлкен әсер етті.

1906 ж. 31 наурызында тікелей II Николай патшаның басшылығымен үкімет орындары түркі тілді халықтардың жазуын орыс алфавитіне көшіру туралы ережені бекітті. Дегенмен сол кездегі саяси-әлеуметтік жағдайдың шиеленісіп кетуіне байланысты орыс алфавитін бірден енгізуге сескенді. Әзірше бұратаналардың бойын біртіндеп үйрете беру үшін, орыс алфавитін ресми құжаттар мен мектеп оқулықтарында қолданумен шектелу қажет деген тұжырымға келді.

1906 жылы 16-21 тамыз аралығында Нижний-Новгород қаласында бүкілресейлік үшінші мұсылман съезі өтіп, Түркістан өлкесінен, қазақ даласынан, Кавказдан, Еділ бойы мен Қырымнан келген 800-ден астам делегаттар қатысып, Ресей мұсылмандарының 72 тармақтан тұратын бағдарламасы қабылданып, онда саяси, әлеуметтік, экономикалық, діни және басқа да реформаларды жүзеге асыру жолында Ресей мұсылмандарын біріктіру көзделінген еді [8;186]. Бұл съездің өткізілуі түркі-мұсылман халықтырының саяси өмірінің жандануына, нақтылай айтқанда халық ағарту ісін жолға қоюға үлкен септігін тигізді. Барлық мұсылмандар орналасқан жерлерде бастауыш мектептер ашу ісі көтерілді.

ХХ ғасырдың басында қазақ және башқұрт балалары оқитын мектеп-медреселерге арналған оқулықтар шығару ісі қолға алынды. Татар ғалымы А.Ф. Каримуллиннің

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

көрсетуінше, Қазан төңкерісіне дейін жарық көрген 509 қазақ тіліндегі кітаптардың 45-і мектеп, медреселерге арналған оқулық, оқу құралдары, хрестоматиялар болған [9; 206].

Жәдидтік қозғалыстың басты алға қойған негізі діни іліммен қатар, заман талабына сай дүняуи ғалымдардың математика, жағрафия, тарих және т.б. пәндерді оқыту, өсіп келе жатқан жас буынға тәрбие бере отырып, ұлтжандылыққа баулу болғандықтан, осыған сай ұлттық оқу құралдарын шығару маңызды болды. Қазақ жерінде ескі қадымшылдықтан жәдидшілдік жолға түскен медреселерінде бастапқы кезде татар тілімен аралас жазылған оқулықтар оқылды. 1905 жылы Қазанның И.Н. Харитонов атындағы баспаханада екінші сынып шәкірттеріне арналып «Ғақайд» деген атпен оқулық басылып шықты. Бұл кітап медресенің екінші сынып шәкірттеріне арналып, діни мазмұнда болды. Оқулық бес мәселені қарастыруға тырысты. Бірінші ислам дініне тоқталса, екінші таһаратты (тазару) қалай алу, үшіншісінде намаз оқу барысы, ал, төртінші жамағат, соңы бесіншіде рузе закат ушун мәселесіне арналды. Көріп отырғанымыздай, бұл оқулық қадімшілдік бағытта болып, медресе оқушыларын дін мен діннің парыздарын үйретуге арналды. Оқулық 1905 жылы 6 маусымдағы цензура рұқсатымен басылды [10].

1906 жылы Орынбордағы оқу округі комиссиясының құрметті мүшесі Н.А. Бобровниковтың жәрдемдесуімен қазақ, башқұрт мектептеріне арналып оқулықтар жазу қолға алынды. Қазақ балаларына арналған оқулықтар Орынбор оқу округінің қазақ мектептерінің өлкелік инспекторы, Аударма бөлімінің мүшесі А.В. Васильевтің басшылығымен және тікелей бақылауымен дайындала бастады. В.В. Катаринскийдің «Қырғыз (қазақ) грамматикасының» 2 басылымы, Ы Алтынсарин хрестоманиясының 2 басылымы, қазақ-орыс сөздігінің 3-басылымы басылып шығарылса, ал мұғалім Жүрсіновтің орыстың етістік қосымшалары, қазақ әліппесі баспаға әзірленген [11;9].

XX ғасырдың басында ағартушылық бағытта елеулі өзгерістер болды. Мектеп оқушыларына арналған оқулықтар жасау мәселесі қолға алынып, алдыңғы кезекке қойылды. Ұлт мектептерінде ана тілін оқытуға байланысты қолтума әліппе, хрестоматия құралдарын жасауға үлкен мән берілді. Мұғалім, әліппе, төте оқу сияқты ұғымдар сөйлеу тілімізге еніп, оның мазмұны айқындала түсті. Осы ұғымдар төңірегінде пікірлер айтылып, педагогикалық ой-пікірлерге қозғау салды. Сөйтіп қазақ тілінде әліппе жасау ісі қолға алынып, алғаш қазақ авторлары шыға бастады. Бұл ретте А. Байтұрсыновтың оқу құралдарын, М. Дулатовтың есеп кітабын, М. Малдыбаевтың әліппесін және т.б. атауға болады. Негізінде алғашқы оқулықтар орыс оқу құралдарының үлгісіне сүйене жасалынды.

XX басында қазақ зиялылары топтасқан Омбы қаласының баспаханасында оқу құралдары мен А. Ғұмарұлының «Жатпа, қазақ» атты кітабы басылса, ал Уфа қаласындағы татарлардың «Шарк матбуғасы», «Каримов и К°», «Тұрмыш» сияқты баспаханаларынан оқу-ағару саласына қажетті кітаптар шығарылған.

Қазақ тілінде ағартушылық бағыттағы алғашқы оқулықтар жөнінде жазған Г. Смағұлова 1905-1907 жылғы революциядан кейін саяси өрлеу кезеңінен «әдеби тасқын» туындағандығын, педагогтық тақырыптарда жазатын жазушылар қатарының көбейгендігін айта келе, олардың қатарынан Мақаш Қалтаев, Тайыр Жомарбаев, Байбатыр Ержанұлы, Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Байбатыр Ержанұлы, Закария Ерғалиұлы, Әкрам Ғалымов сияқты авторларды атайды.

Мектептерге арнап Мақаш Қалтаевтың «Насихат Қазақия», «Бар уақиға», «Тура жол», Тайыр Жомарбаевтың «Балаларға жеміс», Байбатыр Ержанұлының «Оқуға махаббат», Закария Ерғалиұлының «Қазақ әліппесі», Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «Сарыарқаның кімдігі екендігі», «Хал ахуал», А. Жандыбаевтың «Жас ғұмырым», Әкрам Ғалымовтың «Жастық жемістері», Кенжеғали Абдоллаұлының Сырғалиннің «Қазақтың қамы», «Қазақ балаларына

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

жәрдем» сияқты және тағы басқа кітаптар жарық көрген [12; 14]. Осы кітаптардың көпшілігі діни мазмұнда болғанымен де тәрбиелік маңызы зор болды. Мәселен, Мақаш Қалтаевтың 1912 жылы «Тура жол» деп аталатын кітабының мазмұны діни сарындас болғанымен де баланы жасынан оқуға тарту қажеттігі жөнінде педагогикалық пікір айтылған еді. Ал, Байбатыр Ержанұлының «Оқуға махаббат» кітабы да баланы оқуға талаптандыру, білімге деген сүйіспеншілігін молайту қажеттігіне үндеді.

Алғашқы сауат ашуға арналған әліппе оқу құралы дыбыстық жүйеге негізделмей, әр сөзді ежелеп, жазылу түріне байланыстыра оқыту негізінде жасалынды. Оқытудың аса тиімді жолын іздестіру барысында сөз арқылы емес, сурет пайдалана, балаларды көрген заттарымен байланыстыра сөйлем құрастыру негізінде жаттықтыру жүйесі қалыптасты.

Кейбір педагогтық бағыттағы оқулықтардың тілі татар сөздерімен аралас шығарылды. М. Нұрбаевтың 1910 жылы Уфада жарық көрген «Әліппе» оқулығы осындай аралас тілде, яғни қазақ пен татар сөздерімен қоса қолданыла жазылды. Оның әліппесі әріп-дыбыс әдісіне негізделіп құрастырылды. Оқулықтың кіріспе бөлімінде: «Біз замандарда отандастарымыз болғай ноғай ағайындар жеңіл жолмен балалар үшін өз тілдерінде әліппе кітаптарын тарту қылып, балаларын оқытып, күнбе-күн пайдаланып, бір адым болса да ілгері аяқ басып жатыр», - деп, бұл оқу құралы өмірдің қажеттігінен туындап отырғандығын келтірген [13; 3]. Автор әліппе құралын жасауда екі шартты ұстанды: оның біріншісі, оқытудың жол-жобасы болса, екіншісі, мұғалімге әдістемелік кеңес беру. Әліппедегі әріптерді үйретуде ұстаздың балалардың тиянақты түрде білім алуы үшін ұйымдастыру әдісіне көп көңіл бөлу қажеттігін үндеген. Әрбір әріпті үйретуге бағытталған 42 дәріс арнайы жаттығулармен берілген.

1910 жылы Қазан қаласындағы «Өрнек» баспасынан басылып шыққан Закария Ерғалиұлының «Қазақ әліппесі» де оқу-ағартуды уағыздауға арналған. Ол қазақ балаларының білім алып, үлкен құрметтен көрінуін үндеген, ғылымға шақырған. «Ғылымсыз кісі – соқыр кісі» деп, сол кездегі оқу жүйесін сынға алып, жаңаша оқытуды насихаттаған.

С. Көбеевтің құрастырған екінші қазақша кітабы «Үлгілі бала» деп аталады.

Кітап негізінен С. Көбеевтің педагогикалық еңбектерінің қатарына жатады. С. Қирабаевтың көрсетуінше, кітаптың ішіне енген орыс классиктерінен алынған балаларға арналған шағын әңгімелер Л. Толстойдың «Азбукасы» мен К.Ушинскийдің «Детский мир и хрестоматия» «Родное слово» атты кітаптарынан алынса керек. Осы хрестоматиялық оқулыққа 100 атау кіргізілген. Олардың бірсыпырасы табиғат, география, өсімдік, жан-жануарлар туралы балаларға алғашқы мағлұмат беретін қысқаша материалдар [14;82]. Нақтылай көрсетсек, С. Көбеев бұл кітабында балаларға табиғаттағы бар дүниемен танысуын қалайды. Ол үй хайуандарын, қыр хайуандарын және басқа өзен-суда, құрлықта мекендейтін жәндіктерді енгізе отырып, оқушыларды жануарлар дүниесімен таныстырады.

Жалпы С. Көбеев бұл хрестоматиясын құрастыру барысында негізінен орыс педагогтарының оқу құралдарына көбірек сүйенген. Оның ішінде педагог К.Д. Ушинскийдің оқыту принципін негізге алып, тіпті кейбір шағын әңгімелерді соның әңгімелеріне ұқсас қылып та берген. Оны ғалым С. Қирабаев жоғарыдағы кітабында нақты түрде талдап берген.

Спандияр Көбеевтің бұл оқу құралының маңызы аса зор. Себебі, онда берілген әр өлең, әңгіменің үлкен тәрбиелік мәні бар. Мәселен, кітапта келтірілген 5 шумақтан тұртын «Жетім» деген өлеңінде әке-шешесінен жетім қалған баланың аянышты тағдырын суреттеген. Жазушы С. Мұқанов осы өлең жайында: «Маған, әсіресе, Көбеев жолдастың «Жетім» деген өлеңі ұнады, мұнда бай үстемдігі жүріп тұрған ескі ауылдағы панасыз жетімнің хал-жайы анық суреттелген», - дейді [14;82].

Мұстақым Уфадағы «Ғалия» медресесін аяқтағаннан кейін мұғалімдік қызметін бастап, бала оқытып, мол тәжірибе жинақтады. 1910-1911 жылдары Жетісудағы Мамания мектебінде әрі оқытушы, әрі директор болып қызмет атқара жүріп, дәріс берудің жаңа

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

жолдарын іздестіре бастады. Мектепте оқытылып жатқан оқулықтардың қазақ оқушыларына лайықты ма, соны анықтап, балаларға ұғынықты әрі жеңіл түрде оқытылатын оқулықтың қажеттігін аңғарады. Сөйтіп, қазақ мектеп, медресесіндегі оқыту жүйесін жақсартуда, сапалы білім беруде қандай әдіс-тәсіл қолдану керектігі жолында көп ізденістер жасап, төте жолмен оқытудың тиімділігін дәлелдеп, нәтижесінде осы жолмен оқытатын қазақша оқулық жазуға кірісті [15; 210].

А. Байтұрсыновтың қазақ алфавитін жасауы қалың қазақты патша миссионерлері ықпалынан құтқарды. Ол қазақ тіліндегі барлық дыбыс үндестіктерін сақтай отырып, қазақ тілінің синтаксисі мен этимологиясы жасалды. Араб әрібінде қазақ тілінде мүлде қолданылмайтын он екі әріпін алып тастап, жазу емлесіндегі қиыншылықтарды жойды. Міне, сондықтан оның әліппесін ұлт зиялысы Т. Шонанұлы: «...Ахметтің жаңа алфавиті мен жаңа әліппесі біздің мәдени өркендеуімізге зор пайдасын тигізетін құбылыс еді. Жаңа алфавит тіліміздің таза сақталуына мүмкіндік туғызды. Жаңа алфавит әлемдік мәдениетпен араласа түсу жолын жеңілдетте түсті. Жаңа алфавит халық мектептерінің өркендеуі жолында алып адым жасағаны анық. Ахметтің жаңа оқулықтары жаңа әдістермен, қазақ өміріндегі жағдайға ғана ойластырып қойылмаған, сонымен бірге ең соңғы жаңа методика мен дидактика әдістері тұрғысынан жазылған», - деп бағалады [16; 241-242].

А. Байтұрсыновтай қазақ балаларын оқытуға арнап шығарылған оқылықтардың да басты мақсаты қазақ жастарын білімге, ғылымға деген құштарлықтарын арттыру болды. Оның оқу құралы жазу барысында ұлтымызға жат нышандарды енгізбеуге, тәрбиелік мәні зор мәселелерді көтеруге тырысты.

Қорытынды: 1900-1917 жылдар аралығында Қазан, Уфа, Орынбор және т.б. ірі қалаларда басылып шыққан оқу құралдары Қазақстандағы мектеп, медреселерінде ұзақ уақыт пайдаланылып келді. Бұл оқулықтардың көпшілігі ғылым саласында аса қажетті материалдар ретінде қолданылып келді және олардың маңызы әлі күнге дейін жойылған жоқ.

XX ғасыр басында қоғамдық қызметімен халық арасына кең түрде танылған оқу кітаптарының авторларының ой-пікірлері, идеялары өлген жоқ. Ұрпақ тәрбиелеуде әлі күнге дейін құнды пікірлері кәдеге асып, олардың оқулықтарындағы кейбір тәжірибелер қазіргі таңда ұлтжанды, әдепті ұрпақтың өсіп шығуына қолданылып та жүр. Сондықтан XX ғасыр басындағы мәдени-ағартушылық бағыттағы еңбектер халық игілігіне асты деуге де болады.

Пайдаланылғын әдебиеттер:

1. Елеуқенов Ш., Шалғынбаева Ж. Қазақ кітабының тарихынан (Ежелгі дәуірден 1917 жылға дейін). – Алматы: Санат, 1999. – 192 б.
2. ТР ҰМ. 93-қ. 1-т. 712-іс. 85, 154-пп.
3. Мырзахметов М. Қазақ қалай орыстандырылды. – Алматы: Атамұра-Қазақстан, 1993. – 128 б.
4. Ильминский Н.И. Избанные места из педагогических сочинений днях его жизни. – Казан, Типография Императорского Университета, 1892. –136 с.
5. Сәдуақасұлы С. Екі томдық шығармалар жинағы.– Алматы: Алаш, 2003. – 2- том - 360 б.
6. Гаспринский И. Социальная роль и эволюция ислама в Татарии. - Казань, Татарское книжное издательство, 1979. – 180 с.
7. «Қазақ» газеті. 1913 жыл / Құраст.: С.О. Смағұлова, Ғ.К. Әнес, Т.А. Замзаева. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 480 б.
8. Жораева Г. Садри Мақсуди және түркі-мұсылман халықтарының азаттық қозғалысы // Отан тарихы. – 2005. – №3.
9. Кәримуллин Ә.Г. Безнең қардәшлек: Мәкаләләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. – 335 б.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

10. Ғақайд. Ибтидай мектептерінің екінші сынып шәкірттері үшін (ғибадат исламиенің) бірінші жазидтары. – Казань: Лито-типография И.Н. Харитонова, 1905. – 25 с.
11. Отчет Переводческой комиссии (Братства Св. Гурия) за 1906 год. –Казань, 1907.
12. Смағұлова Г. Алғашқы оқулықтар. –Алматы: Мектеп баспасы, 1976. – 60 б.
13. Нұрбаев М. Әліппе. – Уфа, 1910
14. Қирабаев С. Спандияр Көбеев. Өмірі мен жазушылық қызметі. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1958. – 160 б.
15. Смағұлова С. Қайраткер Мұстақым Малдыбаевтың мақалалары мен оқулықтары // Көрнекті мемлекет қайраткері Д.А. Қонаевтың 100 жылдығына арналған «Нұрпейіс оқулары» аясындағы «тарих және тарихи тұлғалар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2012. - 301 б.
16. Телжан Шонанұлы мұралары (шығармалары, зерттеулер және мақалалар). – Алматы: Ел шежіре, 2007. – 368 б.

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ В ЭСТРАДНОЙ КУЛЬТУРЕ КАЗАХСТАНА

*Ахатов А. С.
КазНАИ им. Т. Жургенова
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – к.ф.н., профессор Мусагулова Г.Ж..*

Abstract

Vocal performance plays a special role in the study of the history of national art. However, this area of musical creativity is little studied. Vocal art as a peculiar phenomenon of artistic culture occupies a special place. Modern pop music of Kazakhstan is associated with national traditions, a variety of genres, various creative and artistic and aesthetic guidelines. In this study, the key place is occupied by the problem of the relationship of Roza Baglanova's creativity with the formation of the song genre in Kazakhstan, which requires reference to scientific works reflecting various aspects of musical performance. Performance as an independent activity includes a number of complex aspects, the disclosure of which requires the active involvement of the potential of not only musical and theoretical disciplines, but also sciences such as aesthetics, ethics, sociology, psychology, cultural studies. Rosa Baglanova is the pinnacle of performing skills in the Kazakh stage. It is impossible to find a person all over the world who does not know at least one of the works from the repertoire fund of the famous singer: "Ah, Samara, gorodok", "Inkarim-ai", "Ak mandaily", "Ademi au", "On a sunny meadow", "Katyusha", "A girl's Dream", "Songs for whom we missed", "Ainalayyn", etc. The article contains a study on the creative merits, personality formation and contribution to the vocal musical art of the Kazakhs of the heroine, the famous Rosa Baglanova. Performances at the fronts were awarded with the medal "For Military Merit", two Orders of Lenin and the Red Banner of Labor, the Orders of Friendship of Peoples, the Badge of Honor and Otan, for the best labor and creative activity by the People's Hero of the Republic of Kazakhstan, the public and International award "Tarlan". The relevance of the article lies in the coverage of the multifaceted activities of Rosa Baglanova, in particular, the issues of formation and development of personality, in the description of tours to countries such as Hungary,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

China, Poland, Czechoslovakia, Afghanistan, India, Austria, Belgium, Burma, Sweden, Canada. The period of her formation as a personality was marked by a new stage in the Kazakh musical culture. The creativity of Rosa Baglanova has reached a world-class level thanks to the unique natural talent and originality of her extraordinary personality. Originality in the interpretation of diverse, artistic images gave Kazakh vocal music an important meaning.

Введение

Поп-музыка - это музыка обладающая определенной художественной формой, которая призвана для развлечения широкой публики. Обычно это танцевальная музыка, различные песни, произведения для эстрадно-симфонических оркестров и вокально-инструментальных ансамблей.

Эстрадную музыку часто сравнивают с понятием «легкая музыка» [1, С. 77]. Эстрадная музыка включает в себя особые жанры: традиционный романс, современная лирическая песня, пение в танцевальном ритме с инструментальным сопровождением. Главное, что объединяет многие виды эстрадных песен, это то, что авторы стремятся к формированию мелодии таким образом, чтобы она была доступной и легко запоминалась.

В 20-е годы 20 века казахский народ был вынужден изменить свой образ жизни. Экономические и демографические аспекты и процессы этого периода очевидны во многих странах. В 30-е годы 20 века в Казахстане ведущее место заняло создание новой социалистической культуры.

Известный английский ученый, культуролог и этнограф Э. Тейлор (1832-1917) в своем известном труде «Первая культура» сказал: «Разные этапы культуры показывают ее постепенное развитие, становятся наследием минувшей эпохи и играют важную роль в формировании будущего» [2, 216]. На основе этой мысли, изучая становление эстрады в целом, можно классифицировать направления ее развития в стране, разделив их на три этапа. Первый - это искусство исполнителей XVIII-XIX веков - артистов и чаншаров, выступавших на свадебных тоях и ярмарках по стране - Айдарбек, Кундебай, Текебай, Тонтай, Торсыкбай и др. В этот период произошло национальное духовное возрождение, был период развития в таких народных искусствах, как инструментальная музыка, песня, поэзия. По мнению академика А. К. Жубанова (1906-1968), «композиторы XIX века больше внимания уделяют коренным проблемам своего времени, важнейшим общественным явлениям», это связано с идеей антологии казахской музыки в целом и отражается в развитии авторских песен 19 век, их пятистиший, припев в двух частях, встреча общих слов в песнях [3, с.10].

Второй этап – это исполнители и пропагандисты 20 века, композиторы А. Жубанов, Э. Брусиловский, Л. Хамиди, певцы Ж. Омарова, Р. Багланова, Б. Толегенова, Э. Серкебаев, оказавшие влияние на формирование казахской эстрады. в начале 20 века, в советское время. Существенный вклад смогли внести и другие исполнители. Все артисты этого периода работали профессионально и внесли значительный вклад в казахстанскую эстраду.

Третий этап - это время, когда казахстанская эстрада преобрела более профессиональный характер. Становление казахского искусства в период с 1950 по 1980 годы включало в себя творчество таких композиторов, как Б. Байкадамов, А. Еспаев, Ш. Калдаяков, Н. Тылендиев, Э. Хасангалиев, А. Бейсеуов, К. Дуйсекеев. Другими словами, творческая работа велась на новом профессиональном уровне.

Зульфия Касимова в статье «Возрождение традиционного музыкального творчества в эстрадном искусстве» делает следующий вывод о современном направлении эстрадной музыки в Казахстане и ее развитии: «Казахстанская эстрадная музыка в основном отличается своими национальными качествами». Это явление вызвано синтезом основных элементов

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

национальной музыки и поп-музыки западных стран. Его корни связаны с периодом становления академической музыки европейского стиля в Казахстане. Народная песня, романс, вальс, возникшие во второй половине 20 века, являются проявлением соединения этих европейских жанров с народной песней. Такие композиторы, как М. Толебаев, Н. Тлендиев, Ш. Калдаяков облекли казахскую музыку в новую форму и стали первой ступенью отечественного эстрадного искусства. Безусловно, эти жанры привлекали внимание своей эстетической красотой, мелодичностью, глубиной мысли» [5, с. 29], однако увеличение легкими эстрадными песнями, формирование профессионального певческого искусства и вокальной школы в нашей истории, вызывает тревогу тем, что в настоящее время снижается музыкальная грамотность казахских композиторов.

Один из путешественников, востоковед Петр Паскино, охарактеризовал профессиональных музыкантов местной казахской общины как «певцов особого рода». Точно так же зритель Адольф Янушкевич, присутствовавший на выступлении казахстанского певца, описывает его следующим образом: «...это был мастер-певец со «смелым и харизматичным голосом» небывалой легкости и мастерства. Сегодня среди казахстанцев немало исполнителей мирового уровня, победителей международных музыкальных конкурсов и песенных концертов [6, с. 176]. Уникальной среди них является Роза Багланова, которая смогла удивить своей неповторимой вокальной техникой, что делает казахское певческое мастерство достойным высокой оценки. Ее творчество играет важную роль в становлении национального певческого искусства и вокальной школы Казахстана. Трудно переоценить ее вклад и значение в развитии искусства. Создаваемые ей художественные образы, порой сложные и актуальные, хорошо запоминаются. В середине 20 века казахская виртуозность, вокальное и сценическое творчество завоевали истинное уважение любителей певческого искусства. Песни казахских, российских и зарубежных композиторов в исполнении Р. Баглановой вошли в репертуар Казахской государственной телерадиокомпании в многочисленных записях, а концерты, спектакли и документальные фильмы с ее участием имели большой успех. Для того чтобы понять своеобразие певческого и актерского образа Р. Баглановой, необходимо понять и изучить генеалогию ее вокальной школы, основные принципы которой составляют основу мастерства артистки. Она сочетала в своем творчестве баланс актерского, музыкально-драматического и вокального мышления. Р. Багланова дополняла свои методы наблюдениями за психологией персонажей, изучением истории, философии, музыкальных и художественных произведений. Певица смогла изобразить внешний и внутренний облик своих персонажей и показать их через призму своей индивидуальности. Сегодня, к сожалению, исполнительство Розы Баглановой остается малоизученным, мало публикаций, в полной мере раскрывающих личность певицы, а также анализирующих ее творчество и методику преподавания в вокальной школе.

Материалы и методы

«...Вокальное произведение обычно пишется на стихотворный текст. В нем сочетаются творческое вдохновение поэта и музыкальные переживания, возникающие из поэтических образов композитора» [7, С. 45]. В вокальном сочинении тесситура является показателем энергетического тона персонажа (голоса), напряженности, накала эмоций (ситуации). «Высокие ноты» — это богатый ресурс для композиторов для создания кульминаций и горячая тема для выступающих певцов. Рост тесситуры певца физиологически связан с повышением уровня нервного возбуждения, т. е. отражается энергией, поступающей в зал.

Подобное исполнение можно полюбить за формирование личного образа, не за искусство певца, а за его личные черты, за его особые качества на сцене, за его связь с

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

народом. Это зависит от уникальной, мистической силы и личности исполнителя. Вклад Розы Баглановой в искусство казахского пения огромен. Она является одним из основателей казахской певческой школы. В репертуаре певицы одновременно развивались особые творческие направления. В частности: русские, узбекские, таджикские, украинские, грузинские, азербайджанские, киргизские, монгольские, чешские, венгерские, китайские, корейские, индийские, шведские песни нашли гармонию в ее исполнении. Поговорим об общих исполнительских особенностях певицы. Голос Розы был сопрано [8, :135]. При становлении певца, как настоящего профессионального музыканта в области певческого искусства, особое значение имеют требования к звучанию голоса, как к звучанию благородного музыкального инструмента. Технически совершенное пение (вокальная школа) является фактором, который в первую очередь оценивается мастерством певца, а также сохранением фонетической ясности вокальной речи, тембрально богатого и в то же время яркого, летящего звучания голоса, динамичного и высокоустойчивого в диапазон не менее 2 октав. Это одно из главных требований профессии артиста, необходимое условие, позволяющее певцу реализовать свои творческие замыслы.

Исполнительское искусство Розы Баглановой – результат огромного труда и бесконечной любви к певческому искусству. По ее словам, самое сложное в певческом искусстве - это постоянно сохранять образ. В 1955 году Роза Багланова получила звание Артистки Казахской ССР, в 1967 году получила звание Народной артистки СССР, в 1996 году получила звание Народного Героя, 8 февраля 2011 года в возрасте 89 лет была награждена орденом Народной артистки СССР и Казахстана, Халык Қаһарманы- серебряно-голосая певица казахской эстрады [10, с. 43].. Своим приятным характером и приятной улыбкой она приносила солнечный свет в сердца людей со всего Советского Союза. Концерты на передовой отмечены медалью «За боевое мужество», двумя орденами Ленина, «Трудового Красного Знамени», «Дружбы народов», «Знак Почета» и «Отечество» за лучшие трудовые и творческие заслуги. Ей присвоено звание Народного Героя Республики Казахстан. Сегодня ее именем названы улицы, школы, музыкальные учреждения. А на родине, в Казалинском районе, память великой певицы почитают с особым почтением. Например, районный дом культуры уже более десяти лет носит имя Розы Баглановой, ее именем названа одна из главных улиц села Айтеке би. У Розы Баглановой есть произведения о ее бесконечной любви к людям. По словам председателя районного Совета ветеранов Оразгали Бекпанова, она всегда обращалась к людям со словами «Я буду рядом с тобой», «Дорогой мой», и никогда не позволяла себе относиться к собеседнику равнодушно. Такова была ее натура, она любил жизнь и людей.

Результат исследования

Розе Баглановой принадлежит особое место в становлении певческого искусства Казахстана. Благодаря особому таланту и трудолюбию она смогла достичь больших высот. Как быстро она впитывала каждую ноту, каждую фразу, совершенствуя свое мастерство певицы. В ее творчестве нет ничего второстепенного, все важно, каждая роль в каждом произведении имеет особое место. Для Розы Баглановой каждая песня в ее репертуаре имеет огромное значение. В каждом своем произведении она стремится полностью раскрыть свой исполнительский потенциал, прочувствовать его, понять и придумать историю. Для многих современных певцов это пример безграничных возможностей человеческого потенциала. Мы постарались показать, что творчество певицы по-прежнему современно и актуально для сегодняшних певцов. Мы считаем, что нам удалось раскрыть вокальные данные Розы Баглановой в ее творчестве.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

В целом, методические рекомендации Розы Баглановой по творческому пути могут быть полезны студентам и преподавателям. В рамках одной статьи невозможно раскрыть все стороны личности певицы. Это человек большого ума, культуры, исключительной скромности и доброты. Певица с большой буквы, она пробилась в жизни своим трудолюбием и любовью к искусству. Мы считаем, что несправедливо не проявлять уважения к этой особой певице, ее высокому мастерству и таланту. Большим трудолюбием и творчеством она развивала казахское певческое искусство и оставила особое наследие как его пропагандист, это история большого уважения и личного развития.

Обсуждение

До сих пор самым распространенным в вокальной методике и педагогической практике является убеждение, что звуком занимается певец и педагог. Исследователь Л. Дмитриев объясняет психофизиологический механизм формирования певческих навыков в соответствии с пониманием первостепенного значения слуха и слухового контроля: «...Процесс обучения следует рассматривать по следующей схеме. Для того, чтобы что-то сказать, прежде всего, нужно ясно представить себе звук, фразу, которую нужно пропеть, т.е. Звуковая функция, когда она представлена, представляет собой стандартное воспроизведение для сравнения с результатом после его тестирования. Это также регулирует систему движения, поэтому данный способ можно назвать методом регуляции. Звуковой образ создает соответствующий двигательный образ, какими движениями можно добиться такого звука, как его можно воспроизвести» [7, с. 246].

Роза Багланова уделяет большое внимание дикции, будь то русская или казахская, а также фонетическим особенностям языка, на котором исполняется произведение. Одно из отличий вокала от речи в том, что они используют разные типы дыхания. Если в речи дыхание поверхностное с легким напором, то в пении напор нарастает и дыхание становится более глубоким. Когда мы говорим, мы используем грудной голос, основной тон которого изменяется до одной октавы, а когда мы поем, мы используем грудные и головные звуки, а также смешанный регистр, и изменение основного тона до двух октав. Высота звука при пении строго фиксирована — она зависит от вокальной мелодии произведения, а в разговорной речи звучание зависит от особенностей определенного языка — следует уровню просодических норм. Просодические речевые нормы относятся к тональным, динамическим и временным характеристикам речи, функционирующим на уровне слогов, ритмических манер, синтагм и фраз. Это, прежде всего, показатель самобытности языка, его непосредственной связи с культурой народа.

Заключение

Мы можем с гордостью отметить Розу Багланову, известную казахстанскую певицу, умевшую много работать над своими личными качествами. В интерпретационном анализе мы попытались показать, что творчество Баглановой по-прежнему современно и актуально для сегодняшних эстрадных исполнителей. На примере творческого репертуарного фонда, созданного ею, мы показали, как певица подошла к созданию художественных образов своих персонажей. Опыт Розы Баглановой в подготовке будущих певцов бесценен. И это будет актуально, ведь в настоящее время в эстрадном певческом искусстве Казахстана мало исполнителей с таким богатым исполнительским опытом. Опыт и высокое мастерство Розы Баглановой, несомненно, заслуживают большего внимания со стороны подрастающего поколения певцов, которым не всегда объясняют, как научиться казахскому исполнительству. В целом Роза Багланова – профессиональная певица-солистка. Все ее труды бесценны. Невозможно раскрыть все стороны личности Розы Баглановой. Это человек

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

большого ума, культуры, необычайной скромности и доброты. Певица с большой буквы в казахской и советской музыкальной культуре. Мы считаем несправедливым не проявить уважение к этой особенной женщине, певице, ее высокому мастерству и таланту. Современный певец должен обладать рядом знаний, умений и навыков. Необходимо обладать глубокими познаниями в некоторых областях науки, напрямую влияющих на понимание вокального совершенствования: физиология, психология, культурология и музыкальная акустика.

Список литературы:

- 1 Карамолдаева Г.Ж., Карамолдаева Д.А. Становление эстрадной музыки. -Алматы: КазМемКызПУ, 2012. - 136 с.
- 2 Мировое искусствознание. Три тома. 3т. Искусство музыки. - Т. Коныратбай. Алматы: Улке, 2009. - 480 стр. ISBN 978-601-253-0 11-7
- 3 Казахская музыка. Антология. Пять томов, 4 тома. Творчество профессиональных народных композиторов. (вторая половина XIX века - начало XX века): Алматы. Казахпарат. 2006. 642с.
- 4 Мухитденова Б.М. «Развитие музыкального эстрадного искусства и артистизма казахстанских исполнителей» (6д041600-Диссертация на соискание ученой степени доктора философии искусствоведения).- Алматы, 2018. 160 с.
- 5 Касимова З. Возрождение традиционных музыкальных произведений в эстрадном искусстве / Центральноазиатский искусствоведческий журнал. 2020. - 5/3. Сентябрь МРНТИ 18.41.85.- 28-39 с.
- 6 Восприятие казахской музыки зарубежными слушателями в интерпретации современных зарубежных композиторов (Акпарова Г., Жумабеокова Д., Акпарова Г., Кузембай С., Бисенбаева и др.) Дата поступления Сентябрь 2019, Том 10.
- 7 Герсамяя И.Е. К вопросу о психологии творчества певицы. - Тбилиси: Мецниереба, 1985. - 164 с.
- 8 Богданов И. А. Художественная структура эстрадного номера и основные методологические принципы его создания: (Дисс. ... доктор искусствоведения). 17.00.01. – СПб, 2005. – 398 с.
- 9 Певица, вошедшая в историю / Ботай К. Кызылординская областная интернет-газета..
<https://oldru.kyzylorda-news.kz/news/lifnews/18514-pevica-stavshaya-chastyu-istorii.html> (5 Сәуір 2020)
- 10 Абикеюль Кабылаш Профессиональное певческое искусство: методическое пособие к учебнику. — Алматы, 2004-43 с.
- 11 Марио Мелани. Поговорим немного о вокале. Алматы, 2010 г.
- 12 Развитие голоса. Координация и обучение. 3-е изд., перераб. - СПб.: изд."Лань", 2003 -192 с., ил.- (Учебник для вузов. Специальная литература) ISBN 5-8114-0207-4

ИЗУЧЕНИЕ НЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Ахмеджанова О. С.
преподаватель межфакультетской кафедры русского языка
НУУз им. М. Улугбека
г. Ташкент, Республика Узбекистан

Abstract

The article considers the issues of neologism formation, different points of view on the concept of "neologism" and areas of research on occasional formations.

Движущей силой научной мысли выступают стремительно меняющиеся новые общественно-политические, социально-культурные и соответственно языковые условия. Неология – молодая отрасль лексикологии, находящаяся в состоянии постоянного развития. Тем не менее корни неологии как науки о новациях в языке лежат, на наш взгляд, в русской академической лексикографии XIX века. Именно в ней были заложены основы изучения проблем развития русского языка, теории будущей лексикологии. Вопрос о новых единицах языка тоже впервые был поставлен лексикографами.

Во второй половине XX века огромный приток новых слов и необходимость их описания обусловили создание особой отрасли лексикологии – неологии – науки о неологизмах – новых словах, обозначающих новые предметы и понятия, но еще не вошедших в активный словарный состав языка [1, с.6].

С развитием и укреплением неологической отрасли лексикологии определился и круг ее проблем, связанных с разноаспектным изучением неологизмов русского литературного языка. Одновременно ведутся исследования в области лексикографической репрезентации неологизмов. Качественно новым этапом в решении вопросов лексикографии инноваций стали специальные словари новых слов, значений и выражений. С начала 70-х годов XX века, когда почти одновременно вышли в свет близкие по характеру и объему неологические словари русского, английского и французского языков, стало возможным говорить о появлении новой лексикографической специализации со своей теоретической базой [2].

В современной же неологии можно выделить два основных направления:

- 1) исследование специфики обновления словарного состава языка – неологизм как объект неологии;
- 2) выявление и изучение проблематики, связанной с лексикографированием неологизмов – неологизм как объект неологии.

Особый вклад в формирование современных представлений теории неологии внесли крупнейшие лингвисты И. А. Бодуэн де Куртенэ, А. А. Потебня, М. М. Покровский, Л. В. Щерба, А. М. Селищев, В. И. Чернышев, Н. С. Державин. Таким образом, основы теории нового слова были заложены в языкознании еще в 1-й половине XX века. Становление неологии, как особой теоретической области лексикологии, относится ко 2-й половине прошлого столетия. На этом этапе ее развитию особенно способствовали работы А. А. Брагиной, Р. А. Будагова, Е. В. Розен, Н. И. Фельдман, Г. О. Винокура, В. Г. Гака и др.

Особое место в формировании теории неологии и неологии принадлежит Ю. С. Сорокину и Н. З. Котеловой, основателям русской неологической лексикографии. Исследованию лексико-семантических и фразеологических новшеств 2-ой половины XX века посвящены работы Н. З. Котеловой, Е. В. Сенько, Н. С. Никитченко, И. А. Кулинич, В. Д. Бояркиной, С. И. Алаторцевой и др.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Слову, как главной, центральной единице языка, причастной ко всем его уровням, посвящены многочисленные лингвистические исследования. Многие исследователи говорят о неогенном буме (Земская Е.А., Колесов В. В., Костомаров В. Г., Шапошников В. Н. и др.), о лексическом взрыве в русском языке конца XX века (Скляревская Г. Н.). Новые формы общественных отношений нашли отражение в разных языковых процессах: в словообразовательных неологизмах, в освоении большого количества заимствований, в стилистическом транспонировании, в процессах деархаизации, в разнообразных семантических изменениях разных групп лексики русского языка. Лингвисты, исследующие основные тенденции в сфере современной неологии, отмечают, в частности, следующие явления:

1) активное пополнение неологизмами различных групп лексики: экономической терминологии (Китайгородская М. В, Ларионова Е. В. и др.), языка информатики (Подчасов С. В. и др.), языка современной прессы (Гаглоева Э. Х., Какорина Е. В., Костомаров В. Г., Попова Р. Н.), профессиональной речи (Воронина Н. В. и др.), различных жанров разговорной речи (Китайгородская М. В., Розанова Н. Н., Голанова Е. И. и др.) и т. д.;

2) активизацию заимствования и употребления иноязычных слов (Крысин Л. П., Гольцова Н., Ларионова Е. В., Тимофеева Г. Г. и др.);

3) семантическую и стилистическую динамику лексики русского языка в конце XX века (Алаторцева С. А., Васильев А. Д., Ермакова О. П., Какорина Е. В., Шапошников В. Н. и др.);

4) возникновение культурно-речевых проблем под влиянием огромной массы неологизмов, особенно относительных.

Сложность охвата, выделения и описания объектов, объединяемых понятием «неологизм», заключается в относительности самих понятий «новое» и «старое». Понятия «новый», «старый» историчны по своей сути, они означают изменчивость, реализацию движения. По этому поводу замечено, что абсолютно новых слов в природе не существует [3, с.53-61]. Многие неологизмы, возникнув как обозначение актуальных в данный момент, но недолговечных явлений и реалий, уходят из языка вслед за обозначаемым явлением при его исчезновении или утрате актуальности [4, с.15-23]. То, что понятие неологизма отражает исторические и относительные во времени языковые явления, хорошо известно лексикологам, лексикографам, занимающимся историей языка.

Судьба неологизмов складывается по-разному. Одни из них, просуществовав незначительное время, отвергаются языком или переходят в состав историзмов, другие закрепляются лишь в определенном контексте, третьи, становясь социально необходимыми, интенсивно используясь, прочно (и часто очень быстро) входят в язык, утрачивая качество новизны. Само понятие новизны может рассматриваться объективно, по времени появления слова, и субъективно, как ощущение необычности и свежести слова носителями языка. Неологизмы могут быть вызваны внешними факторами (от внеязыковой действительности) и внутренними (от закономерностей самого языка и словотворчества).

По мнению С. С. Волкова и Е. В. Сенько, неологизмы вызванные к жизни внутренними, собственно языковыми причинами, «не означают новых предметов и понятий, они используются для наименования уже бытующих реалий, которые прежде обозначались либо описательно, либо уже известным в языке отдельным словом... поэтому они менее заметны, экспрессия новизны в них выражена не столь ярко; в ряде случаев их обнаружение связано с известными трудностями» [5, с.44].

Не все в вышеприведенном высказывании представляется бесспорным. Прежде всего, впечатление яркой новизны может быть связано с новой, оригинальной точкой зрения на предмет, оценкой его. Кроме того, именно, наименования, вызванные к жизни внутренними

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

причинами, создают впечатление яркой новизны и оригинальности. По видимому, вышеприведенные авторы в данном высказывании не разграничивают окказиональных и потенциальных слов.

В лингвистической литературе представлены и другие точки зрения на критерии выделения неологизмов, как, например, отнесение к ним новых слов, не отмеченных словарями, или слов, перемещающихся в «языковом пространстве» (из одной сферы употребления в другую) и др.

Наиболее разработанной и общепринятой точкой зрения на определение неологизма является позиция Н. З. Котеловой, которой характерен широкий подход к новым словам. Внимательно изучив и проанализировав существующие взгляды ученых-лингвистов на определение неологизма и выделение его критериев, Н. З. Котелова нашла их верными, но неполными и предложила свою систему «параметров-конкретизаторов». Автор считает, что понятие неологизма необходимо определять онтологически, т.е. по сущностным, отличительным параметрам: 1) «время»; 2) «языковое пространство»; 3) вид новизны языковой единицы: новым может быть не только слово, но и значение слова (семантический неологизм), а также неразложимое сочетание слов (идиома); 4) связан с установлением структурных признаков новизны самого слова: какие структурные признаки слова позволяют считать его неологизмом, т. е. предполагает выявление закономерностей словообразовательной системы в структуре неологизмов, а также заданности и спонтанности в каждом конкретном случае [6, с.22]. Определение неологизма Н. З. Котеловой основано на понимании неологизмов как социально-исторической категории с учетом многосторонней относительности понятия «новое».

При рассмотрении дефиниций понятия «неологизм», данных различными исследователями, становятся очевидными две точки зрения, два отношения, заключающиеся в том, что термин «неологизм» применяется как к словам, появившимся в языке для обозначения новых, ранее не существовавших понятий, возникающих в процессе более глубокого познания человеком объективного мира, так и к словам, по-новому обозначающим уже существующие понятия (новая форма – старое понятие), и словам, приобретающим новое значение.

Так, приверженцы первой точки зрения считают, что неологизмами называются слова или фразеологические обороты, которые вошли в язык в связи с ростом культуры и техники, с развитием или изменениями в быту и условиях жизни людей и ощущаются говорящими как новые (Арнольд И. В., Ахманова О. С, Котелова Н. З., Юшманова Е. В.). Они определяют неологизм как слово или оборот, созданные (возникшие) в языке для номинации нового (прежде неизвестного) предмета или для выражения нового понятия.

А сторонники другой точки зрения (Вакуленко О. Л., Олексененко Н. Г., Степанова М. Д., Чернышева И. И.) считают, что неологизмы – это новые слова или фразеологические единицы, созданные на основе собственных средств языка, заимствованные или существующие в языке, но коренным образом изменившие свое значение, они появляются в языке в данный конкретный период его развития в связи с изменениями условий жизни общества, а также в связи с достижениями в научно-технической области с целью выразить новые стороны, признаки существующих понятий, уточнить старые понятия (в случае возникновения смежных понятий), выразить старые понятия в тех случаях, когда возникает необходимость в более усовершенствованной форме выражения данного понятия или в выражении эмоционально-эстетической оценки уже существующего понятия. Основная идея подобного определения такова, что к неологизмам относятся все новые слова без какого бы то ни было ограничения: «Всякое новое слово, возникшее в языке тем или иным путем, является неологизмом» [7, с.54].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

В современных работах по неологии рассматриваются и словообразовательные неологизмы (Земская Е. А. [8, с.90-141], Костомаров В. Г. [9, с.158], Шапошников В. Н. [10, с.174] и др.). Отдельные группы деривационных неологизмов современного русского языка исследуются преимущественно в аспекте словообразовательных моделей, по которым они созданы, а также с точки зрения особенностей их мотивационных баз.

Для предварительного ответа на вопрос, что же в языке можно считать неологизмом, обратимся к определению этого понятия различными лингвистами, к их пониманию сущности и объема этого термина. Некоторые лингвисты предлагают разграничить понятия «неологизм» и «новообразование», указывая на наличие у них ряда отличительных признаков. Они считают, что различия между новообразованиями и неологизмами заключаются в том, что новообразования возникают в языке как первоначальные и единственные пока названия новых, ранее неизвестных понятий, а неологизмы появляются как синонимы, несущие дополнительную информацию, как коннотативные оттенки к уже существующим понятиям. Новые слова различаются также и по причинам их возникновения: в появлении новообразований основная роль принадлежит экстралингвистическим факторам, в возникновении же неологизмов взаимодействуют интра- и экстралингвистические причины. Различными являются темпы перехода новых слов с периферии ближе к центру лексической системы: новообразования гораздо быстрее проделывают этот путь по сравнению с неологизмами, которые медленно (и только часть из них, наиболее точно отвечающая нуждам носителей языка) перемещаются по направлению к центру лексической системы.

Из данного определения следует, что новообразования более стабильны в системе языка, а неологизмы, напротив, неустойчивы, могут легко выпадать из языка и переходить в историзмы и архаизмы, не успев в нем закрепиться. Лексические новообразования возникают в языке науки, техники, культуры, политики, то есть в литературном, письменном языке. В свою очередь, неологизмы, как правило, появляются первоначально в устной, разговорной речи. Разные сферы появления определяют и соответственно разные сферы употребления новообразований и неологизмов, особенно в начальный период их существования, пока они еще не получили всеобщего употребления [11, с.150].

Появление нового слова является результатом борьбы двух тенденций – тенденции развития языка и тенденции его сохранения. Это обусловлено тем, что в языке существует довольно сильная тенденция сохраняться в состоянии коммуникативной пригодности [12, с.23].

Однако для того, чтобы более адекватно отразить, воспроизвести и закрепить новые идеи и понятия, язык вообще и лексика в особенности вынуждены перестраиваться, дифференцироваться, порождать новые единицы. При этом появление нового слова не всегда вызвано прямыми потребностями общества в новом обозначении. Зачастую появление нового слова – это результат устранения омонимии, т.е. при создании новой лексической единицы зачастую действуют чисто внутриязыковые стимулы.

Рассмотрев вопрос изучения неологизмов в современных лингвистических исследованиях, можно сделать вывод, что обзор некоторых определений понятия «неологизм» показал неопределенность и расплывчатость понимания этого явления. Приведенные определения понятий «новое слово», «неологизм», «новообразование» убеждают нас в том, что объем этого термина неоправданно большой, само понятие очень широкое, а критерий определения понятия «неологизм», с одной стороны – произволен, с другой – объективен.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Список литературы:

1. Заботкина.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1989.
2. http://gramota.ru/slovari/types/17_17
3. Розен Е. В. Новая лексика в современном немецком языке // Иностранные языки в школе. №4. – 1966.
4. Складаревская Г. Н. Новый академический словарь: объект, типологические признаки, место в системе русской лексикографии // Очередные задачи русской академической лексикографии. – СПб., 1995.
5. Волков В. В., Сенько Е. В. Неологизмы и внутренние стимулы языкового развития // Новые слова и словари новых слов. – Л., 1983.
6. Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. – Л., 1990.
7. Степанова М. Д., Чернышева И. И. Лексикология. – М., 1986.
8. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства // Русский язык конца XX столетия (1985-1995).– М., 1996.
9. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – М., 1994.
10. Шапошников В. Н. Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом отображении. – М., 1998.
11. Будагов Р. А. Новые слова и значения // Человек и его язык. – М., 1976.
12. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию. – М., 1977.

ЯЗЫК И КУЛЬТУРА

*Ахмедова М. Х., к.п.н., доцент, Калинина О.Н., ст.преподаватель
Межфакультетская кафедра русского языка
НУУз имени Мирзо Улугбека
г.Ташкент, Республика Узбекистан*

Язык как форма культуры увековечивает плоды мышления и культурные ценности во времени и пространстве, которые постоянно предполагают друг друга и способствуют взаимному существованию и развитию. Мышление свойственно только человеку. Оно существует совместно с трудовой и речевой деятельностью людей. Мышление проявляется через речь и кодируется в языке как его последствие.

Язык зеркало души нации. В языке отражается искусство, литература, история, традиции, мировоззрение, чаяния, патриотические чувства нации. Каждое слово и каждая его форма есть результат мышления и чувствования. С помощью языка выражаются особенности Родины и народа. Уважение к родному языку и уместное пользование его бесценными возможностями, умение ясно и действенно говорить и писать, достижение речевой грамотности является первостепенным долгом каждого, являющегося носителем данного языка.

В последние годы в связи с развитием общества весьма заметным становится повышение интереса и потребностей к изучению иностранных языков.

Также и сегодняшний день научно-технический прогресс оказывается главным стимулятором изучения не одного, а нескольких иностранных языков. В частности, повседневные телекоммуникации, телевидение, интернет и радиоканалы доставляют своим потребителям существующую во всём мире информацию посредством нескольких языков. В

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

целях использования ими этих же языков издаются различного рода указания и рекомендации. Следовательно, проблемы обучения языку и изучение языка во все времена оставались злободневными. Как отмечал один из просветителей-джадидов Махмуд хаджа Бехбуди, говоря о значении изучения языков, утверждал, что «необходимы не два, а четыре языка». При этом он имел в виду изучение турецкого, персидского и русского языков, которые были весьма популярными в его время. Потребность в знании нескольких языков является одной из важной.

Человек, изучая какой-либо язык, также осваивает несколько национальные качества, традиции и культуру носителей его. Человек, знающий несколько языков, оказывается в числе освоивших культуру нации или народа того или иного языка. Ибо язык наделён специфической только для него национальностью и культурой.

Язык результат возникновения культуры и её самой, что, в свою очередь, является результатом научных прогнозов в определённой культуре и языке.

В ходе освоения иностранного языка изучение культуры данной нации, приобретение опыта, освоение духовных знаний, и вообще, осознание места её истории, литературы, искусства в развитии общества является одним из важных этапов.

В истории мировой лингвистики наблюдается возникновение различных по сути подходов к явлению языка. На настоящем этапе развития языкознания особо приоритетным направлением оказывается исследование лингвистических единиц с антропоцентрической точки зрения. Причиной тому послужило то, что говорящий и слушающий как субъекты речевой деятельности оказались вне поля внимания исследователей. Ведение дискуссий о речевой деятельности без говорящих и слушающих стало обычным делом. Хотя, несомненно, что никакой язык невозможно полно и правильно изучить без его «хозяина – носителя».

Как отмечал в своё время Л.С.Выготский в своей теории развития личности, совместимость детского мировоззрения с окружающей средой и восприятие всего этого непосредственно связаны с социально-культурной средой, а также его культурным мировоззрением. Каждый язык отражает в себе историю, развитие, опыт, религию, национальные традиции, искусство, культуру, духовные ценности того народа, которому он принадлежит.

Богатство языка непосредственно связано с народным творчеством. Любое выражение, пословица или поговорка и т.п. являются результатом проявления особенностей, своеобразной мудрости того или иного народа. Проявление богатства того или иного языка зависит от мастерства великих мастеров слова – поэтов и писателей, сумевших создать высокохудожественные произведения.

Знать язык, но не знать культуру его носителей всегда отрицательно влияет на процесс общения. Всестороннее овладение языком и его культурой открывают пути для развития всех отраслей. В настоящее время наряду с изучением иностранного языка всестороннее овладение его национальных особенностей и культуры становится велением времени.

В процессе изучения какого-либо языка мы сталкиваемся с менталитетом, национальным характером, другими различиями, которые отличает его от других языков. Такое обстоятельство вызывает большой интерес к изучению иностранного языка у каждого желающего. Появляется чувство уважения по отношению к традициям, национальным особенностям того народа, язык, которого изучается.

В обучении разным языкам получение знаний о культуре человеческого общества всегда целесообразно. Но, к сожалению, во всех странах мира не обращают должного внимания на эту особенность. Малочисленность основных источников о культуре языков

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

препятствуют ознакомлению историей их культуры. В данном вопросе обычно специалисты опираются на знания о культуре, религии, истории, национальных традициях в целях свободного выражения своих мыслей обо всем этом. Для разрешения данной злободневной проблемы необходимо создание специальных пособий, книг и других источников, в которых нашли бы свое отражение специфика нации или народности.

О месте и роли культурных ценностей в формировании духовной культуры личности можно сказать так:

1. Духовные ценности, поскольку они созданы на родном языке каждой нации, отражают все лучшие стороны данного языка. Это развивает в личности бережное отношение к родному языку.

2. Духовные ценности выявляют своеобразие каждой нации и это находит своё выражение в языке. Ибо они сформировались на основе духовности данной нации.

3. Духовные ценности призывают каждую личность любить свой народ и историю Родины, и гордиться своими предками.

Как видно из всего сказанного, почитание, возвеличивание и развитие духовных ценностей – священный долг каждого духовно развитого человека, который любит и ценит свой народ.

Вместо заключения следует сказать, что изучение иностранного языка даёт возможность знания самых последних достижений НТП, ближе познакомиться с традициями, обрядами, образом жизни, культуры других национальностей, установления связей на международном уровне, а также сотрудничества с ними. Иначе говоря, изучение иностранного языка открывают путь к большому миру. В настоящее время, в процессе глобализации знание иностранного языка занимает важное место в овладении любой специальностью. Следовательно, в любое время, в любой стране основательное изучение иностранных языков всегда не теряет свою актуальность.

Использованная литература

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. / Собрание соч. в 6-ти томах. Т.2. М.: Педагогика, 1982.
2. Ёкубов И. Чет тилини ўрганиш, ўргатиш ва маданият. Чет тилини ўқитишда янги педагогик ва ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш масалалари Республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент. 2014й 28 март.. 77-78б.
3. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996.
4. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современной жизни //Русский язык конца XX столетия. - М.: Языки русской культуры. 2000. -480с.

ДУХОВНОСТЬ – БЕСЦЕННОЕ БОГАТСТВО

Ахмедова М.Х., д. психол. н., и.о.проф.

Хайитова З.М., преподаватель кафедры общей психологии ТГПУ имени Низами г. Ташкент, Республика Узбекистан

Духовность как особое душевно-интеллектуальное состояние отдельного человека или группы людей, связанное с необоримым стремлением понять, почувствовать и отождествить себя с высшей действительностью, которая неотделима от всего сущего, включая человека. Духовность здесь предстает как процесс внутреннего развития человека, преодоление им страстей, животных инстинктов, эгоистических устремлений. Сюда входит

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

поиск смысла жизни и постижение сущности высшего бытия через вхождение с ним в контакт. Наиболее эффективным способом достижения этой цели является особый жизненный путь, предполагающий разрыв с повседневным миром.

Духовность, как отражение таких критериев как нация, осознание себя, своей истории, традиций, национальной идеи, гуманности, патриотизма, народности, демократии и многих других, является определяющей мерой личности человека. Благодаря независимости узбекский народ стал владеть своими национальными богатствами, достопримечательностями. Создаются всяческие условия для воспитания молодежи верующими, патриотами, сильными личностями в условиях перехода к рыночным отношениям. Духовность в первую очередь начинается со служения родине, народу, земле, с уважения к памяти предков и национальным традициям, с гордости своей историей, настоящим и будущим, а также духовность это когда мы верно трудимся для перспективы нашей страны. Узбекский народ известен своим гостеприимством, гуманностью, честью – это также признаки высокой духовности. Является актуальной задачей воспитать свободомыслящего, храброго, целеустремленного человека.

Углубление интеграционных и глобальных процессов в мире широко охватывает все сферы жизни и в первую очередь образовательную систему. Если прежде сила и мощь государства определялась его природными ресурсами и экономическим потенциалом, то в современном мире решающим фактором возможностей каждого государства, каждой нации являются знания и образованность, интеллектуальный и духовный потенциал.

Понимание человеком своего места в мире, ценности, на которые он будет ориентироваться в своей деятельности, все это зависит от качества образования, от принципов, на которых оно строится. Одним из таких принципов образования XXI века является формирование глобального сознания, ориентированного на общечеловеческие ценности.

Мы полагаем, что на современном этапе важнейшей социально-политической задачей в области образования является возрождение и сохранение духовно - нравственного самосознания подрастающего поколения на национальных ценностях Узбекистана, целенаправленной деятельности на формирование глубоких духовно - патриотических чувств - любви к родине, своей культуре, традициям и национальной истории, высокой ответственности за судьбу своей родины, что поможет преодолению национального эгоцентризма, воспитанию уважения к совместно проживающим народам.

Следовательно, ядро содержания образования и воспитания должны растущему человеку воспитать в себе национальные духовно - нравственные ценности и через них прийти к усвоению общечеловеческих ценностей в поликультурном мире, самоопределится в мире культуры и творчески самореализоваться.

При переосмыслении ценностей особо значимыми является проблема духовно - нравственной ориентации учащихся на основе исторической памяти, осознания прошлого, настоящего, в построении образа будущего и своей жизненной перспективы.

Демократическое общество по праву наследует и развивает принципы духовностей, выработанные человечеством. Трудлюбие, добро, творчество, честность, скромность, ответственность, гуманное отношение к окружающим, взаимное уважение, милосердие, совесть, сопереживание - все это структурные элементы духовной культуры, гуманистической позиции человека.

Важнейшим средством формирования личности растущего человека являются естественно-научные знания, широкое образование. Нравственное воспитание происходит главным образом и, прежде всего, в процессе приобретения научных знаний. Поэтому знания и понятия, полученные в процессе обучения, выступают необходимой основой

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

формирования морально-этического сознания растущей личности. Однако нравственное становление человека не заканчивается с окончанием учебы в школе. Социально-этические нормы формируются под влиянием всех жизненных условий в процессе созидательной добротворческой трудовой деятельности.

Образование - необходимая основа социально-этических норм поведения, формирования личности в целом. Образовательные учреждения не только вооружают учащихся глубокими, прочными знаниями основ наук, но располагают большими возможностями для воспитания молодого поколения в духе гуманизма и формирования духовно-нравственных ценностей в изучении национальных духовных ценностей, ибо это есть органически естественный процесс роста национального самосознания.

Многие ученые - энциклопедисты уделяли большое внимание получению знаний и формированию у детей таких качеств, как страстное желание достичь чего-нибудь, умение ставить перед собой цели, умение планировать достижение цели, проявлять устойчивость в достижении цели, привычка творческого мышления, проявление инициативности, самостоятельности. В целом такие личностные черты позволяют ориентировать личность на достижение непрерывного успеха. Это и есть результат целостного гармоничного развития личности, - утверждали средневековые мыслители Востока - Аль Фараби, Аль Хорезми, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Ходжиб, Беруни и др. Цель гармонично -целостного развития личности они трактовали как способ передачи знаний, умений и навыков и опыта, связанного с переживанием человека.

Таково веление времени: сила – в знании и духовности, в воспитании и формировании гармонично развитой личности, всесторонне совершенного поколения.

Высокая духовность – фундамент будущего. Духовно-нравственное и интеллектуальное воспитание обучаемых создают основу для полноценного межличностного общения, формирования культуры общения. Искусство общения приобрело в наши дни глобальное значение, так как именно на этой основе держатся взаимопонимание и взаимодействие как отдельных людей, так и целых народов и государств. Субъектом же процесса общения выступает личность, а содержанием межличностного общения – раскрытие «Я» друг перед другом, желание выразить сочувствие, понимание, поддержку, обосновать свои позиции, поделиться эстетическими и эмоциональными впечатлениями. В итоге формируется всесторонне развитая личность – сильная, яркая, социально активная. (2)

Вместе с тем подчеркнем, что не всякая личность может быть названа субъектом деятельности, так как в деятельности человек должен соединить необходимость, свободу, способность самоопределиваться по отношению к необходимости и достичь при этом оптимального сочетания ответственности и инициативы. Другими словами, субъектом можно назвать такого человека, который проявляет согласованность своих возможностей, способностей, ожиданий с встречными условиями деятельности, т.е. субъект создает индивидуальные композиции из объективных и субъективных компонентов деятельности. У разных субъектов проявляется разная мера активности, мера саморазвития, мера интегративности, самоопределения и самопознания. Итак, субъект – это вершина совершенства, а постоянное движение к нему. (1)

Высокая нравственная чистота достижима лишь в обществе свободных людей, исповедующих возвышенные жизненные идеалы. Поэтому в независимой Республике Узбекистан огромное внимание уделяется воспитанию подрастающего поколения, формированию духовности и нравственности граждан, повышению качественного уровня духовно-просветительской работы во всех видах образования: дошкольном, общем среднем, среднем специальном, профессиональном, высшем, послевузовском и в системе повышения квалификации и переподготовки кадров.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Литература

1. Абульханова К.А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности. // Субъектность в личностном и профессиональном развитии человека: Материалы II Всероссийской научно-практической конференции. 2005г. – Казань. С.6.
2. Андриянова В.И. Факторы формирования субъектности в современном учебно-воспитательном процессе. Там же. С.33.
3. Аванесова Г.А. Трактовка духовной культуры и духовности в отечественной аналитике в прошлом и теперь //Вест. Моск. Ун-та. Сер.7. Философия. 1998, №4, с. 11.
4. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., МищенкоА.И., Шиянов Е.Н. Педагогика. - М., Школа-Пресс, 2000.

АРАНЖИРОВКА КАЗАХСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ МУЗЫКИ СТИЛИСТИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ ДЖАЗА В ТВОРЧЕСТВЕ АРТУРА ОРЕНБУРГСКОГО

*Ахметова А.А.
КазНАИ им.Т. Жүргенова
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – канд. искусствоведения, PhD Бегалинова Г.А.*

Abstract

The purpose of this study is to study the melodic, harmonic and rhythmic features in the works of the arranger Artur Orenburgsky, to study the role of theoretical knowledge in the development and progress in the art of arranging.

При создании целостного представления о современном состоянии искусства аранжировки в республике Казахстан невозможно обойти вниманием творчество Заслуженного Деятеля РК, известного отечественного композитора, аранжировщика, дирижера, педагога, исполнителя, профессора кафедры «Инструменты эстрадного оркестра» факультета «Музыкальное искусство» КазНАИ им. Т. К. Жүргенова Оренбургского Артура Александровича. Музыкальной общественностью давно признано выдающееся мастерство композитора в искусстве аранжировки, как в творческом процессе, его свобода владения навыками этого вида искусства, его искренняя любовь к традиционному музыкальному искусству, к казахским народным мелодиям, работа с которыми составляет внушительную часть творческой деятельности Артура Оренбургского как аранжировщика.

Обращение казахстанских композиторов к традиционной народной музыке, песенному и инструментальному наследию казахов является неотъемлемой особенностью, и свидетельствует о тесной взаимосвязи национальной культуры с профессиональным творчеством. Казахская народная музыка стала тем самым фундаментом, на который опирается не одно поколение композиторов. Еще со времен становления национальной музыкальной культуры в первой четверти XX века такие выдающиеся столпы композиторской школы как Е. Брусиловский, М. Тулебаев, А. Жубанов, Л. Хамиди, В. Великанов, исследователи народного творчества А. Затаевич, Ерзакович, последующие поколения композиторов в лице С. Мухамеджанова, Г. Жубановой, К. Кужамьярова, Е. Рахмадиева, черпали вдохновение в неиссякаемом источнике народной музыки.

Сохранение богатейшего музыкального фольклора, традиционного искусства казахов, являлось приоритетной задачей каждого композитора, тем более что народная музыка, ее

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

устно-профессиональная традиция, подтверждают самобытность, богатство мелодики и неповторимость.

Современные казахстанские композиторы конца XX начала XXI веков, в силу влияния ряда историко-культурных процессов продолжают опираться на национальное музыкальное творчество. При этом в их творчестве складываются собственные стилевые особенности, различается тематика сочинений, осваиваются и используются современные техники композиции во всем их многообразии, формируется так называемый национальный авангард.

Доминантой авангардных поисков становится переосмысление ценностей традиции. Известный композитор третьего поколения композиторской школы Казахстана Бакир Баяхунов сказал следующее: «Будущее музыкального творчества в Казахстане видится не столько в соответствии мировым стандартам, сколько в сохранении и развитии своей самобытности, корни которой в национальном наследии» [1, с. 355]. Этим же стремлением можно объяснить круг стиливых ориентиров «казахского авангарда».

Для более глубокого понимания сочинений Артура Оренбургского, необходимо проследить путь возникновения стиля композитора.

Несомненно, становление почерка А. Оренбургского теснейшим образом связано с джазом. Почти все произведения композитора представляют собой микс различных джазовых течений, приемов, оборотов, которые в той или иной мере пронизывают музыкальную ткань сочинений А. Оренбургского.

Как известно, джаз довольно неординарное направление, включающее в себя множество различных течений. Специфика джаза, как вида импровизационной музыки, определяется его происхождением. В основе джаза лежит соединение европейских жанров популярной классики и бытовой музыки с жанрами африканской музыкальной культуры, с африканским менталитетом, манерой самовыражения в пении, в танце, игре на инструментах, со свободой подачи звука и огромной палитрой приемов экспрессивного исполнительства.

Именно подобное соединение жанров, на первый взгляд, далеких музыкальных культур, породило самобытное искусство и творчество многих композиторов мирового уровня, а также казахстанских представителей джаза.

Музыкальные формы, породившие джаз, обладали ярко выраженным граунд - битом, нетипичным для классической европейской музыки. К примеру, для регтаймов был характерен «шагающий» (stride) бас, марши отличались ударной ритмикой, танцы также основывались на своей особой ритмике. Немаловажную роль в становление джазовой музыки сыграла попытка сочетания двухдольной музыкальной структуры с четырехдольным басом, в результате которого и возникает джаз.

Различные ответвления в джазе представлены такими течениями как диксиленд, свинг, би-боп, кул-джаз, хард-боп, свободная музыка, фьюжн, джаз-рок, нео-боп, и многие другие. В своих сочинениях А. Оренбургский активно использует ансамблевую импровизацию, которая является главной чертой стиля «диксиленд». Композитор смело экспериментирует с оркестровой фактурой и тембром, офф-битом, ритмикой, блюзовыми звукорядами, хот-тонами, что усиливает роль его роль как аранжировщика, владеющего различными джазовыми приемами.

Не углубляясь в историю возникновения джазового стиля как такового, коснемся вопроса развития джаза в нашей республике. В Казахстан джаз «пришел» во второй половине XX века. Одним из основателей казахстанского джаза в Алма-Ате является виртуозный барабанщик, джазмен – Валерий Юлевич. В 50-х годах В. Юлевич с друзьями создали инструментальный ансамбль, в котором играли В. Далинский, В. Абрамов, Г. Билин,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

В. Лоскутов. В программе были джазовые произведения, «снятые» на слух с различных записей зарубежных джазовых составов. В 1959 году, В. Юлевич работал в эстрадном оркестре радио и телевидения. Первым дирижером был Валериан Каретников, позже В. Лисица, Э. Богушевский (создал биг-бэнд без струнной группы). Также в 1970 - 1980-ые годы большой вклад в развитие оркестра внес дирижер А.В. Гурьянов, он вводил в оркестровую программу все больше и больше джаза, делал аранжировки и обработки казахских народных мелодий.

В 50-х годах начали создаваться эстрадные коллективы, которые играли поп музыку и джаз. Среди таких музыкантов был и Александр Зацепин – советский и российский композитор, любимый всеми за эстрадные песни и музыку к советским кинохитам.

В то время в Алма-Ату часто приезжали джазовые оркестры: Государственный джаз-оркестр БССР Эдди Рознера, Латвийский оркестр Раймонда Паулса, Армянский оркестр Константина Орбеляна, Азербайджанский оркестр радио и телевидения, оркестр В. Людвиковского, оркестр джазовой музыки О. Лундстрема и многие другие.

До появления ансамбля «Бумеранг», в Казахстане больше развивалось эстрадно-джазовое направление, а не традиционный джаз, в творчестве таких композиторов как, Александр Зацепин, Макалим Койшибаев, Тлес Кажғалиев. Только в 70-х годах, с появлением на сцене «Бумеранга», в Казахстане стал появляться истинный джаз, который не следовал четким, ранее устоявшимся канонам классической музыки. Джаз, в котором все внимание уделялось импровизации.

В. Юлевич смог воспитать поколение барабанщиков. Среди его учеников были основатели джаз-ансамбля «Бумеранг» - братья Тахир и Фархад Ибрагимовы. По словам известного джазмена Якова Хана «Тахир был знаковой фигурой не только для джаза, но и для всей нашей популярной музыки. Все музыканты знают, что был такой великий барабанщик в Казахстане» - Яков Хан [2, с. 24]. Этот коллектив играл в разных направлениях: классический джаз, фри-джаз, джаз-рок, этно-джаз. Ансамбль создал «свой собственный стиль – ориентальный джаз – соединение джазовой музыки и восточных традиций» [3, с. 216]. А с приходом в биг-бэнд Ю. Парфенова «Бумеранг» осваивает джазовую полистилистику.

Можно смело утверждать, что современные джазовые композиторы, в том числе А. Оренбургский, испытали на себе благотворное влияние деятельности этой группы. Об этом свидетельствует стилевое разнообразие сочинений А. Оренбургского. В аранжировках казахских народных песен для джазового оркестра, хоровых и инструментальных ансамблях композитора прослеживается яркий индивидуальный почерк, оригинальность мышления, художественный вкус. В таких пьесах как «Сарыжайлау», «Little Kazakh Suite», «Балбрауын», аранжировках песен Абая присутствуют ориентальность, обилие джазовых гармоний, импровизационные приемы, свойственные традиционной казахской музыке, оригинальные ритмо-формулы, характеризующие кюевое начало, интересные тембральные сочетания. Все это подчеркивает сложившийся композиторский стиль А. Оренбургского, основывающийся на этно-джазовом и джаз-фанк направлениях. При этом нельзя отрицать влияние классического профессионального образования на стиль композитора. Умелое сочетание различных направлений и техник джаза с классической школой, с современными полистилистическими композиторскими приемами делает музыку А. Оренбургского, в некотором смысле, универсальной, объединяющей.

Аранжировки Артура Оренбургского весьма разнообразны. Они складываются из сочетания самых различных приемов и особенностей. В аранжировках композитора ярко показаны характерные черты казахской традиционной песенной и инструментальной

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

музыки. Народное казахское искусство перекликается в произведениях А. Оренбургского с принципами классической школы.

А. Оренбургский - один из немногих композиторов в Казахстане, который умело сочетает академическое знание с джазом. Прежде всего, следует отметить умение автора работать с выбранным музыкальным материалом.

В гармоническом отношении композитор активно использует многозвучные джазовые функции, нонаккорды, уменьшенные септаккорды, маж-аккорды, блок-аккорды. Интересны в его произведениях альтерированные гармонии, применение дезальтерации, многочисленные проходящие обороты с характерной джазовой нотировкой, также блюзовое звучание. Большое внимание композитор уделяет аккордам нетерцовой структуры, это, по большей части, аккорды квартового строения, которые выполняют важную роль в кульминационных разделах произведений, а также во вступительном изложении тем.

Отличительной особенностью сочинений А. Оренбургского является то, что несмотря на обилие сложных гармонических оборотов, трудных в исполнении, резких диссонансирующих созвучий, в целом, музыкальная ткань выглядит легко, свежо, колоритно, грамотно с точки зрения композиционного письма.

Мелодика произведений занимает особое место в творчестве композитора. Обращение к национальному казахскому наследию, как и к другой любой культуре, требует от музыканта четкого понимания специфики бытования того или иного жанра. Важно не нарушить аутентичность звучания народной музыки, но суметь раскрыть ее новые грани, приблизив к современному слушателю, что в полной мере достигает в своих произведениях А. Оренбургский. Автор стремится сохранить первоисточник мелодии, таким, как он есть. Но основная тема любой композиции получает оригинальное гармоническое, ритмическое решение. В импровизационных разделах мелодии свойственны хроматические восходящие и нисходящие ходы, влекущие за собой частые тональные сдвиги. Композитор также учитывает вокальные возможности и их звучание в общей оркестровой ткани.

Важное место в композиционном отношении выполняет ритмическое начало. Анализ произведений показал наличие большого разнообразия ритмического рисунка: триоли, пунктирный ритм, внутри-тактовые и меж-тактовые синкопы, обилие пассажей мелкими длительностями (шестнадцатые), полиметрия, вытянутые длинноты, свойственные медленным протяжным народным песням. Часто звучат фанфарные ритмические фигуры tutti.

Композитор обращается к различным группам инструментов. Регистровые переклички, переклички отдельных групп позволяют достичь звукоизобразительную задачу в сочинениях.

В тональном отношении автор придерживается удобных для исполнения и пения тональностей. Главную роль в тональных сдвигах выполняют последовательности джазовых гармоний и импровизационные части внутри построений. Тональная смена происходит плавно, незаметно, в чередовании маж-аккордов, и позволяет насладиться совершенно новой трактовкой известных мелодий. В ладовом отношении наиболее часто встречается дорийский лад. Высокая секста также характерна для казахской песни.

В аранжировках А. Оренбургского встречаются полифонические приемы имитации, что, несомненно, связано с песенной народной основой. Мелодическое и фактурное переплетение постепенно приводит к кульминационным разделам, обычно подчеркнутым в динамике (*f*, *ff*).

Большинство произведений написано в простой или сложной трехчастной форме. Синтез с этно-джазом, джазовый квадрат предполагает сочинения и в форме рондо (характерно для аранжировок песен).

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Немаловажными в аранжировках композитора являются штрихи: акценты на синкопированных долях, тремоло, глиссандо, непростое сочетание ритмической пульсации у ударной группы со сложными штрихами при полиметрии, все это значительно обогащает композицию и способствует раскрытию образной сферы.

Аранжировки Артура Оренбургского представляют собой законченные, профессионально выстроенные композиции, выполненные в разнообразной современной технике композиторского письма.

Казахская музыкальная культура разнообразна и богата. Как и в любой народной культуре, в ней есть всеми любимые произведения, песни, которым современные композиторы уделяют большое внимание.

Ярким примером такого явления служит песня Н.Тлендиева – «Саржайляу»; песня Абая Кунанбаева – «Көзімнің қарасы» и «Желсіз түнде жарық ай»; народная песня «Дударай», которая использована в опере Е.Брусилковского; казахский народный танец «Камажай»; произведение А.Жубанова «Карлыгаш». Примером этно-джаза являются не только обработки казахских народных произведений, а также авторские сочинения, композиции, в которых восточные мотивы, народные инструменты в джазовом звучании занимают особое место. Казахстанский этно-джаз, образно, можно разделить на несколько видов: джазовые обработки народных произведений или джазовые композиции в народном звучании, а также авторские джазовые композиции с восточными мотивами или национальные пьесы и песни с элементами джаза. Таким образом, казахский этно-джаз соединяет в себе импровизационность, ладовые, метро - ритмические особенности, некоторые формообразующие моменты, а также эмоциональную энергетику автора и исполнителя

В творчестве А. Оренбургского аранжировки в джазовом стиле дали возможность новому прозвучать известным народным песням.

Композитор в джазе отличается от композитора в классике, поскольку джазовые композиции не имеют строгих правил. Основное развитие композиции в джазе происходит благодаря импровизации, рождаемой как экспромт и, практически, не повторяемой. Она может варьироваться, видоизменяться. Возникает вариантно-вариативный подход, дающий каждый раз новое неповторимое прочтение заданной темы.

Как считает джазовый критик Э. Коноплева: «А. Оренбургский – превосходный мелодист, что позволяет ему создавать композиции, короткие фрагменты и отдельные фразы, звучащие в его произведениях, расцвеченные мотивами, вспыхивающими в музыке. Темы его импровизаций выразительны и красивы. Он мастерски пользуется гармоническими джазовыми сочетаниями и отдельными гармониями, альтерированными и многотерцовыми аккордами. У него отличное чувство музыкального колорита, он умеет передать звук «многоцветно», в разных тембрах, необычных сочетаниях инструментов».

Этно-джаз представляет собой многообразие тех национальных культур, на основе которых оно сложилось, это синтез традиций и новаций, древности и современности. По отношению к фольклору, этно-джаз делает возможным множество вариантов его нового, современного, свежего прочтения посредством гармоничного соединения «внеличностной народной музыки и сугубо личного, индивидуального, творческого начала художника-музыканта» [3, с.23]. Джаз очень близок к казахскому творчеству. Главным свойством казахской традиционной инструментальной и песенной музыки является импровизационное начало, как и в джазе. Об этом свидетельствуют айтыс и тартыс в казахском творчестве, которым присуща свободная импровизация, вариантность пения и игры. Этно-джаз образец межкультурного взаимодействия и диалога. С одной стороны, этно-джаз объединяет

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

национальные культуры; с другой стороны, он стремится к сохранению национальной идентичности.

Творчество А. Оренбургского – пример слияния фольклорных, джазовых, этно-джазовых, классических и современных особенностей названных направлений. Его музыке присуща импровизационность, виртуозность, техническая сложность для соло инструментов, яркий гармонический язык, мелодическая и метро - ритмическая новизна. Музыкальное творчество Артура Оренбургского, чье имя, в первую очередь, тесно связано с отечественной инструментальной и хоровой музыкой. А в частности, к его обработкам казахских традиционных песен, а также казахских кюев. Композитор обладает своеобразным стилем и техникой письма. Его музыка наполнена любовью к делу своей жизни и, следовательно, жизненной энергией, необыкновенной простотой и ясностью, желанием нести и пропагандировать интерес и любовь к мелодиям казахского народа среди молодых музыкантов – представителей и классического стиля, и эстрадно-джазового направления.

В работе над произведениями А. Оренбургский стремится к тонкой художественной детализации и опоре на элементы казахского музыкального языка, особенно в области формы и гармонии.

Выбирая для аранжировок известные казахские народные песни и композиции традиционных музыкантов, А. Оренбургский выполняет двоякую роль: 1) сохраняет и пропагандирует лучшие образцы народной казахской музыки; 2) через свои обработки и аранжировки композитор дает возможность прикоснуться к шедеврам многим другим инструменталистам, вокалистам, камерным составам музыкантов.

Важно не нарушить аутентичность звучания народной музыки, но суметь раскрыть ее новые грани, приблизив к современному слушателю, что в полной мере достигает в своих произведениях А. Оренбургский. Мелодическая выразительность, использование красочных джазовых гармоний и другие нетрадиционные техники аранжировки являются основными инструментами для музыкального самовыражения Артура Оренбургского и помогают определить стилевые особенности композитора.

Таким образом, аранжировки на казахские традиционные песни и кюи Артура Оренбургского, написанные в джазовой эстетике, ясно отражают корневую диалогичность джаза со свойственными стилю оригинальностью и узнаваемостью специфичных гармонических приемов. Его сочинения звучат на концертных площадках Казахстана и насыщают фортепианный репертуар казахстанских исполнителей пьесами, написанными в стиле джаз, оркестровыми произведениями в различных стилях и многими другими. Главным средством музыкальной выразительности становится гармония: в сочинениях А. Оренбургского часто звучат аккорды расширенной терцовой структуры, аккорды с альтерированными тонами, тритоновыми заменами, блюзовый лад. К своеобразию также относится прихотливый ритмический рисунок с применением композитором синкоп, переакцентировка, *stoptime*, *off beat* и др. Произведения композитора обогатили казахстанскую музыку новыми жанровыми пьесами: это и джаз-вальс, «Джаз-барокко», рэгтайм и многое другое. Его сочинениям присущи активные поиски в сфере гармонического языка и средств музыкальной выразительности.

Как бы ни складывался творческий замысел и его инструментальное воплощение, в поле зрения аранжировщика всегда находится забота об оригинальности гармонической трансформации первоисточника, ясности формы и дифференцированности звучания каждого элемента музыкальной ткани.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Список литературы

1. Баяхунов, Б.Я. В творческой мастерской / Б. Я. Баяхунов // Очерки о композиторах Казахстана. – ред. Н. С. Кетегенова. – Алматы, 2011. – С. 328-359.
2. Баянов, А., Джансеитова, Г. Антология.KZ. 50 лет популярной музыки Алматы. - Алматы: 2009. - 288 с.
3. Музыкальная энциклопедия / ред. Ю.В. Келдыш. Т. 2, Москва: Советская энциклопедия, 1974. – 960 с.
4. Этно-джаз – новая ступень в развитии казахстанской культуры // Центр деловой информации Kapital.kz.
5. Абуев, С.М. Фольклорные основы в генезисе джаза. Статья. – Вестник МГУКИ, 2012. – 4 с.

ТИПОЛОГИЯ ЖАНРА РЕАЛИТИ-ШОУ

Ахылбекова К.Б.
КазНАИ им.Т. Жургенова
г.Алматы, Республика Казахстан
Научный руководитель – д.п.н, профессор Салханова Ж.Х.

Abstract

The article discusses the of the reality show, features and development trends. The purpose of the article is to show the main stages of the evolution of this genre in our country in the context of the formation of new genres in the world television industry. When determining the methodological principle of research, the authors are based on three levels of study that can ensure the analysis of the problem in the field of television: experimental-empirical, theoretical and worldview-methodological. The article states that the genre of reality show is in demand by virtue of its novelty and specific impact on the viewer. The television audience sees a person here in a difficult situation and treats him differently, perceives him in the frame as a carrier of one or another information. A special format of reality show provides the viewer with generalized images of real people, ambiguous and interesting, creating a background for thought. The authors of the article believe that the genre of reality show from the point of view of its evolution has good prospects for the development of both in Kazakhstan and in the entire world television industry.

Введение. Актуальность проблемы, предложенной к рассмотрению в данной статье, обусловлена фактором появления на телевизионном рынке многих стран, и Казахстана в том числе, принципиально нового по своей концепции, содержанию, структуре, жанровым характеристикам такого телепродукта, как реалити-шоу.

Активизация жанра, его позиционирование в контексте современного казахстанского телевидения непосредственно соотносится с проблематикой развития информационного общества в нашей стране. Исследователи отмечают, что авторы реалити-шоу рассчитывают на то, что каждый зритель возьмет от передачи столько, сколько позволяет ему его жизненный опыт, собственные взгляды и культура. При этом участники, персонажи, герои программ не являются актерами. То есть они проявляют свою искреннюю любовь и ненависть, по-настоящему радуются и разочаровываются, завоевывают симпатию или

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

антипатию телеаудитории, с которой устанавливается контакт через экран телевизора, а не в реальной жизни [1-3].

История реалити-шоу как жанра обусловила его особенности и типологию. Анализ эволюции программ формата реалити-шоу и наше личное участие в создании телевизионных передач показывают, что этот новый жанр активно развивается и имеет будущее в нашей стране и в целом в мировой телевизионной индустрии. Телеаудитория видит человека в сложной ситуации и по-разному к нему относится, воспринимает его в кадре как носителя той или иной информации. При этом на глазах у зрителей создаются обобщенные образы реальных людей, неоднозначные жизненные ситуации. В данной статье рассматриваются типы реалити-шоу, наиболее распространенные в настоящее время в телеиндустрии.

Методология исследования. При определении методологического принципа исследования авторы опираются на три уровня изучения, которые могут обеспечить анализ проблемы в области телевидения: экспериментально-эмпирический, теоретический и мировоззренческий. В ходе изучения отдельных телевизионных программ используются также методы контент-анализа, сравнительного и системного анализа. В статье авторы излагают эмпирический материал, собранный самостоятельно, в процессе плодотворного практического участия в создании программ в жанре реалити-шоу на отечественном телевидении

Результаты исследования. С целью выявления особенностей и типологии жанра реалити-шоу определимся с теоретико-понятийным аппаратом предмета нашего исследования, который базируется на таких понятиях, как: жанр, телепроект, реалити-шоу.

Жанр – это совокупность произведений какого-либо направления художественного творчества. Например, жанры литературы, живописи, архитектуры и так далее. Произведения внутри одного жанра, независимо от вида искусства, объединяет, во-первых, способ толкования, во-вторых, круг предметов и манер изображения. И каждому жанру свойственны только собственные средства художественной выразительности. Именно с их помощью можно отличить один жанр от другого.

Телепроект – это индивидуально-авторский телевизионный продукт, выпускаемый под патронажем политики телеканала или продюсерского центра. Реалити-шоу (от англ. Reality - действительность, реальность) – телевизионный жанр, разновидность развлекательной телевизионной передачи и онлайн-трансляции.

Очевидно, что новые способы создания программ провоцируют и новые типологии, призванные обеспечить более рациональные, эффективные подходы к разработке таких продуктов, особенно в контексте соответствия целей средствам. Речь идет о целях, в рамках которых и предлагается рассматривать феномен реалити-шоу. В этой связи в настоящее время в мировой телеиндустрии сложились определенные типы программ в формате реалити-шоу. Рассмотрим некоторые из них.

Шоу подглядывания, в котором удовлетворяется присущая абсолютному большинству населения зрителей желание подглядывания и подслушивания. Любопытство и стремление к сильным переживаниям, особенно проявляющиеся на фоне монотонной повседневной жизни, привлекают внимание людей к событиям, которые происходят с персонажами шоу. Поэтому необходимо, чтобы в характере участника присутствовали разные, но в то же время типичные для общества характеры. Ценными являются способности сыграть, произвести впечатление, привлечь к себе внимание. Примеры шоу подглядывания: «Большой Брат» (Голландия), «Большая диета» (Великобритания); «За стеклом», «Голод» (Россия).

Шоу выживания отличается невыносимыми для нормальной жизни условиями, в которых участники проекта бьются за победу. Именно чрезвычайных и экстремальных

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

испытаниях проверяется выносливость участников, устойчивость к восприятию неожиданных препятствий и быстрая реакция на их преодоление. Особое внимание уделяется надежности и ответственности участника, его готовности выполнять предъявляемые организаторами шоу требования. Примеры шоу выживания: «Survivor» (Швеция), «Alive» (США), «Последний Герой» (Россия).

Шоу обучения, помимо развлекательной функции, несет в себе практическую выгоду, как для зрителей, так и для участников. Перед участниками ставится задача по освоению новой профессии или повышению профессионального уровня, а у зрителей появляется возможность получить практические знания. Очень важно, чтобы участники шоу стремились к получению знаний и применению их на практике. У активных и перспективных участников повышается шанс быть востребованными в этой области. Пример шоу обучения: «Фабрика звезд» (Россия), «Мастер шеф» (Украина), «Король кондитеров» (США).

Шоу игры сочетает в себе перечисленные выше направления и вызывает наибольший интерес у зрителей тем, что невозможно предугадать сюжет и события, которые обычно носят случайный характер. Интерес и азарт возникают по мере развития шоу. Нелинейный сюжет, зашифрованные миссии, поиск нестандартных решений и неожиданный результат - основные особенности шоу игры. Участники поставлены в нестандартные условия и преодолевают не только физические, но и интеллектуальные препятствия. Заранее сами участники не знают о том, как пройти следующее задание и что ждет их в будущем. В России первым опытом показа реалити-шоу были проекты «За стеклом» и «Последний герой», за которыми последовало множество других. Одним из самых любимых и, по мнению зрителей, интересных реалити было шоу «Голод» канала ТНТ. На сегодняшний день реалити-шоу «Дом-2» транслируется уже более 8 лет.

Жанр реалити-шоу появился в казахстанской телеиндустрии 10 лет назад. С тех пор в отечественном телевизионном производстве были проекты в жанре реалити-шоу, которые запомнились стране. В 2011-2013 годах на телеканале «Еларна» было реалити-шоу «Шіркін, Life» с участием представителей казахского шоу-бизнеса. Новый формат, известные люди искусства и деревенская жизнь – все это способствовало тому, что реалити-шоу мгновенно завоевало популярность. Для прохождения заданий, связанных с традициями и национальными ценностями, 12 участников делятся на 2 группы. Новая жизнь участников, адаптированных к городской жизни, победы и поражения, состоящие из различных испытаний и искренних эмоций, - все это показало представителей шоу-бизнеса под другим углом зрения. Телепроект «Шіркін, Life» стал одним из первых реалити-шоу, предложившее зрителю другой формат и получившее высокий рейтинг. Данный проект соответствует типу реалити-шоу в форме игры.

В 2013 году в эфире «Седьмого канала» вышло в свет реалити-шоу «Прекрасная невеста-Керемет келін». Этот проект представляет собой отечественную версию мирового шоу «Холостяк». 15 девушек соревнуются, чтобы стать невестой популярного и красивого жениха. Во время проекта красавицы выполняли различные задания, чтобы угодить жениху, проходили тренировочные испытания и отправлялись на романтическое свидание. По мере приближения к финишу испытания усложняются, и конкуренция между красавицами увеличивается. В решающей программе жених выбирает самую замечательную невесту, которая преодолела все препятствия и проникла в его сердце. Данный проект соответствует типу реалити-шоу в форме игры.

В 2014 году в эфире «31 канала» появилось реалити-шоу «Дом-Весы». Главное требование к участникам этого проекта – необходимо похудеть. Чтобы достичь фигуры мечты, 15 участников будут тренироваться, соблюдать диету и постоянно находиться под наблюдением тренеров и врачей в течение двух месяцев. Реалити-шоу, основанное на

железной терпимости и настойчивости, стало настоящим испытательным полигоном для участников. Данный проект соответствует типу реалити-шоу в форме подглядывания.

В 2016 году реалити-шоу «Свадебная гонка-Келіндер бәйгесі» вызвало у зрителей разные мысли и взгляды. Ведь для нашей нации слово «невеста-келін» имеет очень почитаемое, глубокое значение. «Свадебная гонка-Келіндер бәйгесі», как популярный телепроект, прошел в странах Америки, России, Украины. Согласно правилу проекта, в одной программе четыре невестки участвуют в свадьбах друг друга в качестве гостей и экспертов. Невесты, у которых разные судьбы, но общие цели, делают все возможное, чтобы устроить «лучшую свадьбу». Участники оценивают свадьбу своего конкурента по четырем сторонам: свадебный образ, оформление торжества, меню и шоу-программа свадьбы.

Вводная часть программы посвящена событию знакомства невесты с будущим супругом. Второй этап проекта заключается в том, что участники встречаются друг с другом и делятся планом свадьбы. Один хвастается и выкладывает все, а другой пытается сделать сюрприз. Именно с этого периода раскрывается характер невест и формируется первое мнение друг о друге. А когда начинается настоящая гонка, четко определяется стратегическая тактика и поведение каждой невесты на пути к победе.

«Свадебная гонка-Келіндер бәйгесі» - проект, в котором сохранены все элементы полноценной драматургии, но без сценария. Это главный принцип жанра реалити-шоу. В телешоу, отражающем идеологические взгляды и быт, обычаи и культуру каждой нации, отразились не только казахские, но и русские, корейские, татарские, уйгурские, кыргызские свадебные традиции, что повысило привлекательность проекта. Данный проект имел высокий рейтинг и выдержал восемь сезонов. Типологически это реалити-шоу в форме игры.

На канале «Евразия» в 2019-2020 годах вышло в свет реалити-шоу «Невеста для папы-Әкемізге қалыңдық». Судьба отцов-одиночек, вынужденных по разным причинам заботиться о своих детях в одиночку, является основным стержнем проекта. Согласно сюжету реалити-шоу, невеста и отец-одиночка, выбранные в соответствии с опросом, впервые знакомятся друг с другом в программе. Парам дается 1 неделя, чтобы полностью узнать друг друга и понять свои жизненные цели, при этом они живут под одной крышей. В это время невеста должна ладить с детьми, доказывать, что она заботливая мать, которая может родить общих детей. В проекте отражена судьба отцов-одиночек, внутреннее состояние невесты в процессе адаптации к новой семье, эмоции детей, семейное общение, наполненное разными взглядами. Данный проект соответствует типу реалити-шоу в форме подглядывания.

В 2021 году на канале «Евразия» появилось реалити-шоу «Ловушка для папы-Әкемізге тұзақ». Основная мысль проекта – понять ценность женского труда для мужчины, стать достойным того, чтобы его дети стали настоящими отцами. А мама, измученная многолетней домашней работой, уезжает на неделю в отпуск. Отец, впервые оказавшийся наедине с домашними делами и детьми, благодаря различным заданиям и испытаниям понимает достоинства своей жены и убеждается, что не уделял раньше своим детям достаточного внимания. В ходе программы ленивый отец претерпевает психологическую трансформацию, и его отношение к семье кардинально меняется. Типологически это реалити-шоу в форме игры.

Осенью 2021 года на канале «Хабар» вышло в эфир первое экологическое реалити-шоу «Экомекен». Главный девиз проекта: «Наша цель – защитить мир». Участники показывают на своем примере, что все великие дела начинаются с маленьких шагов. В проекте приняли участие 16 претендентов, которые в течение сезона приобретут знания и опыт по совершенствованию экологического состояния страны. Каждую неделю группы выполняли задания, связанные с конкретной экологической проблемой, и победители реалити-шоу имели уникальную возможность реализовать свой экопроект. Участники

поэтапно научились адекватно оценивать свои способности методом проб и ошибок, узнали на деле как эффективно использовать их для достижения успеха. Это реалити-шоу имеет большое познавательное и воспитательное значение. Потому что зритель смог познакомиться с насущными экологическими проблемами в нашей стране и увидеть пути их рационального решения. Данный проект соответствует типу реалити-шоу в форме обучения.

Выводы. Реалити-шоу очень популярны у зрительской аудитории. Психологи связывают это с подсознательным стремлением к «подглядыванию» за чужой жизнью, которая демонстрируется в такого рода передачах. Разумеется, действуют здесь и общие факторы, определяющие популярность любых скандальных передач и «мыльных опер»: любопытство и стремление к сильным переживаниям, особенно ярко проявляющиеся на фоне монотонности в повседневной жизни. При всем типологическом разнообразии реалити-шоу проявляются общие жанровые черты, а именно:

1) отсутствие сценария; 2) подача в телеэфир из первого дубля; 3) участие простых людей, а не профессиональных актеров; 4) условия съемок, максимально приближенные к реальным (в отдельных случаях - экстремальные ситуации и борьба за жизнь).

Анализ показал, что в целом в мировой телеиндустрии преобладают реалити-шоу в форме подглядывания, игры и обучения. На казахстанском телевидении наибольшее распространение приобрели реалити-шоу в форме игры. Вероятно, это объясняется тем, что игра всегда вызывает интерес, в ней есть интрига, обещанный приз, дух состязательности. Зрители переживают за своих фаворитов, примеряя в определенной степени на себя их роль.

Отметим, что критики утверждают, что реалити-шоу оказывают и негативное влияние на психику зрителей, особенно молодых, с несформированным еще вкусом, характером и убеждениями: они активизируют нездоровое любопытство и оказывают в качестве образца для подражания не вполне адекватное поведение участников. Организаторы шоу в погоне за зрелищностью нередко балансируют на грани дозволенного, а иногда и явно переходят ее, что также может оказывать негативное влияние на нравственность зрителей, многие из которых склонны без рассуждений принимать телевизионные образы за эталон. Кроме того, вызывает беспокойство и состояние психики участников, которые вынуждены в течение длительного времени жить в условиях, когда каждый их шаг фиксируется и может быть показан миллионам зрителей [6, с. 12].

Таким образом жанр реалити-шоу имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Данный жанр является относительно новым, окончательно еще несформировавшимся. На наш взгляд, дальнейшее развитие жанра, появление новых типологических особенностей будет способствовать его совершенствованию.

Список литературы

1. Авраменко А.М. Жанр реалити и его особенности на российском телевидении. – А. Н. Авраменко – М., 2001.
2. Аронсон А. Случайное неприличное: Теле-шоу "За стеклом". // Искусство кино. – 2002. - №2. - С. 117-120.
3. Багиров Э.Г. Телевидение как процесс. – М., 2010.
4. Брайант, Д. Основы влияния СМИ / Д. Брайант, С. Томпсон. – М.-СПб. - Киев, - 2004. - С. 377-395.
5. Деникин А.А. Телевидение: новые реалии // Обсерватория культуры. – 2006. - № 4. - С. 18-26.
6. Дондурей Д., Петренко Р. Реалити-шоу: развитие жанра на канале ТНТ. // Искусство кино. – 2005. - №11. <http://www.kinoart.ru/magazine/11-2005/media/reality0511/>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ЖАПОНИЯНЫҢ АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЗАҢЫ ПАЙДАЛАНУ ЖҮЙЕСІНІҢ БІЗДІҢ ЕЛГЕ ТҮРІТКІ БОЛАТЫН ФАКТОРЛАРЫ

**Әбейдолла А.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – аға оқытушы М. О. Жумагулов**

Abstract

This article discusses the basic content of Japanese copyright law, including the definition of copyright, the rights and obligations of copyright holders, the duration of protection for works, copyright infringement, and the mechanism for implementing and protecting copyright. The article also explores the relationship between Japanese copyright law and international copyright law, as well as the latest amendments and development trends of Japanese copyright law. The entire article is rigorous and detailed, making it a suitable reference for readers interested in Japanese copyright law.

Авторлық құқық – бұл жазушылардың, суретшілердің, музыканттардың, кинорежиссерлердің, бағдарламалық жасақтама жасаушылардың және басқа да шығармашылық тұлғалардың зияткерлік меншігін қорғайтын құқықтық жүйе. Авторлық құқық туралы заң авторлық құқық иелеріне туындыларына қатысты айрықша құқықтарды береді, бұл оларға туындыларының қайта шығаруды, таратуды және көрсетуді қоса алғанда, қоғамдық игіліктерде пайдаланылуын бақылауға мүмкіндік береді. Заңға сәйкес белгілі бір туындыға автордың немесе басқа тұлғалардың (соның ішінде заңды тұлғалардың) пайдаланатын құқықтарын білдіреді. Авторлық құқық бұзылған жағдайда автор немесе басқа авторлық құқық иесі бұзушылықты тоқтатуды және оның орнын толтыруды талап етуге құқылы.

Авторлық құқықты қорғаудың түпкі мақсаты «пайдалануға бермеу» емес, «пайдалануды қалай бақылау» болып табылады. Авторлық құқық туралы заңның мәні - туындыларды пайдалануды бақылау механизмі.

Бұл жөнінде, Жапонияның авторлық құқық туралы заңы бүкіл әлемде танылған салыстырмалы түрде толық және жетілдірілген авторлық құқық жүйесінің бірі болып табылады. Оның бір артықшылығы оның қатаң қорғалуында. Күнделікті өмірде жапондық авторлық құқық туралы заңның қолданылуы мен көрінісі өте кең, ол музыка, кино, әдебиет және бейнелеу өнері сияқты әртүрлі салаларды қамтиды[1].

Біріншіден, Әлемдегі екінші үлкен музыка нарығы ретінде музыка саласындағы жапондық авторлық құқықтың көрінісі өте айқын. Жапонияда музыкалық шығармалардың авторлық құқығын авторлық құқықтың бір түрі ретінде қарастырады, ал авторлық құқық музыкалық туындылардың иесінің мүддесін қорғайды. Көпшілік алдында ойналатын және шырқалатын музыкалық туындыларды заңды түрде пайдалану үшін авторлық құқық иесі рұқсат беруі керек, әйтпесе олар авторлық құқықты бұзу қаупіне ұшырайды. Сондықтан барлар, түнгі клубтар, сауда орталықтары және т.б. сияқты кез келген коммерциялық орындар, сондай-ақ теледидар мен радио сияқты ақпарат құралдары музыкалық туындыларды заңды пайдалануды қамтамасыз ету үшін міндетті түрде тиісті авторлық құқық агенттіктеріне авторлық роялти төлеуі керек. Сонымен қатар, Жапонияның дыбыс жазу өнеркәсібі қауымдастығы сияқты топтар да музыкалық шығармалардың авторлық құқығын қорғау үшін қарақшылықпен күресу және құқық бұзушылықпен күресу жұмыстарын белсенді түрде жүргізуде.

Екіншіден, Жапонияның авторлық құқық туралы заңы фильмдер мен анимациялық туындыларды қорғауға өте қатал. Кинотеатрда фильм көргенде көрермен шынайы кино билеттерін сатып алуы керек, әйтпесе олар заңды жауапкершілікке тартылады. Сонымен қатар, жапон үкіметі анимациялық туындылардың авторлық құқығын ілгерілетуге және қорғауға міндеттенетін Жапонияның анимация мәдениетін насихаттау агенттігін құрды. Жапонияда анимациялық туындылар мәдени символ болып табылады және ұлттық мәдениеттің маңызды бөлігі ретінде қарастырылады, сондықтан анимациялық туындыларды қорғауға да үлкен мән беріледі. Авторлық құқықты қорғаудан басқа, Жапония анимациялық туындыларды шығару және анимациялық көрмелерді өткізу сияқты анимациялық жұмыстарды ілгерілету арқылы экономикалық дамуға ықпал етеді.

Сонымен қатар, жапондық авторлық құқық әдебиетке, бейнелеу өнеріне және басқа салаларға да қатысты. Кітапханадан кітап алу кезінде оқырмандар авторлық құқық туралы заңның ережелерін сақтауы керек және кітаптардың мазмұнын көшіріп, тарата алмайды. Сонымен қатар, кейбір белгілі бейнелеу өнері туындылары да авторлық құқықпен қорғалған.

Жоғарыда аталған өрістерден басқа, жапондық авторлық құқық туралы заң кейбір басқа салаларда да кең ауқымды қолданбаларға ие. Мысалы, ойын жасаушылар мен баспагерлер өздерінің ойындары мен кітаптарының авторлық құқығын қарақшылықтан және авторлық құқықты бұзудан қорғауы керек. Сонымен қатар, Жапонияның тауар таңбалары туралы заңы да тауар белгілерін қорғауға үлкен мән береді және тауар белгілерін заңсыз иемдену мен бұзуды нақты көрсетеді.

Интернеттің таралуы және дамуымен қатар Интернеттегі авторлық құқық мәселелері назар аудары бастады. Жапондық авторлық құқық туралы заңда желілік байланысқа қатысты тиісті шектеулер мен ережелер де бар.

Мысалы, Жапонияның авторлық құқық туралы заңы онлайн музыканы, фильмдерді, телесериалдарды және басқа да туындыларды таратуды қатаң шектейді. Жапондық авторлық құқық туралы заңға сәйкес, авторлық құқық иесінің рұқсатынсыз интернетте тарату актісі авторлық құқықты бұзу актісі болып табылады. Егер бұзушылық анықталса, бұзушы тиісті заңды жауапкершілікке тартылады. Сондықтан, егер пайдаланушылар музыканы, фильмдерді және басқа жұмыстарды Интернетте бөліскісі келсе, олар авторлық құқық иесінің рұқсатын алуы немесе заңды ортақ пайдалану үшін авторлық құқық туралы заңның ережелерін орындауы керек[2].

2010 жылдың басында қабылданған Жапония авторлық құқық туралы жаңа заңына сәйкес, интернеттен рұқсат етілмеген музыка мен бейне файлдарын біле тұра қарақшылық деп жүктеп алған кез келген адам екі жылға дейін бас бостандығынан айырылуы мүмкін немесе 2 миллион иенге дейін айыппұл төлеуі мүмкін.

Жапон үкіметі мен авторлық құқық агенттіктері қарақшылықпен және құқық бұзушылықпен белсенді күресіп, құқық бұзушыларды жазалайды. Мысалы, Жапонияда пайдаланушылар пираттық компакт-дискілер мен DVD дискілері сияқты пираттық өнімдерді жасаса, олар қылмыстық жазаға тартылып, айыппұл салынады. Сонымен қатар, кейбір интернет-компаниялар пираттық веб-сайттарға кіруді шектеу және цифрлық құқықтарды басқару технологиясын қабылдау сияқты қарақшылықпен және авторлық құқықты бұзумен күресу шараларын қабылдайды.

Жапон полициясы 2010 жылдан бері P2P бақылау жүйесін енгізді. Бұл жүйе файлды ортақ пайдалану желісіндегі ортақ файлдарға қатысты ақпаратты, мысалы, жүктеп салушы және файлдың пайдаланушы сияқты негізгі ақпараттарды жинай алады, жиналған ақпаратты талдап, содан кейін оларды біркелкі жазаға тартады.

Сонымен қатар, жапондық авторлық құқық туралы заң интернетте қайта басып шығару мен дәйексөздерді де реттейді. Жапонияда, егер пайдаланушылар басқа адамдардың

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мақалаларын немесе суреттерін өздерінің блогтарында, форумдарында және басқа онлайн платформаларында репост жасағысы келсе, олар түпнұсқа автордың рұқсатын алуы керек. Сонымен қатар, қайта пайдалану воспроизведенный немесе цитата келтіру кезінде авторлық құқықтың бұзылуын болдырмау үшін дереккөзді көрсету қажет[3].

Интернет-қызмет провайдерлері зияткерлік меншікті қорғау және пайдаланушылардың платформаларында құқық бұзушылықты болдырмау үшін шаралар қабылдауы керек. Интернет-провайдер пайдаланушының өз платформасын бұзып жатқанын анықтаса, оны тоқтату үшін дер кезінде шаралар қабылдауы қажет, әйтпесе ол тиісті заңды жауапкершілікке тартылады.

Жапонияның авторлық құқық туралы заңы желілік байланысқа қатысты осы шектеулер мен ережелер арқылы интернетте қарақшылық пен құқық бұзушылықтарды тиімді түрде азайтуға болады. Осы мақсатқа жету үшін Жапонияның авторлық құқық туралы заңы цифрлық дәуірде көптеген қайта қараулар мен жақсартулардан өтті. Оның ішіндегі негізгі өзгерістерге мыналар жатады:

- Электрондық жұмыстарды қорғау: Цифрлық технологияның дамуымен сандық нысанды, цифрлық жұмыстарды да авторлық құқықты қорғау аясында қосу туралы тиісті түзетулер енгізілді.
- Желілік байланыс құқығы жөнінде: Жапонияның авторлық құқық туралы заңының 23-бабының 1-тармағы автордың желілік байланысқа, таратуға құқығы бар екенін түсіндіреді және Интернет-провайдерлер тиісті жауапкершіліктерді көтеруі керек екенін белгілейді.
- Авторлық құқықты тіркеу жүйесі қайта қаралды: Жапонияның авторлық құқық туралы заңы авторлық құқықтарды тіркеу жүйесінің әрекет ету мерзімін 5 жылдан 10 жылға дейін ұзартты және авторлық құқықты тіркеуді ыңғайлы ету үшін онлайн тіркеу жүйесін енгізді.
- Сандық жалға алу құқықтарын енгізу: Цифрлық дәуірдің өсуі цифрлық жұмыстарды жалға алу сияқты жаңа бизнес үлгілерін әкелді. Осы себепті Жапонияның авторлық құқық туралы заңы цифрлық жалға алу құқықтарын қосты және цифрлық жұмысты жалға алу ережелері мен стандарттарын түсіндірді[4].

Бұл өзгерістер цифрлық дәуірде авторлық құқықты қорғау үшін жапондық авторлық құқық заңына неғұрлым толық құқықтық кепілдік береді, сонымен қатар цифрлық дәуірде мәдени және шығармашылық салалар үшін көбірек мүмкіндіктер мен кеңістікті қамтамасыз етеді.

Жапондық авторлық құқық туралы заңның орындалуы негізінен екі бөліктен тұрады: Авторлық құқық туралы ақпарат орталығы (Авторлық құқық туралы ақпарат орталығы) және сот жүйесі.

Авторлық құқық туралы ақпарат орталығы жапондық авторлық құқық туралы заңның орындалуын қамтамасыз ететін маңызды институттардың бірі болып табылады. Бұл Жапонияның мәдениет өнеркәсібі федерациясы, Жапонияның дыбыс жазу өнеркәсібі қауымдастығы және Жапонияның музыкалық авторлық құқық қауымдастығы бірлесіп құрған коммерциялық емес ұйым. Авторлық құқық ақпарат орталығының негізгі міндеті авторлық құқықтарды тіркеу, авторлық құқық бойынша кеңес беру және авторлық құқық иелеріне олардың заңды құқықтарын қорғау және мәдениет саласының салауатты дамуына ықпал ету үшін авторлық құқық бойынша делдалдық қызметтерін көрсету болып табылады. Авторлық құқық туралы ақпарат орталығы сонымен қатар қоғамның хабардар болуы мен авторлық құқықты қорғау туралы хабардарлығын арттыру үшін авторлық құқық туралы ақпаратты тұрақты түрде шығарады.

Авторлық құқық туралы ақпарат орталығынан басқа, Жапонияда авторлық құқық туралы заңның орындалуы сот жүйесіне де сүйенеді. Жапонияның авторлық құқық туралы заңы авторлық құқық иесіне сотқа азаматтық талап қою құқығын береді, бұзушыдан құқық бұзушылықты тоқтатуды және өтемақы үшін жауапкершілікті көтеруді талап етеді. Жапониядағы азаматтық іс жүргізу салыстырмалы түрде қарапайым. Жалпы, талап қоюшы сот ісін қозғайды, жауапкер қорғау және пікірталас жүргізеді, ақырында сот шешім шығарады. Сонымен қатар, Жапонияда зияткерлік меншік істерін қарауға жауапты Зияткерлік меншік жоғары соты бар. Бұл соттардың үкімдері жоғары беделге және сенімділікке ие және авторлық құқық иелерінің заңды құқықтары мен мүдделерін тиімді қорғай алады.

Жалпы, жапондық авторлық құқық туралы заңдардың артықшылығы мен практикалық қолданылуы дүние жүзінде кеңінен мойындалған. Оны қорғау және нақты атқарушы агенттіктің жұмысы Жапонияның мәдени индустриясының дамуына сенімді кепілдік береді. Жапонияның авторлық құқық туралы заңының бірегей артықшылықтары ғана емес, сонымен қатар іс жүзінде белгілі бір нәтижелерге қол жеткізді. Бұл артықшылықтар мен нәтижелер де басқа елдерден үйренуге және үйренуге тұрарлық.

Біріншіден, Жапонияның авторлық құқық туралы заңы авторлық құқық иелерінің мүдделерін қорғауға үлкен мән береді. Жапондық авторлық құқық туралы заңның негізгі құндылығы авторлық құқық иелерінің зияткерлік меншік құқықтарын құрметтеу және қорғау және олардың ақылға қонымды пайда алуын қамтамасыз ету болып табылады. Жапонияның авторлық құқық туралы заңы авторлық құқықты бұзуды қатаң түрде тоқтатты және авторлық құқық иелерінің құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін тиісті шараларды қабылдады. Авторлық құқық иелерінің мүдделерін қорғауға ерекше мән беретін бұл тұжырымдама басқа елдер үшін үйренуге тұрарлық.

Екіншіден, Жапонияның авторлық құқық туралы заңы авторлық құқық иелері мен қоғамның мүдделерін қорғауды теңестіруге бағытталған. Жапонияның авторлық құқық туралы заңы авторлық құқық иелерінің зияткерлік меншік құқықтарын қорғауға ғана емес, сонымен бірге қоғамның мүдделерін де ескереді. Әсіресе цифрлық дәуірде бұл екеуінің қарым-қатынасын теңестіруге көбірек көңіл бөледі. Жапонияның авторлық құқық туралы заңы туындыларды цифрландыруға жәрдемдесу шараларын қабылдау және икемді құқықтық нормаларды қалыптастыру арқылы авторлық құқық иелері мен жұртшылықтың мүдделерін қорғауды теңестіреді.

Үшіншіден, Жапонияның авторлық құқық туралы заңы авторлық құқықты қорғау үшін жаңа технологияларды белсенді түрде қабылдайды. Цифрлық технологияның үздіксіз дамуымен цифрлық дәуірдегі авторлық құқық мәселелері барған сайын күрделене түсті. Жапонияның авторлық құқық туралы заңы авторлық құқық иелерінің зияткерлік меншік құқықтарын қорғау, қарақшылық пен құқық бұзушылықты тежеу және цифрлық дәуірде авторлық құқық тәртібін сақтау үшін сандық авторлық құқықты басқару технологиясы және сандық су таңбалау технологиясы сияқты жаңа технологияларды белсенді түрде қабылдайды.

Төртіншіден, Жапонияның авторлық құқық туралы заңы көп партияның қатысу механизмін жүзеге асырады. Жапонияның авторлық құқық туралы заңы көп жақты қатысу механизмін жүзеге асырады, яғни үкімет, авторлық құқық агенттіктері, салалық ұйымдар және тұтынушылар ұйымдары авторлық құқық тәртібін бірлесіп сақтау үшін бірге қатысады. Бұл көпжақты қатысу механизмі мемлекеттік-жекеменшік ынтымақтастық және өзара ынтымақтастық тұжырымдамасын қамтиды және авторлық құқықты қорғаудың әсерін жақсарты алады[5].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Сонымен қатар, Жапония үкіметі авторлық құқықты қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастыққа да белсене қатысып, «Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының авторлық құқық туралы шартына» және басқа да халықаралық конвенцияларға қол қойып, басқа елдермен ынтымақтастықты нығайтты.

Жапонияның авторлық құқық туралы заңында зияткерлік меншік құқықтарын қорғау және мәдени және шығармашылық салаларды дамытуға жәрдемдесу тұрғысынан белгілі бір тәжірибе және үйренуге тұрарлық нәрсе бар. Міне, кейбір нақты мысалдар:

- Цифрлық туындыларды қорғау: Цифрлық технологияның дамуымен сандық түрдегі туындылар көбейіп келеді. Жапондық авторлық құқық туралы заң цифрлық туындыларды тиісті қорғауды қамтамасыз етеді, бұл Қазақстан үшін де ағартушылық. Қазақстанда цифрлық туындыларды қорғау әлі де салыстырмалы түрде әлсіз, тиісті құқықтық реттеулер мен енгізуді күшейту қажет.
- Желіні тарату құқығын растау: Жапонияның авторлық құқық туралы заңы автордың желіні тарату құқығына ие екенін түсіндіреді және Интернет-провайдерлердің тиісті жауапкершілікті көтеруі қажеттігін белгілейді. Бұл авторлардың құқықтары мен мүдделерін тиімді қорғауға, сондай-ақ құқық бұзушылықтардың алдын алуға мүмкіндік береді.
- Мәдени индустрияны қолдау: Жапон үкіметі мәдени индустрияны дамытуға белсенді түрде қолдау көрсетеді және осы мақсатта мәдениет агенттіктері мен мәдениетті насихаттау агенттіктерін құру сияқты бірқатар саясаттар мен шараларды тұжырымдады. Бұл мәдени және шығармашылық салаларға жақсы даму ортасын және саяси қолдауды қамтамасыз етеді.
- Авторлық құқықтарды тіркеу жүйесін жетілдіру: Жапонияның авторлық құқықтарды тіркеу жүйесі авторлардың құқықтары мен мүдделерін тиімді қорғай алатын салыстырмалы түрде ұзақ әрекет ету мерзіміне ие. Сонымен қатар, Жапония авторлық құқықтарды тіркеуді қолдану мен басқаруды жеңілдету үшін онлайн тіркеу жүйесін енгізді. Бұл Қазақстанның авторлық құқықтарды тіркеу жүйесіне анықтама береді[6].

Қорытындылай келе, Жапонияның авторлық құқық туралы заңында зияткерлік меншік құқықтарын қорғау және мәдени және шығармашылық салаларды ілгерілету тұрғысынан белгілі тәжірибелер мен сабақ алуға болады, ол Қазақстанға зияткерлік меншікті қорғауды күшейту және мәдени және шығармашылық салаларды дамытуды қолдау үшін анықтама береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/Авторское_право_в_Японии
2. Жапонияның мәдениет істері агенттігі: <https://www.bunka.go.jp/seisaku/chosakuken/>
3. Жапонияның авторлық қауымдастығы: <https://www.japancopyright.org/>
4. Жапонияның авторлық заңы: <https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=410AC0000000048>
5. Жапонияның зияткерлік меншік құқығының аударма орталығы: <http://www.japanip.com/zh-CN/>
6. Жапонияның авторлық орталығы: <http://www.cric.or.jp/>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ОСОБЕННОСТИ БРЕНДОВ В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Әлмисаева А.А.
Алматынський Технологический Университет
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – Нурпеисова Г.М.

Abstract

The article is devoted to the study of the specifics of brands in the food industry of Kazakhstan. The paper discusses the specifics of the formation of cultural brands in the food industry and focuses on some of the events that formed the national brand.

Пищевая промышленность - это совокупность отраслей производства продуктов питания, которые относятся к основным жизнеобеспечивающим сферам и занимают первое место в устойчивом развитии экономики страны. Производство продуктов питания является интенсивно развитой отраслью обрабатывающей промышленности в Казахстане [1].

Резкий рост цен на продукты питания по сравнению с другими отраслями в кризисных ситуациях объясняется их исключительной важностью и необходимостью. При этом темпы роста пищевой промышленности следуют за темпами роста отраслей с естественными монополиями.

Развитие отечественной пищевой промышленности и превращение ее в высокоэффективный и прибыльный сектор экономики является ключевым фактором обеспечения национальной продовольственной безопасности и затрагивает интересы всей национальной экономической системы.

Пищевая промышленность является важнейшей частью производства. Она призвана обеспечить национальный продовольственный суверенитет и продовольственную безопасность. Пищевая промышленность представлена многочисленными корпорациями, объединениями, комбинатами и другими организациями. Каждая из них имеет свое наименование, свое «лицо», то есть имеют «бренд» или «фирменное наименование», являющийся эффективным инструментом и способствующим сохранению конкурентных позиций на рынке и взаимоотношений с потребителем.

Исследованию дефиниции «бренд» посвящены работы основоположников маркетинга Д. Аакера, Т. Гада, Ф. Котлера, В. Домнина и других.

Обратимся к толкованию данного термина. «Бренд — знак, символ, слова или их сочетание, помогающие потребителям отличить товары или услуги одной компании от другой. Бренд воспринимается как широко известная торговая марка или компания, занимающая в сознании и психологии потребительских сегментов особое место из массы себе подобных» [2].

Бренд играет важную роль в разработке продукта, и всегда необходимо найти важные факторы, влияющие на бренд для различных целей, таких как увеличение доли рынка, удержание клиентов и т.д. Согласно Мерцу и другим исследователям, концепции бренда и брендинга развивались в течение последних нескольких десятилетий, и эволюция сводилась к новому пониманию, рассматривающему бренд как ценностную совместную деятельность фирм и всех заинтересованных сторон. Ценность бренда воспринимается заинтересованными сторонами ценностью использования [3]. Вонг и Меррилиз исследовали природу и масштабы преимуществ, которые получают фирмы с высоким уровнем ориентации на бренд. Они отметили сильную положительную связь между ориентацией на бренд и эффективностью

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

бренда. Ориентация на бренд влияла и на производительность через отличительность бренда, в то время как инновации опосредовали эффект самобытности бренда [4].

В нашей стране развитие бренда находится под влиянием мировых тенденций, но имеет характерные особенности казахстанской экономики. Рассмотрим основные особенности казахстанских брендов.

В казахстанской науке термин «бренд» появился в конце XX века. Появление и развитие брендов в Казахстане стало возможным благодаря обретению страной независимости, при которой назрела необходимость формирования нового потребительского поведения. Это изменило экономическую модель развития, использование инструментов управления предприятием и маркетинга. На наш взгляд, современный рынок продуктов питания Казахстана характеризуется жесткой конкуренцией между различными производителями и их брендами, являющимися маркетинговым инструментом – источником конкурентного преимущества, определяющим стратегическое направление, формирующим и поддерживающим отношения с покупателями.

Среди брендов, представленных в Казахстане производственными предприятиями или дочерними предприятиями, следует отметить: глобальные Coca-Cola, Pepsi, Nestle, Nescafe, DANONE. Они являются лидерами самого престижного ежегодного рейтинга, формируемого экспертами Interbrand, который работает на рынке с 1974 года. Филиалы компании работают в 29 странах мира под девизом: «Мы создаем ценность бренда и управляем ею». Interbrand рассчитывает долю прибыли, которую получает компания от бренда, его роль в нематериальных активах и силу бренда. Из ежегоднопубликуемых результатов исследований Interbrand выявил присутствие в Казахстане представителей пищевой промышленности из числа 100 ведущих мировых брендов (табл. 1) [5].

Таблица 1. Рейтинг 100 ведущих брендов по версии Interbrand на 2022 год

Место	Бренд	Страна	Сфера
1	Coca Cola	США	Безалкогольные напитки
2	McDonald's	США	Продукты питания
3	Pepsi	США	Безалкогольные напитки
4	Budweiser	США	Алкогoльные напитки
5	Nescafe	Швейцария	Напитки
6	Starbucks	США	Напитки
7	Red Bull	США	Безалкогольные напитки
8	Nestle	США	Продукты питания
9	Danone	Франция	Продукты питания
10	Kellogg's	США	Продукты питания
11	Corona	Мексика	Алкогoльные напитки
12	Jack Daniel's	США	Алкогoльные напитки
13	Hennessy	Франция	Алкогoльные напитки
14	KFC	США	Продукты питания
15	Heineken	Великобритания	Алкогoльные напитки

Анализ результатов по версии Interbrand, проведенного в 2022 году среди 100 мировых лидеров, свидетельствует о наличии 15 брендов продуктов питания, в том числе 3 брендов безалкогольных напитков, 5 брендов алкоголя и 5 брендов продуктов питания. По стране происхождения названных брендов традиционно позицию лидера занимают США.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Следует отметить, что ни один из казахстанских брендов не представлен в мировом рейтинге 2022 года, однако потребители на рынке РК знакомы с ведущими мировыми брендами, а часть их продукции производится в Казахстане.

Рейтинговое исследование Interbrand показывает актуальность изучения брендов в Казахстане, отмечает наличие влияния мировых тенденций на развитие отечественной пищевой промышленности в целом и брендов продуктов питания и напитков в частности, проявляющееся в усилении конкуренции на рынке.

Согласно исследованию MPP Consulting (Украина), анализ опыта и особенностей брендинга на казахстанском рынке показывает, что самой дорогой маркой кондитерских изделий в Казахстане является «Рахат». По оценкам экспертов, сладости этой марки дороже в финансовом, розничном и топливно-энергетическом секторах на 96 млн долларов США. Молочный продукт «Айналайын» занимает второе место со стоимостью бренда 83 млн долларов США (табл. 2) [6].

Таблица 2. Самые дорогие бренды РК в пищевой промышленности

№	Бренд	Стоимость, млн \$	Отрасль
1	Рахат	96,0	Кондитерская промышленность
2	Айналайын	83,0	Молочная промышленность
3	Хаомо	61,0	Ликероводочная отрасль
4	Карагандинское	58,0	Пивобезалкогольная отрасль
5	Food Master	51,0	Молочная промышленность
6	Цесна	39,0	Продукты питания
7	Bayan Sulu	38,5	Кондитерская промышленность
8	Da-da	34,0	Пивобезалкогольная отрасль
9	Wimpex	32,0	Ликероводочная отрасль
10	Tassay	31,0	Пивобезалкогольная отрасль
11	3 желания	30,5	Продукты питания
12	Sultan	29,0	Продукты питания
13	Vacchus	26,5	Ликероводочная отрасль
14	Кеспебай	24,0	Продукты питания
15	Piko	22,5	Пивобезалкогольная отрасль
16	Пиала	19,2	Продукты питания
17	Дербес	18,8	Пивобезалкогольная отрасль

Анализ результатов показывает нам, что количество казахстанских брендов в сфере пищевой промышленности в настоящее время увеличивается. Согласно информации, известные в Казахстане бренды делятся на национальные бренды и иностранные. Когда мы говорим о национальном бренде, то ориентируемся на товары отечественного производства, то есть на бренд национального производителя.

Национальный бренд – это черта нации, уникальный мир, жизненная сила прошлого, стержень возрождения в эпоху глобализации. Национальный бренд любой страны способствует узнаваемости этой страны, увеличению туризма и тем самым развитию ее внутренней экономики. Например, «Карагандинские конфеты», «Рахат», «Баян-Сулу», «Таң», «Тандем», «Сарыағаш» и другие стали брендами и имеют национальные идеи. Даже при произношении названия продукта национальный колорит должен быть замечен. Это одна из особенностей национальных брендов.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Особенность национального бренда имеет большое значение и для инвесторов и торговых партнеров, а также для туристов, которые хотят увидеть нашу страну. Это средство продвижения страны.

Развитие бренда важно для экономического развития Казахстана и должно осуществляться посредством конкретных шагов. Для формирования национального образа имеет важное значение, если его дополнить национальными особенностями казахстанцев. Необходимо наладить производство национальной продукции. В связи с этим следует сказать, что бренды, выражающие самобытность нашего народа, формируются и развиваются.

Например, производитель сладостей «Рахат», признанный «Национальным брендом года», известен не только в нашей стране. С годами сладости "Рахат" стали важной частью ассортимента продукции казахстанского производства, которую туристы берут с собой в качестве сувениров. Это связано с тем, что сладости алматинской фабрики, обладающие уникальным вкусом, сравнимы с лучшими сладостями в мире. Неслучайно председатель совета директоров Lotte Confectionery Ким Ен Су, объявляя о приобретении «Рахата», акцентировал внимание на лидирующем положении компании в Казахстане и ее «хорошо налаженной дистрибьюторской сети», а также на «очень сильном бренде и безупречной репутации качества продукции среди потребителей» [7].

Проанализировав особенности построения бренда и создания его положительного имиджа в пищевой промышленности Казахстана, отметим, что бренды являются наиболее мощным инструментом повышения привлекательности продукции страны, так как способствуют высокой рентабельности и обеспечивают долгосрочное развитие страны при наличии большого количества потребителей. Таким образом, дорогие бренды Казахстана в пищевой промышленности не только привлекают туристов, но и обеспечивают предприятиям и продукции страны мощную конкурентную поддержку.

В целом, торговые марки и бренды в пищевой промышленности Казахстана строятся на основе национального колорита казахского народа. Сладости и напитки в виде сувенирной продукции, выпускаемые различными компаниями, также являются хорошим рекламным материалом для Казахстана за рубежом. С уверенностью можно сказать, что бренды, отличающие Казахстан от других стран мира, основаны на уникальности страны, самобытной культуре, любви к миру и гостеприимству.

Таким образом, движение национального бренда является надежным стимулом для любой страны. Используя потенциал бренда, Республика Казахстан может конкурировать в глобализованном мире, даже не обладая экономической или политической мощью, не взирая на тот факт, что страна начала процесс построения бренда после обретения независимости.

Хочется отметить некоторые недостатки на пути формирования национального товарного знака в Казахстане в целом: не разработана единая программа национального товарного знака для Казахстана; нет государственного органа, ответственного за представление страны в мире, и, соответственно, недостаточно экспертов по брендингу. Коммерческие национальные бренды Казахстана недостаточно раскрыли свой потенциал и перспективы на международном рынке товаров и услуг. Что касается туризма, страна еще не признана в качестве мирового туристического направления.

Несмотря на имеющиеся недостатки в развитии отечественных брендов, подчеркнем, что в настоящее время казахстанские бренды развиваются и клиенты заинтересованы в их приобретении, а стремление к формированию бренда будет важным как для предпринимателей, так и для государства [8].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Таким образом, создание казахстанского бренда имеет большое влияние на широкое признание казахской нации, казахстанского народа. Необходимо поддерживать государство, работать в направлении по созданию и развитию национального бренда, для которого важно формировать национальное сознание.

Список литературы:

1. Уразова Р.С. Эффективность пищевой промышленности // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. 2005, №3. С. 4-5.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бренд...>
3. Merz, M. A., He, Y., & Vargo, S. L. (2009). The evolving brand logic: a service-dominant logic perspective. Journal of the Academy of Marketing Science, 37(3), С. 328-344
4. Wong, H. Y., & Merrilees, B. (2008). The performance benefits of being brand-orientated. Journal of Product & Brand Management, 17(6), С. 372-383.
5. <https://interbrand.com/best-global-brands/?filter-brand-sector=&filter-brand-region=>
6. https://forbes.kz/leader/50_samyih_dorogih_brendov_kazahstana/
7. https://kase.kz/files/emitters/РАНТ/rahtp_2013_rus.pdf
8. Республикалық қоғамдық-рухани-мәдени журнал. Арын Е. № 4 (14). 2015 ж. 59-60 б.

ҚАЗАҚ ТЕЛЕВИЗИЯСЫНДАҒЫ ОПЕРАТОРЛЫҚ ӨНЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

*Әлміш Сағатжан Сағатұлы
Тұран университеті,
Алматы, Қазақстан*

Ғылыми жетекші: Көбек Гүлзат Болатбекқызы, PhD докторы

Abstract: When did the film industry appear at all and the stages of its development. Achievements and significance of the film industry. A reason for interest. The emergence and development of the Kazakh film industry. The current state of Kazakh cinema. Career and difficulties and hobbies in the work of employees and actors working in the film industry. Specifics and features of the film industry.

Операторлық өнердің қарқынды дамуы кино өнерінің және кинотехниканың дамуымен тұспа-тұс әрі бір-біріне тығыз байланысты. Елімізде телесериалдардағы операторлық өнердің бастауы кино әлеміне үлес қосқан тұлғалардан басталады. Кинематографияның әлемді мойындатқан жетістіктері де өз кезегінде операторлық өнердің дамуымен тығызбайланысты. Оның әрбір жаңа бағыты (мысалы: неміс экспрессионизмі, кеңестік киноавангард, итальяндық неореализм, француздың жаңа толқыны, т.б.) режиссер ғана емес операторлық өнердің де ерекшелігімен байланысты. Кино өнеріндегі бағыттардың және мектептердің қалыптасып, дамуына лайық операторлық өнердің де өзіне ғана тән стильдік, көркемдік ерекшеліктері қалыптасқан.

Отандық операторлық өнердің бастауында көш бастап тұрған адамдардың бірі – Е.Тынышбаев. Оның алғашқы еңбегі, яғни оператор ретінде түсірген алғашқы фильмі – “Бурабай”. Ресейдің белгілі кинематографисі Р.Л. Карменмен бірге “Алыста – Шығыста” (1931) фильмін түсіруге ат салысты. 1934 ж. “Союзхроника” тресінің қазақстандық базасы Алматы кинохроника студиясы болып қайта қаланды. Онда И.Колсанов, Г.Н. Новожилов, М.Сағымбаев, Б.Пумпянский, Е.Тынышбаев, т.б. тер төгіп еңбек етті. Сол уақыттардағы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

деректі ленталарда өмірден алынған материал баяндау түрінде берілді. Қазақстан көркем киносындағы операторлық өнердің мектебі режиссураға Ш.Айманов, М.Бегалин, С.Қожықов, А.Қарсақбаевтың келуімен қайта жаңғырып, қалыптаса бастады. Даму кезеңдегі қазақ киносының белгілі операторлары – М.Ф. Аранышев, М.И. Беркович, А.Ашрапов, Ә.Қастеев, т.б. Аранышев Аймановтың “Дала қызы” (1974), “Қиылыс” (1963), Қарсақбаевтың “Менің атым Қожа” (1963), “Бандыны қуған Хамит” (1979); Беркович Аймановтың “Біздің сүйікті дәрігер” (1957), “Ел басына күн туса” (1967), Ә.Мәмбетовтің “Қан мен тер” (1978), т.б. фильмдерін түсірді. 80-жылдары қазақ киносына операторлардың жаңа толқыны келді. Олар Ф.М. Аранышев (“Сүйрік” 1984, реж. А.Әлпиев; “Үш ағайынды” 2000, реж. С.Апырымов), Ә. және Б.Сүлеевтер (“Ауылым Көктөбенің бөктерінде” 1986, реж. Сүлеев; “Балкон” 1988, реж. І.Салықов; “Отырардың күйреуі” 1991, реж. А.Әмірқұлов; “Қайрат”, 1991, реж. Д.Өмірбаев; “Жамбылдың жастық шағы” 1996, реж. І.Қасымбеков, т.б.).

Қазақ киноөнерінде операторлық мектепті қалыптастырушылардың бірі Ескендір Тынышбаевты қазақтың кино мен телевидениясының ақсақалы деп те атап кеткен. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап 1991 жылдан бастау алған қазақ киносындағы «жаңа толқын» ағымы кезінде түсірілген фильмдердің операторлық жұмыстарында біршама өзгерістер орын алған. Он жыл ішінде (1988-1998ж) Қазақстанда 98 көркемсуретті толықметрлі фильмдер жарық көрсе, олардың ішінен 21 фильмі ғана «жаңа толқын» өкілдерімен түсіріліп, көрерменге жол тартты.[1]

Қазақ еліміз дарындылардың ордасы. Ол тұлғалар сен көргің келген кез келген жерден табылады. Әлбетте, өнерде де, ғылымда да, саясат саласында да баршылық. Ұлттық кино қазақ өнерінің аз да болса өзіндік ерекшелігімен айқындалған тарихи кезеңдерінде ерекше ойып орын алған саласы кино болса, ондағы операторлық мектептің қалыптасуы да дара тұлғалар қолтаңбаларымен айқындалатыны анық. Операторлық мектепті Ұлттық дәстүр өнерлері арқылы өркендеткен алғашқы өкілдері Асхат Ашрапов, Әбілтай Қастеевтер, Ескендір Тынышбаев, Михаил Аранышев, Марк Беркович, болса, олардың артынан ерген ізбасарлары – ағайынды Әнуар, Бахыт Дауылбаевтар, Федор Аранышев, ағайынды Әубәкәр, Болат Сулеевтер кинооператорлық бағыттың тағы бір сипатын айқындайды. Ал, бүгінгі буын операторлар қатарында өздерінің кәсібилігімен, қоғамда өзіндік қолтаңбаларын қалдырып келе жатқан Ренат Қосай, Павел Казаков, Борис Трошев, Азамат Дулатов, Хасанбек Қыдыралиев сынды тұлғалар бірінші және екінші буын операторлық мектеп өкілдерінің ісін жаңа бағытта сәтті жалғастыруда. Кино өнерінің серпінісінде жаңа технологиялық суреттер шешімдері ғасырына аяқ басып отырған бүгінгі даму сатысында жоғарыда аталып өткен операторлық өнер шеберлерінің салып кеткен жолдарын жалғастырып, ізденімпаздығымен көзге ілініп келе жатқан Азамат Дулатов, Александр Плотников, Қайрат Темірғалив, Азиз Жанбакиров, Талғат Бектұрсынов, Шерхан Таңсықбаев сияқты кейінгі буын жас операторлардың да табысты жұмыстары қазақ киносының операторлық өнері қоржынына қосылған жетістіктердің бірі болып табылады. [2]

Операторлардың бар мақсаттары жоғарғы технологиялардан дәмеленуді қойып, көрермендерге шынайы өмірді көрсету болды. Даму қарқыны етек жайған Қазақ даласыда келесіде ұсынылған киносында шын мәнінде жаңа кезеңдік фильмдер қатары заманауи, тарихи мен мелодрама жанрларынан мүлдем алшақтап, авторлық стильдің элементтері мен ашық коммерциялық фильмдер түсіріліп бастады. Қазақ киносының тарихына шолу жасар болсақ, ағымның негізгі элементтері 1988 жылы жарық көрген режиссер Қалыбек Салықов, операторы Әубәкір Сулеевтің «Балкон» фильмінен айқын көрініс тапқан. Дәл осы фильм «жаңа толқын» ағымында көш бастап отыр.

Қазіргі қазақ киносының деңгейін соңғы он жылдықпен салыстырар болсақ, біршама ауқымды қуантарлық өзгерістер көзге шоқтай басылып, біршама даму деңгейінен өткендігі

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Журганова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

анық байқалады. Бұған басты себеп, экономикамыздың өркендеуі мен Ш.Айманов атындағы «Қазақфильм» киностудиясының соңғы заманауи технологиялармен жабдықталуы жоғарғы сападағы туындыларды шығаруға ықпал етуі болып отыр. Осыншама еңбектің арқасында көрермендер режиссермен қоса фильмнің кинооператорлардың да еңбектерін назардан бағалап отырады. Қазақ киносының тарихында өзіндік қолтаңбаларын қалдырған кинооператорлардың шәкірттері де өз еңбектерімен қуантуды жылдық дәстүрге айналдырған. Олардың басым көпшілігі Т.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясының операторлық шеберханалардың түлектері. Оның ішінде: Ренат Қосай, Геннадий Ройтман Львович, Әубәкір Сулеев, Леонид Кузьминский, Александр Нилов және т.б. Бұл жас мамандар Қазақстанның барлық телеканалдарында, жеке студияларда шығармашылықтарын шыңдай отырып, өзіндік қалыптасқан көзқарастарымен қоса жаңа туындыларымен жас талапкерлердің талаптарына қанат бітіріп келеді. Телевизиялық жобалар, телесериалдарда, бейне клиптерді түсіру жұмыстары осы мамандардың еңбектері десек артық айтқанды емес. Бұл мамандық қазіргі күні «сұранысқа ие кәсіп» болып алған іспеттес. Олардың ішінде елімізде танылып келе жатқан жас киногерлер: Азамат Дулатов – Махмұт Сағатов шеберханасынан, Талғат Бектұрсынов –Александр Нилов шеберханасынан, Қайрат Темірғалиев пен Сәбит Семетаев – Әубәкір Сулеевтың шеберханасынан, ал Айдар Оспанов, Айвар Кыдырбаев, Еркінбек Птыралиев – Болат Сулеевтың шеберханасынан шыққан түлектер. Осы жас операторлар Қазақстанда операторлық мектепті жалғастырушы талантты киногерлер. Қазіргі кезде операторлық өнерді танып, білу өте қызық үрдіс. Сұранысқа иелігі соншалық, теледидардан гөрі ұялы телефонға шоғырланған жастардың көп тамашалайтын вайн, блогтары үшін таптырмас мүмкіндік. Уақыт өткен сайын онлайн курстар арнайы өткізіліп, өзіндік стилі қалыптасқан жас буын операторларда артымыздан еріп келеді. Бұл өнер түрі өте жан-жақты. Кинооператорлар бір жағынан дарынды суретшілер, екінші жағынан техника мамандары. Тарихымыздағы кинооператорлар өз еңбектеріндегі шеберліктерін пленкаға түсіріп жүретін болған. Пленкаға кино түсірген оператор өзін ұқыптылыққа, көріністің нәзік болуына, дұрыс түсіруге даярлайды. Пленканың өзіндік артықшылықтары мен қоса кемшіліктері де аз емес. Ал техниканың, интернеттің дамыған заманында оның орнын цифралық камера басып отыр. Жарық пен кеңістіктің дұрыс қолданылуы кинода маңызды рөлде ойнайды. Экранда көрсетілген кеңістік – жарықтың дұрыс орналасуы мен қатар, сатикалық немесе камера қозғалысының характеріне тікелей тәуелді. [3]

Қазақ киносының тарихына шолу жасар болсақ, ағымның негізгі элементтері 1988 жылы жарық көрген режиссер Қалыбек Салықов, операторы Әубәкір Сулеевтің «Балкон» фильмінен айқын көрініс тапқан. Дәл осы фильм «жаңа-толқын» ағымында көш бастап отыр. Қазіргі қазақ киносының деңгейін соңғы он жылдықпен салыстырар болсақ, біршама ауқымды қуантарлық өзгерістер көзге шоқтай басылып, біршама даму деңгейінен өткендігі анық байқалады. Бұған басты себеп, экономикамыздың өркендеуі мен Ш.Айманов атындағы «Қазақфильм» киностудиясының соңғы заманауи технологиялармен жабдықталуы жоғарғы сападағы туындыларды шығаруға ықпал етуі болып отыр. Осыншама еңбектің арқасында көрермендер режиссермен қоса фильмнің кинооператорлардың да еңбектерін назардан бағалап отырады. Қазақ киносының тарихында өзіндік қолтаңбаларын қалдырған кинооператорлардың шәкірттері де өз еңбектерімен қуантуды жылдық дәстүрге айналдырған. Олардың басым көпшілігі Т.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясының операторлық шеберханалардың түлектері. Оның ішінде: Ренат Қосай, Геннадий Ройтман, Әубәкір Сулеев, Леонид Кузьминский, Александр Нилов және т.б. Бұл жас мамандар Қазақстанның барлық телеканалдарында, жеке студияларда шығармашылықтарын шыңдай отырып, өзіндік қалыптасқан көзқарастарымен қоса жаңа туындыларымен жас

талапкерлердің талаптарына қанат бітіріп келеді. Телевизиялық жобалар, телесериалдарда, бейне клиптерді түсіру жұмыстары осы мамандардың еңбектері десек артық айтқанды емес. Бұл мамандық қазіргі күні «сұранысқа ие кәсіп» болып алған іспеттес. Олардың ішінде елімізде танылып келе жатқан жас киногерлер: Азамат Дулатов –Махмұт Сағатов шеберханасынан, Талғат Бектұрсынов –Александр Нилов шеберханасынан, Қайрат Темірғалиев пен Сәбит Семетаев – Әубәкір Сулеевтың шеберханасынан, ал Айдар Оспанов, Айвар Кыдырбаев, Еркінбек Птыралиев – Болат Сулеевтың шеберханасынан шыққан түлектер. Осы жас операторлар Қазақстанда операторлық мектепті жалғастырушы талантты киногерлер.

Қазіргі жастардың заманында Операторлық өнерді танып, білу өте қызық үрдіс. Сұранысқа иелігі соншалық, теледидардан гөрі телефонға шоғырланған жастардың көп тамашалайтын вайн, блогтары үшін таптырмас мүмкіндік. Уақыт өткен сайын онлайн курстар арнай өткізіліп, өзіндік стилі қалыптасқан жас буын операторларда артымыздан еріп келеді. Бұл өнер түрі өте жан-жақты. Кинооператорлар бір жағынан дарынды суретшілер, екінші жағынан техника мамандары. Тарихымыздағы кинооператорлар өз еңбектеріндегі шеберліктерін пленкаға түсіріп жүретін болған. Пленкаға кино түсірген оператор өзін ұқыптылыққа, көріністің нәзік болуына, дұрыс түсіруге даярлайды. Пленканың өзіндік артықшылықтары мен қоса кемшіліктері де аз емес. Ал техниканың, интернеттің дамыған заманында оның орнын цифралық камера басып отыр. Жарық пен кеңістіктің дұрыс қолданылуы кинода маңызды рөлде ойнайды. Экранда көрсетілген кеңістік – жарықтың дұрыс орналасуы мен қатар, сатикалық немесе камера қозғалысының характеріне тікелей тәуелді. Қазақстанның заманауи фильмдерінде артхаус, комедия немесе балалар киносы болсын барлығында жарық дәстүрлі түрде тұрақты орналасқан. Көркемдік жағын сынға алатын жарық барлық жерде бірдей қолданылып отырады. Ал негізінде оператордың басты міндеті әр фильмнің көркемдік жағы бір-бірлеріне ұқсамау керек деген қағиданы ұстанады. Мысалы: батыс шеберлері фильмнің көркем жағын ұлғайту, жаңа линзаларға, әр-түрлі сүзгілерден өткізуге, әсемдеу үшін сирек пленкаға тапсырыс беруге, пленкаларды атақты химиялық құрам мен тазалауға ақшаларын еш аямақ емес. Осының бәрін фильмнің көркемдік жағы сын көтерерліктей сапалы болу үшін жасайды. Ал қазақ киносында әлі күнге дейін өзге міндеттемелер, фильмдерімізде техникалық жағы сапалы болмаса да, ең бастысы қымбат көрінсе болғаны деген ұстаным қалыптасқан. Әрине, қазіргі таңдағы түсірілген фильмдерімізде камера қозғалып, секунд сайын кадр өзгертіп, өз мүмкіндіктерін қолдануда. Бірақ фильмде бұл камера қозғалысы еш мағынасыз. Фильмде әр қозғалыс маңызды, әр ракурсты дұрыс қолдану керек, ал қазақ киносында бұл мәселе аса маңызды қарастырылып жатқан жоқтың қасы. Бұл біздің операторлық өнерге деген немқұрайлы қарағанымыз бен жаттанды дүниелерден алыстай алмағанымыздың арқасы. 100 жасар шалды 10 жасар баламен салыстыруға келмейді. Бізде де солай, қазақ оператор өнерін Голливудтармен салыстыру ақымақтық көрінер әсте.

Алайда, біздің кемшілік сол, жаттанды дүниелердің шеңберінен шығуға асықпауымызда. Жаңа ракурс, термин, серпін, жарық түрін қолданудың жаңаша стильін ойлап табуға болады ғой. Голливудтағы фильмдер хромокеймен түсіріліп жатқанда, біздің операторлар дайын локацияның өзінен үлкен қателіктерге боялдырып отырады. Әлемді өзгерткің келсе өзіңнен баста демекші, жаттанды дүниелерден бойды алшақтатып, өзгеріске өзімізді баулысақ деймін.[4]

Игорь Вовнянко өзінің бір мақалаларында қазақ кинооператорлары жайлы былай дейді: «Қазақ кинематографистердің жұмыстары әлі күнге дейін тым қарапайым, суық түстер мен экраннан көркемдігі жағы нашар, нақты көрінбейді, сезілмейді де, бұл фильмнің кинематографиялық көрінісін жұтаңдата түседі. Кейбір операторлардың жеке жұмыстары техникалық жақтарын профессионалды тұрғыда пайдаланбайды...». Демек, айналып

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

келгенде бұл қазақ киносы деңгейінің жоғары болуына себепші бірден бір жұмыстың айқын көрінісі. Сондықтан да мана айтылып өткен, кино өнерімізді дамыту үшін жаттанды айтылып жүрген «драматургиямыз нашар, режиссерлық жұмыс төмен» деген пікірлерді қайталай бермей, операторлық мамандықты да қолға алатын уақыт келген тәрізді.

Операторлық өнердің өркендеуі кино өнерінің және кинотехниканың дамуымен тығыз байланысты. Әлемдік кинематографияның жетістіктері де өз кезегінде Операторлық өнердің дамуымен тығыз байланысты. Әрбір жаңа кинематографтық бағыт (мысалы, неміс экспрессионизмі, кеңестік киноавангард, итальяндық неореализм, француздың жаңа толқыны, т.б.) режимдік ғана емес Операторлық өнердің де ерекшелігімен айқындалады. Кино өнеріндегі әр түрлі бағыттардың және мектептердің қалыптасып, дамуына лайық Операторлық өнердің де стильдік ерекшеліктері қалыптасқан.[5]

Қазақ киносы кино әлеміне кеш келгенімен де, басқа дамыған елдерге ілесу үшін барын салуда. Әлемге танылып жатқан, барша көрерменнің көңілінен шығып, назарларын біздің елімізге аудартып жатқан отандық фильмдерімізді көргенде, әрбір ел азаматтарының көкірегінде қуаныш кернеп, мақтаныш сезіміне кенелетіні бар. Ең бастысы осы қалпымыздан таймау! Қазақ кино саласының сапасын, жарнамасын нығайту. Ал ең бастысы тек мағынасы терең, көрерменге сабақ болатындай, ой салатындай фильмдер түсіру керек. Мағынасыз фильмнің сапасынан не пайда? Әрбір көрермен фильмді көру барысында, сол жағдайға еніп, жүрегімен беріліп, сол оқиғалар желісінен белгілі бір дұрыс ой түйісе. Бұл әрбір кино саласында жүрген адамның ең басты мақсаты емеспе? Сол кезде сол бір фильмді түсіруге атсалысқан әрбір қызметкердің еңбегі ақталып, жүрегі тынышталар еді. Сыртынан қарағанда оңай көрінгенмен, кино саласы қиын салалардың бірі. Әр мамандықтың өз қиыншылығы бар демекші, біз экраннан бірнеше сағатта көріп бітетін фильмге неше күш пен уақыт жұмсалғаны белгісіз. Қазақ киносы болсын, басқа елдердің киносы болсын, жалпы кино түсіру жауапкершілікке толы және өте қызықты жұмыс. Сол саласың ащысы мен тұщысына шыдай алған адам ғана, ол салада жетістікке жетері сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Головня А.Д. «Мастерство кинооператора». – М.: «Искусство», 1995 г.
2. Косматов Л.В. «Операторское мастерство». – М.: «Искусство», 1962 г.
3. Железняков В.Н. Cinematografer, ВГИК, 2002 г.
4. <http://biblioteka.teatr-obraz.ru/stati/stati-operatorskoe-delo-i-montazh>
5. <https://www.film.ru/articles/grandioznaya-ekranizaciya-slozhnogo-romana>

ВОСПИТАНИЕ ДУХОВНОЙ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Баймуратов Т.

*Университет общественной безопасности
Республики Узбекистан, г. Ташкент*

Научный руководитель - Умарова Ф.З., к.п.н., доцент кафедры изучения языков

Annotation. In this work, some issues of the current domestic education system, the education of youth and the formation of society are considered. It actualizes the idea of the unity of education and training in the modern educational process as a necessary condition for the formation of a spiritual personality.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Настоящее время отличается от прошлых времен ускоренным темпом развития, положительными изменениями в поведении, увлечениях и интересах людей. В условиях глобализации народы перенимают друг у друга культуру, обычаи и традиции, изучают иностранные языки и много путешествуют. Меняется и система современного образования. Образование – это неразрывное единство обучения и воспитания. Сегодня общество ожидает от образования воспитание не только квалифицированного специалиста с высоким уровнем профессиональных знаний, способного работать в конкурентной экономической среде, но и гармонично развитой духовной личности [1].

Духовный человек – это человек с сильным национальным характером, ответственный за порученное дело, за судьбы других, за будущее своего народа. Это человек, который приобщен к гуманистическим ценностям мировой культуры, культуры других народов, но, прежде всего, знающий свою собственную культуру, истоки, родной язык. Без этого судьбу нации будет решать поколение безликих «манкуртов», без памяти прошлого, без подлинного настоящего и надежного будущего. Такую характеристику можно дать, в первую очередь, военнослужащим, которые посвятили свою жизнь защите Родины, обеспечению мира и спокойствия своего народа.

У узбеков есть хорошая поговорка: «Спокоен твой сосед – ты спокоен». Особую актуальность эта поговорка приобретает в свете событий последних лет. Произошедшие в прошлом году беспорядки в Казахстане, Каракалпакии (Узбекистан), продолжающаяся военная спецоперация в Украине, царившие много лет неразбериха и хаос в Афганистане, восстания и войны в других странах беспокоят всех гуманных людей, наш народ в том числе. Подобные явления не могут не волновать здравомыслящего человека, имеющего духовные и моральные ценности.

Сегодня наше общество пытается навести порядок во всех сферах жизни, и успех проводимых реформ, возрождение былого геополитического авторитета нашего государства, обеспечение его национальной безопасности и духовного здоровья будут зависеть не только от политических и государственных деятелей, идеологов и ученых, но и от современных молодых людей, их жизненной позиции, интеллектуального, культурного, духовного потенциала, физического состояния как основы здорового генофонда нации, от порядочности, активности, ответственности как за свою жизнь, так и за судьбы своего народа, языка, культуры.

Стратегическую идею формирования современной молодежи как подвижника возрождения и развития нации должен составить главный принцип: приверженность духу своего народа, без которой можно вырастить поколение образованных грабителей, которые будут использовать свой интеллектуальный потенциал для грабежа Родины и личного обогащения, а не для ее развития и блага своего народа. Судьба любого народа, как и отдельного человека, – это сочетание добра и зла, прекрасного и безобразного, истины и исторических ошибок. Из прошлого нужно извлекать уроки для настоящего и делать выводы, чтобы не повторять их в будущем. «Несчастлива та страна, которая нуждается в героях», - писал в свое время Б. Брехт, но сегодня нашему обществу как никогда нужны настоящие герои-патриоты и граждане своей Родины, подвижники родной национальной идеи. Еще древние восточные мудрецы говорили, что для порабощения и уничтожения нации достаточно завладеть ее духом. Кто завоевывает душу народа, тот превращается в ее властелина, кто духовно порабощает народ, тому нет необходимости брать в руки оружие: он сам, по своей воле, встанет на колени.

Патриотизм воспитывается, формируется целенаправленно - и не только моральными проповедями, а прежде всего государственной и социальной политикой, направленной на возвышение каждого человека, на защиту его прав, на обеспечение таких условий

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

существования, которые возвышают человека и направляют его жизнедеятельность таким образом, чтобы он был активен, деятелен и все свои силы, энергию, знания направлял на то, чтобы его народ стал сильным, могущественным и авторитетным. Президент Узбекистана в каждом своем выступлении, на каждой встрече с представителями народа говорит об этом: «Как вы знаете, приоритетной задачей проводимой в Узбекистане государственной политики мы определили заботу о человеке и обеспечение его интересов. Безусловно, эта политика не ограничивается одним годом и будет последовательно продолжаться.

Действительно, самое дорогое наше богатство – это человек, наш народ-созидатель, уважаемые ветераны, молодое поколение страны. И мы всегда будем делать все для того, чтобы жизнь каждого человека в нашей стране была мирной и счастливой, он был здоровым, получал хорошее образование, обеспечивал благополучие своей семьи» [2].

Наш народ имеет богатую героическую историю, огромный духовный, культурный и интеллектуальный потенциал, и от современной молодежи зависит, какое место займет узбекская культура в мировой цивилизации. Не требует доказательств значимость огромного вклада учёных-энциклопедистов, великих сынов узбекской земли. Сегодня вопрос состоит лишь в том, чтобы нынешнее и будущие поколения были достойны своих предков.

Развитие, личностный рост обучающегося, как бы ни влиял на него педагог, остается самоизменением. Гегель считал любое развитие саморазвитием. «Ученики в определенном смысле похожи на лошадей. Их можно привести к воде, но нельзя заставить пить. Как заметил американский ученый Крис Аргирис: «Невозможно усовершенствовать человека без его участия. Дверь к усовершенствованию заперта изнутри» [3]. Педагог может лишь способствовать желаемому для обучающегося изменению, создавать условия для раскрытия природного потенциала. В противном случае происходит отчуждение учебной деятельности и педагогических воздействий, педагог не вырабатывает новое состояние у обучающихся, а насаждает им субъективно чужое, «продавливает» свои цели, задачи, планы.

Воспитание духовной личности подразумевает воспитание рефлексивного человека, которому свойственно чувство эмпатии, по тонкому замечанию Л.Толстого: «Самый лучший человек тот, который живет преимущественно своими мыслями и чужими чувствами, самый худший - который живет чужими мыслями и своими чувствами» [4, с. 46].

Рефлексия (от латинского reflexio - обращение назад), т. е. анализ, осознание осуществленной деятельности, мышления, общения и своего психологического состояния в этой деятельности - это естественная человеческая способность к размышлению о себе и окружающем мире.

Преподавателю важно осознать, для чего необходима развитая рефлексия человеку? Сжатый ответ на этот вопрос содержится в формулировке «Опыт + рефлексия = развитие». Рефлексия развивает умение использовать свой внутренний потенциал, самосознание, ставит обучающегося в позицию активного субъекта собственной деятельности, помогает учиться на собственном опыте, развивает у него способности к самоуправлению. В данном процессе важны учебная среда, характер взаимоотношений между педагогом и студентами /курсантами, между курсантами, а также между курсантами и офицерами. Только отношения, построенные на уважении личности, способствуют воспитанию высокодуховной, гармонично развитой, креативно мыслящей, позитивной личности. Наряду с психологическим климатом в процессе преподавания важно создание духовной атмосферы, обеспечивающей сопричастность к процессу общения всех его участников.

Здесь хотелось бы сказать о потребностях, которые объединяются в мотивацию. Согласно пирамиде потребностей А.Маслоу, вслед за удовлетворением одних потребностей возникают другие. Потребности более высокого уровня не могут появиться, пока не удовлетворены потребности низких ступеней [5]. Действие этой теории можно увидеть на

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

примере некоторых курсантов, которые ничем не интересуются, пассивно ведут себя на занятиях, игнорируют любые внеаудиторные занятия и кружки. Такое поведение часто связано с низкой мотивацией или ее отсутствием. Прилагаемые педагогами усилия не приводят к ожидаемому результату, так как курсанты этого типа не готовы рассуждать о высоких материях.

Своего рода отпечаток оставляет и глобализация в виде массовой культуры. Конечно, мы курсанты – будущие офицеры, учимся вести себя подобающим нормам поведения образом, подчиняемся военному уставу и порядку. Однако общаясь с другими людьми, соприкасаясь с инородными культурными традициями и обычаями, мы должны исходить из морально-этических и духовных ценностей своей национальности, обычаев и устоев многонационального узбекского народа, сохраняя уважение и эмпатию по отношению к другим народам и народностям.

Итак, преодоление социального и духовного кризиса, в котором оказалось современное общество, формирование духовной личности – это многогранный и сложный процесс, включающий в себя целый комплекс организационных, социальных, экономических, просветительских, педагогических и других мер на общегосударственном уровне, объединяющий деятельность всех организаций и институтов (семьи, системы образования, молодежных движений и др.), заинтересованных в позитивных переменах в личной и общественной жизни. Главная задача сегодня - создание эффективной и гибко реагирующей на запросы современного общества системы обучения и воспитания, формирующей не только высококвалифицированного профессионала, но и высокоорганизованную, духовную личность.

Список литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» в новой редакции <http://parliament.gov.uz/ru/events/chamber/31078/>
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана. 20 декабря 2022 года. <https://www.uzdaily.uz/ru/post/74314>
3. Лукас У. Преодоление барьеров в обучении. Элитариум - Центр дистанционного образования. www.elitarium.ru. Дата публикации - 28 сентября 2005 года.
4. Кукушин В.С. Современные педагогические технологии. Начальная школа. Пособие для учителя. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. - 448 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. /Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2009. – 352 с.

МЕКТЕПТЕРДІ ЖОБАЛАУ БАРЫСЫНДАҒЫ АРХИТЕКТУРАЛЫҚ ТАЛДАУ АРҚЫЛЫ СЫНЫПТАРДЫҢ ІШКІ ОРТАСЫН БАҒАЛАУ АЛҒЫШАРТТАРЫ

*Баймухамбетова М.Т.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – пед. ғ. к., аға оқытушы Кисимисов Е.Т.*

Abstract

The interior design of any building is one of the most important elements taken into account to ensure maximum stability and uniformity of architectural construction. But before that, no significant attention was paid to the so-called factor in the design process. The purpose of this article is to consider the extent to which physical space in

educational institutions as a social dimension affects a student's academic performance. In addition, the design of the classroom, which is a means of social interaction, and the internal and external construction of the building are discussed to what extent they affect the academic performance of students.

Elements such as comfort, functionality, and opportunities for social interaction in school buildings are key to developing learning. Therefore, these factors are considered in this study as part of the social dimension of space.

The results of the factor analysis of the study showed that the study space is structured in three categories: the comfort of the workspace, the natural environment and the comfort of the building. Multiple linear regression analysis confirmed previous studies and led to new findings that internal environment variables do not have the same effect on different types of school architecture.

1. Кіріспе

Бүгінгі таңда дизайн-жобалау ол тек әсем әрленген ғимарат қана емес, одан бөлек сапалы ұйымдастырылған кеңістік болып табылады. Яғни барлық жағынан ойластырылған адамға, әлеуметке өз пайдасын тигізетін дизайн-жоба. Сондықтан бұл тақырыпта көптеген зерттеулер пайда болып, бүгінгі таңның өзекті мәселелерінің біріне айналды. Егер салынған кеңістік пен оның функциясы арасындағы байланыс дәйекті болса, онда оның тигізетін оңды әсері пен пайдалы ресурстары әлдеқайда жоғары болатыны сөзсіз [1].

Осыған дейінгі зерттеулерді көбісі техникалық тұрғыдан сапалық көрсеткішке байланысты болған. Мәселен, ішкі ортаның сапалық көрсеткіші ретінде жарықтандыру, вентеляция, жылудың мөлшері, табиғатпен байланысы, акустика және т.б. факторларды қарастырсақ болады [2]. Ішкі кеңістіктің бұл көрсеткіштері адамдардың әл-ауқатына, өнімділігіне, денсаулығына және қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Білім беру нәтижелерінің сапасына физикалық ортаның, яғни жобаланған мектеп кеңістігінің әсері айтарлықтай зор екенін көптеген ғылыми зерттеулерде айтылған болатын. Соның ішінде бұл саладағы кәсіби мамандар балалардың білім беру кеңістігінде келесі қасиеттер болуы керек деп келіседі:

- оқытудың заманауи үлгілерін көрсету;
- оқушыларға ерекше назар аудару;
- әлеуметтік өзара қарым-қатынасқа ынталандыру және білім беру процесінің субъектілері арасындағы ынтымақтастықты дамытуға ықпал ету.

Әрине, білім беру кеңістігінің өзі оқыту сапасын арттыра алмайды, өйткені ең бірінші кезекте мектеп бөлмелері мұғалімдер мен оқушылар үшін білім беру мен оны қабылдау жолындағы ең маңызды құрал болып табылады. Бірақ оқу процесі кезінде кеңістікті тиімді пайдалану білім беру қызметінің нәтижесіне тікелей әсер етеді, өйткені ол оқушылардың мотивациясын, олардың жұмыс қабілеттілігін және оқу процесіне қатысуын арттырады. Атап айтқандай, білім беру ортасы мұғалімдер мен оқушылар арасындағы қарым-қатынастың көрінісі болып табылады. Сондықтан оның дұрыс әрі сапалы жоспарлануының маңызы өте зор.

Негізгі бөлім.

Мектеп интерьерін архитектуралық жобалау барысындағы ең маңызды факторлар.

1. Жайлылық пен қанағаттанушылық

Жайлылық пен қанағаттану адамға тікелей әсер ететін факторлар болып табылады. Бұл фактор кез келген адамның, соның ішінде оқушылардың психикалық гармониясына әсер етеді. Мектеп ғимараттарындағы жайлылық пен қанағаттанушылыққа бағытталған

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

зерттеулер сапалы орта оқушылардың әл-ауқатына, оқу қабілетіне және жайлылығына оң әсер ететінін көрсетті [3]. Мектептің ішкі ортасымен қанағаттану деңгейі сонымен қатар жылулық, ауаның сапасы, визуалды және акустикалық жайлылық сияқты факторлармен тікелей байланысты. Көптеген зерттеулерге сүйенетін болсақ бір бөлмеде көптеген адамдар болған кезде қанағаттану деңгейі төмендегенін көрсетті, бұл бақылаудың төмен деңгейімен және көптеген қажетті әлеуметтік өзара әрекеттесулермен түсіндірілуі мүмкін.

Соңғы жылдары адамның денсаулығы мен психикалық тұрақтылығына әсер ететін дизайн өте актуалды болып табылады. Көптеген зерттеулердің нәтижесінде дұрыс ұйымдастырылған ортаның арқасында оқушылардың стресі және сабақтан қалуы азайғанын, сонымен қатар жайлылықтың пен оқу үлгерімінің артуын байқаған болады [4].

2. Жарықтандыру

Температура немесе жарықтандыру сияқты ғимарат дизайнының әртүрлі айнымалыларына байланысты олардың жайлылық деңгейін түсіну үшін оқушылардың қабылдауын жақсырақ түсіну қажет деген болжам бар. Жасанды жарықтандырудың жасөспірім оқушылардың эмоционалды жағдайына әсері де зерттелді, өйткені жеткіліксіз жарықтандыру жастардың психикасына өте зиянды болуы мүмкін. Осылайша, жарықтандыруды оңтайландыруға қатысты этикалық және салауатты ережелер ұсынылды [5].

Жарықтандыру жасанды жарық пен күндізгі жарықты біріктіріп, визуалды қолдауды қамтамасыз етеді және бұл визуалды қабылдауға, когнитивті өңдеуге, мінез-құлыққа, оқуға және оқу үлгеріміне әсер етеді. Сондықтан жарықтандыру дизайнының перспективалары нақты міндеттерге, сондай-ақ адамның денсаулығы мен қабылдауы үшін жайлылыққа бағытталуы керек. Көрнекі жайлылықтың тиісті деңгейі әлеуметтік қатынастарды жақсартатыны дәлелденді. Күндізгі жарық оқушыларға ақпаратты есте сақтауға және сіңіруге көмектеседі, жасанды жарықта ұзақ уақыт болу стрессті тудыруы және тітіркенуге әкелуі мүмкін [6]. Ғимараттар жасанды жарықтандыруға қатты тәуелді, өйткені білім беру мекемелерін жобалау кезінде энергия тиімділігі туралы ойланбаған және қазіргі уақытта олар энергияны тұтынудың негізгі факторы болып табылады.

Дәстүрлі оқытуда терезе көріністері алаңдаушылық факторы ретінде қарастырылады. Алайда бұның балалар үшін маңыздылығына толықтай көңіл аударылмаған. Өйткені терезелер арқылы күндізгі жарықты түсіру арқылы электр қуатын үнемдеп қана қоймай, балалардың білімді қабылдау деңгейін де жақсартуға болады [7].

3. Акустика

Акустикалық дизайн ересектерге қарағанда балаларда көбірек әсер ететіні дәлелденді. Егер бұл жағдай оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес келмесе, бұл олардың қабылдауы мен әлеуметтік қатынастарына теріс әсер етуі және стресс деңгейін жоғарылатуы мүмкін. Фондық музыка сияқты есту функциясымен бірлескен кезде адамның көңіл-күйіне ықпал ететіні және жақсы атмосфераны қалыптастыратыны дәлелденді. Сонымен қатар, шу, реверб және алаңдататын дыбыстар қарым-қатынасқа кедергі келтіреді, сонымен қатар бұл оқушыларды ақпаратты өңдеудің төмен тиімділігіне әкелуі мүмкін. Бұл зерттеулер белсенді педагогика енгізілетін тұрақты оқу ортасын қолдау үшін акустикалық жайлылық маңызды екенін көрсетеді [8].

4. Табиғат пен жасыл өсімдіктердің әсері

Табиғат оқушыларды өзінің эстетикалық құндылығымен шабыттандырады. Бұл құбылыс оқушылардың психологиясын тұрақтандырады және олардың жағымсыз эмоцияларын азайтады. Тірі өсімдіктермен көмкерілген ландшафттық көріністер оқушылардың үлгеріміне әсер етуі мүмкін, сонымен қатар стрессті төмендетеді және

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

оқушылардың назарын, қызығушылығы мен оқудан ләззат алуын арттырады. Сол арқылы оқу процесін оңтайландыру үшін қолайлы контекст береді [9].

5. Жылу және желдету жайлылығы

Жылу жайлылығы температура деңгейіне және желдетуге байланысты фактор болғандықтан ол өз кезегінде оқушыларға да тікелей ісер етеді. Яғни, температураның жоғары деңгейі әл-ауқаттың, әлеуметтік қатынастардың және өнімділіктің өзгеруімен байланысты. Ересектер балаларға қарағанда жоғары температураға аз сезімтал; Осыған байланысты температураның төмен деңгейі оқушыларды алаңдатады және оларда жайсыздық тудыруы мүмкін. Дегенмен, бұл олардың жүйке белсенділігін арттырады, ақыл-ойды әрекетке дайындайды. Жылы ортада жұмыс істеу термо-бейтарап бөлмелерге қарағанда төмен өнімділікке әкелді. Температураны калибрлеуден басқа, желдету оттегінің жаңаруын қамтиды, ал ауа сапасының нашарлығы оқушылардың назарын төмендетеді және пассивті әлеуметтік мінез-құлықты тудырады. Терезелерді қолмен желдету көптеген Испандық оқу орындарында кең таралған желдету әдісі болып табылады және Португалияда бақыланатын бұл әдіс оқу жылының төрттен бірінде дұрыс желдетуді қамтамасыз етті. Бұндай қолмен желдету процестерін бағалау және желдету үлгілерін қалыптастыру қыста жылу шығынын азайтуға және ауа сапасын жақсартуға көмектеседі [10].

6. Мектеп жиһазы

Студенттердің жиһаздары әдетте үстел мен орындықтан тұрады, олардың қолданылуы антропометриялық деректеріне сәйкес болуы қажет. Білім беру орталықтарында ұзақ отыру бас, мойын және төменгі арқадағы ауырсыну, тірек-қимыл аппаратының бұзылуы және назар тапшылығы сияқты әртүрлі денсаулық мәселелеріне әкелуі мүмкін. Бұл денсаулық проблемалары оқушыларға мектеп жиһаздарының сәйкес келмеуімен байланысты болуы мүмкін. Сондықтан жиһаз жабдықтарының кез келген түрін жобалау кезінде антропометриялық деректер қажет екенін естен шығармаған дұрыс. Өйткені эргономикалық жиһазды пайдалану туындаған мәселелерді азайтатыны сөзсіз [11].

7. Ақпараттық-техникалық қызмет құралдары

Ақпараттық-техникалық қызмет құралдары физикалық оқу ортасының құрамдас бөлігі болды, өйткені компьютерлер немесе розеткалар сияқты элементтер сыныптың дизайны тікелей байланысты. Шын мәнінде, оларды қосу сыныптағы температураны өзгертеді және экрандарда шағылысуына байланысты күндізгі жарықтың орнына жасанды жарықтандыруды қолдануды қажет етуі мүмкін. Олар оқушылардың өзара ара қатынасына және бірлескен жұмыс жағдайында оқуды ынталандыру мүмкіндіктеріне ықпал ете алады [12].

8. Функционалды икемділік

Функционалды икемділік кеңістіктің жекелеген компоненттерінің мақсаттарына қарай өзгеріп көпфункционалды қасиетке айналуын айтамыз. Бұл өзгерістер жас ерекшеліктеріне, сонымен қатар кеңістікті пайдалану сценарийлері қарай өзгеруі мүмкін.

Функционалды сыйымдылық тиімділік көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Өйткені осы көрсеткіш кеңістікті максималды түрде саналы пайдалануды көздейді. Яғни, максималды элементтер мен жиһаздарды минималды ауданы бар кеңістікке сыйдырып оның функционалды мүмкіндіктерін сақтап қалуды білдіреді.

Кеңістікті жобалау барысында оның құрылымындағы қоғамдық функциялардың белгілі бір композицияға үйлестіру арқылы жүзеге асырылады. Әр композициялық бөліктің өзіндік функциясы болып, ол өз кезегінде архитектуралық сюжеттер желісіне ұласыды. Сол арқылы кеңістіктің әрбір бұрышы өз қызметін толықтай атқарды [13].

9. Трансформация мен мобильділік

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Кеңістіктің жеке компоненттері (жиһаз, жабдық) трансформациялану әрі кеңістікте еркін жылжу арқылы оқушылардың жұмыс өнімділікті арттыра алады. Кеңістікте мобильді жиһаздар мен жабдықтардың орналасуы арқылы оның динамикасына әсер етуге болады. Яғни бұндай кеңістік кез-келген сценарийге бағынып, оқу процесін жеңілдетеді.

Трансформацияның екі түрі бар: олар жылжымалы қабырғалар мен мобильді әрі модульді жиһаздар болып табылады. Осы трансформацияның арқасында сынып бөлмелерін балалардың санына және сабақ барысына қарай өзгерту мүмкіндігі пайда болады [14].

Қорытынды.

Жобалау кезінде сәулетші Витрувия үштігіне сүйенеді, яғни ол -пайда, сапа және сұлулық ұғымдарымен пайдаланады. Бірақ сонымен қатар кеңістікті жобалау барысында менталды тұрғыдан әсер ететін қағидаларды да ескерген жөн. Архитектуралық жобалаудығы маңызды болған бұл факторлар өз кезегінде оқушылардың өз арасында сонымен қатар оқытушармен қарым-қатынасты жақсартып, байланыс орнатуға көмектеседі.

Уақыт өткен сайын оқу процесі күрделене түседі, дамиды әрі тек алға ұмтылады. Сол себепті де оқу ғимаратының сәулеттік-жоспарлау құрылымын трансформациялау процесі де бір орынд тоқтап қалмау керек.

Мектеп салу барысында ең басты құрылыс талаптары мен архитектуралық заңдылықтарды ғана ескеріп қоймай, одан бөлек осы аталған факторларды ескере отырып жобалау өте маңызды.

Мақаланы жазу барысында шетелдік және отандық тәжірибені зерттей келе қазіргі мектептерді жобалаудың негізгі архитектуралық факторлары мен принциптері анықталды. Аталған факторларға негізделген жобалау барысында функционалды, эргономикалық және эстетикалық тұрғыда барлық талаптарға сай ұйымдастырылған кеңістік пайда болады.

Нәтижесінде алынған ғылыми зерттеулерге сүйене қазіргі заманның мектеп ғимаратының моделін қалыптастыруға болады. Сонымен қатар ол толықтай қазіргі қоғамның талаптарына жауап беретіні сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. "BUILD SCHOOL" көрмесінің материалдары [Электрондық ресурс]. – URL: <http://www.buildschool.ru/>
2. Анисимов В. Ю. мектеп архитектурасының тұрақты даму мәселелері ғимараттар [Электрондық ресурс] // сәулетші: жоғары оқу орындарының жаңалықтары. – 2011. – № 34. – URL: http://archvuz.ru/2011_22/35
3. Галасиу, А. Д.; Вейч, Дж. А. Күндізгі жарық кеңселеріндегі жарықтандырылған орта мен басқару жүйелерінің тұрғындардың қалауы мен қанағаттануы: Әдебиеттерге шолу. Энергияны сақтау. 2006, 38, 728–742.
4. Ма, К. в.; Вонг, Х. М.; Мак, К. М. адамның дыбысты қабылдау аспектілеріне жүйелі шолу: ішкі және сыртқы дыбыстарға семантикалық дифференциал әдісін қолданудың мета-анализі. Салу. Қоршаған орта. 2018, 133, 123-150.
5. Пиглиаутиле, и.; Касачча, с.; Моррези, Н.; Арнесано, М.; Писелло, а. л.; Ревель, г. м. адамның қоршаған ортаның жайлылығын қабылдауына байланысты тұрғындардың жеке қасиеттерін бағалау: өлшеу процедурасы және деректерді талдау. Салу. Қоршаған орта. 2020, 177, 106901.
6. Лопес-Чао, В.; Лоренцо, А. А.; Мартин-Гутиеррес, Дж. Кеңістіктерді архитектуралық талдау: жоғары білім аудиториялары мен академиялық үлгерімнің өзара байланысын түсінуге біртұтас көзқарас. Тұрақты даму, 2019, 11, 6558.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

7. Ли, Ю.; Ян, Л.; Хэ, Б.; Чжао, Д. Қытайдағы жасыл құрылыс: үлкен ілгерілеуді қажет етеді. Қолдау. Cities Soc. 2014, 11, 6.

8. Маллори-Хилл с.; ван дер Вордт Т.; ван Дортмонт А. Нидерландыдағы инновациялық жұмыс орнының дизайнын бағалау. Ғимараттардың өнімділігін бағалау кезінде; Routledge: Лондон, Ұлыбритания, 2004.

9. Ван, К.; Чжан, Ф.; Ван, Дж.; Дойл, Дж.К.; Хэнкок, П. А.; Мак, К. М.; Лю, с. үй ішіндегі қоршаған ортаның сапасы тұрғындардың когнитивті қызметіне қалай әсер етеді: жүйелі шолу.. 2021, 193, 107647.

10. Күн, Дж.(2009).; Макилвенни, С.; Брэккли, С.; Тарантини, М.; Писелли, С.; Хан, Дж.; О 'Брайен, в.; Раджус, В. С.; Де Симоне, М.; Кьергаард, М. Б.; және т. б. адам ғимаратына арналған жеке интерфейстерге және олардың адамның мінез-құлқымен, энергияны тұтынумен және тұрғындардың жайлылығымен байланысына шолу.

11. Швейкер, М.; ампацци, Э.; Андарджи, м. с.; Андерсен, Р. К.; Азар, Э.; Бартелмес, В. М.; Бергер, к.; Бурикас, Л.; Карлуччи, с.; Чиназцо, г.; және т. б. ішкі ортаны қабылдау мен ондағы мінез-құлыққа пәнаралық тәсілдерге шолу. 2020, 176, 106804.

12. Корнелл П. оқытудағы өзгерістердің жиһаз бен оқу ортасына әсері. Жаңа режиссер. 2002, 2002, 33–42.

13. Лопес-Чао, В.; Лоренцо, А.А.; Саорин, Дж. Л.; Де Ла Торре-Кантеро, Дж.; Мелиан-Диас, Д. тиімді мектептерді жобалау үшін архитектуралық талдау арқылы сыныптардың ішкі ортасын бағалау. Тұрақты даму 2020, 12 ақпан 2020.

14. Макартур, Дж.А. Нұсқаушылар мен оқу кеңістігін таңдау: сынып кеңістігінің мінез-құлық, аффективті және когнитивті оқытуға әсері / Дж. Spaces 2015, 4, 16.

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ КАК ОТРАЖЕНИЕ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ (На материале русского, казахского и английского языков)

*Бакытжан М.К.
КазНАИ им. Т. Жургенова
г. Алматы, Республика Казахстан
Научный руководитель - к.ф.н., доцент Алдабергенова Г. Д.*

Abstract

The national mentality is manifested in the reflection of the peculiarities of everyday life, customs, history, and culture, mainly in its combat units, among which we include proverbs and sayings. The main purpose of proverbs is to give a popular assessment of objective phenomena of reality, thereby expressing a worldview. Proverbs and sayings express the mindset peculiar to the people, the way of judgment, and the peculiarity of the view; they manifest life and everyday life, spirit and character, customs, beliefs, and superstitions. Proverbs and sayings most clearly illustrate the way of life, geographical location, history, and traditions of a community united by one culture. Many scientific papers have been written on this topic.

С незапамятных времен человек воспринимает окружающий его мир через несколько видов чувств: химическое (обоняние и вкус), механическое (слух и осязание) и световое (зрение). На их основе человеческое сознание получает ту или иную базовую информацию, но с помощью языка, в роли коммуникативного инструмента для обмена более широким диапазоном знаний, человечество поднялось на несколько ступенек вверх в земной

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

иерархической системе. Говоря о языке, понятно то, что с развитием человеческого сознания он стал сложнее и давно перестал выполнять только одну коммуникативную функцию (хотя она является его основной задачей). В современном обществе язык является ценной составляющей частью национальной идентичности. Так как именно язык содержит в себе как общественно-исторический и общечеловеческий, так и национальный опыт.

Рассматривая менталитет общества как систему установок, мы относим к их числу и языковую установку. Выделение из общего числа глубинно-психических и социально-культурных установок обусловлено сложным характером взаимоотношений феноменов менталитета и языка. Справедливо предположить, что менталитет, который, как известно, в значительной степени определяется социальными условиями, выражается в языковых особенностях нации, народных способах социального общения и т. п. Язык, в свою очередь, оказывает определенное формирующее влияние на процесс становления и функционирования социального менталитета и ментальности отдельной личности.

«Ментальность – это система взглядов, задач и их решений, неявных установок, ценностных ориентаций, умозаключений, особенностей поведения, которая закрепилась в народном сознании, в культурных стереотипах; менталитет – это то, что отличает одни общности от других» [1, 157]. В каком-то смысле категорию менталитета можно отождествить с категорией сознательной духовности. Выступая как ядро смыслового пространства человека, ментальность одновременно является «системой, заложенной в основу культуры совместных универсалий, формой хранения, передачи фундаментального представления о мире и социальном опыте жизни в мире». [7, с. 60] Под менталитетом мы также понимаем и «исторически сложившееся долговременное умопостигаемое единство наиболее устойчивых представлений, стереотипов и архетипов, проявляющихся на осознаваемом и неосознаваемом уровнях в виде особого образа мыслей, мироощущения и мировосприятия, и имеющего аксиологическое, эмоциональное и поведенческое воплощение» [4, с. 35]

Во-первых, менталитет представляет собой целостную картину мира в его ценностных ориентациях, которая существует долгое время вне зависимости от конкретных экономических или политических условий, основанную на этнической предрасположенности и исторической традиции. В менталитете проявляется чувство, ум и воля каждого индивида общества, основанное на общей языковой и воспитательной общности и является частью народных духовных культур, которые создают этно-ментальные пространства народа на территории своего существования.

Во-вторых, национальный менталитет неразрывно связан с национальным характером, под которым понимается не только совокупность специфических, своеобразных, присущих только данному народу черт, но также своеобразный набор универсальных общечеловеческих черт.

Пословицы создаются всем народам, поэтому выражают общее мнение людей. В ней заключена народная оценка жизни, наблюдения народного ума. Удачный афоризм, созданный индивидуальным умом, не становится народной пословицей, если он не выражает мнение большинства. Во всяком случае возможно параллельное одновременное существование общенародного варианта и индивидуально-авторского.

Пословицы и поговорки чаще всего складывают языковую картину мира, определяющую восприятие мира носителями языка. Языковая картина мира — это выработанное веками опытом людей изображение всего, что существует как целостное и многоуровневое в своем построении и осмысленные языком связи своих частиц. При анализе картины мира, формируемой поговорками и пословицами, можно выделить его главный признак – антропоцентризм.

А.Н. Афанасьев писал, что «пословицы по самой форме своей не подвержены искажению и потому являются памятником издавна сложившихся воззрений. Пословицы являются главным источником мудрости предков, хранителями памяти и орудием передачи человеческого опыта» [6, с. 150] Пословицы принадлежат именно к сфере фольклора и указывает на устный характер передачи этих элементов. Пословица уже в самом названии содержит прямое указание о отношении к устной речи. В. И. Даль назвал пословицу как продукт используемый исключительно среди народа: «Что за пословицами и поговорками надо идти в народ, в этом никто спорить не станет, в образованном и просвещенном обществе пословицы нет. Готовых пословиц высшее общество не принимает, потому что это картины чуждого ему быта, да и не его язык; а своих не слагает, может быть, из вежливости и светского приличия: пословица колет не в бровь, а прямо в глаз» [2, с. 10]

Поговорки и пословицы, являющиеся частью этой культуры, всегда были и будут актуальными для этого народа. В любое время пословицы и поговорки будут характерным чертом народа, в котором они появились, а также предметом внимания и исследований. Одной из самых значимых теоретических работ по разделению понятий пословица и поговорка является типологическая классификация Г. А. Пермякова. В ней указывается, что «пословица – грамматически законченное (имеющее вид предложения) изречение с образной мотивировкой общего значения, т. е. требующее расширительного толкования». [4, с. 150] «Поговорка – грамматически незаконченное (не составляющее предложения) изречение с образной мотивировкой общего значения» [4, с. 155]

Пословицы и поговорки - важнейший материал для исследования исторических фактов, этнологии, бытия и мировосприятия народов. Они, выдержав оценку времени, органично соединились с речью, всегда украшают её остроумием и способностью точно и понятно описывать все многообразие проявления жизни. Сравнение пословиц и поговорок разных народов показывает, сколько общего есть между ними, что в свою очередь способствует их лучшему взаимопониманию и дальнейшему сближению, потому что в пословицах и поговорках хранится многовековая память народа, идентифицирующая его от других.

Для анализа можно сравнить пословицы казахского, русского и английского народа:

1. Во многих языках наблюдаются совпадения или различия в количестве пословиц и поговорок, отражающих следующие важные характеристики: вежливость, осторожность, решительность, образованность, отношение к труду.
2. В английском языке с более высокой, чем в русском, активностью во фраз-образовании преобладают следующие целостные смыслы: осторожность, трудолюбие, сдержанность в речи.
3. В содержательной области русской идиоматики заметно большее пространство, чем в английской, занимают следующие ценностные понятия: опытность, правдоискательство, справедливость.
4. В казахском языке чаще по сравнению с другими народами встречаются следующие понятия: единство, любовь к ближнему, храбрость и миролюбивость.

Русский народ – терпеливый и выносливый, не падающий духом от неудач и верящий в свои силы. Терпение, несомненно, является ценностью: «За терпенье даёт Бог спасенье», «Век жить, век ждать», «Век живи, век надейся», «Терпи, казак, атаманом будешь», «Подождем, а своё возьмём», «Не потерпев, не спасёшься», «Терпенье и труд всё перетрут».

Такие качества, как предусмотрительность, осторожность, представлены в английской идиоматике несколько богаче, чем в русской: «It is ill to waken sleeping dogs. Let sleeping dogs lie. Не следует будить спящих собак. – Не буди лихо, пока оно тихо. Put not your hand

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

between the bark and the tree. Не клади руки между корой и деревом. – Свои собаки грызутся - чужая не суйся».

Исторически известно, что чувство единства имело большое значение для казахского народа, а также он высоко ценил гостеприимство: «Бірлік болмай тірлік болмас. - Без единства жизни нет. Қонаққа кел демек бар, кет демек жоқ. - Гостю "приходи" говорят всегда, но, когда уходит не говорят никогда. Сыйлы қонағың келсе, итіне сүйек таста. - Если пришел уважаемый гость, и собаке его кинь кость».

Как мы выяснили, русская культура относит вербальное выражение эмоций к одной из основных функций человеческой речи, между тем как англо-саксонской культуре свойственно неодобрительное отношение к ничем не сдерживаемому словесному потоку чувств: «Pigs grunt about everything and nothing. Есть повод, нет повода – свинья все равно хрюкает. На чужой роток не накинешь платок. - Язык без костей: что хочет, то и лопочет. First think, then speak. - Сначала подумай, потом говори».

Русская душа тесно связана с любовью к Родине, и эта связь также ярко выражается в пословицах русского народа: «Жить - Родине служить. Человек без Родины, что соловей без песни. Кто Родину любит, тому она в долгу не будет».

В этом плане англичане реже употребляют такие слова как patriotic, motherland, fatherland, что в сравнительной степени делает их более прагматичными и менее эмоциональными. "Западная Душа" гораздо рациональнее, упорядочена, организовано разумом, чем душа русской, где всегда остаются иррациональные, неорганизованные элементы.

Бесспорно, пословицы и поговорки в казахском языке привлекают к себе внимание исследователей, так как имеют гораздо большее различие по сравнению с русским и английским народом. Причина заключается в том, что кочевой образ жизни сам по себе первый фактор, разделяющий мировоззрение казахского народа от других. Обычаи, традиции, географическое положение и даже религия разделяют и по-разному влияют на развитие этих трех народов.

История казахского народа полна ярких событий, которые определили будущее страны на несколько поколений. Внутри кочевого поселения до прихода письменности активно развивалась устная речь и формировался свой национальный характер, соответственно и менталитет. Таким образом, для того чтобы сохранить многовековой опыт и знание, накопленные народом за все время его существования, появились краткие изречения и точные высказывания, используемые в тех или иных жизненных ситуациях, которые в наше время называют народной мудростью или же пословицами и поговорками.

Говоря о происхождении пословиц и поговорок, надо отметить статью А.Байтурсынова «Пословица, как и стихотворения, основана на взглядах, описывающие обычаи и менталитет. Пословица важнее и честнее стихов. Поговорками в свою очередь является известные фразы, которые являются силой и плодородием художественных приемов». Понятие рода и знание своего происхождения с давних времен были основополагающими единицами в культуре, традициях и отразились в менталитете казахского народа. Известно, что кочевник по негласным правилам этикета должен знать историю своего рода, рода матери и после жены. Ему полагалось знать не только события произошедшие за последние несколько лет, но и многовековой опыт не менее семи поколений, выраженный в социальной информации, накапливаемый и транслируемый от поколения к поколению. Кроме того, существовали еще и социальные нормы и правила, применяемые в бытовой жизни, а также культурные составляющие, без которых жить в мире кочевого народа было бы проблематичным. Без письменности использовать и запомнить только устно передаваемую информацию было достаточно сложно. В таких случаях

пословицы и поговорки становились достаточно полезными в бытовом обиходе, так как по структуре они были краткими, точно передавали нужную информацию.

Темой многих пословиц становились отношения между родами и родственные связи. Казахский народ особенно тепло относился к кровным узам и отмечал, что родина начинается с семьи. Ведь народ с древних времен знал, что первым и самым важным социальным кругом, из которого формулируется коренное мироощущение, впоследствии становящееся фундаментом для личностного построения индивидуального сознания со всеми его характерными особенностями, является семейный и родственник круг. Сохранение единства и согласия между людьми с общей родословной было также важно, как и сохранение мира внутри народа.

В пример можно привести несколько казахских пословиц и поговорок, доказывающих важность межродового согласия внутри нации.

1. Сыйласуға жат жақсы,
Жыласуға өз жақсы.
Веселиться хорошо с чужими,
горевать – со своими.
2. Жауда да бір үйің болсын.
И в стане врага пусть будет хоть один свой дом.
3. Ағайын тату болса ат көп
Абысын тату болса ас көп.
Братья в ладу – коней много,
невестки дружны – еды много.
4. Жаман да болса ағамыз,
Жақсыны қайдан табамыз.
Хоть и дурной, да брат родной.
Где же взять хорошего?
5. Ағайын бірде араз, бірде тату.
Родичи и ссорятся, и мирятся,
но никогда не расходятся.

Таким образом, говоря о ментальности какой-либо нации, мы обращаемся к сложной, многослойной совокупности механизмов, способов действий, тесно относящихся к многовековой народной культуре, ее приобретенным и закрепляемым способам реакции на внешние изменения, определяющим поведение народа. В своей работе мы постарались дать сравнительные характеристики пословиц и поговорок на трех языках. Статья не претендует на завершение, потому что в рассмотренной проблеме очень много моментов, которые требуют глубокого понимания этнопсихологии, истории народа. Тема, поднятая в нашей работе, относится к нескольким видам наук: лингвистике, психологии, этнокультуре и т. д. Думаем, статья вызовет интерес у специалистов разных областей наук и станет источником дополнительной информации о языке и ментальности народа.

Литература

1. Маслова В.Л. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
2. Даль В.И. Пословицы русского народа. – М.: Издательство Эксмо, Изд-во ННН, 2003. – 616 с.
3. Михальская А.К. Русский Сократ: Лекции по сравнительно-исторической риторике. – М.: Просвещение, 1996. – С. 35-40.
4. Пермяков Г.А. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише). – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1970. – 240 с.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

5. Афанасьев А.Н. Происхождение мифа. – М.: Высшая школа, 1996. –150 с.
6. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 184 с.

МӘТІН: ЗЕРТТЕЛУІ МЕН ҰҒЫМЫ

Бердикожоева Г.Ж
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – филология ғ.д., профессор Г.С. Қосымова

Abstract

The article reveals issues that have become relevant in relation to the concepts of textual science and text. The author focuses on the specifics of the field of textual science and evaluates what is encountered in the process of working with the text. In addition, in the course of the article, he analyzes the opinions found in the field of modern language science regarding the concept of text, analyzes the positions in research work. The existing concepts related to the concept of the text are revealed and their own conclusions are drawn, guided by scientific positions.

Тіл білімі ғылымында зерттеушілердің назарын аударып отырған мәселелер жетерлік. Дегенмен адамдар арасындағы ақпарат алмасудың жаңа деңгейге көтерілуі мәтін мәселесін зерттеудің қажеттілігін тудырып отыр. Адамдар арасындағы қарым-қатынастар барысында негізгі ойдың жеткізілуі мәтіннің пайда болуына жағдай жасайды. Осы қажеттіліктен пайда болған мәтіннің зерттеушілер негізгі түрлері мен бірнеше маңызды стильдік ерекшеліктерін анықтады. Алайда мәтін тақырыбының жекелеген мәселелеріне қатысты зерттеушілер тарапынан әлі де болса ортақ тұжырымды талап етіп отырған өзекті тұстары бар. Ортақ тұжырымның қалыптаспауы мәтіннің көп аспектілі және жан-жақты зерттеуді талап етуімен тығыз байланысты. Мақаланың мақсаты жазбаша мәтіннің ерекшеліктерін ашып, оның рәсімделуінде жанрлық-стильдік аспектілеріне түсінік беру, оның өзекті тұстарын айқындау болып табылады. Мәтін мәселесіне қатысты зерттеу ісінде оның стильдік ерекшеліктеріне ерекше мән беруді талап етеді. Заманауи стилистика саласында «стиль» мәнін ашып, жазбаша мәтін арқылы ақпарат алмасу барысында стильдің қызмет жүйесі дегеніміз не деген мәселеде өз шешімін табуы тиіс.

Мәтін – зерттеу нысаны ретінде сан қырлы, тәжірибелік және теориялық тұрғыдан таусылмайтын мәселелері жетерлік тақырыптардың бірі. Мәтін тек қана лингвистика ғана емес, сонымен қатар гуманитарлық ғылым салалары тарапынан да қызығушылық тудырып отыр. Осындай сұраныстардың ортасында мәтін арқылы сөйлемді қалыптастыру, сөйлем түрлері сынды маңызды тілдік заңдылықтар орын алады. Ортақ тұжырымға сай адамдар мәтін арқылы өзара қарым-қатынастарын қалыптастырады. Мәтінде қажетті ақпараттардан бөлек ойлар, заңдылықтар мен лирика, эпос және тағы да басқа маңызды мәселелер көрініс табады. Мәтін – тілдік қызметтің негізгі мақсаты мен нәтижесі болып табылады. Мәтін – сөйлемнің түрі және оның жоғары бірлігі деп айтуға толық негіз бар. Біз жоғарыда атап өткеніміздей мәтін ұғымын анықтауға лингвистика саласымен қатар, бірқатар гуманитарлық ғылым салалары да қызығушылық танытып отыр. Соның нәтижесінде түрлі пікірлер қалыптасқанымен, ортақ тұжырым әлі де болса пайда болмады. Демек мәселе арнайы қарастыруды қажет етеді.

Мәтінді зерттеу саласының өзекті тұстары өте көп. Ол алдымен зерттеу жұмыстарында мәтін, оның анықтамасы мен жанрлық, стильдік ерекшеліктеріне байланысты ортақ тұжырымның әлі де болса қалыптаса қоймауымен өлшенеді. Әрине мәтін және оның

жанрлық, стильдік ерекшеліктеріне қатысты тек Отандық қана емес, әлемдік тіл ғылымы саласында бірқатар ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізіліп, іргелі еңбектер жарық көрді. Мақала барысында И.Р. Гальпериннің «Грамматические категории текста» атты ғылыми-зерттеу жұмысын пайдаландық. Зерттеу жұмысы Кеңес дәуірінде жарық көрген. Ғылымға коммунистік партияның ықпалы басым болған жылдары жазылғанымен, ғылыми құндылығы жоғары пікірлер айтылады. Мәтін ұғымын анықтап, оның түрлерін жан-жақты ашуға тырысады [1]. Осындай еңбектердің бірі З.Я. Тураеваның «Лингвистика текста» атты іргелі еңбегін атай аламыз. Еңбекте мәтін түсінігіне мән беріліп, оның жазбаша түрінің ерекшеліктеріне тоқталады [2]. Қазіргі таңда осы мәселеге қатысты зерттеу жұмыстарының қатарында К.А. Филиповтің «Лингвистика текста» атты еңбегі бар. Аталған еңбек те мәтіннің жазбаша түріне ерекше мән беріп, оның стильдік және жанрлық ерекшеліктеріне тоқталады [3]. Сонымен қатар Н.С. Валгинаның «Теория текста» [4] және Ю.М. Лотманның «Структура художественного текста» [5] атты еңбектерін атап өтеміз. Отандық зерттеушілер қатарын Г. Смағұловтың «Көркем мәтін лингвистикасы» [6] және Д.Б. Бауыржанның «Көркем мәтін талдау лингвистикасының жан-жақты парадигмасы және оқыту үрдісіне бейімдеу» атты ғылыми зерттеу жұмыстарын көрсетуге болады [7]. Аталған еңбектерді қарастыра келе, біз мәтін түсінігін айқындап, оның жазбаша түрінің рәсімделуінде қолданылатын жанрлық және стильдік ерекшеліктері мәселесін зерттеудің тың бағыттары бойынша жүйелі жұмыстарды ұйымдастыра алдық. Ғылыми-зерттеу жұмыс барысында алдымен мәтін түсінігіне қатысты зерттеушілердің пікірі келтіріліп, өзіндік тұжырымдар жасадық. Зерттеудің келесі кезеңінде мәтіннің стильдік және жанрлық ерекшеліктеріне қатысты өзіндік ой түйіндей алдық.

Мәтіннің түсінігін анықтау ісі қазіргі тіл ғылымының өзекті тақырыптарының бірі. Мәтін түсінігіне қатысты отандық тіл ғылымы саласымен қатар, алыс және жақын шетелдік ғалымдардың пікірлері мен тұжырымдары белгілі болып отыр. Нәтижесінде аталған пікірлерді саралай келе біз мәтін түсінігіне нақты анықтама бере аламыз.

Жалпы ғылымда мәтінді зерттеу бірнеше негізгі бағытта жүріп жатыр. Мәтінді грамматикалық және коммуникативті ұстанымға сай зерттеу ғылымда көп кездеседі. Грамматикалық ұстаным мәтіннің грамматикалық рәсімделу ерекшеліктеріне ерекше мән береді. Мәтінді сөйлеу әрекетінің нәтижесі ретінде қарастырып, мәтінге экстралингвистикалық факторлардың әсеріне көп мән берілмейді. Экстралингвистикалық факторлар тілдік өзгерістерге алып келетін әлеуметтік жайттармен тығыз байланысады. Экстралингвистикалық факторлар тіл ғылымына тікелей әсер етпесе де, сөйлеу әрекеттерінде белсенді орын алады. Сөйлеу әрекеттері барысында әлеуметтік жайттарды кеңінен қолдану арқылы өзіндік стиль қалыптасады. Демек тілдің дамуына сыртқы факторлардың әсерін экстралингвистикалық деп бағалаймыз. Неліктен бұл факторлардың мәтінге әсеріне мән берілмейтіндігін зерттеуші И.Р. Гальпериннің мәтінге берген анықтамасымен түсіндіруге болады. И.Р. Гальперин мәтін дегеніміз коммуникативті үдерістің бір бөлшегі деп қарастырып, өзінің аяқталғандығымен ерекшеленеді және барлық тілдік құрылымдар сақталады деген пікір білдіреді. Сонымен қатар мәтін әртүрлі лексикалық, грамматикалық және логикалық, стилистикалық байланыстардан да тұрады деген тұжырымды ойын ортаға салады [1, с. 12]. Мәтін анықтамасына қатысты зерттеуші З.Я. Тураева болса, мәселені басқа қырынан қарастырып, «мәтін – сөйлеу үдерісінің нәтижесінде пайда болады» деген пікір білдіреді. Зерттеуші де ойдың аяқталуы, мазмұнның қорытындылануы мәтіннің басты ерекшелігі деп санайды. Зерттеуші мәтінді сөйлеу әрекеттерінің нәтижесінде пайда болғанымен жазба түрінде кездесетін әрі мәтінге қойылатын талаптарға сай рәсімделген және лексикалық, грамматикалық, логикалық, стилистикалық байланыстардан тұратын әдеби туынды деп атайды [2, с. 11]. Зерттеуші К.А. Филипов мәтінді тыныс белгілерінен тұратын

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

туынды ретінде түсіндіруге тырысады [3, с. 62]. Сонымен грамматикалық ұстаным негізінде зерттеудің басты ерекшеліктері мәтінді сөйлеу әрекеттері, стилистика мен тыныс белгілері сынды маңызды тіл ғылымының маңызды мәселелерін қамтитын туынды ретінде сипаттау болып табылады.

Мәтінді коммуникативтілік ұстаным бойынша зерттеген ғалымдар мәтін коммуникативті үдеріс нәтижесінде пайда болады және адамдар арасындағы байланыстарға бағытталады деген тұжырымға сай ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырады. Мысалы зерттеуші Н.С. Валгина мәтінді адамдар арасындағы шынайы динамикалық қарым-қатынастар нәтижесінде пайда болады деп санайды [4, с. 4]. Әрине мәтінді коммуникативті тұрғыдан зерттеу ұстанымдары да сөйлеу әрекетін жоққа шығармайды. Дегенмен мұндай ұстанымдағы зерттеу жұмыстарына тән ерекшеліктердің бірі мәтіннің пайда болуына сыртқы фактор әсер етеді деген пікірді басшылыққа алады. Демек сыртқы фактор ретінде адамдар арасындағы қарым-қатынастар, коммуникативті қызмет деп түсіндіреді. Коммуникативті қызмет адамдар арасындағы қарым-қатынастардың өзіндік мақсаты мен қарым-қатынасқа түсетін адамдардың анықталуы арқылы жүзеге асады. Осы келтірген жайттарды басшылыққа ала отырып, біз мәтін деп белгілі бір мақсаттар мен тілдік элементтердің ортақ мазмұнға бірігуі деп айта аламыз. Мәтіннің басты белгілері ретінде өзара байланыстың жоғарылығы, толыққандылық пен адамдар арасындағы байланысқа бағытталуы, белгілі бір ойдың аяқталғандығы болып табылады. Осы ретте біз жоғарыда келтірген Н.С. Валгинаның пікірі назар аударарлық. Зерттеуші мәтінді мағыналық тұрғыдан аяқталған әрі толыққанды әдеби туынды ретінде қарастырып, ақпараттық және құрылымдық тұрғыдан коммуникативті бірліктің ең жоғарғы үлгісі ретінде сипаттайды [4, с. 10].

Демек мәтін түсінігіне қатысты жоғарыда келтірілген пікірлерді саралай келе, мәтін адамдар арасындағы қарым-қатынас қажеттіліктерінен туындап, сол қажеттілікті қамтамасыз ету мақсатында пайда болады деп нақты айта аламыз.

Мәтіннің жанрлық ерекшеліктерін анықтау үшін тек қана мәтіндегі қолданбалы сөздердің ерекшеліктерін ғана анықтап қою жеткіліксіз. Ең бастысы автордың айтар ойы, мәтіннің көлемі, мәтіннің эмоционалдық күйді жеткізуіне де ерекше назар аудару қажет. Мәтінмен танысқаннан кейінгі алған әсерге мән беруде маңызды. Мысалы жекелеген мәтінмен танысқаннан кейін күлкілі болатын күй кешу оның комедия жанрын айқындаса, бір мәтіндер оқырманға ой салады немесе кейіпкер мен оқиғалардың кейінгі тағдырына деген өкініш сезімі тудырады. Ол мәтіннің трагедиялық жанрын білдіреді. Мәтіннің көлемі мен айтар ойы, кейіпкердің дүниетанымы мен әлемдік үдеріске қосқан үлесі немесе бар болғаны кейіпкердің өмірінің бір сәттерін ғана баяндауға бағытталуы сынды мәселелерді анықтау арқылы да мәтіннің жанрлық ерекшеліктері мәселесіне толыққанды жауап бере аламыз.

Сөзсіз мәтін мәселесі бүгінгі тіл ғылымындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Әсіресе қазақ тіліне деген үлкен сұраныс жағдайында мәтіннің анықтамасын сараптап, оның стилдік және жанрлық ерекшеліктерін айқындау тілдік сұраныстың толыққанды қанағаттануына жағдай жасайды деп санаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Гальперин И.Р. Грамматические категории текста. – Известия Академии наук СССР. – №6. – 1977. – 524 с.
2. Тураева З.Я. Лингвистика текста. – Москва: Просвещение, 1986. – 127 с.
3. Филипов К.А. Лингвистика текста. – Санкт-Петербург, 2003. – 336 с.
4. Валгина Н.С. Теория текста. – Москва: Логос, 1999. – 187 с.

КӨП МАҒЫНАЛЫ СӨЗДЕР: ТҮСІНІКТЕРІ МЕН СИПАТТАМАСЫ

Болатбекқызы Тоты
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – Оразбаева Ф.Ш., ҚР ҰҒА корр-мүшесі, пед. ғ. д., профессор

Annotation. The article reveals the scientific definition of polysemous words and reveals its differences from homonymous words. The author is guided by the opinions put forward in fundamental works and research papers in order to determine the scientific definition of polysemous words. The article draws its own conclusions regarding the problem of polysemous words.

Қазіргі тіл ғылымының маңызды мәселелерінің бірі – көп мағыналық сөздер тақырыбы болып табылады. Көп мағыналы сөздер тақырыбы көп қырлы. Көп мағыналы сөздер көптеген зерттеушілер тарапынан тұжырымдалып, оның заңдылықтары объективті жайт ретінде түсінікті болғанымен, әлі де болса көпшілік тарапынан түрлі пікір-таластарға негіз болып отыр.

Әрбір сөз өзіндік мағынаға ие екендігі даусыз. Ол бекітілген заңдылық болып та көрінеді. Алайда бұл тезисті тек болжам түрінде ғана қабылдай аламыз. Бір сөз нақты бір мағынаны ғана береді деген болжамға салатын болсақ, әр сөз өзге мағынадан барынша қорғалған және тек сол сөзге тиесілі ғана мағынаға ие бірлік түрінде кездесуі керек еді. Қазіргі таңда табиғи моносемантикалық тілдер жоқ. Тіпті әр заттың сипаты мен сынын, оның ерекшеліктерін білдіретін жеке әрі бірегей сөздер болған жағдайда тілдік қызмет өз дәрежесінде функциясын толыққанды атқара алмайтын еді. Мұндай жайт орын алса тіл өзінің көркем шығармашылық қызметінен де айырылады.

Көп мағыналы сөздер қазіргі тіл ғылымы, лексикамен қатар, грамматика саласында да маңызды. Адамның биологиялық ойлауы мен қоғамдық қызметінің де сапалық көрсеткіштерін айқындайды. Лингвистикалық тұрғыдан алғанда көп мағыналы сөздер ұқсастық сәті, жалпы ортақ семантикалық элемент немесе ортақ семантикалық ассоциациялық ішкі байланысқа негізделеді. Демек көп мағыналы сөздер әртүрлі түсініктерді ортақ біріктіретін сөздердің ішкі үйлесімін білдіреді. Көп мағыналы сөздер шексіз қоршаған орта шынайылығын сипаттаудағы тілдің шектеулі болуынан туындайды. Қоршаған ортаның сан түрлі құбылыстары біздің санамызда бейнеленіп, түрлі түсініктер қалыптасады. Өз кезегінде оның барлығын тілдік бірлік ретінде түсіндіре отырып, жеткізу қиынға соғады. Бұл жайт көп мағыналы сөздердің пайда болып, қалыптасуына түрткі болады. Көп мағыналы сөздер түсінік пен сөз бірлігі заңдылығын бұзбайды. Керісінше тілдегі сөздік құрам құрылымы мен түсінік жүйесінің өзара үйлеспеуін байқап, дұрыс мағынаның пайда болуына әсер етеді. Ең бастысы көп мағыналы сөздер әр сөздің негізі түсінік мазмұны екендігін дәлелдейді.

Жоғарыда атап өткеніміздей көп мағыналы сөздер, оның түсініктері мен пайда болу мәселесі бірқатар зерттеушілердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының басты нысанына айналған болатын. Отандық зерттеушілермен қатар, алыс және жақын шетелдік ғалымдардың еңбектері арқылы біз көп мағыналы сөздер туралы нақты мәліметтер ала аламыз. Зерттеуші З.И. Бабицкене көп мағыналы сөздердің пайда болуы туралы мәселесін қарастыра келе, тілдік және тілдік емес себептер мен факторлар бар деген маңызды пікір білдіреді. Тілдік себептер мен факторлар қатарына тілдік бірліктерді үнемдеуге деген талпыныстарды атап өтеді. Сонымен қатар тілдің әр сөздің мағынасын түрлі түсініктермен

бере алу қызметінің болуымен де байланыстырады. Ал тілдік емес себептер мен факторлар қатарында зерттеуші заттар мен құбылыстардың шынайы байланыстарын ескере отырып, оның нақты мағынаға ие болуымен түсіндіреді. Зерттеуші З.И. Бабицкене көп мағыналы сөздердің пайда болуының осы екі себептері арқылы кез-келген сөз ерекше үйлесімді мағынаға ие болып, барынша ұйымдасқан сипат алады деп санайды [1, с. 24].

Сөздердің лексикалық мағынасы шынайы құбылыстар мен түсініктің түрлі тіл жүйесіндегі бірліктер арқылы анықталады. Тілдің ішкі, мағыналық жағы анағұрлым белсенді болады. Өйткені ол көп жағдайда тілдік коммуникациямен байланысқа түсіп, қарым-қатынастардың сипатына қарай сөздердің түрлі мағынада қолдануына жағдай жасайды. Зерттеуші М.А. Бертагаев қарым-қатынастар барысында сөздер семантикалық өзгерістерге жиі ұшырап, сөздер жаңа мағынаға ие болып отыру мүмкіндігін айтады [2, с. 30]. Зерттеушінің пікірімен толыққанды келісуге болады. Өйткені тілдің жалпы әмбебап қасиеттерінің бірі оның семантикасы болып табылады. Сөздердің тура және негізгі мағынасы қарым-қатынастар барысында екінші ауыспалы мағынасына да өзгеріп жатады. Бұл өз кезегінде көп мағыналы сөздердің пайда болуына да әсер етеді. Осы келтірген жайттарды басшылыққа ала отырып, біз көп мағыналы сөздердің пайда болуының негізгі екі себептерін анықтай алдық. Оның біріншісі үнемдеушілік принципі болып табылады. Тілдің дамуының кез-келген сатысында байқайтынымыз тіл барлық құбылыстар мен заттарды толыққанды сипаттап, тек сол заттың атауын білдіруге мүмкіндігі шектеулі болады. Көп мағыналы сөздің пайда болуына әсер ететін келесі бір себептердің бірі адам баласына тән ойлау жүйесі болып табылады. Адам санасындағы кез-келген құбылыс пен түсінік міндетті түрде тілдік қызмет арқылы бейнеленеді. Осылайша лексика мен сөздік қор тек сандық тұрғыдан өсіп қана қоймай, жаңа сапалық деңгейге де көтеріледі. Зерттеуші Р.А. Будагов өзінің еңбегінде көп мағыналы сөздердің пайда болуына әсер ететін жайттардың бірі ретінде белгілі бір халықтың күнделікті тұрмысы мен мәдениетінде, қоғамдық өмірі мен өндірісі барысында қолданыстағы сөздердің қажеттіліктерге байланысты өзгеру салдарын атап өтеді [3, с. 22]. В.В. Виноградов көп мағыналы сөздердің пайда болуы ұзақ үдеріс екендігіне назар аударады. Көп мағыналы сөздер толыққанды қалыптасуы үшін әңгімені баяндаушы адамның қолданған сөздері тыңдаушыға толықтай түсінікті болуы шарт екендігін алға тартады [4, с. 48]. Зерттеуші В.В. Виноградов пікірінің ерекшеліктерінің бірі грамматика категориялары, оның ішінде зат есім, етістік, сын есім түріндегі көп мағыналы сөздерге тоқталады. Ғалым етістік түріндегі көп мағыналы сөздердің мағынасы кең әрі белсенді қолданыста болатындығын атап өтеді. Сонымен қатар сөздердің басқа мағынаға ауысып, түрленуіне сөздердің сөйлемдегі қызметі, синтаксистік ерекшеліктерімен де тығыз байланысты екендігіне назар аударады.

Көп мағыналы сөздердің маңызды белгілерінің бірі – мағыналарының жүйелі түрде берілуі болып табылады. Сөздердің семантикалық бірлігі ең алдымен мағыналарының өзара байланысты болуымен түсіндіріледі. Қазіргі таңда тіл ғылымында көп мағыналы сөздердің құрылымдарының өзара байланысына қатысты үш көзқарас бар. Олар:

- көп мағыналы сөздердің мағынасы өз алдына дербес. Бұл пікірді өз зерттеу жұмыстарында А.А. Уфимцева білдіреді. Автор көп мағыналы сөздердің әрқайсы өзіндік түсінік пен мағынаға ие екендігін атап өтеді. Өз кезегінде біз зерттеушінің бұл пікірін қолдаймыз [5, с. 72];

- көп мағыналы сөздердің мағынасы иерархиялық тұрғыдан өзара байланысты болады. Аталған пікір Ф.А. Никитинаның «Полисемия и вопросы построения искусственных языкой» атты еңбегінде айтылады. Зерттеуші көп мағыналы сөздер әртүрлі мағынада қолданылғанымен, бір түбірден тарайтындығын атап өтеді. Аталған зерттеушінің бұл пікірі де қолдауға лайық [6, с. 36];

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

- көп мағыналы сөздердің мағынасы өзара байланысты иерархиялықпен қатар, дербес те болады. Бұл пікір Ю.Д. Апресянның «Лексическая семантика. Синонимические средства языка» атты еңбегінде көтерілді. Аталған пікір де көп мағыналы сөздердің ерекшеліктерін дұрыс ашып тұр деп санаймыз [7, с. 66].

Көп мағыналы сөздер мәселесінде әлі де болса пікір-таласқа негіз болып отырған мәселелердің бірі – омонимдермен шатастыру болып табылады. Рас бір қарағанда омоним сөздер мен көп мағыналы сөздер арасында ұқсастықтар бар болып көрінеді. Алайда олардың арасында үлен айырмашылықтар бар екені белгілі. Мысалы көп мағыналы сөздер әр сөйлемде әртүрлі мағынада қолданылғанымен, олар бір түбірден туындап, бір ұғымның аясынан шығатынын есте ұстауымыз қажет. Өз кезегінде омоним сөздер болса, мағыналық жағынан өзара алшақ жатқан сөздерді құрайды. Тіпті ол сөздердің жасалуы жолдары бөлек деп айта аламыз. Омоним сөздердің бір түбірден тарамайды. Мысалы қазақ тілінде қолданылатын «жақ» сөзін қарастырсақ. «Жақ» түрлі мағынада қолданылады. Ол адамның дене мүшесі болып табылады. Сонымен қатар «жақ» сөзін етістік (қызыл бояу жақ), бағыт-бағдар (оң жақ, сол жақ), адамдар арасындағы қатынастар (жақтасу) барысында да қолданылады. Омоним сөздер қазақ тілінде өте көп деп айта аламыз. Ең бастысы есте сақтайтын жайт омоним сөздер дыбысталуы бірдей, сөздердің сыртқы түрі ұқсас, алайда өзара мағыналық байланысы жоқ болып келеді. Омоним сөздер мен көп мағыналы сөздердің өзара жақындықтары бар екені рас. Сондықтан болар қарапайым оқушы осы екі ұғымды шатастырып жатады. Тіпті оларды бір-бірінен ажырату да қиындық туғызады. Көп мағыналы сөздер әр түрлі заттың атауын білдіру үшін қолданылғанымен, олар бір түбірден тарайды. Жоғарыда атап өткеніміздей көп мағыналы сөздер зат есім, етістік және сын есім арқылы беріледі. Мысалы сын есім түрінде келетін көп мағыналы сөздердің ішінде «ауыр» сөзінің қолданылуы. «ауыр жүк» және «ауыр мінез» немесе «темірдей тәртіп» және «темір сақина» сөздері көп мағыналы сипатқа ие болып тұр. Дегенмен екі сөздің шығу түбірі бір. Етістік түрінде келетін көп мағыналы сөздердің қатарында «ұшу» сөзін айта аламыз. «Ұшақпен ұшу» және «қуанғаннан ұшуға сәл қалдым», «махаббат – жаныңның қалықтап ұшу» сынды тағы да басқа сөздерді атай аламыз. Сонымен қатар көп мағыналы сөздер қатарында «бас» сөзін де мысал ретінде келтіре аламыз. «Адамның басы» деген тура мағынадағы сөз, мәтін барысында «таудың басы», «жұмыстың басы» деген сөз тіркестері түрінде де кездеседі. Осы келтірген сөздерге мән беретін болсақ, «бас» сөзі көп мағыналы сөз болып табылады. Оған себеп «бас» сөзі мәтіндегі барлық өзара байланысып немесе «бас» сөздерінің арасында мағыналық байланыстар бар екені анық. Салыстырмалы түрде алғанда «аяғынды бас» немесе «жұмыстың басы» деген сөз тіркестері омонимдер болып табылады. Өйткені бірінші мағынасында адамның дене мүшесі ретінде пайдаланылса, екінші мағынада кез-келген істің басталу мерзімін білдіріп тұр. Демек көп мағыналы сөздер мен омонимдердің өзара жақындығы бар болып көрінгенімен, оларды есте шатастыруға болмайды деп нақты тұжырымдай аламыз.

Отандық тіл ғылымында да көп мағыналы сөздерге қатысты жан-жақты зерттеу жұмыстары жүргізіліп, нақты тұжырымдар жасалғаны белгілі. Мысалы зерттеушілер Ғ. Қалиев пен Ә. Болғанбайұлы өздерінің «Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы» атты еңбектерінде көп мағыналы сөздер туралы мынандай пікір білдіреді. «Сөздердің сапа жағынан дамығандығын көрсететін бірден бір белгі – сөздің көп мағыналылығы. Бұл негізінде сөздік қордағы сөздерге тән қасиет. Олар ұзақ жылдар бойы тілімізде жаңа сөз, тың мағыналар жасауға ұйтқы болып келе жатқан байырғы тума сөздер. Соның нәтижесінде сөздік қордағы сөздер сан жағынан да, сапа жағынан да қарыштап дамып, тұрақтанып әбден қалыптасқан. Сондықтан да бұлар көп мағыналы болып кездеседі»

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

деп тұжырымдайды. Сонымен қатар олардың сөздік құрамды байытып қана қойма, синоним сөздердің молаюына өз септігін тигізетіндігін де нақтылайды [8, 37 б.].

Зерттеушілер Ш. Бектұров пен М.Серғалиев өздерінің «Қазақ тілі» деп аталатын еңбектерінде омоним сөздер мен көп мағыналы сөздерді ажыратуға байланысты мынандай мәліметтер келтіреді: «Сөздің көп мағыналығы мағыналары жағынан бір-біріне жақын болса, сөздің көп мағыналығы, ал сөздер мағыналық жағынан бір-бірінен қашық болса, онда оның омоним болғаны» деген пікірлері жоғарыда атап өткен анықтаманы толыққанды тұжырымдайды [9]. Өз кезегінде Ә. Хасенов өзінің «Тіл білімі» деп аталатын еңбегінде: «Омонимдер мен полисемияның ұқсастығы екеуінің бірдей дыбысталатылуында, айырмашылықтары омонимдер мағынасы жағынан басқа болса, полисемияға жататын сөздер мағыналары жағынан жақын болып келеді» деген пікір білдіреді [10].

Көп мағыналы сөздер қазақ тілінің байлығы мен сапалық көрсеткіші болып табылады. Сыртқы формасы мен қолданыс ерекшеліктеріне байланысты көп мағыналы сөздер омонимге ұқсайтындығын атап өттік. Оларды бір-бірінен ажыратуда кей жағдайда қиындық туындағанымен, тілдің қолданыс ерекшелігін түсінген адам барлығын ажыратып алады. Көп мағыналы сөзде басты мән беретін ұстаным мағыналылық бірлік болып табылады. Өз кезегінде омоним сөздің тек сыртқы формасына мән беруді негізгі қағида деп таниды. Негізінен көркем шығармада көп мағыналы сөз өте көп қолданыста болады. Автор немесе ақын көркемдік үшін ойын айқын жеткізу барысында және өзіндік стильдік бояуды қалыптастыру үшін көп мағыналы сөздерді жиі қолданады. Өйткені көп мағыналы сөздер бір мәтіннің ішінде қолданыла отырып бір сөздің бірнеше мағынасын ашып бере алатын мүмкіндікке ие. Көркем шығармаларда ақын немесе жазушының өлеңдері мен шығармаларынан сөздің негізгі мағынасынан басқа үстеме мағынасында қолданылатын қосымша мағыналық сипаттарды оңай байқауға болады. Көп мағыналы сөздерді қолдану әлемнің барлық тілдерінде жиі қолданылып келе жатқан құбылыс деп айтуға толық негіз бар.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Бабицкене З.И. Регулярная полисемия и ее отражение. – Ленинград, 1985. – 154 с.
2. Бертагаев М.А. К вопросу о внутренних законах развития полисемии // Известия. – №6. – 1989. – 30 с.
3. Будагов Р.А. Введение в науку о языке. – Москва, 2003. – 502 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – Москва, 2007 с. – 212 с.
5. Уфимцев А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – Москва, 1998 с. – 187 с.
6. Никитина Ф.А. Полисемия и вопросы построения искусственных языков // Семантические вопросы искусственного интеллекта. – Киев, 1975. – 36 с.
7. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – Москва, 1995. – 198 с.
8. Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 2003. – 95 б.
9. Бектұров Ш., Серғалиев М. Қазақ тілі. – Алматы, 1994. – 224 б.
10. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы, 1996. – 416 б.

НЕЙРОННЫЕ СЕТИ В СОВРЕМЕННОМ ИСКУССТВЕ

Болатова Д.М
МУИТ, г. Алматы, Республика Казахстан;
научный руководитель – к.п.н., доцент, ассоц. профессор Алиева Д.А

Abstract

This report examines the use of neural networks in contemporary art. The features of neural networks, their application in creative processes, and examples of their use in various types of art are described. The advantages and disadvantages of this approach are considered, as are possible directions for the development of this technology in the future.

В последнее время мы часто слышим о нейронных сетях, которые по прогнозам профессионалов, будут применяться в робототехнике и в машиностроении. Нейронные сети являются одним из направлений научных исследований в области создания искусственного интеллекта (ИИ), в основе которого лежит стремление подражать нервной системе человека. Нейронные сети основаны на примитивной биологической модели нервной системы [1].

Интересно, что нейронные сети находят применение и в различных областях искусства. Часть наступившего будущего — это буквально ежедневные успехи нейронных сетей, которые уже не только обыгрывают человека в шахматы, но и пишут музыку. Нейронные сети могут использоваться для создания уникальных произведений, имитации стилей известных художников и музыкантов, а также для анализа и классификации произведений искусства.

Технология, известная как генеративные нейронные сети, произвела настоящую революцию в мире музыкального творчества. Генеративные нейронные сети основаны на машинном обучении; их задача - обучиться создавать музыку, используя данные о том, какие ноты, мелодии и звуки звучат хорошо вместе. Это может быть достигнуто различными способами, например, путем анализа существующей музыки или путем создания обучающихся наборов данных.

Когда генеративная нейронная сеть обучена создавать музыку, она может создавать свои собственные композиции, которые могут звучать как что-то, что написал бы человек. Эта технология имеет огромный потенциал, и ее уже используют многие музыкальные компании и артисты.

AIVA (Artificial Intelligence Virtual Artist) - это нейросеть, которая может создавать оригинальную музыку для различных целей, включая фильмы, игры и рекламу. AIVA была создана в 2016 году французскими учеными компании Amper Music. Нейросеть использует алгоритмы глубокого обучения для создания музыки, используя базу данных тысячи композиций [2].

Алгоритм создания музыки в сайте AIVA довольно прост. Для начала нужно выбрать жанр и настроение, затем настроить инструменты, мелодии и ритмы. После этого можно прослушать созданную музыку и, если она нравится, загрузить ее на свой компьютер. Например, AIVA была использована для создания музыки в рекламной косметической компании L'Oréal. Используют ее и некоторые известные артисты: французский композитор Benoît Carré создал музыкальный альбом "Futurism" при помощи AIVA [3].

Одним из наиболее интересных и перспективных направлений использования нейросетей в искусстве является создание картин и рисунков. В изобразительном искусстве

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

нейронные сети могут использоваться для создания уникальных произведений и имитации стилей известных художников. Например, нейронные сети могут создавать портреты, пейзажи и абстрактные произведения, используя обучающие данные в качестве основы для генерации новых произведений. Также нейронные сети могут имитировать стили известных художников, таких как Пабло Пикассо, Винсент Ван Гог и Сальвадор Дали.

Мнения художников относительно использования нейросетей в изобразительном искусстве разнятся. Некоторые художники считают, что использование нейросетей может быть полезно для создания новых и интересных произведений искусства, тогда как другие художники считают, что использование нейросетей может привести к потере уникальности и оригинальности искусства.

В 2018 году галерея Саймона Ли организовала конкурс "AI Art", в котором участвовали художники, использующие нейросети для создания своих произведений. Конкурс привлек большое внимание общественности и показал, что нейросети могут быть полезны для создания красивых и интересных произведений искусства. В 2018 году британская художница Лора Планк создала серию картин, используя нейросеть, которая была обучена на основе ее собственных рисунков. Эта серия картин была выставлена в Лондоне и вызвала большой интерес у зрителей и критиков.

В 2018 году компания Christie's продала портрет "Edmond de Bellamy" за \$432,500, который был создан нейросетью. Также были проданы работы других художников, использующих нейросети, например, работа "Memories of Passers by I" цены \$3.1 миллиона, созданная художником Хуаном Фелипе Эррео.

По данным сайта iphones.ru житель США создал картину с помощью нейросети Midjourney и занял первое место на конкурсе искусств. Согласно официальному сайту, Аллен победил в категории цифрового искусства с работой под названием «Театр космической оперы». Для создания этой картины он использовал нейросеть Midjourney, которая может генерировать изображения на основе текстовых описаний [4].

Нейросети в области искусства, безусловно, быстроразвивающийся сегмент. Одним из главных преимуществ использования нейронных сетей в искусстве является возможность создания уникальных произведений. Нейронные сети могут генерировать произведения, которые отличаются от того, что создают люди. Это позволяет расширить границы творческого процесса и создать новые формы искусства.

Также использование нейронных сетей позволяет быстро создавать множество произведений. Нейронные сети могут генерировать произведения на основе обучающих данных за короткий промежуток времени. Это особенно интересно для художников и музыкантов, которые хотят создавать большое количество произведений быстро.

К преимуществам использования нейронных сетей в искусстве относится и возможность создания произведений с определенными стилями и настроениями. Например, нейронная сеть может быть обучена создавать произведения с темным или светлым настроением, с использованием определенных цветовых схем и текстур.

Видимым недостатком использования нейронных сетей в искусстве является ограниченность искусственного интеллекта. Несмотря на то, что нейронные сети могут создавать уникальные произведения, они не обладают творческими способностями человека. Это означает, что созданные нейронной сетью произведения могут быть ограничены в своей оригинальности и выразительности.

Еще одним недостатком использования нейронных сетей в искусстве является необходимость обучения их на большом количестве данных. Нейронные сети требуют большого количества обучающих данных для создания произведений и имитации стилей

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

известных художников и музыкантов. Это может быть сложно, особенно для небольших команд художников или музыкантов.

Применение нейронных сетей в искусстве требует контроля за творческим процессом. Нейронные сети могут создавать произведения, которые не соответствуют замыслу художника или музыканта. В этом случае необходимо проводить дополнительную работу над произведением, чтобы достичь желаемого результата. Нейронные сети являются сложной технологией, требующей специальных знаний и навыков для их создания. Это может быть сложным для художников и музыкантов, которые не имеют опыта работы с технологиями искусственного интеллекта.

В целом, нейронные сети в области искусства обладают неограниченными возможностями, они ускоряют процесс создания произведений, но и ограничивают творческий процесс и не могут полностью заменить талант человека. Чтобы использование нейронных сетей было эффективным, необходимо обладать как техническими, так и творческими навыками.

Вокруг данной темы возникает много споров, которые касаются этических вопросов, прежде всего. В частности, критиков беспокоит вопрос об авторских правах на подобное искусство: если художники и музыканты ничего не придумывали сами, а использовали готовый код, то кто является создателем картины? И вообще, можно ли считать это искусством? И тут надо сказать, что подобные вопросы возникали и в начале XX в., когда разгорелись жаркие споры вокруг искусства фотографии или кино, которые сейчас воспринимают как самостоятельные жанры искусства.

Быстро развивающиеся технологии искусственного интеллекта, частью которых являются искусственные нейронные сети, вышли за пределы научных лабораторий и стали доступными для обычных пользователей в повседневной жизни, став новым видом развлечений. В ближайшие годы нейросети могут значительно облегчить трудоемкие и монотонные задачи. Однако, они не могут заменить настоящий талант и являются всего лишь инструментом, который может помочь художникам и музыкантам в их работе. Важно понимать, что использование нейронных сетей в искусстве требует специальных знаний и навыков, и не всегда может быть эффективным и практичным для всех художников и музыкантов.

Список литературы

1. Иванько А.Ф., Иванько М.А., Сизова Ю.А. НЕЙРОННЫЕ СЕТИ: ОБЩИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ // Научное обозрение. Технические науки. – 2019. № 2.–С. 17-23; URL: <https://science-engineering.ru/ru/article/view?id=1236> (дата обращения: 03.03.2023).
2. <https://www.iphones.ru/iNotes/virtualnye-muzykanty-s-iskusstvennym-intellektom-uzhe-nemymysel-kak-neyroseti-mogut-izmenit-muzyku-01-11-2022https://www.shutterstock.com/ru/generate>
3. <https://creators.aiva.ai>
4. <https://dtf.ru/life/1336949-zhitei-ssha-sozdal-kartinu-s-pomoshchyu-neyroseti-midjourney-i-zanyal-pervoe-mesto-v-konkurse-iskusstvhttps://medium.com/phygitalism/neural-networks-art-fe9fa6b7d79f>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МОНУМЕНТАЛДЫ КЕСКІНДЕМЕСІНДЕГІ ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІ МЕН МОТИВТЕРІНІҢ АВТОРЛЫҚ ІЗДЕНИСТЕРІ

*Ғалымжан А.Ғ., Ауганбаева Г.С.
Т. Жүргенов ат. Қаз.ҰӨА, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD, қауымдаст. профессор Е. Б. Кайранов*

Annotation: During the period of independence of Kazakhstan, modern development processes take place in monumental painting. It is known that various techniques of monumental painting, widely developed in the Soviet period, were carried out by state order in public facilities. Today, in the era of a market economy and globalization, large-scale collective orders for monumental painting are extremely rare. Therefore, experienced artists conduct creative searches to find their unique style, create original works of monumental easel painting. In this regard, the article analyzes the work of well-known monumental artists in this area, and also explores their author's search for folklore signs and motifs of the Great Steppe.

Қазіргі кезде жүзеге асырылып жатқан «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасында атап көрсетілгендей - «Мәдени мұраны сақтау және жаңғырту, халықтың ұланғайыр мәдениеттік мұрасын зерттеу, оның тұтас жүйесін құру, мемлекеттік жетістіктерін негізге алу, жалпы білімнің құндылығын өркендету» болып келеді. Осы орайда, Қазақстан халқының мәдени мұрасы рухани-өнегелік дәстүрмен тікелей байланысты екенін, қайткенмен де мұндай халықтың мұрасын міндетті түрде ғаламат болуға қоғамның тәжірибесін бейнелеп сомдау, өзгеше тұрпаты көркем ой туғызатын эсермен ұрпақ тәрбиелейтін мәдени өнерді жалғастыру рөлін мақсат етуіміз керек. Мұндағы шығармашылық дүниелер, композициялық шешімдер уақыт ағымына қарай түрленіп тарихи құбылыстардан ой шертуде. Осыған орай, ғылыми зерттеу тақырыбына сәйкес заманауи суретшілердің шығармашылық туындыларын терең зерттеп, айқындап, талдау өзекті деп санаймыз.

Қазақ халқының баяғы заманнан бергі негізгі рухани азығы, мәдениеті, әдебиеті, философиясы, даналығы – ауыз әдебиеті болғандығы мәлім. Фольклор – жазба әдебиеттің іргетасы. Онсыз ешбір елдің әдебиеті кемел болмақ емес. Бүгінгі күні фольклор мәселесінің өзектілігі күннен күнге артып, барған сайын оған деген жан-жақты қызығушылық артуда. Этнография, тарих, тіл білімі, тіпті әдебиет тарихы сияқты гуманитарлық ғылымдардың ешқайсысы фольклорсыз өмір сүре алмайды [1]. «Халықтық фольклордағы жауын жалғыз жайратқан батырлар мен олардың адал серігі болған, ақылына көркі сай сұлулар және қиындықта қанатына айналған тұлпарлары халықтың болмысы мен мінезін, халыққа тән қайсарлығын суреттеуде үлгі-бейнеге айналды. Қазақ бейнелеу өнерінде де бұл кескіндер халықтық тұрмыс пен ерекшеліктерді ескере отырып, ұлттық мінез бен өмірлік қағидаларды суреттеуде басты тақырып болды. Халықтық фольклормен қаруланған қазақ суретшілері өз кенептерінде бейнелерді графикалық немесе кескіндемелік үлгіде көрсетуде халықтық тағдырдың, тыныс-тіршіліктің қайталанбас озық үлгілерін таныта бастады. Халықтық фольклорды бейнелі жеткізу арқылы қазақ кәсіби бейнелеу өнері де өз тарихының беттерін парақтай берді» [2, Б. 16].

Қазақстанның заманауи көркем эстетикасы жаңа саяси-идеологиялық бағытқа сәйкес өзгеріс тауып дамып келеді. Егеменді мемлекеттегі ұлттық нышандардың даму жолында мүсіндік ескерткіштер мен тарихи-мемориалдық кешендер бой көтеріп, монументалды-сәндік кескіндеменің түрлі туындылары жасалып келеді. Қазақстанның монументалды өнері

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

– бұл тау тастарындағы көптеген петроглифтерді, сақтар мен түркі қорғандарынан табылған монументалды мағынадағы мүсіндік пішіндерді, ежелгі кезден сақталып қалған тас мүсіндер мен құлыптастарды, орта ғасыр кесенелеріндегі оюланған өрнектерді, кеңестік кезеңнің (1960-1980 жж.) монументалды-сәндік кескіндемесі мен монументалды ескерткіштерін, сонымен бірге тәуелсіздік кезеңде бой көтерген мемориалдық кешендерді, мүсіндік ескерткіштер мен монументалды өнердің көптеген өзге де үлгілерін құрайтын үлкен кешен.

Заманауи монументалды өнердің келешегі мен даму ерекшелігін екі негізгі сәт анықтайды. Біріншісі – кеңестік дәуірдегі монументалды өнердің тәжірибесімен байытылған дәстүрлі қазақстандық монументалды өнер. Екіншісі – классикалық тәсілдері ұлттық мектеппен терең меңгеріліп, әрі қарай дамуына мүмкіндік беретін әлемдік түрдегі өнер. Негізінде, монументалды өнер ғаламдық әлеуметтік-саяси түрлену кезеңінде, қоғамдық өрлеу, зиялы және мәдени гүлдену уақытында, шығармашылық барынша өзекті идеяларын көрсете алатын жалпы мемлекеттік даму тұрақтылығына байланысты ерекше мәнге ие болады. Сонымен бірге, тәуелсіздікке ие болған Қазақстанның қоғамдық-саяси өмірінде де бұл дәстүр өз жалғасын тауып келеді. Бұған мысал ретінде, туған жері мен қазақстандық халықтың бірлігін қорғаған көрнекті тұлғалараға, билеушілер мен батырларға арналған мемориалдар мен ескерткіштердің құрылысын, музейлердегі тарихи кескіндемелік паннолар жасалуын айтуға болады.

XXI ғасырдың басында қазақ монументалды өнері әлемдік монументалды өнер тәжірибесіне қосылу барысында серпінді даму жағдайында болуда. Монументалды өнердің сәулеттегі және қазақстандық қалалардың қазіргі заманғы бейнелерін жасаудағы анықтағыш мәні терең ойлы әлемдік тәжірибені қолдану қажеттілігін білдіреді. Суретшілер қазіргі заманғы монументалды өнердің табысты дамуы үшін үш маңызды міндет қоюы керек. Бірінші міндет – ұлттық дәстүрлерді жалғастыру және дәуірдің жаңа рухын көрсету. Екінші міндет – адамдардың эстетикалық сезімін, олардың өнер туындыларына дұрыс баға бере білу қабілетін тәрбиелеу. Монументалды өнердің болашақ суретшілері үшін үшінші міндет – әртүрлі сюжеттер қолдану, мазмұны бойынша терең және пішіні бойынша қызықты туындылар жасау. Олар халықтың өмірін көрсетіп, ғаламшар мәселелерін (табиғат экологиясы, болмыстың нәзіктігі, бейбіт әлем және т.б.) түсінетін отансүйгіштілігімен қатар, ғаламдық адам үшін де үлкен тәрбиелік және білімдік мәнін беруі керек.

Ұлы даланың фольклорлық белгілері мен мотивтерінің авторлық ізденістері бойынша отандық монументалды кескіндеме өнерін 40 жылдан бері дамытуға өз үлесін қосып келе жатқан ұлағатты ұстаз, әрі елімізде ғана емес, алыс шетелдерде де танымал суретші Әлібай Бапановтың шығармашылығына назара аударып, сонымен қатар, оның көптеген дарынды шәкірттерінің бірі, көрнекті монументалды кескіндеме суретшілері Әли Бахтыгереев пен Серік Тайновтың туындыларына да тоқтап, талдау жасау маңызды, мағыналы және қажетті деп санаймыз. Сондықтан, бұл суретшілердің авторлық туындыларындағы Ұлы даланың фольклорлық белгілері мен мотивтерін талдау жемісті болып, болашақта күрделі диссертациялық зерттеулерде жалғасын табады деп ойлаймыз.

Әлібай Қалтайұлы Бапанов ауқымды композицияларға бейім, алдымен гобелендер тоқып, содан кейін киізден текеметтер мен көлемді артефактілер жасап, кескіндемелік туындыларда айрықша эксперименттік ізденістер жасайды, олардың көбісі қазақ өнерінің тарихына арналған. Әлібай Бапановтың жұмысын қарастыра отырып, шебердің ежелгі кілемдердің үстіне және керісінше түпнұсқа метафоралық композицияларды қалай жасай алатынына таң қаласыз. Мысалы, өнердің таза түрлері мен стилистикасындағы жұмыстардан басқа, оның көркем өрісінде көне кілемдердің сақталған фрагменттерін батыл енгізетін туындылары бар. Әлібай Бапанов киізбен жұмыс істегенді ұнатады: ертеде қазақ ою-өрнегін сырмаққа тоқыған шеберлер сияқты, ол да өз суретін киіз кенепке тоқып үлгереді. Шебердің

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

халық көздеріне деген сүйіспеншілігі оған дәстүрлі қазақ қолөнерінің заманауи өнермен диалогын құруға көмектеседі. Әлібай Қалтайұлы – көптеген гобелен кенептерінің авторы [3].

Ә. К. Бапановтың көптеген шығармашылық жұмыстарының ішінде негізінен мифологиялық тақырыптар басым – бұл күн, ай, аспан, жер, әлем тауы, өмірағашы, ежелгі түркі жауынгерлері, көшпенділер, петроглифтер. Олар: «Ту ұстаушы», «Қасиетті ағаш», «Әлем тауы II», «Жауынгер», «Түнгі атқыш», «Саяхат 3», «Айналайын» және т.б. Ә. Бапановтың монументалды стилі суреттің қатаң, сезімтал-логикалық сызықтығына, тұрпаттардың стильдендірілген силуэттеріне және бейнеленген әлем кеңістігінің бір мезгілде көп қырлы және көп деңгейлі болуын тудыратын перспективаның изометриясына жатады. Қазақ монументалды өнерінің нағыз корифейі өз станоктік туындыларында көрерменді көркем образдардың ерекше стилистикалық шешімдерімен таң қалдырады, түркі көшпелі халықтарының этномәдениетінің символикасын «иконографиялық белгілерге» айналдырады. Қазіргі заманғы өнертануда иконография – бұл өнер тақырыптарын, рәміздері мен тақырыптарын, яғни бейнелеудің мағынасын зерттейтін жеке бөлім. Осындай туындылардың бірі – «Жауынгер» гобелені, мұнда батыр бейнесі иконографиялық белгінің қасиеттеріне толық ие. PhD докторы М. Ф. Муканов өз зерттеу еңбегінде атап өткендей: «бейнелеу-стилистикалық тұрғыдан» жауынгер «туындысы минимализм эстетикасының үздік дәстүрлерінде» – қазіргі қазақ гобелен өнерінде дамитын мәдени құбылыс ретінде шешілген. Жауынгердің бейнесі ішкі руханиятқа, ішкі батылдыққа және барлық жеке қасиеттерді идеалды эталонның мағынасына сәйкес келетін эпикалық кейіпкердің біртұтас сипатына біріктіретін жалпы ерік-жігерге толы. Тұтастай алғанда, бұл шығарма, қаһармандық эпос жанрының заңдарына сәйкес, өзінің сюжеттік кейіпкерлерін идеализациялай отырып, қазақтың дәстүрлі мәдениеті үшін көптеген қасиетті мағыналарға ие батыр - дала рыцарының есте қаларлық көркемдік бейнесін жасайтыны сөзсіз» [4].

Ә. Қ. Бапановты көшпенділер тақырыбы мен оларға байланысты барлық дүние шексіз тебіренеді. Заманауи шығармашылық көрмелерінде қойылған эксперименттік туындыларында көне түскиіз бен кілемдерге салған жаңаша ізденіс кескіндемелері: «Жарқын дүние» (2020 ж.), «Әлем айшықтары» (2021 ж.), «Мәңгілік» (2020 ж.), «Наурыз» (2021 ж.) таңқаларлық еркіндікте орындалған. Бұларда астынан сәуле шаша көріну эффектісі әр қатпардың қылаң беруі, түсті таңбалардың бірізсіздігі байқалуы, сызықтар мен өзге де белгілердің жоғары бетінде ойнауы қатар жүреді. Бұл кеңістікте көне мен бүгіннің «бөлшектері», ою-өрнек пен адам бет-бейнесінің бірге өрілуі, сондай-ақ жануарлардың шағын сұлбалары тізіліп тұтас және бөлінбес көшпенділер әлемін құрайды. Белгілі өнертанушы Баян Барманкулова бір пікірінде: «Суретші қазақ мәдениетінің кеңістігінен» ешқашанда шет шықпайды. Бір ғана талантты адамның өткен шаққа деген махаббаты өшкенді тірілтіп, үндес-тілектес, көрермен үшін маңызын арттырады» - деп қорытындылайды.

Заманауи монументалды кескіндеме суретші Әли Бахтыгереев туралы белгілі отандық өнер қайраткері, ғалым, философия ғылымдарының кандидаты, профессор Ж. Т. Беристенов терең ойлы мақала жариялаған болатын: «Жанрлық-стильдік ізденістермен батыл жұмыс жасаған Ә. Бахтыгереев, шығармашылығындағы жаңашылдық бағыты арқылы, қазақ бейнелеу өнерін ілгерлетті. Күрделі жаңа сапалық деңгейге жету үшін тың жол іздеді. Өйткені бұндай көптұрпаттылы композицияны типтендіруге оның шеберлігі де сай келеді. «Ауылда» атты диптихы сол бағыттағы жемісті шығармаларының бірі. Ауылда өскен әр адамға бұл көрініс өмір тіршілігі, тұрмысы өте нанымды екені талас туғызбайды. Ешбір артық бейне, не орынсыз қимыл мұнда жоқ. Суретші тап осы жерде, алып отырған объектіні көрсетерде өз мүмкіндігін толық көрсеткен. Яғни басқа суретшілерге қарағанда көп фигуралы композициямен бейнелеу өнеріндегі тосын проблематиканы шешіп отыр. Осы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

тосын шешімнің өзі даусыз жетістік. Былай қарағанда бәріміз көріп жүрген ауыл адамдары сияқты болғанмен, ол ауыл болмысын басқамыздан өзгешелеу түйсініп, типтендіргеннен туған шығарма». «Сарын» туындысы бұл Ә. Бахтыгереев шығармашылығының жаңашылдық кезеңінің прологы іспетті. Сарын атауы айтқандай музыкалық эпикаға құрылған. Тақырып аясы өте кең. Бірінші планда Қозы Көрпеш Баян сұлу көрінісі тәрізді оқиға бейнеленген. Жауынгердің басын ұстап отырған қалыңдықтың жоқтауын кішкене шырылдаған аққұс пен бейнелеген. Ортаңғы пландағы қобыз аңыратқан жырау үстелеп әуез қосып тұр. Екінші пландағы бақыс қыздың сыбызғысы да тылсымдықта тартқан. Қазақ тарихының мистикалық тылсым таңбалары бұқа, күн басты бейне, көкбөрі де фантастикалық тылсым бейне тәрізді құпиялық қасиетті күшейтіп тұр [5].

Ә. Бахтыгереев шығармашылығының жаңашылдық кезеңіндегі екінші ірі туындысы сақ дәуіріне арналған. «Сары үн» кескіндемесі көркем ойдың тереңдігімен, тарихи фольклорлық жинақтаудың кеңдігімен, эпикалық тынысымен ерекше. Алдыңғы қатарда Алтын киімді сақ жауынгері және сәукеле киген қалыңдық отырса, ортада арқар мүйізді сақ патшасы орналасқан. Ежелгі гректердің түп төркін түркі мәдениетімен тамырлас екені белгілі. Грек мифологиясында Гераклге Зевс құдай арқар мүйізімен көрінген. Сол тылсым мистика осы кескіндемеде ерекше әсермен көрсетілген. Артқы кеңістікте Берелдің (археологиялық артефакт) алтын мүйізді жалқысы бейнелеген. Тарихи дәуірді бейнелгенде әр суретшінің өзінің шешетін проблемалары болады. Артқы кеңістікте, әсіресе көк аспанды автор мистикаға тіреу үшін фантастикалық, сюрреалистік тылсым бейнелермен әсерлеп көрсетеді. Бұл жерде суретшінің авторлық мақсаты музыкалық эпикалық әуенге орау. Ә. Бахтыгереевтің шеберлігін танытатын тәсілдің негізгі түйін де осы.

Келесі «Жаназа» туындысы – бұл Ә. Бахтыгереевтің ерекшелігін танытқан аса көлемді эпикалық салмақты туынды. Қазақ кескіндемесінде картинаның музыкалығын көбі колорит арқылы шешсе, авторы образ бейнелермен шешкен. Айтқысы келген ойда, көрсеткісі келген тарихи этнографиялық бейнелерде көп. Көптұрпаттылы композицияның әр бейнесінде тылсым образдар бар. Мифтік фольклорлық санадағы ағын, ой ағыны ретінде ғажап әуенге толы. Айырықша көркемдік шеберлігімен қоса тарихи дерекнамаларды саралап, барынша көркем етіп беру шеберлігін ерекше атап айтуымыз керек. Ә. Бахтыгереевтің «Жаназа» туындысы авторлық ойдың аса тереңдігімен, көркемдік ойды жинақтаудың кеңдігімен, эпикалық тынысының құлашымен, көп фигуралы композицияны тылсым музыкалық әуенге бағындыруымен құнды. 1994 жылы Ә. Бахтыгереев «Абай, менің халқымның көзімен» тақырыпта монументалды кескіндемеден дипломды үздік қорғады. Дипломның екі үлгісі бұл монументалды кескіндеме бітіруші жастар үшін үлкен оқулық. Айтар ойдың композициясының дәлдігі, әсіресе шебер жасалуымен кімді болса да таң қалдырады. Абай өмір сүрген ортаның да, жыр сипатын да байқату, сонымен бірге ұлттық ұғым көріністері молдығымен, күрделі бейнелердің қазақ халқының өкілдерінің тұрмыс салты, этнографиялық дерек түсініктердің көркемдігі баурап аларлықтай өте әсерлі. Барлық теңеу, бейне, этнодеректерден іріктеліп алынған. Ә. Бахтыгереевтің өте салмақты жұмыстарының бірі «Әбілхайыр хан» бейнесі. Хан салтанатын әспеттеуде тосын көркемдіктерге барған. Ұлттық сипат пен ханның идеялық-психологиялық образын, бар бояумен көркемдеп даралаған. Суретші Әбілхайыр хан образын ерекше ықласпен жазғаны байқалады. Қазақ хандығының рәміздік көріністері, киім-кешегі, этнографиялық бұйымдары, бәрі әбден зерттеліп, шебер суреттеліп көрсетілген. Бұл шығарма бұдан бұрын суретшілер жасалған көптеген хандар бейнесінің ешқайсына ұқсамайды. Ә. Бахтыгереев осы Әбілхайыр хан бейнесімен тарихи портреттердің көркемдік аясын кеңейті. Алғаш бұл шығарма «Ұлық Ұлыс-Алтын орда» альбомында жарияланып көпшіліктің жоғары бағасын алды» [5].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Серік Айтқазынулы Тайнов – заманауи көрнекті қазақ суретшілерінің бірі. Оның туындылары монументалды-сәндік реңктермен реалистік түрде орындалған ұлттық және патриоттық әсерімен ерекшеленеді. Суретшіге шабыт көзі – дала хош иістері, шауып келе жатқан тұлпарлар, көне зергерлік бұйымдар, қолөнершілер жәрмеңкелері және мал өсірумен айналысатын қарапайым адамдардың күнделікті өмірі. Серік Тайновтың станоктік кескіндеме туындылары негізінен қазақ халқының тарихы, дәстүрі, аңыздары мен эпостарына арналған. Оның пікірінше, монументалды кескіндемеде өз стилін іздеу барысында Ерте Ренессанс монументалды өнері, әсіресе Джотто Ди Бондоне, Сандро Боттичелли және Пьеро делла Франческа сияқты танымал итальяндық суретшілердің шығармашылығы арқау болды. Фреска техникасындағы олардың көркемдік стильдерінің әсері С. А. Тайновтың монументалды кескіндемесінде өзіндік қолжазбаның қалыптасуында маңызды рөл атқарды [6].

С. А. Тайнов жұмсақ тыныш түстермен жазады және туындыларын жақсылық пен жарықтың қуатымен толтырады. Ол қазақ костюмінің тарихын егжей-тегжейлі зерттеп, ескі қару-жарақ пен музыкалық аспаптарды жақсы меңгеріп, көшпенділердің салт-дәстүрлері туралы көптеген кітаптар оқыды. Суретші отбасылық қасиетті насихаттауға және халықтық әдет-ғұрыптарды сақтауға ерекше көңіл бөледі. Оның шығармашылығындағы кейіпкерлер аң аулауға шығады, тұлпарлармен мен ит тұқымдыларына қамқорлық жасайды, үлкендерді құрметтейді және қарапайым заңдар бойынша өмір сүреді, әділеттілік пен абыройды бірінші орынға қояды. Серік Тайновтың өнер жайлы пікірінде: «Өкінішке орай, қазіргі уақытта заманауи адамдардың құндылықтары айтарлықтай өзгерді. Көптеген адамдар үшін ақша табу, қымбат заттар мен керемет автокөліктер сатып алу, экзотикалық елдерге саяхаттау және жоғары деңгейлі курорттарда демалу өмірдің мәні болып табылады. Бұл уақытша құбылыс деп үміттенемін және де біз көп ұзамай адамның ең маңызды және қажетті ішкі рухани байлығын ақшаға сатып ала алмайтынымызды түсінеміз. «Жеті қазына» туындыда мен биязы мінезді қыз баласын, тазы тұқымды итті, асыл тұқымды жылқыны, бүркіт және қару-жарақ, кітап ұстаған жігітті бейнеледім. Міне, халқымыздың шынайы құндылықтары осы, бұл туралы ұмытпауымыз керек. Өйткені, ежелгі даналық айтқандай, өзінің өткенінен бас тартқан адамның болашағы болмайды» - деп ойларымен бөлісті [7].

Тайнов Серік Ұлы Дала игілігі үшін кенеп бетіне тендесі жоқ Шығыс сұлуларын, әлем тербеген бақытты аналарды, жауға тойтарыс беруге сақадай сай батыл жауынгерлерді, жастарға бағыт-бағдар, нұсқау беретін ақсақалдарды бейнелейді. Дарынды суретшінің туындыларын әлемнің әртүрлі елдерінен келген коллекционерлер таласып тұрып сатып алады. «Жеті қазына» графикалық туындысы қазіргі уақытта Лондон мұражайында сақталып тұр. Суретшінің туындылары көшпенділердің тарихы мен дәстүрлі мәдениетіне қызығушылықты арттырады. «Саятшылар», «Наурыз», «Толағай туралы толғау», «Дала мергендері», «Жеті қазына», «Шорға шайқасы» және т.б.

Белгілі қазақстандық өнертанушы Баян Барманқұлова пікірінше: - «Серік Тайновтың шығармашылық қызығушылықтары әртүрлі бейнелі әлемге арналған. Бұл тарих, аңыз-ертегілер, туған жер мен балалық шақтың уақыты. Ол көп жағдайда ауылдың көріністері мен оқиғаларын бейнелеп қана қоймай, ауқымдылы көлемде әрі жұмбақтылы таңғажайып образдарды жасап, қияли композициялар құрастырады. Мысалы, «Атамның өтірік әңгімелері» туындысында атасының өзенінде жүзіп жүрген үлкен балықтың үстінен арба тез жүріп, жылқы аспанға секіріп, ал аласа бойлы бойжеткен қысылмастан орамалмен қол бұлғап қоштасып жатады. «Су тамшысы» жұмысында су мен ауа сияқты екі мұхит өмірінің қызықты метафорасы бейнеленген. Аспанда қалықтаған қанатты бала құмырадан су құйып жатса, ол су жерге үлкен балықтар қоныстанған салмақты тамшы болып құлайды, ал айналасындағы басқа балықтар аспан кеңістігін жұмбақты түрде игерген. Бойында бар

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қалжындағыш сезімінің арқасында суретші осы таң қалдырарлық композициялардың барлығында жақсы үйлесімін тауып құрастыра алады. Суретші балалық қабылдауының күші мен тазалығын сақтай келе, «Жаз» бен «Жұмбақ әлем» туындыларында ағаштар сияқты үлкен көлемді көбелектер мен шегірткелерді бейнелеп, балалардың көздерін магниттей тартатын адам өміріндегі күлкілі және шынайы бейнелердің пайда болуына ықпал етті» [8].

«Бала кезімнен бері маған мынау шексіз дала бәрі сиятын үлкен кеңістік сияқты көрінетін», – дейді автор. – Осы үлкен кеңістікте шынайы әлемнен басқа адамдардың, жануарлардың, құстардың бейнелері, ертегі кейіпкерлері, аңыздар мен мифтердің кейіпкерлері болды. Өзіңіздің туған ауылыңыздан, қазіргі шындықтан алыстаған кезде, сіз тек қиял әлеміңізге ерік беріп, елестетсеңіз болды, бірден сиқырлы әлемге басқаша шындықпен еніп кетесіз. Әрине, осы бейнелердің пайда болуына алғашқы серпін берген ауызша халық шығармашылығы және көптеген кітаптар арқау болды. «Әуен» - деп аталатын туындысы Шығыс миниатюрасы стилінде салынған, онда қой бағып, сыбызғы ойнап тұрған жас жігіт пен қыз бейнеленген. «Ирандық, үнділік, қытайлық, жапондық көптеген керемет миниатюралар бар», – дейді автор. – Олардың барлығы өте әдемі. Мен бір кездері ойландым: Егер қазақтар миниатюрамен айналысса, онда ол қандай болар еді? Егер біздің ежелгі қалаларымыз жойылып кетпегенде біздің елімізде бейнелеу өнерінің бұл жанры бірнеше ғасыр бұрын пайда болуы мүмкін еді. Қазақтың қолөнершілері миниатюраны қалай жасайтынын қиялымда елесетіп көрдім. Менде ауыл тақырыбына осындай сюжет пайда болды, өйткені қазақтар үнемі мал шаруашылығымен айналысып, қой, ешкі бағып, қамыстан балауыз жасап, музыка жазды. Бұл туындыда мен адамдар мен табиғаттың үйлесімділігін көрсетуді шештім» - дейді С. Тайновтың шеберханасына барғандағы өз сұхбатында.

Серік Тайновтың көптеген шығармалары аңыздармен, ертегілермен, эпостармен байланысты. Халық айтқандай: «Өнерлінің қолы алтын, өлеңшінің сөзі алтын». Суретшінің барлық жұмыстары еліне, туған жеріне, тарихына деген үлкен махаббаты, құрметімен, қарым-қатынасымен ерекшеленбек. Портреттердегі кейіпкерлер өте тартымды, көңіл-күйлері айқын берілген. Суретші олардың жүзіне ғана зер салып қоймай, айналадағы бүкіл әлемді де зор ықыласпен суреттейді, оның өмірімен сабақтас бұйымдарға көңіл аударады. Бұдан суретшінің шүбәсіз көркем де эстетикалық талғамға ие екендігін көресің. Классика мәдениеті мен суретшінің шеберлігінен жасалған түрлі-түсті гамма модельдің жастығы мен әсемдігін жан-тәнімен суреттейді.

«Жеті қазына», «Жаңа дала» деген ерекше жазылған еңбектері бар. Суретші майлардың және қылқаламның көмегімен ерекше бейнелерді тудырады. Қыз бен жігіттің көйлегіндегі қою нәзік бояулар, алқызыл еріндер мен құстың тұмсығы, қара шашы мен құс қауырсыны, таздың сымбатты тұрысы. Бұл қыз да шынайы өмірден алынған сияқты. Бұл образда поэзия рухы байқалады. Суретшінің басқа шығармаларында да шығыстың фольклорлық кейіпкері Қожанасыр мен Қазақ ертегісінің кейіпкері Қанбақ шалды кездестіруге болады, ол соншалықты жеңіл болғандықтан, кез-келген жел оны көтеріп, дөңгелетіп алып кететін болған. Өзінің тапқырлығының арқасында Қанбақ шал кез келген алыпты айла-тәсілмен жеңіп кете алды.

С. Тайновтың шығармаларының ішінде пейзаждар да бар, олардың бірінде автор туып өскен ауылының айналасын бейнелеген. Ол бұл жерлерді жадынан қайта жасағанын айтады, өйткені ол жерде ұзақ уақыт бойы болмаған. «XVII ғасырдағы француз суретшісі Николя Пуссен сияқты ауыл мотивін классикалық етіп жасағым келді, маған оның жұмыстары өте қатты ұнайды», - дейді автор. «Аң аулау» туындысы сүйікті монументалды жұмыстарының бірі. Онда ежелгі фрескаға ұқсайтын, аң аулауға жетекшілік ететін дала шабандоздары, тазы иттер мен қыран бүркіттер бейнеленген. «Мен мақтан тұтатын, тәуелсіз, өздерінің құндылықтарын білетін дала аңшыларын көрсеткім келді», - дейді Серік Тайнов.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақ бейнелеу өнерінде өзіндік қайталанбас қолтаңбасы қалыптасқан суретші С. А. Тайновтың «Фариза Оңғарсынова әлемі» тақырыбындағы туындысында «Фаризаның жұмыс столында отырған бейнесі сомдалған. Ақынның арқа жағында әже мен атаның символикалық бейнесі көрініс табады. Осы арқылы суретші ақынның арғы ата-бабаларымен байланысын, ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан Ұлы даланың ақындық өнерінің жалғастырушысы екенін білдіреді. Туындының сол жағындағы қанатты қазанаттың бейнесі, шығармашылық ортада кеңінен таралған шабыт пен творчествоның символына айналған ежелгі гректердің мифологиялық персонажы «Пегас» және соның жетегінде енді-енді рухын оятып, шабыт көзін ашайын деп тұрған жас ақын қыздың бейнесі көрінеді. Осы образдарға артқы фон беріп тұрған теңіз көрінісі бір жағынан ақынның өскен жерін меңзеп тұрса, екінші жағынан оның ішкі жан-дүниесі теңіздей шалқар және терең екенін, онда жүзіп жүрген аққулар оның творчествосы әсемдікке, махаббатқа және ішкі сезімге бай екенін көрсетеді. Фаризамен қатар өз тұғырында орын алып тұрған қазақтың қара домбырасы поэзия падишасының қазақтың дәстүрімен, өнерімен және бай рухани әлемімен тығыз байланысын көрсетеді» [9].

Қорыта келе айтқанда, халық ауыз әдебиеті кейіпкерлерінің фольклорлық мәтіндеріндегі бейнелеу барысын, ұлттық колоритін сақтай отырып, монументалды кескіндеме туындыларын жасау ерекше қасиет деп білуге болады. Отандық суретшілеріміз Ә. Бапанов, Ә. Бақтыгереев, С. Тайнов шығармаларында Ұлы дала фольклоры мен мотивтеріне қарасты көш, ана мен бала, жастар, мергендер, дала көрінісі, қазақтың батыр тұлғалары, дастархан сияқты көптеген негізгі ортақ тақырыптар орын алған. Әлібай Бапанов гобелен, киіз, көне кілемдердің фрагменттерінен эксперименттер жасап, дәстүрлі ою-өрнекті көне сырмақтар үзіндісін қолданып қайталанбас монументалды кескіндеме туындыларын жасайды. Семантикалық белгілер мен ұлттық архетиптерді көркем стилизацияға жеткізіп, қайталанбас жоғары кәсіби құндылығы бар көшпелі фрескаларды дүниеге әкелді. Және де, 40 жылдан астам ұстаздық қызметте көптеген дарынды шәкірттер тәрбиелеп, қолтаңбасының ізбасарлары көбейді. Сөйтіп, отандық бейнелеу өнерінде суретшінің бірегейлі болып келетін стилінің өз мектебі қалыптасты. Әли Бақтыгереев көрермендерді тарихи өмірлік жағдайлармен таныстыра отырып, көп фигуралы композициялармен жұмыс істейді. Тылсым образдардың, элементтердің реалистік элементтермен үйлесуі оның кескіндемесін салиқалы өнерге тән әдістермен жақындастырады. Туындыларында мифология, фольклорлық сарындар фон ретінде ғана емес, шығарманың бүкіл мазмұнының өзіне айналып кеткен. Оның романтизм бағытындағы ізденістері көркемөнердегі мифологиялық-фольклоризм құбылысын тудырды. Серік Тайновтың жұмыстары монументалды-сәндік реңктермен реалистік түрде орындалған ұлттық және патриоттық әсерімен ерекшеленеді. Суретшіге шабыт көзі – дала хош иістері, шауып келе жатқан тұлпарлар, көне зергерлік бұйымдар, колөнершілер жәрмеңкелері және мал өсірумен айналысатын қарапайым адамдардың күнделікті өмірі. Станоктік кескіндеме туындылары негізінен қазақ халқының тарихы, дәстүрі, аңыздары мен эпостарына арналып, көптеген шығармалары аңыздармен, ертегілермен, эпостармен байланысты болып келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Бердібаев Р. Кәусар бұлақ. – Алматы: Жазушы, 1989. – 360 б.;
2. Кенжакулова А.Б. Қазақ графика өнеріндегі фольклорлық мотивтерді интерпретациялаудың өзектілігі: Тәуелсіздік кезеңі. / 6D041600-Өнертану филос. докт. (PhD) диссерт. / Алматы: Т. Жүргенов ат. ҚазҰӨА. 2021 ж., 161 б.;

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. Имена. Алибай Бапанов. Абай TV. – URL: <https://youtu.be/uDBftJUnB2s> (сұрау күні: 25.10.2022 ж.);
4. Муқанов М. Ф. Художественный образ в искусстве современного гобелена Казахстана. – Алматы: КазНАИ им. Т. Жургенова, диссертация. PhD, 2016 г., С. 173;
5. Берістен Ж. Ағыны терең дария (суретші Әли Бақтыгереевтің шығармашылығы хақында). 31.08.2022. – URL: <https://turanart.kz/archives/2601> (сұрау күні: 27.10.2022 ж.);
6. Кайранов Е.Б., Карымсаков А.Ж., Сатаев Н.К., Тайнов С.А. Станковые произведения художников монументальной живописи Казахстана: новые стили и техники / Алматы: Абай ат. ҚазҰПУ-нің «Хабаршы» журналы, «Көркемөнерден білім беру: өнер – теориясы – әдістемесі» сериясы, № 1(50), 2017 ж., Б. 146-151;
7. Аладьина Т. Тайнов казахского мира. – Алматы: газета Экспрес К. 03.02.2016 г. – URL: <https://clck.ru/348AsL> (сұрау күні: 28.10.2022 ж.);
8. Сатбаева И. Степные пасторали. 29.12.2015 ж. – URL: <http://old.vecher.kz/how2live/stepnye-pastorali> (сұрау күні: 29.10.2022 ж.);
9. Наурызәлі Т. Суреттер шерткен сыр... Атырау қ., Мәдениет порталы газеті, 04.10.2019 ж. – URL: <http://www.madeniportal.kz/article/4243> (сұрау күні: 30.10.2022 ж.).

САЛТ-ДӘСТҮР - САН ҒАСЫРЛЫҚ МҰРА

*Далихан А.М.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі – филос. ғ.к., доцент Божбанбаев Б.М.*

Abstract

The life of the Kazakh people, from the cradle of will to the cradle of the earth, every step is connected and rooted in traditions. There is reason to say that willow starts from the cradle, even from the mother's womb.

Бір тақырып төңірегінде қолға қалам алып, қағаз бетіне қара жолдар түсіргенде ұзақ толғанасың, ойға батасың. “Салт-дәстүр-сан ғасырлық мұра”... Салт-дәстүр дегенде менің ойыма бірден оралғаны-Зейнеп Ахметова апамыздың “Күретамыр” кітабы. Қыстық демалыс кезінде туған жерім Шу өңіріне барғанда кітапханаға бас сұққан едім. Менің көзім бірден сөредегі мұқабалары менмұндалаған, баспадан қайта жаңарып шыққан кітаптарға түседі. Сол жолы “Күретамыр” кітабы көзіме оттай басылды. Бірден қолыма алып, беттерін парактай бастадым. Кітаптағы сан ғасырдан арқауы үзілмей келе жатқан салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ырым-тыйымдарымызды оқығанда біз біле бермейтін көп сырға қанық болдым. Сонда аңғарғаным, қазақ халқының тал бесіктен жер бесікке дейінгі ғұмыры, әр қадамы салт-дәстүрмен сабақтас әрі тамырлас екен ғой. Тал бесіктен деймін-ау, тіпті ана құрсағынан бастау алады деуге де негіз бар.

Бұл күндері көпшілігі “дәстүрдің озығы бар, тозығы бар” деген желеуді айтып, көбісін бұрмалап, заманға сай икемдеп алғаны да баршылық. Қазақ халқының салт-дәстүрі талай-талай тарихи кезеңдерді басынан өткеріп, небір алмағайып замандарды артта қалдырып, сан алуан дәуірлердің таңбасын бойына сіңіріп, бізге жетіп отыр. Халқымыз басып өткен белестермен бірге талайы тарих қойнауында қалып, көзден ғайып болғаны да бар. Көргені мен түйгені мол Зейнеп апамыздың салт-дәстүрімізді саралап, бүгінде орын алып жүрген ағаттықтардың ара-жігін ажырата жазғанына қарап, мұндай кеменгерлік қайдан дарыған

деген ойға батасың. “Тәрбие тал бесіктен” демекші, әже мен ананың өнегесіне қанық болып, сол тәлім-тәрбиенің тамызығынан нәр алып, өресі биік, өнегелі жанұяға келін болып, танымы кеңейген Зейнеп апамыздың өзі ақ жаулықты әже болған шағында кейінгіге қалдырған бұл еңбегі құнды қазына деуге әбден лайық. Бұл кітапқа хас батыр Бауыржан Момышұлының да сеп болғанын айтпай кетуге болмас. Бойында ұлттық рухы басым батырдың келіні болу-екінің біріне беріле бермейтін бақ. Бауыржан атамыздың “Ұшқан ұя” кітабында да ұлттық құндылықтарымыз ұлықталып, ұрпаққа аманат реиінде қалып отыр. Бір шаңырақ астында бір дәмді бөле жеген ата мен келіннің аталған екі кітабын оқып-ақ салтымызды сары майдай сақтауға, дәстүрімізді дәріптеуге жол ашамыз.

XIX ғасырда қазақтың салт-дәстүрін тереңінен зерттеген орыс ғалымы Семенов Тянь-Шанскийдің өзі “Бұларды оқытудың қажеті жоқ. Салт-дәстүрлері түгел тұнып тұрған білім” деп бекер айтпаған. Сондықтан келер ұрпақ өзінің салт-дәстүрін ұмытпай ұлықтаса, толық меңгерсе, оның ұлт ретіндегі болашағы жарқын болмақ. Ықылым заманнан арқауы үзілмеген салт-дәстүрлеріміздің мәні зор, өнегесі терең. Рухани жаңғыруға бет бұруымыздың да алғышарты-салт-дәстүрлерімізді жаңғыртудан бастау алуы тиіс.

Еліміз басынан қилы-қилы замандарды өткерсе де ұлттық құндылықтарды сақтау жолында аянбай күресіп келеді. Осындай сын сағаттарда тарих көшінің бағыт-бағдарын белгілеп, ел мен жер, тіл мен діл тағдыры, дін мен дәстүр тұтастығын сақтау үшін мойнына жауапкершілік жүгін байлап, басын бәйгеге тіккен тұлғаларымыз қаншама?! Ел мүддесі үшін жарғақ құлағы жастыққа тимей жүрген жандар да бұл күндері біршама.

Ұлт келешегін ойлаған ел ұрпақ тәрбиесіне көбірек көңіл бөледі. Өскелең ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды сіңірмесек, рухани бұлағымыздың бастауынан сусындатпасақ, өткеннің өнегесіне бойлатпасақ, болашағымыз бұлыңғыр болмақ. Бұл күндері жастарға жол көрсетіп, жөн сілтеуге бағытталған түрлі іс-шаралар жоспарға бекітіліп, жүйелі түрде жүргізіліп жатыр. Тәрбие-тал бесіктен деп халқымыз текке айтпаған. Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек деген әлемнің екінші ұстазы Әл Фарабидың даналық сөзі тағы бар. Тәрбиені қолға алсақ, әдіс-тәсілдер жетерлік, өскелең ұрпақтың өн бойына өнеге дарытар өсиет сөздеріміз де баршылық.

Біздің текті халқымызда дәстүрдің басы үлкенді сыйлаудан, үлкеннен бата алудан басталады. Көрген-білгені, түйгені мол қариялардың ақылы дариядай. Төле би бабамыз “Үй сыртында төбең болса-ерттеулі тұрған атың ғой, елі ішінде қарияң болса-жазулы тұрған хатың ғой” десе, қаз дауысты Қазбек биіміз “Жалтылдайды деп жастықты сөкпе-бәріңнің шыққан тегің сол, қалтылдайды деп қарттықты сөкпе-бәріңнің жетер шегің сол” деп тауып айтқан ғой. Сондықтанда өскелең ұрпаққа өнегелі, қазыналы қарттарға жүгініп, ақыл-кеңесін тыңдау артықтық етпейді.

Әйтеке бабамыз да даналығымен жол тауып, қарсы келген кісіге жөн көрсетуден тартынған емес. Әулие Әйтеке биіміз “Дәулетіңнің қадірін ұлың өскенде білерсің, абыройыңның қадірін қызың өскенде білерсің” деп тауып айтқан ғой. Алдыңғы буынның бар үміті біз секілді тұлымды ұлдарымыз бен бұрымды қыздарымызда. Болашақтың іргетасы берік қалануы үшін “сен де бір кірпіш дүниеге кетігін тап та бар қалан” деп Абай атамыз айтқандай, әрқайсының өз орнын табуға күш жұмсауымыз керек. Жастарымыздың жүгенсіз кетуіне жол бермеуіміз керек. Ата тұрып ұл сөйлегеннен без демей ме, қазекем?! Ең бірінші жастарымыз үлкендерді сыйласа деймін. Жоғарыда атаған үш биіміз де бала күнінде үлкендердің қолына су құйып ақылы асқан абыздарды арнайы іздеп барып ақ батасын алған. Батамен көгерген билеріміз төбе билік дәрежеге төрелік айтар төрлерде болғаннан, тауып сөйлер ата-бабаларын тыңдағаннан жеткені тарихтан белгілі.

Батаны халқымыз киелі тілеу деп бағалайды. Қазақтың ақ батасы ұрпақтарын адамгершілікке, имандылыққа, ақыл мен парасаттылыққа баулыған. Қазақ халқында

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

дастарқаннан батасыз тұрмаған. Рухани қазынасы болып табылатын бата-тілек халықтың тұтастық пен бірлігін, салт-дәстүрін, адамгершілік қасиеттерін сақтауда ерекше қызмет атқарады. «Ботаның құны бір-ақ жұт, бата – балаға мәңгі құт» деп бекер айтылмаса керек. Сондықтан да тек жақсылық пен бақытқа жол ашатынын ескеріп жүргеніміз абзал. Үлкеннің батасы – берекенің жарасымды жалғасы. Ақ бата әрбір жанның көгеріп, өркендеуіне септігін тигізері хақ.

Қасиетті қазақ халқының салт-дәстүрлері өте көп. Өкінішке орай, оның біразы тұрмыс-тіршілігімізде іске аспай, өмірімізден кенжелеп қалды. Осыған байланысты бүгінде жастар біле бермейтін кейбір салт-дәстүрлерге қысқаша тоқталып кетсем деймін. Қазақ халқының әлеуметтік-тұрмыстық жағдайына байланысты қалыптасқан қастерлі дәстүрдің бір түрі – қонақжайлылық. Қонақ десе, қоң етін кесіп беретін қазақпыз. Қазан шегелеу (салт) өздері жақсы танитын, әзіл-қалжыңы жарасқан адамдар бір- бірінің үйіне бас қосып барып, «осы үйдің қазанын шегелей келдік» дейді. Үй иесі әзілмен жауап қайырып, «жақсы болды ғой, қазан шегелегіш шебер іздеп отыр едік» деп, қонақжайлылық танытып, оларға қонақасы береді. Демек, «қазан шегелеу» қонақ бола келдік, деген ұғымды білдіреді. Қонақасы (дәстүр) қазақтың тарихи аңыз-әңгімелерінде Алаш атамыз өзінің Ақарыс, Бекарыс, Жанарыс атты үш ұлына енші бөліп бергенде өзіне тиісті еншісін «бұл бүкіл иісі қазақтың бөлінбеген еншісі болсын мұны да сендерге бөліп берейін. Бұл үрім-бұтақтарыңа жалғассын. Бір-біріңе қайырымды болыңдар. Алыстан шаршап-шалдығып келген қонақтың еншісі – қонақасы болсын» деп аруақты атамыз батасын берген екен. Ауыз тию (дәстүр, ырым). Ақ дастархан үстіне келген дәмнен ауыз тиюге тиіс. Ал таңертеңгі астан міндетті түрде, ауыз тиеді. Ақсарбас атау. Адамдар қауіп-қатерге ұшырағанында «Аллаһ Тағала мені осы қиындықтан құтқара гөр! Ақсарбас!» деп құдайы атайтын болған. Мұндай жағдайда «Ақсарбас!» деп үш рет айқайлаған. Сосын қауіп-қатерден аман қалғанында әлгі адам ауыл-аймағын шақырып, құдайы тамақ берген. Ақсарбасқа шалынатын малдар: бозқасқа (қой), көкқасқа (жылқы), қызыл-қасқа (сиыр). Адам ақсарбас атағанда қай малын айтса, соны құдайыға союға тиіс. Итаяғына салу (дәстүр, ырым). Жас келіншек бір ауылға қыдырып барғанда, не есік көруге шақырғанда әйелдер не үлкен әжелер оған «итаяғына» сал деп сақина, күміс, жүзік сияқты заттар береді. «Итаяғына салу» деген келіншек босанып келгенде сәбиді шомылдыратын суға яғни «шілде суына» әлгіндей күміс, жүзік, сақина, күміс түйме сияқты заттарды ыдысқа салып жіберіп, нәрестені шомылдырады. Одан кейін әлгі заттарды сол жердегі әйелдер ырым етіп, бөлісіп алып, мәз-мейрам болып тарасады. «Қыз қашар» (дәстүр). «Былайша, қыз қашар дәстүрін өткізетін үйді «болыс үй» дейтін көрінеді». (Х.Арғынбаев). Күйеудің келуін «ұрын келу» десе, қыздың атастырылған күйеуін көруі «қыз қашар» дейді. Бұл «ұрын тойы» өтетін күні болады. «Ұрын той» жастар үшін көңілді, думанды тойлардың бірі. Бұған жас жеңгелер мен жастар қатысады. Күйеуден алынатын «қол ұстатар», «шаш сипатар», тағы сол сияқты кәделер осы жолы беріледі. Екі жастың танысып, тілдесуі де осы тойда болады. Екеуі де бірін-бірі ұнатса, қалыңдық жігітке қыз белгісі орамалын және оның іні- қарындастарына да түрлі сыйлықтар береді. Сәукеле кигізу (салт). «Қара мақпал сәукеле, шашың басар жар-жар-ау» (жар-жар). Қазақ салт-дәстүрлерінің түрлері көп. Соның ішінде қалыңдыққа сәукеле кигізудің орны бір бөлек. Себебі, сәукеле -- әйел киімдерінің ішіндегі ең асылы ғана емес, оның жұбайлық өміріндегі елеулі кезеңнің естен кетпес ыстық сәті. Ол бұлғақтап өскен оң жақтағы және ақ босаға аттар арасындағы қимас та қызықты кездің ескерткіші. Келіншекке сәукеле кигізудің өзі бір ерекше салтанат. Бұған құда-құдағилар шақырылады. Шашу шашылады. Ақ бата арналады. Сәукеле байғазысының бағасы да олқы болмайды. Сәукелелі келіншек ажарлы да базарлы көрінеді. Оны жұрттың бәрі көруге ынтық. Оның көрімдігі де соған лайық болу керек. Жас отау, сәукелелі келіншек, ойын- сауық, көңілді күлкі жаңа өмірдің бақыт есігін ашқандай әсер

етеді. Шаңырақ көтеру (салт). Жас отаудың алғаш рет шаңырағын көтерудің өзі қазақ үшін тағы бір қызықты, ерекше сәт. Мұны қазақ салт-дәстүрін жетік білетін белгілі этнограф жазушы Ахмет Жүнісұлы былай деп жазған: «... Қазақта отаудың шаңырағын жалғызбасты адам көтермейді. Бұған баласы көп, кәрі күйеу керек. Оны қос атпен болса да алғызады. Ыңғайлы жер болып, отау өте үлкен болса кәрі күйеу шаңырақты аттың үстінде тұрып көтереді. Бұл еңбегіне ол не ат мінеді, не түйе жетектейді. Бұған малды отауды көтерткен жақ береді. (А.Жүнісов «Фәниден бақиға дейін»). Әдетте, киіз үйдің шаңырағын ер адамдар көтереді. Ал, жас отаудың шаңырағын кәрі күйеуге көтертуде үлкен мән, ырым бар. Өйткені, «жасы үлкен күйеу» қашанда елге сыйлы және тілектес адам. Және күйеу қартайған сайын жұртына қадыры, сыйы арта түседі. Қазақ елі осы жолдан әлі айырылған жоқ. Кәрі күйеу келсе, ауылдың үлкен-кішісі, еркек- әйелі онымен әзілдесіп, бір қағыспай қалмайды. Оның шаңырақ көтеруінде де осындай терең сыйластық бар. Ұлттық салт-дәстүр – эстетикалық тәрбие берудің құралы. «Өнерлінің өрісі кен» дейді халқымыз. Өнердің қай саласы болса да, адамдарға рухани күш-жігер беріп, ерекше қуаныш, толқу сезімдерін оятады. Қазақтың әдеби, музыка, тұрмыстық, кәсіби фольклоры халықтың ғасырлар бойы болашақ ұрпағын тәрбиелеудегі асыл арналары болып саналады. Айтылған фольклорлық мұралар, қазақтың тәлім-тәрбиелік әдет-ғұрыптарын, салт-дәстүрлерін, түрлі саладағы өнерпаздығын, көркем-эстетикалық талғамын, т.б. ұлттық болмыстың қасиеттерін қамтиды. Сондықтан, ата-бабаларымыздың рухани және материалдық, мәдени құндылықтарын жас ұрпақтың бойына сіңіру, әрі соның негізінде оларға ұлттық мәнде тәрбие беру өзекті педагогикалық мәселелердің бірі көптеген педагогикалық ғылыми зерттеулердің өзегіне айналууда. Сондықтан кейінгі жас ұрпақ ұлттық салт- дәстүрлерді құрметтеуі керек.

Ұлттық құндылықтарымызды ұмытпай, жаһандық жаңашылдыққа жетелейтін жол – өзімізді, ұлтымызды, баба дүниетанымын тануда. Осы орайда қазақ халқында бұрынғы заманнан қазіргі уақытқа дейін сақталған һәм ұмыт болған дәстүрлердің жандануы рухани жаңғырудың күнделікті көрінісі екенін айта кету керек.

Қорыта айтқанда ұлттық салт-дәстүр ғасырлар бойына қалыптасқан құндылық болғандықтан бірден емес, бірте-бірте жоғалады. Сондықтан осындай ұлтымыздың бай дәстүрлерін қолымыздан келгенінше дәріптейік. Келешегін ойлар иісі қазақ үшін игілігі мен тағылымы мол, мәдениеттің нәрімен сусындауына, адамгершілік асыл қасиеттер үлгісін санаға сіңіруіне жағдай жасау қажет. Жас ұрпақты өз Отанының тарихын, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын, рухани құндылықтарын бойына сіңірген, үлкенге ізеті, кішіге құрметі бар, яғни ұлттық кодты сақтай алатын тұлға қалыптастыруға себепші болды деген сенімдеміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. – Алматы: Ана тілі, 2000. – 136 бет
2. Момышұлы Б. Ұшқан ұя. Алматы: Санат 2005. – 175 бет
3. <https://osken-onir.kz/kogam/595-azaty-salt-dstrler-ltty-ndylyymyz.html>
4. Уразбаев Қ.М. Бауыржан Момышұлының Ұшқан ұя шығармасындағы ұлттық дәстүрлер көрінісі. Алматы, 2007. – 125 бет

КЕСТЕ ӨНЕРІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ МЕН РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Дуйсенгали А.Д
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD, оқытушы Кенджакулова А.Б

Abstract

The article considered the development of the relationship of the functions of techniques, styles, which give a fundamental direction to the entire range of embroidery art and influence the emergence of a new embroidery. The objects of ancient times, which were used by our ancestors in everyday life, have now become art. Each art has its own history, which is at one time the most common in the world. One of these arts is embroidery, its decoration, combining various techniques and materials with wool, thread. Handicrafts of each country are maturing and developing together with people's life. The beauty and patterns of all handicrafts have brought people spiritual pleasure and a meaningful outlook in everyday life. This work tells about the stages of origin and history of embroidery in the field of crafts and its place in modern Kazakh art.

Кесте қолөнер түрі ретінде ғасырлар бойы бірнеше ұрпақ көзді қуантады және сәнгерлерге киім арқылы өзін-өзі көрсетуге көбірек мүмкіндік береді. Өйткені, қолмен тігілген әр нәрсе шынымен ерекше болып келеді. Оның пайда болу тарихы кестелер тамыры терең ежелгі кезеннен бері келе жатыр. Біздің ата-бабаларымыз теріні тігіп, мұны тек түзу сызықтар-тігістер немесе толқын тәрізді емес, сонымен қатар басқа түрлермен де жасауға болатындығын байқады. Тарихқа сүйенетін болсақ біздің дәуіріміздің тоғызыншы ғасырында жас қыздардың қолынан жасалған кестелердің тігу сапасы мен стилистикасы, кәзіргі заманауи арнайы жасалған тігін машиналарынан жақсы қамтылып игерілген. Кесте инемен, бізбен және кесте машинасымен тігіледі. Кейде кестеге моншак, інжу, маржан, тағы басқа асыл тастар тағылып та жасалады. Кестені материалдың бетін түгел бастыра немесе гүл шоғырына ұқсатып, оюлап, өрнек түсіріп әшекейлейді. Қазіргі таңда кесте өнері өмір талабына сай ерекшеленіп, жаңа түр-мазмұнға ие болуда [1, 776].

Ресми түрде, кесте тігу тарихы Қытайда басталды, сол жерде алтын және күміс жіптердің кішкентай тігістерімен безендірілген жібектен жасалған алғашқы киімдер табылды. Табылған заттар б.з. д. V ғасырға жатады және бүгінгі күнге дейін сақталған, бұл материал мен салынған еңбектің жоғары сапасын көрсетеді. Бұл Жапонияда, Византияда және кейінірек басқа Еуропа елдерінде қолөнердің осы түрінің қалыптасуына айтарлықтай әсер еткен қытайлық кесте. Ресейде, атап айтқанда Алтайда, біздің дәуірімізге дейінгі бірінші ғасырға жататын тастар мен моншақтармен тігілген киімдер табылды. Бұл тарихта кесте жасау әлемнің әртүрлі бұрыштарында параллель болғанын көрсетеді. Кейбір дереккөздер Владимир Мономахтың кезінде Әулие Эндрю монастырының негізінде алғашқы кесте тігушілер мектебі құрылды деп мәлімдейді.

Овидтің Метаморфозаларында егжей-тегжейлі айтылған Арахна туралы аңыз Колофондағы Бояушы Идмонның қызы, Құдайдан тоқуды және кесте тігуді үйреніп, осы өнердегі мұғалімінен асып түсіп, оны жарысқа шақырып, құдайлардың оқиғаларын бейнелейтін үлкен кестеде жеңіске жеткенін айтады. Минерва, өзінің жеңілісіне қатты ашулы ызаға түсіп, қолындағы біздің қарсыласына лақтырып жибереді; Арахна мұң қайғысымен асылып өрмекшілер құдайына айналып кетеді.

"Одиссеяда" біз кесте туралы айтылып кеткен маңызды сыйпаттамасында, алтын тігіспен әдемі безендірілген керемет Одиссей шапаны туралы айтылған. Сол сияқты, Гомер

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Париж Трояға Тир мен Сидоннан бай кесте әкелгенін айтады, ол сол кезде өз өнерімен танымал болған, ал Гомердің "Илиада" III әнінде трояндар мен гректер шайқастарының қарлы-ақ матасынан тігілген Елена Троянскаяның сабақтары сипатталған.

Александр Македонскийдің жорықтары кезінде олар Азия халықтарының сән-салтанатымен танысқан кезде гректер парсылардан кесте тігудің дамыған өнерін алды. Страбон гректердің алтын кестелермен қапталған және асыл тастармен көмкерілген киімдерді, сондай-ақ түрлі-түсті кестелермен әдемі безендірілген жұқа Үнді маталарын көргенде таң қалдырады. Дарияны жеңіп, Александр Македонский оның шатырын иемденіп, сәнді кестелеріне қуанып, шебер киприоттарға керемет жадағай тапсырыс берді.

Кейбір жазушылар фригиялықтарға алтынмен кестелеуді ойлап тапты. Римдіктер оны б.з. д. 133 жылы қайтыс болған пергамон патшасы Аттала арқылы кездестіргені сенімді; сондықтан алғашқы алтын кестелер атталин деп аталды; бірақ орындау өнері бойынша ең жақсы кестелер фригиялықтар болғандықтан, римдіктер барлық кестелерді "phrygionae", ал кесте жасаушылар — "phrygio" деп атады.

Қазақстанның XX – XXI ғасырлар басында қолөнердің тамыр түбі дамыған кез – ұлттық мәдени нақышта дәстүрлі өнер қалыптасты. «Жалпы қазіргі кезде дәстүрлі өнер ұлттық нақышта дамып, ол тек қол өнері бұйымдарында ғана емес, реалистік өнерде де өз жалғасын табуда. Бұл «дәстүрлі өнер – өнеріміздің рухани қайнар көзі» дегенді тағы да бір дәлелдеп тұр. Дәстүр әдебиетте, музыкада, қол өнерінде, реалистік өнерде және т.б. көркем өнердің барлық саласында сабақтастық тауып дамып келеді. Қазіргі кезде дәстүрлі өнерге деген көзқарас өзгеріп оның көркемөнер шығармашылықта беделі арта түсуде» [3, 51б].

Ұлы кең дала халықтарының мәдениеті мен өнерінің дамуының негізгі ерекшеліктері ежелден көшпелі өмірдің қажеттіліктерімен анықталып, тұрғын үй түрін, оның безендірілуін, киім-кешек - сұлулық туралы түсініктерін қалыптастырды [2, 6б]. Соның бірі біз кесте – халқымыздың өзге өнеріміздің маңызды түрлерінің бірі болып саналады. Атауының өзі өзгеше байыпты бағзылықты көрсетеді және Орталық Азияның ең көне өркениеттің бірі саналатын Иран тілді өкіл тұрғындарының арасында халқымыздың арғы тегі пайда болуы әбден мүмкін. Қазіргі таңда кейбір зерттеушілердің ойынша, кесте сөзінің семантикасында (кесте, кеште, кашта көне иран тілінде «суреттелген» деген мағынаны білдіреді) бастапқы қауымдық ортаның жаңғырығының бірі болуы мүмкін.

Еліміздің салт-дәстүрінде тұрмыстық үй жиһаздарың (тұс киіз, киім жапқыш, төсек жапқыш және үзік-туырлықтар), киім-кешектерді (кимешек, тақия, қамзол, кеудеше, т.б.), аяқ киімдерін (кебіс, мәсі, биік өкше етіктер, т.б.), қол орамалдар мен ер-тұрмандарды, т.б. тұрмысқа қажетті заттарды безендіру үшін біз кесте өнері барынша көп қолданыста болған. Кестені алтындап, күмістеп тігу сәндік болмысқа тән қолданған. Көбінесе ол үшін барқыт, плюш, атлас, қырмызы секілді қымбат, байыпты маталарды пайдалануға тырысқан. Кестені алтындап тігуде, барынша, бедерлі, бедерсіз басып тігу әдістерің істеткен. Алтын жіппен кестелеп тігу түркі тілдес халықтарының бәріне жат өнерлердің бірі. Алтын кестелі тон, шапан, айыр қалпақ, кемер белбеу, сал шалбар, қамзол, сәукеле әдемілік әшекейінің ең асылы және бағалысы болып есептеледі. Қазақстанда құрылған “Тұскиіз” (Алматыда), “Өнерпаз” (Таразда), “Өрнек” (Өскеменде) секілді фабрикалар қазақ халқының К. өнеріне тән стильдегі бұйымдар жасайды. Олар өмір талабына сай екшеліп, жаңа түр-мазмұнға ие болуда. Республикамызда 400-ден астам Кестелер есімі белгілі болып келеді. 1926 ж. Парижде өткен дүниежүзілік көрмеде Р.Барлыбаева кестелі тұскиізі үшін халықаралық сыйлық алды. 1957 ж. Республикалық I-көрмеде қарағандылық Баймағамбетова, зайсандық Құнақова, семейлік Абаеваның Кестелері көркемдік сән жағынан жоғары тұрғада бағаланып, сыйлықтар иегерлері болды.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Журганова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Алдымен кесте өрнектері қолдан-қолға ауысып, кесте жасаушылардың арасында қолданыста болды, бірақ бұл көбінесе оларға үлкен қиындықтар туғызды; кітапқа басып шығару ойлап табылғаннан кейін өрнектер көпшілікке қол жетімді болды, арнайы кітаптар жиынтығы қол жетімді болып, жарық көрді.

Барлық қолданбалы өнердің ішінде шығармашылық кестелер қол жетімді өнер болды. Шығармашылық процестің даралығы, орындау техникасының салыстырмалы қарапайымдылығы қиялға кең мүмкіндік берді. Бос уақыт, әсіресе ұзақ қысқы кештерде, қыздары бар әйелдер ішкі әлемге еніп, сүйікті ісімен баяу айналысты.

Ұсынылған техникаға байланысты әртүрлі қалыңдықтағы жіптер жасалды. Қолөнершілер жүн, мақта, жібек, Күміс, алтын жіптермен, сондай-ақ жіппен кестеленген. Сонымен қатар, кестелерде інжу, маржан, көгілдір моншақтар қолданылды. Үйде жасалған маталарға, сондай-ақ теріге, күдері, киіз бен тасымалданатын маталарға: Шұға, жібек, мақта-мата, барқытқа бізбен кестеленген.

Адам үстіндегі киім әрқашан да әлеуметтік мәртебеге сайлықты талап етеді. Оларды өзгеше әр талғамға сай келтіру үшін, сан алуан кесте түрлерін қарастырып, қолданысқа алуға болады. Оған қоса киімдер қандай материалдардан істелгеніне байланысты кестемен ғана емес аппликациялық аралас техникаларды қолданып безендіруге болады [4, 100-101б].

Аппликация (лат. applicātiō — бекіту, бекіту)-кез-келген материалдан контур бойымен фигураларды кесуден тұратын сәндік өнер техникасы: түрлі-түсті қағаз, картон, мата, былғары және осы фигураларды негізге сәйкестіре бекіту арқылы жасалатын техника. Аппликациялық техниканы жиі коллаж (фр. collage-желімдеу)- шығу тегі, материалы, стилі бойынша қарама-қайшы бір туындыда әртүрлі элементтердің қосылуын болжайтын тәсілдер жиынтығы техникасымен шатастырады немесе толыққанды ажырата алмайды. Аппликацияда, әдетте, сурет элементтері фигуралармен бірдей материалдың негізіне бекітіледі; коллаж гетерогенді материалдардың қарама-қарсы қатынастарын білдіреді. Бұл әдісті көптеген дәстүрлі мәдениеттерде, халық шығармашылығында және көркем қолөнерде қолданылды. Олар негізінен матадан, былғарыдан, киізден жасалған бұйымдардан жасалды. Түрлі—түсті аппликациялар IV-VII ғасырлардағы коптикалық маталарда (аппликациялар және зығыр матаға түрлі-түсті жүнмен кестелеу) және Орталық Азияның көшпелі халықтарының киіз перделерінде белгілі. Еуразияның далалық аймақтарында аң стилінің таралуы кезінде көптеген арбалар, шатырлар, шатырлар түрлі-түсті киізден жасалған аппликация техникасында орындалды. Италияндық Қайта өрлеу дәуірінде палаццо (сарайлар) интерьерлерінің қабырғаларын, жиһаз төсеніштері мен костюм бөлшектерін безендіру кезінде атласты түрлі-түсті барқытпен араластыра қолданылды. Сонымен қатар, суреттің контурлары сыммен, жіппен немесе інжу жіптерімен қапталған, бұл сәндік әсерді күшейтті: түс пен текстураны контрасты жасады.

Қазақ халқының мәдениетін зерттеудің маңызды ақпарат көздерінің бірі қолданбалы өнер – қол өнері болып табылады. Дәстүрлілік, оның күнделікті өмірде кең таралуы, оларда құрылымдық белгілердің (техника, бояу, ою-өрнек, семантика) жиынтығының болуы өнердің түрлерінің тарихи дереккөздер санатына көтереді [5, 120б].

Әр ел, халықтың өнері – ол туған отанының байлығы мен жақсылығы, әсемдік барлығы десек де дұрыс болар. Қазіргі кезде адам өзін сәнді шешімде қолдан жасалған заттармен қоршауға мұқтаж. Олар тез өзгертін әлемде тұрақтандырушы фактор ретінде психологиялық тұрғыдан қабылданатын символдық, культтік құндылық қызметін атқара алады. Қолдан жасалған кестенің бастауларын асыра бағалау қиын болғанымен, олардың адам өміріне қолайлы жағдай жасаудағы ролін де ерекше атап кетуге болады. Өзінің ұзақ тарихына қарамастан, оның даму мүмкіндігі орасан зор, рухани құндылықтары адам өмірінде ауқымды орын алады. Ежелден келе жатқан ұрпақ бойындағы өнер туралы идеялары сан

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

сезімдерінде мұқият сақталып, уақыт барысында ұстаздан оқушыға мұра ретінде өтіп жатады. Соның арқасында, бұның бәрі дәстүрлі деген атауымен, кәзіргі және алғы күнге дейін жоғалмай сақталып жүреді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Еспенова А.Т. Тәуелсіз Қазақстанның сәндік-колданбалы өнеріндегі дәстүр мен жаңашылдықтың өзара байланысы мәселелері. – Алматы: 2020. -129б
2. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство Т. – Алма-Ата: Онер, 1986
3. Оразбаева Н.А. Қазақ халқының сәндік ою-өрнек өнері. «Аврора», -Ленинград: 1970. - 207б.
4. Искусство стран Востока. /Под ред. Анисимова А.Н., Гумилёва А.Н. – М.: Просвещение.
5. Тахтабаева Ш.Ж. Особенности тканых изделий казахов их пространственные аналоги.// Вестник КазНУ.- 2000. - № 4.

КИНО – ӨНЕР, ТЕХНИКА, ҒЫЛЫМ

*Емангалиева К.А.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD, доцент Айдар А.М.*

Abstract

Cinematography is a synthetic art form based on the technique of shooting and editing. The emergence of cinematography was preceded by the invention in the 80-90s of the XIX century by the Lumiere brothers in France of an apparatus "recording motion", later called a movie camera. Therefore, a distinctive feature of cinematography from the very beginning of its emergence is the dependence on complex cinematographic techniques. Cinema has taken a lot from other types of art. The art of film is literary creativity, directing and acting, cinematography and design principles, musical and noise accompaniment, the art of scenery, costumes, makeup, etc. Cinematography integrates the artistic possibilities of both spatial, temporal, and spatiotemporal arts, representing a new synthetic art form, the images of which, functioning in the coordinates of space and time, create a unique artistic model of life in all the diversity of its social and spiritual manifestations. In this article we will try to determine the aesthetic originality of cinema and its place in modern art culture.

Кино - дәстүрлі өнер түрлерімен салыстырғанда «нәресте» жасындағы жас сала. Музыка, кескіндеме, әдебиет, хореография, театр тарихтары мыңжылдықтармен есептелінсе, кино өнері жүз жылдан енді асты. Осыған қарамастан, аз уақыт ішінде ол «техникалық аттракционнан» өзінің айқын көркемдік ерекшелігімен толыққанды өнер деңгейіне дейін көтеріле білді. Кино «жәрмеңке күркесінен» бастау алып, бастапқыда қарапайым шаруа адамдарына арналған жай ғана ойын-сауық ретінде қарастырылды. Алайда, көп ұзамай Д.В. Гриффит, Ч. Чаплин және С. Эйзенштейннің алғашқы үнсіз фильмдері пайда болғаннан кейін киноның айтарлықтай көркемдік әлеуеті бар екендігі анықталды. Өмірді бейнелеудің әмбебаптығы бойынша бүгінгі кино әдебиетке жақындады. Киноның пайда болуы ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерімен ғана емес, өмірге, ең алдымен, көркем мәдениеттің даму қажеттіліктерімен байланысты еді. Бұл адамның бейнені "жандандыру", оған «жан

беру» және визуалды бейнелерге тағы бір өлшем, уақыт өлшемін беру туралы көптен бергі арманы еді. Сонымен қатар, XIX-XX ғасырлар тоғысындағы өнердің деректі-фотографиялық сенімділікке, көркем образдың табиғилығына, оның нақты шындықтың абсолютті сыртқы сәйкестігіне деген ұмтылысын атап өткен жөн. Әлеуметтік-педагогикалық сипаттағы тағы бір себеп деп адамзат қоғамы мәдениеттің бұқаралық формаларына әлеуметтену және бос уақытты ұйымдастыру құралы ретінде қажеттілігін айта аламыз. Бұл халықтың ауылдан қалаға, елден елге, құрлықтан құрлыққа бұрын-соңды болмаған көші-қонына байланысты ерекше өзекті болды. Кино өзінің ерекше мүмкіндіктерінің арқасында осы қажеттіліктердің барлығын қанағаттандыра алды, сонымен бірге бұқаралық көрініс пен әлеуметтенудің ықпалды факторы, содан кейін кең аудиторияға қол жетімді жаңа, қарқынды дамып келе жатқан өнер түрі болды. Кинематографияның көркемдік табиғатын бір - бірін толықтыратын бірқатар ұғымдардың көмегімен сипаттауға болады: кино өнері - синтетикалық, кеңістіктік-уақыттық, дыбыстық визуалды (аудиовизуалды), фотографиялық, техникалық, монтаждау және т.б. Бірте - бірте біз олардың әрқайсысын қарастырамыз, бірақ ең бастысы: кино өнері синтетикалық, яғни басқа өнердің экспрессивті мүмкіндіктерін біріктіреді. Өнер әлемінің ішкі құрылымын талдай отырып, М.С. Каган өнердің үш класын анықтайды: кеңістіктік, уақыттық және кеңістіктік-уақыттық. Кеңістіктік статикалық-заттық бейнелеу және архитектуралық өнерге, уақыттық - ауызша және музыкалық өнерге жатады, олардың болмысы процессуалдық, кеңістіктен тыс сипатта болады, ал кеңістіктік-уақыттық жиынтық актерлік және хореографиялық өнердің отбасыларын құрайды, олар өмірлік шындыққа тән материалдық объективтілік пен процессуалдылықтың бірлігін қайта жасайды. [1,326] Кино өнері кеңістіктік, уақыттық және кеңістіктік-уақыттық өнердің көркемдік мүмкіндіктерін біріктіреді, бұл өнердің жаңа синтетикалық түрі болып табылады, оның бейнелері саяхат пен уақыттың координаттарында жұмыс істей отырып, оның әлеуметтік және рухани көріністерінің алуан түрлілігінде өмірдің ерекше көркемдік моделін жасайды. Әрине, кино жалғыз синтетикалық өнер емес, бұл қызметте ол ең алдымен әдебиет (спектакльдің ауызша негізі - пьеса), актерлік ойын, бейнелеу өнері (декорациялар, костюмдер, макияж), музыка, би сияқты компоненттерді біріктіретін театр тәжірибесін мұра етеді. Алайда, театрдан айырмашылығы, кино оның құрамына кіретін көркемдік компоненттерді техникалық негізде біріктірді және шын мәнінде өнер мен техниканың синтезі болды. Рас, музыка да, театр да, пластикалық өнер де техникалық құралдарға жүгінеді, бірақ сахналық машинасыз театр жұмыс жасай алады – кинематография проекция, жазба жабдықтарына тәуелді. Технологиялық прогрестің жемісі «жан біткен фотосурет» әрине, кино, бірақ әлі кино өнері емес. Бірнеше жыл ішінде ғана ол пойыздың келу фактісін фотографиялық тіркеуден бастап, әлемдік әдебиеттің шедеврлерін экранизациялау деңгейіне дейін жетті. Қазірдің өзінде 1907-1909 жж Батыс Еуропа елдерінде "Гамлет", "Отелло", "Ромео және Джульетта" фильмдерінің нұсқалары пайда болды, сәл кейінірек - В.Гюго, Э. Зола және т. б. романдары, Ресейде 1914 жылы он төрт минуттық "Анна Каренина", ал 1915 жылы жиырма үш минуттық "Соғыс және бейбітшілік" шығарылды. Бұл жай ғана иллюстрациялар болғаны анық. Десе де, мұндай туындыларды алу мақтауға тұрарлықтай болды. Қарапайым нәтижелерге қарамастан, бұл еңбек пен күш-жігер бекер болмады. Олар кинематографияның қарқынды дамуына, оларға жаңа экспрессивті құралдарды іздеуге, сабақтас өнермен белсенді өзара әрекеттесуге түрткі болды. Кино бейнесіндегі әр түрлі көркемдік элементтердің синтезі олардың механикалық қосындысы емес, өз заңдары бойынша жұмыс істейтін жаңа эстетикалық тұтастық болды. Фильмнің ерекшелігі оның құрамдас бөліктерінің ерекшелігін де анықтады. Киносинтездің әр бөлігі әдебиет, бейнелеу өнері, актерлік өнер, музыканың алдына жаңа көркемдік міндеттер қойылды. Нәтижесінде олар фильмнің құрылымында жаңа қырынан танылды. Әдебиеттің жаңа түрі - кинодраматургия, музыканың жаңа түрі - киномузыка, актерлік

ойынның жаңа стилі пайда болды. Тиісінше, киномен байланысты жаңа шығармашылық мамандықтар пайда болды: кинодраматург (сценарист), киноактер, кинооператор және т.б. Киносинтезге кіретін өнердің әрқайсысы өз ерекшелігін, бастапқы қалпын сақтайды, тек жоғарыда айтқанымыздай жаңа сапаға ие болады. Фильмнің түрлі элементтері бір-біріне еніп, тұтас экрандық бейнелерді тудырады. Фильмнің өзінде оның құрамдас бөліктерінің ешқайсысы дербестікке ие емес, дегенмен олар фильмнен тыс салыстырмалы түрде тәуелсіз құбылыстар ретінде өмір сүре алады. Кино эскиздері көрмелерге қойылады, кинемузиканы концерттер мен жазбалардан естиміз, киносценарийлер альманахтарда, журналдарда, жеке басылымдарда жарияланады. Киносинтездің құрамдас бөліктері әр уақытта әртүрлі комбинациялар мен қатынастарда біріктіріледі. Олардың кез - келгені басым мәнге ие бола алады, осылайша фильмнің жанрлық-стилистикалық ерекшелігін анықтайды. Өзін көршілес өнердің құралдарымен байыта отырып, анықтау қажет сауал туындады : киноның эстетикалық негізі неде? Ол өз ерекшеліктерінен айырылмай, қандай компоненттерсіз жасай алады? Негізінде, ол сөзсіз, актерсіз, декорациясыз және музыкасыз да кино болуын тоқтатпайды. Әрине, бұл экспрессивті құралдардың барлығы кино бейнесін байытады, оны мағыналы және жан-жақты етеді, ал қазіргі заманғы кино өнері, әрине, олардан бас тартқан емес. Бұл жердегі негізгі мәселе фильмді «таза» кинематографиялық құралдармен жасаудың түбегейлі мүмкінді туралы болып тұр.

Кинорежиссер Отар Йоселиани бір кездері су туралы он минуттық үнсіз фильм түсіруге тырысқаны туралы айтты. Оператор жаңбырды, шатырлардан құлаған тамшыларды, қардың жауғанын, таулар мен аңғарларды, қар көшкіндерін түсірді - мұның бәрі еріп, таулардан ағып, ағындарға, өзендерге ұласып, өзендерден құйылған дауылды ағындарға айналды; ол су тасқынын, су басқан үйлерді, ағаштарды түсірді-мұның бәрі үлкен өзенге айналды, ол кеңінен және тып-тыныш болып ақты, содан кейін дельтаға жақындап, теңіз болды. Фильм осымен аяқталады. Осыны айта отырып, режиссер: «Көптеген құбылыстар, оларды қанша сөзбен сипаттасаңыз да, ешқандай әсер қалдырмайды; бірақ олар экранда көрермендердің алдында белгілі бір қарқынмен, ритммен, өздерінің тональды суреттерімен ашылған кезде өзгеше әсер қалдырады», - дейді. Енді басқа синтетикалық өнерге театрға оралайық. Театр неден бас тарта алады, ол өзінің мәнін жоғалтпай не бере алады? Негізінде театр сахнасыз, декорациясыз, костюмдерсіз, музыкасыз, тіпті пантомимамен шектеліп, дыбыссыз, сөзсіз жұмысын жасай береді. Театр тек актерсіз өмір сүре алмайды. Көрерменнің көз алдында онымен тікелей қарым-қатынаста жүзеге асырылатын актерлік шығармашылықта театрдың табиғаты қамтылған. Кинода, режиссер М. Антонионидің пікірінше: "Актер-бұл кескіннің элементі және қашан да ең маңыздысы емес". [2,182] Сонымен қатар, О. Йоселиани тұжырымдағандай, кино актерден, кадрдағы адамнан мүлдем бас тартуы мүмкін және бұл әлі де кино болып қала береді. Алайда, актердің экранда физикалық орын алмауын киноның адамға деген немқұрайлылығы деп түсіндіруге болмайды. Шын мәнінде, кинематография - бұл табиғи ортаны бейнелеу арқылы актерсіз және қосымша сөзсіз жүзеге асырылатын рухани ақпаратты таратудың ерекше тәсілі. Экрандағы әлем әрқашан адам идеалдары мен қарым-қатынастарының объективі арқылы көрінетін "ізгілендірілген" әлем болып табылады. Киносинтездің негізі – кескін. Дегенмен, кино өнерінің пәні - бұл қозғалысқа түскен кескін емес, ол беретін уақыт қозғалысы. Тәжірибесіз адамға бұл мәлімдеме алғаш естігенде түсініксіз, тіпті күлкілі болып көрінуі мүмкін. Бірақ біз кино өнерінің мәнін түсініп, «ұстап» қалуға тырысатын келесі тұжырымдарды қарастырамыз: "кеңістік түріндегі уақыт өнері", "киноның негізі - кадр ішіндегі уақыт ағымы", "уақыт пен кеңістікте қозғалатын экрандық сурет". Бұл өз кезіндегі түрлі адамдарға тиесілі тұжырымдар. А. Тарковский кинематограф уақытты өзінің сыртқы, сезімді жеткізе алатын белгілерімен сақтай алады деп жазды. Сондықтан уақыт музыкада

дыбыс, кескіндемеде түс, драмада кейіпкер сияқты киноматографтағы ең негізгі дүниеге айналды. [3,91] Мейлі ол гүлдейтін немесе солып бара жатқан гүл, көл бетінде толқындар қалдыратын желдің екпіні немесе құлап, сынған шыныаяқ болсын уақыттың өтуі экранда түсірілген шындықты, оның объектілері мен құбылыстарын өзгерту арқылы беріледі. Алайда, кино объективінің адамның ішкі, рухани өміріне, оның ойлары мен сезімдерінің динамикасына қолы жетеді, сондықтан экранда дыбыстық-визуалды эквиваленттің табуы керек. Қазіргі кино – дыбыстық-бейнелеу өнері. Бұл жағдайда бұл жай ғана «дыбысталған» кескін емес, сапалы жаңа құбылысты тудыратын сурет пен дыбыстың синтезін білдіреді. Қазіргі заманғы фильмнің дыбыс-визуалды бейнелері уақытты экранда бейнелеу мүмкіндіктерін едәуір кеңейтті. Бұл кинода айтылғандай, көркемдік таным, бекіту және сақтау нысаны болып табылады. Енді кино өнерінің фотографиялық табиғаты туралы сөз қозғасақ. Өкінішке орай, кейде ұғымдар дұрыс түсінік таппайды, мағынасын өзгертеді. Экрандағы кескіннің фотографиясы механикалық, протоколдық, шын мәнінде шындықтың натуралистік көрінісі ретінде, киноның негізгі мәні болып сипатталатын күнгірт өміршеңдік ретінде түсіндіріледі. Шын мәнінде, фотофиксация - бұл кино бейнесін жасау құралдарының бірі, ол шағылысқан табиғатты өзгерту мүмкіндігін жоққа шығармайды, күнделікті шындықтан алыс формалар жасайды, соның ішінде фотографиялық тәсілдер (арнайы оптиканы қолдану, пленканы химиялық өңдеу және т.б.) Сондықтан фантастика, шарж, гротеск және көркемдік конвенцияның басқа құралдары кино өнері үшін қол жетімді. Кино көбінесе өмірдің өзі ретінде қабылданады. Бірақ бұл қате түсінік, себебі экрандағы өмір өнер заңдарына негізделген. Кинообраз ақиқат өмірде прототипке ие болмай, тек фильмге түсірілген элементтерінен жасалуы мүмкін. Киноның театрдан басты айырмашылығы ол ешқашан болмаған оқиғаны, нақты әлемде болуы мүмкін емес фактті монтаждау үстелінде немесе компьютерлік графиканың көмегімен жасап, оны толыққанды шындық ретінде ұсына алады. "Театр режиссері, - деп атап өтті Б.Пудовкин, - ол нақты, нақты кеңістік пен уақыт заңдарының шегінде үнемі қалып, деформациялануы мүмкін нақты шындықпен айналысады. Кинематографиялық режиссер болса өзінің материалымен түсірілген фильмге ие. Оның туындыларын жасайтын материал тірі адамдар емес, нақты пейзаж емес, нақты нақты декорация емес, тек олардың қысқартылуы, өзгеруі және байланыстырылуы мүмкін фильмнің жекелеген бөліктерінде түсірілген суреттері. [4,99] Бұл дәл осы өнердің ерекшеліктерін танытатын және кино мен театр арасындағы негізгі айырмашылықты түсінуге көмектесетін пікір. Театр қойылымы-бұл көрерменнің көз алдында болатын, шығармашылық процестің куәгері де, қатысушысы да болып табылатын, оның реакциясымен қол шапалақтау, күлу, жөтел т.б оның сипатына әсер ететін нақты оқиға. Театр - бұл ең алдымен тікелей байланыс, иллюзиялық қарым - қатынас емес, жанды байланыс, көрермендер залы мен сахна арасындағы тұрақты кері байланыс орнайды. Әрбір театрлық қойылым өзінің бірегейлігімен, қайталанбайтындығымен ерекше. Сол спектакльдің келесі қойылымы бүгінгіден сәл өзгеше болады. Ал кинода көрермен тек дайын өнімді көреді, онымен тек эмоционалды байланысқа түседі. Авторға ойша сұрақтар қояды, іштей түрлі сезімдерді кешіреді. Кинематография экрандағы оқиғалар көрермен үшін тура осы сәтте болып жатыр деген иллюзияны қалыптастырады. Шындығында, көрермен бұрын түсірілім алаңында болған нәрсені ғана көреді. Алайда, жоғарыда айтылғандай, экранда көргендердің іс жүзінде ешқандай шындығы болмауы мүмкін, бірақ режиссердің кинотаспамен жасаған «қулықтарының» нәтижесі болуы мүмкін. Киноның өнер түрі ретіндегі ерекшелігі туралы айтылғандардың бәрінен кейін кино әдебиетпен, музыкамен, бейнелеу өнерімен қатар киносинтездің шарттарының бірі болып табылады деген пікірмен келісу қиын. Сонымен, кино - бұл синтетикалық, кеңістіктік-уақыттық, дыбыстық-визуалды өнер. Техникалық

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

негізде көптеген өнердің сапалы жаңа көркемдік мүмкіндіктеріне айналады. Бұл оның эстетикалық ерекшелігін және қазіргі көркем мәдениеттегі орнын анықтайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Каган М.С. Эстетика как философская наука. С.-Пб., 1997. - 401 с.
2. Антониоки М. Антониони об Антониони. М., 1986. – 365 с.
3. Тарковский А. О кинообразе // Искусство кино. 1979. – 210 с.
4. Пудовкин В.И. Собр. соч. : В 3 т. Т. 1. М., 1974. – 319 с.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МӘДЕНИ ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Есболова М.А.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші – филос.ғ.к., аға оқытушы Омирбекова А.О.

Abstract

After analyzing the history of the origin of tourism, the period of its historical formation, the current state of development of the tourism industry, we can identify a number of measures aimed at simplifying and developing tourism in Kazakhstan, as well as an additional impact on the development of other sectors of our economy. It tells about sacred places and about the history of the city of Turkestan, cultural ties and our valuable relics and artifacts. The past and present of the sacred city with 1500 years of history were discussed. The importance of artistic and cultural achievements, the lessons of history, the heritage of ancestors was raised and it was summed up that the duty of the younger generation is to protect and cherish it.

Қазақстан әсіресе тарихи және мәдени орындармен, ескерткіштерімен көзге түсетін, тарихи және мәдени мұраға өте бай мемлекеттердің бірі. Мұны мәдени туризмнің сәтті дамуының көрінісі десекте артық айтпаймыз. Сондықтан да тарихи-мәдени мұраларымызды мәдени туризмді дамытып белсенді қолданумен қатар тарихи және мәдени ескерткіштерді туризм инфрақұрылымын нақтырақ орнату керек екендігі бәрімізге белгілі. Әлемнің барлық мемлекетінен келетін туристердің де қызығып қарайтын еліміздің сұлу табиғаты мен мәдени байлықтарымыз жетерлік. Қазіргі кезде туристік индустрия әлемдік экономиканың алдыңғы қатарға шығарып, алға бағыттайтын секторлардың бірі. Туризм Қазақстан экономикасын дамыту факторлардың бірі туризм болып табылады. Айта кететін жайт көптеген дамыған мемлекеттерде туризм экономиканың басты негізгі саласы болып саналады.

Зерттеудің негізгі маңызды нысаны ретінде туризм мәдени, тарихи, экономикалық, әлеуметтік, экономикалық коппоненттерді қамтумен қатар әр түрлі ішкі және сыртқы қатынастары реттейді. Туризм – бұл әлеуметтік салада және оның қызметтері адамның ойлау қабілетінің деңгейін көтеріп қана қоймай адамның өмір сүру деңгейін орнықтырады.

Халықаралық ғылыми сарапшылар қауымдастығы ұсынған анықтамада туризм адамның тұрақты тұрғылықты жері мен жұмыс жасайтын орындарынан басқа да жерлерді сонымен қатар адамның қозғалысы мен тұруы, жүруі кезінде туындайтын қатынастар ман құбылыстардың жиынтығы делінген болатын.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Нарықтың туристік тауарлары әлем бойынша ұлттық экономикаға тигізу үлесін анализдеуі бүгінгі күні өте қажетті болып табылады.

Бірақ туристік бизнесті қозғамас бұрын, бірінші «туризм» сөзінің мағынасын ашып алу керек.

XVII ғасырдың соңында «Туризм» және «турист» термині әдебиет беттерінде көрінсе, XIX-XX ғасырларда кең ауқымда қолданыла бастады. Көптеген зеттеушілердің пікірі бойынша, "туризм" сөзі латынның "TOURUARE" - айналу және француздың "TOURISME", "TOUR" - яғни серуен құру, сапарға аттану деген мағына білдірген. Десекте ең алғаш бұл термин осы елге келетін англия жастарының саяхатын анықтау үшін XVIII ғасырда Британ аралында қолданылып, Англия, Германия Франция, жастарының білімдерін толықтыру үшін жіберілсе, саяхат деген сөзді "grand tour" десе, ал саяхатшыларды туристер деп атап атаған болатын.

КСРО-да ең бірінші болып 1952 жылы В.В Добкович: "Туристік саяхат деп демалыс және ұзақ мерзімді демалыс кезеңдерінде еліміздің әртүрлі жерлерінде болып, сол жердің халықтарының өмір тіршілігімен және мәдениетімен танысып, табиғи байлықтары мен, мәдени, рухани тарихи әскери ескерткіштерін танып білуді айтамыз",- деп туризмге қазіргі түсініктемелерге лайықты анықтаманы берген. Ал, поляк географы С.Лещинский XX ғасырдың 30-жылдарында туризм туралы нақты түсінікті толықтап, "туристік-сауықтыру қозғалысына орай шаруашылық, теориялық, құқықтық, географиялық, статистикалық, мәдени және әлеуметтік ортаның сұрақтарының жиындысы", - деп анықтама берген болатын.

Атақты профессор туризмнің ішкі облысына еңбегі сіңген В.С.Преображенскийдің айтуы бойынша, "туризм" термині арқылы неше түрлі түсініктер берді:

- демография, яғни халық пен халық географиясы және әділет ғылымы оқитын халық қозғалысының басқа да түрі;

- экономика саласындағы материалдық игіліктерді өндіру, экономика мен экономикалық жер беті табиғаты туралы, халықтар мен олардың шаруашылық іс-әрекеттерімен айналысатын халықтың әлеуметтік - мәдени қажеттілігін өтейтін салалардың біреуі;

- Әлеуметтану мен рекреациялық, яғни адамның еңбек процесінде жұмсаған дене және рухани күштерін қалпына келтіру мен дамыту үшін айналысатын тұрақты жерден бос уақытты өткізудің түрі [1, б.150].

Тарихи қалыптасудың кезінде "туризм" және "турист" деген терминге біраз өзгерістер енгізілге. "Турист" ұғымының анықтамасын алғашқылардың бірі және халықаралық түсінікке ие болған 1937 жылдары Ұлттар Лигасының статистика жөніндегі сұрыптау Комитеті берген болатын. Кейінгі кездерде "турист" сөзінің анықтамалары ресми халықаралық туристік ұйымдар одағының жиындарында Дублинде 1950ж., Лондонда 1957ж., Римде 1963 ж. Біріккен Ұлттар Ұйымының халықаралық туризм және саяхаттар туралы конференциясында және Туризм жөніндегі Гаага декларациясы 1989 жылы Дүниежүзілік туристік ұйымның және Парламентаралық Одақтың қамқар көрсетуімен конференциясында қабылданды.

Бұл оның теориялық және тәжірибелік жағынан маңызының зор екендігін және осыған берілген анықтаманың толық та дәлірек екенін көрсетеді.

Ағылшын тілінің вэбстерлік сөздігі tourist сөзіне "өз ләззаты үшін және мәдени ой-өрісін жоғарлату үшін саяхаттайтын адам", - деген түсініктеме берді.

2001 жылғы 13-маусымдағы "Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы" заңында мынадай анықтамалар берілді:

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Туризм – сергу мақсатында іскерлік және басқа да мақсатымызды іске асыратын, ең ұзағы бір жылдай болатын кезең ішінде саяхаттайтын және күнделікті өмірден тыс жерде орналасқан жерлерде болуды жүзеге асыратын адамдардың қызметі.

Турист - бұл басқа елге келуші, саяхат жасаушы және бөгде жерлерге келуші, өзінің күнделікті ортасынан басқа жерлерге, он екі айдан асқан мерзімде қандайда бір мақсатпен демалып және ел көріп, жер керіп қыдырушы тұлға.

Сонымен, адамдардың бос уақытының кезеңдік және объективті шегін үлкейту, оны маңызды дүниемен және пайдалы демалыспен қамтып толықтыру, жалпы адамның ой-өрістерін дамытуда туризмнің басты мақсатын көре аламыз.

1991 жылы туризм саласында дамудың жаңа сатысына тәуелсіздік алған Қазақстан Республикасында көшті. 1993 жылы Қазақстан Дүниежүзілік Туризм Ұйымына мүше болып және осы жылы туризм индустриясын дамытуға арналған ұлттық бағдарламалар қабылданған болатын. Сондай-ақ 1997 жылы Қазақстан Республикасының Ұлы Жібек жолының тарихи орталықтарын қайта өркендету, түркі тілдес мемлекеттердің мәдени мұралар сабақтастығын дамыту тұжырымдамасы, жалпы туризм дамуының стратегиясы жасалды. “Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы” заңы 2001 жылы 13 маусымда қабылданды. Сонымен қатар республикамыздағы туристік саланы дамытудың бірінші кезектегі өткізілетін шаралары, туристік қызметті лицензиялау және тағы басқа мәселелер тұжырымдалған болатын.

Әлемдегі әр халықтың өз тарихында кие тұтатын қасиетті орындары болғандай, қазақ халқының тарихында да осындай мәдени жерлер өте көп кездеседі. Мысалы, еліміз үшін Ұлы Жібек жолының бастап берген мәдени жүйесі негізінде тарихи артефактілердің таралуы да – Ұлы Жібек жолының басты сипаты, ал біз үшін мәдениеттің қайнар бастауы еді. Ойлап қарасақ, Ұлы Жібек жолы арқылы тек қана бізге мәлім әшекейлер не бұйымдар, ыдыстар, бір сөзбен айтқанда мәдени артефактілердің өздері ғана емес, ең үлкен мұра – оларды жасай алу шеберлігі, үлгісі де тарады [2, 208 б.].

Ұлы Жібек жолының бойында орналасқан 1500 жылдан асқан тарихы бар, 2000 жылы Түркістан қаласының 1500 жылдығы ЮНЕСКО-ның деңгейінде аталып өтіліп, ғалымдардың зерттеуінше бүгінде Түркі әлемінің рухани астанасы атанған шаһардың тарихы бұдан әлдеқайда тереңде жатыр.

Қазақ жері қашан да өзінің бай тарихымен қоса бай мұрасымен ерекшеленіп және ұлттық тарихы көне замандардан басталады. Тұңғыш президентіміз Н. Ә. Назарбаев «Мәдениет – ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен және де әр халық өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады» дегендей, ел мен жердің тарихын білу – сөзсіз өткеннен тағлым алу екені хақ. Осыған орай еліміздегі тарихи-мәдени ордаларымызды білу - біздің тарих алдындағы басты борышымыз деп санаған жөн.

Еліміздегі көне тарихи - мәдени жәдігерлерімізді зерттеулердің атқаратын рөлі ерекше болып табылалды. Көне мәдени жәдігерлеріміз еліміздің тарихының әр түрлі кезеңдердегі байлығы мен өркениетін мәдени мұраларын толықтырып келеді. Елімізде көне қала мен қоныс орындары, суару жүйелері мен қоса зират кешендері, сауда орындары, қорған-қамалдардың үйінділері, жайылып жатқан обалар, көне тұрақтар, қалалардың орындары, зәулім ғимараттар мен кесенелер өте көп. Олар топографиялық, хронологиялық және этникалық сипаттары бойынша біріңғай болмаса да, зерттелу сферасының маңызды екенін көрсетіп отыр. Алуан түрлі әрі бай мәдени мұра өркениеті - қоғамның түпқазық белгісі сияқты.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақ халқының этномәдениеті әлемдік үлкен сұранысқа ие болумен қатар Ұлы Жібек жолы мен оның бірегей ролі барлық халықтар үшін, оның ішінде біз үшін де мәдениеттің бастамасына, өркениеттің негізіне, әлемдік мәдениеттің ошағына айналды. Себебі шын мәніндегі сан ғасырлар тереңіндегі жатқан уақытты санауға, ол уақыттың құндылықтарын білуге, тарих кезеңдерінің ауысқанын бақылауға жаңа бір жолдарды ашқанын көреміз. Бұл әлемдік мәдениет - бүкіл әлемді жалғаған, яғни Тынық және Атлант мұхиты аралығындағы елдерді, бізге белгілі Қытай, Жапония, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Таяу және Орта Шығыс, жалпы айтқанда Еуропаны, одан да үлкен масштабты айтар болсақ, бүкіл әлемді байланыстырған адамзаттың көрнекті жетістіктер деуге болады.

Адамның ағзасындағы қантамырлары сияқты және қантамырлардың жүрекке жетуі тәрізді, біздің тарихи құбылысымыз да, оның екіжақты жолы да Еуразияның қантамырлары іспеттес мәдениеттің, діннің, ойлардың, құндылықтардың, мәдени артефактілердің, ескерткіштер мен қазынаның, көне кесенелердің тоғысқан арнасы, олардың таралып, жан-жақты көркемдетуге арналған жылдам әрі маңызды желісі болды. Әсіресе Қазақстан үшін мағынаға толы тарихы мен оның қалыптастырған тәл мәдениетін мақтанышпен айтып жеткізуге болады. Орнынан қозғалмайтын мұраларымызды тарихи-мәдени ескерткіштер қаратына жатқызамыз.

Сондай-ақ көптеген көне сәулет құрылыстары, көне қалалар мен қоныстар, қақпалар мен қорғандар, жартастағы қашап жазылған жазулар, семиотикалық таңбалар және тарихи – мәдени ордалар жетелік. Осы мұралардың заңдылықтарына анық жауап беретін тарихи-мәдени ескерткіштер Түркістан маңайында жетерлік. Жалпы Қазақстанда қазіргі кезде 25 мыңнан асатын тарих, археология, сәулет және мүсін өнерінің мәнін бұзбай жеткен үлгілері тіркелсе, зерттеушілердің ойынша, Түркістан төңірегіндегі елдімекендерде табылған мәдени жәдігерлер саны 2500-нан асады. Мұндағы әрбір тарихи кезеңді қамтитын тарихи-мәдени мұраларымыз – еліміздің мол рухани азығымыз, байлығымыз болып табылады.

Солардың ішінде көне киелі Түркістан облысында орналасқан Қожа Ахмет Ясауи кесенесі тарихи-мәдени мұраларымыздың ең негізгісі болып табылады. Бұл кесене тарихи-мәдени ескерткіш ретінде қарастырылып, ашық аспан астындағы мұражай кейпінде ұйымдастырылған көненің көзі. Кесененің айналасында көптеген тарихи-мәдени мұралар зерттеліп, ескерткіштердің саны көбеюіне орай «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық мұражайы құрылған болатын. Оның құрамына Қожа Ахмет Ясауи кесенесі және оның маңындағы қайта қалпына келтірілген сәулет құрылыстары мен Күлтөбе қалашығы, ортағасырлық Түркістан қаласы археологиялық ескерткіш ретінде енгізіліп, ортағасырлық қаланың тарихи – мәдени өзегі болып табылатын 88,7 га жер негізгі қорғау аймағы деп бекітілген болатын [3, 102 б.].

Қазақстан жоғарғы туристік әулетке ие мемлекеттердің бірі. Туризм саласында негізінде қалыптасуы мен дамуы көбінесе мемлекеттік саясатқа байланысты. Сондықтан да туризм саласының дамуы мен қалыптасуы, туризм саясаты күрделі мемлекеттік туризм саласындағы ынтымақтастықты кеңейту, инновациялық және ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану арқылы туризм салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етеді.

Экономикалық өзгеріс ретінде туризм саласы елеулі іс – әрекеттерге лайық, өйткені әр бастаған іс аймақтық экономикасына әсер етумен қатар оған байланысты болады.

Өкінішке орай еліміздегі құндылықтардың қадірін түсінбей ана тілін жетік меңгеруді қоя тұрып орыс, ағылшын тілдеріне үйренуді міндеттеп шетелге баруға әуеспіз. Шетелге саяхаттауға әуес жандарға өз еліміздің туризм саласының дамуына ат салысып, сапарларын туған елінен бастауын сұрасақ, көбісінің ойы қызмет көрсету сапасының төмен екенін сөзге тиек етеді. Ендеше туризм сервисін жақсартпасақ, алға қадам жасай алмайтынымыз анық. Өз тарихымызды білмесек алға қарай жылжуымыз мүмкін емес. Салыстырмалы түрде алар

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

болсақ көрші Түркия мемлекетінде қазба байлықтарыда біздіңкіндей емес, білім саласыда мақтанарлықтай емес. Барлық елі күн көрісін туризм саласына қатты көңіл бөлуінің арқасында. Ал түрік халқының ерекшелігі сан ғасырдан бұрынғы көне мұраларын мұртын бұзбастан сақтап, бір жері ойылып қалса, реставрациядан өткізіп қата өңдеп қалпына келтіріп, ескі ғимараттарымен тарихын дәріптеп әлемді өзіне қаратып туризмің саласын дамытып отыр. Біздің мемлекетімізде де ауыз толтырып айтарлықтай ескі әрі мәдени ошақтар, тарихи аңыз бар жерлер өте көп. Айта кететін болсақ Маңғыстау облысының өзінде жер асты мешіттері, Марс ғаламшарына ұқсас қыраттар, Торыш атауымен танымал дөңгелек тастары, тылсым дүниеге толы тамаша жерлеріміз тағы бар. Түркістан облысындағы кесенелер, ішіне сырларын жасырған жұмбар орындар, жер жәннаты Жетісудағы Айқайқұм, Көлсай көлдері, Шарын Шатқалы, Бурабай өлкесінің әрбір қия тасына аңыздар негізінде және бейне ерекшелігіне қарай ат қойылған, Оқжетпес, Жұмбақтас, соның бірі «Жұмбақтасты» бір қырынан қарағанда – бұрымды жас қызға ұқсатамыз, екінші қырынан көретін болсақ - орамал тартқан келіншектен аумайды, үшінші қырынан қарайтын болсақ – бетіне әжім түскен кемпірге балап таңқаламыз [4, 150 б.].

Бурабай көлдеріне келер болсақ, Бурабай, Шортанды, Үлкен Шабақты, Кіші Шабақты, Қотыркөл жатады. Сонымен қатар, Сары-арқаның, Көкшетау тауларының аралығында бір-біріне жақын орналасқан кішкене көлдер толып жатыр. Олар суының тазалығымен, мөлдір бұлағымен көзге түсіп ерекшеленеді.

Осындпай керемет, әсем, көрікті жерлеріміз бар екенін білмейтін жастарымыз көп екені қынжылтады. Ал осыларды елге таныту үшін әлбетте туристік жерлердің жарнамасын көбірек жасау керек. Мәне осындай тарихи мәдени жерлеріміз туралы көбірек мәлімет жинап жарияласақ, осы жерлерге отандастарымыз өз аяқтарымен барып, сқлулығына көз тоймай, таң,ажайып күй кешіп, туризм саласының дамуына тамшыдай болсада үлес қосар еді. Осы адамдар шектелге барып өзіміздің еліміздегі мақтауға тұрарлық кереметтей жерлер бар екенін сөзге тиек етсе, шетелдіктердің қызығушылығы артып, ауыздан-ауызға тарап елімізге де шетелдіктер келіп қонақ болуына жол ашар еді.

Туризм индустриясының дамуының қазіргі ахуалын талдаудан кейін Қазақстан мемлекетінде туристік қызметті оңайлатуға және дамытуға бағытталған бірнеше іс-шараларды ұсынайық, солардың бірі:

- Туристік қызметтер нарығының инфрақұрылымын дамыту;
- Туризмдегі білім бері саласының сапасын жоғарылату;
- Туристік қызметтер нарығының нормативтік-құқықтық реттеу механизмін күшейту
- Мәдени- тарихи, көне ескерткіштерімізді сақтау;
- Материалдық-техникалық базаны жетілдіру;
- Туризмді дамыту жолында экономикамыздың басқа да салаларының дамуына қосымша әсер етуін (жол құрылысын жөндеу, тамақ өнеркәсібін жақсарту);
- Мемлекеттік жұмыс орындарының санын өсіру;
- Туризм саласына жұмсалған қаражаттың айналымға тездетіп түсу бейімділігі;
- Басқа мемлекеттің капиталын тарту және басқа мемлекеттің валюталарындағы кірістер;
- Туризм индустриясынан түскен қаражаты жылда түсіп отырады;
- Мемлекетіміздегі экономикалық имиджді басқа мемлекеттерде яғни шетелде қалыптастыру;
- Өз ұлтымыздың парктерін және қорықтарын құру;
- Өнер туындысымен қоса дәстүрлерімізді сақтау.
- Кері әсері де бар факторлар бар, олардың бірі:

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

туризм саласын дамыту үшін, үлкен инвестицияларды негізінен талап етеді, ал дамушы елдің көптен бірі капиталдың тапшылығын байқайды, сондықтан да табиғи ресурстар және туризм индустриясын дамыту қиындық әкеледі;

туризмдік маусым кезінде қызмет бабындағы адамдардың барлығы бірдей босатылуы, жұмыспен қамтамасыз ету көрсеткішінің төмендеуіне тура келуі;

жалақыларының төмен болғаны және жұмыс мерзімінің ұзақ болуына байланысты кадрлардың орнынан кетуі.

Туристік қызметтер қазіргі қоғамда бірнеше елдерде ірі бизнестің дамыған саласына айналған ұлттық экономикалық кешеннің серпімді саласы болып отыр.

Шет елден туристердің келуінің аз болуына байланысты елімізде мемлекет тарапынан кейінгі жылдары туризмді дамытуға көптеген қаражат бөлінуде. Негізінде мемлекетіміз шетелдік фирмалар үшін үлкен инвестициялық тартымдылыққа ие. Елдің әуелеті бірқатар перспективалы бағыттарды дамытуға мүмкіндік берері хақ. Осыған орай Қазақстан Республикасының туризмді дамытуда туристік имиджді қалыптастыруда үлкен көмек көрсетіп отыр. Мемлекетіміздің туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейін тұжырымдамасы қабылданып, бірнеше жұмыстар іске асырылып отырғаны да дәлелдердің бірі. Негізінде туризм индустриясын шешудің маңызды істерінің бірі Қазақстан Республикасы үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымда №406 қаулысымен тұжырымдамасын бекіту туралы бағыттары болған. Тұжырымдаманың жобасындағы атқарылған қаржыландыру бағыттары:

Қазақстан мемлекетінің ең перспективалы туристік аумағында қазіргі қоғамға сай заманауи туристік рекреациялық кешендерін құру;

Туристік кешендердің туристік қызметтерінің сапасын жақсарту;

Қазақстандық туристік өнімдерді шетелдерге және отандық туристік нарықтарға жіберу;

Тұжырымдамадағы бағытталған ұлттық туристік өнімді жылжытудың негізгі бағыттары:

Қазақстандағы туризмді ақпараттық қамтамасыз етудің мемлекеттік дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз етуін және ішкі туризмді дамыту үшін автоматтандырылған жүйелерді құру;

Мемлекетіміздегі туризм туралы әлеуметтік жарнамаларды сонымен қатар телеарналарда, электронды және баспа түрінде де бұқаралық ақпараттық құралдарында, жан – жақты сыртқы да жарнамаларда және ақпараттық орталықтарды жұмыспен қамту;

Ауылдық, ауандық, облыстық, республикалық, халықаралық туристік форумдарды іне тағы басқада іс- шараларды өткізіп ұйымдастыру;

Әлемдік және ішкі туристік нарықтарды мемлекетіміздің яғни Қазақстанның туристік өнімін жоғарылату үшін инновациялық технологияларды енгізу үшін іс- шаралар жүргізіп қызмет көрсету.

«Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасы» туралы жүзеге асырудың әсері:

Мемлекетіміздің туризмді дамыту үшін қолайлы ел ретінде имиджін қалыптастыруын қамтамасыз етуі;

Мемлекеттік және жеке меншік кешендердің қызметін қамтамасыз етіп, экономикалық тұрғыдан көрікті бизнес- ортаны ұамтамасыз етуде туризм секторына қосымша секорына инвестициялар тарту арқылы қол жеткізілгені;

Қазақстанның бюджет жүйесінің әр түрлі жұмыстарға бюджеттеріне болжанған сомалардың түсімін ұамтамасыз етуі және мемлекеттік бюджеттің қаражаттарының үнемдеуі қарастырылды;

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Туристiк инфрақұрылымды дамыту арқылы және қосымша жұмыс орындарын ашу арқылы, әлеуметтік мәселердi шешумен қатар азаматтардың өмiр сапасын жақсартуда жағдайлар жасалғаны.

Туризм мемлекеттік маңызы бар саласы ретiнде, елдiң экономикасына үлес қосатын және бюджет кiрiстерiне көп табыс әкеледi. Қазiргi қоғамдағы Қазақстандағы туризмнiң экономикалық сипаты, маңызы, мазмұны, дамуының жапы көрiнiстерiнiң мәселелерi бiздiң отандық ғалымдармен зерттелiп отыр. Десекте елiмiздiң туризм саласы бойынша экономикасымыздың қазiргi даму кезеңiнде, оның жұмыс iстеуi, туризмнiң қаржылық мәселелерi, қаржы механизмдерiмiнiң құрамы мен құрылымы жағынан жетiк дамымаған [5, 85 б.].

Сондықтанда туризм кешенiн дамыту үшiн шетелдiк инвесторларды тарту мүмкiндiгiн жақсарту керек. Қолымыздағы бар әлеует Қазақстанды туристiк орталыққа айнала алмай отыр. Туризм нысандарын қаржыландыру үшiн оны дамытудың жолдары шетелдiк немесе жеке инвесторлардың қаржысын тарту. Туризм индустриясынан түсетiн қаржылар негiзiнен мемлекеттік бюджет кiрiсiнiң көздерi екенi айқын.

Негiзiнде туризмнiң дамуы үшiн бөлiнген қаржының тиiмдi жолы халықаралық тәжiрибелiк қарым-қатынас көздерiмен байланысты. Сондай- ақ ынтымақтастықты дамыту, неше түрлi шешiмдер iздеуге көмектесетiн туризмдi қаржыландыруға көзқарасты дамытуға әкеп соғады.

Халықаралық стандартқа сай туристiк кешен салу, осы салада қызмет көрсететiн кәсiпкерлерге кәсiби бiлiм берiп, сол жерде еңбек жасайтын қызметкерлердiң әлеуметтік тұрмысын жақсарту керек. Туристiк бизнестiң дамуына басты бағыт - ол туризм индустриясына қызмет көрсететiн инфрақұрылымды жақсарту. Оған туристердi орналастыру, қазiргi заманғы байланыс түрлерiмен, көлiкпен қамтамасыз ету және түрлi ұлттық тағамдар ұсыну. Бәсекеге қабiлеттi туризм - бiр жағынан қазақстандық және шетел азаматтарының туристiк қызметтегi тұтыну қабiлеттiлiгiнiң қанағаттануына, екiншi жағынан өнiрдiң экономикасының дамуына үлкен үлес қосады.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейiнгi стратегиялық даму жоспары Қазақстан Республикасы Президентiнiң 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығымен бекiтiлген. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейiнгi стратегиялық даму жоспарына келер болсақ, орта мерзiмдi кезеңге арналған мемлекеттік жоспарлау жүйесiнiң құжаты болып табылады және ол Қазақстанның 2050 жылға дейiнгi ұзақ мерзiмдi даму стратегиясын iске асыру үшiн әзiрлендi. 2025 жылға дейiнгi негiзгi мақсат – адамдардың әл-ауқатын экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерiнiң деңгейiне көтеруге алып келетiн экономиканың сапалы әрi тұрақты дамуына қол жеткiзу.

Туризмнiң жылдам және тұрақты өсуiн, қоршаған ортаға мықты әсерiн, экономиканың барлық секторлары мен қоғамның жақсы тұрмыстық жағдайын назарға ала отырып Үкiмет Қазақстанның ұзақ мерзiмдi даму бағдарламасында туристiк саланы басым сипатқа ие сала етiп анықтады. Бұл тұжырымдама туризм саласындағы мемлекеттік саясат толықтай құрастыруды, Қазақстандағы туризм саласында қазiргi заманғы бәсекеге қабiлеттi құқықтық, ұйымдастырушылық және экономикалық негiздi қалыптастыруды болжайды

Көне Тараз, Түркiстан шаһарының маңайында менмұндалаған әсем мешiттер мен кесенелер, мұражайлар, тарихи- мәдени жәдiгерлер – халқымыздың рухани мұрасының сарқылмас қазынасы.

Осынау рухани қазынамызды сақтап, ұрпаққа жеткiзудi көздейтiн мемлекеттік деңгейдегi бұл бастамаларымыз берекелi, нәтижелi болғай.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Әдебиеттер тізімі:

1. Хасенов Ә. Қазақстанның XIV-XVIII ғасырлардағы мәдениеті. 2013. – 150 б.
2. Байпақов К.М. Нұржанов А. Ұлы Жібек жолы және ортағасырлық Қазақстан-Алматы Қазақстан 1992-208 б.
3. Проблемы развития туризма и возрождение историческрий значимости Шелкового пути. Шымкент 1998-102б.
4. Ердаuletов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. – Алматы, 2000.
5. Хасенов Ә. Қазақстанның XIV-XVIII ғасырлардағы мәдениеті. 2013. – 150 б,
6. Есенқұлов Е. Көне түркі жазбаескертікштеріндегі қосымшалар. Алматы, 1976. 10б.
7. К.М. Байпақов, Н.О. Алдабергенев. Отралқабы, Археология өнер, қолөнерескертікштері. Алматы., 2005 - 85 б.
8. Асан Д.С., Абишева А.О. Туризм менеджменті: оқу құралы / – Түркістан: "Тұран" баспасы, 2009. – 197б.
9. Ғабитов Т.Х. Мәдениеттану. А. 2000. – 260 б.
10. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы – Астана 2006-2011 жылда
11. Қазақстан Республикасының мәдени мұралары [электрондық ресурс].- Кіру тәртібі: <http://www.madenimura.kz/2011>
12. Назарбаев Н. Ә. Нұрлы жол – болашаққа бастар жол. Қазақстан халқына жолдауы. 11 қараша 2014 жыл
13. Әбішұлының жолдауы, Н.Н. «Қазақстан 2030» стратегиясы
14. «Түркістан» газеті, №16,21 сәуір 2005

САХНАЛЫҚ БЕЙНЕНІ ЖАСАУДА ГРИМНІҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Есиркеп А.Б.

*Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі - доцент Ж.Б.Айтқұлова*

Abstract

The article is all about the art of makeup and its history. The article's author aimed to convey to the reader that the art of theatrical make-up is closely connected and interdependent with all the components of the stage work unit.

Грим өнері - бұл сахналық бейнені толықтырып тұратын, актерге өз кейіпкерін сезініп, сахнада еркін ойнауға көмектесетін өнер түрі. Дұрыс грим жасай білу, актерге өзін толықтай сенімді рөлін алып шығуға әсерін тигізеді. Грим өнері «жас өнер» қатарына кіреді. Дегенменде, бетке бояу жағу бұрынғы Қытай театр өнерінен келе жатыр. Ғалымдардың пайымдауынша, грим сахнаға тек XVIII ғасырдың басында келді, ал сахналық элемент ретінде тек XIX ғасырда келген болатын. Ежелгі грек театрында гримді пайдаланған жоқ, тіпті оны керек етпеді. [1,12 б.]

Грим тарихы дегеніміз – сахна тарихы. Грим өнері сонау алғашқы қауымдық құрылыс кезіндегі әдет-ғұрыптардан, жан-жануарлар «тотеміне» табыну заманынан бастау алған. Ежелгі заманда адамдар түрлі жануарлар бейнесіндегі маскаларды киіп, беттерін бояп, әрқайсысы өз тайпаларының ерекшеліктерін көрсететін болған. Гримнің уақыт өте келе түрлі өзгерістерге ұшырағанына қарап, мәдениет эволюциясын жасауға болады. [1,13 б.]

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Грим өнерінің қашан, қалай пайда болғанын нақты айту қиын. Бірақ болжамдар бар. Бұрынғы заманнан адамдар табиғаттағы заттардан әртүрлі бояулар ала білген. Айта кетер болсақ, шөптен, жапырақтардан, ағаштан және батпақтан қандай түсті бояулар алу керектігін жақсы білген. Болжаммен, тарихы сонау Антик заманнан бастау алатын грим өнері, театрмен бірге дамып келе жатыр десек артық айтқанымыз болмайды. Әрине, ол кезеңдерде қазіргі заманғыдай заманауи бет әрлеу құралдары, түрлі гримдік бояулар болмағаны белгілі. Оның орнына Ежелгі грек, рим театрлары маскаларды қолданған болатын. Маскалар тек комедиялық және трагедиялық жанрға сай дайындалды. Масканы қолдануда көптеген қиыншылықтар, кедергілер болды, масканы өте ауыр заттардан жасаған болатын. Оны киіп шешу оңай болмады. Және де масканың түрлері шектеулі болғандықтан, актерлерге түрлі кейіпкерлер мен эмоцияларды көрерменге толықтай жеткізу мүмкін болмады деп айтуға негіз бар.

Осындай қиыншылықтар грим өнерінің сахналық бейнені толықтыруда алар орны ерекше екенін ұғындыра білді. Шығыс елдерінің актерлері өздеріне шеберлікпен грим жасай бастады. Ол кезеңдерде гримдегі әр сурет, әр түс белгілі бір мағынаны білдіріп отырды. Барлық әйелдердің рөлін ер адамдар ойнады, сол себепті актерлердің беттеріне ақ тон жағып, екі беттеріне кішкене қызыл бояу қолданды және қастары мен көздерін де бояған болатын. Жапондық және қытайлық бояулар еуропалық бояуларға қарағанда ерекшеленді. Оларды суға ерітіп, содан соң май қосып араластырды. [1,14бет]

XVII ғасырдың соңы мен XVIII ғасырдың басындағы француз театрында Корней мен Расин трагедияларында, Мольер комедияларында және сол кезеңдегі басқа пьесаларды ойнаған актерлар гримге жүгінген. Грим аса қатты дамымаған соң, олар тек бір жолмен бояй білді. Беттерін ағартып, екі бетіне қызыл бояу жағып, көз бен қасты барынша бояп, еріндеріне қызыл бояу жаққан болатын. Бұл үрдіс кейінірек, яғни Француз революциясы кезеңінде (1789-1799) пайда болды. Көрнекті француз жазушысы Тальма, Карл IX рөлін ойнау үшін, осы корольге ұқсайтындай портреттік грим жасаған. Осы қойылымнан кейін гримнің маңыздылығын сезініп, өзінің әр қойылымында гримді жан-жақты зерттеп, образды шығаруға тырысты. Ал, орыс театрындағы алғашқы гримнің авторы белгілі трагедия жанрында еңбектер жазған В.В.Самойлов болды. XIX ғасырда Самойловтың грим өнеріне келуі мына шығармалармен тікелей байланысты: Гамлет, король Лир, Шейлок, Отеллоның образдары.

Осы жылдар, ғасырлар бойы дамып келе жатқан грим өнері әртүрлі жетістіктерге, сонымен қатар кедергілерге де қол жеткізіп отырды. Мысалы, зерттеулерге сүйенер болсақ XX ғасырдың 50 жылдары грим өз күшін жоғалтып алған болатын. Яғни, көптеген елдерде заманауи театрлар пайда болып, гримнің актерге керегі жоқ, театрдағы жарық және түрлі жабдықтар актерлерге онсыз да рөлін сомдап шығуға көмектеседі деген қате пікірлер туындай бастады. Тек 80 жылдары театрда жаңа безендірулер құрылып, гримсіз толыққанды қойылым, образ жасау мүмкін еместігіне көз жеткізді.

Гримнің қазіргі таңда сахналық бейнені жасауда атқаратын рөлі үлкен. Актерге дұрыс грим жасау үшін ең алдымен адамның анатомиялық ерекшеліктерін дұрыс меңгеру маңызды. Яғни, адамның бет сүйегін, бұлшық еттерінің орналысуын, бас сүйек ерекшелігін білу керек. Бұның барлығы грим жасау барысында көмегін тигізеді. Жалпы гримнің 2 түрі бар: көркем және көлемді. Көркем грим дегеніміз тек қана гримдік бояуларды қажет етеді, ал көлемді грим әртүрлі арнайы заттарды қажет етеді. Көлемді гримнің пайда болып, даму кезеңі XXI ғасыр. Мысалы, сақал, мұрт, париктер, силиконды заттар, жапсырмалар, латекс және т.б. Сахналық бейнені толықтыру мақсатында пастиж саласының алар орны ерекше. Пастиж өнімдері дегеніміз – арнайы шаштардан тоқылған сақал-мұрт, париктер. Жасанды сақал-мұрттарды жасау – көп уақыт пен дәлдікті қажет ететін күрделі процесс. Бұл өте жұқа

тюльдегі кішкентай ілмектің көмегімен шаштың әрқайсысын кішкене ұяшыққа орналастыру арқылы жүзеге асады. Бұл процесс «тамбуровка» (жеделдету, түйіндеу) деп аталады. Париктер көбінесе трес арқылы жасалады. Трес – парик тігуге арналған арнайы құрал. [3]

Грим сөзі француз тілінен алғанда «күлкілі, қызықты» деген мағынаны білдіреді. Алғашында клоундар ермек үшін шөптің сығындысын бетіне жағып шығып, көрерменді күлдіру үшін қолданса, бүгінгі таңда өнер түріне айналған. Иә, расында грим маманы актердің бетін әрлеп, тиісті образ жасайды. Грим мамандары әркімнің жас ерекшеліктерін ескеріп, соған сай бояй білуі керек. Жоқ кейіпкерден бар жасау – гримдеушінің шеберлігі. Біз сүйсіне тамашалайтын қойылым мен актердің сахнадағы сұлулығы – грим маманының ізденісі мен қиялына тікелей тәуелді. Грим өнерінің көпшілік көрермен біле бермейтін қиындығы мен құпиясы жетерлік. Грим мамандары театрда бекітілген әр рөлдегі кейіпкерлерді шынайы етіп көрсету үшін көп ізденеді. Мәселен, заманауи спектакльдерге қарағанда, тарихи кейіпкерлердің, елге белгілі тұлғалардың сахналық бейнесін жасау жан-жақты ізденуді талап етеді. Кітаптар мен журналдарды, тарихи деректерді қарастырады. Кинолар мен танымдық фильмдер де көптеген ақпарат бере алады. Әрине, театр мен кино гримінің арасында үлкен ерекшелік бар. Дегенмен, кейіпкер бейнесін ашуда, қиялдағы мінез штрихтарын байытуда мұндай ізденістердің де маңызы зор. Грим – өте кірпияз өнер. Грим тек 10-15 минутқа созылатын жұмыс барысы емес, қойылым алдында бір актерге 1,5-2сағат уақыт кетіп қалады. Бұл жағдай, әсіресе, портретті бейнелерге тән. Сонымен қатар бояумен ғана шектелмей, сақал-мұрт, шаш деген дүниелерді де гримдеуші өзі тоқып, өзі жасап шығарады. Бұл да үлкен еңбек. Грим мамандарын да суретшілер деп айтуға болады. Егер, қылқалам шеберлері туындыны кенепке салса, гримдеуші қиялын кейіпкер бетіне түсіреді. Суретшінің еңбегі ғасырлар бойы жасайды, ал гримдеушінің жұмысы ұзақ дегенде 2-2,5 сағат қана «өмір сүреді». Бар айырмашылық осында ғана. Есесіне, грим маманының еңбегі театрға келген әр көрерменнің жүрегінде сақталады. Сол себепті де сахналық бейнені жасап шығаруда гримнің алар орны ерекше. [2]

Қазіргі театр өнерінде гримнің түрлері өте көп. Сахнадағы қойылымның жанры мен стиліне, режиссерлік шешіміне, актердің физикалық ерекшелігі мен образдың пластикалық трактовкасына орай грим де әртүрлі болып келеді. Жалпы алғанда, гримді реалистік және шартты деп екі түрге бөлуге болады. Реалистік гримнің негізгі мақсаты – персонажды барынша шынайы өмірге жақындау етіп көрсету. Айталық, гримнің бұл түрі жасты кәрі, кәріні жас етіп көрсете алады. Ұлттық және нәсілдік ерекшеліктерді де, белгілі бір тарихи кезеңдегі адамдардың образын да реалистік грим арқылы жасауға болады. Ал Абай, Абылай хан секілді белгілі бір тұлғаларды жасау үшін портретті грим пайдаланылады. Реалистік грим жасауда тек адамның беті ғана өзгертілмейді, дененің ашық тұстарының барлығы өзгертіледі. Шартты гримнің принциптерін атап айтар болсақ, бұл реалистік дәстүрден ауытқыған, персонажды барынша өзгертетін немесе эстетикалық ағымға сай жасалатын грим түрі. Мысалы, жанрлық шартты грим антикалық дәстүрде, сайқымазақтар секілді комедиялық персонаждарды жасауда кеңінен қолданылады. Ертегідегі ойдан шығарылған персонаждарды бейнелеуде шартты гримнің алар орны ерекше. Ертегі фильмдерде жалмауыз кемпір, жезтырнақ, жалғыз көзді дәу секілді кейіпкерлер грим және маска арқылы баланың есінде қалады. [2]

Қорытындылай келе, грим тек сыртқы кейіпкердің сызбасының құрамдас бөлігі ретінде ғана емес, сонымен қатар рөлдің көркемдік бейнесінің толыққанды бөлігі ретінде де маңызды екендігін атап өткім келеді. Мақаланың өзектілігі театрлық грим өнерінің сахналық шығарма бірлігінің барлық құрамдас бөліктерімен тығыз байланыста және өзара тәуелділікте берілгендігінде. Қазіргі уақытта бетті ғана емес, денені де безендіру: шашты бояу, костюмге дене контурын салу және т.б. грим шеберінің жан-жақты болуын айқындайды. Грим

кейіпкерді психологиялық тұрғыдан ғана сипаттайтын жылжымалы символдық безендірудің түріне айналып қана қоймай, ол театр қойылымының көркемдік безендірілуінің басқа компоненттерімен (жарық, костюм, декорация және т.б.) бірге театрлық қойылымдар жасауға ықпал етеді. Дұрыс тандалған грим пьесадағы қаһарманның тағдырын, демек, жалпы пьесаның сәттілігін шешеді. Спектакльді қою процесінде мәтіндегі «импровизация», актерлік ойын, костюмдер мен гримдер елеулі орын алады. Грим мен костюмнің арақатынасын, костюмнің түсін есте сақтау қажет, сондықтан актер грим шеберімен жұмыс істеу барысында костюмдер мен бас киімнің түсін білуі керек. Бұл құбылыстың барлығы әрине бір-бірімен тікелей байланысты. Гримге әсер ететін тағы бір өте маңызды фактор - грим үстеліндегі электр шамдарының жарығынан әлдеқайда ерекшеленетін сахна жарығы. Сахнадағы жарықтандыру біркелкі емес, әр түрлі түсті және мұндай жарықтандырудағы грим бүкіл түс жүйесін түбегейлі өзгертеді, мысалы, актердің бетіндегі барлық қызыл реңктер қызыл түске боялады. Сондықтан грим шебері қойылыммен жұмыс істеу барысында сахналық бейненің өзіне тән белгілері қойылым идеясына сәйкес келетіндей макияж реңктерін таңдауы керек. Демек, актер үшін гримге, макияжға ие болу актерлік шеберлікке ие болудан кем емес.

XXI ғасырда денеге түрлі сурет салу бүкіл әлемде сәнге айналды. Алайда нағыз өнер саналатын стилист-гримдеуші мамандығын біз әзірге өзіміздің ұлттық ерекшелігімізге қарай бейімдей алмай отырмыз. Бозбаланы – шалға, құбыжықты – сұлуға, ақ адамды – қараға, қараны аққа айналдыруға мүмкіндік беретін грим, бетперде жасау өнерін театр сахнасында, кино саласында дұрыс қолдана алмағандықтан, көпшілік бет әрлеуді өнер деп қабылдай алмай жүр. Осындай қате пікірлер қалыптаспауы үшін, өте нәзік өнер түрі болып есептелетін грим өнерін жастарымызға дұрыс меңгерту керек деп санаймын.

Әдебиеттер:

1. И.С.Сыромятникова. Искусство грима. Москва «Высшая школа» 1992. 12-14 стр.
2. https://mobile.studbooks.net/2492172/tovarovedenie/znachenie_grima_sozdaniya_hudozhestvennogo_obraza
3. <https://egemen.kz/article/166562-layla-sqaqova-grim-%E2%80%93-ote-kirpiyaz-oner-bir-akterge-15-2-saghat-uaqytymyzdy-arn>
4. <https://alashainasy.kz/culture/kazaktyin-kolyinan-grim-jasau-da-kelmegen-me-50359/amp/>

ТҰРАҚТЫ ТУРИЗМ ЕЛДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Қ.А. Жиенбай
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші - аға оқытушы, педагогика магистрі Т. Т. Еспенова

Abstract

The article is devoted to the role of sustainable tourism in the socio-economic development of the country. The concept of sustainable development and its place in the preservation of ecological diversity is revealed. The goals and objectives of sustainable development and the main regulations for the development of sustainable tourism in the world and in the Republic of Kazakhstan are defined.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Кіріспе. Туризм әлемдік экономиканың ең жылдам дамып келе жатқан салаларының бірі және валюталық түсімдер мен жұмыс орындарының маңызды көзі болып табылады. Бұл сала көптеген елдердің, ең алдымен дамушы елдердің әлеуметтік, экономикалық және экологиялық әл-ауқатымен тығыз байланысты.

Дүниежүзілік туристік ұйымның анықтамасына сәйкес, тұрақты туризм «туристердің, туризм индустриясының, қоршаған ортаның және қабылдаушы елдердің қажеттіліктерін қанағаттандыру кезінде оның қазіргі және болашақ экономикалық, әлеуметтік және экологиялық салдарын есепке алуды толық қамтамасыз ететін туризм».

2017 жыл БҰҰ Бас Ассамблеясының ұсынысымен - Халықаралық тұрақты туризм жылы болып жарияланды. 2030 жылға дейінгі Даму жоспарына сәйкес «2030 жылға қарай жұмыс орындарын құруға, жергілікті мәдениетті дамытуға және жергілікті өнім өндіруге ықпал ететін тұрақты туризмді ынталандыру стратегияларын әзірлеуді және жүзеге асыруды қамтамасыз ету» мақсаттары алға қойылған. Тұрақты туризмнің маңыздылығы жұмыс орындарын ашуға, жергілікті мәдениетті дамытуға және жергілікті өнімді өндіруге ықпал ететін тұрақты туризмнің тұрақты дамуға әсерін бақылау құралдарын әзірлеумен және енгізумен байланысты.

БҰҰ-на мүше мемлекеттер тұрақты туризм саласындағы іс-шараларға қолдау көрсету және экологиялық сауаттылық деңгейін арттыруға, қоршаған ортаны, жабайы табиғатты, флораны, биологиялық әртүрлілікті, экожүйелерді және мәдени әртүрлілікті сақтауға, сондай-ақ адамның тіршілік ету ортасын және жалпы табиғи ортаны жақсартуға және қорғауға ықпал ететін, жергілікті экономикаға қолдау көрсету арқылы халықтың әл-ауқатын арттыруға және табыс көздерін құруға әкелетін тиісті әлеуетті арттыру қажет деп санайды. БҰҰ құжаттарында елдер орнықты дамуды қамтамасыз етуге жәрдемдесу мақсатында дамушы елдерде орнықты туризм саласындағы іс-шараларға және тиісті әлеуетті арттыру жөніндегі тиісті шараларға неғұрлым ауқымды қолдау көрсетуі тиіс делінген.

БҰҰ мүшелері тұрақты туризмге, соның ішінде экотуризмге және мәдени туризмге инвестицияларды ынталандыруды ұсынады. Бұл өз кезегінде шағын және орта бизнесті құруды және қаржылық ресурстарға қол жетімділікті жеңілдетуді қамтуы мүмкін, соның ішінде кедей аудандар үшін және экотуризм тұрғысынан айтарлықтай әлеуеті бар аудандардағы жергілікті қауымдастықтардың мүдделері үшін тиімді болмақ.

Қазақстан Республикасы туризмді, оның ішінде тұрақты туризмді дамытуға қызығушылық танытуда. Тұрақты туризм табиғи аумақтарға келетін туристердің де, экономикалық пайда алатын жергілікті халықтың да қажеттіліктерін қанағаттандырады. Ұлттық саябақтардан тыс жерлерде де, туристер үшін арнайы бөлінген ұлттық парктер аймақтарында да экологиялық туризмді дамыту арқылы тұрақты туризмді қамтамасыз етуге болады. Экологиялық туризм - табиғатты қорғауға ықпал ететін және жергілікті халықтың әл-ауқатын жақсартатын табиғи аумақтарға жауапты саяхат. Тұрақты туризмді дамыту потенциалына статистикалық мәліметтерді келтіруге болады. Мысалы, 2019 жылы «Іле Алатау», «Чарын», «Көлсай», «Алтынемел» туристік орталықтарына 428 мың адам барған болса, 2021 жылдың 8 айында олардың саны 499 мыңға жетті.

Негізгі бөлім. Тұрақты туризм, жаңа перспективалы әлеуметтік-экономикалық стратегия ретінде, гуманитарлық бағытта ағартудың жаңа нысанын қалыптастыра отырып, туристік қызметтің барлық сегменттерін, бағыттары мен түрлерін дамытудың кешенді тұжырымдамасы болып табылады.

Тұрақты туризм терминінің пайда болуы екі өзара байланысты әлемдік тенденцияларға байланысты. Бір жағынан, бұл туристік бизнестің ауқымының күрт өсуі мен жаһандану үдерісіне байланысты болса, екінші жағынан, климаттың күрт өзгеруіне, табиғаттың шамадан тыс пайдаланылуы мен деградациясына, оның биоәртүрлілігінің

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

жойылуының жоғары қарқынына, қоршаған ортаның ластануына байланысты экологиялық проблемалардың шиеленісуіне байланысты.

XXI ғасырда туристік индустрия капиталистік кеңейтілген өндірістің бәсекеге қабілеттілігінің шешуші факторларының біріне айналды. Жаһандық туристік ағындар қарқынды дамып, туристік технологиялар мен өнімдер көбейіп, өзара біртұтас жүйені құрауда.

Тұрақты дамудың әлемдік жоспарларына назар аударар болсақ, әлемнің дамыған елдері қатарына кіретін әрбір мемлекеттің осы салдағы өзіндік жоспары бар.

«Бұл жоспарлардың маңызды ерекшелігі, олардың көпшілігі тұрақты туризм саласындағы ақпараттық-технологиялық және әлеуметтік-мәдени инновацияларды жүзеге асыратын жаңа инвестициялық платформаларды, мамандандырылған аумақтық және тақырыптық кластерлерді құруға бағытталған, оның басты мақсаты – қоршаған ортаны қорғау» [1; 53]. Мәселен, Финляндияда бұл «Фин туризмінің өсуі мен жаңаруының жол картасы (2015-2025)», Ирландияда «Халық, Бейбітшілік және саясат: 2025 жылға қарай туризмді дамыту» жоспары, Испанияда «2019-2030 жылдарға арналған тұрақты туризмді дамыту стратегиясының жалпы бағыттары», Грецияда «Қоршаған ортаны, көлікті және инфрақұрылымды тұрақты дамытудың 2014-2020 жылдарға арналған бағдарламасы». Қазақстан Республикасында туризм мен тұрақты туризмді дамытуға арналған нормативтік құжаттар қатарына «Қазақстан Республикасында туризмді дамыту тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 6 наурыздағы N 333 қаулысы», Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 қаулысы, «Қазақстан Республикасының орнықты дамуға көшуінің 2007-2024 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 14 қарашадағы N 216 Жарлығы жатады.

Қазақстанда туризмнің тұрақты дамуын қамтамасыз ету оның әлеуетті ресурстарын, атап айтқанда табиғи және климаттық ресурстарды пайдаланудың оңтайлы жолдарын іздеумен, білікті кадрлар санымен, оларды даярлау сапасымен, қажетті ақпараттың саны мен сапасымен, техникалық жарақтандыру деңгейімен тығыз байланысты. Туристік өнімді қалыптастыру елдің экономикалық әлеуетінің ажырамас бөлігі болып табылады және ұлттық экономиканың дамуына және оның тұрақты өсуін қамтамасыз етуге тікелей әсер етеді.

Жалпы, тұрақты туризм «тұрақты дамудың» бір компоненті. Тұрақты даму идеясы алғаш рет 1987 жылы жарияланған Гру Харлем Брундтландтың Халықаралық қоршаған орта және даму комиссиясы алдындағы баяндамасында айтылды. Баяндамада «Тұрақты даму - болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігін шектемей, қазіргі ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын даму» ретінде анықталды. БҰҰ-ның Рио-де-Жанейродағы конференциясында (1992 ж. маусым) халықаралық қоғамдастық ресми түрде тұрақты дамуды XXI ғасырға бағдар және мақсат деп жариялады. Тұрақты даму болашақ ұрпақты қалыпты өмір сүру деңгейімен қамтамасыз ету үшін жеткілікті ресурстармен қамтамасыз ететіні атап өтілді. Сонымен қатар, бұл үдеріске барлық адамдар қатысуы қажет делінді.

Туризмнің тұрақты дамуы (немесе тұрақты туризм) туристер мен қабылдаушы аймақтардың қазіргі қажеттіліктерін қанағаттандырып, болашақтағы мүмкіндіктерін қорғайды, әрі оны арттырады. Туризмнің мінсіз моделін қалыптастыру үшін халық арасында жақсы ойластырылған тәрбие, білім беру және түсіндіру жұмыстарын ғана емес, сонымен қатар туризмді ұлттық және аймақтық деңгейде реттеудің нақты саясатын қалыптастыру қажет. Тұрақты туризм ұғымының пайда болуы жалпы туризмнің қарқынды дамуымен және оның әлемдегі бірқатар экологиялық проблемаларды шиеленістірген жағымсыз салдарымен,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

сондай-ақ қоршаған орта проблемаларына қоғамдық көзқарастардың өзгеруімен, табиғи ресурстардың құндылығын түсінумен байланысты.

Тұрақты туризм жүйесі әлеуметтік салаға, оның ішінде әлеуметтік ұтқырлық үдерістеріне айтарлықтай әсер етеді. Ол халықтың жұмыспен қамтылуына тікелей немесе жанама түрде ықпал етеді. «Қазіргі уақытта әлемдегі әрбір он бірінші жұмыс орны туризм саласына, әрбір жетінші орын экономикалық жағынан біріктірілген салаларына тиесілі» [2; 307].

Тұрақты туризм тұрғысынан қызметкерлердің біліктілігін арттыру, мансаптық өсу мүмкіндіктері, жаңа перспективалық бос жұмыс орындарын ашу және соның салдарынан жұмыссыздықты азайту маңызды міндеттер болып табылады.

Туризмнің тұрақты дамуының негізгі бағыты - байлар мен кедейлер арасындағы алшақтықты төмендету, дамушы аймақтардағы өмір сүру деңгейін арттыру. Нәтижесінде, туризм индустриясының дұрыс дамуы әл-ауқаттың артуына және әлеуметтік шиеленісті жеңілдетуге ықпал етуі мүмкін. «Туризмді жергілікті экономиканы күшейтуге ықпал ететін, табиғи ресурстарды ұтымды және ұқыпты пайдаланатын, тұрақты жұмыспен қамтамасыз ету арқылы жергілікті халыққа пайда әкелетін, жергілікті қолөнер мен кәсіптердің дамуына ықпал ететін, туристерге жергілікті тұрғындарға пайда әкелетін инфрақұрылым мен қызметті жақсартатын етіп дамыту керек» [3; 214].

Туризмді тұрақты дамыту жүйесі әлеуметтік саланың маңызды міндеттерін – адамдардың өмір сүру деңгейін көтеруге, жергілікті тұрғындардың жұмыспен қамтылуын барынша арттыруға, мәдени және табиғи мұраны сақтауға мүмкіндік береді.

Тұрақты даму-бұл табиғи ресурстарды пайдалану адамның қажеттіліктері мен ұмтылыстарын қанағаттандыру үшін қазіргі және болашақ әлеуетті нығайтатын экономика мен қоғамның әлеуметтік аспектілерінің тұрақты дамуүдерісі. Ендеше, тұрақты туризм - бұл экономикалық, әлеуметтік, экологиялық жағдайлардың тепе-теңдігіне қол жеткізілетін әртүрлі мақсаттармен саяхатқа шыққан азаматтардың уақытша сапарлары.

Тұрақты туризм - бұл қоршаған орта ресурстарын оңтайлы пайдалануды қамтамасыз ететін, қабылдаушы елдердің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін қолдайтын, барлық мүдделі топтар үшін олардың пайдасын ескере отырып, ұзақ мерзімді экономикалық үдерістердің өміршеңдігін қамтамасыз ететін туризмнің бір түрі. Туризмнің тұрақты дамуы - бұл осы саладағы тұрақты өзгеріс, бір сапалы күйден екіншісіне ауысу.

Туризм көптеген елдердегі адамдарға кедейліктен босап шығуына және олардың әл-ауқатын арттыруға көмектесетінін атап өту маңызды. Туризмді гендерлік теңдікке ықпал ететін фактор ретінде қарастыру қажет. 2017 жыл Әлемдік туристік ұйым тарапынан Тұрақты туризм жылы болып жарияланғандығынан, туризмді дамытуда туризмнің бес негізгі бағыттағы ролі анықталды. Оларға: инклюзивті және тұрақты экономикалық өсу; әлеуметтік инклюзивтілік, жұмысқа орналасу және кедейлік ауқымын қысқарту; ресурстарды, қоршаған ортаны қорғауды және климаттың өзгеру үдерістерін тиімді пайдалану; мәдени құндылықтар, әртүрлілік, мәдени мұра, өзара түсіністік және қауіпсіздік.

Жоғарыда аталған салаларда туризмнің ролін нығайту жөніндегі міндеттерді орындау үшін ақпараттық-ағартушылық, халықтың хабардарлығын арттыру; туризм саласындағы саясатты әзірлеу; білім беру саласындағы әлеуетті арттыру сияқты қызмет түрлерін жүргізу қажет. Ақпараттық-ағарту қызметінде даму құралы ретінде тұрақты туризмді насихаттауға бағытталған бірқатар іс-шаралар өткізу маңызды. Тұрақты туризмнің ролін, тұрақты даму экономикасындағы ролін анықтау да қолға алыну қажет. «Тұрақты экотуризм табиғи және мәдени тұтастыққа, тұрақтылыққа, білім беру қызметіне баса назар аударады, жергілікті қоғамдастыққа ықпал етеді және қоршаған ортаны қорғайды. Іле-Алатау мемлекеттік ұлттық табиғи паркі мен Қазақстандағы Үлкен Алматы көлі табиғаттың әсемдігі, рекреациялық

ыңғайлылығының және жоғары туристік белсенділігінің арқасында экотуризмнің әлеуетті орындары ретінде айқындалды» [4; 27].

Тұрақты дамудың маңызды көрсеткіштері әлеуметтік, экологиялық, экономикалық даму аспектілері болып табылады. Тұрақты туризмнің дамуы үшін келесі маңызды мақсаттарды орындау қажет. Бұл, ең алдымен, кедейлікті барлық нысандарда жаппай жою. Туризм - бұл көптеген жұмыс орындарын құруға бағытталған экономиканың бірнеше салаларының бірі. Екіншіден, тұрақты туризм салауатты өмір салтын қамтамасыз ету, барлық жастағы адамдардың әл-ауқатын арттыру арқылы өмірді сақтауға үлкен мән беретін фактор ретінде әрекет ете алады.

Қоршаған ортаны қорғау мәселелері де маңызды мәселе болып табылады. Бұл мұхиттардың, теңіздердің, өзендер мен көлдердің су ресурстарын сақтауға қатысты мәселелер.

Қорытынды. Тұрақты туризм үдемелі, толық қамтылған және тұрақты экономикалық өсуге, толық жұмыспен қамтылуға және барлығына лайықты жұмыс істеуге, гендерлік теңдікті қамтамасыз етуге жәрдемдеседі. Тұрақты туризмді дамытудың арқасында тұрақты инфрақұрылым құруға, жан-жақты және тұрақты индустрияландыруды құруға және инновацияларға ұмтылуға болады. Туризмнің тұрақты дамуы елдер арасындағы және елдер ішіндегі аймақтар арасындағы теңсіздіктің төмендеуіне әсер етеді. Ол үшін болашақта қалалар мен елді мекендердің ашықтығын, қауіпсіздігін, өміршеңдігін және экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету қажет. Тұрақты туризм тұтыну мен өндірістің ұтымды модельдеріне көшуді қамтамасыз етеді. Тұрақты даму мақсатына жету жолында бейбіт және ашық қоғам құру үшін тұрақты туризм ерекше рөл атқарады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Понеделко Г.Н. Устойчивый туризм как фактор регионального развития стран ЕС // Региональная экономика и управление, №4 (64). 2020. С.48-61
2. Пирогова О.В. Роль устойчивого туризма в мире // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований №7, 2017. – С.305-309
3. Пономарева И.Ю. Устойчивое развитие туризма и его влияние на социальные процессы // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. 2010. – С. 209-215
4. Каирова Ш.Г. Устойчивый экологический туризм в Казахстане // Ш.Г. Каирова, Д.Д. Есимова, Ф.М. Маликова. Наука и туризм: стратегии взаимодействия. 2018. – С.22-28

ТЕРМЕ - НЕЗАСЛУЖЕННО ПОТЕРЯННЫЙ ЖАНР КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ, ПРОШЕДШИЙ СКВОЗЬ ВРЕМЯ

*Жумагалеева А.Ж.
КазНАИ им. Темирбека Жургенова
г.Алматы, Казахстан*

Научный руководитель: Шаймерденова М.Д., к. и. н., профессор, академик МАИН

Abstract

The article is devoted to the problems of Kazakh folk music in the context of the lost genre of culture. The author pays attention to such an important problem as the preservation of historical memory in modern conditions, in connection with the

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

emergence of a new generation, which is gradually moving into the reins of foreign temper.

Изливающиеся, прекрасные звуки домбры в руках его исполнителя, созвучный голос переплетенный с нею как нити шелка и слова, произнесенные будто сквозь эпоху от голосов предков к нам, только так по праву полагается интерпретировать один из самых уникальных жанров казахского фольклора, давно позабытый и неподвластный даже самому опытному и знающему толк в музыкальном творчестве күйши, оратору, жырши- терме. Незаслуженно забытый жанр со времен советского периода, по сей день является самой огромной тайной, энигмой в версии 21-ого века, для изучающих в казахской музыке каждую тонкость и каждую деталь, в поисках новых открытий, которые напрочь изменят взгляд на отечественное творчество.

Насквозь проникнутый опытом и мудростью всех прошедших поколений, терме заслуженно с почтением именуют как энциклопедия времени, впитавшая интеллектуальный промысел величайших умов, от чего и следует невероятно огромная смысловая нагрузка. Для того, чтобы в полной мере оценить масштаб и значимость терме, в первую очередь следует изучать и рассматривать каноны самой цивилизации народа, каковы они и каков их облик, что хочет преподнести и о чем говорит народ в своей культуре, на какой основе проходила воспитательная работа всех поколений, которая и порождает характер жизни, через какие трудности и застои проходила Великая казахская степь, преодолевая невзгоды и создавая свою культуру, ведь данный жанр подкован философией многовековой человеческой жизни.

Музыка в краях конно-кочевой империи стала главным очагом духовной культуры, так как причиной этому как ранее было упомянуто стал стиль жизни и обитания. Не смотря на великолепную физическую силу, выносливость, на такие способности как высокоразвитая, верховая езда, изящное умение владеть саблей и боевыми искусствами, а также подход к военному делу и создаваемому ремеслу в степном пространстве тюркский народ, не мог развивать те жанры искусства, которые требовали специальных или стационарных условий, и в добавок к этому городского быта. По данной причине, классификация таких видов искусств как живопись, скульптура и монументальная архитектура, а также жанры театрального искусства развились значительно позднее. Эта же основная причина послужила толчком к развитию устного художественного и музыкального творчества, те разделы мирового искусства, которые предполагают отражение действительности путем устной формы. Этому свидетельствует даже и тот факт, что в письменный вид наша культура была преобразована спустя 13 веков устного склада. Таким образом вся духовно-культурная энергетика номадической цивилизации была сосредоточена в музыке, слове и орнаменте. Потому мы можем смело полагать, что тюркская ветвь по истине знала толк как в стихосложении, так и в музыкальности многочисленных фраз, потому как ни один народ, стоящий на той же ступени развития, что и казахи, не уделял столь огромное внимание музыкальному искусству, искусству многослойного смысла.

Данная основа подкреплена и такими аргументами как искусное умением исполнять и создавать музыку. Казахи во всей своей красе были великолепными исполнителями и музыкантами, но что самое главное в их традициях была обязательная передача опыта молодым поколениям. Именно так до нас дошли изысканные достояния нашей культуры до современного поколения, однако не смотря на такой огромный потенциал, как передача наследия следующим поколениям все больше появляется множество вопросов. В следствии чего народный фольклор и его классификация жанров утратила свою полноту и некую популярность среди современной молодежи? Этот дискуссионный вопрос по сей день считается актуальным и дает нам благотворную почву для размышления. Истина

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

заключается лишь в том, что часть культуры тюркских народов, а далее и казахского народа потеряна. Как известно, в свою очередь это чревато такими последствиями как, потеря носителей культуры, а далее и самого этноса. Таков конечный исход ситуации будет правдивым, если нынешним носителям не развивать, а также не обогащать свою культуру, искусство, науку на достижениях прошлого. В целом, данный ряд проблем в паллиативном вопросе можно рассмотреть с нескольких точек зрения. Это линии исторических бедствий и бытующие катастрофические последствия после них, а также актуальность нашего достояния на уровне мирового масштаба.

В первую очередь объем культурного наследия, который передавался из поколения в поколение, параллельно этому действию пополняясь излишками творческой импровизации, которые вносила последующая молодежь, был утрачен виной огромного исторического блока и его событий. Период, длиною почти целый век, названный в общественных явлениях как «Век удачных и неудачных эпизодов развития социализма» принес не мало изменений как в техническом росте человечества, так и в психологии, и понимании жизни, которая резко менялась под давлением чередующих последствий. Должно подчеркнуть, что за плечами нашего народа было пережито много бедствий. Невольно в такие моменты вспоминаются две самые масштабные войны под названием Первая Мировая и Великая Отечественная, Октябрьский переворот, образование СССР, Сталинские репрессии, периоды голода, оперативные отслеживания населения, гонения, миграции народов, расстрелы великих умов и личностей казахстанского народа, «митинги» с ложной оценкой ситуации. XX век, переполненный несправедливостью, тоталитаризмом и кровью на руках не дал даже возможности восстанавливаться после каждой потери, каждого события. Этот плачевный отрывок из истории, изменивший ход самого существования, в первую очередь ставил под угрозу вопрос естественного развития, из-за чего вопросы духовного развития и культуры отходят на второстепенный план. Исчезновение информационного блока по причине сжигания материалов в 20 веке, безграмотность основной массы населения, а также переход на письменность, который не состоялся своевременно приносит нам полное незнание и дезинформацию.

Однако это лишь одна сторона монеты, другой вопрос — это популярность на фоне мирового масштаба. Данная мысль вплотную связана с политическими тактиками государств. Если внутри государства нет стабильности, отсутствует внутренняя гармония, то оно становится автоматически слабым, что дает повод для нападения соседним странам. Эта мудрая мысль, взятая на уроках истории со школьной скамьи, как никогда стала самой реалистичной в наше время. Таким же образом мы становимся угнетенной «жертвой» других культур, имея очаг, в котором нет поддержки соотечественников. За стенами откровенного интереса к другой музыке, к другой литературе мы пополняем запас знаний других культур, забывая о своей, считая ее не способной конкурировать с другими и не способной перенести на современный лад, сделать интересной для других. Невзирая на это, набирая обороты в последнем десятилетии, приковывая интерес зарубежной публики, стоит задуматься «Благодаря каким достижениям и уникальным способностям Казахстан стал объектом исследований и лакомым куском для других государств и стран?». Наша культура и есть наша особенность, приковывающая взгляды других, и нашей целью в данном аспекте ситуации является восстановление всех забытых жанров, которые затерялись по кусочкам в краях кочевой империи. Как было сказано, одни из таких является терме. Это связующее творчество, где совмещенно идут несколько видов искусств и умений, к примеру, музицирование, поэзия, артистизм и нотки харизмы сделало каждый выход исполнителя высококачественным зрелищным представлением с определенной смысловой нагрузкой.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Таким образом мастерски освоенное дело, перерастало в ремесло своеобразного характера, а далее развивалось в разных направлениях, создавало все больше разных жанров.

В последствии этого, фольклор набирающий свои обороты стали исполнять не только люди из простого народа на уровне любителей, но и те, кто выносил свои кюи, жыр, терме на публику уже в качестве профессиональных музыкантов. Это привело к созданию айтысов, как состязание между кюйши, к условному соревнованию жырши и других профессиональных исполнителей народного фольклора, которые претендовали на звание «Мастер музыкального ремесла», и на признание народом, что в свою очередь считалось высшим достижением. Однако, мы часто слышали о кюях и айтысах, где каждый пытался отличиться своими умениями, рассказать историю или новость из далеких краев, вознести своего хана и даже высмеять другой род, возвышая свой. В данном случае невольно на ум приходит вопрос касаемый песен, где существуют не только амбиции за свой клан и за своего хана, но и глубокий смысл направленный на судьбу народа, на размышления о жизни, о простых бытовых делах, где тоже, казалось бы, нет ничего сверхъестественного, но обязан быть рациональный подход и смысл. Каков тогда облик той философии?

Обороты популярности, набранные терме в конце 19 века и в начале 20 века, выносят на свет новое искусство, суть которого лежит в том, чтобы описывать и доносить какую-либо ситуацию как «Оратор-музыкант». На первый взгляд можно заметить, что суть от других видов исполнения музыкального произведения не была изменена. Не смотря на единый корень, терме — это наука об исполнении песни, как назидание будущим поколениям, где переливается каждый слог слова с ноткой музыки, подобно тому, как ветер летит вместе с джигитом на коне. Важность данного ювелирного дела, далеко не конец предела совершенства, ведь с умением внедрить острое слово в ноту, приходит и трудность текстового замысла. Если рассматривать терме с точки зрения моральной идея, можно обнаружить, что пик искусства лежит в умении проникнуться той или иной философией и наконец самое важное вынести тягость ее сути так, чтобы каждый зритель смог впитать мудрость предков из уст исполняющего. В этом случае гуру, впитавший все наставления предков, становится голосом каждого, кто поведал жизнь. О чем же «говорят» нам наши предки?

Столь интригующий вопрос поэтапного типа стоит рассматривать с точки зрения воспитательного характера. Одна из сильных сторон казахского народа по сей день, даже в несуразном времени 21 века является воспитание, не смотря на излишки современного «этикета». Существующая основа воспитания, образованная на ранних этапах формирования этноса, входила в строй разными способами. В период детства это отображалось через колыбельные песни, которые мать пела на ночь для своего ребенка, далее разделенное воспитание на женскую и мужскую сторону сопровождалось поучительными словами старшин в семье. Наконец все это переросло в целую энциклопедию жизни под названием «Терме», где рассматривались как глобальные вопросы мироздания, так и бытовые основы жизни. Благодаря изречениям, которые были наполнены многовековым опытом, растущие поколения могли найти благоразумный ответ в своей дилемме. Таким образом терме на языке современности стал синонимом фразе «Инструкция для жизни». Я считаю, что первостепенно старшее поколение таким методом хотело научить нас не только познавать жизнь правильно, но и хотело в нас вложить умение, бесценный навык учить жизни следующие поколения, чтобы они не стали на несправедный путь, сворачивая с благоразумия. Как известно, страна и есть народа, народ — это многочисленные семьи, а семья, в свою очередь являясь ячейкой этой крупной единицы формируется благодаря навыкам в воспитательном процессе. Если в данной иерархии отсутствует этот маленький навык, то под угрозой встает не только институт семьи и продолжающих этот род, но и страна. Данный

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

тезис можно обнаружить и в разделе педагогики, который является основой в воспитании детей. «От того, как строятся отношения в семье, какие ценности, интересы выдвигаются у ее старших представителей на первый план, зависит, какими вырастут дети. Климат семьи оказывает воздействие на моральный климат и здоровье всего общества. Ребенок очень чутко реагирует на поведение взрослых и быстро усваивает уроки, полученные в процессе семейного воспитания. Перевоспитать ребенка из проблемной семьи практически невозможно. Ребенок усвоил определенные правила и общество будет расплачиваться за подобные пробелы в воспитании» [1].

В постепенном смысле, отсутствие воспитания бремя всего народа, который будет обречен на долгие муки и деградацию в развитии. Об этом говорит и сам педагог высшей категории Саня Кумскалиева: «Каждый из нас должен помнить, музыка – одно из самых сильных и ярких средств воспитания детей. «Восприимчивость к прекрасному не только обогащает ребёнка, но и направляет его на добрые поступки», – говорит педагог. – Человек не рождается с чувством любви, его надо развивать, воспитывать. Этому во многом помогает ознакомление с музыкой. Необходимо как можно раньше знакомить детей с народной музыкальной культурой. Давать первоначальные сведения об истории казахской музыки, знакомить с национальными музыкальными инструментами, учить детей узнавать их по характеру звучания и внешнему виду. Не зря народная мудрость гласит: «Держа в руках домбру, человек не способен совершить плохое» [2].

Таким образом, философская концепция размышлений, излучающаяся в терме нынешними специалистами в области народной музыки, теперь интерпретируется как «назидание в музыкально-поэтической форме, где слова «теру» и «тер» означают такие понятия, как «набрать», «собирать», «сбор»», помимо этого в терме излагались такие вечные проблемы, как жизнь и смерть, молодость и старость, добро и зло» [3]. Эта энциклопедия прошедшая жизнь поколений, впитала лучшие каноны жизни, рассказывая нам о ней, потому потерянный жанр народного фольклора пытаются восстановить многочисленные исследователи и сохранить исполнители, дабы вынести свою философию на весь мир и показать мудрость словами ушедших предков.

Список использованной литературы:

1. Соколова Д.Ю. Проблемы и ошибки в воспитании детей в современной семье. Принципы семейного воспитания. [Электронный ресурс]. URL: <https://infourok.ru/referat-problemy-i-oshibki-v-vospitanii-detej-v-sovremennoj-seme-principy-semejogo-vospitaniya-5400153.html> (Режим доступа: 20.11.2022)
2. Жолдошева Н. Терме-возрождение. [Электронный ресурс]. URL: <http://ibirzha.kz/terme-vozrozhdenie/> Режим доступа: 21.11.2022.
3. Kokil. Терме. [Электронный ресурс]. URL: <https://kokil.kz/ru/терме/> (Режим доступа 21.11.2022)
4. Денисов.Н. Терме-назидание острословов. // «Семь Муз». – 2006 г. Стр 1.
5. Ермакова С.А. К вопросу о музыкально-речевом интонировании в казахских терме и толгау.
6. Жирмунский В.М. Мелодика стиха // Мысль. – 1992. – №3. – 117с.
7. Арановский М.Г. Мышление, язык, семантика // Проблемы музыкального мышления: Сб.статей. – М.: Музыка. –1974. – 300с.
8. Земцовский И.И. Семасиология музыкального фольклора/ Методологические предпосылки// Проблемы музыкального мышления: Сб.статей. – М.: Музыка, 1974. – 250с.

ПРОБЛЕМЫ ЭСТЕТИКИ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА (НА ПРИМЕРЕ СПОРТИВНОГО БАЛЬНОГО ТАНЦА)

Исалиев А.Т.

*КазНАИ им. Т. Жүргенова, г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – доктор PhD, ст. преподаватель Молдахметова А.Т.*

This article highlights modern problems in the aesthetics of ballroom dancing. After ballroom dancing entered the category of competitive sports, the aesthetic and artistic structure of dance performance by participants began to change. All this led to the fact that the dance became more athletic and forced. In this article we will try to analyze all these changes taking place in modern ballroom dance.

Тема статьи «Проблемы эстетики хореографического искусства (на примере спортивного бального танца)» является актуальной по ряду причин. Во-первых, спортивный бальный танец (танцевальный спорт) – сравнительно молодой вид хореографического искусства, олицетворяющий собой синтез искусства и спорта. Исследовательская практика в постсоветском пространстве в основном направлена на изучение педагогических аспектов в спортивном бальном танце. Касательно зарубежных исследований, анализ единой библиографической и реферативной базы данных рецензируемой научной литературы «Scopus» показал, что преобладают работы с точки зрения медицины, данс-терапии, исследования в области биомеханики с определением всех показателей состояния организма танцующего при выполнении определенных движений или нагрузок, а также исследования в области гендерного равенства, в частности однополых танцевальных пар. В философско-эстетическом аспекте исследований крайне мало как на постсоветском пространстве, так и зарубежом.

Во-вторых, несмотря на то, что спортивные бальные танцы причисляются к эстетическим видам спорта (фигурное катание, художественная гимнастика, синхронное плавание и т.д.), принадлежность их к танцевальному искусству общеизвестно и не вызывает никаких споров. Однако, с конца XX века, начала XXI века в спортивных бальных танцах идет нарастающая тенденция к тому, что сейчас происходит, к примеру, в фигурном катании, где на второй план ушли при оценивании спортсменов художественное и эстетическое наполнение выступления, отдавая приоритет простой арифметике («Кто сделает больше оборотов в прыжке»). Один из ведущих английских теоретиков бального танца Г. Смит-Хэмпшир цитирует заметку Б. Аллена в своей книге «Венский вальс. Как воспитать чемпиона», где утверждается, что «новый образ танца как олимпийского вида спорта приводит к тому, что физический, силовой аспект становится преобладающей чертой конкурсного танца, заменяя собой артистизм танца и движения» [1, с.216]. Видный российский деятель И.И. Кондрашев говоря о нынешней ситуации в спортивных бальных танцах в статье «Эстетические категории европейских и латиноамериканских танцев или похвала вульгарности» также отмечает: «всевозможные сверх «over sway», сверх прогибы партнерш, битье челом о паркет, сверх скорости. Все «сверх», без меры...» [2а]. Следствием этого стало то, что в нынешнее время в конкурсных композициях танцевальных пар практически не осталось базовой хореографии с базовой техникой исполнения. В итоге, на современном этапе развития спортивных бальных танцев курс художественных процессов намечен больше на спортивную, физическую составляющую, нежели чем на художественно-эстетическую.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Разумеется, каждая историческая эпоха влияет на все сферы жизнедеятельности общества: культуру, политику, науку, экономику. «Глобализация в сфере культуры, конечно же, имеет положительные и отрицательные последствия. К отрицательным можно отнести то, что культурная глобализация ведет к дальнейшему вытеснению высокой культуры и полному господству массовой культуры...» [3]. Данный факт нашел свое отражение в спортивных бальных танцах в виде однообразия, потери «узнаваемости» и художественного стиля танцевальных пар. «Сегодня то, что я наблюдаю, для меня выглядит мелко, однообразно. Причем следует отметить, что танцевальные пары демонстрируют хороший технический уровень и скорость исполнения. Я не могу назвать пары стильными, поскольку все танцуют одинаково. А стиль – это когда видна индивидуальность. Даже техника исполнения не может быть единой, потому что это навык танцора, а он у каждого свой... Танцевальные пары сейчас легко перепутать... Они отличаются только костюмами и прической» [26, с.8], высказывает растущую неудовлетворенность художественным уровнем современного бального танца И.И. Кондрашев. Также, в эпоху метамодерна «возросший темп жизни и скорость обмена информацией, рост технологий...» [4] нашли свое отражение в спортивном бальном танце в виде чрезмерного усложнения хореографии и ритмического рисунка танца. Образно говоря, танец стал «сумбурным», «суевливым».

Прежде чем приступить к разбору суждений и аргументов, посвященных тематике статьи, хотелось бы кратко ознакомиться с понятием «Эстетика» и с некоторыми историческими фактами, связанными с эстетикой в хореографии.

Итак, «эстетика – философское учение о сущности и формах прекрасного в художественном творчестве, в природе и в жизни, об искусстве как особой форме общественного сознания. Согласно А.Ф. Лосеву, предметом эстетики является выразительная форма, к какой бы области действительности она ни относилась» [5]. В эпоху Просвещения основоположник современного балета Жан-Жорж Новерр внес огромный вклад в эстетизацию хореографического искусства. На его эстетические воззрения получивших свое отражение в его реформах повлияли идеи философов-просветителей – Дидро, Вольтера, Руссо. «До Новерра во Франции танец на сцену допускался лишь как чисто декоративная вставка в оперу, как изысканная, нарядная, но малосодержательная интермедия, как дивертисмент. Балетмейстер стремился создать независимый танцевальный спектакль с серьезной тематикой, развивающимся действием и действенными характеристиками. Он утверждал, что танец должен стать действенным, осмысленным и эмоционально-выразительным» [6]. «Новерр отказался от пышности и зрелищности во имя психологической осмысленности и философской углубленности содержания балетного спектакля, его целостности и стройности... Все это становится настолько выразительным, что естественно и свободно существует под музыку. Сам Новерр подразделял танец на два вида: Первый – механический, второй – действенный. Первый интересен только разнообразием темпов, равновесием, изяществом поз, техникой и т.д. Второй – душа первого. Душа придает танцу жизнь, выразительность, пленяет сердце зрителей» [7].

«В этом плане крайне показателен диалог Смит-Хэмпшира с одним из зарубежных профессионалов. Последний дал высокую оценку серии его статей «Как воспитать чемпиона» и добавил, что как судья он предпочитает все же «танцора-артиста» «танцорутехнарю». Автор поблагодарил его, а про себя отметил, что «собеседник» не понял его основной мысли: «Мы ведь говорим о воспитании чемпиона, и в этом контексте не должно быть противопоставления. Для будущего чемпиона выбор между «тем или этим» не имеет смысла», - и несколько далее, - чемпион – продукт технического совершенства и собственного представления танцора об артистизме движения и стиля»» [8, с.153].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Вышеприведенные суждения еще раз доказывают, что все должно быть в гармонии. Несомненно, спортивный бальный танец должен развиваться и эволюционировать, но не в ущерб ни художественной, ни спортивной составляющей. Известный хореограф, танцор международного класса Евгений Папунаишвили поделился своим мнением после чемпионата России 2005 года по латиноамериканским танцам: «В любителях наметилась четкая тенденция – спортивность в танце. Для меня было важнее дать красиво Марине руку, чем сделать двадцать поворотов» [9, с.33]. Главным фактором способствовавшей тенденции спортивности в танце является агональность (соревновательность). «Целью конкурсных танцоров является победа в соревновании. Чтобы оказаться на вершине турнирной таблицы, танцоры обязаны использовать все доступные средства, чтобы привлечь к себе внимание судей турнира, от которых зависит прохождение танцоров наверх по турнирной лестнице и оказаться на ее вершине. Для этой цели привлечены все возможные средства – это хореография, костюмы, прически, макияж. Все должно быть направлено на то, чтобы выделиться среди конкурентов. Хореография должна быть предельно насыщенной, костюмы и макияж – максимально броскими. И, конечно, исполнение. Требуется напыщенность. Необходимо максимально демонстративно преувеличивать эмоциональную окраску танца... гипертрофированная демонстрация эмоций, клишированные ужимки, передающиеся от одной пары к другой, выкрики танцоров... ничто и никто не может заставить исполнителей этого жанра нервно оглядываться на эстетские предрассудки» [2а].

Конечно, такого рода утрированная подача исполнителями диссонирует природе бального танца, которому свойственны элегантность, благородство, отношение в паре. «Образ... бальной пары – это, прежде всего, гармония женского и мужского начала. По сути, «спортивный танец своей спецификой затрагивает самые глубокие... архетипические, древние струны личности, массу проблем, связанных с табу и нравственностью, такие, как сексуальность и ее духовность, любовь и сохранение индивидуальности в ней и мужчины, и женщины». На практике художественный образ пары воплощается с помощью условной знаково-символьной системы, характерной именно для этого вида танцевального спорта, в движениях партнера и партнерши как бы зашифрованы семиотические знаки, символизирующие мужское и женское начало. В них осмысливается распределение образно-ролевых функций между партнерами, в результате которого достигается дифференцированное восприятие мужского и женского образа в паре» [8, с.164]. Однако, тенденции последнего времени отражают преобладание своего рода «нарциссизма» между партнерами, нежели образно-ролевые функции.

Завершая основную часть, в качестве контраргумента хотелось бы представить утверждение И.И. Кондрашева, обеспокоенного потерей индивидуальности, стиля, разнообразия и видящим причину этого в организации судейства: «Все зарубежные турниры международного уровня... практически обслуживает одна и та же судейская бригада. Эти же судьи выступают и в роли тренеров... Создается впечатление, что происходит селекционная работа, при которой отбирают определенный типаж танцоров» [2б, с.6-9].

На современном этапе развития спортивных бальных танцев курс художественных процессов намечен больше на спортивную, физическую составляющую, нежели чем на художественно-эстетическую. Это привело к чрезмерному усложнению хореографии, к неестественной эмоциональной выразительности танцевальных пар, к однообразию, к «механическому» виду танца по Новерру.

Анализ исследовательской практики также показал, что тенденция спортивности в танце отразилась и в научных изысканиях. Для того, чтобы нивелировать соотношение искусства и спорта в спортивных бальных танцах, необходимо активно поднимать эту

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

проблему в научно-исследовательской, искусствоведческой среде теоретиков и практиков не только в области спортивного бального танца, но и всего хореографического сообщества.

Список литературы:

1. Смит-Хэмпшир Г. Венский вальс. Как воспитать чемпиона. - Томск: СТТ, 2000. - 288с.
2. Кондрашев И.И.
- а) Эстетические категории европейских и латиноамериканских танцев или похвала вульгарности. – Интернет издание Dancesport.ru: http://dancesport.ru/news/news_10315.html
- б) Кубок Спартак. Турнир взрослеет // Звезды над паркетом. - 2003. - №3(116). - С. 6-9.
3. Абдурахманова, Е. А. Влияние глобализации на культуру / Е. А. Абдурахманова. — Текст : непосредственный // Исследования молодых ученых : материалы V Междунар. науч. конф. (г. Казань, декабрь 2019 г.). — Казань : Молодой ученый, 2019. — С. 90-92. — URL: <https://moluch.ru/conf/stud/archive/353/15462/> (дата обращения: 08.12.2022).
4. Интернет-источник: <https://4brain.ru/blog/metamodernizm-kak-novoe-slovo-v-iskusstve-kotoroe-esche-ne-skazali/>
5. Интернет-источник: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
6. Интернет-источник: https://web.archive.org/web/20120330152657/http://miniteatr.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=40:jean-georges-noverre&catid=6:prosveshenie&Itemid=9
7. Интернет-источник: <https://pandia.ru/text/80/504/83871.php>
8. Воронин Р. Е. Философско-эстетические и художественные аспекты танцевального искусства (спортивный бальный танец, вторая половина XX века): дис. кан. искусствоведения. - СПб., 2007. - 207 с.
9. Папунаишвили Е., Копылова М. Диалог о танце и о себе // Профессионал.International. - 2005. - № 28. - С. 33-35.

ОФОРМЛЕНИЕ ЖИЛЫХ ИНТЕРЬЕРОВ ПРИ ПОМОЩИ ТЕКСТИЛЯ

Исана С.Ж.

*КазНАИ им. Темирбека Жүргенова
г.Алматы, Республика Казахстан*

Научный руководитель – профессор Жеделов К. О.

Abstract

This article examines the role of textiles in interior design, its synthesis with other materials, as well as the overall design of modern Kazakhstan. The methods of interpretation of the interior design structure, properties, possibilities of shaping, functional and utilitarian significance, as well as the specifics of its application in the design of various fragments of the interior, and its harmony on a subject basis in Kazakh art, the principles of combining the commonality of the interior were also studied.

Введение

Одним из актуальных и нынешних направлений в дизайне является дизайн современного интерьера, представляющим собой некое пространство, решенное с использованием самых различных техник и материалов, ведь каждый из которых достоин

быть объектом для специального рассмотрения в дизайне. Как доказывает практика последних годов, современные жилые помещения предстают своего рода, так называемым площадкой для художественных экспериментов с различными родами материалами, в том числе и с текстилем. Ведь именно одним из главных фактором в создании интерьера решает мягкие мебели, шторы, ковры, тюли и т.д.

К слову, развития мировой культуры термин "дизайн" возник в период промышленной революции в Европе и был связан с понятиями технической эстетики [1, с.187]. То есть дизайн-подробный чертеж предмета, формы, изделия, предназначенного непосредственно для его дальнейшего массового производства. Все эти вопросы нашли отражение во многих публикациях и диссертационных исследованиях.

Материалы и методы

В ходе этого исследования использовались:

- анализ, исследование существующих работ по рассматриваемому вопросу публикации в области дизайна, методические, научные материалы по теме статьи;
- изучены виды текстилей и материалов применяемые в оформлении интерьера.
- выявлено решение создание пространство вокруг объектов из тканей.

При проектировании загородных домов будущим дизайнерам необходимо принять различные меры для противодействия явлениям, чуждым дизайну, и физическое устаревание или чрезвычайные ситуации. Для этого необходимо систематически готовить дизайн и другие современные предложения ситуации. Требования города к сельской местности дизайн, улучшающий новое расположение и функции тепличного интерьера и другой необходимой современной инфраструктуры - это формирование интерьера.

В связи с этим следует исходить из старой парадигмы, которая является наиболее эффективной организацией центров обработки данных.

Искусство текстиля это одно из древнейших и старых видов искусства, которое мы знаем, его развитие напрямую показывает нам тесный контакт человечества с ним. Художественно-функциональные виды текстиля делают этот материал главным инструментом при проектировании самого помещения [2, с.14]. Вполне ясно, что преобразование композиционных видов интерьеров меняет и сам текстиль. Кроме классического использования текстиля, применяются такие виды текстилей как гардины, постельное белье и набивка мягкой мебели и др. Очень важно учитывать сочетаемость цветов: зеленый цвет с преобладанием синего будет холодным, а в сочетании с красным или желтым – теплым. Это могут быть текстиль с контрастным сочетанием цветов, ассиметричные шторы из нескольких тканей, материалы с интересной фактурой и текстурой [3, с.31-34]. Особенным видом для выделения, также подчеркивающих динамику интерьера, являются блестящие и стеклянные поверхности, при этом ткани лучше выбирать гладкие, атласные, воздушные, прозрачные.

Основное, что вас каждый раз подталкивает при проектировании интерьера, это применение текстиля разных видов. Декоративные, функциональные и совместимые с ними декоративные функциональные – это задачи, при котором решаются дизайн интерьера [4, с.64]. К примеру, функциональный вид текстиля чаще всего не сразу будет выделен и не приведет к себе большого внимания – это может быть всего лишь одна деталь на основном текстиле или предмете, который становится не выделяющимся (постельное белье, матрасы, наперники, сетка для окошка).

Обивка и обтяжка мягкой мебели. Обивка мягкой мебели, подушек и различных чехлов, покрывало, пледов – все эти элементы присутствуют в декоре мебели. Мебель, оно и есть объект текстиля, который является наиболее функциональным компонентом интерьера, поэтому к применяемым для этих целей тканям представляются такие задачи, как

износостойкость, прочность, плотность, во избежание преждевременной порчи и разрывов материала. Особенно важным аспектом при использовании оформлении текстиля – чувство меры.

Внешняя форма текстильного изделия во многом определяется конструктивными и декоративными, силуэтными линиями [5, с.74].

Закладывая, в определенном порядке складок, кусков ткани, вытачек, применение разных швов, достигаются при определённом шитье шнуров форм и декоративных качеств тканых изделий. Фиксация формы изделий и окончательное формирование происходит в результате эксплуатации, под воздействием собственном надевании чехла или веса, натяжении ткани [1, с.74].

Перегородок. Ширмы и текстильные перегородки, которые используются в жилых интерьерах рождают свое начало от настенных панно.

Такова функция доминанта, акцентов, фонов, которые выполняют текстильные элементы в композиционной организации интерьера. Само изделие из ткани – это уникальное произведение, которое уверенно может стать стилем образующим в интерьере [6, с.81]. Одна и та же ткань может проявляться пластикой, звучать цветом и орнаментацией сама по себе или же дать ощущение стиля интерьера которое применяется в комнате, к примеру детская зона оформлена состоит из мягкой говоря только о кровати, постельное бельё, головка, спинка эти цвета дают акцент и яркое ощущение в комнате, как включенная в комплекс множества компонентов.

Оформление окон. К данной области можно добавить жалюзи, сетки, шторы, драпировки. Портьерный дизайн является одним из главных элементов практически любого интерьера. Оформление окна оказывает влияние на общее впечатление от создаваемого пространства. Эта закономерность легко объяснима тем, что человек всегда обращает внимание на источник освещения – окно. Способы оформления окон делятся на два типа: многосекционная драпировка – применяется техника раскроя, многослойное декорирование; раздвижные конструкции – особый акцент на цвет и фактуру, без дополнительных сборок (японские и римские шторы) [7,с.21].

На стене неиспользуемую дверь можно закрыть в качестве занавески, чтобы она закрывала дверь и в то же время служила декоративным элементом. В этом случае занавеска на окне должна визуально дополнять занавеску на двери. Для спальни и гостиной выберите цвет и узор ткани соответственно, а также цвет и характер отделки и других элементов мебели [8,с.263]. Комбинации основаны на тональных или контрастных цветовых сочетаниях, которые могут быть разными по схожести. Сходства узоров, которых следует избегать, особенно в общих комнатах, могут быть скучными и даже раздражающими.

Оформление потолка. Ткань применяется только в случае тогда, когда высота потолка имеет достаточную высоту. Для достижения результатов тех или иных эффектов используют разные виды текстилей: для легкости и воздушности – тонкие полупрозрачные ткани, для торжественности – толстые, бархатные.

Оформление стен. При оформлении стены обивают, оклеивают, текстурную тканью. При обивке применяют специальный каркас, на который натягивается текстиль. Вот таким вот способом можно зрительно выровнять неровную стену или использовать на одной части как картину.

Оформление пола. Пол является центром любого интерьера, для основного оформления часто используют ковры, ковровлин, текстильную плитку, ситцевые полы. При использовании ситцевых полов текстиль закрепляют на полу с помощью нескольких слоев лака, но такое применение не долговечен и требует особого ухода. Ковроланы выделяются высокой износостойкостью, их возможно перемещать, легко почистить. В удобной

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

использовании применяют ковровые плитки, в частности в детских комнатах: в случае порчи одной детали ее легко заменить на другую.

Для общего восприятия пространства, применяют разные способы крепления одного и того же материала. Такая драпировка используется в жилых и общественных интерьерах [9,с.13].

Современный интерьер квартир, перегруженный мебелью для простых и четких форм, прибегают к помощи ковра с тонированным узором текстур или геометрических, с небольшими и крупными элементами, размещенные на фоне свободного маленького узора или на ровном фоне. Такие ковры обычно размещают в группах мягкой мебели.

Заключение

В мировых тенденциях дизайн жилых помещений меняется с каждым годом. Важно учитывать, что интерьер должен быть не только красивым, но и комфортным, для этого в Казахстане развивается формирующееся текстильное производство.

Стоит отметить, что современный дизайн квартир достаточно массовый. Многие стили, которые были популярны в прошлом, снова актуальны, хотя и претерпели некоторые изменения.

Доминирующими тенденциями в современном дизайне интерьера, конечно же, являются простота и ясность упомянутых тенденций. Этот основной подход используется при проектировании интерьера, он широко используется в интерьерах помещений с небольшим количеством деталей, функциональных ковров и штор. Большие комнаты больше интересуют потребителей, т. к. большую роль играют токмы, которые позволяют дизайнерам воплощать свои идеи в жизнь.

Список использованной литературы

1. Аронов В.Р., Сто дизайнеров Запада. - М.: ВНИИТЭ, 1994. - 216 с.
2. ред. А. Матвеева, В. Самойлова. М. Промышленный дизайн. Создан в России (на русском и английском языках, Вильнюс, 2004, 36 с.
3. Эрнеи Д. Тысяча Будд и триумф дизайна // Интерпрессграфик. - 1987. - №3. - С. 30-34.
4. А.В. Коричко. – Нижневартовск: Издательство Нижневартовский гос. университет, 2014. – С. 65–74.
5. Лучкова И. В., Сикачев А. В. Жилая ячейка как объект дизайн // Техническая эстетика. - 1969. - №8. - С. 23-25.
6. Рябушин А.В. ФУТУРОЛОГИЯ ЖИЛИЩА ЗА РУБЕЖОМ. 60-70 годы. - 3 изд. - М.: Всесоюз. науч.-исслед. ин-т техн. эстетики. Гос. ком. Совета Министров СССР по науке и технике, 1973. - 142 с.
7. Теренс Конран. Английские дизайнеры о себе // Техническая эстетика. - 1977. - №6. - С. 20-23.
8. Бавбеков Р.И. Цвет и его взаимосвязь с интерьером // Лучшая научная статья – 2017: Материалы IX Междунар. науч.-практ. конкурса /Крымский инженерно-педагогический ун-т.– Пенза: Наука: Просвещение, 2017.– С.262-264.
9. Графова Е.С. Декоративный текстиль в общественном интерьере как средство повышения выразительности //Культурные ценности и традиции современного общества: сб. тр./Гжельский гос. ун-т. – Новосибирск, 2018. – С. 12 – 17.

ВЗАИМОВЛИЯНИЕ НАУКИ И ЖИВОПИСИ

Каирова М.Б.

КазНАИ им. Т. Жүргенова, г. Алматы
научный руководитель – к.ф.н., доцент Сарсембаева А.Ж.

Abstract

The article deals with the recent trend in art, which is at the junction of scientific and artistic, the so-called "scientific art". This is one of the areas of contemporary art, which implies that the artist borrows the results of scientific research when creating artwork.

В последние десятилетия в искусстве появилось направление, находящееся на стыке научного и художественного. Такое «научное искусство» считается одной из областей современного искусства и подразумевает под собой заимствование художником результатов научных исследований при создании художественных работ. В нашей работе мы хотели показать, как достижения науки могут повлиять на создание художественных полотен, которые приобрели в дальнейшем большую мировую известность.

Рис 1

Перед вами — «Девушка с жемчужной сережкой», одна из самых известных картин голландского художника Яна Вермеера. [рис. 1] Эту картину нередко называют северной или голландской Моной Лизой.

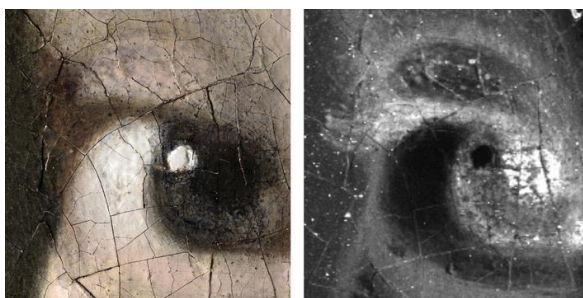
О жизни и творчестве Вермеера известно немного, а об истории создания этого прекрасного полотна — почти ничего. Предположительно, картина была написана в Делфте в 1665 году, когда художнику было около тридцати двух лет. Нет никаких данных о том, писал ли Вермеер эту картину на заказ и кто в таком случае был заказчиком. И главное — ничего не известно об изображенной на картине девушке. Была ли она родственницей Вермеера или заказчика? Почему художник изобразил ее в таком головном уборе, нетипичном для голландских женщин того времени?

Некоторые эксперты считают, что Вермеер нарисовал свою старшую дочь Марию, но эта версия вызывает много сомнений — ведь в 1665 году девочке было не более одиннадцати лет. [1]

Не меньше вопросов вызывала и сама живопись Вермеера — используемые им материалы и приемы накладки красок. Однако здесь нам повезло больше: по крайней мере часть этих загадок удалось разгадать с помощью современных методов химии и физики. Весной 2018 года европейские ученые и искусствоведы во главе с Эбби Вандивере (Abbie Vandivere) провели очень тщательное исследование картины в рамках проекта «Девушка в центре внимания» (The Girl in the Spotlight). Ученые использовали комбинацию современных методов анализа — световую микроскопию, сканирующую электронную микроскопию, инфракрасную спектроскопию, рентгеновскую флуоресцентную спектроскопию (рентгенофлуоресцентный анализ, XRF) и рентгеновскую спектроскопию поглощения (XAS) — и получили очень интересные результаты. [2]

Выяснилось, что фон картины изначально был темно-зеленым — скорее всего, художник рисовал девушку на фоне зеленой занавески. Самый нижний слой Вермеер сделал

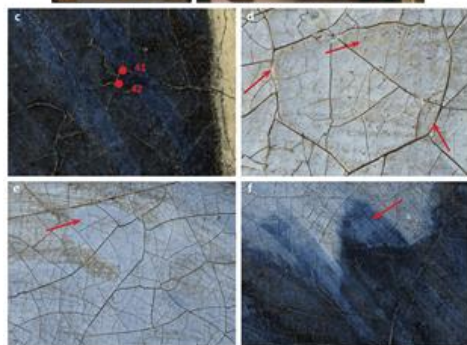
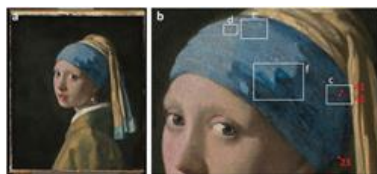
черным, а поверх него нанес смесь индиго и желтого лака, которая придала фону зеленый оттенок. За три с половиной века эти пигменты полностью обесцветились, и сейчас мы видим только самый нижний темный слой. Кроме того, у девушки впервые обнаружили ресницы — сейчас на картине их не видно, поэтому считалось, что Вермеер их не рисовал, то есть, возможно, их не было и у модели. Однако рентгеновский флуоресцентный анализ показал, что изначально ресницы на картине были, но потом тоже обесцветили

Рассмотрим рис. 2. Слева — цифровая трехмерная микрофотография правого глаза девушки (на картине он слева). Увеличение: 140×, 1,1 мкм/пиксель. Справа — изображение правого глаза, полученное с помощью макрорентгеновской флуоресценции (MA-XRF) для железа; видны ресницы, которые Вермеер рисовал коричневой краской. . [3]

Ученые также очень тщательно изучили пигмент ультрамарин, который художник использовал, чтобы придать головному платку девушки глубокий синий оттенок. Ультрамарин был одним из самых дорогих пигментов, доступных художникам того времени. Сегодня ультрамарин можно синтезировать искусственно из каолинита, солей натрия, соды и угольной пыли, однако в XVII веке этого делать еще не умели. Благородный синий краситель готовили из минерала лазурита (см. картинку дня Краски древнего мира: лазурит), который является основным компонентом горной породы. Лазурит представляет собой серосодержащий алюмосиликат натрия и алюминия с формулой $(\text{Na,Ca})_8(\text{AlSiO}_4)_6(\text{SO}_4, \text{S}, \text{Cl})_2$. Его синий цвет обусловлен анионами S_3^- внутри алюмосиликатного каркаса. Интересно, что ультрамарин, использовавшийся в Европе в Средние века и в Эпоху Возрождения, по всей видимости происходит из одного месторождения лазурита — на северо-востоке Афганистана. В Европу лазурит для приготовления красок и поделок привозили венецианские купцы.

Для приготовления ультрамарина из лазурита современники Вермеера использовали два способа — «горячий» и «холодный». «Холодный» процесс выглядел так: лазурит перемалывали в мелкий порошок и добавляли в смесь воска, смолы и льняного масла. Эту массу заворачивали в ткань и оставляли на несколько недель, после чего вымешивали в дождевой воде или разбавленном растворе щелочи. Синие частицы пигмента переходили в раствор, а примеси оставались внутри ткани. Эту процедуру обычно повторяли несколько

раз, каждая последующая экстракция давала пигмент более низкого качества и яркости. В результате последней экстракции получался совсем бледный пигмент — так называемый ультрамариновый пепел.

«Горячий» способ извлечения ультрамарина, по всей видимости, применялся реже. В этом случае лазурит сначала прокаливали в печи, чтобы его легче было измельчить. В начале 2020 года французские и голландские химики выяснили, что в полученных «горячим способом» ультрамаринах была более высокая концентрация анионов S_3^- , поэтому они обеспечивали более насыщенный синий цвет.

Как показала сканирующая электронная микроскопия и инфракрасная спектроскопия, ультрамарин на «Девушке с жемчужной сережкой» был

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

самого высокого качества, с большим количеством крупных частиц лазурита. Частицы ультрамарина были также обнаружены и в нижней части картины — художник использовал их для создания теней на одежде девушки. Рентгеновская спектроскопия поглощения XANES показала, что во всем используемом ультрамарине было большое количество анионов серы S_3^- — значит, пигмент был приготовлен горячим способом.

[рис.3] Микрофотографии ультрамариновых областей из разных частей картины. [4]

Руководительница проекта Эбби Вандивере в своем блоге написала, что ее удивило использование Вермеером такого высококачественного ультрамарина. Дело в том, что Ян Вермеер скорее всего не был богатым человеком. У художника было пятнадцать детей, четверо умерли в младенчестве. Его картины пользовались спросом уже при жизни, но существовать за счет живописи художник не мог. Вермеер всю жизнь писал очень медленно — по две картины в год. Учеников и подмастерьев у художника не было, он всегда работал один. Голландские мастера того периода, как правило, имели нескольких учеников и подмастерьев, которые могли помогать им не только в подготовительных работах — грунтовании холстов, изготовлении подрамников, — но и в написании картин. Вспомним Рембрандта, который с помощью своих подмастерьев писал картины десятками, чем создал множество проблем современным искусствоведам.

Помимо живописи Вермеер управлял постоянным двором в центре Делфта, это помогало ему содержать большую семью. Известно, что после 1672 года семья художника погрязла в долгах, что, скорее всего, послужило причиной ухудшения его здоровья и ранней смерти. Весьма вероятно, что некоторые финансовые трудности были у Вермеера и раньше. Может быть, деньги на покупку драгоценного ультрамарина ему выдал авансом тот самый загадочный заказчик.

Однако кто бы ни платил за ультрамарин для «Девушки с жемчужной сережкой», сейчас мы должны быть этому человеку благодарны. Дело в том, что ультрамарин не только самый красивый и яркий синий пигмент — он также отличается высокой стабильностью. Кроме ультрамарина в распоряжении Вермеера был органический синий краситель индиго. С помощью индиго тоже можно получать насыщенные синие цвета, но этот пигмент гораздо менее стабилен. Как мы уже знаем, Вермеер использовал индиго для фона «Девушки с жемчужной сережкой», и фон в итоге полностью обесцветился. Если бы Вермеер решил сэкономить и использовал индиго вместо ультрамарина, мы, скорее всего, уже не могли бы любоваться красивым синим тюрбаном северной Моны Лизы.

Список литературы:

1. [F. Prata из статьи F. Prata et al., 2018. The Sky in Edvard Munch's The Scream]
[A. van Loon et al., 2020. Out of the blue: Vermeer's use of ultramarine in Girl with a Pearl Earring]
2. commons.wikimedia.org
3. https://elementy.ru/kartinka_dnya/1234/Devushka_s_ultramarinovym_tyurbanom?story=83
4. https://elementy.ru/kartinka_dnya/1577/Perlamutrovyy_Krik?story=83

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ХУДОЖЕСТВЕННО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАСКРЫТИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО СЮЖЕТА В КНИЖНЫХ ИЛЛЮСТРАЦИЯХ АССОЛЬ САС

Кан Л.А.
КазНАИ им. Т. Жүргенова
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель - доктор философии (PhD), доцент Муканов М. Ф.

Abstract

The article deals with the artistic and stylistic features of disclosure of the literary plot in the book illustrations of the Kazakh artist Assol Sas. The formation of her unique author's handwriting in the art of book illustration, well known to domestic and foreign viewers, undoubtedly, had an impact on both internal personal qualities and complex external factors. Assol Sas involves her unique artistic vision and exclusive techniques of the author's graphics, in her own, unique and inimitable interpretation of the literary text and masterfully displays its content in the book illustrations. As examples for art historical analysis, the article examines the black and white series of illustrations for: "Alice in Wonderland" by Lewis Carroll, "Mamluk" by Yermek Tursunov, and color illustrations for: "Ayasel. An Evening in the Steppe" by Irina Zartaiskaya and "The Nightingale" by Hans Christian Andersen.

«Прекрасное есть соединение красоты и душевного волнения»
Александр Володин

Ассоль Сас (1976) - современный казахстанский художник-график из г. Алматы. Образование получила в Городской Художественной школе №1, располагавшейся по адресу Гоголя-Панфилова (позже Гоголя-8 Марта). А в 1999 году она окончила Казахский Национальный педагогический университет им. Абая по специальности изобразительное искусство, графика. Как профессиональный художник-иллюстратор, Ассоль Сас создала серии эксклюзивных графических листов ко многим литературным текстам. В их числе: Сергей Сас «Над бездной порока» (Алматы, 2001 г.), Орынбай Жанайдаров «Легенды Древнего Казахстана» (Аруна, 2006 г.), Еремек Турсунов «Мамлюк» (Алматы, 2009 г.), Софья Прокофьева «Подземный принц» (ТриМаг, 2010 г.), Ханс Кристиан Андерсен «Соловей» (Аруна, 2010г.), Виктор Мещеряков и Марина Сербул «Книжные тайны, загадки и преступления» (И.Д. Мещерякова, 2011 г.), Кирилл Алейников «Дар речи» (© Кирилл Алейников, 2015 г.), Джан Амани «Радужные Рыбки и Дария» (RUAN, 2015 г.), Мария Кельберг «Жемчужина» (Премудрый Сверчок, 2017 г.), Милорад Павич «Хазарский словарь» (Иностранка, 2017 г.), Ирина Зартайская «Айасель. Вечер в степи» (Поляндрия, 2019 г.), Ильяс Есенберлин «Кочевники» (Книжный клуб, 2021 г.), Абди-Жамила Нурпеисова «Кровь и пот» (Книжный клуб, 2021 г.), Джон Мен «Секреты лидерства Чингисхана» (Книжный клуб, 2021 г.), Сергей Бородин «Звезды над Самаркандом» (Книжный клуб, 2022 г.).

Отдельно необходимо отметить работу художника над оформлением 31 главы комикса «Сны после битвы» по роману «Мифогенная любовь каст» российских художников-авангардистов Сергея Ануфриева и Павла Пепперштейна [1].

Иллюстрации Ассоль Сас также украшали страницы республиканских газет и журналов: «Караван», «Караван-блик», «Жума-пятница», «Тандем», «Ленинская смена».

Профессионализм художницы подтверждается участием в коллективных и персональных выставках. Так в 2011 году она была участницей Международного фестиваля современного искусства ARTBAT FEST, в феврале 2012-го, в Алматы, проводилась

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

персональная книжная экспозиция «Словарный запас» в галерее «АРК». В 2013 в Clay House Gallery прошла выставка «Графические игры». Также в 2022 в Апорт-молле прошла уникальная выставка Ассоль Сас. На выставках демонстрировались графические листы к произведениям казахстанских и российских авторов, широко известных в мире литературы: «Алиса в Зазеркалье» Льюиса Кэрролла, «Дюймовочка» Ханса Кристиана Андерсена, «Хазарский словарь» сербского писателя Милорада Павича, а также «Мамлюк» казахстанского кинорежиссера, сценариста и писателя Ермака Турсунова, «Айасель. Вечер в степи» Ирины Зартайской, «Подземный принц» Софьи Прокофьевой, роман «Черная звезда» Бахытжана Момышулы и Юрия Серебрянского, «Легенды Древнего Казахстана» Орынбая Жанайдарова.

Из интервью художницы, доступного в интернете известно, что Ассоль Сас еще в раннем возрасте занималась творчеством: «Если и есть в моей жизни наркотик, то это - иллюстрированные книги. Первую свою книжку я написала, нарисовала и склеила в 6 лет. Люблю сложные персонажи, многослойные сюжеты, люблю отыскивать скрытые смыслы. Люблю работать» - так рассказывает о себе Ассоль Сас в одном из интервью школы визуальных искусств «Bratec Lis School» [2]. Связано это с тем, что в детстве художница часто болела и, поэтому много времени проводила за чтением книг. Восхищение от искусства иллюстрации, того, как оно передает содержание истории или рассказа, дополняя и визуализируя литературный текст, произвело неизгладимое впечатление на юную творческую личность и подтолкнуло к мечте стать профессиональным художником-иллюстратором. Большую роль в развитии и становлении Ассоль сыграл отец, который в возрасте 17-ти лет привлек ее к иллюстрированию своих еженедельных статей в казахстанской газете «Караван», где работал журналистом-историком. Позже, в 2000 году, ее деятельность в качестве иллюстратора продолжилась в отечественном казахстанском издательстве «Аруна». С тех пор ее портфолио обогатилось множеством проектов и авторских концептов в сфере книжной графики. За ее творчеством с интересом можно наблюдать с помощью электронных ресурсов - электронного портфолио и личной Instagram-страницы, которые стабильно обновляются. Помимо творческой деятельности в сфере книжной иллюстрации, художница вела преподавательскую деятельность в «DESIGN SCHOOL» и в Креативной Мастерской Евы Майзик, а так же несколько раз давала мастер-классы по своей уникальной технике как в Казахстане, так и зарубежом, в частности, России в школе визуальных искусств Bratec Lis School в Москве. Например, в 2014 прошел мастер-класс «Книжная иллюстрация с Ассоль Сас». Интересно, что имя художницы – Ассоль, напрямую связано с главной героиней романа «Алые паруса» Александра Грина. Так ее назвал отец, большой любитель и поклонник творчества русского писателя.

Уникальный авторский почерк делает иллюстрации Ассоль Сас легко узнаваемыми как детьми, так и взрослыми – поклонниками и ценителями книг. На самом деле, книги с ее графическими произведениями можно собирать в коллекцию и наслаждаться особой уникальной эстетикой книжных иллюстраций. Один из главных способов изображения у художницы – это филигранный рисунок, призванный точно, тонко и изящно поведать о событиях иллюстрируемой истории. А теперь, в рамках данной статьи, попробуем ответить на вопросы: что же делает ее иллюстрации такими узнаваемыми и уникальными? Как художница обрела свой стиль?

Ассоль Сас позиционирует себя в первую очередь как художника-графика, что подтверждается ее мастерским владением техникой изобразительного рисунка, в котором она смело и грамотно использует черный и белые цвета, считая их самыми «честными». Автор признается, что предпочла черно-белый язык графики осознанно, воспитывая свой художественный вкус на произведениях советских графиков и мастеров чешской школы 80-

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

90-х годов. С ее слов, сила изобразительного языка черно-белых иллюстраций заключается в четкости и точности форм и образов, их лаконичности и эстетической минималистичности. Монохромное изобразительное решение вкупе с ее авторским стилем позволяют художнице передать весь драматизм излагаемых в тексте событий, усиливая ассоциативный ряд образов для зрителя и делая иллюстрацию гротескной и запоминающейся [3].

В исполнении Ассоль Сас серии иллюстраций к «Алисе в Зазеркалье» - продолжение истории о приключениях героини Алисы, представляют собой черно-белую графику. Она запоминается зрителю не только своей лаконичностью и вниманием к деталям, но и сюрреалистической сказочностью и декоративностью изобразительного языка, что, впрочем, не мешает воспринимать иллюстрации целостно и оставить простор для творческого воображения и полета фантазии. Стоит отметить, что иллюстрации к детским книгам, коей является «Алиса в Зазеркалье», обычно делают цветными – это связано с решением задачи по увлечению целевой детской аудитории. Вопреки данной тенденции, Ассоль Сас при создании серии иллюстраций обращается к монохромной графике, которой характерны серьезность и сдержанность, в некоторой степени даже «взрослость», что так же во многом обусловлено удачно подобранным художественным решением задачи по передаче сюжетно-образного содержания книги и ее мистической и фэнтэзийной атмосферы. Благодаря такому художественному подходу иллюстрации становятся доступными для восприятия и понимания всеми возрастными категориями, в том числе и детьми. Сам художник отмечает: «Важно не занижать планку, многие издатели считают, что если дети, то надо сюсюкать и на их языке говорить. Разумеется, на их языке, но мы же их должны просвещать, продвигать, открывать новое, поэтому планку нужно непременно поднимать. Если все время прыгать на их высоте, никакого развития у ребенка не будет. Очень важно найти эту грань между тем, что ты хочешь, какой урок преподнести и не оказаться непонятым ребенком» [5]. Это особенно актуально, если само литературное произведение допускает более сложное изобразительное решение. Поэтому, в случае с серией книг о приключениях героини Алисы подобный ход может быть вполне оправдан. Так же вспомним, что первые иллюстрации, созданные Джоном Тэнниелом к «Алисе в Стране чудес» как раз были решены в монохромной черно-белой графике, а точнее - гравюре.

Очень характерным для художника является изобразительное решение пространства, окружающего главных героев на одной из иллюстраций (рис. 1) - оно воздушно и открыто, при этом дополнено деталями, состоящими из густой травы и буйства цветов. В целом, образ пейзажа напоминает просторы предгорных мест, богатых на флору холмов и полей близ Алматы - родного города художницы.

В такой же черно-белой тональности Ассоль Сас выполнила серии иллюстраций к роману «Мамлюк» казахстанского режиссера, писателя и сценариста Ермека Турсунова. Интересна предистория данной серии: так, художник делится, что после окончания работы над «Легендами древнего Казахстана», где нужно было изображать мистических существ, у нее появилось желание создать свою серию легенд. Так появился образ серой волчицы, выкормившей мальчика, брошенного врагами в степь на погибель. Этот мальчик впоследствии становится вождем главного жуза (рис.2). История перекликается с легендой о происхождении тюрков. Согласно этой легенде, предки тюрков когда-то были истреблены врагами. В живых остался только мальчик десяти лет по имени Ашина – сын вождя племени. Для него враги придумали страшную казнь - отрубили руки и ноги, бросив в травянистое озеро. Дочь небесного царя Ульгена в образе Волчицы спасла и выходила его. Данный графический лист был замечен Ермеком Турсуновым со словами: «Вот это мне и надо для оформления моего романа «Мамлюк». Так и началась работа Ассоль Сас над иллюстрациями к этому роману. При этом художник отмечал: «Я была удивлена, потому что его

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

произведение совершенно лишено мистики, но мне очень понравился роман, и я нарисовала его аллегорично» [6].

По мнению Ассоль одной из главных задач иллюстратора – это сделать книгу интересной. «Иллюстратор не так свободен, как художник. Нужно всегда соблюдать тонкую грань: художник - читатель. Рисунок должен быть единым организмом с текстом, чтобы читатель это почувствовал» – делится в интервью художник [6]. Специфика оформления литературных произведений заключается в особом статусе иллюстратора, поскольку во многих смыслах художник книги становится ее соавтором. Книжная графика предполагает формирование единого, целого и гармоничного симбиоза иллюстрации с текстом, а так же особую, сложную работу художника, который своими профессиональными инструментами помогает читателю раскрыть глубинное содержание произведения. Поэтому, для Ассоль Сас важно «чувствовать текст» книги: «Я книги люблю. Мне очень нужно с ними общаться. Бывает одна фраза может создать картинку» [6].

Художник упоминает, что была бы рада иллюстрировать для изданий, нацеленных на взрослую аудиторию, где можно поразмышлять на темы мистики и философии. Однако чаще приходят заказы на оформление детских книг и от художника требуется изображать все ярко, с буйством красок, что по мнению издателя, детьми воспринимается лучше и понятнее. Свобода самовыражения иллюстратора ограничена, ведь он должен выдерживать баланс между «творцом и потребителем». Иллюстрация и литературный текст воспринимаются Ассоль единым организмом, поскольку должны вызывать у читателя чувство целостности книги. Российский и советский художник Владимир Фаворский в своем письменном труде размышлял: «...понять стиль писателя – это значит увидеть литературное произведение, к какому бы времени оно не относилось, по-новому, глазами современника. И меньше всего надо заботиться о выражении своей индивидуальности – она обязательно будет выражена, если художник найдет основное, если понял писателя, согласно его теме, он передаст его» [7]. В случае с Ассоль Сас эта позиция сохраняется и несмотря на то, что портфолио художника полно разноплановыми произведениями, ее главное кредо – не изменять себе. В одном из вышеописанных интервью Ассоль заметила, что никогда не возьмется иллюстрировать книгу, которая не вызывает у нее отклика и симпатии. Для нее важно наличие драматизма в произведении, она любит работать над сложными неоднозначными персонажами и интересными сюжетами: «Неприятная, нелюбимая книжка может страшно отомстить, ее ни через какую силу не потянешь, если она не приносит радости и удовольствия. Поэтому если я с первой страницы понимаю, что это не мое, - не берусь. Зачем обманывать читателя. Не берусь за заказ, если в произведении нет какой-то драматической стези. Однажды предложили очень интересный рассказ про мишек, но я отказалась. Во-первых, мишек не умею рисовать, а во-вторых, где драматизм? Я люблю сложные персонажи, многослойные сюжеты, люблю отыскивать скрытые смыслы» [6].

Как упоминалось ранее, иллюстрации к сказке Льюиса Кэрролла «Алиса в Зазеркалье» и к роману Ермака Турсунова «Мамлюк» Ассоль Сас выполнены в черно-белом формате с использованием уникальной авторской техники письма акрилом и тушью. С помощью этой необычной техники художник в своем изобразительном повествовании мастерски передает ассоциативный ряд образов и драматизм литературного сюжета. При работе над серией иллюстраций Ассоль лично подбирала художественный материал, марку и формат бумаги, технологическое решение, что в итоге и зазвучало смелостью визуальных эффектов, а работы приобрели объемность и свой необыкновенный, выразительный и уникальный стиль. Отдельно можно упомянуть, что иллюстрации Ассоль Сас одномоментно мощные и утонченные, удивительные и притягательные.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Несмотря на личное предпочтение черно-белой графики, изобразительный язык автора разнообразен – для каждого произведения своя стилистика, техника и манера исполнения. Главным компонентом своего творческого метода Ассоль Сас считает так называемую «насмотренность», иными словами, визуальный опыт художника. Помимо этого, художник много экспериментирует с различными художественными материалами и техниками в поиске новых выразительных средств. Вероятно, этим и обусловлено разнообразие ее художественно-выразительного языка, композиционных решений и стилевых приемов. В решении иллюстраций каждой книги Ассоль Сас находит свои уникальные способы визуализации текста, задумки автора, манеру исполнения, стилистику, а также подбирает материалы и технику. Примечательно, что многие свои композиции Ассоль выполняет в технике акварели. Акварель Ассоль Сас яркая, но сдержанная и свободная, с обильным использованием различных подтеков и размывок на абстрактных, словно матовых фонах, что создает в композиции открытость и воздушность пространства, не отвлекая от главного. Таким образом ее цветные иллюстрации получаются насыщенными и поэтичными.

Так, иллюстрации для подросткового романа «Айасель. Вечер в степи» детской писательницы Ирины Зартайской исполнены в технике акварели «а ля прима» (рис. 3). В своей статье «Образы Великой степи в книжной графике Казахстана» искусствовед Д. С. Шарипова пишет о творчестве художника следующее: «За работами молодого графика Ассоль Сас стоит новый стиль, современный и динамичный, открытый веяниям и находкам мировой иллюстрации» [8]. Техника акварели живо и точно отображает дух и содержание книги, что увлекательно и интересно показывает зрителю мир главной героини, где на новый лад интерпретируются старинные легенды и прошлое переплетается с бытовым укладом свободной жизни на просторах степи. «Фэнтези в графике Сас осовременивает древние предания, но взамен книжная иллюстрация приобретает чрезвычайную разработанность и достоверность» [8].

Книга оформлена восемью яркими цветными изображениями, иллюстрирующими мифологически-фэнтезийное содержание и десятью монохромно сдержанными и минималистичными иллюстрациями, повествующими о реальности происходящих событий для героев сюжета. Здесь для акварельных иллюстраций Ассоль Сас характерно лирично-поэтичное звучание, так удачно передающее атмосферу степных сумерек и романтических переживаний главных героев.

Интересной особенностью организации пространства в композиции является свободный, ничем не заполненный фон. Технически это могут быть легкие мягкие размывки с различными акварельными эффектами в сложных колористических решениях. Автор создает эффект мистической недосказанности и как бы дает зрителю возможность прочувствовать символичность и атмосферу происходящего, применяя минимализм и сдержанность в элементах пейзажа или быта на фоновых пространствах.

Тот же самый прием с фоном характерен и для серии иллюстраций к сказке «Соловей» датского писателя Ханса Кристиана Андерсена. Однако, здесь он уточняется деталями и в целом, иллюстрации более уравновешены, строги и лаконичны. Как и любому графическому изображению, серии данных иллюстраций присущи четкость линий и контурность, которая задает некоторую декоративность картинам. А техника акварели создает ненавязчивый сказочно-фэнтезийный мотив. Несмотря на буквальное отображение художником образа смерти, при знакомстве с иллюстрациями, создается впечатление символичности повествования, таинства и мистичности.

Заключение

Искусство иллюстрации для Ассоль Сас является «пожизненным хобби» – таково отношение художника к своему делу. Мир иллюстрации служит ей своеобразной

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

«экспериментальной площадкой», где она открывает для себя новые впечатления и ищет вдохновение. В одном из интервью для ютуб-канала «Креативная мастерская Евы Майз» художник поделился откровением: «...рисование для меня перестало быть творчеством, оно стало работой, моей профессией. Учитывая мою жуткую самокритичность, это такой труд, который можно сравнить с тем, что я практически «разгружаю вагоны». Поэтому, когда я слышу мнение о том, что «рисование меня окрыляет» – это всегда вызывает у меня скепсис. А тут, когда я была на своем мастер-классе и видела, как мои студенты - взрослые, состоявшиеся люди, открывают для себя те двери, в которые я давно уже вошла и при этом у них горят глаза, я понимаю, что это на самом деле не пафос... В общем, я преследую корыстную цель, открывая этот курс – прикоснуться, почерпнуть эту энергию первого открытия» [8]. В другом, более позднем интервью Ассоль Сас призналась, что ее профессиональной мечтой является проиллюстрировать шедевры Уильяма Шекспира.

Профессия иллюстратора для Ассоль – это способ познания окружающего мира, его красоты. При начале работы над новым проектом сложность для нее состоит в первом шаге, ведь там новая история, изобразительный язык, подход в стиле и технике. По ее мнению, художнику безответственно рисовать «под копирку», а главная задача иллюстратора - это суметь выразить себя в рамках произведения. «Книжная иллюстрация - словно зеркало, манящее кэрролловскую Алису, за которым мир - похожий и столь отличный от повседневного. Бегство от реальности, игра с передеванием, где можно стать вымышленным персонажем в другой эпохе, измерении и даже теле», - говорит Ассоль Сас [4].

Список литературы:

1. Галерея Наковальня//Куратор: Павел Пепперштейн, исполнительный куратор: Влада Закс. Выставка “Мифогенная Любовь Каст в комиксах”. - Москва, 29.04-30.06.22. (<https://nakovalnya.gallery/exhibition/mlk> Дата обращения к источнику: 7.01.23)
2. Анята Григорян//Блог школы Bratec Lis School//Рубрика Художники и иллюстраторы. Казахстанский иллюстратор-график Ассоль Сас. - январь, 2014. (<https://www.bl-school.com/blog/иллюстратор-гра/> Дата обращения к источнику: 8.01.23)
3. Айгерим Бейсенбаева//Газета “Новое поколение” (архив). Визуальный ряд. - Алматы, февраль, 2012. (https://archive.np.kz/cultura/10259-vizualnyjj_rjad.html<https://nakovalnya.gallery/exhibition/mlk> Дата обращения к источнику: 11.01.23)
4. Алина Сарсенова//Газета “Новое поколение” №081//Рубрика “Светская жизнь. Все дело в картинках”- Алматы, 02.08.2022. (<https://www.np.kz/news.php?id=3092> Дата обращения к источнику: 8.02.23)
5. Светлана Ромашкина// Газета “Власть”. 4 Казахстанских иллюстратора книг. - Алматы, 30.10.2015. (<https://vlast.kz/zhizn/13834-4-kazahstanskih-illustratora-knig.html> Дата доступа: 15.02.23)
6. Надежда Пляскина// Общественно-политическая газета “Время”. Черно-белая любовь Ассоль. - Алматы, 28.01.12 (<https://time.kz/news/archive/2012/01/28/chno--belaya-lyubov-assol> Дата обращения к источнику: 16.03.23)
7. Владимир Фаворский. Об искусстве, о книге, о гравюре. - Москва, Издательство “Книга”, 1986. - с. 28.
8. Шарипова Диляра, Кенджакулова Айнур. Образы великой степи в графике Казахстана. - Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы № 4(80), 2019. - стр. 317-319. МРНТИ 18.31.09

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

9. Креативная мастерская Евы Майзик. Ассоль Сас. Об авторском курсе книжной иллюстрации. - Алматы, май, 2016.

(<https://youtu.be/kLp-ZRTbnko> Дата обращения к источнику: 10.01.23)

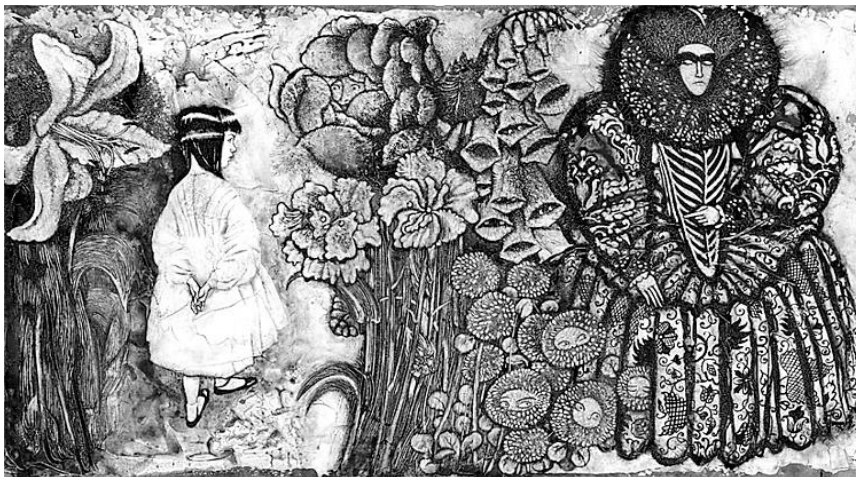

Рис. 1. Ассоль Сас. «Алиса в Зазеркалье», 2012 г., акрил, тушь

Рис. 2. Ассоль Сас. «Мамлюк», 2009 г., акрил, тушь

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Рис. 3. Ассоль Сас. “Красавица Кункей, живущая под солнцем”, 2018г., акварель

Рис. 4. Ассоль Сас. «Соловей», 2020 г., акварель

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

АҚПАРАТТЫҚ-ТАНЫМДЫҚ СУРЕТТІ КІТАПШАЛАРДЫҢ НЕГІЗІНДЕ «ЕСІЛ-КӨКШЕ» Өңірінің тарихи-мәдени мұрасын насихаттау

Қалым Гүлзат
Болашақ сарайындағы «Мәдени-танымдық туризм»
үйірмесінің мүшесі,
Көкшетау қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекшілері – ф.ғ.к. ассоц. профессор Г.К.Кажиббаева,
PhD докторант, п.ғ.к. Курманова А.К

Қазақстан – тарихи және мәдени мұраға бай мемлекеттердің бірі. Тарихи-мәдени мұраны мәдени туризмді дамыту үшін қолдану, тарихи және мәдени ескерткіштерді туризм инфрақұрылымының маңызды бір бөлігі ретінде қарастыру қажет. Мәдени-танымдық туризм – туристерді мәдени құндылықтармен таныстыру арқылы көзқарастарын кеңейту болып табылатын туризмнің бір түрі. Оның мәдени-танымдық туризмде тек табиғат аясын тану ғана емес, сол жердің тарихи-мәдени мұрасын тану және игеру.

«Мәдени туризм – бұл баратын ел мен жердің мәдениеті, мәдени ортасы, дәстүрлері мен мәдени ландшафтарымен танысуды көздейтін туризмнің бір түрі. Мәдени туризмге жергілікті халықтардың мәдениетіне қатысты іс-шараларына қатысу, музейлерді, ескерткіштерді аралау да кіреді.

Мәдени-танымдық туризмді насихаттаудың заманауи бір жолы – үйірме жұмысы. Үйірме мүшелерін ізденушілікке тәрбиелейді, іскерлік қабілеттерін шыңдайды. Зерттеуге ынталандырады. Үйірме жұмысы шығармашылыққа жетелейді.

Табиғаты әсем, тарихы бай өлкелердің бірі Есіл-Көкше өңірін насихаттаудың тиімді жолы – Ақмола облысы білім басқармасының жанындағы «Болашақ» сарайында оқушылар мен студенттерге арналып ашылған **«КӨКШЕ Өңірі Мәдени-танымдық туризмі»** үйірмесі.

«Көкше өңірі мәдени-танымдық туризмі» үйірмесі бойынша өз тәжірибемізді бөліссек:

Үйірме балаларды өзіндік шығармашылық, зерттеушілік жұмысқа үйретуге, бастаманы дамытуға ықпал етеді, олардың оқуына зерттеу элементтерін енгізеді, болашақ мамандықты таңдауға ықпал жасайды. Үйірмеде Көкше өңірінің мәдени-танымдық туризмі насихатталады. (табиғаты, тұлғалары, мәдени-тарихи ескерткіштер).

Есіл-Көкше өңірінің мәдени туризмін насихаттау және насихаттаудың жолдарын, түрлерін игереді.

- Мәдени-танымдық туризм туристерді мәдени құндылықтармен таныстыру арқылы көзқарастарын кеңейтеді; Өлкенің табиғатының ерекшеліктерін тану, жер-су атауларының тарихын зерттеп, зерделейді;

- Ақмола облысы тұлғаларын, мәдени-тарихи ескерткіштерін танып, насихаттау, мұраларын игереді;

- Ақмола облысы бойынша мәдени туризмді насихаттаудың соны, креативті жолдарын меңгереді:

- Әр ауданға тән мәдени туризм ерекшеліктерін таниды.

Мәдени-танымдық туризмді насихаттауда мынандай жұмыстар ұсынылады:

- Туризмді насихаттау бойынша коммуникациялық мәтін құрай білуі тиіс (анонс, бағдарлама, кітапшалар, буклеттер, кәдесыйлар, сайт т.б. мәтіндерін);

- Буклеттер дайындау;

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
 «Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

- Альбом- кітап шығару;
- Ютуб желісіне материал әзірлеу;
- WEB қосымшасын дайындау;
- Аудио, видео кітапшалар (бүлдіршіндер, балдырғандарға арналған) жасай білу;
- Кәдесыйлар түрлерін жасай білу.

Төменде үйірме мүшелерінің туризмді насихаттау бойынша бойынша атқарған жұмыстары берілген. Соның ішінде ақпараттық-танымдық суретті кітапшалары бойынша (Ақмола облысы, Бұланды, Біржан сал аудандары бойынша).

Ақпараттық-танымдық суретті кітапшалардың құрылымы

- Жадымызда сақтайық!
- Сен білесің бе?
- Өлкеміздің тарихы
- Тұлғамызды таныық!
- Болмасаң да ұқсап бақ!
- Танымдық ойындар

– Сурет-1. – Ақпараттық-танымдық суретті кітапша.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
 «Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

– Сурет-2. – Ақпараттық-танымдық суретті кітапша.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
 «Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

КИЕЛІ ЖЕРЛЕР

Киелі жерлері

Елді мекендері, ауданындағы Біржан сал, ұрандары мен мекендері

Біржан сал ескерткіші 1991 жылы 1 тамызда ашылды. Ескерткіштің авторы - сәулетші Арыстан Қайнарбаев, мүсінші Төлеген Досмағамбетов. Біржан сал 1834 жылы Степняк қаласына жақын орналасқан Ербол деген жерде дүниеге келді.

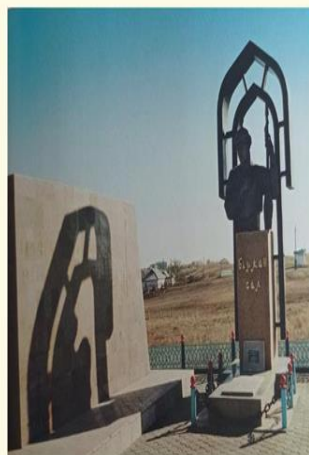
- Классикалық қазақ әндерін орындау мектебінің өкілі.
- Серілік шеберлігінің үлгісін көрсеткен ұлы тұлға.
- Ол бес жасында жасында домбырада жақсы ойнай білген.
- Қазақ халқының әйгілі айтыскері, ақын, композитор, қазақ лирикалық әндерінің негізін салушы.

Ақмола облысы Біржан сал ауданының орталығындағы ескерткіші.

Жөкшетау қаласындағы Біржан сал ескерткіші

Ақмола облысы Степняк қаласы маңындағы Біржан салдың бейіті.

– Сурет-3. Біржан сал ауданының киелі жерлері.

Өз өлкесі туралы мағлұмат алады, ізденеді. Сөзжұмбақ, ребус, лабиринт ойындарын шешу арқылы білімін жетілдіреді. Оны өздері құрастырады.

Ақпараттық-танымдық суретті кітапшалар Ақмола облысының тарихи-мәдени мұрасын тануда оқушылардың танымын жетілдіріп, көзқарастарын қалыптастырып, өлке тарихын игеруге, ізденуге бағыт береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://kk.freejournal.info/543303/1/mdeni-tanymdy-turizm.html>
2. <http://kazmuseum.kz/maman-kenesi/item/1482-ltтык-muzej>
3. <https://kk.wikipedia.org/wiki>
4. Ақмола облысының энциклопедиясы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ БИ-ШЕШЕНДЕР МҰРАСЫН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Қанарова Э.Қ
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD., қауымдастырылған профессор Г.С. Каримова

Abstract

The article discusses the problem of personal formation of students. The importance of the heritage of orators in the formation of the personality of students is revealed. Through the heritage of the mediators, the ways of forming such qualities as love for the motherland, service to the nation, and morality are revealed to students.

Еліміз егемендікке қол жеткізгеннен кейін түбегейлі өзгерістерге түскен саланың бірі – білім беру саласы болып табылады. Бүгінде орта білім беру саласы жаңартылған бағдарлама негізінде жүзеге асып, ұйымдастырылуда. Білім беру тұжырымдамасында «қазіргі таңдағы жылдам өзгеретін заман жағдайында терең білім, кәсіби дағды негізінде өзін еркін бағдарлауға қабілетті, сонымен қатар өзін-өзі жетілдіре алатын, өздігімен ізденіп, дами алатын адамгершілігі мол, дені сау жеке тұлғаны қалыптастыру» мақсаты қойылған [1, 3 б.]. Бұл ретте біз оқушыны жеке тұлға деп қарастырып, оқушылардың тұлғалық дамытуын маңызды мәселе деп қарастырамыз. Жеке тұлға – әлеуметтік қатынастарға белсенді түсетін әлеуметтік нысан деп айтамыз. Жеке тұлғаның маңызды белгілері бар. Оларды саналылық, жауапкершілік, қадір-қасиетінің жоғарылығы, бірегейлігі, өзіндік көзқарасының болуы деп жіктейміз. Оқушылардың тұлғалық дамыту арқылы біз болашақта олардың қоғамның белсенді мүшесі болуына жағдай жасаймыз.

Оқушылардың тұлғалық дамуы білім беру үдерісінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Тұлғалық даму оқушылардың өзін-өзі жетілдіруге, өзін-өзі дамытуға жағдай жасайды. Бұл өз кезегінде өзінің мүмкіндіктері мен талантының ашылуына түрткі болады. ХХІ ғасырда өз мүмкіндіктерін бағалай алмайтын және талантының құнын түсінбейтін адам қоғамда өз орнын таба алмайтыны да жасырын емес. Мектептегі білім беру үдерісінің оқушылардың тұлғалық дамуына қосар үлесі өте жоғары. Өйткені бұл кезеңде оқушылардың өмірлік жоспарлары мен мақсаттары қалыптасады. Мұғалім өз кезегінде оқушылардың мүмкіндіктерін ескере отырып, оның ішкі психологиялық жай-күйі, психологиялық ерекшеліктерін ескеруі тиіс. Осы арқылы олардың тұлғалық өсуіне әсер етіп, оған кедергісін келтіруші жайттарды анықтау, бірге шешімін табу сияқты маңызды жұмыстарды бірлесіп атқарғанда ғана мақсатқа қол жеткізуге болады [2, с. 33-38].

Оқушылардың тұлғалық дамуы бұл психологиялық категория болып табылады. Ол бойынша оқушылар өзін-өзі дамыту, жетілдіру бойынша өз шеңберінен шығып, мүмкіндіктерін жетілдіреді. Оқушы қиындықтарды еңсере отырып, жағымсыз эмоцияларды және табиғи жалқаулық, сонымен қатар жетістікке жетудегі сенімсіздік сияқты қасиеттерден арылады. Өз әлеуетін жүзеге асыру барысында оқушы қоғамдағы құндылықтар жүйесіне бағдарланады. Мұғалім оқушыға қазіргі қоғамдағы қандай құндылықтар бағаланатынын түсіндіріп, оның маңызды тұстарына қол жеткізудің жолдарын табуға көмектеседі. Бұл күнделікті ізденіс пен өзінің әлсіз тұстарымен жұмысты жүйелі атқаруға негізделеді [3, с. 104-105].

Әр оқушының өзіндік таланты мен ерекшеліктері бар. Әр оқушы қайталанбас тұлғалық қасиеттерге ие. Оқушының психологиялық ерекшеліктері, темпераменті, тәртібі

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мен дүниетанымы оның тұлғалық қасиеттерін анықтайды. Көптеген зерттеушілер адам бойындағы, нақтырақ айтқанда оқушы бойындағы тұлғалық ерекшеліктер гендік деңгейде, тұқым арқылы беріледі деп санайды. Мұндай көзқарастағы зерттеушілердің пікіріне салатын болсақ, бойында тұқым арқылы берілмеген қасиет болмаса, оған қол жеткізе алмайсың. Алайда біз мұндай көзқарастарға қарсымыз. Сонымен қатар адам бойындағы тұлғалық қасиеттерге қатысты келесі зерттеушілер тобы да бірқатар қызықты мәліметтер береді. Оған сай әр адам немесе оқушы өз бойындағы тұлғалық қасиеттерді өзі қалыптастырады. Оқушы бойындағы мүмкіндіктер мен талант білім алуға деген белсенді ұмтылысының нәтижесінде ашыла түсіп, осылайша тұлғалық қасиеті қалыптасады деп санайды. Үшінші зерттеушілер тобы оқушы бойындағы тұлғалық қасиеттердің жекелеген түрлері табиғаттан беріліп, қалған өзге де тұлғалық қасиеттер өмірдің түрлі кезеңдерінде, білім алу барысында қалыптасады дейді [4, с. 129-131]. Рас аталған пікірлердің барлығы да назар аударарлық және өзіндік шындыққа ие деп айтуға болады. Алайда біздің пікірімізше адам туа салысымен белгілі бір физикалық мүмкіндіктерге ие болады деп санаймыз. Кейіннен мектеп жасында оқушы өз алдына мақсаттар қойып, сол мақсатқа қол жеткізуге қажетті қасиеттерін, тұлғалық ерекшеліктерін дамытады. Өзінің мүмкіндіктерін саралап, солардың қажеттілеріне артықшылық береді. Міне осылайша оқушы бойында өзіндік тұлғалық қасиеттері қалыптаса бастайды деп санаймыз. Демек оқушының тұлғалық дамуына әсер ететін факторларды біз тұқым қуалау арқылы, әлеуметтік орта және білім мен тәрбие беру деп үш үлкен топқа бөлеміз.

Әр оқушы өз алдына жеке тұлға. Дегенмен оқушылардың тұлғалық ерекшеліктерінің ортақ критерийлері де бар:

- Өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылыстың болуы;
- Достары арасында мойындалуға деген ниет;
- Дами отырып, белгілі бір жетістіктерге жетуге қызығушылықтың болуы деп санаймыз.

Егер де оқушылардың бойында мұндай дамушылық ой немесе өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылыс болмаса ол қалыптан тыс мәселе болып табылады. Мұндай жағдайда пән мұғалім өздігінен қызығушылықты оята алмаса, мектеп психологының көмегіне жүгінуі тиіс. Сонымен оқушылардың тұлғалық ерекшелігі дегеніміз жекелеген ерекшеліктерге негізделген өзін-өзі жетілдіруге бағытталған әрекеттер жиынтығы. Тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуында түрлі кедергілерді еңсеру міндеті тұр. Оқушылардың тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына әсер ететін бірнеше факторлар бар. Олардың қатарында қатарында біз психологиялық факторлармен қатар, әлеуметтік фактор, этикалық және адамгершілік факторын жатқызамыз. Сонымен қатар біз назар аударғалы отырған білім беру үдерісінің факторын да тұлғалық қасиеттердің қалыптастырушы деп бағалаймыз. Сөзсіз жоғарыда атап өткен факторлардың басым көпшілігі мектеп жағдайында жүзеге асады. Білім беру үдерісі тұлғалық қалыптасудың ең маңызды кезеңдерінің бірі болып табылады. Бұл ретте оқушылардың психологиялық соққы алмуы, түрлі әлеуметтік қиындықтардың әсерінен қорғаудың маңызы өте жоғары. Бұл жайттар сөзсіз мұғалімнің кәсібилігімен өлшенеді. Тек мұғалімнің кәсібилігі нәтижесінде ғана оқушы үшін қолайлы жағдайлар туындап, оқушылар өздерінің бар мүмкіндіктерінің ашылуына қол жеткізе алады.

«Қазақ әдебиеті» сабақтарында оқушылар тұлғалық қалыптасуы белсенді жүреді. Өйткені ұлттық құндылықтардың дәріптелуі мен өскелең ұрпақтың бойында Отаншылдық, ұлтжандылық сезімдері де қалыптасады. Мысалы 2019 жылы шыққан 9 сыныптарға арналған «Қазақ әдебиеті» пәнінде би-шешендер мұрасы оқытылады [5]. Шешендік өнер деп аталатын бөлім барысында би-шешендер мұрасының қазақ әдебиетінің ең бір күрделі саласы ретінде таныстырылады. Оқушылар үшін шешендік өнердің қалыптасу тарихы ашылып, қазақтың

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

би-шешендік өнерінің Майқы биден басталатыны нақтыланады. «Түгел сөздің түбі бір, түп атасы Майқы би» деген халық арасындағы сөздің мәні ашылады. Майқы биден соң, қазақтың би-шешендік өнерін жалғаған Жиренше шешен мен Асан қайғы мұрасы таныстырылады. Оқушылар үшін шешендік өнердің айтыс пен тартыс сияқты өмірдің қиын сәттерінде дамитындығы айтылып, негізгі мәселе ел тағдыры мен ердің құны, Отанға деген махаббат пен ұлтты сүюдің нағыз мысалдары сипатталады. Қазақ даласындағы шешендік өнерді антика дәуіріндегі шешендермен салыстырып, олардың қоғамдағы маңызды қызметтерінің бірі ретінде көрсетеді. Ендігі кезекте дәл осы би-шешендер мұрасы оқушылардың бойындағы тұлғалық қасиеттерді қалыптастырудағы ролі қандай деген мәселеге келетін болсақ.

Оқулықта би-шешендер мұрасының пайда болуының алғышарттары айтылғанда олардың міндетті түрде әр ауыл мен рудың мүддесін қорғау мақсаты айтылады. Демек би-шешендер мұрасының пайда болуының себептерінің өзі оқушыларды ұлтқа қызмет ету идеясын қалыптастырады. Ол тұлғалық дамудың негізгі белгілерінің бірі деп айта аламыз. Оқулықта Орта жүздің төбе биі атанған Қаз дауысты Қазыбек би жайында мәліметтер беріледі. Атақты бидің он үш жасында жонғар қонтайшысының алдына барып, қазақ халқының мүддесін қорықпай айтқандығы туралы мәліметтер бар. «Біз қазақ мал баққан елміз» деп басталатын шешендік сөздің тарихын ашу арқылы оқушылардың жастайынан ұлт мүддесі мен халықтың мұң-мұқтажын қорғау кез-келген жаста мүмкін екендігін білдіреді. Сол Қаз дауысты Қазыбек бидің өмірін сипаттағанда оқушылар үшін үлкенге құрмет көрсетудің нақты мысалдарын көруге болады. Қазақ тарихында би-шешендердің қалыптасуында ұстаздың алар орны ерекше болған. Қаз дауысты Қазыбек би бірнеше уақыт аралығында өзінің ұстазы санаған Әнет бабаның жанында өмір сүріп, қазақтың рухани тарихынан мол мәліметтерге ие болып, батасын алады. Осы мәліметтердің өзі оқушылардың тұлғалық қалыптасуы үшін пайдасы мол. Бүгінгі ХХІ ғасырдағы жеке тұлға тек өзінің ғана мүддесі емес, үлкенді құрметтеп, ұстазды қадірлеуімен де ерекшеленуі тиіс деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беру тұжырымдамасы. – Алматы, 2015. – 37 б.
2. Олейник Н.В. Пути и способы повышения мотивации личностного роста учащихся средней школы. // Социальные отношения. 2015. № 4 (15).
3. Кругликова А.Ю. Личностный рост как психологический феномен. // Известия ТРТУ. 2005. № 7 (51).
4. Салынская Т.В., Макеева Н.А. Влияние активных методов обучения на личностный рост учащихся на разных ступенях обучения. // Современные тенденции развития науки и технологий. 2017. № 1-8.
5. Тұрсынғалиева С.Ч. Қазақ әдебиеті. – Нұр-Сұлтан: Арман ПБ, 2019. – 272 б.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

К ВОПРОСУ ГЕНДЕРНОГО НЕРАВЕНСТВА В МИРЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Касьянова А.А.
КазНАИ им. Т.Жүргенова
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – к.ю.н, ст. препод. Усенова М.Б.

Abstract

This report examines the difference in the approach to evaluating works of art by women and men. Based on various studies, the theory that men draw better than women is refuted.

В мире искусства существует явный гендерный дисбаланс. В Национальной галерее Австралии, например, только 25% из коллекции произведений искусства созданы женщинами. В среднем в мире авторы примерно 90% всех произведений искусства, представленных в крупных коллекциях — мужчины. Самая дорогая из когда-либо проданных картин — «Спаситель мира» Леонардо да Винчи — была продана за 450 миллионов долларов, в то время как рекорд для художницы Джорджии О'Кифф составляет всего 44,4 миллиона долларов, в 10 раз меньше [1]. Конечно, это не совсем корректное сравнение. На протяжении большей части истории женщинам не разрешалось заниматься искусством, поэтому великих художников-мужчин гораздо больше. Но даже в современное время список самых дорогих картин возглавляет работа Джеффа Кунса, проданная за 91 миллион долларов. При этом стоимость самого дорогого полотна, автор которого женщина — Дженни Савиль — составляет всего 12,5 миллиона долларов. В Казахстане тоже наблюдается гендерное неравенство среди деятелей искусства. Так например, если брать список Forbes «10 самых дорогих казахстанских художников», то всего 2 из них женщины. Это- Айша Галимбаева и Гульфайрус Исмаилова [2]. Также существует интересная закономерность. Если мужчина оставляет свои инициалы на работе, это придает полотну большую ценность, в то время как если женщина подписывает свою картину, то ценность значительно падает.

В 2013 году немецкий художник Георг Базелиц сказал: «Женщины не очень хорошо рисуют. Это факт. Рынок не лжет. Достаточно посмотреть, кто продаётся лучше и чаще». Известный художник не беспокоит себя анализом мазка, композиции или колористики женских работ. Зачем? Тот, кто продаётся, якобы умеет рисовать. Тот, кто нет - не умеет. Журналистка и искусствовед Юлия Фосс, в своей статье о Георге Базелитце приводит в пример интересные факты, свидетельствующие о том, что Базелитц не просто ошибается, но и не знает ряда фактов. В том числе и связанных с рынком искусства. Однако громкость его имени затмевает незнание и укрепляет других в унижительном для женщин мнении по поводу их художественных способностей [3].

Разговоры о концепции некоего «женского искусства» ведутся с конца XIX века. Важный шаг в признании женщин в искусстве был сделан в 1971-1972 годах. Американская исследовательница Линда Нохлин опубликовала работу, в заглавие которой вынесла вопрос: «Почему не было великих женщин-художниц?» Вначале Нохлин обозначила, что соблазн броситься в анналы истории и показать, что были и скульпторши, и художницы — огромен, но гораздо важнее задать вопросы к самому вопросу, потому что убеждения, на которых он основан, должны быть пересмотрены. Нохлин раскритиковала феномен «великого художника» как таковой. Возможность называть того или иного художника великим —

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

способ для искусствоведа обеспечивать себе заработок, потому что им нужно о ком-то писать монографии, устраивать выставки [4].

Чтобы найти ответы на вопрос «Что мешало женщинам стать великими?», нужно пойти глубоко в историю. Начнем с эпохи Возрождения, когда искусство все еще воспринималось как ремесло и создавалось в неких закрытых гильдиях. Даже если девушка родилась в семье художника, заниматься живописью у нее практически не было времени, в ее обязанности входила работа по дому и уход за детьми. В эпоху Просвещения женщин стали принимать в некоторые учебные заведения, но с оговорками. Например, женщина не могла появиться в натурном классе, так как ей было запрещено рисовать обнаженную натуру — как мужскую, так и женскую. Это критически важный момент в становлении карьеры художника, потому что с конца XVI века начала формироваться строгая иерархия жанров. В то время, больше всего ценились религиозная, мифологическая и историческая живопись. Часто на таких полотнах присутствовали обнаженные фигуры. Женщинам негде было тренировать навыки изображения человеческого тела, поэтому им оставались малые жанры, которые к концу XVIII века принято было называть низшими: портрет, пейзаж, натюрморт [5]. В XIX веке директор свежеиспеченного Берлинского университета искусств (нем. Universität der Künste Berlin) — сейчас крупнейшего государственного художественного вуза Берлина, - Антон фон Вернер ввёл предписание об обязательном трёхлетнем образовании в стенах вуза и запрет на участие женщин в образовательной программе. В дальнейшем он категорично отклонил петицию, подписанную более 200-стами художницами. Женщины настаивали на праве художников женского пола обучаться в Берлинском университете искусств. Среди них была и известная немецкая художник-график и скульптор Кете Кольвиц [6].

Существует такое разделение как, обычное искусство, по умолчанию предполагает все то, что создают мужчины, и отдельно выделяют «женское» искусство. Критик Леон Лагранж писал: «Пусть мужчины занимаются великими архитектурными проектами, монументальной скульптурой и самыми благородными формами живописи, а также теми видами графики, которые требуют возвышенного и идеального понимания искусства. Словом, пусть мужчины занимаются всем тем, что может быть названо великим искусством, а женщины пусть занимаются теми видами искусства, которые они всегда предпочитали: пастелью, портретами и миниатюрами, или же пусть пишут цветы — эти чудеса изящества и свежести, которые могут тягаться с изяществом самих женщин». Еще одним ярким примером угнетения женщин в сфере живописи является цитата Джеймса Лейвера: «Некоторые женщины стремились подражать Франсу Халсу, однако энергичные мазки мастера лежали за пределами их возможностей. Стоит лишь взглянуть на произведение художницы вроде Джудит Лейстер, чтобы обнаружить слабость женской руки» [7].

В наши дни были проведены множество исследований с целью выяснить: действительно художественная работа женщин обычно оценивается иначе, чем работа мужчин, из-за более низкого качества, или это просто дискриминация. Одно из таких исследований провели ученые из Мельбурнского королевского технологического института (Австралия). Исследователи показали рядовым американцам пары картин, написанных между 1625 и 1979 годами. Каждая из пар похожа по стилю, мотиву и периоду, но одна работа была написана художником-мужчиной, а другая — художницей. Одна группа участников опроса видела имена художников, вторая же нет. «Мы были приятно удивлены, обнаружив, что нашим участникам был безразличным пол художника. В обеих группах 54% предпочли рисунок от женщины. Мы повторили этот эксперимент, на этот раз вознаграждая участников, если они могли точно угадать предпочтения других — людей в первом эксперименте. Опять же, 54% людей в каждой группе выбрали женские картины», — говорят

исследователи. Потом ученые хотели выяснить, выбирают ли люди картины мужчин по причинам, отличающихся от личного вкуса. Было проведено еще два эксперимента. В одном участники получали вознаграждение, если выбирали более дорогую картину. В другом они были вознаграждены за то, что выбрали картину, написанную более известным художником. Гендерная дискриминация проявилась в обоих этих экспериментах. Когда попросили спрогнозировать ценность и известность авторов картин, люди выбрали художников-мужчин. В этих двух новых экспериментах предпочтение картин, где авторами являлись женщины, упало на 10% и 9%. Получается, что дискриминация происходила только тогда, когда участников исследования просили определить денежную стоимость произведений искусства или когда им давали информацию об уровне известности художника. В последнем эксперименте снова награждали участников, которые смогли правильно угадать, какую картину предпочли бы другие люди. На этот раз все видели, кто является автор произведений. Но только одной группе сказали, кто из двух художников объективно более известен — художник-мужчина в 90% случаев. Эта группа респондентов на 14% чаще выбирала картины художников-мужчин. Люди использовали информацию о славе, чтобы предсказать, какая картина больше понравится другим, а не исходили из своих эстетических предпочтений [8].

Было проведено еще одно очень интересное исследование профессором финансов из Оксфордского университета Рене Адамс. Она показала участникам опроса пять картин авторов-мужчин и пять, написанных женщинами, и попросила определить пол художника. Участники эксперимента одинаково выбирали как и женские работы, так и мужские. Это довольно яркое доказательство того, что качество мужской работы ничем не лучше женской. Затем Рене Адамс показала картину, созданную искусственным интеллектом, группе коллекционеров и случайным образом присвоила ей имя автора — либо мужское, либо женское. В этом эксперименте коллекционеры отдавали свое предпочтение картинам, авторы которых, якобы являются мужчины [1].

Подводя итоги, стоит отметить, что такие стереотипы закрепляют исторические преимущества, которыми пользовались художники-мужчины, для которых было предоставлено больше художественного образования и больше возможностей выставлять и продавать свои работы. С другой стороны, от женщин часто ожидалось, что они останутся дома и будут воспитывать своих детей, что ограничивало их карьеру в искусстве. А если женщина делала свой выбор в пользу творчества, то это значит, что она была обязана оставаться бескомпромиссной на своём пути и оставаться только художницей, лишая себя семейного счастья. Выбор, который приходилось делать мало кому из мужчин. Однако, на данный момент, ситуация с миром искусства постепенно начинает меняться. Музеи пытаются сбалансировать свои коллекции. Некоторые даже продают произведения искусства, авторами которых являются мужчины, чтобы купить больше произведений искусства женщин. Аукционные дома сейчас продвигают женщин-художников, и Венецианская биеннале в этом году была особенно ориентирована на женщин. Коллекционеры тоже замечают эти изменения. Несмотря на то, что базовая цена на работы женщин-художников намного ниже, она растет на 29% быстрее, чем на произведения искусства за авторством мужчин. Таким образом гендерная дискриминация на сегодняшний день не такая отчетливая, как это было в предыдущие века, да и возможностей у женщин с каждым днем возрастает для развития своих навыков и потенциалов, но тем не менее этот вопрос имеет место быть.

Список литературы:

1. Почему картины, написанные мужчинами, стоят в десятки раз дороже женских полотен?

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

<https://mospravda.ru/2022/08/03/555033/>

2. Список Forbes «10 самых дорогих казахстанских художников»

https://forbes.kz/leader/10_samyih_dorogih_kazahstanskih_hudojnikov?

3. Julia Voss "Baselitz und die Frauen : Besser malen!"

<https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/kunst-und-architektur/georg-baselitz-und-die-wahrheit-des-kunstmarkts-13607493.html>

4. Почему не было великих художниц? (Линда Нохлин, 1971)

http://contemporary-artists.ru/Why_Have_There_Been_No_Great_Women_Artists.html

5. Почему в искусстве так мало великих женщин? Виноваты мужчины.

<https://lenta.ru/articles/2018/12/08/femart/>

6. Natalie Ratkovski, Женское искусство хуже мужского?

<https://conjure.livejournal.com/1400305.html>

7. <https://ok.ru/chitaemsm/topic/153380466439618>

8. Sarah Cascone, In a Series of Behavioral Experiments, Viewers Preferred Works by Women Artists—But Assumed Works by Men Were More Famous and Valuable

<https://news.artnet.com/art-world/gender-discrimination-art-study-2171375>

БҮГІНГІ СУРЕТШІ ӘЙЕЛДЕР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ІЗДЕНІСТЕР

Көпжүрсін Ә. А

Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА

Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші – ф.ғ.к Оразкулова Қ.С.

Abstract

The article is devoted to the consideration of modern searches in the work of women artists of Kazakhstan today. The main plot in the work of women artists is based on everyday life, and the female image is chosen as the main character. And one of the first and main images in the depiction of the female image is the image of Umai. Today, this image is associated with the appearance of modern fragile people and has undergone facial stylization. In the course of the article, the modern mythologization, transformation and allegorical reflection of female images are considered.

Қазақ бейнелеу өнерінің беттерінде жаңа стильдегі жаңа есімдер пайда болып, бұл өнерге сұраныс күннен-күнге арта бастады. Бейнелеу өнерінің тарихында әр кезеңнің өзіндік ерекшеліктері мен айырмашылықтары бар. Осы кезеңде көркем қылқалам иелері Қазақстан бейнелеу өнеріне жаңа стильдер мен жазу мәнерлерін ұстанып қосыла бастады. Олардың әрқайсысы әр салаға жаңа серпін берді. Соған сәйкес суретшінің тек өзіне ғана ие авторлық қолтаңбасы мен қылқаламынан қалыптасқан еңбектерінен-ақ айқындалып тұратын өзіндік ерекшеліктері болары анық. Суретшіні басқа суретшіден өзгешелеп тұратыны да осы.

Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстанның бейнелеу өнері бірнеше жылды қамтығанымен, ол кең кеңістік пен жүйелі уақыт аралығына негізделген. Осы уақыт ішінде қазақ суретшілері шығармашылық жолында көркемдік стильді қалыптастыру және іздестіру үшін бірнеше мектеп тәжірибесін сынап көрді. Себебі, бұл кезең қазақ өнерінің жаңаша көзқарастағы даму кезеңі болды. Осыны ала отырып, суретшілер тәжірибелік қадамдар жасай бастады. Өзге ұстаздардан не болмаса шет ел суретшілерінен үйренгендерін,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

көргендерін тәжірибелік жолмен сана кеңістігінде жүйелеп, шығармаларына жаңаша стиль берді және оны ұлттық нақыштауға ұмтылды. Бейнелеу өнерінің тарихи қалыптасуының бұл беттерінің әрқайсысы қазақ кескіндемесінің даму, өсу деңгейін көрсетті. Халықтың сана-сезімі мен талғамының дамуына ықпал етті десек те артық айтқандық болмас.

Бүгінгі таңдағы суретшілердің шығармашылығын біріктіретін ерекшелік – өз халқының төл тарихына, оның ғылыми негіздері мен мәдени өзгешеліктеріне сүйенуі болып табылады. Егер XX ғасырда Қазақстан кескіндеме өнерінің дамуы мемлекеттік кеңестік жүйесі жағдайында болса, ал жаңа уақытқа, яғни, XXI ғасырдың легіне суретшілер шығармашылығындағы ықшамдылық, ой-талғамының ұшқырлығы тән. Туындыларды ұлы даланың көне түсініктеріне, мифтік ұғымдарына «интерпретация», яғни талдау жасай отырып, қайта жаңғыртты, жандандырды. Бейненің рухани өмірдегі сезімін, көзге көрінбейтін қасиеттерін көркем жазу стилінде өрнектеген суретшілер болды. Бұл суретшілердің әрқайсысы образдарға ұлттық көзқарасты біріктіріп, заманауи бірегей композициялық шешім тапты.

Қылқалам шеберлері шығармашылықтарында мифологиялық кейіпкерлерді, тарихи наным-сенімдердегі кейіпкерлерді көптеп бейнелеп жатады. Десе де әр суретші оны сезінуімен, елестетуімен түрліше суреттей түседі. Яғни, кейіпкерлердің образдары интерпретацияға ұшырайды. Қазақ кескіндемесінде Ұмай бейнесі, Көк бөрі, Көк Тәңірінің образы көптеп кездеседі.

Суретші әйелдердің шығармашылығындағы негізгі сюжет күнделікті тұрмыс-тіршілікке құралса, негізгі кейіпкер ретінде – әйел образы таңдалады. Олар өздерінің ішкі жағдайын, сезім мен көңіл-күйін, іштегі «мен»-ін көрсету үшін барынша әйел образын, яғни, өздерін суреттеп жазады. Кеңес дәуірі кезеңіндегі суретші әйелдер замандарына сай әйелдерді қазан-ошақ басында, балалардың ортасында, қазаки дәстүрге сай бейнелеп жатты. Ал қазіргі таңда заманауи суретші әйелдер дәстүрлі нақышты заман талабына сай өзгертіп, жаңаша стильде суреттеу үстінде. Ерекше келбет қалыптастыру барысында олар әйел образдарын трансформацияға не болмаса мифологизацияға ұшырату үстінде.

Заманауи суретші әйелдер шығармашылығындағы әйел образдары кескіндемелік жұмыстарында мифологизациялану бойынша көрініс табады. «Мифологизация» термині қазіргі заманда жиі кездесетін гуманитарлық зерттеулердің бірі. Бұл тарихтан айтылып келе жатқан, дегенмен белгілі бір мерзімде қалыптаспаған, нақты уақыты, бейнесі көрсетілмеген, тек адамдардың сезінуімен, түсінуімен қалыптасқан образдар. Ал мифологизациялану мифологиялық қалыптасқан образдардың өзгеріске ұшырауы, өзгеше бейнеленуі.

Әйел образын бейнелеудегі алғашқы және басты образдардың бірі – Ұмай бейнесі. «Ұмай» атауы алғаш көне түркі мифологиясында әйелдік жердің бастауы мен құнарлылықтың бейнесі ретінде пайда болды. Ол балалардың, әйелдердің, жауынгерлердің қамқоршысы болып саналады. Ұмайдың белгісі болып садақ бейнеленеді, онымен ол балаларды қорғайды. Бірақ әуел бастағы түрік аңыздарында «Қара Ұмай» жөнінде де түсінік қалыптастырылған. Осыған сай Ұмай бір жағынан өлім періштесі болып есептелген.

Ең көне түркі тайпалары арасында Ұмай культінің болғанының ең алғашқы дәлелі «Алтынды күзететін лашындардан» қалған [1, 306]. С.Руденконың анықтауы бойынша Алтай тауындағы юечжи қорғандарындағы су басқан мұз қабаттарында кілем сақталған. Кілемнің бетінде қолына өсімдік ұстап ғұрыптық күйде отырған, басында қырлы бас киімі бар әйел бейнесі бар. Бірақ бұл осы уақытқа дейін сақталып келген түркілердің Ұмай туралы түсініктеріне қайшы келеді [2, 2316]. Деректерге сәйкес Таулы-Алтай қорғандарындағы кілем бетінде тарақ тәрізді басы бар тәңірі бейнеленген, бұл оның бойындағы Ұмай тәңіріні көруге мүмкіндік береді. Иә, бастапқыда «Ұмай» бейнесі көзі домаланған, басында үшбұрышты тәжі бар күйінде суреттелетін. Ал қазіргі таңда образдың өзгергендігін,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

заманауи бейнеленіп жатқандығын аңғарамыз. Бүгінгі «Ұмай» бейнесі заманауи әйел образдарында көрініс табады.

Суретші әйелдер бұл тақырыпты да шеткері қалдырмады. Заманауи кеңістікті бағындырып жүрген суретші Айгерім Кәрібаева қылқаламынан туындаған «Ұмай» (1-сурет) иллюстрациясы басқа Ұмай бейнелерінен өзгешеленген. Суретші ертегі әлемінің кейіпкері секілді бейне қалыптастырған. Көк түсті кенеп бетінде қырымен бейнеленген әйел келбеті көрініс табады. Кейіпкердің қолында ішінен шуақ шашылған табақша суреттелген. Басына шалпыншақтары бар алтын түсті тәж кигізілген. Алтын түсті тәждің сәулесінен күн бейнесі көрініс табады. Үстіне киген көк түсті көйлегі мен жамылғысы стилизацияланған ою-өрнектермен көркемделген. Артындағы самал желмен тербеле көтерілген жамылғысынан қалықтап ұшқан екі қыран құсты және жұлдыздармен қоса айды көре аламыз. Барлығы жинақтала күн мен түн, ашық аспан, аспан мен жер символына ұласады. Қыздың денесін тік ұстап, көзінің қиығымен көз тастауы билікке ие екендігін көрсетеді. Көк пен сары түстің өзара контрастынан қалыптасқан Ұмай бейнесі иллюстрациялық көркемдікке ие болған. Айгерім Кәрібай бейнелеген «Ұмай» заманауи қыз образында көрініс тапса, Дина Буксикова Ұмай бейнесін екі түрлі жас шамасында сипаттайды.

Заманауи суретші Дина Буксикованың ерекше сюжетке құралған кезекті жұмыстары «Ұмай көктем» және «Ұмай қыс» деп аталады (2-сурет). Біздің түсінігімізде «Ұмай» мифтік әңгімеге құралған кейіпкер. Ұмай ана жалпы адамзат баласына өмір сыйлаған, жалпы адамзат баласының анасы ретінде саналады. Кезекті туындысында суретші осы тақырыпты негізге алған. «Ұмай көктем» туындысында жас қыз көрініс тапса, «Ұмай қыс» туындысында егде тартқан, үлкен жастағы ана образы суреттелген. «Ұмай көктемде» шаштары өрілген, басында мүйізі бар жас қыздың бет-әлпетін көре аламыз. Ол өзінің мүйіздерімен көркем әрі сүйкімді берілген. Қыр мұрынды, қиылған қара қастары, шиедей еріндері, сопақшаланып келген басының пішіні кейіпкерді сұлулық символымен теңестіре түскен іспестес. Кейіпкер жанарының төмен қарауы қыз баласына тән нәзіктікті, сыпайылық пен инабаттылықты көрсетеді. Оның көздері жартылай жабық және беттері ою-өрнектермен көркемделген. Туындының артқы аясындағы гүлденген оюлары, фонындағы сары түс көктем мезгіліне тән жылулықты сездіреді. Картинаға қарау барысында сенің де өмірің гүлденіп, жаңаша бір әсерге, жылулыққа бөлейтін сықылды.

Керісінше «Ұмай қыс» туындысында егде тартқан әйелдің келбетін көреміз. Оған қарап сіз оның өмірі аяқталуға жақын екенін, өмірінің аз қалғанын түсінесіз. Дегенмен, картинаға қарау барысында қорқыныш, қайғы мен өкініш сезілмейді. Яғни суретші осы бір қорқыныш үрейін есігі ашылған киіз үйді бейнелеу арқылы баса түскен. Бұл оның шеберлігін арттыра түседі. Суретші сюжет құрастыру барысында бәріне деталді қарайды. Мәселен, ол «Ұмай қыс» туындысына жұлдызды аспан мен киіз үйді қосу арқылы ұрпақтар сабақтастығын дәріптеп тұр. Жоғарыда атап өткендей киіз үйдің есігі ашық тұр және қараңғы түнекте көрініс тапқан киіз үйдің ішінен жарық шашылып тұр. Яғни бұл жерде өмірдің өлім үстіндегі жеңісі туралы баяндалады. Өмір бір орында тоқтап қалмайды. Ол өзінің жалғасын табады. Өмір әрқашан өзгеріс үстінде жүреді. Осындай сарынды түсініктерді суретші Ұмай ананы және жарық шашқан киіз үйді бейнелеу арқылы тиянақтаған. Туындыдан символизмнің ырғағы байқалады.

Қазақстанның жаңа буын суретшілері аға жолдастарынан кем түспейді. Ақмарал Әбілқайыр жас жасампаздар тобына жатады. Оның алғашқы жұмыстары да ұмытылмас әсер қалдырады. «Ұмай» бейнесі жас буын суретшісі Ақмарал Әбіқайыр шығармашылығында да көрініс табады. Суретші өзінің соңғы көрмесін әйел затын сақтау тақырыбына арнады. Көрсетілген кенептер А.Әбілқайырдың тривиалды емес көзқарасын көрсетті. Мұндай тақырыптың таңдалуының себебі: «Қазақстан бір кездері көне әйел құдайы Ұмай

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

кастерленген Ұмайжердің аумағына жатады» деп түсіндірді суретші Ақмарал өз жоспарын. Бұрын қазақтар әйелдің ішкі сұлулығын жоғары бағаласа, қазір ханымдарға деген көзқарас өзгерді. Қазір әйелдік қасиеті үшін күресуге тура келеді. Оның барлық дерлік жұмысы жалпы адамдық және тікелей әйелдік сұлулыққа арналған. Ақмарал Әбілқайырдың шығармалары өте символикалық, олар нақты түсіндіруге бағынбайды. Суретші өз замандасында ежелгі құдай Ұмайдың бейнесін көреді. Дәл осы ойды қылқалам шебері шығармаларында жеткізуге ұмтылып, көрерменге тылсым күшке толы әсер етеді. Алтын бетперде, көздің жоқтығы және түстердің қоюлануын – қазіргі өнердегі қазақ символикасы ретінде қолданады.

Суретшінің Ұмайжер тақырыбына жазылған туындысы сериялық үлгіде көрініс тапқан. 4 сериялы жұмыс 4 түрлі күшке ие. «Ұмайдың бейнесі» сериясы: «Сенім-Сенімсіздік», «Су-Жер», «Соғыс-Махаббат», «Өткен-Болашақ» атты тақырыптарды біріктіреді (3-сурет). Әрбір тақырып сюжетінде Ұмай әртүрлі күшке ие екендігі баяндалады. Олар жазылу символикасы жағынан да бір-бірінен өзгешеленеді.

Ақмарал Ұмай бейнесін жазу барысында жаңа технологияларды емес кенеп, майлы бояу және сазды пайдаланады. Осылайша оның картиналарындағы әйел бетперделері үстіңгі жағы бояумен жағылған дөңес саздан жасалған рельефті секілді қалыптасты. Саз кенеп бетіне өте жақсы бекітілген. Материал шыныменде ерекше сиқырға ие және өзіне тартады. Ол сюжетпен байланысып Ұмай тәңірінің ешқайда кетпей, оның қос қасиетімен бірге арамызда өмір сүріп жатқандығын көрсетеді.

Алдыңғы Ұмайлармен салыстырғандай А.Әбілқайыр бейнелеген Ұмай мүлдем басқаша сипат алады. Ақмарал Дина Буксикова секілді Ұмай келбетіне ғана акцент береді. Яғни, тек бас формасын ғана бейнелейді. Дегенмен Ақмарал бейнелеген Ұмайдың көзі жоқ, алтын түсті бетперде киген секілді әсер қалдырады.

Қазақстандық басқа да жас суретшілер сияқты Ақмарал да ең алдымен адамды, нақтырақ, әйел болмысын танып-білуге, оның қазіргі өмірдегі орнын түсінуге, салт-дәстүрмен, тарихмен байланыстыруға ұмтылады. Суретші қарапайым адамдық сезімге, рухани ізденіске, тұлғаның қалыптасуына көп көңіл бөледі. Осы ізденіс барысында әйел образын түрлі образдарда интерпретацияға ұшыратады. Ол үшін әйел – Ұмайдың әртүрлі бейнесі. Ақмарал Әбілқайыр шығармашылығында бесікке иіліп тұрған әйелдер, бас киімі тұтас ғарышқа айналған апаның портреті секілді тұрмыстық дәстүрлі көріністер бар. Сондай-ақ заманауи аллегориялық картиналарда кездеседі.

Заманауи суретші әйелдер шығармашылықтарында әйел образдарын бейнелеуде заманауи мифологизацияланудан бөлек трансформациялап жатты. Әйел образдарын трансформациялау Жамиля Тәкен шығармашылығында ерекше көрініс табады. Суретші негізгі кейіпкері ретінде әйелдердің бейнелеуіне байланысты болар, қоғамда орын алған жағдайларды әйел образында бейнелеуге ұмтылады.

Жәмиля Тәкен де өз шығармашылығында әйел образдарын әртүрлі ракурстан қарастырып бейнелеуге тырысады. Нәтижесінде суретші әйел образдарын белгілі бір аңыз әңгімелердің мазмұнына бағынышты етпей, бүкіл жаратылыс әлемінің өзінде аллегориялық сипатта қарастырады. Әйел образдарының аллегориялық көріністеріне байланысты жазылған туындылар ретінде суретші шығармашылығындағы 2020 жылы бейнеленген «Айсұлу» және «Күнсұлу» жұмыстарын тілге тиек етіп өтуге болады. Екі туындыда композицияның орталығында орналасқан сұлу әйел бейнесі негізгі кейіпкер қызметін атқарады. Дегенмен, ол екі туындыда екі түрлі сипат алып, екі түрлі суреттелген.

«Айсұлу» (4-сурет) туындысында үстіне мөлдір шәлі жамылған, басында айдың пішініндегі бас киімі бар, тау арасындағы жазықтықта отырған қыз бейнеленген. Венералар секілді тұрақты әйел пішінін жасауда суретші идеалдылыққа көп үнілген сықылды. Оң

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қолын алдына созып, алақанында түндігінен түтіні шыққан киіз үй ұстаған қыз жайлылықты меңзейді. Айлы түн болып жамылып, ауыл тұрғындарын тәтті ұйқыға еліте жатқызуы Жамиля Тәкен бейнелеген «Айсұлу» бейнесінің негізгі функциясы іспетті.

Шоқан Уәлихановтың қазақтағы Айға тағзым ету ғұрпы туралы жазып қалдырғанына үңілсек, мынандай деректерді кездестіруге болады: «Қазахи говорят, что на луна есть старуха (вероятно, вследствие округленности и пятен, которые кажутся частями лица). Казахи не смотрят долго на луну, боясь, чтобы старуха не сосчитала ресниц, если это случится, то человек должен умереть» [3]. Келтірілген мәліметтен «Айда кемпір бар» деген түсінікті ұғынуға болады. Дегенмен, суретші шығармашылығын жазу барысында айдың прототипіне үңіле отырып, керісінше жас әрі сұлу қыздың образында бейнелейді.

«Айсұлу» туындысы ай мен сұлуды өзара байланыстырып, жайлылықты, тыныштықты бейнелесе, «Күнсұлу» туындысы күн мен сұлуды байланыстыра отырып, құнарлылықты, молшылықты, кеңшілікті көрсетеді.

Кенеп бетінде майлы бояумен жазылған «Күнсұлу» (5-сурет) туындысында басына күн пішіндес бас киім киген нәзік жанды ару бейнеленген. Үстіне киген көйлегі жалындаған күн түстес сары реңке боялған. Жанарын төменге тастай суреттелген сұлу қыз қолына оюланған желпуіш ұстаған. Кейіпкердің артқы планында жазық дала, алқапты жер және ағаштар жазылған. Жалпы егістік жердегі егіндер, негізгі жаратылыс иелері күн көзінен нәр алу арқылы өсіп-жетіледі. Суретші осы тұрғыда Күнсұлудың артқы планында ағаштарды, алқапты бейнелеу арқылы молшылық пен құнарлылықты көрсеткісі келген сынды.

Әйел затының тәнімен қоса жанының да сұлулығы, табиғат пен жаратылыстың қыр сырын ашатын тылсым болмысы ай мен күннің бейнесінде «Айсұлу» және «Күнсұлу» атты кенептерінде шешім тапса, оның қарама қарсы мағынадағы зұлымдықты тұспалдайтын бет бейнесі «Қонақ» (6-сурет) атты туындысында көрініс тапқан. Бүгінгі заман қоғамында өшпес ізін қалдырған, әрбіріміздің тағдырымыздан жайсыз орын алған қонақ тәжтажалдық (коронавирус) бейнесін басына тәж киген, шарап ұстағап жалғыздықты жаны мен қоса ғаламға серік етуге тырысқан дастархан басында отырған суық жүзді әйелдің бейнесінен көреміз.

2020 жылы індеттің белең алып тұрған уақытында жазылған «Қонақ» туындысында қалқыл жүзді әйел адам бейнеленген. Ол үстіне жасыл түсті көйлек. Жанындағы шарап бөтелкесі мен стақаны қан түстес шарапқа толы. Сонымен қатар, үстелдің үстінде бетперде суреттелген. Композиция тұтастай келе, бір короновирустық инфекцияның жалпы сипаттамасын көрсетіп тұр. Бұл тіпті түстік шешімдерінде де көрініс табады. Бұл тұста суретші короновирус пішінін әйел образында трансформациялап отыр.

Әдетте көркем шығармашылықта әйел образы муза ретінде белгілі және көбінде ер адамдардың шығармашылығында кең тараған. Ал суретші әйелдер шығармашылығында әйел образы әртүрлі мазмұнда талқыланады. Зерттеу барысында әйел бейнесі нәзік жандылардың шығармашылығында тіршіліктің, өмірдің бастауы, көбеюдің ұрпақ жалғастығының символы ретінде қарастырылды. Көбінде ол осы функцияны атқаратын мифологиядан кең тараған кейіпкер Ұмай бейнесімен ассоциациялады.

Біз өмір сүріп жатқан қоғам – ХХІ ғасыр философиялық ойлар мен ғылыми жаңалықтар қатарласып жүретін заман. Бұл кескіндеме өнерінің тақырыбына, композициялық құрылымына, түстік шешімдеріне әсерін тигізбей қоймады. Суретшілердің кенептеріндегі композициялық құрылымы шынайылықтан ауытқып отырды. Сюжеттер ғана емес, қылқалам шеберлерінің ұлттық мінез-құлқы, менталитеті, суретшіні қоршаған ортаны түсінуі, бейнелеу тәсілдері ұлттық сезімнің қайталанбас лебінің жанасып тұруына ықпал етті. Сонымен қоса, кескіндеме өнері өзінің жазу мәнері, әлеуметтік қызметі тұрғысынан

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

алғанда Батыстан әкелінген өнердің жаңа болса да, оның бүкіл даму жолы қазақ өнерінің қуатты дінгегінің жаңа көгерген бұлағы тәрізді үйлесе дамуға толы.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Кондыбай С. Казахская мифология. Краткий словарь. – Алматы: изд «Нурлы Алем», 2005. –272с.
2. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. Екінші кітап. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2004. – 516б.
3. Қазақстан кескіндемесі. Живопись Казахстана. Painting of Kazakhstan. Фотоальбом/кұраст I том. Титенев В. – Алматы: Тау-Қайнар, 2016. 416стр.
4. Каирбеков Б. Мир кочевья. Мифы Великой степи. Казахский этикет. – Астана: Казахский научно-исследовательский институт культуры, 2014. –256с.
5. Современное искусство Казахстана: проблемы и поиски/Сост. КабдиеваС., ЯрухамедоваИ. –Алматы: Фонд Сорос, 2002. – 248с.

Иллюстрациялар тізімі

1-сурет. А.Кәрібай.
«Ұмай» картинасы
К, м.б. 180x130. 2021ж

2-сурет. Д.Буксикова
«Ұмай көктем» және «Ұмай қыс»
картинасы
К, м.б. 2018ж

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3-сурет. А.Әбілқайыр
 «Ұмайдың бейнесі» сериясы
 К, м.б, саз. 2015ж

4-сурет. Ж.Тәкен
 «Айсұлу» картинасы
 К, м.б. 90x90. 2018ж

5-сурет. Ж.Тәкен
 «Күнсұлу» картинасы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

6-сурет. Ж.Тәкен
«Қонақ» картинасы
К, акрил. 90x70. 2020ж

ЖАҒАНДЫҚ МӘДЕНИЕТПЕН ДӘСТҮРШІЛ МӘДЕНИЕТТІҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

Кудерина А. Н.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ аға оқытушысы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Abstract

This article deals with the trends of the global culture of novelty in the Kazakh society and continuity in the transfer of the rich cultural heritage of the Kazakh society to future generations in one cultural space.

Қазақстанның бай мәдени-тарихи мұрасы, ұлт мәдениетін дамытудың сарқылмас ресурстары болып табылады. Бүгінгі таңда мәдениет пен мәдени әлеуетті дамыту, әлемнің көптеген халықтары мен мемлекеттерінің маңызды әрі басымдық жолдарының бірі болып табылады. Әрбір дамушы мемлекеттің жетістікке жетудің ең маңызды критерийлерінің біріне мәдениеттің даму деңгейі жатады, мәдени институттардың тиімді жұмыс істейтін инфрақұрылымының болуы, ұлттық және әлемдік мәдени мұраны сақтаумен байытуды қамтамасыз ететін прогрессивті механизмдердің болуы, құндылықтарды тарату мен тұтыну жолдары, тұлғаның өзін-өзі рухани-шығармашылық деңгейде жетілдіру әр өркениетті елдің басты ұстанымы болып табылады. Бүгінгі күні мәдениет саласындағы жетістіктер, тек ведомстволардың жұмысымен, мәдени мекемелері, статистиканың сандық көрсеткіштері және танымал есімдердің болуымен өлшенбейді. Кез-келген мемлекеттің мәдениетінің даму деңгейін, сол мемлекеттің мүшелерінің адамгершілік категориялары мен сапалық сипаттамаларымен анықтайды. Мәдениеттің деңгейін, қоғамның үйренген әдеп пен моральдық құндылықтарымен және сол құндылықтарды құруға қатысқан адаммен де анықтайды. Мәдени құндылықтарды қалыптастыратын, рухани іргетасының бірі, адамзаттың өмір сүру ережесі, заңнамасы, қоғамда реттеуші функцияны орындайтын салт-дәстүрді айтуға болады. Кезекте Еліміздің мәдени жетістіктерінің деңгейін көрсететін және көтеретін,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

функционалды жағынан маңызды рөлді орындайтын мәселелерге көңілді аударсақ, мысалға: Қазақстан мемлекетінің мәдени тарихи бай мұрасы, отандық өнер туындыларында, соның ішінде; балаларға арналған анимациялық мультфильмдерінде, сапалы тарихи кинофильмдерде, әдебитетте, ғылыми-танымдық документалды фильмдерде, театр, музей, туризмде көрініс таппай жатқанын байқаймыз. Мәдени мұра мәселесі он жыл бұрын актуалды мәселе етін, бүгінде оның актуалдылығы түскен жоқ. Он жылдың төңірегінде уақыт өтседе, сол уақытта көтерілген сұрақтар, яғни бұқаралық ақпарат құралдары есептелетін сфераларда төл мәдениетімізді дәріптейтін насихаттау жұмыстары әліде толықтыруларды талап етеді. Сонымен қатар ұлттық рухани құндылықтар мен бағдарларды бейнелейтін заманауи өнер туындыларының аздығы байқалып; заманауи әдеби шығармалар, анимация, бейнелеу өнері, кино және театр, музей және тб. салалардың бүгінгі күйі алаңдатады. Отандық тәлім тәрбие беретін телебағдарламалардың аздығы, ұлттық салт-дәстүрді дәріптейтін жобалардың рейтингісінің төмендігі, ұлттық мәдениетімізді дәріптейтін қазақ тіліндегі мультфильмдердің тапшылығы, ұлттық каллоритті тасмалдайтын қолөнердің даму қарқыны бүгінде көңілімізден шықпайтыны рас. Осы атап өткен сфералар, кез келген мемлекеттің басты мәдени шығармашылық образдары, бүгінгі күнде бұл сфералар мәдениетті тасмалдайтын және таратын ең басты құралдар емес па? Әлемдік мәдениеттің тәжірибесіне жүгінсек, ағылшын тілінің статусы, жапон мәдениетінің құндылықтары, корей поп музыкасы және тб., кең етек жайюына яғни әлемдік деңгейге өтуіне үлкен көмек еткен жоғарыда атап кеткен сфералар.

XXI ғасырда әлеммен бірге, қатар аяқ басу үшін бізге жоғарыда атап кеткен сфералардың, яғни кино және медиа, әдебиет және өнер, театр мен музей қызметін ілгері дамыту қажет. Әсіресе, нүктесін басып атап кететін жері, бүгінгі күнде ұлттық рухани құндылықтарды әлеуметтік желілер, интернет ресурстары арқылы әлемге танытатын, заманауи саланың бірі, өнер саласы екенін естен шығармауымыз қажет. Мәдениетіміздің ұлттық құндылықтардың рейтингісін көтеретін элементарлы өз елімізде шығаратын ұлттық сувенирлердің, ұлттық нақыштағы ойыншықтардың, салт-дәстүрді дәріптейтін телебағдарламалардың, дәстүрлі этникалық ерекшелігімізді көрсететін ұлттық киімдердің стилінің өзгеруі және оның жоқтығы алаңдататын мәселе. Жаһандану заманында әлемдік мәдениетке айналу менің ойымша өте оңай, ең бастысы әлемдік мәдениет деңгейіне жеткен мемлекеттердің тәжірибесіне үңілсек, нені байқауға болады? Батыстық Еуропа немесе Шығыстық мұсылман мемлекеттеріне өз мәдениетінен қымбат, өз мәдениетінен қызық, әрі құндылығы жоғары мәдениет жоқ! Оларға өздерінің төл мәдениетінен жоғары әрі жетілген мәдениет жоқ, соның нәтижесі «Еуроцентристік көзқарастың» қалыптасуы, туризмнің Шығысқа арабия елдеріне ығысуы дәлел. Жаһандық прогресстен бас тарту мүмкін емес, дамушы мемлекет үшін жаһанданудан бас тарту абсурд, сол себепті жаһандық үдерістен өзімізге тиімді жақтарын алып, үйреніп, жаһанданудың құралдары мен тәсілдерін пайдаланып, ілгері даму басты ұстанымыз болуы тиіс.

Мәдениет адамзат тарихының өнімі болып табылады, онда халық тәжірибесінің жетістіктері бекітіліп, беріледі. Ол материалдық және рухани еңбек өнімдерінде, әлеуметтік нормалар жүйесінде жүзеге асырылады. Қоғам дамуының әр кезеңінде мәдениет күрделі құрылымды және көп қырлы құбылыс екенін білеміз. Ол адамның маңызды күштерін қалыптастырудың, көрсетудің және материалданудың барлық салаларын қамтиды. Сондықтан "мәдениет-адамның, оның рухани әлемінің дамуының сапалық сипаттамасы" [1. 4б.] Белгілі француз ғалымы К. Леви-Стросс мәдениеттің қоғамдық өмір нормаларымен ажырамас байланысы фактісін былай білдірді: "Мәдениет ережелерден басталады ..."демекші, әлемдік прогресстің күші жетпеген, мыңдаған ғасырлар бойы қалыптасып,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

атадан балаға өзгеріссіз беріліп келе жатқан ережелер жиынтығы, өмір сүру моделі болып сінген, құндылық ол – салт-дәстүр.

Дәстүр мәдениеттің бастапқы құрылымдық ірге тасы, негізгі өзегі, өмір сүру заңнамасы, десек асыра сілтегендік болмайды. Жер бетінде бүгінгі күнге дейін өмір сүріп, мәдениеті сақталған, әр-түрлі ұлт өкілдерін ерекшелендіретіні ол – тілі, ділі, діні, наным-сенімдері, рәсімдері, әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері және т.б. Ұлттық ерекшелікті сақтау не үшін қажет десек? бұл адамдардың әлемді, қоршаған ортаны, адамзатты танып білудегі қызығушылықты арттырып, өмірін мән мен мағынаға толтыру үшін қажет деп ойлаймын. Егер жер бетіндегі мәдениеттердің ұлттық мәдени мұрасы болмаса, өмір сүрудің еш қызығы болмайтын тәрізді. Әрине ұлт бар жерде оның мәдениетін қалыптастыратын салт-дәстүр орын алады, ал олар тек қоғам бар жерде ғана қалыптасады. «Ұлт тарихи –мәдени фактор болғандықтан кез-келген мәдениеттің негізін құрайды» [2. 56,]. Мәдениет ол – тек қана керемет өнер шығармалары ғана емес, сонымен қатар ол қоғамның рухани өмірі, өнер мен ғылымның дамуы, тәлім - тәрбиесі, жеке тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін өмір сүру ережесі, яғни салт-дәстүрі. Әр-бір салт-дәстүр, негізінде белгілі бір топтың өмірінің көрсеткіші, ал бұл көрсеткіштің пайда болуы қоршаған ортаның шынайылығын рухани және эмпирикалық түрде танып білуіне байланысты. Басқа сөзбен айтқанда әдеп-ғұрып пен салт-дәстүр ол – халық өмірінің теңізіндегі, өмірлік шынайылықты тәжірбиелік және рухани тұрғыда танудың қорытындысы ретінде ғасырлар бойы жинақтаған інжу маржан. Қандай да бір салт-дәстүрдің түбірін зерттей келгенде, біз мынандай қорытындыға келеміз, яғни толық зерттелмегендік пен ескіліктің түбінде тірі ақыл-ойға жүгінген өнім бар. Қандай да бір халықтың әдеп-ғұрыпы мен салт-дәстүрі, бұл жер бетінде өмір сүретін адамзаттың үлкен жанұясына кірудегі «жолдамасы». Әр-бір этнос өзінің тіршілігімен оны байытып жетілдіреді. «Мәдениет жүйесінде артық ештеңе жоқ, бәрі бір бірімен функционалды байланысты» [3. 19 б.]. Дәстүр (латынша -жалғастыру) тарихи қалыптасқан қоғамға ұрпақтан-ұрпаққа беріліп және белгілі уақыт аралығында сақталып отыратын адамзат тәжірбиесінің жалғастығы мен жиынтығы, ал мәдени мұрасы ретінде мыналарды жіктесе болады: әдет-ғұрыптар, ырымдар, жүріс-тұрысы мен тәртіптері, үрдістер, жөн-жоралғылар, мейрамдар және т.б. Негізі адамзат қажеттілігін өтейтін барлық құндылықтар-материалдық, әлеуметтік және рухани құндылықтар-дәстүрді құрайды. С.А. Артюнов Халықтар мен мәдениеттер атты еңбегінде «Салт-дәстүр–тіл мен мәдениет бастауларының анасы» деп дәстүрдің терең мағынасын бір ауыз сөзбен тамаша жеткізген. Дәстүр бұл ұрпақтан ұрпаққа ұзақ уақыт бойы белгілі бір қоғамдастықта сақталатын әлеуметтік және мәдени мұраның элементтері. Дәстүр – бұл заңды қағидалар мен реттелетін, қоғамдық көзқарас күші мен қолданатын, қазіргі ұрпаққа берілген таптың, қоғамның және идеологиялық (саяси, өнегелік діни, эстетикалық) қатынастық өмірінде қалыптасқан тәсілдерді беру формалары яғни мәдениет тарихы. Мәдениет тарихы дегеніміз ол жалпы әлеумет тарихы деген сөз. [4. 19 б.]

Мақаламның басында айтып кеткенімдей, қазақ елінің сарқылмас мәдени мұрасы ол – дәстүрі, адамның әр-бір іс-әрекетін дәстүр қадағалап отырмайды, ол әр-бір іс-әрекетті рухани тұрғыдан шешуге тырысады. Әрине бұл әрекеттердің бәрі қоғамдық өмір мен жеке өмірдің тәртібін түзейді. Осыдан біз мынандай мәселені байқаймыз, яғни дәстүр бүткіл әлеуметтік жүйелерді қамтыған және қоғамдық іс-әрекеттерде өз қызметін атқарып, әр қазақ атты адамның қандай да бір әрекетіне түсініктеме берері хақ. Осыдан алар түйіндіміз, дәстүр жалғасын тауып, нығайту арқылы әр түрлі әлеуметтік тәжірбені қолдап сонымен қатар ұрпақтар арасындағы рухани байланысты айқындайды. Дәстүр ол адамның материалдық және рухани қажеттіліктерін өтеуге негізделіп, сол себепті ол заман талаптарына сай өзгеріске түсіп жаңартылып отырады. Жаңашылдық пен дәстүршілдік арақатынасы кез-келген халықтың әлеуметтік-мәдени динамикасында, әртүрлі қоғамдарда күрделі және

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қайшылықты мәселелердің бірі болып табылады. Негізі жаңашылдыққа қарсылық көрсетіп, оны теріске шығарып, ескі тәртіппен өмір сүруге болады, немесе жаңашылдыққа бейімделе отырып ескіні жоққа шығарып та өмір сүруге болады, бірақ ондай қадам прогреске емес, регреске әкеледі. Дәстүрдің екі әлеуметтік қызметі бар: қазіргі қоғамдағы нығайған қатынастардың тұрақтылығын сақтайтын құралы ретінде және де осы қатынастардың жаңа ұрпақ өмірінде орнын табуға ықпалын тигізеді. Дәстүрдің осы қызметтерінің жүзеге асу жолдары: дәстүр адамның рухани әлемі мен тығыз байланысты, тұрақтандыру ролін атқарып, қоғамдық қатынастарда рухани әрекетшілдікті талап етеді.

Бүгінгі күнде «діни дәстүршілдік» үрдістің кеңінен таралғанын байқаймыз, әсіресе ислам дәстүршілдерін заманның өзгеріп бұрынғы өмір салты мен дәстүрлі құндылықтар жүйесі бұзыла бастаған өтпелі қоғамдарда көрініс табатын тенденция деп өзін танытуда. Дәстүршілдер жаңашылдықтарды қабылдамай, өтіп кеткен қоғамдық құрылыстарды пір тұтып, оны қайтадан қалпына келтіруге ұмтылады [5. 277 б]. Діни дәстүршілдер типіне қоғамдық жағдайының тұрақсыздығын өзінің ұлттық дәстүрін күшейткісі келетін аз ұлт өкілдері жатады. Діни дәстүршілдік пен халықтың яғни этникалық дәстүршілдік айырмашылығы бар. Халықтық дәстүршілдік ол белгілі мәдениет өкілдерінің ерекше мінез құлқы мен өмір сүру заңдылығын, ережесін білдіретін құбылыс. Салт-дәстүрдің мәні мен әлеуметтік маңызы оның қоғам өміріндегі атқаратын қызметтері өте зор: сараптаушы, әлеуметтік, коммуникативтік, идеялық – тәрбиелік және т.б. Дәстүр мен әдет-ғұрыптардың құрылымына саяси, адамгершілік, эстетикалық, діни, ережелер, нормалар мен принциптер, тұлғаның рухани қасиеттері, көзқарасы, сезімі, қажеттілігі мен идеалдары кіреді. Бұл жағдайда қоғамда дәстүршілдік, архаистік, жаңашылдық, батысшылдық және т.б. тенденциялар пайда болады. Т.Х.Ғабитовтың айтуынша: дәстүр арқылы индивидуумдардың белгілі бір ұжымы мұрагерлік бойынша өзін-өзі дамыту және өмір сүру үшін қажетті білімді береді. Яғни, бұл терминді ұжымдық коммуникацияның белгілі бір тетігі ретінде түсіндіруге болады.

Бірақ кез келген дәстүр өзінің консерватизміне және орнында нық тұрғанына қарамастан, әлсірей бастайды. Қоғамның даму процесінде дәстүр қосымша күштермен толықтырылып (идеология, құқық, дін, саясат және руханилықтың басқа түрлері), мәдениеттің нығайуына себепші болып, төл мәдениетіміздің сақталуына зор үлесін қосатыны хақ. Мәдениеттің диалектикалық түрде дамитын процесстердің тұрақшыл және дамушы жақтары бар. Қазіргі жаһандану кезеңінде, орын алып жатқан жаңашылдық дәстүрге сай формаларға бейімделмегендіктен қоғамда мәңгүрттену немесе маргиналдану үрдісінің етек жайғанын байқаймыз. Сол себепті қазақ қоғамын рухани дағдарыстан сақтап қалар, ұлттық мәдениетке деген немқұрайлықтан алып шығатын жол, ол мәдени кодымызды сақтап әрі дәріптеуден басталады.

Ұлттық мәдениеттің тұрақты жағы - ол тарихтағы адамзат тәжірибесінің жинақталып ұрпаққа таралуы болып табылады. Дәстүршіл қоғамда адам жаңа мәдениетті қабылдай отырып, дәстүрдің шеңберінен шықпай халқының мәдени бай мұрасын піріндей қастерлеп, мәдениеттің басқа сфераларындағы прогрессивті жаңашылдықты бірге ұштастыра алуы тиіс. Мысалаға Жапон мәдениетінің ерекшелігін айтар болсам, ол ең прогрессивті өркениеттердің бірі, ғылыми техникалық жетістіктерімен қатар ұлттық мәдени мұрасы да тең дамып жалғасын тауып келеді. Халықтық салт-дәстүрі культтық деңгейге жеткен, тек өз ұлтты үшін ғана емес, өзге ұлттарға қызығушылықты оятқан Жапон мәдениетін, барі қастерлеп тануға асық. Жапон мәдениетінде дәстүр шығармашылықтың үстінен қарайды. Қандай да жаһандық жаңашылдықты дәстүр шеңберінен шығармайды. Ал шығармашылықтың бастауы, адам өзін мәдениеттің субъектісі ретінде қалыптастырғаннан кейін пайда болады. Осындай тұрақты мәдени дәстүр адамзат ұжымдарының рухани тіршілік етуіне қажет құнылықтардың бірі

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

екені сөзсіз. Көзіміздің жеткені, адамзат дәстүршілдіктен бас тарта алмайды, себебі дәстүр мәдени бірегейліктің кепілі болып есептеледі. Кез келген мәдениет дәстүрсіз өмір сүрмейді. Сонымен қатар, бүгінгі қоғамның заманауи талаптарына сай, мәдени досуг, яғни көңіл көтеру контеттерін, әлеуметтік желілер, интернет ресурстарын, кино және медиа сферасын, әдебиет және өнер, театр мен музей мәдени кеңістіктерін заманауи талапқа сай, жоғарғы деңгейде жетілдіріп, қазақ әлеуетін дамыту біздің басты назарымызда болуы тиіс. Бұқаралық ақпарат құралдары бұқаралық сананы қалыптастыратыны барімізге мәлім, мақсат, ақпарат құралдары арқылы, кино және анимация арқылы, ұлттық мәдени мұраны, салт-дәстүрімізді, әдет-ғұрыптарымызды тынымсыз насихаттау қажет. Егер мемлекеттік деңгейде жүйелі түрде, саяси бағдарға айналса, көп күттірмей, еліміз үлкен рухани табыстарға жетері ақиқат. Қазақстан мемлекетінің зайырлы саясатының басты ұстанымы дәстүрлі мәдениетімізді сақтау әрі дәріптеу. Бүгінгі күнде дәстүрді қайта жаңғырту және оны жаңарту өзекті мәселелердің бірі болып отыр, және бұл мәселе өз актуалдылығын жоғалтпайды. Біздің басты міндетіміз ұлттық дәстүрді заман талабына қарамастан сақтай отырып, жаңашылдықты дәстүрге қарай бейімдеп, модернизацияны ұлттық мәдениетке қауіпсіз жол мен жүзеге асыру қажет. Негізінде мәдени жаңашылдықты қадағалап, бұқаралық медиа кеңістікте, яғни әлеуметтік желілер; фейсбук, инстаграм, тик ток, вконтакте платформаларында халық назарына, мәдени бай мұрамызды үлгі өнеге тұрғысынан насихаттап отырсақ, кеңінен талқыға салып, таратып, сараласақ, ортамызды түзетер едік. Егер біз осы принцип пен бастан ұстанып дамыған болсақ, мүмкін бізде осындай көкейкесті мәселелер азаятын ба еді. Салт-дәстүр ол тек мәдени мұра болып қана қоймай, өмір сүру моделі болуы керек. Орысша айтқанда: «Традиции и обычаи это не только культурное достояние, это образ жизни Народа!»

Қолданған әдебиеттер тізімі:

1. Габитов Т.Х. Культура и этнокультура. Алматы – 2014.
2. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М.: Наука, 1983.
3. Заковоротная М.В. Культурная антропология: история и современные проблемы. Ростов на Дону 2009.
4. Каган, М. С. Введение в историю мировой культуры: в 2 кн. / М. С. Каган. –Санкт-Петербург : Петрополис, 2003. – Т. 1. – 383 с.; Т. 2. – 320 с.
- 5.Артюнов С.А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие.-М.: Наука, 1989
6. Карабаева А.Г., Исмагамбетова З.Н. КазНУ имени аль-Фараби. Современные проблемы развития цивилизации и культуры. Том 63 № 1 (2018): Вестник КазНУ Серия "Философия, культурология, политология"

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДИЗАЙННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК–МӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ

Қалымбетова Ж. С
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰОА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – п. э. к. Кусимисов Е. Т.

Abstract

The article discusses the possibilities of various directions, tools of Environmental Design and its socio-cultural role in solving environmental problems of society's consumption, currently it has become global, affects all spheres of life. The

influence of generally accepted socio-cultural processes and the subject-spatial environment is analyzed, options for solving the problem in the context of the rational use of natural resources are studied. Design as a project activity meets the pressing problems of our time: economic, political, socio-cultural, including the search for ways to solve the problem of interaction between society and nature. At the same time, highlighting the environmental aspects of design, considering it not only as an aesthetic activity, but also as an integral part of the production process, considering the possibilities of integration, the cultural model of Environmental Design focuses on the processes of production of human goods, the rationality of the design solution. The article also notes that the formation of environmental competence and the study of the basics of Environmental Design in the education system will allow future specialists to form valuable ideas about the interaction of the environment and humanity. The main components of the formation of the environmental competence of the future designer are: psychological and pedagogical training, technological training, targeted organization, planning and support.

Кіріспе. Ғылыми-техникалық прогресс және ақпараттық технологиялардың дамуы 20 ғасырдың екінші жартысында адамзатты "ақпараттық" қоғамның жоғары деңгейіне көтерді. Дамыған елдердің экономикасы ғылымды қажет ететін және ақпараттық технологияларға негізделі бастады, бұл ретте ресурс үнемдейтін технологияларға көбірек көңіл бөлінуде. Алайда, әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерден басқа, жағымсыз құбылыстар - ыдырамайтын және қайта өңделмейтін материалдарды, жаппай тұтыну қоғамы қалдыратын коқыс тауларын - ойлап табу болды. Адамзат заттардың айналымы бар және әр зат үшін оларды өңдейтін басқа заттар мен организмдер бар табиғи процестерді, табиғи ортаның механизмдерін бұзды. Экологиялық мәселелер айқын бола бастады және ластануға қарсы құқықтық және әкімшілік шаралар, сондай-ақ жаңа табиғи емес материалдар мен технологияларды, қайта өңдеу және қайта пайдалану мүмкіндіктерін зерттеу арқылы шешілетін болды. Жалпы, постиндустриалдық қоғамда құндылықтарды қайта бағалау маңызды рөл болып саналды, оның дамуының басты мақсаты экономикалық өсу емес, әлеуметтік және гуманитарлық мәселелерді шешу [1]. Кейінірек антропоцентризм, адам жасаған әлемді ізгілендіру қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің эоцентристік тәсілімен алмастырыла бастады. Адамның табиғатпен қарым-қатынас жүйесінде адам оның органикалық бөлігіне айналады, адам мен ол өмір сүретін ортаның үйлесімді өмір сүруі қазіргі заманның дереу шешілуін талап ететін негізгі мәселелердің біріне айналады. Адамзаттың өндірістік қызметінің қоршаған ортаға зиянды әсері қоғамның адам әрекеті мен табиғи тіршілік ету ортасының экологиялық деградациясы арасындағы себеп-салдарлық байланысты түсінуіне түрткі болады. Шектеу шаралары толықтырыла бастап, адам мен табиғи ортаның қатар өмір сүруін ұйымдастырудың басқа формалары, яғни басымдық - табиғатты қорғау мәселесінің шешімдері, өнімдерді қоршаған ортаға органикалық енгізу идеясы - яғни өндірістің жобалық мәдениетіндегі экологиялық тәсіл алға шығады.

Экологиялық дизайнды әлеуеттік-мәдени тұғырлау. Қазіргі уақытта, күнделікті жобалық тәжірибеде және ғылыми әдебиеттерде, "экодизайн" ұғымы кеңінен қолданылады, оның проблемалары өндіріс пен ғылыми білімнің әртүрлі салаларымен – өнеркәсіптік дизайн, сәулет пен қолданбалы өнерден бастап тығыз байланысты педагогика, психология, философия, әлеуметтану және медицина саласындағы заманауи зерттеулермен - аяқталады. Осылайша, қазіргі дизайндағы экологиялық бағыт туралы айтатын болсақ, оны адам қызметінің барлық материалдық салаларын қамтитын мәселелерді шешу тәсілі ретінде қарастыруға болады. Дизайн адамның алдында тұрған жеке және жаһандық сын-қатерлерге

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

жауап береді, бірақ мәселе туындаған кезде ғана оны жобада шешу жолдарын іздеу басталады. Экологиялық проблемалар айқын және жан-жақты, сондықтан экологиялық мәселелерді шешуге жүйелі "жобалық" тәсіл қажет.

Экологиялық дизайнды заманауи мәдениеттің біртұтас құбылысы ретінде қарастыру үшін зерттеу материалдарының гуманитарлық мәселелерін, экологиялық дизайн құбылысын тарихи ретроспективадағы жобалау практикасының басқа салаларымен салыстыруды, оның құрылымын, қарым-қатынасын және құбылыстың құрамдас бөліктерінің басқа салаларымен байланысын анықтауды қамтитын мәдени талдау әдістеріне жүгінген жөн, яғни қоршаған ортаның тұжырымдамалық сипаттамалары мен ішкі қайшылықтарын бөліп көрсету - дизайн, оның даму тенденциялары мен заңдылықтарын талдау. Әр түрлі гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарында, дизайнда және көркемдік қызметте болатын экологиялық проблемалары бар жобалық тәжірибелер, экологиялық мәдениет және оны қалыптастыру мәселелері туралы білімді жүйелеу және синтездеу, сонымен қатар зерттеулерге мәдени көзқарастың қажеттілігін тудырады [2].

Экологиялық аспектілер жобалық қызметтің барлық салаларында көрінеді. Мысалы, архитектурада, ғимаратты табиғи ландшафтқа бейімдейтін, адамдар үшін ең қолайлы жағдай жасайтын материалдар туралы сөз болғанда; өнеркәсіптік дизайнда қайталама шикізаттан өнім өндіру немесе энергия шығынын азайту жөніндегі бағдарламаларды қарастыру кезінде және т. б. сәулетшілер мен дизайнерлер адам экологиясы және қолданбалы экология (коммуналдық экология, елді мекендер экологиясы) саласындағы зерттеулердің нәтижелерін ескеруі тиіс [3].

Экологиялық психология тұрғысынан адамның қоршаған ортамен өзара әрекеттесу функцияларын келесідей бөліктермен ескеру қажет:

- *Психофизиологиялық (стрессті жеңілдету, жүйке жүйесінің жұмысын қалыпқа келтіру);*
- *Психотерапиялық (тұлғааралық қатынастарды үйлестіру);*
- *Бірінші оңалту (психологиялық және әлеуметтік оңалту);*
- *Эстетикалық (эстетикалық қажеттіліктерді қанағаттандыру және жеке даму);*
- *Когнитивтік (когнитивтік қажеттіліктерді қанағаттандыру, интеллектуалдық дамуға ықпал ету);*
- *Өзін-өзі жүзеге асыру (адамның ең жоғары қажеттілігі);* [4]

Тұрақты даму экологиялық, экономикалық және әлеуметтік аспектілерден басқа көптеген аспектілерді қамтиды: саяси, құқықтық, Халықаралық, ақпараттық, технологиялық, білім беру. Осы әртүрлі көзқарастарды үйлестіру және оларды тұрақты дамуға қол жеткізудің құралы болып табылатын нақты іс-әрекеттердің тіліне аудару қиын міндет болып табылады, өйткені тұрақты дамудың барлық үш элементі теңдестірілген түрде қарастырылуы керек. Тұрақтылық негізінен дуалистік сипатта болады, бұл біздің дизайн процестерін бағалауымызбен таң қалдырады. Адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру антропоцентризмнің мақсатын анықтайды және тұрақты даму тұжырымдамасының талаптарын ескере отырып, осы мақсатқа жету құралдары эоцентристік болуы керек деп ескеріледі [5]. Бұл жалпы мәдениеттің екі факторлық детерминациясын көрсетеді. Бір жағынан, ол материалдық және рухани құндылықтарға, екінші жағынан, жалпы адамзаттық құндылықтарға негізделген қоршаған орта мен табиғи ресурстарды сақтайды. Тұрақты дамудың дуализмі оның барлық компоненттеріне сипаттама беретін процесс ретінде қаралады.

Мәдениеттегі заттық орта барған сайын қысқа өмір сүреді, сән кейбір заттарды басқалармен үнемі ауыстыру қажеттілігін анықтайды. Жарнама тұрақты сұранысты сақтауға көмектеседі және заттардың моральдық ескіруіне, өнімді қысқа мерзімді пайдалануға ықпал

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

етеді. Оның көптеген тасымалдаушыларының көмегімен ақпараттық әсер етуі, адамдарды қанағаттанбауға және тіпті ақаулы сезінуге, жаңа формалар мен бейнелерді іздеуге мәжбүр етеді. Адамдардың өміріне үйлесімділік пен тәртіп әкелетін Дизайн, өндіріс пен тұтыну процестеріндегі теңгерімсіздікті, тұтыну психологиясының үйлесімсіздігін, өнімнің нақты және нарықтық құны арасындағы негізсіз сәйкессіздікті тудыратын фактор мен құралға айналды [6].

Экологиялық дизайнның интегративтік мәдени моделінде келесі үш жетекші компонент ерекшеленеді:

- *Дуниетанымдық, аксиологиялық, философиялық-этикалық, онтологиялық, семантикалық, тарихи-генетикалық, мотивациялық-мақсатты, психологиялық, социологиялық, экономикалық және әдіснамалық компоненттерді қамтитын мазмұндық компонент;*

- *Технологиялық компонент, оның ішінде: өндірістік, жаратылыстану, ғылыми-техникалық, нормативтік, білім беру, тиімді компоненттер;*

- *Эстетикалық компонент, оның ішінде: ресми, стиль және көркемдік компоненттер (Li et al., 2005; Ахерн, Силлиерс және Нимела, 2014)*

Экологиялық құзыреттілікті қалыптастыру және білім беру жүйесіндегі экологиялық дизайн негіздерін зерттеу болашақ мамандарға қоршаған орта мен адамның өзара әрекеттесуі туралы құндылық идеяларын қалыптастыру, сондай-ақ табиғи жобаларға ұқсас жобаларды құруға кепілдік бере алатын объектілерді жобалау кезінде қолданылуы керек көгалдандыру принциптері мен әдістерімен танысу мүмкіндігі болып табылады. 20 ғасырдың басындағы дизайн теоретиктері дизайнды әлемді үйлестірудің гуманистік идеяларына негізделген жүйелік қызмет ретінде анықтады. Ғалым және зерттеуші Л. Глазычев өз еңбектерінде форманы құру туралы емес, жаңа өмір салты, дизайнның тәрбиелік және идеологиялық рөлін, оның мәдени-гуманистік мақсаты мен дизайнердің әлеуметтік жауапкершілігін инвестициялаудың маңызы туралы айтып кеткен [7].

Болашақ дизайнер мен кәсіби мұғалімнің дизайн саласындағы экологиялық құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі компоненттері (олар процестің тиімділігін қамтамасыз етуі керек):

- *Экологиялық мәдениетті қалыптастыратын психологиялық-педагогикалық дайындық және жобалау мен кәсіби қарым-қатынастағы жауапкершілік;*

- *Жобалау технологияларын, ойлауды, технологиялар мен кезеңдерді білуді қамтитын технологиялық дайындық, өндірістік процестер;*

- *Экологиялық құзыреттілікті қалыптастыру процесін мақсатты ұйымдастыру, жоспарлау және қолдау (Fich et al., 2014; Smith et al., 2015).*

Қорытынды. Соңғы онжылдықтарда жобалық мәдениетті экологияландырудың жаһандық процесі тұтынушылық және технократиялық көзқарастардың үстемдігінің теріс салдарын гуманитарлық сыннан экологиялық қозғалыстар мен ұйымдарды қалыптастыруға, өзара әрекеттесу мен табиғи ортамен қатар өмір сүруді үйлестіру принциптерін әзірлеуге, сәулет пен дизайнда жаңа технологиялардың пайда болуына жол ашты.

Экологиялық дизайн - бұл қоғам мен қоршаған орта (табиғи және антропогендік) арасындағы қатынастарды үйлестіруге, дуниетанымды, экологиялық мәдениетті, табиғаттың мүмкіндіктеріне сәйкес адамның тұтынушылық және эстетикалық талаптарын қалыптастыруға, оның сақталуын қамтамасыз етуге және зиянды әсерлерді азайтуға бағытталған дизайн бағыты мен парадигмасы, жобалау объектісінің өмірлік циклінің барлық кезеңдеріне (өндіріс, пайдалану және кәдеге жарату) әсер ету болып табылады. Объектінің эстетикасымен, функционалдылығымен, эргономикасымен және үнемділігімен қатар келесі талаптар сақталуы керек: ресурстарды (материалдарды, соның ішінде орны толмас

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

материалдарды және энергияны) үнемдеу, өндіріс пен пайдалану кезінде адам денсаулығы мен қоршаған ортаға зиян келтірмеу, өнімнің беріктігі, оны жоюдың қарапайымдылығы мен қауіпсіздігі, қайта пайдалану немесе қайта өңдеу мүмкіндігі (Гордон Дэвид, 1990; Суреш М., Дианна С. & Джил Ф., 2006). Экологиялық дизайн философиялық, этикалық және психологиялық мәселелерді шешіп, табиғатпен үйлесімді өмір сүруге ынталандырып, экологиялық мәдениетті қалыптастыруы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Гордон, Д. (1990). Жасыл қалалар: қалалық кеңістіктерге экологиялық тұрғыдан негізделген тәсілдер. Монреаль: "қара раушан", экологиялық қалалар туралы идеялар жинағы.
2. Панкина М. В. Экологиялық дизайн дизайнерлердің кәсіби дайындығының интеграциялық мазмұны ретінде және экологиялық білім беру саласындағы мамандар / М. В. Панкина, С. В. Захарова // іргелі зерттеулер. 2012. № 6-2. 373-377 ББ.
3. Ахерн Дж., Силлиерс С., Нимела Дж. (2014). Адаптивті қала құрылысы мен дизайнындағы Экожүйелік қызметтер тұжырымдамасы: инновацияны қолдаудың негізі. Қала жоспары, 125:254-259.
4. Ахерн, Дж., Силлиерс, С., Нимела, Дж. (2014). Адаптивті қала құрылысы мен дизайнындағы Экожүйелік қызметтер тұжырымдамасы: инновацияны қолдаудың негізі. Ландскнехт. Қала жоспары, 125:254-259.
5. Уваров А. В. Экологиялық дизайн. Экологиялық дизайн тарихы, теориясы және әдістемесі / А. В. Уваров. М.: Сәйкестік, 2015. 192 б.
6. Альберти М., Марцлуф Дж. (2004). Қалалық экожүйелердің экологиялық тұрақтылығы: қалалық модельдерді адам және экологиялық функциялармен байланыстыру. Қалалық экология, 7: 241-265
7. Глазычев В. Л. Дизайн как он есть / В. Л. Глазычев. М.: Европа, 2011. 320 с.

ТҮРІК ТІЛІН ШЕТЕЛ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДА ЦИФРЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Қуандық Н.Қ.

*Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Атырау қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD Аширханова Қ.М.*

Abstract

There are many definitions in linguistics. To this day, there are theories that have studied and defined language from different perspectives. One such theory is that language is an integral part of culture. Language is the main element that distinguishes one nation from another. In addition, according to some scholars, language is defined as the main bearer of cultural values and the foundation of culture. The article discusses the language as the main element of cultural value and the opinions of scientists who consider the correct methods aimed at additional study of the culture of the society that uses this language in the study of the language.

As one of the conditions for the rapid development of the period of globalization, the study of a foreign language in addition to the languages used in one's

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

own society is considered a requirement of the times. Turkish as a foreign language is also in demand by representatives of many countries of the world. In the field of Turkic studies, many methods and methods of teaching Turkish as a foreign language have been proposed and developed. Our article notes that a positive result can only be achieved if the Turkish language teacher chooses these methods taking into account the characteristics of his teaching audience and knows how to use them correctly. The use of multimedia materials in language teaching increases the interest of the language learner in the lesson, the feedback between the language learner and the teacher affects the formation of other skills. In addition, our article also considered the requirements for language learners. That is, not only is the material used in the lesson, it is the ability of the audience to choose material according to the topic of the lesson, age, interest, etc. The requirements for a teacher are also mentioned. The article discusses the skills that need to be considered when using digital materials in teaching Turkish as a foreign language, how to use them and the necessary conditions for achieving effective results.

Тіл – келісім мен қарым-қатынас құралы, сонымен қатар мәдениет пен мәдени құндылықтарды тасымалдаушы құнды элементі болып табылады. Тіл мен мәдениет бір-бірімен тығыз байланысты, бірін-бірі толықтыратын құбылыстар. Тіл үйрету де мәдени тәрбиенің бір түрі болып табылады. Шет тілін оқытуда, сол тілді сөйлейтін ұлттың (қоғамның) рухани болмысы, жазбаша және ауызша құндылықтары, сонымен қатар мәдениеті негізге алынады. Тілді тек қарым-қатынас құралы ретінде қарастыру, тілдің басқа ерекшеліктері мен функцияларын ескермеу дегенді білдіреді.

Жиырма бірінші ғасырда адамдардың өзара қарым-қатынасының дамуының нәтижесінде өзара әрекеттесудің табиғи нәтижесі шет тілін үйрену қажеттілігін тудырды. Дамыған технологиялар көмегімен заманауи әлемде адамдар мақсаттарына қол жеткізуді сәтті жүзеге асыруда. Яғни, әлемнің кез келген жерінен адамдар көптеген мәдениет өкілдерімен тіл арқылы араласа алады. Адамдардың басқа шетелдік туризм, сауда және білім беру сияқты салаларда қарым-қатынас жасауы да шет тілінің маңыздылығына ерекше маңыздылық берді.

Халықаралық қарым-қатынастар саласының дамуының жаңа сатысы ұлттардың ана тілдерімен қарым-қатынаста жеткіліксіз екендігін сездіндіріп, шет тілін үйренуге міндеттілігін тудырды. Қазіргі заманның жастары шетелдердің мәдениеттермен таныса алуы, шетелдерде білім және зерттеулер жүргізе алуы т.б. мәселелерге қойылатын талаптар артып отырған жиырма бірінші ғасырда шет тілін білудің маңыздылығы өте жоғары.

Жаһандану кезеңінің жағымды ерекшеліктерінің бірі жаңа ғасырдың білімге құштар жастары ана тілінен бөлек шет тілін меңгеруге деген ұмтылысы. Ақпарат ғасырында шет тілін меңгеруге арналған түрлі материалдар (жазбаша, цифрлық және т.б.) жеткілікті. Тек тіл үйретуші мен үйренуші тілді үйретуге арналған тиімді әдісті және қажетті материалдарды дұрыс таңдай біліп меңгеруі қажет.

Түрік ғалымы Токлуның [7, 203] пікірінше, «тіл – сол тілде сөйлейтін қоғамның мәдениетін көрсететін айна болып табылады». Меланлыюғлу [6, 65 б] пікірінше, тілдің функцияларының бірі мәдени құндылықтарды сақтау және дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен қатар, тіл мен мәдениет арасында тығыз байланыс бар екендігі туралы әртүрлі зерттеулерде пікірлер бар. Тіл және мәдениет ұғымдары бірін-бірі толықтыратындықтан, оларды бір-бірінен бөлек бағалау мүмкін емес. Тіл мәдениет элементтерінің негізгі тасымалдаушы қызметін атқарады және бұл процесстің үздіксіздігін қамтамасыз етудің ең маңызды құралы ретінде саналады [1, 83 б]. Бұл бағытта тілді тек шет

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

тілі ретінде оқыту оны тілдің грамматикасын оқыту немесе сөздік қорын беру деп қарауға болмайды. Сонымен бірге сол тілдің мәдени кодтары да тіл арқылы қарастырылады [9, 25 б].

Түркияның геосаяси орны, тарихи-географиялық туризмі, өнеркәсіп, сауда, халықаралық қатынастар және т.б. салаларындағы жетістіктер түрік тілін үйренуге деген сұраныстың артуына себеп болатын факторлар болып табылады. Бұл себептер түрік тілін оқыту мен үйренуге деген сұранысты арттырып маңыздылыққа ие болып отыр.

Тіл ғылымында 1900 жылдардан бүгінгі күнге дейін тіл үйрету саласындағы әртүрлі тәсілдер мен әдістер қолданылып келеді. Тіл үйрету саласындағы ескі тәсіл болып табылатын дәстүрлі әдісте грамматикалық ережелер, мақал-мәтелдер, әдебиет, жалпы мәдениет сияқты пәндерді оқытуға баса назар аударылды. Тіл біліміндегі тілді үйрету әдісі туралы көзқарастар 1950 жылдарға қарай өзгере бастады және «Тіл – қарым-қатынас құралы» мағынасындағы пікір өрбіді. Осы уақыттан бастап тілдің күнделікті өмірде қарым-қатынасы мен қолданылуына байланысты зерттеулер жүргізілді. Ал, конструктивистік көзқарастағы «Тіл - әлеуметтік өзара әрекеттесу құралы» деген пікір бойынша тіл – ақыл-ой, эмоционалдық және әлеуметтік дағдыларды дамытуға басымдық береді [5, 123 б].

Тілдік білім; тілді білу, сөйлеу, жазу, тыңдау және оқу дағдылары қамтитын күрделі жүйе болып табылады. Түрік тілін шет тілі ретінде оқытуда тіл үйренуші топтың жағдайын, мақсаттары мен қажеттіліктерін, тілдік дағдыларды және мәдени элементтерге тұтас көзқараспен қарау керек.

Шет тілін үйренуде/үйретуде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану үлкен маңызға ие. Шет тілді оқытуда тілдерді оқытуда цифрлық материалдармен және бағдарламалармен қамтамасыз ету тілді үйренуде оңды нәтиже беретіні сөзсіз. Тілді үйретуде түрлі бағдарламаларды қолдану арқылы тиімді нәтижеге қол жеткізуге болады.

Қазіргі уақытта түрік тілін үйренуге арналған түрлі әдістер мен материалдар жеткілікті. Атап айтсақ: Түркия Республикасының шетелдіктерге түрік тілін үйрету қызметін жүзеге асыратын Юнус Эмре институтының А2, В1 және В2 бағдарламаларының tojumper, Animoto, Canva, Powtoon кітаптарынан таңдалған мәтіндер, Canva, Powtoon және т.б. материалдары бар. Веб-технологиялар қарқынды дамып жатқан қазіргі әлемде цифрлық қосымшаларды қолдана білу де маңызды. Мысалы, Movie Maker, PhotoStory, Storyjumper, Pixton, Storyboard That, Storybird, Animaker Vyond, PowToon, Joomag, Wattpad6 Web 2.0 қолданбалары бар [9, 25 б].

Осы қосымшаларды қолдану процесі үш кезеңнен тұрады:

1. Дайындық:

- оқиғаны құру және ұсыну тәсілін анықтау;
- сюжеттік карта мен хронологияны құру;
- сценарий жазу; түсінігін дайындау; процесті бағалау айдарын жасау.

2. Өндіріс:

- қажетті мазмұнын [сурет, дыбыс, мәтін, музыка] анықтау;
- әртүрлі жасанды вокализацияны қолдану;
- бейне форматында дайындау;
- CD немесе DVD форматында мұрағаттау.

2. Презентация:

- дайындалған сандық әңгімені көрсету;
- интернетте тарату [9, 25 б].

Тілді оқыту процесінде шетелдіктерге түрік тілін үйрету қазіргі заманға сай тәсілдер мен әдістерді қолдануға негізделген сәйкес материалдармен жабдықталған кешенді оқыту орталығын орнықтыру қажет [4, 808 б]. Сабақта қолдануға болатын материалдардың негізгі мақсаты – сабақтың тиімді өтуі және оң нәтижелерге қол жеткізу болып табылады. [Türkben,

2020]. Бұл тұрғыда түрік тілін шет тілі ретінде оқытатын оқытушылардың оқыту технологияларын пайдалануы өте маңызды.

Дәстүрлі материалдармен сабақ өту тіл үйренушінің ынтасын төмендетіндіктен оқытушылардың сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз ететін материалдар оқу орталарында қолданылуы керек [2, 65 б]. Ол үшін сабақты қызықты ететін, оқытушыларды оқуға ынталандыратын және шет тілін оқытуда тиімді және тұрақты оқуға мотивациялайтын материалдардың сапасын қалыптастырудың маңызы зор.

Шетелдіктерге түрік тілін оқытуда цифрлық кешенді материалдарды қолдану алға қойылған мақсаттар мен табыстарға жетуде жұмысты жеңілдетеді. Түрік тілін шет тілі ретінде оқытуда тіл үйренуші топтың мақсаттары мен қажеттіліктерін және тілдік дағдыларын алдымен анықтап алған жөн.

Вейис [10 66-67 б] шетелдіктерге түрік тілін үйрету үшін мультимедиялық материалдарды қолдана отырып төмендегі дағдыларды негізге алады ұсынады:

- бұл әдіс тіл үйренушінің сабаққа деген қызығушылығын арттыруына;
- * тіл үйренушімен тиімді кері байланыс жасай алуына;
- * тіл үйренушіге қолайлы оқу ортасын қамтамасыз етуіне;
- * оқу ортасы әртүрлі қызмет түрлерімен байытылуына;
- * тіл үйренушінің үлгерімін неғұрлым ыңғайлы бақылауды қамтамасыз етуіне;
- * тіл үйренушілердің барлығының бірдей білімді тиімді пайдалана алуына;
- * оқытушы мен тіл үйренуші үшін тиімді жұмыс ортасының қалыптасуына;
- * қызықты іс-шаралар арқылы тіл үйренушілердің ынтасының артуына әсер етеді.

Шетелдіктерге түрік тілін үйретуде қолданылатын материалдарда ескерілетін ерекшеліктерді төмендегідей тізімдеуге болады [3, 8 б]:

1. Мақсатты аудиторияның дайындық деңгейі анықталуы керек, олардың түрікше деңгейі бірдей болуы керек. (Мысалы: тіл үйренушінің әртүрлі тілдік топ ерекшеліктері ескере отырып сынып құрылуы тиіс.) Тіл үйренушілердің әр түрлі тіл тобының өкілдерінен құралуы, яғни топтық ерекшеліктің біртекті болмағандығы мақсатталған нәтижеге жетуді баяулатады.
2. Түрік тілін шет тілі ретінде оқытуда ескеретін тағы бір мәселе сабақ барысында қолданылатын материалдардың оңайдан қиынға, қарапайымнан күрделіге, нақтыдан дерексізге дейінгі тізбегінің болуы.
3. Шетел тілін оқытуда төрт негізгі дағдыны меңгеру қажет: сөйлеу, жазу, оқу және тыңдап түсіну дағдылары. Шетелдіктерге түрік тілін үйретуге арналған материалдар осы аталған төрт дағдыны қамтуы қажет.
4. Шетелдіктерге түрік тілін үйрету үшін дайындалған материалдар тіл үйренушіні оқу процесіне ынталандыруы керек. Сонымен қатар тіл үйренушілердің сабаққа қатысуы тұрақты, ал тапсырмалардың орындалуын міндетті ету қажет. Шетелдіктерге түрік тілін үйрету үшін дайындалған материалдар тіл үйренушінің сабаққа белсенді қатысуына көмектеседі.
5. Материалдар тіл үйренушінің білім деңгейіне сай дайындалуы қажет. Ескі материалдардың меңгерілгендігіне көз жеткізілгеннен кейін ғана жаңа сабақтағы жаңа ақпаратты беру керек. Оқу деңгейлерін бағалау нәтижелері бойынша қалыс қалған тіл үйренушінің дағдыларын дамытуға бағытталған жаңа материалдарды қолдану қажет.
6. Тіл үйренуші топқа арналған материалды таңдау мен мазмұнын анықтауда аудиторияның жасы, қызығушылықтары, тіл үйренудегі мақсаты да ескерілуі қажет.

Қорытындай келе, түрік тілін шетелдіктерге үйретуде әртүрлі материалдар неғұрлым көп қолданылса, оқу процесі сол дәрежеде тұрақты дамиды. Қосымша материалдарын пайдалану сабақты көрнекті етеді және сабақтың бір сарынды болуына жол бермейді.

Материалдарды дайындау және пайдалану үшін техникалық жабдықтардың болуы сияқты элементтер тіл үйренудегі айтарлықтай нәтижеге қол жеткізуге әсер етеді. Жоғарыда атап өткеніміздей, бір тілді үйрену үшін оқу, тыңдау, сөйлеу және жазу дағдыларын қалыптастыру қажет. Осы төрт дағдыны жан жақты дамытқанда ғана тіл үйрену нәтижелі қорытынды бере алады. Бұл дағдыларды дамыту үшін қажетті материалдарды тиімді пайдаланудың ролін ерекше атап өту керек. Сабақ өтетін кабинеттер компьютерлер мен проекциялар сияқты технологиялық әзірлемелерге қажетті материалдармен жабдықтауы тиіс. Бұл жағдай студенттерге түрік тілін үйренудегі ынтасын арттырады. Сонымен қатар, шетелдіктерге түрік тілін оқытатын әрбір оқытушы осы материалдарды белсенді түрде пайдалана білуі керек және қажет кезде өз материалын дайындай алатындай мүмкіндігі болуы керек. Түрік тілін шет тілі ретінде оқыту мен үйренудегі материалдардың маңыздылығымен қатар, осы материалдарды қолданатын оқытушының тіл курсына дайындығы да маңызды фактор болып табылады. Оқытушы - оқу-үйрету процесінің ең маңызды элементі болып табылады. Оқыту-оқыту процесінде оқытушы сабақ барысын жоспарлау, тіл үйренушілермен кері байланыс орната білу, қажетті материалдарды сабақ тақырыбына сәйкес таңдау, әдісті таңдау және сабақ процесін бағалау жұмыстарын сапалы жүзеге асыруы тиіс. Сабақ барысында оқытушының материалдарды пайдалана білуімен қатар тіл үйренушілердің сабаққа дайындық деңгейі де сабақтың нәтижелі өтуінде маңызды болып табылады. Оқытушы тіл үйренушінің сабаққа қатысуын сұрақ-жауап әдісі арқылы қамтамасыз ету керек. Нәтижесінде түрік тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған оқу материалдардың түрлі әдіске бейімдеп бұл мүмкіндіктерді аудиторияға ұсынуы керек. Сабақ барысында қолданылатын материалдар болса тіл үйренушінің қатысу деңгейіне қарай таңдалуы керек, жеке ерекшеліктерді ескеруі керек, тәжірибе арқылы үйрену принципі бойынша құрастырылуы керек, оны пайдалану оңай, қарапайым және түсінуге оңай болуы керек.

Бүгінгі таңда технология өмірдің ажырамас бөліктерінің бірі болып табылады. Заманауи білім беруді түсіну басым болған қазіргі әлемде оқу және оқыту үдерісінде цифрлық құралдарды белсенді және дұрыс пайдалана білу уақыт талабы. Бұл тұрғыда тіл үйренушіге және үйретушіге педагогикалық және техникалық жағынан көп артықшылықтар қамтасыз етілген. Цифрлық құрал – қазіргі замандағы тіл үйретудегі қуатты және аса қажетті оқыту құралы болып табылады. Цифрлық материалдар арқылы түрік тілін шет тілі ретінде оқытуда және мәдени элементтерді беруде тиімді пайдалануға болады. Сабақ барысында цифрлық материалдарды пайдалану әдісі барлық білім деңгейлерінде және әртүрлі жас топтарында тілді оқудың деңгейінің дамуына, тұрақтылығына, сабаққа қатысуына, тыңдау және жазу дағдыларының қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді. Сабақ барысында тіл үйренуші өздерінің негізгі тілдік дағдыларымен қатар технологиялық дағдыларын да жетілдіреді, қолданылған қосымша материалдар да олардың оқуға деген ынтасын арттырады. Бұл әдіс қолданылатын дәстүрлі әдістермен салыстырғанда қызықты және әртүрлі материалдармен қамтығандықтан, сабаққа қатысушы тіл үйренушілердің тілге деген белсенді талабын және оқу процесінің нәтижелі өтуін дамытады. Оқу материалдарын цифрлық материалдармен қамтамасыз ету оқу ортасын байытуға ықпал етеді, студенттердің оқу жетістіктерін арттырады және олардың мотивациясына оң әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Akarsu, B. [1998]. Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
2. Arslan, M. ve Adem E. [2010]. «Yabancılar Türkçe öğretiminde görsel ve işitsel araçlardan etkin kullanımı». Dil Dergisi, 147, 63-86.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. Duman, G.B. [2013]. «Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Materyal Geliştirme ve Materyallerin Etkin Kullanımı», Ana Dili Eğitimi Dergisi, 1[2], 1-8.
4. Göçer, A. ve Moğul, S. [2011]. «Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi İle İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış». Turkish Studies, 6[3], 797-810. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2470>
5. Firdevs Güneş, «Dil Öğretim Yaklaşımları ve Türkçe Öğretimindeki Uygulamalar», Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, Hıl/Year: 2011, Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 15, s. 123, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/183308> [18.03.2023.]
6. Melanlioğlu, D. [2008]. «Kültür Aktarımı Açısından Türkçe Öğretim Programları». Eğitim ve Bilim, 33[150], 64-73.
7. Toklu, M. O. [2003]. Dilbilime Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
8. Tosun, G. [2016]. «Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B1, B2 ve C1 Seviyesi Ders Kitaplarındaki Metinlerin Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi» [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
9. Tuncay Türkben, Emre Alptekin, «Yabancılar Türkçe Öğretiminde Dijital Öyküleme Aracılığıyla Kültürel Öğelerin Aktarımı», <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2265012>, [17.03.2023.]
10. Veyis, F. [2015]. «Yabancılar Türkçe Öğretiminde Etkileşimli Çoklu Ortam Materyal Kullanımı», Dil Dergisi, 166[2], 59-67.

АҒАШ ҰҚСАТУ ӨНЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ТАРАЛУЫ ЖӘНЕ МӘДЕНИ ГЕНЕЗИСІ

Мағзумов М.М.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
ғылыми жетекші – филос. ғыл. кандидаты, PhD Мұханбет Ә.А.*

Abstract

Culture, art and many traditions inherited from our ancestors have not lost their significance to this day. However, in the era of globalization, the threat of preserving them unchanged prevails. Their distinctive features have been preserved in the life and crafts of the Kazakh people, being the basis of works of art, and living as a precious sign, passed down from generation to generation.

The article briefly describes the stages of the development of woodworking art and its history and discusses the Kazakh people's main directions of decorative and applied art. In addition, the scientific article systematically analyzes ancient versions of wood products, methods and techniques used by craftsmen in decorative and applied woodworking art.

The study analyzes the masterpiece of modern young craftsmen who continue the art of woodworking from generation to generation which is considered an integral main element of the traditional culture and customs of the Kazakh people.

In the research work, the author made a literary review of the woodworking art of nomadic people, characterizing the stages of the historical development of traditional woodworking art by methods of secondary research, and also defining its role in the Kazakh national culture.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақ халқы – кең-байтақ республика жеріндегі ертеден қалыптасқан көне мәдениеттің тікелей мұрагері және сол дәстүрді дамытушы, жаңғыртып байытушы. Бұл процеске әр кезеңде Қазақстан жеріне жан-жақтан келген көшпелі тайпалар мен халықтардың, сондай-ақ, Оңтүстік Сібір, Орта Азия мен орыс халқының да мәдениеті әсер етті. Сайып келгенде, жергілікті көне мәдениет сырттан келген мәдениет элементтерінің сан толқынын бойына сіңіріп, үнемі жақсару, жаңару, жаңғыру үстінде болды революцияға дейінгі қолөнердің дамуына қазақ қауымының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, көшпелі өмір, біртіндеп отырықшылыққа көшу процесі, бұры үстем болып келген тұйық шаруашылықтың ыдырай бастауы, көрші елдермен сауда қатынасының шаруашылық пен мәдени байланыстың арта түсуі және тағы да басқа ішкі-сыртқы факторлардың әсері айтарлықтай ықпал жасады. Ол кездегі қазақ ауылдарының көпшілігінің қаламен байланысы болмады. Сондықтан, олардың өзіне қажетті заттарын, үй бұйымдарының басым көпшілігін қалалардан сатып аларлықтай мүмкіндік болмағандықтан, негізінен, халық шеберлерінің қолына қарады. Олардың белгілі бір қолөнер түріне мамандана кәсіп етуі шеберлердің негізгі күнкөріс көзіне айналатын [1, 5 б.].

Қазақ халқының қолданбалы өнерінің дәстүрлі түрлеріне киіз басу, тоқу, кесте тігу, күмістен әйелдердің зергерлік бұйымдарын жасау, ағашты, металды, былғары мен сүйекті көркем өңдеу жатады. Қазақ халқының өмірінде ежелден беру ағаштан жасалатын бұйымдарының алатын орны ерекше.

Көшпелі мал шаруашылығымен және отаршылықпен, егіншілікпен айналысқан қазақ қауымының күнделікті тұрмысына қажетті бұйымдар көбіне ағаштан жасалған. Сондықтан қазақ қолөнеріндегі кеңінен таралған өнердің түрі ағаш ұқсату болып табылады. Қолөнер шеберлері ағаштан киіз үйлер, шағын жиһаздар, ер-тоқымдар, музыкалық аспаптар мен ыдыс-аяқтар жасады. Азық-түлік сақтауға арналған сандықтар ою-өрнектермен әсемденген, музыкалық аспаптар – домбыра мен қобыз, асадал ыдыс – аяқ шкафтары, ағаш кереуеттердің бөлшектері сүйекпен қапталған.

Арнаулы жиһаз жасайтын шеберханалары болмаса да халық арасынан шыққан шеберлер, ұсталар әр отау, әр шаңырақтың қажетін өтеп, халықты керек-жарағымен қамтамасыз етіп келеді. Жасалған жиһаз көшпенді халықтың өміріне бейімделген, ықшам әрі жеңіл болды. Заттардың барлығы дерлік киіз үйдің ішін әсемдеп көрік беріп сәндеп, үйге ерекше мағыналы әсер береді. Жиһаздардың әрқайсысының орны, қойылатын жері бар, ішіне затты салып жинауға қолайлы болады. Соған орай сыртқы формалары да әр қилы, оюлап нақышына келтірілген. Кебеженің, ағаш төсектің беттері сүйекпен, терімен, не күміспен көркемделіп отырады. Көпшілік ою-өрнектер рельефті, бедерлі болып келсе, ал кейбіреулері әр түсті бояулармен боялады [2].

Сонымен қатар, орманды жерлерде тұратын қазақтардың арасында шеберлер екі дөңгелекті ашық және жабық арбалар жасайтын болған. Бұл туралы ортағасырлық тарихшы Рузбихан былай деп жазған: “бұл елдегі көптеген ағаштар өте берік және мықты. Олардан киіз үйлер орнатылатын әдемі төрт дөңгелекті арбалар жасауға болады” [3, 31-32 б.].

Ағаш ұқсату өнері ғасырлар бойы дамып, қалыптасып келе жатқан дәстүрлі қолданбалы өнердің сарқылмас қайнар көзі, халық мәдениетінің айнасы ретінде қазақ мәдениетінен ерекше орын алды.

Зерттеу материалдары мен әдістер

Қазіргі таңда жасалынған археологиялық зерттеулер біздің дәуірімізге дейінгі бірінші мыңжылдықтың екінші жартысында Қазақстан даласында материалдық мәдениеті, рухани құндылықтары бар ежелгі малшылар мен фермерлердің (сақтар, скифтер, ғұндар, үйсіндер) өркениеті пайда болғанын көрсетеді. Тұрмыстық заттарды өндіруге арналған негізгі

материалдар ретінде жүн, жануарлардың терісі, сүйектер, мүйіздер пайдаланылған. Киіз және одан жасалған бұйымдар сақ уақытында пайда болды. Тарихшылар мен этнографтар осы кезеңге киіз үйдің пайда болуы мен оның интерьерінің дамуын жатқызады. Эстетикалық қажеттіліктер мен технологиялық дағдылар дамыған сайын киіз үйді безендіру қажеттілігі де туындай бастады, оның безендіру заттары да пайда болып, дамуы қарқынды түрде жалғасты.

Ағаш шеберлері ұстаханада өз кәсіптерімен шұғылданды, онымен бірге отырықшы аудандарда аулалық құрылысты атқарды, ал көшпелі жағдайда шеберлер ескі киіз үйді жиі пайдаланды және қалқаның астында жұмыс істеген. Дегенмен, қазақ қолөнер шеберлерінің күнделікті еңбегінің тым ауырлығының бір белгісі-олардың басым көпшілігінде жабдықталған арнайы шеберханалардың болмауы. Қолөнерші ауылмен бірге көшіп қонып, тапсырыстарды қабылдап, басқа жерлерге елмен бірге кетіп отырды. Бай адамдар әдетте қызына жасау дайындау кезінде алыс жерлерден ең дарынды деген шеберлерді алдыртқан. Кейде өнер иесі еңбегін алдын-ала сатып, ауқатты адамдардан қарызға мал алып, қарымтасын қолөнер бұйымдарымен қайтарып, қажетіне жұмсаған.

Қазіргі таңда қазақ халқының қолөнер табиғатын жан-жақты этнографиялық тұрғыдан зерттеудің ғылым үшін де, өмірлік тәжірибе үшін де маңызы зор. Өйткені қазақтың қолөнері жалпы халық мәдениетінің ішіндегі негізгі салалардың бірі [1, 5 б.] .

Мақалада тарихқа шолу жасай отырып, сапалық зерттеу әдісі арқылы ғылыми жұмыстың “ағаш ұқсату өнерінің қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінің қалыптасуындағы рөлі қандай?” деген сұраққа жауап алу мақсатында зерттеудің түрлі әдіс-тәсілдер мен технологиялары кеңінен қолданылып, ақпараттар сараланады.

Зерттеудің мақсаты ағаш ұқсату өнерінің қолданбалы қолөнердің негізгі элементі ретінде оның қалыптасу тарихына тоқталып, мәдени генезисін ашу.

Көзделген мақсатқа жету үшін зерттеу жұмысы аясында атақты ғалымдардың туындылары мен ғылыми-зерттеу бағытындағы еңбектері кеңінен пайдаланылды.

Зерттеу жұмыстары дәстүрлі ағаш ұқсату өнерінің қазақ мәдениетінде қолданбалы өнердің дамуындағы үлесін анықтап қана қоймай, оның тұрмыс-тіршілікте пайдалану аясын айқындап, дәстүрлі өнердің жаһандану заманында қазақ қоғамындағы қолданысының болмысын нақты көрсетуге ықпал етеді.

Әдебиеттік талдау мен зерттеуді талқылау

Қазақ ұлттық мәдениетінің ең байырғы, аса құнды тармағы ретінде дәстүрлі ағаш ұқсату өнері көптеген ғалымдардың назарынан тыс қалдырмаған. “Тарих патшасы” деген атпен танымал Геродот, аңызға айналған аргиппейлерді сипаттай келіп, былай деп жазды: “Олардың әрқайсысы ағаштың астында өмір сүреді. Қыста ағаш кез келген сәтте тығыз ақ киізбен жабылады, ал жазда жабусыз қалдырылады” [4, 193-194 б.] .

Дегенмен, қазақтың дәстүрлі қолөнер саласының негізі болған “ағаш ұқсату” өнері туралы зерттелген еңбектер мен тарихи қалыптасу кезеңдері туралы ақпараттар әлі күнге дейін жоқтың қасы.

Қазіргі таңда XVI ғасырдың небір ағаш бұйымдарының басым көпшілігі Эрмитажда сақтаулы. XVI ғасырда ибн Рузбихан ханның соғыс жорықтарының біріне қатыса жүріп, мол олжаның мүлкімен қоса қазақтардың он мыңға жуық киіз үйлерінің қолға түскенін мәлімдейді [5, 89-95 б.] . Ал, Джанабаева Ғалия “Искусство народов Центральной Азии” атты еңбегінде киіз үйді сәулет өнеріндегі бірегейлік ретінде қарастырады. Киіз үй - (қазақша “киіз үй”, қырғызша “боз үй”, “қырғыз үйі” түрікмен “ак оу”, “gara оу”, Қарақалпақ “қара уй”, Өзбек “О ‘tov”) Орталық Азия халықтарының көшпенді тұрғын үйлері [6, 22-23 бб.] . Көшпелі мәдениеттің көркем-құрылымдық феномені киіз үй болды. Тұрғын үйдің бұл түрі оңай және тез орнатылады, бөлшектенеді, сондай-ақ тасымалдауға өте ыңғайлы. Киіз үйдің сүйегі, яғни уығы мен керегесі өзен жағасында өсетін

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

әр түрлі талдардан жасалған. Тал, халық тәжірибесі бойынша, киіз үй сүйегін эсауға ең қолайлы ағаш түрі деп танылған. Сондай-ақ киіз үйдің сүйегін ұқсату үшін ағаш шеберлері арнайы ағаш сырықтар мен бұтақтарды, құба талды, сәмбі талды, боз талды, құба талды, ақ талды, теректі, қайыңды және тағы басқа талдарды да пайдаланған. Киіз үйге сүйегін жарайтын ағашты үйшілердің өздері ерте көктемнен бастап әзірлеп, кемінде бес-алты ай, кейде жыл бойы көленкеде кептірген. Киіз үй сүйегіне арналып дайындалатын ағаштың ұзындығы мен жуандығы кереге-уық жасауға жарамды болса болды, ал олардың қисықтығына аса мән берілмейді.

Сонымен қатар, киіз үйдің ішіндегі барлық бұйымдар ағаштан жасалынып, олар тек утилитарлық қызмет атқармаған. Олардың әрқайсысы оюмен безендіріліп, белгілі бір стильдегі қолданатын сәндік элементі болды.

Сурет 1-Қазақтың киіз үйі [6, 22-23 бб.].

Қазақ этнограф, археолог, тарих ғылымының докторы, профессор Халел Арғынбаева “Қазақ халқының қолөнері” атты еңбегінде “революцияға дейінгі қазақ халқының өмір жолы көшпелілік, жартылай көшпелілік, отырықшылық жағдайда өтті. Осыған орай, олардың күнделікті тұрмыста пайдаланған ағаштан жасалатын үй іші жиһаздары мен ыдыс-аяқтары да көші-қонға немесе отырықшылыққа бейімделіп жасалынды” деп ағаш ұқсату өнерінің қазақ халқының ежелгі тарихынан сыр шертетін көне дәстүрлі өнер екендігін айқын көрсеткен. Сонымен қатар, ағаштан жасалған күнделікті керек-жарақтардың қазақ даласында кеңінен қолданылуы жайлы “Decorative and applied art of the Kazakhs Tarbagatai” атты ғылыми мақаласында Меруерт Егизбаева мен Ринат Жуматаев “Тарбағатай қазақтарының күнделікті өмірінде ағаштан жасалған бұйымдар көптен бері қолданылып келеді. Бұның себебі ағаштың қол жетімділігі мен өңдеудің қарапайымдылығында ғана емес, сонымен қатар бұл материалдың жеңілдігі және сапасының беріктігі болып табылады” деп сипаттаған [7, 236-239 бб.].

Қазақтардың көшпелі өмір сүру салты тұрғын үйде ағаш жиһаздарды барынша азайтуды анықтады, бұл былғары бұйымдармен, сондай-ақ тоқымадан жасалған әртүрлі ыдыстар мен сөмкелермен алмастырылды. Көбінесе жиһаз тасымалдауға ыңғайлы болу үшін жиналмалы етіп жасалынды. Жиһаздың тек бет жағы ғана безендірілді, өйткені ол киіз үйдің периметрі бойынша орнатылды [8].

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында қазақ даласында кең тараған ағаштан жасалған жиһаздардың бірі – төсек ағаш болған. Ел арасында “төсек ағаш” атауы “төсағаш”, “кереует” деп те аталатын болған [9].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Сурет 2-Төсекағаш: ағаш, сүйек, шегелер, ою, кескіндеме, инкрустация, XIX ғ. [6, 22-23 бб.].

Қазақстанның барлық аумақтарында ежелден бері көп жасалатын бұйымдардың бірі-қол сандық. Қол сандықты бой жеткен қыздарға арнап жасататын, ол ұзатылған кезде жасау құрамына енеді. Қол сандықтиар бой жеткен қыздар мен жас келіншектердің еншісіндегі өте сәнді бұйымдардың бірі болып саналған.

Сурет 3 – Әрленбеген қазіргі замандағы кебеже [10].

Қазақ елінің кеңінен тұрмыста қолданатын ыдыстарының бір - саптаяқ. Саптаяқ ағаштан ойылған, тостаған тәрізді сабы бар ыдыс. Оны халық шеберлері қайыңнан, үйеңкінің тошынынан, қара ағаштан жасайды. Ағаш шеберлері саптаяқты жонып болған соң, тұзды суға қайнатып, кептіріп, жылқының майын сіңіріп, майлап қояды. Майлаған ыдыстың өңі ашылып, ағаштың бетіндегі табиғи өрнегі айқындала түседі. Саптаяқты малшылар мал бағуға шыққанда қоржынына салып, қанжығасына байлап жүреді.

Қазір тұрмыста сирек қолданатын, көбінесе мұражайлардан табылып жүрген заттың бірі - күбі. Күбі - көже, ашымал ашытатын, кейде саба орнына қолданылып қымыз, шұбат ашытатын, май шайқайтын, ағаштан жасалған ыдыс. Оның ауыз жағы жіңішке келеу келеді де, дөңгелек қақпағы үстіне піспек өткізетін тесік жасалады. Күбі көбінесе қайың, емен, арша, жидеден жасалады. Материал дайындалып, өлшемін анықтаған соң, керек саймандар: балта, шаппа, шот, сүргі, тағы басқа құралдардың көмегімен тақтай ағаштың екі жағын шауып алады да, сүргілеп, әрбір ағаштың арасын жіп шығармай қосады. Осылайша даярланған тақтай ағаштарды да бір-біріне қосып, түбін орнатып құрсауларын салады. Осылай- ша күбі (шелек) деген атауға ие болады. Ағаш шелекке бөлек құлақ бау орнатып, бау тағады. Бауды көбіне қайыстан жасайды. Шелектің құлағына әртүрлі асыл тас байлау, күмістеу, құрсаулау сияқты әшекейлер жасайды. Ағаш шелекте сүт, айран, қымыз сияқты сусындар ашымайды, дәмі бұзылмайды.

Қазақтың тағы бір көне ағаш ыдысы - қазіргі кезде сирек пайдаланылатын астау. Астау сопақша және дөңгелек бейнемен жасалып, іші терең ойылады. Астауды қайың, терек, қара ағаштан жасайды, жылқының майына қайнатады. Сыртын қырлап, оюлап, әртүрлі өрнек

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

жүргізіп әшекелейді. Сырлап, күмістеп те пайдаланады. Астау дөңгелек болса екі құлағы, сопақ болса төрт құлағы болады. Астауды халық кір жууға немесе тамақ сақтауға да пайдаланған. Сөйтіп, қазақ халқы тұрмыста ыдыс-аяқ бұйымдарын шеберлікпен жасап, пайдаланған. Қазақ халқы кейбір бүркіт жабдықтарын да ағаштан жасаған [11, 20-26 бб.].

Сурет 4- қамыр жаюға арналған “Астақта” және саптыаяқ. Ағаш ұқсату XIXғ. [6, 20-22 бб.].

Ағаштан жасалатын шаруашылық және үй жиһаздары сан алуан түрде әзірленді. Қазақ арасында ағаш ұсталары көптеген құрал-саймандар, әр түрлі жабдықтар және басқа да үлкенді-кішілі үй жиһаздарын жасаған. Қарастырылған жәдігерлердің эстетикалық-бейнелігі мен жарқын ерекшелігі оларды XIX ғасырдағы қазақтардың ағаш ұқсату өнерін жаңа деңгейіне көтерді және оның қарқынды дамуына зор ықпал еткен. Талданған туындылар әлемнің көркем бейнесінде ұлттық ерекшелікті көрсете отырып, дәстүрлі өнердің жалпы әлемдік қазынасына ерекше үлес қосатыны анық.

Зерттеу нәтижелері

Ағашты ұқсату өнері ерте кезден келе жатқан дәстүрі осы күнге дейін шеберлер арасында сақталып, үлкен сұранысқа ие болған қолөнер түрі. Қазақ халқының қолөнерінде ағаш ұсталығының орны ерекше болды. Қазақтарда ағаштан түйін түйген шеберлер жетерлік. Ағаштан жай қарапайым жұмыс жасайтын “балта шеберлері” болады. Ер жасаушыларды “ершілер”, киіз үйдің сүйегін жасаушыларды “үй ағашшылары” деп атаған.

Шеберлер аралайтын, шабатын, кесетін, бұрғылайтын, ажарлайтын құралдарды пайдаланды. XIX ғасырдың екінші жартысында капиталистік қатынастардың дамуымен, қалалық базардың қарқындауымен байланысты көптеген ауыл шеберлері бәсекелестікті сезіп, ресейлік құралдарды: сүргілерді, қысқыштарды, егеулерді, бұрғыларды, сондай-ақ қайрау және тегістеу станоктарын сатып ала бастады. Техникалық тәсілдерден шеберлер дәстүрлі түрде аралауды, нақыштауды, оймалауды (сұлбалық оймыш, жайпақ бедерлі оймыш, екі немесе үш қырлы шұңқырлы оймыш, сондай ақ көлемді және өтпелі селдір өрнекті оймыш) меңгерді. Сондай-ақ ағашты әшекейлеуді пайдаланды.

Этнограф Х. Арғынбаевтың еңбектерінде ағаштан жасалатын үй бұйымдарының бетін безендіру тәсілінде жергілікті ерекшеліктер бар екендігін музейлердегі сақталған жәдігерлерден көруге болады. Мысалы, еліміздің оңтүстігінде түрлі бояулармен сәндеу, нұсқалы оюлар жүргізу басымырақ болса, солтүстік, орталық, шығыс өңірлерде сүйекпен, күміспен, тастармен көмкеру жиі кездеседі екен. Батыс өңірінде ағаш түрлері аз болғандықтан одан жасалатын бұйымдардың көбіне бедерлі ою ойылып, боялып, көркемделген. Ағаштан жасалатын бұйымдардың бетіндегі ою-өрнектердің мотивтерінде де жергілікті ерекшеліктер байқалады. Оңтүстік Қазақстанда стильденген қошқар мүйіз оюы мен геометриялық фигуралар қолданса, Солтүстік, Орталық және Шығыс Қазақстанда

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

стильденген зооморфты люлар басым. Сондақ-ақ Батыс Қазақстанда стильденген зооморфты оюлар өсімдік тектес өрнектермен жақсы үйлесім тапқандығын айқын көруге болады.

Дәстүрлі ағаш ұқсату өнері қолданбалы өнердегі ең күрделісі де, халықтың тұрмыс-тіршілігіне ең қажеттісі болған.

Халық арасында “ел іші-өнер кеніші” дегендей қазіргі таңда он саусағынан өнер тамған шеберлер де аз емес. Олар ата-баба мұрасын көздің қарашығындай сақтап, оны дәріптеп, дәстүрлі өнеріміздің сан мың ғасырлар бойы ұрпақ сабақтастығында ұстау, оны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу мақсатында талмай еңбек етуде. Мұндай ағаш шеберлерін еліміздің барлық өңірлерінен кездестіруге болады: Батыс Қазақстандық Есен Берікұлы-өте сирек кездесетін өнер иесі, ағаш шебері [12]. Сондай он саусағынан өнер тамған қазақ баласының - Әлібек Нұртай. Қолөнермен айналысып келе жатқанына 18 жылдан асқан оның қолынан тек ыдыс-аяқтар ғана емес, көптеген үй интерьеріне арналған бұйымдар жасалған. Атап айтқанда, ою-өрнекпен көмкерілген қобдишалар, кітапқа арналған тұғырлар, түрлі ағаш әшекейлері, кәдесыйлар мен сандықтар, шағын киіз үй мен киіз үй жабдықтары [13].

Дәстүрлі қолөнердің қазақ халқының тарихында ертеректе пайда болып, дамып келе жатқанындығын осы уақытқа дейінгі жасалынған зерттеулерден анық байқағанымыздай халқымыздың сонау мәдени өміріне ой жүгіртіп көрсек, он саусағынан өнер тамған ісмер, зергерлердің, қолөнер шеберлерінің мыс, қола, алтын, күміс сияқты металдардан қорытып әсем бұйымдар мен елін қорғаған батырлар үшін қару-жарақтар, сауыт-саймандар, ертұрмандар соққаны таңғажайып шежіре, естелік болып шертіледі. Олардың көбінің аттары аталмай, тарих беттерінде сақталып қалмағанмен, қолтаңбалары түскен өшпес мәдени мұралары кейінгі ұрпақтар өміріне өнегелі үлгі, әсемдікке баулитын өнер жәдігерлеріне айналуға.

Сондай-ақ еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін тұңғыш президент Н. Назарбаев “Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру” атты мақаласында “Халқымыздың ұлттық салт - дәстүрлері мен тіліміз, музыкамыз бен жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуы тиіс” – деп ұмыт бола бастаған ұлттық мәдениетіміздің негізі болған өнер салаларының қайта жаңғыруына жаңа серпін бергенді.

Қорытынды

Ғылыми еңбекте дәстүрлі қолөнерге тоқталып, ағаш ұқсату өнерінің халықтың тұрмыс-тіршілігінде алған орнына талдау жасалынып, этнограф, археолог ғалымдардың еңбектеріне тоқталып, тарихына көз жүгірттік. Қазақ халқының қолданбалы өнері - ұлттық мәдениеттің баға жетпес қазынасы. Ол бірнеше ұрпаққа жалғасқан ежелгі дала мәдениетінің ежелгі дәстүрлері мен терең символдық бейнелерінен сыр шертетін мәдени мұра. Халық шеберлерінің әрбір туындысы-ұлттық болмыстың практикалық, көркемдік және рухани жағының өзіндік синтезі. Оның орындылығы мен сұлулығы тұлғаның тұрақты эстетикалық дамуына зор әсер етіп, оның мәдениетіне деген сүйіспеншілік пен құрмет сезімін оятары анық. Сондай-ақ қазақтың ағаш ұқсату өнерін одан әрі зерттеудің келешегі зор екендігін айқын көруге болады. Себебі, қазақтың қолданбалы өнері өндірістік технологияларды және түрлі функцияларды атқарып қана қоймай, ежелгі дәуірдің өнері мен мәдениетінің даму деңгейіне байланысты өзгеріске ұшырап, жергілікті этникалық ерекшеліктер негізінде дамыды. Көрші халықтар мәдениетінің үлгілерін өзіне ала отырып, қазақ қолданбалы өнері үнемі жаңарып отырды. Осының арқасында ою-өрнектер пайда болды (геометриялық, зооморфты және т.б.). 11-12 ғасырларда өсімдік және геральдикалық өрнектің құрамына полихромды жақтаудың үлгілері кірді; шеберлер оларды сәулет құрылыстары мен ғимараттарда, күмбездерде, мешіттерде, мазарларда қолданды. Ортағасырлық сәулет ескерткіштерінде лакпен қапталған кірпіш кеңінен қолданылды: Бабажы қатын (Тараз, 10-11 ғғ.), Айша бибі (11-12 ғғ.), Қожа Ахмет Яссауи (Түркістан, 14 ғ.) қабірлерінде. Қалайы мен

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қоладан зергерлік бұйымдарды құю техникасы дамыды. Былғарыдан, металдан (күмістен) безендірілген көптеген қару-жарақ (садақ, жебе) жасалды. Ағаш шеберлері жиһаз (төсек, кеуде, қорап және т.б.), ыдыс-аяқ (әр түрлі тостағандар, кеселер, ожаулар) жасау шеберлігін көрсетті, геометриялық өрнектерді қолданды және сүйектен ою-өрнектер ойып жасады.

Ағаш ұқсату өнерінің түрлері мен технологияларын, әдіс-тәсілдерін одан әрі зерттеп, зерделеп, мәдени генезисін анықтап, мәдени мәселелерді пысықтауға, бірігей тарихи – мәдени мұраны сақтауға, халық өнерін насихаттап, оны одан әрі пайдаланудағы артықшылықтарын айқындауға, ұрпақ тәрбиесіне үлкен септігін тигізетіні сөзсіз.

Жаһандану қоғамда болып жатқан бетбұрыстар, саяси көзқарастар аясында қазақ елінің тарихын шынайы тұрғыда танып-білу, салт-дәстүріне, рухани мұрасына құрметпен қарау ерекше маңызға ие болып отыр. “Болашақ - өткен тарихты білуден басталады” деп Баласағұн бабамыз келешектің өткенмен байланысын көрсеткен, ал әлемнің екінші ұстазы атанған Әл-Фараби: “Халық өткен өмір тарихын білмесе, өзінің өмір сүріп жатқан дәуірінің қадірін бағалай алмайды” – деп тарихтың адам өміріндегі тұлға болып қалыптасуындағы рөлінің маңыздылығын атап кеткен. Олай болса, тарихқа, тарихи бастауларға, мәдени мұраларымызға қаншалықты терең үңілсек, қоғамдағы қазіргі жағдайды соғұрлым жақсы түсінетін, білетін боламыз. Сондай қажеттіліктің бірі – халықтың қолөнері. Демек, “Өнерден қуат алмаса, тіршіліктің шырағы өшеді” деп, М.Әуезов айтқанындай, өсіп келе жатқан ұрпағымызға өз халқының өнерін бойына сіңіріп өсу – алдыңғы буынға жүктелген парыз және қазіргі кездегі кезек күттірмейтін мәселесі. Еліміздің белгілі ойшылдары Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, М.Жұмабаевтар жастар тәрбиесіне еліміздің рухани негізіндегі байлығын, халық мұраларын, салт-дәстүрлерін жиі пайдалану қажеттілігіне көп көңіл бөлгендігін ескеретін болсақ ата-баба аманатын одан әрі дамыту бізге артылған сенім деп қарауымыз шарт.

Әдебиеттер тізімі:

1. Х. Арғынбаев. Қазақ халқының қолөнері. Алматы: Өнер, 1987. 5 б.
2. Альджанова Н.К. Қазақ халқының сәндік өнері [Electronic resource] // <http://gylymordasy.kz/kaz/2015/10/16/aza-hal-y-ny-s-ndik-neri/>. 2015.
3. Арғынбаев Х. Прикладное искусство казахского народа [Electronic resource] // Ремесла казахского народа. Алма-Ата. 1987. 31–32б.
4. Г.А.Стратановский С.Л.У.Н.А.М. Геродот. История в девяти книгах. Ленинград: Издательство “Наука,” 1972. 193–194 б.
5. С.С. Бекешов. Историография казахской традиционной резьбы по дереву // Вестник КазНУ: Серия историческая. 2021. Vol. 1 (2021), № 100. 89–95 б.
6. Джанабаева Галия Дабыловна. Искусство народов Центральной Азии. Вашингтон: Университет Джорджа Вашингтона, 2019. 22–23 б.
7. Egizbayeva M., Zhumatayev R. Decorative and Applied Art of the Kazakhs Tarbagatai // Procedia Soc Behav Sci. Elsevier BV, 2014. Vol. 122. 236–239 б.
8. Назерке Чакирбаева. Ағаш өңдеу – сәндік өнердің маңызды түрі [Electronic resource] // https://el.kz/a-ash_-deu_-_s-ndik_-nerdi_-ma-yzdy_t-ri_40942/. 2021.
9. Ж.Маханбет С. Қуандықова. Сырлы төсекағаш сыры [Electronic resource] // <https://tirshilik-tyynsy.kz/tarih/378-syrly-tsekaash-syry.html>. 2017.
10. М. Мағзумов. Қазіргі замандағы қол сандығы [Electronic resource] // <https://www.instagram.com/p/CWOg5LJo-03/?igshid=MDM4ZDc5MmU=>. 2021.
11. Күлзия Набиқызы Райымхан. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ СӘНДІК-ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕРІ / ed. ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ. Алматы: «Қазақ университеті», 2010. 20–26 б.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

12. Дина УТЕПБЕРГЕНОВА Источник: <https://mangystaumedia.kz/kk/zhanalyktar/105728>.
Ағаш шебері Есен [Electronic resource] // <https://mangystaumedia.kz/kk/zhanalyktar/105728>. 2021.

13. Мәлдір Дарханбаева. Ұлттық қолөнер – асыл қазына [Electronic resource] // https://el.kz/ltyy_-_ol_ner_-_lt_azynasy_41454/. 2022.

О НАУКЕ И АРХИТЕКТУРЕ

Макижанова А.
Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан
научный руководитель – к.ф.н., старший преподаватель Ережепова С.К.

Abstract

This article talks about architecture as a science of construction, design of buildings and structures. New trends in architecture are considered. Modern approaches to planning and construction of objects in architecture are shown. It is emphasized that the main features of the projects of the future are: economy, ergonomics, environmental friendliness.

Сегодня наука и искусство эти две великие сферы культуры. Хотя молодежь в основном воспринимает как две противоположности, как два полюса. На самом деле эти две сферы тесно связаны и переплетены крепкими незримыми узами.

Как мы знаем, архитектура – это искусство и наука строить, проектировать здания и сооружения, а также сама совокупность зданий и сооружений, создающих пространственную среду для жизни и деятельности человека. Архитектура создает материально организованную среду, необходимую людям для их жизни и деятельности, в соответствии с их устремлениями, а также современными техническими возможностями. В архитектуре взаимосвязаны функциональные (назначение, польза), технические (прочность, долговечность) и эстетические (красота) свойства объектов.

В целом, слово «архитектура» заимствовано из латинского. В латинском образовано от слова «архитектор», которое заимствовано из древнегреческого – главный строитель. В русском языке имеется оригинальное слово для обозначения строительного искусства – зодчество.

Никому не секрет что, древнейшее искусство проектирования и возведение зданий, началось тогда, когда появился человек. Начиная с первобытного общества, архитектура сопровождает людей на протяжении истории. Одним из первых сознательных действий человека являлось создание жилища. Пещеры, шалаши, землянки защищали его от ветра, дождя, холода и диких зверей. В этих первых домах люди жили, готовили на костре пищу, изготавливали орудия труда. Постепенно ширился круг знаний и практических навыков человека, всё меньше он зависел от прихотей природы. Вместе с жилищем начали строиться и другие виды зданий: торговые площади и склады, гавани для кораблей, храмы и церкви, театры.

Архитектура олицетворяет свое время, является отражением развития общества, культуры, истории. Первобытные люди жили относительно в тёплом климате. Они строили несложные жилища. С развитием цивилизации, появилась архитектура.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

От простых построек люди перешли к строительству сложных и красивых сооружений. Часто они являлись настоящими произведениями искусств.

Любые новшества в строительстве и технологии порождают собственный стиль и новые тенденции, которые оказывают влияния на материал, который в свою очередь воздействует на моду. Например, в первобытном общинном строе "модно" было носить и использовать в разных ситуациях природный камень. Аналогично в возведения домов шли древесные породы, или производный древесный элемент под названием папирус, который, использовался не просто для обшения на определенном расстоянии, но и для декорирования. Многим позже, с появлением металла, в обиходе набрал немалую популярность такой материал, как медь, потом бронза. Позже, современной цивилизацией было создано стекло, и в оформлении жилых помещений, стали активно применять его пластические особенности. Миновало несколько веков, было создано производство, производственная химия, и, как следствие триумфа человека над природной стихией, широко применяется синтетический материал в промышленных сферах и разной отделке. Век пластмасс по сей день, прекрасно вживается в современный интерьер.

Как известно, архитектурная наука относится как к техническим, так и к общественным наукам. Создание искусственной среды обитания - задача комплексная. Архитектурная наука не может быть «придатком» какой-либо науки из приведенного списка. Она входит и в медицину, и в общественные науки, и в технические науки, и в биологию, и в нанотехнологии и т. д. По мнению ученых, архитектурная наука должна иметь свое место в ряду академических наук.

Так, например, проблемы теории и методологии архитектурной формы как основы архитектурно-художественного творчества в проектировании архитектуры города развернуто представлены В. Гропиусом, Ле Корбюзье, Ф.Л.Райтом, К. Танге, И. Жолтовским, А. Весниным, К. Мельниковым, М. Гинзбургом, А. Коротковским, С. Василевым, Е. Громовым, А. Коршуновым, А. Полянским, А. Рябушиным, А. Раппапортом, И. Азизян, Н. Сапрыкиной, Ю. Кармазиным, А.Абиловым, Б. Куспангалиевым.

Необходимость осмысления феномена архитектуры как искусства, эстетической организации формы предметного пространства -творческого аспекта в архитектуре, освещаются в работах Платона, Аристотеля, Г. Гегеля, А. Бринкман, К. Зитте, А. Гауди, П.Флоренского, А. Габричевского, А. Бунина, В. Кринского А. Иконникова, В. Глазычева, Н. Гуляницкого, И. Азизян, З. Яргиной, И. Азимова.

Проблемы теории и методологии архитектуры как целостной пространственной системы архитектурного моделирования рассмотрели - А. Лосев, А. Раппапорт, Г. Сомов; система архитектурного моделирования на основе природных форм - Ж. Куэлли, Ю. Лебедев, Н. Анциферов; концепции органической архитектуры - Л. Салливен. К теме социокультурного кризиса и его роли в развитии обращались многие мыслители XX века. Среди них - Э. Гуссерль, Г. Зиммель, Х. Ортега-и-Гассет, Р. Гвардини, К. Ясперс, современных исследователей можно назвать: Т. Сидорину, Б. Вышеславцева, М. Гершензона.

Развитие архитектуры шло от "стиля эпохи", единого для всех видов искусства и для всего своего времени до индивидуальных авторских стилей архитектуры.

Про архитектуру слагают стихи, поэмы, сочиняют рассказы, в которых воспеваются красота и величие архитектурных сооружений.

Появление нового вида архитектурного стиля всегда было связано с техническим прогрессом.

Современные технологии не стоят на месте. Новые технологии позволяют сделать архитектурные сооружения более прочными, и одновременно легкими. Новые материалы и

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

конструкции позволили осуществить в строительстве много замыслов. Основными материалами современности являются железобетон и стекло. Эти строительные материалы сочетают в себе высокую прочность и возможность осуществить любую архитектурную форму. Глядя на эти здания, видишь, что созданы они в век точных механизмов и расчётов.

Будущее в архитектуре – это эксперименты и переоценка многовековых традиций. И еще много чего может создать человек. Это могут быть здания, поражающие своей красотой, и славится новейшими передовыми достижениями человечества. А может это будут здания и сооружения, которые будут легко передвигаться по воздуху или по воде. А может быть это будут здания для регионов с частыми стихийными бедствиями более практичные, комфортные и безопасные для проживания.

Мы считаем, что архитекторы в будущем будут обращать больше внимания на функциональность и гармоничность внешнего вида, но основными особенностями будущих архитектурных сооружений станут: экономичность, экологичность, необычность и, самое главное, практичность.

Следует заметить, что человек XXI века сильно отличается от человека века XVI. Материал может быть тем же, но вся архитектура должна быть другой, поскольку сильно изменился образ жизни [1, с. 17].

В настоящее время сделаны определенные шаги. Строятся «умные дома», идут разговоры об «умных улицах и умных городах» [2, с. 147]. Но речь идет лишь об инфраструктуре этих организмов. Это не архитектура. Важная составляющая архитектуры – эстетические качества.

Современная архитектура не ограничивает пространство. К новым реалиям здания относится интерьер, где стены и крыша подчиняются внутренней организации пространства, подчёркивая все его достоинства, а, не упаковывая их в коробку из бетона и стали. Сегодня уже вполне реальны и осуществимы, но пока не доступны широкому кругу, напечатанные на 3D принтерах дома, небоскрёбы из дерева, здания размером с парковочное место и ряд иных интересных концепций.

Так, например, архитекторами и дизайнерами предложены новые уникальные пути решения, с учётом экономии не только материала и денежных средств, но и что самое важное с учётом экологических особенностей окружающего пространства.

В архитектурной практике получила широкое распространение иная форма интерпретаций художественных образов мышления, направленная на освоение сложного и многослойного киберпространства компьютерных систем, связанных с обширной информационной сетью интернет-ресурсов. Спонтанный прорыв инновационных технологий моделирования трехмерного пространства в реальное проектирование основательно пошатнул традиционные представления об архитектуре как о последовательном процессе бесконечного чередования с определенной периодичностью вариаций и их комбинаций на тему классики и модернизма.

Борьба со сложившимися за века стереотипами мышления и ретроградными принципами проектирования сопровождалась становлением генетически новой, не имеющей прецедентов в истории, нелинейной парадигмы современной архитектуры, зародившейся в 90-х годах XX века. Архитектурное творчество получило мощный импульс к эволюции формы благодаря смене своей природной ментальности и обращению к естественнонаучным областям познания, опирающимся на выдвинутую в 80-х теорию нелинейных систем. Суть новой научной теории заключалась в том, что она, в отличие от механистической линейной теории, предлагала рассматривать окружающий мир как множество самоорганизующихся систем, переживающих периоды стабильности и скачкообразные переходы в иное состояние,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

а Вселенную – как сверхсложную непредсказуемую систему, непрерывно изменяющуюся в своем развитии [3, с. 87].

Потенциал принципиально новых в технологическом отношении цифровых машин позволил транслировать чуждые для человеческого понимания идеи теории сложности в виртуальной реальности и моделировать на их основе совершенно немыслимые формы и поверхности криволинейных, органических и механоморфных очертаний. Этот научно-технический феномен западной культуры приобрел впоследствии целый ряд взаимозаменяемых названий: нелинейная архитектура, архитектура сложности, космогенное проектирование, лэндформная архитектура, киберпространственное проектирование, дигитальная архитектура [3, с.86]. На наш взгляд, термины наглядно отражают опосредованный характер нового творческого направления в архитектуре, исходящего из непосредственного восприятия нелинейной парадигмы в фундаментальной науке, преобразованной при помощи компьютерного эксперимента с многомерным пространством в новое качество реально существующей материальной структуры.

«Науки о сложных системах», включающие фрактальную геометрию, нелинейную динамику, неокосмологию и теорию самоорганизации, совершили коренной переворот в мировоззренческих представлениях о новой картине мира как о множестве нелинейных систем, каждая из которых развивается по законам самоорганизации [2, с.146].

«Новая парадигма в архитектуре» рубежа веков строится на естественнонаучных принципах познания мира, что открывает широкое поле деятельности для современных проектировщиков и позволяет говорить о нелинейной архитектуре как о неординарном явлении художественной культуры, базирующемся на фундаментальной подоснове и не имеющем ничего общего с модными тенденциями поверхностного характера.

Таким образом, архитектурная наука на рубеже XX-XXI веков развивается скачкообразно, переживая подъемы и спады творческой активности. На исходном этапе ведется разработка теоретической концепции «средового подхода» к проектированию в исторических контекстах и поиск возможностей использования принципов математического моделирования в архитектурной теории. Открытие новых естественнонаучных областей знания обусловило кардинальные изменения в сложившейся системе культурных ценностей и послужило импульсом к зарождению новой нелинейной парадигмы в архитектуре.

Уже сейчас современная архитектура активно использует компьютерные технологии, позволяющие отправлять компьютерную модель непосредственно на производство, и, минуя промежуточные стадии, делать детали сооружения. В будущем такой подход приведет к тому, что стройка станет чистой и скоростной. Технологии позволят сделать архитектурные сооружения более прочными, и одновременно легкими, эфемерными. Фасады зданий смогут менять свой вид: окна, каменная кладка и другие варианты. Будет возможна визуализация реального мира или имитация желаемой картины.

И мы согласны с В.И. Наумовой, что архитектурно-художественное творчество как уникальный вид деятельности направлен на активное ценностное освоение и понимание картины мира, находится в зависимости от социальных, культурных, религиозных, политических, нравственных, технических, экономических и других условий. С течением времени накапливается уникальный опыт архитектурно-художественного творчества, преумножается арсенал культурного наследия, традиций и видов созидания, постоянно пополняется инструментарий методов, профессиональных приемов, средств, трансформируется мировоззрение, развивается процесс творческого мышления [4, с.85].

Кардинально новой чертой современной эпохи является формирование экономики знаний, где наука, образование, производство, бизнес, все больше интегрируются в

целостную саморазвивающуюся систему. Закономерно меняется мир вокруг нас, а вместе с ним предпочтения, ценности, ориентиры, восприятие окружения.

Важно помнить, что, вступая в новую эпоху, архитектура будущего должна быть не только эстетически приятна, но и подчинена человеку и его потребностям, а также удобна в своём эксплуатационном обращении. Главное не только помнить о функциональных задачах архитектуры, но и научиться их решать. Основными особенностями проектов будущего становятся: экономичность, эргономичность, экологичность. Широкие возможности для проектов будущего открывает возможность компьютерного проектирования. Благодаря применению компьютерных инновационных технологий архитектура будущего станет уникальной, продуманной до мельчайших деталей.

Список литературы:

1. Дженкс Ч. Новая парадигма в архитектуре / 2005. - Режим доступа: <http://city-2.narod.ru/ae/ad37.html>.
2. Добрицына И.А. Нелинейная парадигма в архитектуре 90-х годов XX века // Вопросы теории архитектуры. Архитектурное сознание XX-XXI веков: разломы и переходы / Сб. науч. трудов под ред. И.А. Азизян. – М.: Научная книга, 2001.– С. 146-206.
3. Научно-методологические основы творчества в архитектуре и проблема архитектурного образования. В.И. Наумова // Алтайский Вестник, Научный журнал №3, 2007.-с.85-89.
4. Холодова Л.П. О проблемах архитектурной науки // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 4-2. – С. 298-298; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=6639> (дата обращения: 16.03.2023).

МУЗЫКАЛЫҚ АСПАПТА ОРЫНДАУШЫЛАРДЫҢ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ

Муканов Ж.

*Т.Жүргенов ат. ҚазҰӨА, Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі – ө.к., доцент Алсаитова Р.К.*

Музыка - бұл дыбыс өнері, ал музыкалық қабілеттер құрылымында музыканы түйсікті ұғыну қабілеті маңызды орын алады. Есту сезімдері музыкалық белсенділік үшін жетекші болып табылады, өйткені объективті түрде бар дыбыстар, яғни адамға қарамастан, оларды есту мүшелерімен өңдеу нәтижесінде музыкаға айналады. Сондықтан ғылыми музыкалық психологияның алғашқы зерттеулері музыкалық түйсікке арналды. Қазіргі уақытта музыканы түйсікті ұғыну қабілеті түрлерінің әртүрлі жіктелуі бар. Есту құрылымының негізіне перцептивті және интонациялық есту кіретін В.В.Мещевскийдің жіктелуі бізге жақын. Сонымен қатар, жіктеулер арасында түбегейлі айырмашылық жоқ, сондықтан біз басқа ғалымдардың көзқарастарына сәйкес перцептивті және интонациялық есту сипаттамаларын толықтырамыз.

Бұл есту түрлері есту сезімінің түрлері болып табылады. Олар өзара әрекеттеседі, бірақ олардың әрқайсысы өзіне тән ерекшеліктерге ие және танылатын музыкалық негіз құрылымының белгілі бір аймағына жауап береді. Жоғары дыбыстық есту перцептивті музыканы түйсікті ұғыну қабілеті түрлерінің арасында жетекші орын алады. Ол айқын көрінеді және көбінесе оның даму дәрежесі жалпы музыкалық есту деңгейімен қателеседі, бұл дұрыс емес. Жоғары дыбыстық естудің бұл ролі биіктік, ұзақтық, дыбыс деңгейі, тембр

сияқты есту тітіркендіргіштерінің ең күшті биіктіктегі ынталандыру болып табылатындығымен түсіндіріледі. Дыбыстың биіктігі бойынша өзгеруі оның басқа сипаттамаларының өзгеруіне қарағанда қатты естіледі.

И. Гофман музыкалық іс-әрекеттегі жоғары дыбыстық естудің маңызды рөлін атап өтіп, «музыкалық есту» терминінің екі мағынасы бар деп санайды. Кең мағынада ол музыканы түйсікті ұғыну қабілетінің барлық түрлерін қамтыды, ал музыканы түйсікті ұғыну қабілеті тар мағынада жоғары дыбыстық есту деп саналды, өйткені жоғары дыбыстық қозғалыс музыкадағы мағынаның негізгі тасымалдаушысы болып табылады [1, 93 б.].

Американдық психолог К.Сишордан айырмашылығы, есту негізінен табиғи бейімділікке ие деп айтқан Б.М.Теплов жоғары дыбыстық есту қабілеті айтарлықтай дамитынын дәлелдеді. Мысалы, Музыкалық білім беру тәжірибесінен ең нәзік дыбыстық-жоғары есту скрипкада ойнайтындарға тән екені белгілі; баяу естудің бұл түрі пианисттерде дамиды. Бұл құралдардың ерекшеліктеріне байланысты: бірінші жағдайда дыбысты табу қажеттілігі және екіншісінде темперамент жүйесімен бекітілген.

Әуенді есту әуенді тұтас қабылдауды қамтамасыз етеді. Ол бір дауысты әуеннің қозғалысына қатысты оның көрінісіндегі жоғары дыбысқа негізделген. Әуенді есту әуеннің дыбыстарының ладтық функцияларын, олардың тұрақтылығы мен тұрақсыздығын, өзара тартылуын ажырата білу қабілетін білдіретін ладтық сезімге негізделген [2]. Оның ең қарапайым көріністерінің бірі – тоник сезімі-әуенді аяқтауға және ладтың барлық басқа дыбыстарын толық емес деп қабылдауға деген ұмтылыс.

Әуезді естудің тағы бір негізі - музыкалық және есту көріністері («ішкі есту» бөлімін қараңыз), өйткені әуезді есту әуенді тұтастай қабылдауға мүмкіндік беретін алдын-ала естуді білдіреді. Кейде әуезді есту кезінде аралық есту ажыратылады – әуен қозғалған кезде интервалдарды талдау мүмкіндігі.

Әуезді есту әншілерде, ішекті аспапта, үрмелі аспапта ойнайтындарда жақсы дамиды және ал пианисттерде әлдеқайда нашар болады. Пианисттерге тән кемшіліктердің бірі – «бір нотада» орындау, онда ойнаушы бәрін дұрыс жасайды, ал әуен жеке дыбыстарға бөлінеді. Бұл әуезді есту қабілетінің жеткіліксіз дамуынан (немесе қатысуынан) туындайды. Ән айту кезінде, мысалы, мұндай орындау мүмкін емес, өйткені дауыстық дыбыс шығару кезінде бір дыбыс табиғи түрде екіншісіне өтеді [1, 93 б.].

Гармоникалық есту, керісінше, пианисттерде (баяншылар, аккордеонистер) жақсы дамиды, ал бір дауысты әуенмен айналысатын музыкалық мамандықтардың өкілдерінде баяу дамиды. Бұл үндестікке бағытталған есту (аккордтар). Ол жоғары дыбыстық есту мен ладтық сезім негізінде пайда болады және вертикалды бір уақытта естуге ғана емес, сонымен қатар оның құраушы дыбыстарын белгілі бір қызметтерге жататындығын түсінуге мүмкіндік береді.

Тембрлік-динамикалық есту кейде оның құрамдас тембріне бөлінеді, ол тембрді тануға бағытталған, яғни дыбыс сапасы және оның күшінің өзгеруін анықтайтын динамика. Алайда, іс жүзінде тембр динамикамен тығыз байланысты: ол күштің өзгеруіне байланысты өзгеруі мүмкін. Мысалы, тембрді шартты түрде «күміс» деп анықтауға болатын дыбыс фортиссимо апаратын үлкен дыбыстың күшеюінде болмайды. Сондықтан бұл есту түрлері көбінесе бір-тембрлік-динамикалық деп анықталады. Музыканттың кәсібилігі, оның нәзік дыбыстық градацияларды жеткізу қабілеті оның дамуына байланысты. Кәсіби емес музыканы сүйетін адам үшін дамыған тембрлік-динамикалық есту, түрлі-түсті дыбыстардан ләззат алуға мүмкіндік береді, мысалы, оркестрлік.

Музыкалық есту қабілетінің екінші үлкен түрі, перцептивтіден айырмашылығы, мағынаны тануға бағытталған интонациялық есту. В.В.Медушевский атап өткендей, музыканы түсінудің екі жағы бар: аналитикалық және интонациялық-семантикалық. Осыған

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

сәйкес миға қабылданатын музыкалық ақпаратты бірінші болып өңдейтін музыкалық есту перцептивті-аналитикалық және интонациялық-семантикалық компоненттерге ие. Олар бір-бірімен тығыз байланысты және бір уақытта әрекет етуі керек. «Музыканың нақты дыбысында аналитикалық ұйым әрқашан мағыналық ұйымға енеді», - деп жазады В.В.Медушевский. – ...дарынды музыканттың есту құпиясы- тараптардың біркелкі дамуында ғана емес, олардың тығыз ынтымақтастығында да» [4,160 б.].

Интонациялық есту - ең көне және тұтас, оның шығу тегі бейсананың тереңдігінде. Музыка мен сөйлеу жетекші коммуникативті жүйелер ретінде интонациялық естумен тығыз қарым-қатынаста дамыды. Интонациялық есту-бұл мидың оң жақ жартышарының қызметі, ол эмоционалды мазмұнды тануға, негізгі эмоцияларды: қуаныш, қайғы, ашу, қорқыныш туралы түсінік беруге және түсінуге бағытталған. Естудің бұл түрі музыкалық қабылдау мен музыкалық шығармашылықтың негізі болып табылады. Сонымен қатар, ол жан жақтылық қасиетіне ие: әр адам оған ие, ол балалардың нәресте кезінен кездеседі.

Д.К.Кирнарскаяның зерттеулеріне сәйкес, интонациялық естудің ерекшелігі келесідей: интонациялық есту музыканың мағынасын анықтауға бағытталған; адамның қозғалыс, қимыл, пантомима ассоциациялары арқылы адамның дене-қимыл реакциясын камтиды; адамның сөйлеу аппаратын «ән айту» және дыбыстарды айту (сөйлеу интонациясы) арқылы іске асырады; кеңістіктік және түсті қауымдастықтардың пайда болуына әкеледі, адам эмоцияларының көрінетін, сезілетін және шексіз әр түрлі әлемін жасайды [2].

Интонациялық есту сөйлеу тілімен тығыз байланысты. Оның мәні семантикалық және дыбыстық жоспарларды қатар саралаудан тұрады. Сөйлеуде интонация ауызша мағынамен сәйкес келмеуі мүмкін, тіпті оған қайшы келуі мүмкін, ал әңгімелесушіні түсіну үшін біз ауызша және интонациялық мағынаны бір уақытта өңдейміз. Осыған ұқсас, біз музыкада дыбыстық жағын (биіктік, тембр, үндестік және т.б.) және интонациялық мағынаны естиміз.

Естудің интонациялық жағы жетекші болуы керек. Алайда, музыкалық білім беру тәжірибесінде бұл ұстаным үнемі бұзылып отырады және бұл интонациялық естудің мәнін түсінбеуден немесе оны дұрыс бағаламаудан туындайды. Зерттелген музыкалық пәндердің көпшілігі, әсіресе сольфеджио және гармония, перцептивті есту қабілетін дамытуға бағытталған. Дәл осындай есту музыкалық аспапта, әсіресе фортепианода үнемі белсенді болады.

Нәтижесінде дамыған перцептивті есту қабілеті бар және дамымаған интонациясы бар музыканттар қалыптасады; мұндай музыканттардың кез-келген, тіпті ең жоғары техникалық деңгейде орындалуы әртүрлі жағымсыз сипаттамаларға ие болады: «мағынасыздықтан», «жансыз», «эмоционалды емес». Керісінше мысал - перцептивті дамуы мүмкін дамыған интонациялық есту - драмалық актерлердің сахналық сөйлеуі мен әні. Андрей Мироновтың өмірбаянынан оның жоғары есту қабілеті төмен екендігі белгілі. Ол әншілік дауысқа ие болмады. Сонымен қатар, ол ән айтқан концерттері ең танымал әншілердің аудиториясымен салыстырылатын аудиторияны жинады. Бұл құбылыстың шешімі - көрнекті әртістердің керемет интонациялық естуінде және осы негізде прозалық және поэтикалық мәтін мен әуеннің мағынасының ең нәзік реңктерін жеткізе білуінде.

Музыкалық есту түрлерінің тағы бір сапалы айырмашылығы бар, ол «перцептивті – интонациялық» құрылымға да, перцептивті есту ішкі құрылымына да сәйкес келмейді. Музыкалық есту қабілетінің ерекше қасиеттері абсолютті және салыстырмалы болып бөлінуді көрсетеді. Бұл бөлу әдетте жоғары дыбыстық есту деп аталады, өйткені онда абсолюттілік сапасы айқын көрінеді; бірақ бұл шындық емес. Абсолютті есту қабілеті бар адам әрқашан өте айқын (немесе тез қалыптасады?) тембрлік-динамикалық есту, әуезді, гармоникалық және перцептивті есту қабілетінің бұл түрлерінде абсолютті және оның

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Журганова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

өлшемдерін дәл өлшеу механизмі жоқ, ал жоғары дыбыста: бұл кез-келген дыбыстың абсолютті биіктігін оның басқа дыбыстармен немесе ішкі дыбыстық стандарттармен қатынасынан тыс бірден анықтау мүмкіндігі.

Музыканы түйсікті ұғыну қабілетінің ерекше түрі - ішкі есту немесе музыкалық есту көріністері. Оны музыканы түйсікті ұғыну қабілеті түрлерінің қатарына жатқызуға болмайды, өйткені ішкі формада барлық түрлер болуы мүмкін. Ішкі есту - бұл дыбыстарды, олардың комбинацияларын, әуендерін және т.б. есту қабілеті, олардың нақты дыбысынан тыс, санада бүкіл музыкалық шығармаларға дейін. Ішкі музыкалық есту ішкі монолог (ой), визуалды көріністер (көрнекі қиялдар) сияқты психикалық сипатқа ие. Музыкалық есту көріністері есту функциясын орындай алады немесе салыстырмалы түрде дербес өмір сүре алады. Бірінші жағдайда, олар барлық ірі музыкант – орындаушылар мен мұғалімдер студенттерге жоғары деңгейде ұсынатын «көремін – естимін – ойнаймын» формуласын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді.

«Көру» музыкалық мәтінге қатысты, «есту» мәтінге негізделген музыкалық және есту көріністерін білдіреді, «ойнау» - бұл көріністерді дыбыста жүзеге асыру. Оқу процесі бірізділік «көремін – ойнаймын – естимін» деп өзгерген кезде мағынасын жоғалтады, өйткені бұл жағдайда әсер ете алмайтын нақты дыбыс естіледі, ол қазірдің өзінде орындалды. Егер «есту» ішкі формада болса, онда бұл дыбысты нақты дыбысқа аударғанға дейін де реттеуге болады.

Музыканы түйсікті ұғыну қабілеті туралы, оның ішінде ішкі есту туралы айтатын болсақ, музыкалық және физиологиялық есту деп аталатын, яғни кез-келген сау адамға тән дыбыстарды есту қабілеті арасындағы айырмашылықты атап өткен жөн. Физиологиялық естудің өткірлігі адамның денсаулығына (есту мүшесі мен бүкіл жүйке жүйесіне), сондай – ақ есту қабілетінің төмендеуіне (мысалы, шудың әсерінен) немесе, керісінше, шиеленісуіне (егер мамандық өткір естуді болжаса-мысалы, аң аулау) байланысты. Музыкалық есту физиологиялық қосымша болып табылады. Бірақ музыкалық және физиологиялық есту арасында тығыз байланыс жоқ. Адамның өткір физиологиялық есту қабілеті және өте әлсіз музыкалық қабілеті болуы мүмкін; кері жағдайлар белгілі (Бетховеннің саңырауы физиологиялық сипатқа ие болды, ал сирек кездесетін музыкалық есту оның ішкі формасына толығымен ауысып, сақталды). Көп жағдайда музыканттардың физиологиялық есту қабілеті де жақсы, өйткені үнемі тыңдау оны күшейтеді. Бірақ жасқа байланысты және ауыр өзгерістермен физиологиялық есту өткірлігі төмендеуі мүмкін, бұл музыкалық есту сапасының төмендеуіне әкелмейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Бугрова, Н. А. Музыкальная педагогика и психология : учебно-методическое пособие / Н. А. Бугрова. - Кемерово : КемГИК, [б. г.]. - Часть 1 : Музыкальная психология - 2014. -176 с. - Текст : электронный // Лань : электронно-библиотечная система. - URL: <https://e.lanbook.com/book/79372>
- 2 Теплов, Б. М. Психология музыкальных способностей : учебное пособие / Б. М. Теплов. - 2-е изд., стер. - Санкт-Петербург : Планета музыки, 2020. - 488 с. - ISBN 978-5-8114-4300-0. - Текст: электронный // Лань : электронно-библиотечная система. - URL: <https://e.lanbook.com/book/129241>
- 3 Цагарелли, Ю. А. Психология музыкально-исполнительской деятельности : учебное пособие / Ю. А. Цагарелли. - Санкт-Петербург : Композитор, 2008. - 368 с. - ISBN 978-5-7379-0381-7. - Текст : электронный // Лань : электронно-библиотечная система. - URL: <https://e.lanbook.com/book/>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

4 Петрушин В.И., Дымникова М.В. Эволюция взглядов на музыкальность и природу музыкальных способностей в музыкальной психологии и психологии музыкального образования /Вестник кафедры ЮНЕСКО Музыкальное искусство и образование – 2017 г. №3 –с.117

ФРАКТАЛЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КУЛЬТУРУ ДИЗАЙНА

Намазакова А.М.
Алматинский технологический университет
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – лектор, Есенова Э.М.

Abstract

Fractals are infinitely complex patterns that are self-similar across different scales. They are created by repeating a simple process over and over in an ongoing feedback loop. Geometrically, they exist in between our familiar dimensions. The fractal paradigm has been introduced into the field of decorative and applied arts, design and architecture, literature and cinema. The variety of fractal forms makes it possible to use fractal algorithms in different fields of activity.

Фракталы известны уже почти век, хорошо изучены и имеют многочисленные применения в жизни. Термин «фрактал» (от лат. fractus – раздробленный) впервые ввел в 1975 году математик исследовательского центра IBM Бенуа Мандельброт. Формы большей части природных объектов, таких как деревья, скалы, облака, водная рябь, контуры береговых линий и пр., представляют собой фракталы. Французский ученый Бенуа Мандельброт открыл новый раздел математики, названный им фрактальной геометрией. Простое определение фрактала, данное Мандельбротом в книге «Фрактальная геометрия природы», звучит следующим образом: «Фракталом называется структура, состоящая из частей, которые в каком-то смысле подобны целому» [1]. Трехмерный фрактал имеет неровную бугристую поверхность с впадинами и изломами (отсюда и название – fractus в переводе с латыни – «изломанный»). В основе этого явления лежит очень простая идея: бесконечное по красоте и разнообразию множество фигур можно получить из относительно простых конструкций при помощи всего двух операций — копирования и масштабирования.

Фрактал бесконечно повторяет саму себя, но в меньших размерах. Если увеличивать и посмотреть на одну часть фрактала там можно увидеть другой фрактал и так до бесконечности. Бесконечная фигура с конечными границами. Фракталы зачастую симметричные, а люди видят красоту в симметрии фигуры и форм. Весь наш мир состоит из симметрии. Даже электроны имеют свою пару позитронов, такие же как электроны, но наоборот. Электрон - заряд позитрон + заряд, как будто зеркальное отражение. И даже есть античастицы, которые такие же частицы, но работают в обратную сторону. Вообще, что такое для нас красота? Хоть и субъективно, но считается, что симметричная форма красивее, чем хаос. Что для нас в понимании слово дизайн? Почему некоторые формы считаются красивыми, а другие нет? Холодный расчет и математика создаёт четкие грани, совершенные фигуры. Те фигуры, у которых минимум энтропии, чем меньше хаос, тем легче человеку воспринимать объект и тем красивее он для него выглядит. Даже рисуя кистью образы, мы невольно заимствуем или точнее имитируем формы, которые нас окружают. То, что мы воспринимаем своим субъективным взглядом на самом деле очень сложная математическая

наука. Фрактальные формы распространены в микро- и макромире. Повторяющиеся узоры можно увидеть в минералах, флоре и фауне, структуре ДНК, явлениях природы (циклонах, молниях, береговых линиях), системах планет и звезд. Многие могут не замечать, но фракталы, у которых начало идет с математики, используются в дизайне домов, интерьеров, мебели. По данным Википедии, Орнамент (лат. *ornamentum* «украшение») — узор, основанный на повторе и чередовании составляющих его элементов; предназначается для украшения различных предметов (утварь, орудия и оружие, текстильные изделия, мебель, книги и так далее), архитектурных сооружений (как извне, так и в интерьере), произведений пластических искусств (главным образом прикладных), у первобытных народов также самого человеческого тела (раскраска, татуировка).

В архитектуре применяются геометрические фракталы. Основными представителями этой группы являются такие объекты, как: кривая Пеано, снежинка Коха, треугольник Серпинского, пыль Кантора, «дракон» Хартера-Хейтуэя и т.д. Все они получены путем повторений определенной последовательности геометрических построений с использованием точек и линий. Дизайнеры, черпая вдохновение из фрактальной геометрии, формул и графиков создают различные причудливые формы современных домов, которые считают дизайном будущего. В целом применение фрактальной геометрии в дизайне интерьера оправдано в качестве продолжения и развертывания пространственно-функциональной и конструктивной структуры здания. В противном случае роль фракталов может свестись к банальному декорированию. В дизайне интерьера используются элементы декора: постеры, фотообои, 3D панели и прочие части отделки с фрактальными узорами. Фрактальные фрески, шпалеры и витражи проектируются с использованием специализированного программного обеспечения для генерации цветных изображений фракталов [2].

Молодой дизайнер из Бразилии Николь Томази (Nicole Tomazi) так увлеклась бестелесными математическими образами, что придала им осязаемые формы. Она создала собственную коллекцию вязаной мебели. Ее так и назвали - Fractal collection. В нее входит кресло, стол и полка. Она отличается от обычной мебели своей фрактальной структурой. Например, стол— это поверхность, образованная большим количеством вязаных «пеньков», которые в ближайшем рассмотрении кажутся сделанными из еще более мелких элементов. Этот удивительный эффект создается благодаря особой вязке. Но несмотря на то, что стол связан, он очень удобен. В этом же стиле выполнено и кресло с теми же вязаными «пеньками», создающие эффект фрактала. Николь Томази в трех предметах объединила фрактальную геометрию, комфорт и стиль.

Если рассматривать дизайн одежды, то можно увидеть, что на Западе широко применяется одежда с фрактальной геометрией с неповторимостью и всевозможными цветовыми гаммами каждого рисунка. Это же ситуация наблюдается и в дизайне мест развлечения молодежи (ночные клубы, бары, студии). Они оформляются в разнообразных нереальных композициях с использованием современных светящихся материалов и с изображением фрактальной графики. При необычном ультрафиолетовом освещении, которое придает особый объем всем рисункам, создается атмосфера нереального другого мира.

Геометрические фрактальные модели представляют собой самостоятельную художественную ценность и являются методом создания орнаментальных структур материалов одежды, аксессуаров и интерьеров. Сегодня фрактальная парадигма внедрена в область декоративно-прикладного искусства, дизайна и архитектуры, литературы и кинематографа. Разнообразие фрактальных форм дает возможность использовать фрактальные алгоритмы в различных сферах деятельности.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Список использованной литературы

1. Мандельброт, Б. Фрактальная геометрия природы / Б. Мандельброт. – М.: Ин-т компьютерных исследований, 2002. – 656 с., ил.
2. Трубочкина, Н. К. Фрактальные исследования: от фрактальной живописи до промышленного дизайна [Электронный ресурс] / Н. К. Трубочкина // Nadin Design
3. <https://www.lama-capola.ru/pages/ext/news/8>

ҚАЗІРГІ КЕЗЕНДЕГІ КҮНДЕЛІКТІ МӘДЕНИЕТТІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

*Нарымбаев Қ.Д.
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – философия ғ.к., Исмагамбетова З.Н.*

Abstract

Currently, there are many issues that have not been studied in the sphere of everyday life or the culture of everyday life in society and need to be studied from a new point of view. The culture of everyday life is one of the most popular areas of modern liberal arts education. In order to create a new era, the fundamental needs that have arisen in the social, political, economic, cultural and historical spheres of society have set the task of analyzing them in a new way for culturologists. In the course of our work, in order to look at it from a new perspective, it becomes necessary to use the methods of cultural comparative analysis. Scientific and theoretical issues of culture in modern society in the analysis of the phenomenon of everyday life, since before that there were no special Kazakh studies, based on a comprehensive systemic and interdisciplinary consideration of the need for a cultural approach to the phenomenon of culture, on the significance of various models of culture of everyday life in the formation of professional skills of the individual, as well as determination of ideas about the features of the mechanisms for creating a culture of everyday life is an urgent problem. In this report, I tried to reveal the life experience of the so-called "everyday culture".

Күнделікті мәдениет бұл мәдениеттің мәнін білдіретін, адамның күнделікті қажеттіліктерінде мүмкіндігінше түсіндірілетін, сонымен бірге оған ұқсас категория ретінде әрекет етеді. Күнделікті өмірге нақты назар аударсаңыз тұрақты дамудың әлеуметтік басымдығын мәдени дамумен алмастырудың күшті тенденциясы себеп болды, ол қазір өмірдің барлық салаларында көрінеді. Осыған байланысты мәдени көзқарас ол бүкіл болмыспен қатар, мәдени кеңістікте негізделетін шындық құбылыстарын және осы мәдениет категориялары арқылы ғылыми түсіндірудің ерекше түрін бөлуді қамтамасыз етеді.

Күнделікті мәдениеттің негізгі сипаты айналасындағы дәстүрлерден туындаған нақты өмір салтында, әдет-ғұрып, тіл, дін, ақыл-ой, өзгермелі жағдайлар, қоршаған орта т.б. негізделген. Сонымен қатар, оларға үнемі жаңа компоненттер қосылып отырады және оның жаңа нұсқаларын жасау бұрыштарын анықтайтын күнделікті қолдануға жарамды модельдер жасалады. Күнделікті өмірдің табиғатына тән құндылықтар олардың құндылығы мен өміршеңдігі объектілеу арқылы анықталады. Бұл қасиеттер белгілі бір адамдар тобының хронотопиялық формация ретінде жасалған өмір салты арқылы жүзеге асады. Күнделікті тәжірибе барысында күнделікті өмір мәдениетін семиотикалық жүйеге айналдыра отырып, сол арқылы адам өзінің символдық микрокосмасын жасайды.

Күнделікті мәдениеттің модельдерінің қалыптасуы қызметтің бірыңғай салаларымен, қажетті ұстанымдарымен және тұрғылықты жерімен біріктірілген осындай хронотоптық

ортады ерекше айқын көрінеді. Қазіргі философия мен мәдениеттанудағы күнделікті өмір феноменін зерттеудің маңызды мәселелерінің бірі оның құрылымдық тұрақтылығын анықтау болып табылады. Күнделікті өмірді терең түсіну негізінде мәдениет адамның көпжақты зерттеу аясын кеңейтуге және адам мен этникалық қоғам арасындағы қарым қатынас мәселесін жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Күнделікті өмірдің мәнін ашу әлеуметтік қатынастардың күрделі формаларын түсінуге әкеледі. Халықты зерттеу ғылыми негіздеуді көздейтін дәстүрлі мәдениеттің ерекше элементтері болып табылады. Мұндай элементтер әсіресе этнос ішінде көршілік және туыстық қатынаста (үлкенге құрмет, әйелдерге деген құрмет, қонақжайлылық, мерекелік және ғұрыптық мәдениет және т.б.) барынша айқын көрінеді [1, 10 б.]

Күнделікті өмірге деген қызығушылықтың тұрақты өсуі мәдениет ғылымының жаңа салаларды игеруге ұмтылысында қазіргі мәдениеттегі күнделікті тіршілігінде де көрінеді. Сонымен қатар, күнделікті өмірді салыстырмалы түрде автономды «тәжірибе әлемі» ретінде зерттеу де, оны мәдениеттің басқа салаларына қатысты қарастыру да қызығушылық тудырады. Күнделікті өмір әлеуметтік шындықтың негізгі саласы ретінде оның бірлігі қоғамдық сананың әртүрлілігі мен тұтастығын ашуға мүмкіндік береді.

Дегенмен, күнделікті құбылыстар мен процестердің айқын көрінуі көбінесе ғылыми талдауды күнделікті өмір тарихынан алынған бейнелермен, ал қазіргі уақытқа қатысты жеке тәжірибені қате сипаттаумен ауыстыру қаупін туғызады. Сонымен бірге, күнделікті мәдениеттің дамуының қазіргі кезеңі бұл күнделікті өмірді тұжырымдамалауға ұмтылумен сипатталады, яғни ол күнделікті ойлаудың инерциясын жеңуді және үйреншікті нәрселерге жалған көзқараспен қарауды қамтиды. Күнделікті өмір жоғары кәсіби мәдениет объектілеріне қолданылатын тілдік сипаттау мен нақты зерттеу процедураларын қажет етеді.

1960 жылдары дербес ғылыми сала ретінде пайда болған күнделікті өмір тарихы пәнаралық зерттеу саласы ретінде қарқынды дамыды. Соңғы онжылдықтарда бұл ғылыми сала әлеуметтік-мәдени процестермен және құбылыстармен байланыста адамның күнделікті өмірінің сан алуан қырларын ашатын көптеген ұғымдармен әдістермен нақтыланды. Зерттеушілер күнделікті өмірдің тарихи эволюциясы мәселелеріне ғана емес, сонымен қатар күнделікті тәжірибе деңгейінде көрінетін қазіргі мәдениеттің өзекті мәселелеріне де назар аударды.

Сонымен қатар, ғылыми айналымға жаңа өте ерекше зерттеу объектілері енгізілді – оларға тамақ, киім кешек, жалдамалы пәтерлер, шопинг жасау т.б ... Мұның бәрі күнделікті өмір мәдениетін зерттеудің қызығушылық саласына айналды.

Күнделікті өмірді зерттеушілер күнделікті өмірлік тәжірибеден, кейде нақты және түсінікті құбылыстардың жаңа белгілерін ашатын жоғары мәдениеттің көрінісін көруге мүмкіндік алады. Мәдениет туралы заманауи білімді оның мамандандырылған және күнделікті салаларын салыстырусыз елестету мүмкін емес, сондықтан «Күнделікті өмір мәдениеті» курсы мәдениеттану бакалаврын кәсіби дайындаудың қажетті элементіне ұсынып отырмын.

Сондай-ақ, күнделікті өмірді адам өмірінің ерекше саласы ретінде сипаттауға болады. Бұл жағдайда ол «адамның бүкіл өмір сүру ортасын, тікелей тұтыну саласын, материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыру аясын, әдет-ғұрыптарды, ырымдарды, мінез-құлық формаларын, сана әдеттерін» қамтиды. Бұл жағдайда күнделікті өмір құбылыстардың әр түрлі шеңберін, яғни әдеттегі еңбек қызметі, мінез-құлықтың этикеттік формулалары, кәсіби және тұрмыстық мәселелерді шешу әдістері, ойын-сауық сегменті, сонымен қатар біз өз қызметімізде басшылыққа алатын стереотиптер мен әдептерді қамтиды.

Белгілі әлеуметтанушы Альфред Шюц күнделікті өмірдің нақты түріндегі сипаттамасы күнделікті өмірді дінмен, ойынмен, ғылыми теориямен қатар қояды. Ол күнделікті өмірдің алты белгісін анықтайды:

- 1) сыртқы дүниені өзгертуге бағытталған белсенді еңбек қызметі
- 2) арнайы табиғи қондырғы
- 3) өмірге шиеленісті қатынас
- 4) уақытты нақты қабылдау
- 5) тұлғаның жеке сенімділігі
- 6) әлеуметтіктің ерекше формасы – типтік әлем

Баяндама барысында Берменгем мектебінің негізін салушылар Р. Хоггарт, С. Холл, Л. Альтюсер, А. Грамшидың мәдени талдау әдісі де зерттеу үшін маңызды болды. Сондай – ақ феноменология мен феноменологиялық әлеуметтануда ұсынылған: П.Бергер, Э.Гуссерль, Т.Лукман, А.Шюц еңбектері негізгі алдынды. Сонымен қатар Тарту-Мәскеу мектебінің еңбектерінде Ю.М.Лотман, В.В.Иванов, В.Н.Топоров және т.б. ұсынылған мәдени семиотикалық тәсілі де қолданылды.

Күнделікті өмір мәдениеті - күрделі және сонымен бірге мәдениеттің мәні жеке адамның күнделікті қажеттіліктерінде көрініс табатын, барынша түсіндірілетін категория болып табылады. Оған (күнделікті өмірге) назар аудару қазіргі уақытта болмыстың барлық салаларында көрінетін дамудың әлеуметтік ынталандыруларын мәдени ынталандырулармен ауыстырудың күшті үрдісінен туындайды. Осыған байланысты мәдениеттанулық көзқарас ғылыми түсіндірудің ерекше түрін бөлуді көздейді. , онда қоршаған шындықтың бүкіл онтологиялық қатары мен құбылыстары мәдени кеңістікте негізделіп, мәдениет категориялары арқылы түсіндіріледі [2, 160 б.]

Қазіргі кезеңдегі күнделікті мәдениеттегі модельдердің болу және оның жасалу механизмдерін зерттеу бірқатар салаларда ерекше маңызды болып көрінеді - олар ұлттық, әлеуметтік, тұлғалық, дүниетанымдық аспектілерін сақтай отырып, осылайша мәдениеттің ішкі «өзегін» - сыртқы әсерлерден, белсенділік-функционалдық әсерлерден қорғайды. Мәдениеттің жаңа үлгілерін жасау немесе модификациялау шарттарын белгілейтін платформа олардың күнделікті өмірде бекітілу дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді.

Күнделікті оқиғалар, құбылыстар, нысандар сөзсіз функционалды және тәжірбиелік мақсаттарға жетуге бағытталған. Бірақ олардың маңызы тек утилитарлық ойлармен шектелмейді. Күнделікті өмірде қолданылатын заттардың көпшілігі иесінің мәртебесін көрсетеді сонымен қатар жеке өмірдегі маңызды оқиғаларды есте сақтайды, сондай ақ құндылықтарды, қарым-қатынастарды, идеялар мен идеалдарды білдіреді. Сол сияқты, көптеген күнделікті әрекеттердің өмір сүру мақсаттарынан басқа, экзистенциалды мәні бар болып келеді. Басқаша айтқанда, өмір сүруіміздің әр минутында біз өзімізді құрып, әлемдегі өз орнымызды түсінеміз және оны растаймыз. Ал біздің кез келген іс-әрекетіміз тәжірбиелік мағынадан басқа құндылық-символдық өлшемге де ие болып табылады.

Дегенмен, символдық шындықты жасау күнделікті өмірдің мәдени сипатының дәлелі ретінде қызмет етсе, онда бұл мәдениеттің ерекшелігі оның табиғатқа жақындығына байланысты. Табиғаттан алшақтайтын мәдениеттің мамандандырылған түрлерінен негізгі айырмашылығы, яғни күнделікті өмір мәдениеті табиғи қиындықтармен және адамның биологиялық қажеттіліктерімен тығыз байланысты, өйткені ол «бастапқыда қарапайым тіршілік ету талаптарынан туындайды [3, 47 б.]

Күнделікті өмір – адам үшін бірінші кезектегі адам мен қоғам болмысының ерекше түрі болып табылады. Күнделікті өмірді зерттеудің мәдениеттанулық көзқарасы күнделікті өмірдің құндылық-символдық аспектісі болып табылатын күнделікті өмір мәдениетімен байланысты. Мәдениеттің әртүрлі ұғымдарының ішінде күнделікті өмірдің мәні халықтың,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

топтың немесе кезеңнің өмір салты ретіндегі идеясына сәйкес келеді. Ол осы нысандардың материалдық деңгейін сондай-ақ нормалардың, құндылықтардың, сенімдердің, нанымдардың, идеялар мен принциптердің рухани деңгейін көрсетеді.

Күнделікті өмірге жақын тағы бір ұғым - бұл жеке өмір болып келеді. Жеке өмір үй мен тұлға аралық жанұя ішілік қарым-қатынастың шекарасымен шектеліп, жақындық ұғымымен байланысты. Көбінесе ол әйелдер мен балалар әлемімен байланысты, ол үшін ол негізгі аймақ болып табылады. Ерлердің күнделікті өмірінде жеке өмір салыстырмалы түрде кеш – яғни Жаңа дәуір кезіңінде пайда болды деп айтуға болады. Нақтырақ жеке өмір тұжырымдамасы негізінен қалалық өмірдегі қоғамдық және жеке салалар қатар өмір сүретін ортада сондай-ақ олардың арасындағы шекара айқын болатын әлеуметтің сол формасына таралады.

Осылайша, күнделікті мәдениет күнделікті өмір сүрудің объективті жағдайлары мен мінез-құлық пен мәселелерді шешудің тұрақты стереотиптік үлгілерін ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірге тән субъективті тәжірибелерді, пікірлерді, бағалаулар мен дүниені қабылдау тәсілдерін қамтитын жалпылаушы ұғым ретінде пайда болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре. СПб. : Искусство-СПБ, 1994. С. 10.
2. Лелеко В. Д. Пространство повседневности в европейской культуре-ре. СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т культуры и искусств, 2002. С. 160.
3. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности // Социо-Логос. Вып. 1 / сост. и общ. ред. В. В. Винокурова и В. Ф. Филиппова. М. : Прогресс, 1991. С. 47.

АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУ САЯСАТЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ КИІМНІҢ КӨРКЕМДІК-ЭСТЕТИКАЛЫҚ ШЕШІМІНІҢ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІК ЖАЛҒАСТЫҒЫНЫҢ ӘЛСІРЕУІ

*Наханова Б.У., Даулетова А.М.
ҚазҰӨУ, Астана қ.*

Annotation

This article discusses the changes in the artistic and aesthetic decisions of the Kazakh national costume in the 19th and 20th centuries and the causes of this phenomenon.

Тақырыптың өзектілігі. Қазіргі таңда жастар арасында ұлттық болмысты күшейтуге деген талпыныс артып жатыр. Осы мақсатта жасалып жатқан алғашқы қадамдардың бірі қазақтың ұлттық киімін жандандыру болып табылады. Алайда ұлттық киіміміз туралы ақпарат толыққанды қанағаттарлық емес. Ізденіс барысында ХХ ғасырлар тұсында ұлттық киімнің көркемдік-эстетикалық шешімі мен дәстүрлік жалғастығының әлсіреуі байқалды. Әр түрлі тарихи оқиғалардың осы үрдіске әсері қандай болғанын зерттеу маңызды. Бұл қазіргі таңда ұлттық киіміміздің тарихын танып білуге септігін тигізеді деген ойдамыз.

Ұлттық киім – ол өткен ғасырлардағы халқымыздың салт-дәстүрлері, ой-өрісі, өмір сүру салты, ахуалы мен мәдениеті туралы мол ақпарат беретін материалдық мәдениетіміздің жетістігі. Халықтың киім үлгісі әрқашан қоғамда орын алған өзгерістер ықпалының әсерінен трансформацияланып отырды. ХІХ-ХХ ғасырларда Қазақстан территориясындағы

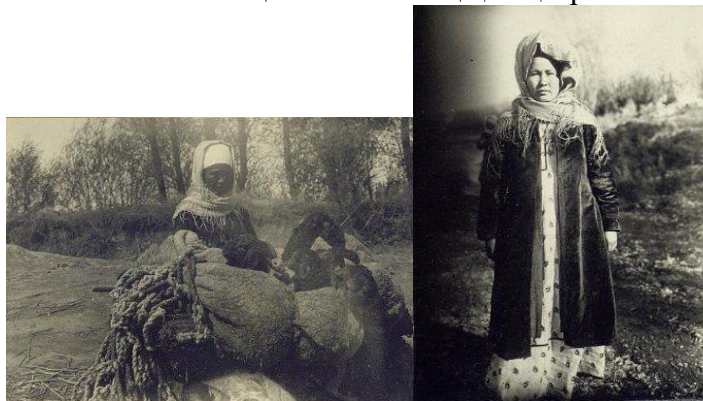

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

индустрияландыру, ұжымдастыру және орыстандыру саясаттары негізінде орын алған саяси-экономикалық өзгерістер қазақ халқының мәдениеті мен өнеріне әсер етпей қойған жоқ. Бұл қазақ ұлттық киімінде көрініс тапты. Ең алғашқы белгілер қазақ-орыс сауда-саттық қатынастарының дамуымен сипатталады. Қазақ өңірлеріне ресейлік көпестердің тауарлары ене бастады. Бисембаева Л.А. «Жетісу облысы ауыл және село тұрғындарының күнделікті өмірі (1867-1917 жж.)» атты диссертациясында «Өңірдің Ресейдің экономикалық жүйесіне тартылуы, бұл жердегі ортаазиялық саудагерлердің ықпалын әлсіретіп, нарықтан олардың тауарларын ығыстыра бастайды. Осылайша, Жетісудағы сауда негізінен орыс көпестерінің, татар саудагерлерінің қолына көше бастады»-дейді.[1, 79б.] Бұдан қазақ жеріндегі нарықтың басым бөлігін ресейлік көпестердің тауарлары құрағанын түсінуге болады. Бұл ойды Ж.М. Молдағазинаның «Шығыс Қазақстан аумағындағы XX ғасырдағы қазақтардың дәстүрлі костюмінің эволюциясы» атты зерттеу жұмысындағы «Сауда қатынастарының дамуымен орыс киімдері мен бас киімдерінің дайын түрлері қазақ даласына ене бастады. Жас қазақ қыздарының арасына тез тараған осындай бас киімдердің бірі түрлі-түсті зауыттық орамалдар болды.»-деген тұжырымымен толықтыруға болады.[2, 5б.] Фотосуреттердегі қазақ әйелдердің орамал тағу үлгісіне орыс мәдениетінің ықпал етуі байқалады.

Фрагмент. Каспий теңізі аймағының қазақтары. 1920 жыл

XX ғ. басындағы қазақ әйелінің фотосуреттері

Ресейліктердің Қазақстан жеріне келуі өнеркәсіптің дамуына септігін тигізді. Зауыт-фабрика өнімдері дәстүрлі қолөнерді ығыстыра бастады. Осының салдарынан ерекше қайталанбас қолөнер туындыларына сұраныс азая бастады. О.Мұхатованың «Патшалық Ресейдің отарлау саясатының әлеуметтік-экономикалық салдары» атты зерттеу жұмысында Сырдария облысының 1913 жылғы «Шолуындағы» мәлімет аталып өтілген: «Ірі өнеркәсіп орталықтары қазірдің өзінде көшпелілерге фабрикада жасалған мақта және жібек маталар мен киім-кешектер жіберіп отыр. Олар арзандығымен ісмерлік бұйымдарды ығыстырып шығаруда. Соңғы жағдайға байланысты кейбір ісмерлік өндірістерде қазір тоқырау мен құлдырау байқалуда».[3, 42б.] Фабрикалық киімдер ісмерлік өнімдерге қарағанда тиімді болды. Себебі жаппай өндіріс тауарларының бағасы қолөнер бұйымдарымен салыстырғанда анағұрлым арзан болады. Сонымен бірге бір өнімнің өндіріс процессіне жұмсалатын уақыт

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мөлшері азайды. Сондықтан жергілікті қазақтар өндірістік киімдерге әуестенді. Бірақ осының салдарынан киімнің пішімі мен композициясы өте қарапайым сипатқа ие болды.

Жергілікті қазақ халқының киім пішімі үлкен өзгерістерге ұшырады. Оған әсер еткен маңызды факторлардың бірі көшпелі өмір сүру салтының отырықшылыққа ауысуы болып табылады. Бисембаева Л.А. айтуынша: «XIX ғасырдың ортасынан бастап ер және әйел киімдерінің пішіліп, тігілуінде өзгерістер байқалады. Бұрын жейдемен көйлекке қайырма жағалар салынған болса, енді сәнге тік жағалар ене бастайды.» [1, 80б] Ол, сонымен бірге, XIX ғасырдың ортасынан бастап сәнсалтанат киімдерінде де біршама өзгерістер орын алғаны жайлы айтады. Мысалы, Құрбанғали Халидтің күйеу жігіттің киімі туралы былай дейді: «Күйеу ұрын барғанда киетін киім қазіргі ғұрыпта жоқ, ондай ұзын, кең емес, енді тар киімге кезек тиді». [1, 80б.] Ұлттық киімдердің пішімінің жаңа түрлері енгені туралы А.Сүлейменов «Отаршылдық саясаттың әсерінен қазақтардың өмірі қалай өзгерді?» атты ғылыми мақаласында былай дейді: «XIX ғасырдың ортасында ескі ұлттық киімнің пішімін өзгерту, оның кейбір түрлерінен бас тарту үрдісі байқалды. Ескі киімдердің көптеген түрлеріндегі өзгерістер қарапайым ежелгі туника пішінін күрделіге ауыстырды. Ұзын, кең, ұзын жеңді, атқа мінуге бейімделген киімдердің орнына тар және қысқа, жүруге ыңғайлы киімдер тігіле бастады, ал дәстүрлі баулы бұйымдар саудагерлерден сатып алынған түймелермен ауыстырылды.»[4] Көптеген ұлттық киімдер пішімі өзгерілді, мысалы сырт киімдердің етегі отырықшылық өмір сүру салтына бейімделе отырып қысқарылды. Ерлер қысқа шапандар, ал әйелдер етегі қысқарған камзолдар киді.

1.

1. Ерлер костюмдері (Жетісу, С. М. Дудин, 1907)

КСРО кезеңінде ғасырлар бойы сақталып келген ұлттық киім элементтері қолданыстан шыға бастады. Бисембаева Л.А. айтуынша сұранысын жоғалтқан киім күпі болып табылады: «XX ғасырға таман күпі қолданыстан шыға бастады. Ежелгі киімдердің бірі болып есептелетін шекпеннің пішіні өзгеріске ұшырап, енді оны фабрикалық тығыз маталардан тіге бастайды.»[1, 82б.] Сонымен қатар, А.Сүлейменов маңыздылығын жоғалта бастаған бірнеше ұлттық киім түрлерін атап өткен болатын: «XIX ғасырдың ортасына қарай тақыр жарғақ (құлын терісінен жасалған сыртқы киім), күдері шалбар, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында белдемше, сәукеле бұрынғы маңызын жартылай жоғалтты. Сонымен қатар, қазақтардың киімінде бұрын-соңды белгісіз элементтер пайда болды, оның ішінде қыздар мен жас әйелдердің бас орамалдары, жүн және жібек орамалдар, матадан жасалған белбеулер.»[4] Бұдан ескі ұлттық киімдерді жаңа қазақтарға таңсық киім түрлері ығыстыра бастады деген ойға тоқталуға болады.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

1. Қазақ сұлтандары орыс шенеуніктерінің өкілдерімен. Санкт-Петербург, XIX ғасырдың екінші жартысы.
2. Қазақтар отбасының портреті. Қазақстан, Жетісу өңірі, Лепсі округі. 1898 жыл
3. Дәстүрлі костюмдердегі ерлер мен әйелдердің топтық портреті. Семей облысы, 1879 жыл. Поляков И. С

XX ғасырдың 30 жылдарында орын алған ашаршылық ғасырлар бойы шындалып келген қазақ ұлттық костюміне үлкен ықпалын тигізді. Көшпелі халықтың дәстүрлі мал шаруашылығы ұжымдастыру әсерінен құлдырауға ұшырады. Мал шаруашылығы ғасырлар бойы көшпелі қазақ халқының негізгі табыс көзі болып келді. Қазақ халқы малды азық қылып, көлік көзі ретінде пайдаланып және мал өнімдерінен алынған шикізаттан түрлі тұрмысқа қажетті бұйымдар мен киім-кешектерді ғана жасап қоймай, көршілес елдерге мал өнімдерін сатып отырған. А. И. Левшин XIX ғасырдың 20-жылдарында тек Сібір қазақтарынан жыл сайын 8 миллион күміс рубльге орыс көпестері 3 миллион қошқар, 150 мың жылқы, 100 мың бұқаны сатып алғанын атап өтті. Сондай-ақ мал терісін, қой жүнін және т.б. шикізат түрлерін сату табыс көзі болып табылған. Ал егіншілікпен айналысу кедейліктің белгісі болып саналғаны туралы Я.П. Гавердовский, Е. К. Мейсндорф, А. и. Левшин атап өткен. 1927 жылғы ауылшаруашылығын ұжымдастыру саясаты және 1928 жылы 27 тамызда «Байлардың шаруашылығын тәркілеу туралы» қаулысы салдарынан мал шаруашылығы құлдырады.. О.Исаевтің бастамасымен жүргізілген комиссиясы мал басының 30% кемігенін анықтап кеткен. О.Исаев 1932 жылы 11 мамырда Сталинге жолдаған хатында «1929 жылғы есеп деректері бойынша Қазақстанда 40 миллион бас мал болған. Ал қазір (1932 ж) небәрі 6 млн. мал қалды...» - деп жазып өткен болатын. Бұл жағдай қазақ халқының экономикалық жағдайының әлсіреуіне алып келді. Тарихта белгілі 1930-1933жж. «Ұлы жұт» орын алды. Әрине осындай ауыр қасірет орын алғанда өнердің дамуы туралы тіпті сөз қозғалмады, себебі халық өмірі үшін күресті. «Аштың ақылы тамағында»- деп бекер айтылмаса керек. Себебі жергілікті халық өнер мен эстетика туралы сөз қозғайтындай жағдайда болмады. Сәйкесінше ұлттық киімнің көркемдік-эстетикалық шешімінде құлдырау байқалды. Оны мұрағаттық фотосуреттерден көруге болады.

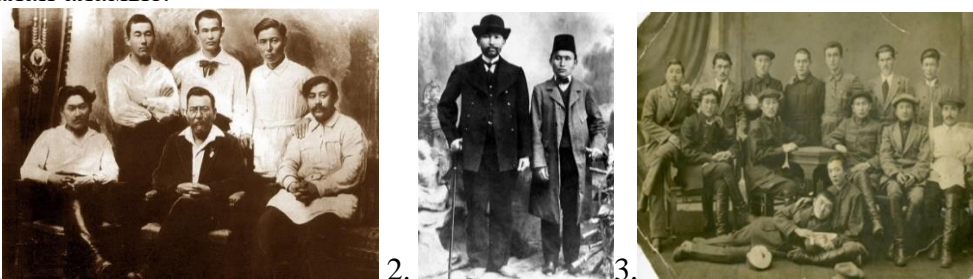
1. Ерлер портреті. Қазақтар. Қазақстан. 1934 жыл
2. Базардағы сауда. Қазақстан, Қарағанды облысы, Қарағанды қ. 1932 жыл
3. Баласы бар әйел 1930 жылдардың басы (фото - және аудиокұжаттар мұрағаты]

Фотосуреттерге қарап отырып, қара халықтың киімі жұпыны болғанын байқау қиынға соқпайды. Композициялық шешімі жағынан қарастыра кетсек, пішімі қарапайым, әрі

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

пропорционалды емес. Киімдер қосалқы безендіру элементтерімен байытылмаған және арзан қарапайым маталардан тігілген. Киім көркемдік-эстетикалық және семантикалық мағынасын жоғалтып, тек табиғат құбылыстарынан қорғаныш ретінде қабылданды. Осының салдарынан қазіргі таңда ұлттық киімдегі әр элементтің және ондағы ою-өрнек пен әшекей-бұйымның мән-мағынасын және наным-сенім мен салт-дәстүрдегі орнын айтып жеткізу қиынға соғады. Себебі ашаршылық кезеңінде материалдық және мәдени жағынан қазақ халқы дағдарысқа ұшырап, ұлттық киім туралы дәстүрлік құнды білімдер жалғастығы әлсіреді.

Тарихта қай кезеңде қай ел болмасын, өнерінің дамуы әрқашан әлеуметтік-экономикалық ахуалы жоғары болған жағдайында жүзеге асып отырған. Мысалы өнердің биік шыңына жеткен Италия, Франция секілді Еуропа елдерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайы жоғарғы деңгейде. Олар дамыған 10 елдің қатарына кіреді. Бүгінде бұл елдер өнердің отаны болып табылады. Ал қайта өрлеу дәуірінде Еуропа елдері өнердің барлық салаларынан өзінің шарықтау шегіне жетті. Бірақ ХХ ғасырдың бірінші жартысында қазақ халқында экономикалық жағдайы әлсіреуі салдарынан Еуропа елдері секілді өнер салаларын дамытуға мүмкіндігі болмады. Себебі елде байлар мен кулактарды тап ретінде жою шаралары жүргізілді. Осы мақсатта Өлкелік партия комитеті жанынан жасырын үштік құрылды. Салдарынан байлардың мүлкі тәркіленіп, әлеуметтік-экономикалық статусы қара халықпен теңесті. Қазақтардың прогрессивті және ауқатты бөлігі тәркілеу кезінде басқа елдерге қоныс аударуға мәжбүр болды. Ұжымдастыру жылдарында 1 млн. аса адам республикадан тыс жерлерге көшкен болатын. Ал қазақ зиялыларының көпшілігі ХХ ғасырдың бірінші жартысында қуғын-сүргінге ұшырады. Сәйкесінше, қазақ жерінде кедейленген қара халық массасы қалды. Осылайша, біз фотосуреттерден қазақ халқының тек кедей бөлігін ғана көреміз және осы кезеңдегі ұлттық киімді тек осы фотосуреттер бойынша ғана бағалай аламыз.

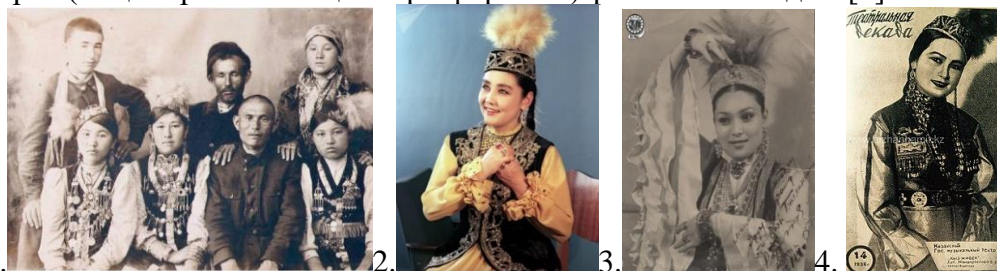
1. 1922 жылы түсірілген Ахмет Байтұрсыновтың мұрағаттық фотосуреті

2. Қазақ зиялыларының өкілі А. Рамазанов (сол жақта), 1913 жыл.

3. Ахмет Байтұрсынұлы мен қазақ интеллигенциясы. Қарқаралы петициясы. 1905 жыл.

ХХ ғасырдың басында қазақ зиялы қауымының сәні заманауи сипат ала бастады. Оған дәлел ретінде Б. Хинаят және А. Сужикованың «Қазақ халқының ұлттық киімдері» атты кітабынан тұжырымдамасын келтіруге болады: «ХХ ғасырдың басында қазақ зиялылары Еуропаның киім кию дәстүріне еліктей бастады. Олар костюм-шалбар, қайырмалы жағалы ақ жейде, галстук тағуды әдетке айналдырды. Шапанды тастап, пальтоға көшті, атқа мініп жүрмей, күймеге отырды.»[6, 10б.] Жоғарыда көрсетілген архивтік фотосуреттерден гардероб элементтерін анық тамашалауға болады. Осы кезеңде ұлттық киімге деген сұраныс түскені ерекше байқалады. 1926-1941 жылдар аралығында жүргізілген кеңестік индустриализация саясаты өнеркәсіптің дамуына септігін тигізді. Есесіне қазақи қолөнер бұйымдары мен киімдерді өнеркәсіптік тауарлар ығыстырып шығарды. ХХ ғасырдың бірінші жартысында жасалған фотосуреттерге қарайтын болсақ пішімі бірдей жаппай өндіріс өнімдері ерлер қауымы арасында сұранысқа ие болу тенденциясын көруге болады. Бұл кезең «ұлтшыл» деп айыпталатын репрессиялық уақытқа сәйкес келетінін ескерген жөн. Яғни бұл

саясат қазақ халқының қандайда бір ұлттық болмысы бойынша ерекшеленуіне кедергі жасады. Осының салдарынан қазақтың ұлттық киімінің беделі біршама әлсіреді. Бірақ бұған қарамастан қазақтың ұлттық киімінің кейбір элементтері сақталып, тіпті кеңес халқының киіміне аздап болсын әсер етті. Оны М. Алашбаевтің ғылыми мақаласында келесі тұжырымдармен дәлелдеуге болады: «80-ші жылдары чекмен Оңтүстік Қазақстан облысындағы комбинатта көп мөлшерде тігілді. Алайда, өкінішке орай, КСРО ыдыраған кезде комбинаттың жұмысы тоқтады.»; «XVIII ғасырда бешмет казактардың киімінің бір бөлігіне айналды. Мақта жүнімен жылытылған бешмет Ұлы Отан соғысы жылдарында Қызыл Армия сарбаздары киген ватниктің прототипіне айналды. Сондай-ақ, киім гимнастерка (Кеңес армиясының әскери формасы) үшін негіз болды.»[7]

1. 1928 жыл. Қорған облысы. Мерекелік киімдегі қазақ отбасы

2. Народная артистка Казахской ССР, советская оперная певица Бибигуль Тулегенова. 1967 год

3. Роза Бағланова, КСРО Халық әртісі, Өнер көрсету кезінде. Алматы, 1955.

4. Ш. Жиенқұлова "Театральная декада" журналында. 1936 жыл

КСРО кезеңінде қазақ ұлттық киімдерінің кейбір элементтері сәнді болды. Мысалы, Н. Нуртазина «Шынайы дәстүр мен бірегейлікті іздеуде: қазақ ұлттық костюмінің шынайы үлгілерін қалпына келтіру және насихаттау қажеттілігі туралы» атты зерттеу жұмысында «Соғысқа дейінгі кезеңде кеңестік Қазақстанда барлық әртістер басына "тақия" киген: биші Шара (Гүлшара) Жиенқұлова, әнші Гүлбахрам (Күләш) Байсейітова, шығармашылық өмірбаянының алғашқы кезеңінде әнші Бибігүл Төлегенова мен Роза (Хорбиби) Бағланова.»- дейді.[5] XX ғасырдың басында қазақтан шыққан өнер иелерінің сәнге оң әсерін атап айтқан жөн, себебі олар ұлттық киімді кеңестік сахнада паш ете отырып, сәнге еңгізді. Ұлттық тақия қазақ арулары арасында сұранысқа ие болды. Өнер иелері қазақ қыздарына үлгі болғандықтан олардың гардеробындағы көптеген ұлттық элементтер сәнге айналды.

Осылайша, XX ғасырда қазақ ұлттық киімінің көркемдік-эстетикалық шешімі мен қоғамдағы дәтүрлік жалғасы әлсіреді. Пішімі, эстетикалық, сәндік шешімі қарапайым және көркемдік талғамы төмен болды. Костюм - адамның қоғамдағы орны мен жеке даралық қасиетін көрсететін маңызды ақпараттық элемент болып келсе, бұл кезеңде тек утилитарлық қорғаныс қызметін атқарды. Сол себепті киімдер тек ыңғайлы, әрі төзімді етіп жасалды. Осының салдарынан ою-өрнектермен безендіру, кестелеп тігу секілді қолөнер түрлерінің дамуы артта қалды. Аталған жағдайларға байланысты бірте-бірте көптеген ою-өрнектер мен кейбір ұлттық киім түрлері қолданыстан шығып, ұмытыла бастады. Сауда-саттық қарым-қатынас, индустрияландыру, ұжымдастыру, 1930-1933 жылдары орын алған ашаршылық ықпалы қазақ ұлттық киімінің көркемдік-эстетикалық, семантикалық және дәстүрлік маңызына әсері орасан зор болды. Дегенмен, аталған жағдайларға қарамастан ұлттық киіміміз бүгінгі күнге жетіп отырғаны қуантарлық жағдай. Себебі ұлттық костюм әр халықтың мәдениеті мен өмір салтының көрінісі және тереңде жатқан өткен тарихының ізі болып табылады. Қазіргі таңда отандық дизайнерлер ұлттық киім элементтерін заманауи костюмде ұтымды пайдаланып, жаңа формада ұсынып жатыр. Бірақ әлі де қазақ ұлттық

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

костюмін семантикалық, эстетикалық және дәстүрлік жағынан зерттеп жандандыру өте маңызды. Бұл ата-бабамыздан қалған ұлттық киіміміздегі құндылығымызды сақтап, әрі қарай дамытып өркендеуге зор үлесін қосады деп білеміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1.Л.А.Бисембаева.Жетісу облысы ауыл және село тұрғындарының күнделік-тіөмірі.1867-1917жж. – 79б., 80б., 82б.
https://kaznpu.kz/docs/doctoranti/bissembayeva/Bissembayeva_Dissertation.pdf
- 2.Ж.М. Молдагазина. Эволюция традиционного костюма казахов в XX в. НатерриториивосточногоКазахстана.
<http://orient.asu.ru/wpcontent/uploads/sites/2/2016/10/Moldagazanova-Z.M.-Th-e-Evolution-of-the-Traditional-Costume.pdf> – 5б.
- 3.О.Мұхатова. Патшалық Ресейдің отарлау саясатының әлеуметтік-экономикалықсалдары.<https://pps.kaznu.kz/kz/Main/FileShow2/18790//1/0/2014//> - 42б.
- 4.А.Сулейменов «Как изменился быт казахов под влиянием колониальной политики?»
<https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9223>
- 5.Н.Нуртазина «В поисках истинной традиции и идентичности: о необходимости восстановления и пропаганды подлинных образцов казахского национального костюма»
<https://altyn-orda.kz/v-poiskah-istinnoj-traditsii-i-identichnosti-o-neobhodimosti-vosstanovleniya-i-propagandy-podlinnyh-obraztsov-kazahskogo-natsionalnogo-kostyuma/>
- 6.Б. Хинаят., А. Сужикова «Қазақ халқының ұлттық киімдері» Алматыкітап баспасы, 2011.
https://www.almatykitap.kz/upload/files/67724_794217_15.pdf - 10б.
- 7.М.Алашбаев «Одежда дошедшая сквозь века» https://el.kz/ru/authors/marat_alashbaev/

ЗНАКОВАЯ СИСТЕМА В КИНОИНДУСТРИИ

Нурбеков Д.Д.

КазНАИ им. Т.К. Жургенова

г. Алматы, Республика Казахстан

Научный руководитель – к.филос.н., доцент Божбанбаев Б.М.

Abstract

The essay gives a general idea of Cinematography for familiarization with a large circle of readers. Considerable attention is paid to the disclosure of the influence and importance of cinema on society. The essay analyzes different works and heroes of different eras. The essay clarifies the features of Cinema and tells about semiotics in Cinema. In conclusion, the author talks about the iconic system in the film industry for a general circle of readers.

Введение

Кинематограф это относительно молодой вид искусства в истории Великой Степи. Но нельзя отнять тот факт что на современную жизнь Казахстанцев это искусство наряду с музыкой влияет больше остальных искусств. Экранное искусство с самого момента появления было важной частью человечества. Если КИНО — это развлечение для массы, то для определенного количества людей КИНО - это синтез искусств. Одним из сопутствующих вопросов нации является чем считается Кино в нашем понимании? Какая Семиотика в нашем Кинематографе? И какова наша “Знаковая система в Киноиндустрии”? Что такое Кинематограф? Чем Казахстанский Кинематограф отличается от других?

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Основная часть

Кинематограф - промышленность человеческой деятельности, заключающаяся в создании последовательных движущихся изображений. Не редко упоминается как **синематограф** и **кинтматография**. Названит заимствовано у одноименного аппарата, изобретенного братьями Люмьер и положившего начало коммерческому использованию технологии. Кинематограф был изобретён в конце 19- века и стал особо популярен в следующем веке.

В понимание **кинематографа** :

- киноискусство — вид изобразительного искусства, произведения которого осуществляются с помощью последовательной смене изображений. (В частности, 60 кадров в секунду)
- киноиндустрия (кинопромышленность) — отрасль экономики, производящая кинофильмы, спецэффекты для кинофильмов, мультипликацию, и демонстрирующая эти произведения для зрителей.

Продукт киноискусства создается с помощью кинотехники. Киноведение - наука занимающаяся изучением кино, истории, техник и т.д. Сами же кинокартины могут сниматься в различных жанрах, как игрового, так и документального кино.

Кино называют синтетическим искусством, что подразумевает соединение в фильме элементов всех шести искусств. В результате синтеза традиционных искусств появляется произведение нового искусства - фильм. Фильмы отличаются друг от друга формой, выразительными средствами, композицией. Все фильмы можно разделить на четыре основных вида. Первый вид – художественный или игровой фильм. Второй - документальное кино. Третий - научно-популярное кино, включающее и учебное кино. Четвертый вид - мультипликационное кино.

Художественный (часто называют игровым) фильм показывает действительность в образах, созданных объединенными усилиями сценариста, режиссера, оператора, актера. Игровое кино - вид киноискусства, включающий фильмы эпического, лирического и драматического жанров. Грубо говоря художественный фильм, это своего рода театр на экране. Жанры не имеют четких границ, они могут непрерывно переходить один в другой, соединяясь и разделяясь. В результате один и тот же фильм можно отнести к нескольким жанровым группам.

Мультипликация переводится с латинского языка как «умножение». Слово «анимация» переводится как «одушевление». Одушевляют персонажей художники и актеры. И те и другие, как говорят в кино, находятся «за кадром», зрители их не видят, а герои, которые благодаря им появляются, оживают . Сказка - излюбленный жанр мультипликации . Мультипликация также широко использует жанры сатиры, политического плаката, агитфильма, фантастики и т. п. Сказочная мультипликация развлекает, но одновременно и поучает.

Документальный жанр - один из видов киноискусства, в котором нету роли актера в создание фильма. Героями фильмов, где все взято из настоящей жизни, ничего не выдуманно являются настоящие люди. К документальным фильмам относятся фильмы - портреты о героях нашего и прошедших дней, репортажные ленты о спортивных соревнованиях, фильмы о путешествиях, фильмы-зарисовки, существуют документальные повести, очерки, репортажи с мест событий, интервью, дневники путешествий, политические фильмы и т. д. Режиссер в документальном кино тоже «играет», правда не актерами, а кадрами. Впрочем как и во всех остальных жанров кино. Но здесь важнее всего именно подача Режиссера чем, работа актера.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Научное кино - жанр кинематографии, развивающаяся в четырех самостоятельных видах: научно- популярное, учебное, научно-исследовательское и научно- производственное кино. Научно-популярное кино, служит распространению научных терминов, знаний и достижений научно-технического прогресса в широкие массы. В форме лекции делают и фильмы учебного кино. К виду научно-популярного кино относят также научно-исследовательское кино, под которым чаще всего является съемки научных работ, экспериментов и т. п. Такие киноленты знакомят с научными достижениями и открытиями и представляют интерес не только для специалистов, но и для масс. В научно-популярной кинематографии различают жанры: кинолекция, портрет-очерк об ученом, киноновелла, фильм-исследование и научно- публицистический фильм.

Что ж теперь мы знаем что такое Кинематограф и какие в нем есть жанры и принципы. Позвольте ж мне рассказать вам о нашем Казахстанском Кинематографе.

Первый киносеанс в Казахстана состоялся 22 июня 1910 года в г.Верном (сегодня Алма-Ата), в здании будущего кинотеатра «Марс». В этом же году в городе Кокшетау появился первый летний кинотеатр. А уже в 1911 году в Верном появился «Электротеатр 20-век» – первый регулярно работающий кинотеатр. Однако это были исключительно коммерческие проекты, которые не привели ни к распространению киноискусства, ни к созданию киноиндустрии. В 1930-е годы были построены крупные кинотеатры: в Алматы – «Алма-Ата», «Алатау», «Ударник»; в Караганды – «Казахстан», «Шахтер», в Кызылорде – «Аман-гельды».

Первые шаги в создание казахстанского кино состоялись в 1925 году, когда была проведена хроникальная съёмка V съезда Советов республики, проходившего в Кызылорде . Первый документальный фильм о Казахстане «Пятая годовщина КазАССР», выпущенный ленинградской студией «Совкино» вышел в том же году. А уже 1929 году в Алма-Ате была создана первая киностудия, являвшаяся производственным отделением Всероссийского треста «Востоккино» (в 1934—1935 годах – «Востокфильм»). Были построены лаборатория, монтажная, мультипликационная студия и цех по съёмке надписей.

В 2013-2014 гг. выпускники Казахской национальной академии искусств им. Т. Жүргенова Эмир Байгазин и Адильхан Ержанов своими фильмами «Уроки гармонии» (2013) и «Хозяева» (2014) начинают новый этап развития казахстанского кино, поднимающего острые социальные вопросы общественной жизни. С каждым годом Казахский кинематограф развивается всесторонне и показывает хорошие результаты на международных фестивалях. Но даже это не конец развитию, каждый день появляются новые таланты и мастера экранного искусства и радуется Казахстанских зрителей новыми и уникальными творениями.

В современном мире именно киноискусство является наиболее совершенной системой, способной сочетать в себе различные виды кодов, как последовательно, так и одновременно, а также допускает возможность использования так называемого принципа «двойного кодирования» (ориентация на массового и элитарного зрителя одновременно).

Кинематограф, наряду с театром, литературой, телевидением относится к числу пространственно-временных искусств. Время - один из основных элементов существования и художественного воплощения экранного произведения. Данное искусство состоит из трех компонентов: физическое и психологическое время - непосредственно связанных со зрителем (внешнее), художественное время (время внутри произведения). Другим по важности компонентом является пространство, которое стоит разделить на внешнее (пространство кинозала) и внутреннее (внутрикадровое пространство).

Монтаж - один из наиболее хорошо изученных и, одновременно, вызывающих острые полемические столкновения средств кинематографа. С. Эйзенштейн - один из

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

основоположников и пропагандистов теории и практики монтажного кино - утверждал: «Кинематография - это прежде всего монтаж» .

Монтажное мышление свойственно как писателю, так и художнику, и режиссеру. Связывание слов и предложений, распределение текста по главам и установление их очередности - пример монтажного приема в литературе. В любом правильно построенном тексте информационная нагрузка от начала к концу будет падать, а избыточность (возможность предсказания вероятности появления следующего элемента в линейном ряду сообщения) - расти. Необходимо подчеркнуть не художественная коммуникация подразумевает, что зритель получает новое сообщение, но код, общий с отправителем, дается ему заранее.

Одним из основных элементов понимание «кадр» является граница художественного пространства. Исходя из этого мы можем выделить самое существенное: воспроизводя зримый и подвижный образ жизни, кинематограф делит его на отрезки. Это деление многообразно и своеобразно: для создающих ленту это разделение на отдельные кадры. Они демонстрации фильма сливаются так же, как при чтении стихов стопы сливаются в слова. Для зрителя это - чередование кусков изображения, несмотря на отдельные изменения внутри кадра, воспринимаются как одно целое. Границу кадра часто определяют как линию склейки режиссером одного отснятого эпизода с другим эпизодом. Однако при всем огромном значении монтажа видеть границу кадра только в монтажном соединении будет преувеличением.

С помощью данных элементов шифрование и киноязыка. Мы понимаем почему Кино- это синтез искусств. А уже с помощью данного языка мы с рук великих творцов можем наблюдать великие творения которые полны аллегорий и мифов, нескольких смыслов. В контексте обычных истории о жизни людей, роботов, мутантов, героев и т.д. мы можем найти иные смыслы и подсказки которые нам оставляет съемочная площадка.

Дешифровка кино - своего рода попытка разгадать синтаксис киноязыка а, либо свободная и голая интерпретация, построенная на выстраивании метафор и аллегорий. Где же у «Властелина Колец» образы тоталитаризма и огромной машины государства? - в Сауроне, который высматривает каждого во всем Средиземье. Сауран - власть, бесконечно наращивающий свою мощь агрессией и войной, подготовкой к ней идентичной Гитлеру или железный Бисмарк. В Оке Саурана, в милитаризированных орках без своей головы, в недвусмысленных касках и во внушительном пафосе «зла» мы не видим Третьего Рейха? Это критика, построенная на сходстве двух образов.

Под мифологией незамысловатый читатель вероятно понимает лишь выходящее за область Античности, но миф – не исторический пережиток, а реальность. Как еще говорил Эдмунд Гуссерль в одном из своих докладов о кризисе Европейского духа: мифо-религиозная установка – та установка, которая все еще предполагает настоящее существование, ориентацию на какую-то ограниченную часть мира, но уже упорядоченную. Космос – то, что понятно, приемлемо, допустимо, очевидно; хаос — все остальное.

Мультипликация имеет иную природу, нежели кино, – это самая мистифицированная область визуального искусства, построенная не только на срезе образов с действительности, но и на их мифическом конструировании. Фильтрации воображаемого подлежит все: от образов статичных (персонажи, предметы декора, подручные инструменты), образов-движений (анимация) до образов изменения материи (визуализация воздушных потоков, перетекания воды, испарения и т. д.).

Как и карикатурист, мультипликатор должен уметь выделять сущностные качества объекта. Именно за счет индивидуальности, редукции, упрощения реального образа

создаются образы мультипликационные, к которым добавляются детали, которые улучшают образ. Некоторые мультипликации представляют из себя подвижное плакатное искусство.

Образ дружелюбного и изобретательного моряка Полая – неравномерно сложенного, с трубкой, шпинатом-катализатором силы. Таково представление о моряке – есть особая мифология моряка, нетранслируемая в мультипликации. В гиперболизации отдельных деталей, деталей сущностных, показывается то, что делает моряка настоящим. Карикатурное или сущностное выделение деталей — основа производства мультфильмов прошлого столетия. Ибо такое художественное решение предлагает отличный способ улучшать действительный образ, превращая его в коннотативный конструкт. Персонажу приписываются и другие характеристики образа моряка: постоянный физический труд, нетребовательность в выборе пищи (шпинат становится образом волшебного пайка, зелья, благодаря которому моряк получает силы для тяжелого труда), наличие смекалки из-за необходимости постоянного поиска выхода из неожиданных ситуаций в море.

Так что же можно было бы посчитать знаком в семиотике мифологий кино. Есть энное количество взглядов на проблему: от кинемы (минимально-различимого зрительного образа), просто дискретных объектов (человек, дом, дорога) до образов-переживаний. Но мы понимаем, что мифологии свойственна интенциональность: зритель видит то, что нужно, или то, что он связывает и чему привносит смысл, поэтому, следуя за Людвигом Витгенштейном, наши знаки, объединенные в одно целое, подобны его картинам.

Большое количество кинотеорий внимательна на перцепции стандартизированного зрителя, поэтому здесь нужно довериться самому зрителю, ведь перевод кино на условный французский, русский язык в пропозициональной форме — уже некий результат перцепции. Поэтому понятие киноэкрана как смутной неопределенной семантической поверхности, где знаки схватываются произвольно, а смысл конструируется в голове, наиболее гибко.

Знаки можно описать словами таким образом, чтобы они отсылали к образам, ведь кино срезает реальность, а язык повсеместно хорошо приучен к ее описанию. «Множество людей, смотрящих на постановку»; «тумбочка возле камина»; «телевизор перед диваном»; «экран телевизора, занимающий весь кадр» – все это фактическое, составленное в форму пропозиции. Во втором случае тумбочка возле камина уже обозначает за знак два объекта и отношения между ними, а последний же описывает и отношение объекта к пространству кадра, то есть мы можем произвольно фиксировать не только ситуацию в кадре, но и отношение ситуации к самому кадрированию, к камере, к зрителю.

Даже условная оптика киноаппарата не может исключить этого способа заключения смешанных образов в знаки: «перевернутое лицо, смотрящее в камеру», «камера, прорывающаяся через толпу». Такое схватывание образов-знаков позволяет частично исключить проблему разделения плана выражения и плана содержания в кино.

Несмотря на насыщенную мифическим поверхность экрана, сам зритель становится точкой генерации смыслов – именно он произвольно выделяет отдельные образы в знаки и реконструирует миф и его смыслы у себя в сознании.

Список использованной литературы

1. Кинематограф в Казахстане
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0
2. Кинематограф
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. Киноискусство как знаковая система

https://studbooks.net/528964/kulturologiya/kinoiskusstvo_znakovaya_sistema

4. Фильм как миф.

<https://discours.io/articles/culture/semiotics-of-cinema>

5. Виды кино

<https://teatro-kazan.ru/kinematograf/vidy-kinoiskusstva.html>

КӨНЕ ТҮРКІ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР СЕМАНТИКАСЫ

Нурмухамбетова А.Б.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.д., профессор Р.А. Авакова*

Abstract

The article is devoted to the semantics of phraseological units that are used in written Turkic monuments. The article analyzes phraseological units and their use in some modern Turkic languages. Also, the article examines the history of the study of ancient Turkic monuments.

Көне түркі ескерткіштерінің тілін зерттеу әрбір түркі халқы үшін өзекті. Еліміздің байырғы тарихы, салт-санасы, тіршілік-тұрмысы көне түркі, орта ғасыр, одан кейінгі кезеңдердегі ескерткіштерден көрініс табады. Бүгінгі жаһандану заманында көне түркі жазба ескерткіштер тілін зерттей отырып, тілдік бірліктердің бүгінгі түркі тілдерінде сақталу, даму көрсеткіштерін, ерекшеліктерін салыстыра зерттеу маңызды болып табылады. Түркітануда тілді диахронды, синхронды тұрғыдан зерттеудің маңызы зор.

Қазіргі таңда ежелгі түркі жазба ескерткіштерін зерттеуге деген қызығушылық нәтижесінде олардың таралым аймақтары толыққанды анықталып отыр. Таралым аймағы мен пайда болған кезеңдеріне қарай ежелгі түркі жазба ескерткіштерінің мынадай аймақтарда таралғанын атап өтуге болады:

- Минусинск ойпатынан Алтай аралығы, Батыс және Шығыс Еуропа, Қазақстан аумағында кездесетін түркі ескерткіштері. Бұл ескерткіштер көптігімен ерекшеленбейді;
- Орхон өзені, Енисей өзені, Талас маңынан табылған ескерткіштер.
- Шығыс Түркістан жерінде қағаз және басқа да жазба материалдарына жазылған түркі ескерткіштері. Зерттеу жұмыстарында бұл жазбаларды Шығыс Түркістан ескерткіштері деп атайды.

Белгілі ғалым С.Г. Кляшторный көне түркі ескерткіштерін сол замандағы мемлекеттердің орналасу аймағына қарай жеті топқа бөледі: Шығыс түрік қағанаты ескерткіштері, Қырғыз мемлекетінің ескерткіштері, Құрықан тайпалық одағының ескерткіштері, Батыс түрік қағанаты ескерткіштері, Моңғолиядағы Ұйғыр қағанаты ескерткіштері, хазар-бұлғар руна ескерткіштері [1, с. 44].

Бұл келтірілген ежелгі түркі жазба ескерткіштері әртүрлі тарихи кезеңдерде жазылды. Мысалы Минусинск ойпаты мен Алтай таулары аралығынан табылған ескерткіштер б.з.д I мыңжылдықтың ортасында пайда болса, қалған ескерткіштер VII-X ғасырлар арасында жазылған.

Минусинск ойпаты мен алтай таулары аралығындағы ескерткіштер түрлі петроглифтермен араласып кездеседі. Жартастағы суреттер руна жазбаларымен

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

толықтырылып, бір тарихи ескерткіштерді құрап отыр. Өз кезегінде осы өңірлерден табылған ежелгі түркі ескерткіштерін зерттеу ісін А.С. Аманжолов ұйымдастырып, жазбаның мәнін ашты. Зерттеуші А.С. Аманжолов бұл аралықта табылған түркі жазуларының көне екендігін атап өтіп, құндылығын айқындайды.

Көне түркі ескерткіштерін зерттеу XVII ғасырдан бері басталып, бүгінге дейін жалғасын тауып келеді. Орхон-Енисей жазулары туралы алғашқы деректер 1662 жылдан басталады. Ф.И. Таберт-Страленберг, Д.Е. Миссершмидт, П.С. Паллас еңбектерінде алғаш рет көне түркі жазба нұсқалары жариялана бастады. 1887-1888 Ж. Аспелин бастаған экспедиция Енисей бойындағы ескерткіштерді зерттесе, 1889 Н.М. Ядринцев бастаған экспедицияның зерттеу нәтижесінде Күлтегін және Білге қаған ескерткіштері табылды. 1893 жылы дат ғалымы В. Томсен сыры ғылымға белгісіз жазуларды оқып, талдады. Бұл түркітану үшін тамаша жаңалық болды, кейінгі зерттеулердің бастамасына айналды. Кейін В.В. Радлов көне түркі жазба ескерткіштерін тыңғылықты зерттей отырып, өзіндік ой-тұжырымдарымен ғылыми көпшілікпен бөлісіп отырды. Көптеген ғалымдардың пікірінше, көне түркі жазуы түркілік төл дыбыстарымызға ыңғайланған оңтайлы жазу деп саналады. Бір ғана «к» әрпінің түрлі нұсқада қолданылуы бұл жазудың түркі тілдеріне тән, ыңғайлы жазу болғандығын дәлелдей түседі.

С.Г. Кляшторный, Т.И. Султанов еңбегінде: «VIII-X ғ.ғ. ойма жазулар тілі түрлі түркі тайпалары пайдаланған біртекті әдеби тіл болғандығын атап көрсетеді. Түркі тайпалары өз тілі мен диалектілерінде сөйлеген, олар – оғыз, ұйғыр, қырғыз, қимақ, қыпшақ тайпалары. Ойма жазулардың ортақ жазба әдеби тілі өзіндік стилистикалық ерекшеліктер мен бейнелеуіш құралдардың тұрақтылығына ие, әсіресе, орхон мәтіндерінде көп кездесетіндігін атап өтеді [2, с. 158]. Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк ескерткіштері Шығыс Түрік қағанатының тарихын бейнелейді. Ондағы суреттелетін оқиғалар тарихи оқиғалармен сәйкес келеді. Көне түркі ескерткіштері – әдеби туынды ғана емес, тарихи оқиғалардың нақты көрінісін берген тарихи мұра. Көне түркі жазуы қазіргі Алтай, Монғолия, Ресей, Қазақстан жерінде ғана емес, Солтүстік Кавказ, Дунайға дейінгі жерлерде тараған. Бұған дәлел ретінде сол жерлерден табылып жатқан жәдігерлердегі жазуды айтуға болады. Жалпы осындай тарихи жәдігерлер көне түркі мемлекеттерінің күш-қуатын, тарих сахнасындағы ролін, мәдениетін, әлемдік әлеуетін көрсетсе керек.

Түркі тілдеріне ортақ лексиканың бастауы алтай, көне түркі, орта ғасыр кезеңдеріне жатады. Түркілік дүниетанымның тілдік бейнесі жазба әдеби ескерткіштердегі, сонымен қатар, қазіргі түркі тілдеріндегі ортақ тілдік бірліктер арқылы анықталады. «Дүниенің тілдік бейнесін түзуге ат салысатын суреттеме сөз тіркестерінің, бейнелі атаулардың ішкі құрылымында «құлыпталып» сақталған мифологемалар, архетиптер, рухани және материалдық мәдениеттің элементтері сияқты этномәдени із-таңбалар фразеологизмдерді тудырған этномәдени фонға жетелер «соны соқпақтар» [3, 312 б.]. Біз зерттеу жұмысымызда фразеологизмдердің тарихи сипатын, семантикалық, қолданылу ерекшеліктерін анықтауға тырыстық.

Қазақ тіл білімінде фразеологизмдерді зерттеу І. Кенесбаевтан бастау алады. Фразеологизмдерді тұлғалық, семантикалық, қазіргі кезде антропоэктік тұрғыдан зерттеу жұмыстары өз жалғасын табуда.

Фраземаның ерекше қасиеттеріне: ерекше экспрессивті-бейнелі мағынасы, фразеологиялық номинация тұтастығы, компонент құрамының жекелігі, даяр қалпында жұмсалу ерекшелігі, ерекше фразеологиялық тұрақтылығы жатады [4, 29 б.].

Фразеологизмдердің о баста еркін тіркес болып, түрлі ситуацияларда ауыспалы мағынада жұмсала келе, тұрақтылық сипат алуы арқылы тақырыптық-семантикалық топтарды құрайды. Қай тілдегі фразеологизмдердің мағыналық ерекшеліктеріне үнілсек,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

алдымен көзге түсетіні тілдегі адамдық фактордың жан-жақты камтылуы [5, 222 б.]. Тұрақты тіркестер күнделікті өмірде пайдаланылып қолданысқа түскен, экспрессивті, ерекше бейнелі ситуацияның жемісі болып табылады.

Белгілі түркітанушы Ғ. Айдаров көне түркі жазба ескерткіштерінде еркін сөз тіркестері және тұрақты сөз тіркестерінің кездесетіндігін атап өтеді. «Көрүр көзім көрместег болты, білір білігім білместег болты – Көрер көзім көрместей болды, білер білігім білместей болды. Түн қатдымыз – Түн қаттық» деген мысалдар келтіреді [6, 61 б.].

Көне түркі сөздігінде «alp er» фразеологизмі кездеседі. Сөздікте «alp er» *батыр, батыл жауынгер, жігіт* мағынасында берілген. Білге қаған ескерткішінен «alp erin ölügir balbal qılı bertim» (БК Ха7) [7, с. 36] мысалы берілген. «Алып ерлерін өлтіріп, балбал қыла бердім» деп аудармасын беруге болады. Бұл фразеологизм «Білге қаған» ескерткішінде, «Брық бітіг», «Алтын йаруқ», «Қутадғу біліктің» Наманған нұсқасында, Махмұд Қашғари сөздігінде кездеседі. Мақмұт Қашқаридың «Диуанында» «алп» сөзінің *алып, батыр* мағыналары берілген. Сонымен қатар, «алп йағыда, алчак чоғыда» мақалы мысал ретінде берілген. Мақалдың аудармасы «Батыр жауда, момын дауда (білінер)» болып келеді. Одан әрі Алып Ер Тоңа туралы шамалы ғана жыр беріледі [8, 70 б.]. Бұдан Алып Ер Тоңа антропонимінің құрамында осы тілдік бірліктің кездесетінін байқаймыз. В.В. Радловтың сөздігінде *алып* лексемасының «герой», «великан» деген мағыналары берілген [9, 216]. *Алып* лексемасының «алып, дәу», «батыр» мағыналарын білдіргенін байқауға болады. Ал қазақ әдеби тілінің сөздігінде: «АЛЫП¹зат.көне. *Түркі-оғыз заманынан бері батырлардың, хан-сұлтандардың, қолбасшы ерлердің есіміне қосылып айтылып келе жатқан мәртебелі нысаны.* Мысалы, Алып Бамс (Алпамыс), Алып Арслан, Алып Тегін, Алып Ая т.б. түркілердің 7 ғасырдағы бәдіз жазуларында да алып сөзі «күшті», «батыр адам» деген мағынаны білдіреді. Алыптың бұл мәні түркі тілдес елдердің ертегі-жырында сақталып қалған (алып батыр, алып ер, алып Манас, алып туған Қобыланды т.б.) [10, 472 б.] деп берілген. Демек, көне түркі ескерткіштерінде кездесетін «алп ер» тұрақты тіркесі адам атымен қосылып айтылып антропонимдер ретінде қолданысқа түскендігін байқаймыз. Фразеологизмдердің даму тарихы, қолдану ерекшеліктері олардың кейінгі формалары мен семантикалық өзгерістерін айқындайды. «Алып» сөзі қазіргі түркі тілдерінің барлығында дерлік кездеседі. «Алып» сөзі көрші көптеген тілдерге де енген, орыс тіліндегі *безалаберный* сөзінің этимологиясы белгісіз болғандықтан, ғалымдар түркілік *alp er* сөзінің қатысы бар болуын болжам ретінде айтады [11, с. 493]. Түркі сөздерінің славян, еуропа халықтары тілдеріне еніп, әлі күнге дейін қолданыста бар екендігі белгілі. Бұл түркі халықтарының көшу, жаулап алу тарихымен байланысты құбылыс. Мәдениетаралық қарым-қатынас әрбір тілде өз ізін қалдыруы заңды.

Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінде «алып ер» фразеологизмі кездеспесе де, «ер» компонентімен фразеологизмдер бар. Демек, екінші компонентпен байланысты неше түрлі нұсқадағы фразеологизмдердің пайда болғандығын көрсетеді.

С.Г. Кляшторный, Т.И. Султанов еңбегінде: *ер атын* белгілі бір жасқа келгенде кез келген жас жігітке берілетіндігі айтылған. *Ер атын* алу аңшылық немесе әскери ерлік жасағанда берілетін болған [2, с. 143]. Демек, көне түркі заманында ер атын алудың өзіндік шарттары болған және де кез келген жас жігіт ала алатын болған.

«Alp er» фразеологизмі *батыр, ер, қайсар, батыл жігіт* мағынасында қолданылған. Жазба ескерткіштер арасы бірнеше ғасыр бола тұрса да, түркі халықтары бұл фразеологизмді тұрақты түрде қолданғаны байқалады. Түркі халықтарының өмірі жаугершілік, соғыспен байланысты болғандықтан, түркі санасында ерліктің, батырлықтың орны ерекше. Отбасын, жұртын, елін, Отанын қорғау түркілер үшін басты міндеттердің бірі саналған. Түркі халықтарының тарихында жаугершілік заманның аз болмағаны белгілі. Ондай заманның

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

тілде көрініс тауып, сақталуы – заңды құбылыс. Бүгінгі қолданыста жүрген фразеологизмдерде алтай, ғұн, көне түркі, орта ғасырдан қалған естеліктер бары анық. Келешекте сол естеліктердің ғылым тарапынан ашылып, шешімін табатынына сенеміз. Біздің пікірімізше, фразеологизмнің қолданыстан шықпай ғасырлар бойы қолданылуы немесе басқа тілдік бірліктер құрамында сақталуы оның өзектілігін, тұрақтылығын айқындайды.

Көне түркі сөздігінде «ат қою, лауазым, атағын беру» мағынасында *at ber-* фразеологизмі кездеседі. Сөздікте «*qaуan at bunta biz bertimiz* (КТ₂₀)» [7, с. 65] мысалы берілген. «Қаған атын (атағын) бұнда біз бердік» деп аудармасын беруге болады. Қазақ тілінің әдеби сөздігінде *am* лексемасының «балаға қойылған есім, ныспы», «атақ, даңқ», «мамандыққа, кәсіпке байланысты лауазым», «белгілі бір нәрсеге қойылған атау» [12, 77 б] деген мағыналары берілген. Қазақ тілінде *am беру, атын беру, атақ беру* тілдік бірліктері қолданыста бар. Демек, бұл фраземаның көне түркі заманынан бері қолданылып келе жатқандығын, сонымен қатар, тұлғалық, мазмұндық қалпы сақталғанын, әрі мағынасының кеңейгендігін байқаймыз. Көне түркі жазба ескерткіштерін лингвистикалық тұрғыдан зерттеу тіл тарихының жаңа беттерін ашуға септігін тигізеді.

Сонымен қатар, көне түркі сөздігінде атақ, даңқ мағынасын беретін *at ku, kü at* фразеологизмі берілген. Сөздікте «*türk bodun atı küsi joq bolmazun tejin* (КТ 7₁)» [7, с. 65] мысалы берілген, «түрік халқының атақ, даңқы жоқ болмасын деп» деген аудармасын беруге болады. Махмұт Қашқари еңбегінде *ku* лексемасы «атақ, даңқ» деп түсіндірілген [13, 293 б.]. М.Қ. Ескеева көне түркілік *kü* «хабар, дыбыс» лексемасы қазіргі қыпшақ тілдерінде дербес мағыналы сөз ретінде кездеспейдігін атап өтеді. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі *күбір, күңкіл* сөздерінің мазмұны сәйкес келуіне қарағанда ортақ түбір еліктеуіштен жасалуы мүмкін деген пікір айтады [14, 21 б.].

Көне түркі сөздігінде *at qoj-* фразеологизмі кездеседі. Сөздікте фразеологизм «Оғыз қаған» эпосындағы «*birinçisikä kün at qojdilar ikinçisikä aj at qojdilar* (ЛОК 8 4,5)» [7, с. 65] деген мысал арқылы талданылған. «Біріншісіне Күн деп ат қойды, екіншісіне Ай деп ат қойды» деп аудармасын беруге болады. «Оғыз қаған» эпосы ежелгі заманда дүниеге келіп, ауызша тараған, тек XIII ғасырда ғана хатқа түскен туынды. Әбілғазы баһадүр ханның «Түркі шежіресінде» *am қойды* фразеологизмі «есім беріп атады» мағынасында қолданылады [15, 360 б.]. Фразема қазіргі ұйғыр тілінде *am қоймақ*, қарақалпақ тілінде *am қойды* деген тұлғада қолданылады. Ал эзербайжан тілінде *ad qoutaq* фраземасының құда түсу, атастыру, үйленуге байланысты мағынасы бар. Қазақ әдеби тілінің сөздігінде *am қойды* фраземасының келесідей мағыналары берілген: этн. а) жаңа туған нәрестеге азан шақырып, есім берді. ә) атады, белгіледі. б) кісіні өз атымен атамай, негізгі қасиеттері мен ерекшеліктеріне байланысты қосымша ат берді [12, 77 б.]. Қазақ тілінде *am қойды* фраземасы адамға немесе бір затқа арнайы есім беруге байланысты айтылады. Жазба ескерткіштердегі тілдік бірліктерді талдай келе, қазақ тіліндегі *am қойды* фраземасы көне түркі дәуірінен бері қолданылып келе жатқандығын байқаймыз. Қазіргі қазақ, қарақалпақ, ұйғыр тілдерінде семантикалық, формалық тұлғасы сақталған, әрі мағынасы кеңейген. Эзербайжан тілінде тіпті ерекше мағынасы бар.

Демек, көне түркілік қабатта қолданылған тілдік бірліктердің қазіргі түркі тілдерінде сақталып, не жойылып, ерекше семаларға ие болуы – тіл дамуының заңды құбылысы. Қазақ тілінде *alp er* тілдік бірлігі сол қалпында қолданылмаса да, *Алып Ер Тұңға* секілді антропонимдердің құрамында сақталған. Қазақ тілінде көне түркілік *at ber-*, *at qoj-* фраземалары бүгінгі күні қолданысқа ие, әрі семантикалық, тұлғалық қалпы сақталған, қосымша мағыналарды үстеген. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілін зерттеу, түркі халықтарының тіліндегі сөздік қормен салыстыра зерттеу өзекті мәселе болып қала бермек.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Кляшторный С.Г. История центральной Азии и памятники рунического письма, Санкт-Петербург: СПбГУ, 2003. – 560 с.
2. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан: летопись трех тысячелетий, Алма-Ата: Рауан, 1992. – 378 с.
3. Сағидолда Г.С. Түркі-моңғол тілдік байланысы: топонимия және фразеология. – Астана: «Кантана Пресс», 2011. – 355 б.
4. Авакова Р.А. Фразеосемантика. – Алматы: Қазақ университеті, 2013, - 246 б.
5. Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда: монография. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2020. – 256 б.
6. Айдаров Ғ. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. Алматы: «Мектеп» 1986. – 182 б.
7. Древнетюркский словарь. – Ленинград, 1969. – 677 с.
8. Қашқари М. Түрік тілінің сөздігі: (Диуани лұғат-ит-түрік). – Т 1. Алматы: ХАНТ, 1997. – 592 б.
9. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. – Т 1. – I ч. Москва: Издательство восточной литературы, 1963. – 510 с.
10. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 1-том / Құраст. Т. Жанұзақ, С. Омарбеков, Ә. Жүнісбек және т.б. – Алматы, 2011. – 752 б.
11. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика. – Москва: Наука, 1997. – 800 с.
12. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық/ Құраст. Ғ.Қалиев, С.Бизақов, О.Нақысбеков және т.б. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2006. 2-том – А – Б. – 744 б.
13. Әдеби жәдігерлер. Жиырма томдық. 4-т.: Мақмұт Қашғари. Түрік сөздігі Алматы «Таймас» баспа үйі, 2007. – 608 б.
14. Ескеева М.Қ. Орхон, Енисей, Талас ескерткіштері және қазіргі қыпшақ тілдеріндегі моносиллабтардың құрылымдық ерекшеліктері. – филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 2007. – 64 б.
15. Мамырбекова Г., Сейтбекова А. Әбілғазы баһадүр ханның «Түркі шежіресінің» тезаурус сөздігі – Алматы: «Фирма Орнак», 2013 ж. – 480 бет.

**ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ: АТ СПОРТЫ МЕН ҰЛТТЫҚ КОД.
ТҮРКІТІЛДЕС ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ**

*Нұржанбай А.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰОА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші – филос. ғ.к., доцент Божбанбаев Б.М.*

Abstract

Our seven treasures gets acquainted with the unique qualities of a horse and realizes that it is a valuable treasure. In addition, let's touch on the national code and explain that it is primarily in the language, and then in the mentality and national culture that determine our traditions, customs, character.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Соңғы кездері бүкіл әлем, барлық заманауи қоғамдар екі қарсы үдерісті қалай қабылдағаны әдетте байқалды. Бір жағынан, экономика оларды жаһандануға итермелесе, екінші жағынан, халықтар бір мезгілде өзін-өзі тануға, осы әлемде өз орнын табуға белсенді түрде ұмтылуда. Бұл әсіресе Қазақстан сияқты жас мемлекеттерге қатысты. Жаңа жаһандық сын-кәтерлер біздің алдымызға күрделі сұрақтар қояды, ал жауап іздеу бізді түп тамырымызға, іргелі ұстанымдарымызға оралуға мәжбүр етеді. Ал мынаны түсіну өте маңызды: сіз кімсіз, 21 ғасырдың қазағы? Сізді, мысалы, француздан, американдықтан, сириялықтан несімен ерекшеленеді? Президент сондай-ақ ұлттық кодымызды, өзіндік санамыздың негіздерін ойлауға шақырады. Ол қоғамдық сананы жаңғыртуға арналған мақаласында осылай дейді: «XXI ғасырда халықтың ұлттық өзіндік санасын дамыту бірінші орынға шығады. «Бүкіл әлем өзін-өзі сәйкестендіру мәселелеріне алаңдап отырғанда, біз ұлттық кодымызды сақтауымыз керек. Біз кеңейтуіміз керек. Ұлттық менталитетіміздегі басты, ең жақсыны сақтай отырып, ұлттық өзіндік сананың шекарасы, деп жазады Нұрсұлтан Назарбаев. – Ұлттық кодымызға тарихи, бастапқыда не әсер етті, әр кезеңдерде неден қалыптасып, бүгінгі күні қандай деген сауалдарға кезек берейік. Әрине, бәріміз өсіп-өніп, қалыптасқан көпконфессиялы және көп ұлтты қоғамның ұлттық кодымызға тигізер әсері орасан. Бәлкім, бұл әсер жалпы алғанда маңызды. қазіргі Қазақстанда. Бір шаңырақта жүзден астам этностың өкілдері тұрып жатыр. Бұл, мысалы, Америка Құрама Штаттарындағы немесе басқа елдердегідей жасанды «ходгеподж» емес. Бұл қауымдастық тарихи. Қазақстанда тұратын барлық этникалық топтардың ғасырлар мен ондаған жылдар бойы бірте-бірте өзіндік ерекшелікті қалыптастырған ұзақ ортақ тарихы бар.

Ортақ тарих халықтың ұлттық рухының, сайып келгенде, қазір бізге тән қоғамдық сананың қалыптасуына әсер етті. Ал осы рухани бірліктің нығайған бастауы, өзегі – ортақ қоғамдық жады, барлық этностардың өз елінің тағдырына, оның дамуына араласуы. Кейбір сырттан бақылаушылар (мысалы, кейбір батыс авторлары) қазақ бірлігі феномені туралы айта отырып, біздің көпұлтты қоғамымызды, олардың айтуынша, стихиялық саяси факторлардың әсерінен қалыптасқан әртүрлі халықтардың жасанды конгломератының бір түрі деп атайды. Шындығында, бұл ең объективті көзқарас емес. Иә, біздің тарихымызда көптеген кездейсоқ факторлар болды, философиялық тұрғыдан алғанда, тарих әдетте апаттар тізбегі болып табылады. Бірақ біздің заманауи болмысымыздың тамыры өте ұзақ екенін атап өткен жөн. Олар тек қатал және өте қатыгез XX ғасырдың тарихымен сипатталған жоқ. Қазақстанда қазіргі көп ұлтты қоғамның қалыптасуы 18 ғасырда оның аумағына орыстардың, украиндардың, ұйғырлардың, дүнгендердің, татарлардың, өзбектердің және басқа ұлт өкілдерінің белсенді түрде қоныс аударуынан басталды. Жоңғарлардың шапқыншылықтарына қарсылық кезеңінде Ресей империясының билігі қоныс аударушылар арасындағы қарым-қатынасты қамтамасыз етуде көп жұмыс жасады, ұлы қазақ хандарына сыртқы шекараларды қорғауға және қорғауға көмектесу үшін - содан кейін хандарға көмектесу үшін Сібірден, Еділ бойынан және қазіргі Украина облыстарынан көптеген казактар әкелінді. Сол кезде белсенді болды отырықшы елді мекендер салған, көшпелі қазақтар. Ал XX ғасырдың басына қарай мәдениеттердің өзара белсенді енуі туралы айтуға болады. Сол кездегі саяхатшылардың бірі Жетісуға барып, жергілікті казактар Орталық Ресейде тұратындарға мүлдем ұқсамайды - олар жергілікті көшпенділерден көп нәрсені, соның ішінде орыстар үшін әдеттен тыс дәстүрлер қонақжайлылық. 20 ғасырда бұл процесс жалғасын тапты: КСРО тұсында Ресейден, Украинадан, Белоруссиядан 1 миллион 150 мың адам бос жерлерді игеру үшін Қазақстанға қоныстандырылды.

1930 жылдары сталиндік қуғын-сүргін толқыны басталды – кейін КСРО-ның орталық облыстарынан Қазақстанға 250 мың шаруа жер аударылды. Осы жылдар ішінде республикаға 800 мың неміс, 102 мың поляк, Солтүстік Кавказ халықтарының 550 мың өкілі,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қиыр Шығыстан 100 мыңға жуық корей отбасылары жер аударылды. Өздері қуғын-сүргінге ұшыраған қазақ отбасылары жер аударылған мигранттарды қабылдап, қолдады. Дәл осы уақытта және одан кейін Қазақстанға өнеркәсіп нысандарын салу үшін еліміздің түкпір-түкпірінен 1,2 миллионға жуық адам келді. 1950-60 жылдары мұнда тың игеру үшін тағы миллионға жуық түрлі ұлт өкілдері қоныс аударды. Бұл үдерістердің барлығы қарапайым болған жоқ, бірақ олар бірте-бірте Қазақстан қоғамы ХХІ ғасырға қадам басқан қоғамдық-әлеуметтік кодты қалыптастырды. Бұл мәдениеттердің өзара енуі болды. Қазақстандық бірегейлік Дала тұрғындарының дәстүрлі дүниетанымы негізінде қалыптасты, олардың бастапқы құндылықтары мейірімділік пен жомарттық, қонақжайлылық пен өзара көмек, балаларға деген сүйіспеншілік пен үлкенді құрметтеу болды. Бұл құндылықтар қазақ халқымен бір жерде өмір сүрген басқа этнос өкілдеріне де жалғасты. Және, әрине, қазақ халқының қоныс аудару мен сталиндік қуғын-сүргіннің сұрапыл жылдарындағы ерлігі ерекше рөл атқарды. Жер аударылған Солтүстік Кавказ, Грузия тұрғындары, Еділ бойы немістері, Қиыр Шығыстың кәрістері Қазақстанға аса ауыр жағдайда әкелініп, баспанасыз, тамақсыз, күнкөріссіз далада қалды. Көбінесе бұл адамгершілікке жатпайтын операцияларды сталиндік қауіпсіздік күштері қыста, қатты аязда жасады - шын мәнінде бұл мақсатты, жоспарлы геноцид болды. Ал бұл кісілердің бәрі қазақ болмаса өліп кетер еді. Өздері аш болса да, жүздеген мың адамдарды қабылдап, жылытып, тамақтандырып, аман алып қалды. Әрине, бұл бұрын-соңды болмаған гуманитарлық ерлік халық жадында сақталмауы мүмкін емес еді. Тағдырдың жазуымен өз жерінде қалғандарға қазақ халқының көзқарасы қазақстандық болмысымыздың одан әрі қалыптасуына күшті әсер етті.

Бұл «қазақстандық бауырластық», бүгінде еліміздің көптеген қонақтарын таң қалдырады. Жүзден астам этностар мен көптеген конфессиялардың өкілдері ортақ болған қазіргі Қазақстанның қалыптасу тарихының ортақтығы, сайып келгенде, ұлттық кодымызды қалыптастырудың басты факторына айналды. Онда халық даналығының терең қайнар көздері, халық дипломатиясының қағидалары мен көшпелі дала өркениетінің негізгі дәстүрлері бар. Қазақстандықтардың қазіргі ұлттық болмысы көп жағдайда біздің көпконфессиялы және көпэтносты қоғамымыздың осы терең құндылықтарына негізделген 20 ғасырда қалыптасқан дәстүрлерге негізделген. Бауырлас түрлі этностар мен конфессиялардың адамдары арасындағы қарым-қатынас, олардың дала өркениетінің тарихи құндылықтарын ұстануы, мысалы, ешқашан бөтеннің балалары болмаған, адамдар қиындықтарды бірге жеңіп, игі шараларды бірге өткізген және кез келген адам бере алатын шаршаған саяхатшыны соңғы тамақтандыру, мұның барлығын қазақ қоғамының бірегей ұлттық кодымен байланыстыруға болады. Бұл бізді басқа елдердің адамдарынан ерекшелендіреді. Бүгінгі күні маңыздылығы мен құндылығын түсіну өзіндік ұлттық код ерекше маңызға ие болады. Қазақстанның әлемдік көшбасшы елдердің қатарынан орын алуына сирек тарихи мүмкіндік бар. Ол үшін, негізінен, бізде табиғи және шаруашылықтың бәрі бар – ресурстар, орасан зор аумақ, ең бастысы, жоғары білімді халық, ол басқаша. төзімділік пен бірлік. Ал ұлттық өзіндік сананы жаңғыртудың табысты серпілісіне пайдалану өте маңызды. Бұл жерде Жапония, Сингапур, Малайзия, Оңтүстік Корея сияқты «Азия кереметі» деп аталатын елдердің сәтті тәжірибесін еске түсіруге болады. Бұл елдер экономикалық дамуда қуатты серпіліс жасай алды, «өркениеттің тылсымын» әлемдік экономикалық рейтингте жетекші орындарға қалдырды.

Олар сиқырмен емес, көбіне ұлттық бірліктің арқасында байып, дамып, табысты болды. Бұл елдер өз дамуында ұлттық дәстүрді жаңғырту саясатымен тығыз байланыстырады. Олар өздерінің ұлттық кодтарын (мысалы, Кореяда адалдық, еңбекқорлық және адамдарға деген сүйіспеншілік сияқты құндылықтарға негізделген) даму және жаңғырту бағдарламаларының бір бөлігіне айналдырды. Ал Қазақстан үшін ұлттық кодты,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ұлттық бірегейлікті сақтау қазір қоғамның жаңару мүмкіндіктері жағдайында да өте маңызды. Білімге табыну, үлкенді сыйлау, ең жақсы халықтық дәстүрлерді сақтау, туған жерге деген сүйіспеншілік, достық, бауырмалдық пен өзара сыйластық, ашықтық пен өзін-өзі жетілдіруге дайын болу – қазіргі қазақстандық болмысымыз осы құндылықтарға негізделуі тиіс. салыну. Оларда ойдан шығарылған, табиғи емес немесе тым күрделі ештеңе жоқ. Бізге тек өз артықшылықтарымызды шебер пайдалану керек, бірақ бізде олар бар және бізде мақтанатын нәрсе бар. Қазақтың ұлттық коды шын мәнінде көп жағынан бірегей.

Қазақ халқының тарихы ерте заманан жылқымен байланысты болған. Жігітті астындағы жануарымен танитын дана халық, қазірде жылқыны қасиетті санайды.

Қазақты білуде жылқының алатын орны бөлек. Кең көңілді қазақты «астындағы жалғыз атын беретін» деп сипаттайтындығыда содан болар. Қазақ халқының болмысын айқындайтын, көшпелі халық екендігіміздің басты нышаны бола білген- қазақ жылқысы.

“Жеті қазынаның бірі жылқының “ ерекше өзіне тән басқа төрт түліктен ерекшелейтін қасиеттері бар. Жылқы малы басқа төрт түліктен ең тазасы, кірпиязы, шөптің асылын, судың тазасын ішетіні. Ешкімнің аяқ-астында қалғысы келмейтін, дала серісі. Қазақты жылқы мінезді деуі осында. Қазақ тарихы атпен бірге өрбіген. Тарихқа үңіле қарайтын болсақ Қазақ жері атты қолға үйреткенін археологиялық қазбалардан байқаймыз. Энеолит дәуіріндегі Ботай мәдениетін дәлел ретінде келтірсек болады. Дала аттары бүгінге дейін біздің мәдени мұрамыз. Қазақ әдебиетіндегі тұлпарлардың алатын орны ерекше. Кемеңгер ақын-жазушыларымыз жылқы малына өлең жолдарын арнаған. Ильяс. Жасүгіров “Құлагер” поэмасы, Қадыр Мырза Әли “ Жылқы жыр” өлеңі, Мұқағали Мақатаев “Тұлпарлармен біргемін”, және Жылқы образы Есенғали Раушанов поэзиясынан өзіндік орнын алды.

1912 жылы Ат спорты Олимпиада бағдарламасына енгізілді, бірақ ол тарихи олимпиадалардан бері бар. Қазақстанда классикалық ат спорты КСРО халықтарының алғашқы спартакиадасының арқасында пайда болды. Мұнда корифейлер Иван Васильевич Квасов пен Иван Андреевич Гарбуз болды. Уақыт өте келе барлық он спартакиадаға қатысқан команда құрылды. Бұл керемет жол болды: біздің спортшылар айтарлықтай жетістіктерге жетті. КСРО халықтарының 9-шы спартакиадасында аңызға айналған Абсенттің ұлы Ағдамда Сергей Буйкевич жеке есепте чемпион атанды, командада қола медаль жеңіп алынды. Мақтан тұтатын нәрсе бар. Спорт-қоғам өмірінің бір түрі. Өкінішке орай, біз тарихты оңай және тез ұмытып кетеміз, тек қоғамдық-саяси емес, мұрадан капитал жасауды білмейміз. Үлкен тәжірибе жинақтап, қуатты материалдық, техникалық, шығармашылық базаға ие бола отырып, олар кенеттен көп нәрсені жоғалтты. Өз қателіктеріңізден тәуелсіздікті үйрену оңай емес. Бұл өмірде. Ал спортта одан да қиын. Ат спортына келетін болсақ, әлемдік Ат спорты, бейнелі түрде айтқанда, жай қашып қана қоймай, Кеңес Одағынан да алға ұмтылды. Қазақстан үшін біздің әлеуетімізді жоғалтпағанымыз, жаттықтырушылар мен спортшыларды жоғалтпағанымыз өте маңызды. Тек жылқылар өзгереді: олардың спорт ғасыры, өкінішке орай, адамдарға қарағанда әлдеқайда қысқа. Біз қазіргі тенденцияларға ілесу үшін асығуымыз керек. Біз әлі сәнді басып озып, диктант жасай алмаймыз, бірақ артта қалуға болмайды. Азия өңірінде отандық ат спорты көшбасшы позициясында. 1988-1989 жылдары мемлекеттік егемендік жарияланғанға дейін қазақстандық спортшылар өз командасымен халықаралық жарыстарға шығуға тырысты. 1991 жылдан бастап команда жүйелі түрде шетелде өнер көрсетеді, жетістіктер мен жеңістер бар: 1996 жылы команда Шығыс Еуропа Лигасының (Греция) финалына жетті, онда Еуроодақтың 130-дан астам жетекші спортшылары қатысты.

Жылқы – қазақ халқының сенімді серігі, елтаңбамызда қанатты тұлпар бей-неленуінің сыры осында. Тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде атакәсібіміз – жылқы шаруашылығын дамыту қайта-дан қолға алынып жандануда. Қазіргі таңда жыл-қыны ондап, жүздеп, мыңдап

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

өсіре-тін шаруалар, кәсіпкерлер қатары өсіп келеді. Ұлттық ат ойындары: ат бәйгесі, көкпар, теңге ілу, қыз қуу, аударыспақ, жамбы ату, асауды үйрету, т.б. қолға алынып, қайта жаңғыруда.

Біз қазақ халқы бірге сонау замананан жанымыздан табылған тұлпарларға аса құрметпен қарауымыз қажет!

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://argymaq.kz/archives/3687>
2. https://el.kz/at_sportyny-_arty-shyly-tary_24374/
3. <https://osken-onir.kz/kogam/2949-ltty-kod-degen-ne.html>
4. <https://egemen.kz/article/153991-ulttyq-kod-%E2%80%93-rukhani-bolmys-kilti>

ASIAN CINEMA IN THE CONTEXT OF MODERN WORLD CULTURE: HISTORY, TRENDS, AND IMPACT ON SOCIETY

Omar S.I.

*Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan
scientific adviser - Tuyakbayeva A.SH., Senior Lecturer, PHD*

Андатпа

Азия киносы қазіргі әлемнің мәдени көзқарасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл зерттеу мақаласында Азия киносының тарихы мен қазіргі тенденцияларына, сондай-ақ оның қоғамға әсері жан-жақты қарастырылған. Мақала Азия киносының эволюциясын және оның әлемдік кино мәдениетіне қосқан үлесін зерттеу мақсатында фильмдерді талдау арқылы академиялық зерттеулерге сүйене отырып, көптеген дереккөздерге сүйенеді. Қарастырылған негізгі тақырыптар қатарына Азия кинофестивальдерінің көбеюі, технологиялық жетістіктердің Азия киносына әсері және азиялық кинематографияның идентика, бейне және әлеуметтік әділеттілік туралы әлемдік түсініктерді қалыптастырудағы маңыздылығының өсуі кіреді.

Аннотация

Азиатское кино играет все более значительную роль в формировании культурного ландшафта современного мира. В этой научной статье представлен всесторонний обзор истории и современных тенденций азиатского кино, а также его влияния на мировое сообщество. Статья опирается на ряд источников, включая анализ фильмов, академические исследования и отраслевые отчеты, чтобы исследовать эволюцию азиатского кинематографа и его вклад в мировую кинокультуру. Среди ключевых тем - подъем азиатских кинофестивалей, влияние технологических достижений на азиатское кино, а также растущее значение азиатского кино в формировании глобальных повествований об идентичности, репрезентации и социальной справедливости.

Introduction

Asian cinema has come a long way since its early days, when filmmakers struggled to find their voice amidst the shadow of Hollywood's global dominance. Today, Asian cinema is recognized as a major force in the world of film, with a diverse and innovative body of work that spans multiple genres, styles, and cultures. From the groundbreaking films of Akira Kurosawa and

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Satyajit Ray to the recent international success of "Parasite" and "Crazy Rich Asians". "Parasite" won multiple Oscars and became a global phenomenon. Asian cinema has made a significant impact on the world of film and entertainment, with its unique storytelling, diverse cultures, and innovative techniques. This article aims to provide a comprehensive analysis of the history, trends, and impact of Asian cinema on modern world culture.

History

Asian cinema has a rich history that dates back to the late 1800s, with Japan being the first country in Asia to introduce motion pictures. In Japan, the first movie theater was opened in 1896, and by the 1920s, the country had a thriving film industry. In the early 1900s, Chinese film industry began to emerge in the 1930s, with movies such as "The Goddess" and "Spring Silkworms." The Korean film industry also began to take shape in the 1950s, with the release of the country's first sound film, «Chunhyangjeon." And soon after, Hong Kong cinema gained popularity in the 1960s. In the 1980s and 1990s, South Korea and Taiwan began to produce films that garnered international recognition.

From its early days of silent films to the present day, Asian cinema has gone through a series of changes that have shaped its identity and made it a force to be reckoned with. "The early years of Asian cinema were marked by experimentation, as filmmakers sought to establish their own unique style and voice. In Japan, the 1920s saw the emergence of the 'Pure Film Movement,' which emphasized the visual elements of cinema and aimed to create a uniquely Japanese form of cinema" [1, p. 11].

Over the years, Asian cinema has produced a wide range of films, including dramas, comedies, action movies, horror films, and more. Some of the most iconic Asian films include "Seven Samurai," "In the Mood for Love," "Crouching Tiger, Hidden Dragon," "Oldboy," and "Train to Busan."

Early Years of Asian Cinema

The first Asian film was produced in Japan in 1899, just a few years after the Lumière brothers' invention of the motion picture camera. Over the next few decades, Asian cinema grew rapidly, with countries such as China, India, and Korea developing their own unique cinematic styles.

One of the earliest and most notable examples of Asian cinema was the Chinese film industry, which began in the 1920s. Chinese cinema was heavily influenced by Hollywood and European cinema, but it also drew on local traditions, such as Peking Opera and folk tales. The 1930s and 1940s saw the golden age of Chinese cinema, with many classic films being produced during this time.

The Japanese film industry also experienced significant growth in the early years of Asian cinema. During the 1950s and 1960s, Japanese cinema saw a surge in popularity both domestically and internationally, with acclaimed directors such as Akira Kurosawa and Yasujiro Ozu gaining worldwide recognition.

New Wave Cinema and Beyond

In the 1950s and 1960s, a new wave of Asian cinema emerged, which challenged traditional norms and conventions. New Wave cinema was characterized by a more experimental and innovative approach, with a focus on social and political issues. "The 1950s and 1960s were a time of great change in Asian cinema, with the emergence of new genres such as the samurai film in Japan, the kung fu film in Hong Kong, and the musical in India. These films not only entertained audiences but also served as a reflection of the social and political changes taking place in the region" [2, p. 85].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

In Japan, the New Wave movement was led by directors such as Nagisa Oshima and Shohei Imamura. Their films tackled taboo subjects such as sexuality, violence, and politics, and were often highly critical of the government and the establishment.

In South Korea, the New Wave movement emerged in the 1980s, with directors such as Park Kwang-su and Bae Chang-ho making films that explored social and political issues in a more realistic and grounded manner. "The emergence of the new wave of independent cinema in Asia has given voice to diverse perspectives and enabled filmmakers to address social and political issues that were once taboo" [3, p. 12]. One of the most notable films from the New Wave era is "The Surrogate Woman" (1987) by Im Kwon-taek, which explores the life of a woman who becomes a surrogate mother for a wealthy couple. The film is a powerful critique of the traditional patriarchal values in Korean society.

Contemporary Trends in Asian Cinema

Today, Asian cinema is more diverse and dynamic than ever before, with a wide range of genres, styles, and themes. Asian cinema has continued to evolve and innovate, with new trends and styles emerging.

One of the most notable trends in contemporary Asian cinema is the rise of South Korean cinema, which has gained international recognition for its bold and innovative films. The South Korean film industry, also known as "Hallyuwood," has produced some of the most critically acclaimed and commercially successful films in recent years. Directors such as Bong Joon-ho, Park Chan-wook, and Lee Chang-dong have become household names around the world, thanks to films such as «Parasite», «Oldboy», and "Burning". South Korean films are known for their unique blend of dark humor, social commentary, and thrilling action. "Humor has played a significant role in Korean cinema, serving as a means of critiquing societal norms and addressing political issues in a more palatable way» [4, p. 25]. Another trend in Korean cinema is the rise of the "Korean blockbuster." Films such as "Train to Busan" (2016) and "Along with the Gods" (2017) have achieved massive commercial success in Korea and around the world, showcasing the technical prowess and storytelling abilities of Korean filmmakers.

Likewise Korean dramas, also known as K-dramas, have become increasingly popular around the world in recent years. They often focus on themes of family, romance, and personal growth, and are known for their emotional depth and ability to make viewers feel invested in the characters and their lives. The popularity of K-dramas has led to a phenomenon known as "Hallyu" or the Korean Wave, where Korean pop culture, including music, dramas, and films, has gained global recognition and popularity.

Another trend in contemporary Asian cinema is the growing influence of Chinese cinema. With China now the second-largest movie market in the world, Chinese films are becoming increasingly popular and influential globally. Movies such as "The Wandering Earth" and "Wolf Warrior 2" became global box office hits. Chinese films often feature high-tech special effects, epic storytelling, and themes of national pride and identity. However, Chinese cinema has also faced criticism for its censorship and government control, which has limited the creative freedom of filmmakers. Despite the censorship, some Chinese filmmakers have found ways to tackle sensitive social and political issues through their films. For example, the film "A Touch of Sin" (2013) by Jia Zhangke explores the lives of ordinary people caught in the crosshairs of corruption and violence in contemporary China.

In addition, Japanese horror films have gained a cult following around the world, with movies such as "The Ring" and "The Grudge" inspiring Hollywood remakes and spin-offs. Japanese anime and manga have also become a global phenomenon, with franchises such as "Dragon Ball", "Naruto", and "One Piece" capturing the hearts of fans worldwide.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Anime, which refers to Japanese animated productions, has become popular due to its unique style, storytelling, and exploration of various genres and themes. Anime often deals with complex issues such as identity, morality, and social commentary, and appeals to viewers of all ages.

Anime culture, with popular titles such as "Naruto" and "Attack on Titan", has had a significant impact on both Asian and global audiences. The themes and messages conveyed in these anime series have resonated with audiences and have led to a dedicated fanbase. "Naruto", for example, has been praised for its exploration of complex themes such as discrimination, revenge, and redemption. "Attack on Titan", on the other hand, has been lauded for its exploration of power dynamics, morality, and the consequences of war. The series has been praised for its mature themes and complex characters, and has led to discussions on issues such as fascism, imperialism, and human rights.

Also one of the most significant trends in Asian cinema in recent years is the rise of the multi-genre film, which combines various genres to create a unique cinematic experience. "The rise of the multi-genre film in Asia can be seen as a response to the increasing globalization of cinema and the need for filmmakers to create works that appeal to a global audience while still maintaining a unique cultural identity" [5, p. 123].

The award-winning South Korean film "Parasite" and the Chinese action-comedy film "Kung Fu Yoga" include several genres from comedy and action film to drama and thriller. Multi-genre films have become increasingly popular among Asian filmmakers, who have taken advantage of their creative freedom to experiment with different genres and blend them together to create new and innovative stories. This trend is not limited to just South Korea and China, as multi-genre films have also emerged in Japan and other Asian countries. One notable example of a Japanese multi-genre film is "Love Exposure," directed by Sion Sono. The film combines elements of romantic comedy, action, and drama, and has been praised for its unique and daring storytelling. Another Japanese multi-genre film is "Battle Royale," directed by Kinji Fukasaku, which blends elements of action, horror, and social commentary to create a provocative and thought-provoking film.

Another trend is the increasing influence of Asian cinema on Hollywood. "The increasing popularity of Asian cinema has not only had an impact on the industry itself but also on Hollywood, with numerous films being remade or inspired by Asian originals" [6, p. 1]. Many successful Hollywood films are either adaptations of Asian films or heavily inspired by Asian cinema. For instance, "The Magnificent Seven" was a remake of the classic Japanese film "Seven Samurai," and "The Departed" was an American adaptation of the Hong Kong thriller "Infernal Affairs". Also lot's of Hollywood film directors as D.Aronofsky or C.Nolan were inspired by Japanese anime director S.Kon and added some scenes for their popular films as "Requiem for a Dream" or "Inception".

Influence

Asian cinema has had a significant influence on the world of film and culture, inspiring filmmakers and artists around the globe. The trends and impact of Asian cinema can be analyzed in different aspects, such as cultural, economic, and technological.

Asian films have won numerous international awards and have been screened in film festivals around the world. The martial arts films of Bruce Lee and Jackie Chan have influenced action movies and fight choreography in Hollywood and beyond. The innovative storytelling and cinematography of Asian films have also inspired filmmakers in Europe and America, with directors such as Quentin Tarantino and Martin Scorsese citing Asian cinema as a major influence. The success of films such as "Crouching Tiger, Hidden Dragon" and "Slumdog Millionaire" has sparked interest in martial arts and Bollywood, respectively.

In terms of cultural impact, Asian cinema has been instrumental in promoting Asian culture and values to a global audience. Asian culture has also had a significant impact on popular culture

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

around the world, from fashion to music to food. Japanese anime and manga have become a global phenomenon, with fans around the world dressing up in cosplay and attending conventions. "Anime has also been instrumental in shaping the video game industry, with many popular games drawing inspiration from anime aesthetics and storytelling techniques" [7, p. 64]

Anime has influenced various aspects of popular culture, including film, television, and video games. Many popular films and TV shows, such as *The Matrix* and *Avatar: The Last Airbender*, have been influenced by anime. Furthermore, anime has become an important tool for teaching Japanese language and culture to international audiences.

Economically, Asian cinema has been a major contributor to the global film industry, with China and Japan being among the largest producers of films in the world. The popularity of Asian cinema has also led to the emergence of numerous film festivals dedicated to showcasing Asian films, such as the Busan International Film Festival in South Korea, the Hong Kong International Film Festival, and the Tokyo International Film Festival.

The impact of Hallyu has been significant, not only for the Korean entertainment industry but also for the country's economy and diplomacy. Many countries have embraced Korean culture and products, leading to increased tourism and business opportunities. Moreover, the popularity of K-dramas has had a positive impact on Korean language learning and cultural exchange.

Technologically, Asian cinema has been at the forefront of innovation and experimentation, with filmmakers incorporating new technologies and techniques into their works. For example, the use of computer-generated imagery (CGI) and motion capture technology has been employed in films such as *"Avatar"* and *"The Wandering Earth Additionally"*. Anime-inspired video games have become increasingly popular, leading to new genres such as "JRPGs" (Japanese Role-Playing Games).

The impact of Asian cinema on society can also be seen in the way it addresses social and political issues, such as gender equality, environmentalism, and human rights. Films like *"The Handmaiden"* and *"A Taxi Driver"* have addressed these issues and sparked important discussions and debates. The South Korean film *"Parasite"* not only explored issues of class divide but also commented on the housing crisis in the country. The Chinese film *"Ash Is Purest White"* tackled themes of power dynamics and gender roles, while the Japanese film *"Shoplifters"* addressed poverty and family values. Furthermore, the impact of Asian cinema is not limited to its domestic audience. Many of these films have garnered critical acclaim and international recognition, raising awareness of important social and political issues beyond their borders. For instance, the Chinese film *"Still Life"* won the Golden Lion award at the Venice Film Festival and highlighted the impact of industrialization on people's lives. Asian cinema has become a powerful tool for filmmakers to express their perspectives on various issues and encourage social change. Its influence is not only limited to its domestic audience but has also had a significant impact on the global film industry, inspiring filmmakers from other regions to tackle important social and political issues in their works.

Conclusion

Our research article provides a comprehensive overview of Asian cinema and its impact on modern world culture with its unique storytelling, diverse cultures, and innovative techniques. From its early beginnings to its current status as a major cultural force, Asian cinema has evolved and transformed over the decades, offering a rich and diverse body of work that continues to shape the way we think about cinema and culture. As we move forward, it is important to recognize the

significance of Asian cinema and its contributions to the global film landscape, as we work towards a more inclusive and diverse cinematic future.

The trends in Asian cinema have evolved over time, with the emergence of new genres such as anime and horror films. The industry has also seen a rise in co-productions and collaborations,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

with filmmakers from different countries coming together to create unique and groundbreaking works of art. Asian cinema has continued to evolve and inspire, influencing filmmakers and artists around the world.

The impact of Asian cinema on society has been immense. Through their films, Asian directors have been able to challenge cultural norms and raise awareness of social issues such as gender equality and political injustice. Moreover, the success of Asian cinema globally has also contributed to the growth of the region's film industry, leading to increased economic and cultural exchange between Asian countries and the rest of the world.

In conclusion, Asian cinema is a valuable and essential part of modern world culture, with a rich history, innovative trends, and significant impact on society. The continued growth and development of Asian cinema will undoubtedly continue to shape the future of the film industry and impact global culture in meaningful ways.

References:

1. Davis, D. W. A history of Asia-Pacific cinema. Wiley-Blackwell, 2017 - p. 11.
2. Bordwell, D. Planet Hong Kong: Popular cinema and the art of entertainment. Harvard University Press, 2000 - p. 85.
3. Kato, M. Independent Cinema in Asia: A Comparative Study. Brill, 2017 - p. 12.
4. Kim, K. Humor in Korean Cinema: A Critical Approach. Routledge, 2020 - p. 25
5. Jin, D. Y. Globalization, hybridization and film genre in East Asian cinema. In East Asian Film Genres and their Globalization: From Action to Horror (pp. 121-138). Palgrave Macmillan, Cham. 2019 - p. 123
6. Fujiwara, C. The Rising Sun: The Impact of Japanese Cinema on Hollywood. Film International, 2017 - p. 1.
7. Otmazgin, N., & Giddens, T. Popular Culture and the State in East and Southeast Asia. Routledge, 2014 - p. 64.
8. Giddens, T. Manga and Anime Go to Hollywood. New York, NY: Bloomsbury Academic. 2019.
9. Hu, T. Aesthetic Constructions of Korean Nationalism: Spectacle, Politics and History. New York, NY: Routledge. 2015.
10. Kim, H. K. Virtual Hallyu: Korean Cinema of the Global Era. Durham, NC: Duke University Press. 2017.
11. Zhang, Y. Chinese National Cinema. New York, NY: Routledge. 2007.
12. Teo, S. The Asian Cinema Experience: Styles, Spaces, Theory. New York, NY: Routledge. 2009.

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ӘСЕРІ

Оралқұл Ә.С.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекшіі - философ. г. к. Өмірбекова А.Ө.

Annotation

the article discusses the psychological characteristics of children of primary school age and the process of their cultural socialization. An analysis of the participation of Primary School

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

students in social networks was carried out. Risk factors for children's dependence on social networks have been identified.

Балалардың интернет қауіпсіздігі төңірегіндегі ата-аналардың негізгі алаңдаушылығы кибербуллинг, киберагрессия, сондай-ақ олардың баласына қатысты жыныстық агрессиямен байланысты. Ата-аналар сонымен бірге балалар серіктесімен ашық хат алмасу немесе әлеуметтік желілерде жариялау арқылы өздерін бұзады, шантаждың құрбаны болады деп қорқады. Мазасыздықтың тағы бір шеңбері интернетке тәуелділік пен цифрлық технологияны теріс пайдалануды білдіреді. Бұл қорқыныштың бастауы қайдан белең алатынын қарастырсақ, жалпы әлеуметтік желі Classmates.com атты американдық порталдың пайда болуымен әлеуметтік медиа 1995 жылдан бастап танымал бола бастады. Бұл жоба өте сәтті болды, көптеген ұқсас қызметтердің пайда болуына себеп болғаны мәлім. Бірақ әлеуметтік медиа дамуының ресми басталуы 2003-2004 жылдар деп есептеледі. Бұл LinkedIn, MySpace және Facebook сынды алпауыт жобалардың пайда болуымен бейнеленеді [2].

Facebook-ті 2004 жылы 4 ақпанда Марк Цукерберг колледж жатақханасындағы бөлмелестерімен бірге іске қосты. Жоба жетекшілері бастапқыда ресурсқа келушілерді тек Гарвард студенттерімен шектеді, бірақ кейінірек оны көптеген басқа студенттерге қол жетімді етті. 2006 жылдан бастап бұл жоба 13 жасқа толған кез келген адамға қол жетімді болды. Сайтқа тіркелгеннен кейін пайдаланушылар профиль жасай алады, басқа пайдаланушыларды дос ретінде қосады, хабар алмасады, фотосуреттер қосады, бейнелермен бөліседі және достарынан хабарлама алады. Сонымен қатар, пайдаланушылар қызығушылық топтарына қосыла алады және достарын тізімдерге жіктей алады, мысалы, «жұмыстағы адамдар» немесе «жақын достар» санаттарын бөлектеу. 2022 жылдың желтоқсанында Facebook аудиториясы 2,96 миллиард пайдаланушыны құрады - бұл сайтқа кем дегенде айына бір рет кіргендер немесе белгіленген уақыт аралығында Like түймесі мен cookie файлдарын бақылау арқылы тіркелгендер. Күнделікті Белсенді аудитория 2 миллиард адамды құрады — бұл Facebook-тің күнделікті бақылаушы желісімен тіркеледі [5].

Twitter – бұл пайдаланушыларға 140 таңбадан тұратын қысқа хабарламалар жіберуге және оқуға мүмкіндік беретін онлайн-қызмет. Тіркелген пайдаланушылар твиттерді оқи алады және жаза алады, тіркелмеген қолданушы тек оқи алады. 2022 жылдың бірінші тоқсанында монетизацияланатын күнделікті пайдаланушылардың саны 229 миллион адамды құрады. Екінші тоқсанда әлеуметтік желіні айына 238 миллион белсенді қолданушы пайдаланды [2].

Ресейдегі ең ірі әлеуметтік желі — Павел Дуров 2006 жылы құрған "ВК" (бастапқыда "ВКонтакте"). Қазіргі уақытта айына 342 миллион белсенді қолданушысы бар. Ол бірнеше тілде қол жетімді, бірақ әсіресе Ресейде, Украинада, Беларусьта, Қазақстанда және Өзбекстанда орыс тілді қолданушылар арасында танымал. Басқа әлеуметтік желілері сияқты, "ВКонтакте" пайдаланушыларға бір-біріне ашық немесе жеке хабарлама жіберуге, топтар, беттер мен оқиғалар құруға, суреттермен, аудио және бейнелермен бөлісуге, сондай-ақ ойын ойнауға мүмкіндік береді. 2014 жылдың қараша айындағы жағдай бойынша қызметтің 280 миллион шоты болды.

«Сыныптастар» (немесе OK.ru) 2006 жылы наурызда Альберт Попков бастаған бұрынғы сыныптастары мен ескі достарын табуға арналған сайт. Қазіргі уақытта сайт әкімшілігі оның 200 миллионнан астам тіркелген пайдаланушылары және 45 миллион күнделікті бірегей келушілері бар деп мәлімдейді. Бұл ресурс сегіз жылдан бері бар [5].

Youtube (youtube) — бұл сіздің бейнелеріңізді бөлісуге және басқалардың бейнелерін көруге арналған сайт. Бұл телефонға түсірілген қысқа бейнелер де, кәсіби фильмдер де болуы мүмкін. Сайт мекен-жайы: youtube.com

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Instagram – ұялы телефондар мен планшеттердің көмегімен фотосуреттер мен бейнелерді бөлісуге арналған әлеуметтік желі. Интернеттегі мекен-жай: [instagram.com](https://www.instagram.com)

Вайбер – бұл отбасымен және достарымен байланыста болуға мүмкіндік беретін ерекше бағдарлама. Вайбердің арқасында әлемнің барлық елдерінен келген адамдар бір-біріне қоңырау шала алады, хабарлама жаза алады, фотосуреттер мен суреттер жібере алады. Қолданба тегін. Жалғыз шарт-телефонда немесе компьютерде интернет пен орнатылған бағдарламаның болуы [2].

Қазіргі уақытта қызығушылықтар, хобби, кәсіби сәйкестік және басқа критерийлер бойынша көптеген әлеуметтік желілер бар.

Балаларға арналған арнайы әлеуметтік желілер де бар.

Интернет ақпараттық кеңістікті қол жетімді етеді. Бірнеше секунд ішінде сіз кез-келген қиындық деңгейінде сізді қызықтыратын барлық нәрсені біле аласыз, әлемнің кез-келген бұрышына іс жүзінде баруға, кез-келген мұражайға, тарихи орынға баруға, концерт тыңдауға, кез-келген кітапты оқуға және т.б. көптеген дүниелерді көруге мүмкіндік аласыз. Әлеуметтік желілер жаңа пікірлес достар табуға, ескілерін табуға, шеберлік сабақтарына қатысуға, қызықты адамдармен сөйлесуге көмектеседі. Виртуалды өмірдің барлық артықшылықтарымен оның әсері әлі толық зерттелмеген, тәуелділіктің пайда болуы туралы жиі айтылады [4].

«Интернетке тәуелділік» ұғымы 1995 жылы ашылды. Бұл дүниежүзілік желіні пайдалануға деген ұмтылысты және одан ажыратудың ауыр қабілетсіздігін білдіреді. Өртүрлі мәліметтерге сәйкес, пайдаланушылардың шамамен 10% әлемде интернетке тәуелді. Мәселе танылған елдер бар. Оны 2008 жылы мойындаған Қытайда емхана жұмыс істейді, онда олар электрошокпен емделеді. Бізде психикалық бұзылыс ретінде интернетке тәуелділік мәртебесі ресми түрде белгіленбеген, бірақ психотерапевтер мұндай науқастармен жиі айналысады [5].

Интернетке тәуелділік шартты түрде 6 негізгі түрге бөлінеді: веб-серфинг – бірдеңе іздеуде мақсатсыз серуендеу; виртуалды байланыс – әлеуметтік чаттар; ойынға тәуелділік – компьютерлік ойындар; қаржылық тәуелділік – интернеттегі сатып алулар; фильм online – фильмдер көруге тәуелділік; киберсексуалдық тәуелділік [4].

Психотерапевт Александр Макаровтың айтуынша, веб-серферлер әлеуметтік желілерге қол жеткізе алатындардың шамамен 20% құрайды, яғни әрбір бесінші адам. Нашақордың ең басты жауы – шындыққа қарсы тұру: оның өмірі телефонға, планшетке, ноутбукке ауысады, тірі байланыстың берік негізін жоғалтады. Психиатрлардың мәліметтері бойынша, әлеуметтік желі қолданушыларының шамамен 15%, оларға қол жетімділік болмаған кезде, бас тарту синдромын сезінеді [4].

Сондай-ақ, әлеуметтік желі қолданушылары қорқыту, сын, жағымсыз пікірлер және негізсіз қауесеттерге тап болуы мүмкін. Көптеген адамдар әлеуметтік желілерде орналастырған ақпаратты кез-келген адам таба алады және қолдана алады, бұл міндетті түрде жақсы ниетпен емес.

К.Фукс неміс және австриялық студенттердің онлайн сауалнамасында келесі тәуекелдер тізімін алды: деректердің құпиялылығы, спамның таралуы, жеке ақпаратты жоғалту мүмкіндігі, теріс имидж құру, интернетке тәуелділік. Жүргізілген сауалнамада респонденттердің пікірінше, желілер кешіктіреді және тым көп уақытты алады, нақты қарым-қатынасты ығыстырып, ақпараттың артықтығын қамтамасыз етеді [3].

Осылайша, әлеуметтік желілер жас ұрпақтың әлеуметтік және жеке дамуының маңызды буынына айналғаны анық. Алайда әсер ету механизмі мен ықтималдық салдары әлі зерттелмеген.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Әлеуметтік орта баланың жеке басын қалыптастыру процесін анықтайды және бағыттайды және оның одан әрі әлеуметтенуіне ықпал етеді, оның өнімді немесе деструктивті сипатын анықтайды. Адамзат тәжірибесінде тарихи түрде адамдардың бірлескен іс-әрекеті барысында, олардың әртүрлі өмірлік жағдайларға өзара тәуелді қатысуы арқылы жүзеге асырылатын білім, дағдылар мен дағдыларды берудің табиғи формасы қалыптасты. Бұл эволюция барысында қалыптасқан адамның рецептивті оқуының арқасында мүмкін болатынын аңғардық. Осы психофизиологиялық негізде жұмыс істейтін әлеуметтік сабақтастық пен тұлғааралық ортаның көбею механизмін тәрбиелеу мен оқытудың, сондай-ақ кез-келген адам топтарының мүшелері арасында тәжірибе алмасудың ең көне әдістемелік құралы деп санауға болады. Ю.Н. Емьянов адамның біртұтас әлеуметтік тәжірибені еріксіз игеруін, айналасындағы адамдардың келісілген іс-әрекетін интериоризацияның нәтижесін, транситуациялық оқытудың әсерін (яғни өзара әрекеттесу немесе жағдайдан өту нәтижесінде пайда болатын жағдайлар жиынтығы) атауды ұсынады [1].

Қазіргі уақытта бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік желілерге 100% қатысуымен өзара әрекеттесу туралы зерттеулер жоқ, Виртуалды қарым-қатынастың балалардың психикалық, жеке және әлеуметтік дамуына әсері зерттелмеген.

Аэробатикалық зерттеудің мақсаты: баланың дамуындағы әлеуметтік желілердің рөлін анықтау. Біздің зерттеуіміздің гипотезасы-әлеуметтік желілер балаларға қатысты бола отырып, олардың қызығушылықтары мен қажеттіліктерін қалыптастырады деген болжам.

Зерттеу әдістемесі

Әлеуметтік желілердің балалардың дамуына әсерін зерттеу үшін мектеп оқушылары мен олардың ата-аналарына сауалнамалар жасалды. Зерттеуге барлығы 27 бала (14 қыз және 13 ұл 10-11 жас) және 26 ата-ана (ана) қатысты. Өңделген сауалнамалардың нәтижелері жиілік талдауына ұшырады.

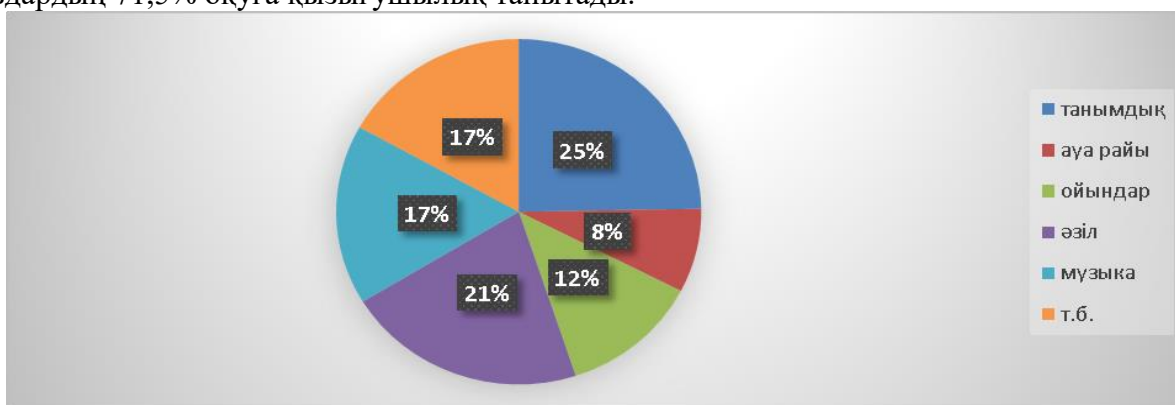
Зерттеу нәтижелері

Мектеп оқушыларының сауалнамасы балалардың 100% - ұялы телефондар бар екенін, орта есеппен 7 жасында балаларда телефондар пайда болғанын көрсетті. Бұл ретте оқушылардың 96,3% интернетті пайдаланады (тек 1 бала интернетті өз бетінше пайдаланбайды), олардың 81,5% интернетке ұялы телефонынан шыға алады. Зерттелетін топта әлеуметтік желілермен таныс емес және кем дегенде біреуіне тіркелмеген бірде-бір бала жоқ. Сонымен қатар, әлеуметтік желілерде болудың орташа уақыты күніне 40 минуттан асады, 2 оқушы күні бойы телефонмен бөліспейді және жаңа хабарламалар үшін өз аккаунттарын үнемі қадағалап отырады. Ата-аналар әлеуметтік желілерде орта есеппен 72 минутты өткізеді, барлық сауалнамаға қатысқандардың 28% күніне 2-3 сағатты өткізеді. Ата-аналардың пікірінше, балалар күніне орта есеппен 65 минут жұмсайды, бұл балалардың өздері ойлағаннан бір жарым есе жоғары. Бұл ретте респонденттер жаңадан келген хабарламаларды тексеруге және оларға жауап беруге кететін уақытты, тек жаңалықтарды қарауға, ақпаратты іздеуге және өз профилін жаңартуға жұмсайтын уақытты есепке алмайды. Ата-аналар да, балалар да әлеуметтік желілерде уақытты субъективті түрде төмендететіні анық. Егер балалардың мектептегі жалпы жұмыспен қамтылуын (5-6 сағат), сабақтарды (2-3 сағат), ұйықтау және тамақтану уақытын (10-12 сағат), спорт секциялары мен үйірмелерге баруды ескерсеңіз, ол оқудың, демалудың және ойнаудың орнына алынады, оқушылар қалған уақыттарын интернет-қауымдастықтарда өткізеді.

Балалардың көпшілігі (44,5%) қарым-қатынасты, 18,6% пайдалы ақпарат іздеуді қалайды, қалғандары ойнайды (18,6%), бейнелерді көреді, біреу үй тапсырмасымен алмасады (7,4%). Мектеп топтарындағы қарым-қатынас процесінде балалар жиі қақтығыстарға тап болады, онда пікірлердегі айырмашылықтар тез арада жеке қорлауға ауысады. Виртуалды қақтығыстар нақты өмірге ауысады, ата-аналар мен мұғалімдер оларды шешуге қосылады.

Сондай-ақ, ата-аналар жеңілдетілген, кедейленген сөйлеуді, мектеп оқушылары байқамайтын және түзетпейтін хабарламалардағы көптеген орфографиялық қателер мен қателерді атап өтеді. Бір қызығы, оқушылардың 7,4% әлеуметтік желілерде зеріктіруден уақыт өткізеді. Мектептен тыс уақытта балалардың 81,5% сыныптастарымен телефон арқылы сөйлеседі, ал жеке өзі 74,1%. Бұл сонымен қатар бетпе-бет қарым-қатынасты өзгерту үрдісін көрсетеді.

Нәтижелер оқушылардың 70,4% интернетті ойын-сауық мақсатында, ал 29,7% оқу үшін пайдаланатынын көрсетеді (суретті қараңыз. 1). Сонымен қатар, ұлдардың 46,2% және қыздардың 71,5% оқуға қызығушылық танытады.

Сурет. 1. Әлеуметтік желілердегі балалардың қалауы

Сондықтан болуы мүмкін ата-аналардың 52%, балалардың өздері атап өткендей, балалардың интернетті пайдаланғанын ұнатпайды. Ата-аналардың көпшілігінде (84%) әлеуметтік желілерге деген көзқарас оң.

Ата-аналардың көпшілігінде (88,9%) өздерінің әлеуметтік медиа аккаунттары бар, олардың 77,8% балаларының әлеуметтік медиа парақтарымен таныс. Аналар балалары бар топтарды үнемі тексеріп отырады, корреспонденттермен танысады, кейбір достарына жазылады, сонымен қатар балалардың профильдеріне салған суреттерін қадағалайды. Сыныптастарының 88,9% үшін ата-аналардың пікірі маңызды, олардың 85,2% олармен кеңеседі. Алайда, балалардың тек 55,6% әлеуметтік желілерде ата-аналарымен байланысады. Бір қызығы, сауалнамаға қатысқан балалардың үштен екісі әлеуметтік медианы қажеттілік деп санайды және оларды өздерінің әлеуметтік имиджімен байланыстырады. Балалардың басқа әлеуметтік желілерде жаңа аккаунттар ашуының жиі кездесетін себептерінің бірі-олардың достары мен таныстарының осындай профильдері. Белгілі бір әлеуметтік үміттерді қанағаттандыруға деген ұмтылыс тек ұнатуларға тәуелділікті арттырып қана қоймай, өзін-өзі бағалауды басқа адамдардың пікірімен байланыстырады. Балалардың үштен бірі ғана сыртқы бағалауға сын көзбен қарайды және әлеуметтік желілердің танымалдылығын сән үрдістеріне жатқызады.

Бастауыш сынып оқушыларының жартысы үшін бақыттың ең үлкен құндылығы мен шарты – отбасы, ата-аналармен үйлесімді қарым-қатынас, достарымен жылы қарым-қатынас, мектептегі жетістіктер де үлкен рөл атқарады (суретті қараңыз. 2). Интернет пен әлеуметтік медиа бесінші орында, денсаулық, өзінің интеллектуалды дамуы мен қарым-қатынасының құндылығы.

Сурет. 2. Бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған бақыт критерийлері

Бір қызығы, ата-аналардың пікірінше, балалар интернетті балалардың өздеріне қарағанда оқу іс-әрекеті үшін көбірек пайдаланады.

Ата-аналардың көпшілігі 77% балаларының әлеуметтік желілердегі өміріне қызығушылық танытатынын және олардың беттеріне үнемі кіретінін атап өткен жөн. Ата-аналардың 80%-дан астамы өздерінің беделіне сенімді және балалар да олардың кеңестерін тыңдайды деп санайды. Оқушылардың пікірінше, олар 85,2% жағдайда ата-аналармен кеңесіп, олардың пікірлерін ескереді. Бұл бастауыш сынып оқушыларының жеке және әлеуметтік дамуы процесінде сенімді балалар мен ата-аналар қарым-қатынасының үлкен әлеуетін көрсетеді. Алайда, ересектер әлеуметтік медиа мен интернеттің әсерін жеңілдетуге бейім, бұл тәуелділік емес, сәнге деген құрмет.

Әлеуметтік желілерде интернет мәдениеті мен қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру қазіргі уақытта мәселе әлі де ашық. Виртуалды қарым-қатынас нормалары бұлыңғыр және ситуациялық, сондықтан балаларға «жақсы» және «жаман» деген не екенін түсіну қиын. Ақпаратты қабылдаудың хабардарлығы мен сыншылдығын арттыру, психологиялық қысымға қарсы тұру дағдыларын дамыту виртуалды қауіпсіздік пен өзін — өзі сақтаудың негізі болып табылады, оны ересектерде де, балаларда да дамыту маңызды.

Біздің зерттеуге қатысқан барлық респонденттер, ересектер де, балалар да, әлеуметтік желілер мен интернеттің белсенді пайдаланушылары. Ең алдымен, қарым-қатынас қажеттіліктері мен жаңа тәжірибелер іс жүзінде қанағаттандырылады, бұл ішінара шынайы өмірді алмастырады және ауыстырады. Субъективті түрде ата-аналар да, балалар да әлеуметтік желілерде өткізген уақыттарын төмендетеді, бұл интернет-ресурстардың әсері мен тәуелділігінің төмендігін көрсетеді.

Қорытынды:

- әлеуметтік медиа балалардың да, ата-аналардың да өмірінде үлкен рөл атқарады;
- балалардың әлеуметтік желілердегі басты мақсаты-қарым-қатынас, бұл негізінен өз сыныптастарымен және жақын таныстарымен қызықты;
- оқушылардың үштен бірі ғана интернеттің мүмкіндіктерін оқу және танымдық ақпарат үшін пайдаланады, ал негізінен ойнайды және көңіл көтереді (бейнелер, фильмдер, мультфильмдер және т. б.);
- ата-аналар балалардың әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас процесін бақылайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Траньянов Ю. Н. трансситуациялық оқытудың әсері // әлеуметтік жағдайлардың психологиясы. Питер, 2001. 268-279 б.
2. Ермолова Н. Facebook, Twitter, Google + әлеуметтік желілерінде бизнесті ілгерілету. 2013. 357 б.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. Ефимов Е.г., Кузнецов А. А. әлеуметтік желілердің Аймақтық әлеуметтік-экономикалық жүйелер ретіндегі дағдарыстық әлеуетінің түрлері//қазіргі аймақтың инновациялық әлеуеті: посткеңестік кеңістіктегі аймақтық қауіпсіздік және аймақшілік интеграция мәселелері: матер. барлығы. ғылыми-тәжірибе. конф., 2011 ж. 144-145 б.
4. Сергеева Ю. 2018 жылы әлеуметтік медиа: URL Ғаламдық зерттеу: <https://web-canape.ru/business/socialnye-seti-v-2018-godu-globalnoe-issledovanie>
5. Әлеуметтік желілер және виртуалды желілік қауымдастықтар / отв. л. Н.Верченнов, Д. В. Ефременко, В. И. Тищенко. 2013. 360 б.

ТҮЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУ БАҒЫТЫНДА ӘСКЕРИ ПАТРИОТТЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ЖЕКЕЛЕГЕН ӘДІСТЕРІ

Ордина А.

*Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА, Алматы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекшіі - PhD., А.А. Нурмухамбетов*

Abstract

The article discusses the problem of military patriotic education in the country. The features of military patriotic education are revealed. So the question of the importance of military patriotic education is raised.

Жалпы әскери-патриоттық тәрбиенің түбі тереңде жатқан әрі жастардың бойында өз Отанына қалтқысыз қызмет етуге үнемі дайын болу шақыратын жүйелі шаралардан құралады. Әскери-патриоттық тәрбие ол қоғамның барлық салаларын қамтиды. Мектеп жасындағы балалардың мектеп қабырғасынан бастап, одан әрі мемлекеттік органдардың сан қырлы түрлерімен қатар, қоғамдық бірлестіктер мен қоғамдық ұйымдардың жұмысына арқау болады. Аталған ұйымдардың барлығы дерлік жастардың бойында отаншылдық сезімі мен патриоттық, ұлтжандылық сынды адамзат баласы үшін ең асыл қасиеттерді сіңіруге бағытталады. Рас адам баласы дүниеге келгеннен кейін, өзінің туған жеріне және Отаны алдындағы азаматтық борышын өтуге үнемі дайын болуы тиіс. Өйткені Отан оның әрбір азаматының қамқорлығына мұқтаж деп айтуға толық негіз бар. Ал адам баласында туыла сала Отанға қалтқысыз қызмет ету деген түсінік болмайтыны анық. Демек бұл үлкен тәрбие жұмыстарының жемісі болып табылады. Дәл осы тәрбие әскери-патриоттық бағытындағы жұмыстардың заңды қорытындысы болып табылады.

Әскери-патриоттық бағытындағы тәрбие жұмыстары сан қырлы болып келеді. Сонымен қатар аталған бағыттағы жұмыстар өзінің жүйелілігімен және осы сипаттағы жұмыстар өзінің мақсаттылығымен ерекшеленеді. Ең басты мақсат – өскелең ұрпақтың бойында патриоттық және ұлтжандылық сезімімен қатар, азаматтық ұстанымдарды қалыптастыру болып табылады. Жалпы Отанға деген махаббат әрине азаматтық борышын өтеумен тығыз байланысты. Алайда Отанға деген қызмет қоғамның барлық саласында елдің мүддесін көздеп, адал қызмет етумен де тығыз сабақтас деп айтуға негіз бар. Осылайша әскери-патриоттық тәрбиенің басты мақсаты қоғам өмірінің барлық саласына қажетті азаматтардың белсенді ұстанымдарын қалыптастыру болып табылады. Өзінің туып-өскен жеріне деген адалдық, түптеп келгенде Отанға деген адалдықпен ұштасып жатыр. Біздің пікірімізше әскери-патриоттық тәрбиенің басты мақсаты өскелең ұрпақ бойында адалдықты қалыптастырумен байланысты. Өйткені адалдық үстемдік еткен қоғамда ғана оның мүшелері арасында елге деген сүйіспеншілік шынайы орнайды. Елге деген сүйіспеншілік ол

патриоттық сезімдердің бастауына айналатындығы түсінікті. Өз кезегінде патриоттық сезімдер ол тек жастар ғана емес, ел азаматтарының барлық санаттарын қоғам игілігі үшін белсенді қызмет етіп, Отанға деген адалдығынан айнымаудың басты кепілі деп айтсақ қате болмас. Әрине патриоттық тәрбие мен әскери-патриоттық тәрбие ұғымы егіз ұғымдар болып табылады. Сөзсіз мұндай ел игілігі үшін маңызды жұмыстар тек қана бір күннің немесе бір айдың, тіпті бір жылдық жұмыстың нәтижесі болмайды. Мұндай жұмыстар бала-бақша мен мектеп, орта арнаулы, жоғары білім беретін мекемелер аясында атқарылатын ұзақ та күрделі, ең бастысы жүйелі жұмыстардың заңды қорытындысы болып табылады [1, с. 243-245].

Жалпы әскери-патриоттық тәрбие бағытындағы жұмыстардың мақсатына жету үшін бірнеше сипаттағы міндеттер орындалады. Оларды біз төмендегідей жіктей алдық:

- Тарихи тақырыптар сипатындағы жұмыстар;
- Мемлекеттің стратегиялық мақсаттары мен оның рәміздері астарындағы тәрбие шаралары;
- Әскери-патриоттық бағыттағы жұмыстар деп шартты түрде жіктей алдық [2, с. 342-346].

Осы міндеттердің ішінде біз талдауға тиісті болған әскери-патриоттық тәрбие жұмыстарына тоқталмас бұрын жоғарыда атап өткен бірқатар міндеттердің мәнін де ашып кетуді жөн деп таптық. Осы ретте алдымен тарихи тақырыптар сипатындағы жұмыстардың атқаратын қызметі де аса маңызды. Олай дейтініміз әскери-патриоттық тәрбие жұмыстары патриоттық сезімді қалыптастыру мақсаттарымен ұштасып жатыр десек, патриоттық сезімдер ең алдымен өз ұлтының жүріп өткен жолы, ұлт болып ұйысу сынды тақырыптар аясында қалыптасары түсінікті. Өз кезегінде әскери-патриоттық тәрбие бағытындағы жұмыстардың мақсаттарына қол жеткізудегі тарихи сипаттағы тақырыптардың алар орны зор. Ел тарихындағы батыр бабаларымыздың өршіл рухы мен найзаның ұшы, білектің күші арқылы келген ұлан-ғайыр территорияларды қорғап қалуы сынды рухты оятатын тақырыптар жетерлік. Жастардың өз ұлтының жаугершілік қасиеттері мен ерлік пен елдіктің белгісі болған өсиеттерін өз бойына сіңіруі жағымды құбылыс. Мысалы ел тарихында болып өткен жаугершілік заманындағы батырлардың ерлікке толы оқиғалары жастардың ғана емес, орта жас буындағы азаматтардың да ерекше қызығушылығын тудыраы анық. Мұндай қызықты әрі патриоттық сезімдерді оятатын оқиғалар көп болғандықтан оларды жүйелі түрде насихаттау жұмыстарын жүргізген абзал. Мысалы қазақ даласындағы жаугершілік рух ежеден қалыптасқан дәстүр. Сондықтан сонау сақ-ғұн дәуіріндегі көшпелілердің соғыс өнерінің қалыптаса бастаған уақытынан бастап, күні бүгінге дейінгі аралықтағы батырлық оқиғалар жүйелеуді талап етеді.

Жалпы әскери бағыттағы тәрбие беру барысында ескерілетін бірқатар мәселелер бар. Мысалы жастардың жас мөлшері мен шамасы терең ескерілуі керек. Осы тұрғысынан келген әскери-патриоттық тәрбие бағытындағы жұмыстар жастарды кіші жастағы өскелең ұрпақпен қатар, орта және жоғары буын деп бөлгені абзал.

Кіші жастағы балалар ол алдымен мектеп оқушыларына қатысты қолданылуы тиіс және олардың жұмысы мектеп ішілік ұйымдардың жұмысымен тығыз байланысты болады. Мектеп ішілік ұйымдармен қатар әскери сипаты басым спорттық ойындарды ұйымдастыру да пайдалы болмақ. Олардың жастайынан шымыр денелі болып, спорт пен әскери тәртіпке бейім болып өсуі осы мектеп жасынан орын алады. Тек олардың физикалық дайындығына ғана емес, сонымен қатар олардың зияткерлік дайындығының алғашқы іргетасы да дәл осы мектеп жасынан қалыптасады деп санаймыз. Еліміздің егемен ел ретінде қалыптасу тарихымен қатар, оның қарулы күштерінің құрылуы мен қалыптасуы, қазақ даласындағы әскери өнердің дамуы, ерлікке толы оқиғалардың тарихы, қазіргі әуе қорғаныс күші және құрлықтық әскер, теңіз әскерінің жай-күйі туралы кең мағлұматтар сөзсіз оқушылардың таным көкжиегін кеңітіп қана қоймай, олардың ержүрек болып қалыптасуына оң әсерін

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

беретін болады деп санаймыз. Сонымен қатар аталған мәліметтердің жүйелі түрде берілуі оқушылардың азаматтық ұстанымдарын қалыптастырып, болашақта жігерлі болып өсіп-жетілуіне әсер етеді.

Мектеп жасындағы оқушылармен жұмыс барысында әскери-патриоттық тәрбие жұмыстарының ұжымдық түрлеріне жеткілікті көңіл бөлінуі тиіс. Өйткені оқушы жастайынан ұжыммен жұмыс істеуге дағдылануы тиіс. Ортақ маұсатқа жетудегі ұжым болып біріге алу да үлкен қасиет. Осылайша оқушылардың санасында Отанды қорғау түсінігі ортақ мүдде болып табылатындығын ұғындыра алуы тиіс. Бұл ретте ортақ мүддеге қол жеткізу барысында өзара көмек көрсетумен қатар, жауапкершілік, ортақ талапты орындай алушылық, өзіне жүктелген тапсырманы соңына дейін жеткізе орындау сынды істерді атқара алушылық қасиетін шыңдау керек.

Мектеп жасындағы оқушыларды әскери-патриоттық тәрбиелеу бағытында атқарылатын міндеттер аясында әскери ойындарды ойнатудың да алар орны ерекше. Бала жастайынан өзінен шені жоғары жандарға бағыну, тапсырманы қалтқысыз орындау ғана емес, сонымен қатар тапсырманы талқылаудың бұрыс екендігін және ол тапсырманы ортақ мүддеге қол жеткізу үшін орындалатындығын түсіне алуы тиіс. Әрине мұндай қасиет тек қана әскери өмір үшін ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірде де оқушылар үшін аса қажет деп санаймыз. Өйткені болашақта қоғамның белсенді мүшесі ретінде қалыптасуына да бұл қасиеттер зор ықпалын тигізетін болады.

Әрине мектеп жасындағы балаларға әскери-патриоттық тәрбие беру ісінің өзіндік ерекшелігі бар. Өйткені бала үнемі ата-анасының бақылауында болады. Сондықтан мектеп жасындағы балалардың әскери-патриоттық тәрбиесіне ата-аналар да белсенді қатысушы болып табылады. дегенмен осындай бағыттағы жұмыстарда бір уақыт балаларды далалық ойындарға, әке-шешесінен тысқару жерлерге алып шығуда көп жәрдемін тигізеді. Өйткені оқушылар жастайынан өздігімен болуға, шешім қабылдауға қауқарлы болып ер жетеді. Далалық ойындар барысында оқушылардың жергілікті және өзіне бейтаныс болған жерлерде бағдарлана алуы, туындаған кедергілерді еңсеруге, өздігімен қимылдап, ұжымның алдындағы жауапкершілігін шыңдайтын болады [3, с. 29-30].

Мектеп жасындағы оқушылар үшін алдымен сабақ үлгерімін жақсартып, үнемі белсенділігімен көзге түсу, қоғамдық жұмыстарға белсенді атсалысу ісі маңызды болып табылады. Әсіресе сабақтарын жақсы оқу әскери-патриоттық тәрбие жұмыстары үшін қажетті шарт. Сондықтан барлық әскери-патриоттық тәрбие шаралар алдымен осы міндетті дұрыс орындауға шақыруы тиіс.

Жоғары оқу орындарындағы әскери-патриоттық тәрбие бағытындағы жұмыстардың өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл ретте студенттер өздерінің өмірлік ұстанымдары айқындалған және өмірде өз орнын табуға деген ұмытылысы оқушылар мен орта арнаулы білім мекемелерінің студенттеріне қарағанда анағұрлым айқын болып келеді. Сондықтан жоғары оқу орындарының студенттеріне тек дұрыс бағыт берумен ғана шектелуге болады. Жастардың мұндай толқындары көп жағдайда әскери-патриоттық тәрбие бағытындағы жұмыстарды өздері ұйымдастырып, сол бағытта даму жолын таңдай алады. Атап айтқанда белгілі бір ардагерлермен кездесу жұмыстарын ұйымдастыру ісі көп жағдайда белсенді студенттердің көмегі арқылы жүзеге асады. Сол кездесулер барысында студент-жастар Отансүйгіштік қасиеттерді терең ұғынып, өзіндік қорытындылар жасауына мүмкіндіктер алады.

Қорытындылай келе, біз осы бағыттағы жұмыстардың тұлғаны қалыптастыруындағы бірнеше ерекшеліктерді анықтадық. Олар:

- әскери-патриоттық тәрбие жұмыстары алдымен мемлекеттің идеологиясына сай келуі керек;

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

- теориялық сұрақтар көп жағдайда тәжірибемен ұштастырылуы тиіс;
- Ұжымда жұмыс жасау немесе ұжымның көмегімен тәрбиелеу қағидасын ескеру қажет;
- Кұптарлық қағидаты ескеріліп, жастардың оң әрекеттері оқу басшылығы немесе топ жетекшісі тарапынан ерекше бағаланып, игілікке толы әрекеттерін құптау, мадақтау сынды көтермелеу жұмыстары жүргізілуі тиіс;
- әскери-патриоттық тәрбие бағытындағы жұмыстар немесе шаралар сол жастардың жас мөлшеріне сай болу қағидаты басты назарда болғаны абзал;
- әскери-патриоттық тәрбие бағытындағы жұмыстардың негізгі ойы мен мақсаты болып табылатын Отанды қорғау ұғымдарын тарихи тәжірибемен ұштастырылғанына мән беру қажет;
- әскери-патриоттық тәрбие жұмыстарының еліміздің Қарулы Күштерінің талаптарына сай келуі нәтижелі болады;
- Ұлтжандылық пен ұлттар достастығы рухы қағидаты ескерілуі тиіс.

Рас әскери-патриоттық тәрбие жұмыстары өзінің ауқымдылығымен қатар, қызықтылығымен де ерекшеленеді. Осы ретте атап өтетін жайт мектеп, не болмаса орта арнаулы білім мекемелері мен жоғары оқу орнындағы әскери-патриоттық тәрбие жұмыстарына жауапты тұлғаларға ерекше жауапкершілік артылып отыр. Өйткені өскелең ұрпақтың ұлтжанды болып қалыптасып, Отанға адал қызмет етуге дайын болуы көп жағдайда әскери-патриоттық тәрбие жұмыстарының дұрыс ұйымдастырылып, жүруімен тығыз байланысты болып келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кульмагамбетова С.С. Воспитание через формирование патриотизма // Вестник СГТУ. - №3 (67). – 2012. – 291 с.
2. Харламов И.Ф., Горленко В.П. Воспитание патриотизма и культуры межнациональных отношений // Педагогика. - № 4. – Москва, 1997. – 427 с.
3. Мальтекбасов М.Ж., Прокофьева М.А., Утегенов Е.К., Куракбаева А.Ж. Критерии сформированности патриотизма у будущих защитников Отечества // Проблемы и перспективы развития образования. – Материалы Международной научной конференции. – Пермь, 2012. – 192 с.

ВЛИЯНИЕ КИНЕМАТОГРАФА НА ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА

Өмір М. О.
КазНАИ им. Т.Жүргенова
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – доцент Айтқұлова Ж. Б.

Abstract

The article's purpose is to consider the influence of art in society, more precisely, cinematography in politics. While analyzing this topic, methods of comparative analysis were used. In this work, the author felt the impact of films on society and how it affects the human brain and feelings. The article also raised the topic of the importance of cinema art in the political world.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Искусство и наука являются частью духовной сферы жизни общества. Многие века человечество выходило на новые уровни интеллекта благодаря эстетическим и художественным образам творцов. Люди стремились запечатлеть моменты из своей жизни, как и повседневную жизнь, так и значимые исторические события. Для общества каждая ветвь искусства считалось важной и являлась показателем части культуры любого государства. Общество всегда нуждалось в красоте и искало новые способы передать мысль в ее изящным проявлении. Проекция картин и последовательность событий создало новый вид искусства – кино.

Кино – самый молодой, но популярный вид искусства. Безусловно, несмотря на то что кинематографу еще нет и полутора веков, в отличие от древней литературы, изобразительного искусства или архитектуры, кино является на сегодняшний день самым распространенным видом искусства. В наши дни фильмы имеют настолько огромное влияние на общество, что у современного человека образовалось кинематографичное сознание. Театр и литература водят свою историю едва ли не с основания истории человечества. По сравнению с этими почетными и классическими видами искусства, история кино микроскопически коротка, и едва перевалила за первую сотню лет. Но за это относительно короткое время киноискусство успело пройти безгранично глубокий путь развития, для прохождения которого другим видам искусства требовались века.

Неповторимость синемаатографа складывается и в том, что творческий подход непреложно соединен с промышленным прогрессом. Само происхождение киноискусства стало вероятным лишь вследствие достижений науки и техники. Кроме того, особенно кино оказывает самое сильное воздействие на психику человека. Ни книги, ни картины, ни музыкальные произведения не способны вызвать ощущения и эмоции по силе не уступающие чувства, переживаемые в настоящей жизни.[1]

История кинематографа начала свой отсчёт 28 декабря 1895 года. Когда братья Люмьеры провели первый кинопоказ в одном из парижских залов «Гранд-кафе». Картина под названием «Прибытие поезда на вокзал Ла-Сиоты» вызвал диссонанс, и эта новинка повергло в шок зрителей. Толпа бежала из зала с криками «На нас надвигается поезд!». Несомненно, люди были очень удивлены «оживленной картине», это и стало началом власти нового искусства.

После выхода первого фильма началось прогрессивное развитие синемаатографа, не только во Франции, но и во всем мире. В ходе эволюции кино или «новой волны», режиссеры и сценаристы открыли для себя мир жанров и создали определенные теории режиссуры и структуры написания сценариев, которые используются современниками по сей день. «Скелеты сюжета» и «Библии персонажей» являются повседневными инструментами каждого нынешнего драматурга. Благодаря упомянутом совокупностям кинематографисты создают идеального персонажа, которому будет сочувствовать любой зритель, независимо от возраста, пола и расы. Режиссеры умеют манипулировать эмоциями публики и находят возможность подобрать атмосферу так, чтобы задеть своего зрителя. Сложное воздействие киноискусства на внутренний мир человека была весьма актуальна и все так же остается значительной темой для изучения.

Кино – это как инструмент воспитания и социализации личности в современном информационном пространстве. Безусловно, регулярный просмотр фильма в раннем возрасте формирует обособленные черты в характере смотрящего. Каждая история имеет основную мораль и поучительный урок, который пытается донести любой режиссер, а также зритель осознает для себя в точности те морали, которые были необходимы именно ему и вовсе не считается обязательным понимать главный посыл. [2] Для того чтобы понять и оценить силу влияния кинематографа, разберем сначала его истинные функции:

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

- познавательная функция – распространение информации, комплекса знаний;
- воспитательная функция – формирование общественного мнения и нравственных убеждений;
- эстетическая функция – пропаганда прекрасного, художественных ценностей;
- коммуникативная функция – помогает общению людей, служит универсальным «языком»;
- гедонистическая функция – доставляет публике эмоциональное наслаждение и удовлетворение.

Анализируя влияние кинематографа на современное общество, мы можем заметить, что фильмы влияют на каждую личность индивидуально, но учитывая существование специфических фильмов и их особое влияние на целые страны, мы не можем не учесть тот факт, что такие фильмы меняют ход историй человечества. Живя в эпоху грандиозных перемен и находясь в гуще событий, невозможно оградить себя от каких-либо политических и нравственных сдвигов в обществе. И всем этим изменениям, в какой-то мере, очень сильно способствует киноискусство, управляя человеческим сознанием и меняя принципы. Яркий пример такого фильма является работа Сергея Эйзенштейна «Броненосец Потемкин», премьера которого состоялась 1925 году в Советском Союзе. Сюжет картины основан на реальных событиях восстания 1905 года на броненосце «Потемкина», раскрывает проблему санитарии и плохих условий не только у матросов, но всей военной службы на зоне старой российской империи. Отдельное упоминание заслуживает сцена с сопротивлением Броненосца Потемкина, момент когда поднимают красный флаг. Феноменальность этой картины заключается в том, что фильм является черно-белым и это был первый «цветной» момент в истории кинематографа. В этот момент, для зрителя, который до этого привык к двухтонному изображению, красный цвет флага был открытием и вызвал новые ощущения, впоследствии данного нового явления толпа массово стала посещать кинотеатр, чтобы увидеть это.[3]

Еще один фильм, который стоит взять во внимание – это экранизация книги Джорджа Оруэлла «1984». Картина, рассказывающая об антиутопии и раскрывающий все секреты правительства вышла 1956 году, и режиссером данного проекта выступил Майкл Андерсон. Самый интересный факт о книге – это то, что роман долгое время был запрещен во многих странах мира из-за разноречивого содержания. Роман считался слишком политически опасным и подрывным, поскольку он изображал будущее, в котором граждане были полностью угнетены тоталитарным государством. Фильм стал знатным рычагом, чтобы новое поколение людей не забывали об этом романе и помнили о словах публициста. Результатом данных работ стало подсознательное влияние на общество, у людей возникал эмоциональный резонанс и каждый человек задумался о своей гражданской позиции и противился тоталитарному правлению. У государств не оставалось другого выбора как запретить и роман, и фильм, чтобы не разгорелась национальная рознь. В особенности запрет действовал в СССР, по причине того, что Джордж Оруэлл критиковал власть Советского Союза и с 1949 года запретили оригинальный роман классической антиутопии, а показ фильма с 1956 года. [5]

Первый казахский звуковой фильм «Амангельды» 1938 года, который был посвящен Амангельды Иманову, казахскому руководителю восстания на территории Средней Азии 1916 года и защищавший интересы казахской нации. Картина ошибочно считалась патриотическим и вероятно являлся отвлекающим маневром для политического положения того времени. Дело в том, что в фильме Алаш Орда показываются антагонистами, которые пытаются погубить свой народ. В советском союзе их прозвали «врагом народа» и в 1937-38-х годах они были расстреляны властью. На фоне этого расстрела государству нужно было повлиять на мнение народа и направить на другое. [6]

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Контроль со стороны государства открытых видов информации (печать, радио, телевидение, кино, произведения изобразительного искусства, экспозиции музеев и т. д.) ярко применялся советскими властями и все вышеперечисленные работы подвергались проверке. В демократических обществах кино не контролируется государством и свободно в представлении жанров, содержания и идеологии. Однако это не мешает кино быть в центре внимания государства и действовать как политический инструмент.[4]

Если рассмотреть отдельно казахстанский кинематограф, то он развивался как и все постсоветское кино. Опять же, воины, разведчики и патриоты, подобные героям кинокартин «Песнь о Маншук» (режиссер Мажит Бегалин, Казахфильм, 1969 г.) и «Конец атамана» (режиссер Шакен Айманов, Казахфильм, 1970 г.). Потом, в последующие годы, на первый план выходит молодой человек из фильма «Игла» (режиссер Рашид Нугманов, Казахфильм, 1988 г.). На звание идеального героя начинает претендовать и убийца, и член преступной группировки из кинокартины «Рэкетир» (режиссер Ахан Сатаев, Sataifilm, 2007 г.). И в казахстанском кино, можно четко отследить резкий сдвиг характеров идеалов: от положительных к отрицательным, от патриотических к эгоистическим. Видно, как герои, сражающиеся за свою Родину сменяются бандитами, живущими по принципу «выживает сильнейший».

Сегодня социологи бьют тревогу по поводу активной трансляции насилия в эфирах масс-медиа, сцен убийств на экране, распространения кровавых компьютерных игр, цинизм которых превосходит все нравственные барьеры. Приведем результаты опроса с сайта «Социология». На вопрос «Как влияет кино на общество?» были даны следующие ответы:

1. Кино - один из видов искусства, оно прекрасно - 56,73%
  2. Кино влияет положительно, оно дает реальную картину мира - 9,61%
  3. Жестокость на экране побуждает к насилию в жизни - 24,03%
  4. Кино не влияет на мою жизнь - 9,61%
- Несмотря на то, что большинство считают кино прекрасным искусством, отрицательное влияние кино на жизнедеятельность общества отметили достаточно большой процент респондентов. Результат говорит о том, что подавляющее большинство ощущают на себе влияние кинематографа и только 9,61% всех опрошенных относятся равнодушно к киноискусству.

Кинематограф представляет ценность для воспитания и формирования личности не только как одно из лучших средств воспроизведения действительности, но и как способ ее осмысления. Формирование зрительского сознания – вот цель киноискусства. С.М. Эйзенштейн говорил об этом, выступая в академии кинонауки и искусства в Голливуде: «Если мы сможем пробуждать у публики чувство, сможем заставить ее чувствовать идею, мне кажется, что в будущем мы получим возможность управлять мыслительным процессом зрителя. Это будет одно из великих достижений фильмов будущего...». [2]

Долгое время на протяжении десятков лет зрителям постсоветского пространства демонстрировались фильмы, сериалы, явно пропагандирующие роскошь западного капиталистического мира. Постепенно, вникая в подробности жизни иного общества, наивные люди из бывшего социалистического строя, сами того не осознавая, начинают перенимать привычки увиденных персонажей. То есть, экранная виртуальность, как бы, переносится в настоящую реальную жизнь нашего общества. Все это говорит о том, что кино способно влиять на человеческое сознание, формировать политические, социальные, эстетические и морально-нравственные установки зрительской аудитории.

Литература:

1. <https://moluch.ru/archive/135/37670/?ysclid=lfby7d2vy552247877>
2. <https://www.vneshkolniknew.ru/?p=942>

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургунова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. <https://rg.ru/amp/2016/01/21/rodina-bronenosets.html>

4. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskaya-politicheskaya-tsenzura-i-kinoiskusstvo-v-rossii-perioda-nepa?ysclid=lffk20hqge950272266>

5. <https://diletant.media/articles/45328211/?ysclid=lffgjugfbm138979412>

6. <https://vlast.kz/civilwar/28396-samaa-strasnaa-mest-zabvenie.html?ysclid=lffk0q8o19512954848>

ARTISTIC QUALITIES IN THE CREATIVE ACTIVITY OF THE POP VOCALIST

Pazylakyn T.U, teacher
Suleimenova A.E., teacher
T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts,
Almaty, Republic of Kazakhstan

Absrtact

The artistic and creative potential of a performer of vocal and pop music includes a number of external and internal psychophysical factors involved in modeling the stage image of a modern pop vocalist. Creativity, in view of its social significance, is an area of performing skill where the individual personality traits of a pop vocalist are included in the structure of artistic giftedness, being realized in a powerful need for self-affirmation and professional success.

Аннотация

Артистические качества исполнителя вокально – эстрадной музыки включает в себя целый ряд внешних и внутренних психофизических факторов, участвующих в моделировании сценического образа современного вокалиста эстрады. Творчество в виду своей социальной значимости является такой областью исполнительского мастерства, где индивидуальные свойства личности вокалиста эстрады входят в структуру художественной одаренности, реализовываясь в мощной потребности к самоутверждению и профессиональной успешности.

In the creative activity of a performer of vocal and pop music, artistry as a type of active self-actualization of the personality contributes to the creation of a bright, unique embodiment of the performed works of musical art or samples of artistic creativity on stage in order to introduce novelty, new meanings. The artistic and creative potential of an artist-vocalist is that area of performing arts where the question of the possibilities for developing the individual creative nature of a person can become, according to L.V.Gracheva «a magic wand, living water that gives life; this is the direction in artistic didactics, which sets the task of removing barriers to the realization of artistic talent, awakening discoveries» [1, 42 – 46 p.].

According to researchers, the essence of artistry lies in the ability to transform and influence the public, in the ability to subordinate the audience to their creative will with personal charm. Artistry includes the ability to double experience time on the stage and consists in an instant presentiment, anticipation of the whole, which has yet to unfold. And what is important, this is the living of real moments, which is manifested in the direction of consciousness, will to the general movement of musical thought. The peculiarity of artistic performance lies in the fact that the thoughts and feelings that the musician puts in must be thought out and felt in advance in the process of getting used to the musical image.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

It is no coincidence that the creative activity of a pop performer initially forms his personal and social qualities as an individual. And cultural samples, in turn, are the mechanisms of influence of art, artistic and creative activity, and they should be considered not as a set of technical methods and rules, but as a means for free, creative, original disclosure of creative abilities, unique self-realization of performers.

The modern socio-cultural situation in the vocal and pop art requires the preparation of such a performer who would be endowed with the creative behavior of the artist to express time and his attitude towards it on the path of empathy with the character. Today, the concept of «artistic talent includes» the synthetic talent of a musical stage vocalist - the ability not only to sing, but also to dance, move, play a musical instrument, master rhythm, plasticity, instantly switch from one genre to another, and, finally, physical training» [2, 163 p.]. Only a high level of creativity fills the performance of a pop vocalist with acting skills, when an ideal image is modeled, which is then embodied in stage action and communication. The beginning and stimulus of reincarnation are, therefore, internal visions not only of the image of the «I» type in the proposed circumstances, as K.S. Stanislavsky believed, but also the representation of the internal model of performance. In understanding the phenomenon of reincarnation, two types of imagination interact: creative and reproductive. The first gives rise to the image of the performance, the second - the image of the «I» in the performance, which influence each other and pass one into the other, thanks to the processes of identification, being carried out unconsciously.

The imagination of a performer - pop vocalist, who owns artistic and creative potential, thus, is not only emotional in nature, but also consists in the fact that it operates with ideas. No matter how the vocal-pop music performer, who owns acting technique, communicates with the audience, the expressiveness of the performance is also determined by the force of impact, the activity of the stage action, and a powerful release of energy into the auditorium. It depends on this energy whether the audience will perceive the performance skills, whether they will be infected by what is happening on the stage. Along with stage temperament, empathy, plastic imagination, mimic, intonation culture, the artistic and creative potential of acting art is a professionally significant property of a musical stage vocalist [3].

Speaking about the artistic qualities of a performer of vocal and pop music, we mean the ability to show activity and self-awareness to a high degree, as well as to carry out cognitive processes of the psyche (perception, imagination, thinking), emotional and volitional self-regulation of activity. Independence, independence, flexible control of one's feelings, the ability to empathize - all these personality traits of a pop vocalist are included in the structure of artistic talent. Creativity, in view of its social significance, is an activity in which both a powerful need for self-affirmation and professional success are realized.

Consequently, artistic talent manifests itself in the unity of the ability to transform and expressive means, becoming the most important professional quality of the implementation of the image of the role in actions, plasticity, facial expressions and intonation [4]. With regard to the vocal and stage activity of a performer of a musical stage, we will name the professional qualities of an actor listed by the researcher: rhythm, musical performance, body control (coordination of movements), eye, sense of time, muscle memory, constructive abilities, expressive eyes, stage temperament [4], which, in addition to voice data are the main components of the general characteristics of a variety vocalist.

This feature is emphasized by S.A.Yuryev, the author of the first work on the psychology of acting, who singled out the following professional qualities of a stage artist:

- the special nature of the nerves, which artistically regenerates the performer through reincarnation;
- a high degree of susceptibility and depth of feelings in creating an internal image;
- the ability to deep and strong feelings under the influence of creative imagination;

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

- artistic tact and sense of proportion [5, 67-68 p.].

For a truly artistic and creative experience on stage, a pop vocalist who owns the art of acting must have emotional excitability for the image of the imagination, a wealth of memory («consciousness» according to F.F.Komissarzhevsky), a culture of thinking combined with a high degree of concentration of attention, a developed embodiment of the created in the imagination of the image in performing actions. According to P.A.Markov: «To a much greater extent, the individual type of specialist is now interesting - an actor (in pop art), which arose from a combination of traditional technique, deeply personal techniques of mastery and the subconscious, uniting streams of creativity» [6, 241 p.].

In addition to the above, we note that an extremely important motive for a performer of vocal and pop music is the desire to receive approval from the public, the desire for success, as well as their own satisfaction from the results of performance. The desire to see oneself on stage the way one would like to be in life is typical for an artist vocalist - an actor. The most important manifestation of the unique abilities of the pop vocalist is the energetic fullness of the stage action, the basis of which is the strength of the excitation process. As a rule, artists who are highly aroused, on the one hand, experience more pronounced needs, and on the other hand, have a nervous organization that is more resistant to stress, which is public speaking. Artists - vocalists (and not only them) with a weak type of nervous system can hardly endure stress, have increased anxiety and high self-control, which protects them from nervous overload [7].

At the same time, stage expressiveness develops on the basis of the predominance of the process of excitation over inhibition. This imbalance underlies emotional excitability and activity, but is relative, since, on the one hand, excitement contributes to the work of the imagination, and on the other hand, it prevents the performer - vocalist, as an actor, from controlling his actions in a stage setting. Moreover, it was found that the majority of pop vocalists with acting abilities are extroverts with features of a choleric temperament. Indeed, a gifted artist - an extrovert seeks to communicate with the audience and in such communication is more expressive than an introvert, that is, being mobile and impulsive, they have the greatest mimic - plastic expressiveness. Therefore, the psychophysical nature of the factors involved in modeling the stage actions of a modern pop vocalist consists of external - physical: voice, diction, facial expressions, pantomime and internal - mental: imagination, attention, affective memory, volitional directions. The unity of the physical and mental, material and spiritual are the necessary conditions in the «understanding» of the technology of influencing the audience - listeners, building the entire creative process, complementing and enriching each other.

Thus, the artistic qualities of a performer of a musical stage in vocal and stage activity include not only artistic talent, based on a holistic perception, associative thinking, emotional excitability, but also stage abilities with plastic imagination, expressive abilities, expressive receptivity. And what is important, empathy forms the central link that connects the manifestation of special abilities, artistic talent and the creative potential of the individual, when the artist-vocalist enters into a dialogue not only with the author of the performed work, but also with his characters, empathizing with them, experiencing the full range of their feelings, emotions and psychological states. Because, as a feature of the specifics of modern musical performance lies, first of all, in its bright, unique artistic imagery, where the process of cognition corresponds to a deeply felt attitude towards the performed composition and acts in the form of sensations, thoughts and various reactions to the performed work, revealing the original, unique and exclusively - the special nature of vocal pop art.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Bibliography

1. Gracheva L.V. Education of feelings // Diagnostics and development of artistic talent. - St. Petersburg, 1992. - 135 p.
2. Zhdanov V.F. Musical theater artist: principles of formation of vocal and stage skills. - M., 1996 - 296 p.
3. Stromov Yu.A. The path of an actor to creative reincarnation. - M.: Enlightenment, 1975. - 80 p.
4. Meyerhold V.E. Articles, letters, speeches, conversations. - M.: Art, 1968. - 575 p.
5. Yuriev S.A. The study of the psychotechnics of acting talent and stage skills. – M.: Enlightenment. 1969. - 284 p.
6. Markov P.A. Directed by V.I. Nemirovich - Danchenko in the musical theater. – M.: VTO, 1960. – 409 p.
7. Tulchinsky G.P. Reason, will, success. – L.: Art. 1990. - 218 p.

МОНУМЕНТАЛЬНОЕ ИСКУССТВО КАРАГАНДЫ КАК АТТРАКТИВНЫЙ ЭКСКУРСИОННЫЙ РЕСУРС

*Проценко М.И.
Қарағандын университет Қазпотребсоюзы
г. Қарағанда, Республика Қазақстан
научный руководитель – к.и.н. Бедельбаева М.В.*

Abstract

Cities in the former USSR have a tradition of having public monumental art. The motto «Art belongs to the people» was used to promote lofty ideas through wall art. For many years, buildings featured mosaics, reliefs, and stained-glass windows that celebrated the successes of astronautics, the unification of the peoples, and other socialist principles. As evidenced by contemporary usage, monumentalism-related artifacts are attractive to both tourists and the local populace in addition to art scholars.

Монументальное искусство – одно из пластических пространственных изобразительных и неизобразительных искусств. Сюда входят произведения большого формата, создаваемые в согласовании с архитектурной или естественной природной средой, композиционным единением и взаимодействием, с которыми они сами приобретают идейно-образную завершенность и сообщают таковую же окружению. Произведения монументального искусства создаются мастерами разных творческих профессий и в разных техниках. К монументальному искусству относятся памятники и мемориальные скульптурные композиции, живописные и мозаичные панно, декоративное убранство зданий, витражи, а также произведения, выполненные в иных техниках [1, с. 21].

Монументальностью искусствоведение, эстетика и философия вообще именуют то свойство художественного образа, которое по своим характеристикам родственно категории возвышенное. Словарь В. Даля даёт такое определение слову «монументальный»: «славный, знаменитый, пребывающий в виде памятника» [2, с. 345]. Произведения, наделённые чертами монументальности, отличает идейное, общественно значимое или политическое содержание, воплощённое в масштабной, выразительной величественной (или величавой) пластической форме.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Цель статьи состоит в том, чтобы проанализировать ситуацию с объектами монументального искусства в городе Караганда, где зафиксировано более трех десятков таковых. Задача – исследование истории появления мозаик, рельефов, витражей и муралов на зданиях города, изучение потенциала таких объектов искусства для экскурсионного обслуживания в городе и области в формате устойчивого туризма. Научная новизна заключается в разработке и презентации нового экскурсионного маршрута «Карагандинский монументализм – искусство или пропаганда?».

Любой город необходимо познавать на основе знакомства с историко-культурным наследием, архитектурными достопримечательностями и памятниками. В Караганде, как и многих других городах бывшего СССР, расположено множество объектов монументального искусства. История карагандинского монументализма начинается в 1960-ых годах, когда здания молодого города украсили первые мозаики и рельефы российских художников Клавдии Тутеволь и Виктора Крылова, чьи имена с тех пор прочно связаны с «шахтёрской» столицей. Точная датировка появления самых первых мозаик и рельефов проблематична – в разных источниках данные разнятся вплоть до нескольких лет. Так, например, мозаики «Геология» и «Хозяева земли» Клавдии Тутеволь появились либо в 1965, 1966-1967 или 1969 годах. Мозаика Виктора Крылова «Космонавт», по одним данным, смонтирована в 1966 году, по другим – само здание было построено лишь в 1967 году. Однако мозаики К. Тутеволь всегда упоминаются как одни из первых, «Космонавт» – никогда. Это определённым образом помогает установить примерную хронологию.

Вплоть до прекращения существования СССР художники и архитекторы продолжали украшать Караганду всё новыми объектами монументального искусства, а к мозаикам и рельефам присоединились сграффито, витражи и росписи. Одними из последних мозаик в городе стали полуабстрактные изображения казахстанского художника Мурата Калкабаева, появившиеся в 1989 году. Символично, что они парно появились на тех же зданиях, что и мозаики К. Тутеволь.

В настоящее время ряд объектов карагандинского монументализма находятся в плачевном состоянии. Они были качественно выполнены и потому хорошо сохранились, но это не гарантирует им сохранности даже в ближайшем будущем. Например, нижняя часть легендарной мозаики «Космонавт» была уничтожена в ходе пристройки к зданию, а в верхней части уже начала осыпаться смальта – материал, из которого выложена мозаика по византийской технологии. Такая же участь постигла и другое панно В. Крылова под названием «Люди труда», которая изначально была частью триптиха. Однако, в отличие от мозаики «Космонавт» она была полностью уничтожена и увидеть её теперь можно только на архивных фото, доступных далеко не всем. И это лишь самые известные примеры. Причина состоит в том, что объекты монументального искусства не защищаются государством. Теоретически они в любой момент могут быть уничтожены собственниками зданий. Исключением для Караганды пока является лишь сохранность и реставрации бронзового рельефа – части мемориального ансамбля боевой славы «Вечный огонь». И то лишь потому, что под охраной находится весь ансамбль целиком.

Несмотря на то, что защитить такие объекты пока проблематично, внимание общественности активно привлекается к их пропаганде. В 2019 году в рамках программы «Рухани жаңғыру» Карагандинский музей изобразительного искусства реализовал проект по изданию альбома «Монументальная живопись Караганды: от мозаики до стрит-арта», повествующего об основных этапах развития монументального искусства Караганды с 60-х годов 20 века до современности. Текст на трёх языках рассказывает о мозаичных панно, интерьерах общественных зданий, скульптурных рельефах и современных граффити [3].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Сейчас монументальное искусство Караганды можно чётко разделить на «старое» и «новое»: грандиозное и демократичное, пропагандирующее собирательные образы и конкретных личностей. Огромные настенные мозаики и рельефы – слишком дорогое «удовольствие» в современных реалиях, поэтому стены ныне украшают муралами и стрит-артами.

Идея привнести в город мурализм появилась ещё в 2017 году и в 2020 году при поддержке местных органов самоуправления был открыт центр урбанистики, который инициировал роспись стен зданий Караганды первыми монументальными рисунками. Первый автор муралов – художник Чингиз Касимов. За три года в городе их появилось уже более десяти, а также большое количество стрит-артов [4].

Удивителен тот факт, что значительную часть информационных исследований в отношении монументального искусства сначала Алматы, а потом и Караганды провёл уроженец Калифорнии Деннис Кин. В Алматы он живёт с 25 лет и в настоящее время работает над двумя проектами – Walking Almaty, в рамках которого он показывает иностранцам южную столицу с непривычного даже для коренных жителей ракурса, и Monumental Almaty – своего рода экскурсия-альманах по объектам советского монументального искусства, которая пользуется у зарубежных гостей необычайным спросом. Феномен публичного монументального искусства он подчёркивает, как яркую особенность, которой нет нигде, кроме стран бывшего СССР. Уникальная черта, которую, по всей видимости, осознают лишь иностранцы, не сталкивавшиеся с подобным ранее. Город Караганду он называет музеем под открытым небом, который полон десятками произведений искусства высокого качества, но не имеющими даже «табличек с указанием автора и года его создания», а немалая часть картин наполовину разрушена или потеряла цвет. Он также отмечает, что в советское время Караганда была на втором месте после Алматы по количеству произведений монументального искусства [5]. Городской центр урбанистики пригласил Д. Кина в качестве помощника по исследованию монументализма в городе. Ведётся совместная работа по составлению онлайн-карты, на которой метками наносится расположение объектов с краткой справочной информацией.

Продолжательницей дела Д. Кина стала карагандинская художница Юлия Ляндаева. После трёх лет жизни в Алматы, вернувшись в Караганду, она стала по-другому смотреть на мозаики, рельефы, что часто встречаются, но почти не замечаются жителями города. Началось всё с фотографий-открыток, на которых писался адрес расположения тех или иных объектов. В 2020 году она дала старт движению в социальных сетях «#поканеисчезло_вкараганде» – хештег, под которым люди могут делиться своими фотографиями архитектурных шедевров, в том числе монументальных [6]. В 2022 году она начала проводить экскурсии по разработанным тематическим маршрутам, в их числе пешеходные прогулки по историческим районам и улицам Караганды. Экскурсия под названием «Монументальная Караганда» посвящена именно мозаикам и рельефам. За 2022 год было проведено множество таких прогулок, что говорит о довольно высоком интересе к этому виду искусства и спросе на данную услугу.

В 2022 г. автор статьи заинтересовался историей создания объектов монументального искусства. Был составлен пакет документов на тематическую экскурсию «Карагандинский монументализм: искусство или пропаганда?». Маршрут построен в соответствии с методикой экскурсионной практики и включает посещение 12 объектов монументального искусства. Протяжённость всего маршрута составляет около 4 км, продолжительность экскурсии – 2,5 часа. Разработана технологическая карта, которая прошла рецензирование, подобраны архивные фото и видеоматериалы для «портфеля экскурсовода», сформированы паспорта экскурсионных объектов, написан контрольный текст экскурсии, проведена

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

апробация маршрута. В процессе подготовки контента в качестве консультантов были привлечены художник Ч. Касимов, искусствовед Л. Карчевская, историки и архитекторы, а также практикующие экскурсоводы – Д. Кин, Ю. Ляндаева, М. Бедельбаева, которые делились ценной информацией и советами.

Далее на платформе izi.TRAVEL был записан аудиогид для этой экскурсии [7]. Первая его версия была размещена в сети в декабре 2022 г. и помимо отзывов в интернете получила высокую оценку в ходе участия в конкурсе инновационных проектов «Demo Day», проводимом в Карагандинском Университете Казпотребсоюза, где автор был награждён дипломом I степени [8].

Сейчас аудиогид пополняется новой информацией и развивается как самостоятельный проект. Контент виртуальной экскурсии включает рассказы о двенадцати объектах монументализма, их фотографии, среди которых мозаики и рельефы, муралы и стрит-арт. Это девять аудио файлов с хронометражем около минуты каждый. Позднее шесть из девяти аудио были перезаписаны с увеличением времени. Текст был переведен на английский язык и эта версия также размещена в интернете. Ближайшая цель – создание аудиогuida на казахском языке. На платформе izi.TRAVEL страница аудиогuida по состоянию на 13.03.2023 г. набрала 592 просмотра. На графике, отражающем количество просмотров, можно наблюдать определённую стабильность посещений. Пики приходятся на дни появления аудиогuida и его продвижения через новостные порталы, однако подобная реклама в средствах массовой информации даже в сумме не даёт и половину от общего числа просмотров. Каждую неделю страницу аудиогuida посещают в среднем от 10 и более человек и, учитывая тот факт, что попасть на неё случайно практически невозможно, можно заявлять об активной заинтересованности общественности и потенциальных экскурсантов. Примечателен географический фактор: на карагандинцев приходится менее 50% всех просмотров, а, например, 106 жителей г. Москва посмотрели и прослушали аудио-гид и это составляет 16,3% от общего количества просмотров.

Таким образом, в ходе исследования подтверждено, что с 2020 года начинается активное привлечение внимания общественности к проблеме сохранности публичного монументального искусства Караганды и с тех пор интерес к теме только повышается. Усилиями искусствоведов, художников, экскурсоводов создаётся совершенно новое для Карагандинской области направление в региональном туризме, при уже имеющейся базе аттрактивных экскурсионных объектов – памятниках монументализма. Учитывая опыт Д. Кина в Алматинском регионе, можно с большой уверенностью сказать, что и Караганду ждёт успех.

Список литературы:

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2. – М.: Русский язык, 1989. – 780 с.
2. Рассел Дж. Монументальное искусство. – М.:VSD, 2012. – 316 с.
3. Монументальная живопись Караганды: от мозаики до стрит-арта. Книга-альбом. – Караганда, 2019. – 77 с.
4. Как появились муралы в Караганде. Режим доступа: <https://www.izi.travel/ru/fb68-kak-poyavilis-muraly-v-karagande-muraly-karagandy/ru> (дата обращения 06.03.2023)
5. Караганда – музей под открытым небом. Режим доступа: http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=100844 (дата обращения 07.03.2023)
6. Движение #поканеисчезло_вкараганде – второй шанс для шедевров советской архитектуры. Режим доступа: http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=100890 (дата обращения 08.03.2023)

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

7. Аудио-гид экскурсии. Режим доступа: <https://izi.travel/browse/87b27a1a-4b7b-4767-9ab9-ad9cc6094ef4/ru> (дата обращения 16.03.2023)

8. Карагандинец создал аудио-гид о городских мозаиках и монументах. Режим доступа: http://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=123186 (дата обращения 08.03.2023)

IN PARTICULAR OF WORDS WHICH CAUSE TRANSLATION TRANSFORMATIONS

Раунова М.Н.
Узбекский Государственный Университет Мировых языков
г. Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В статье изучаются проблемы перевода так называемых «прозрачных слов». Показываются переводческие трансформации и методы перевода таких слов, даются рекомендации по их переводу.

A language has different sets of words that produce translation transformations or cause translation transformations. These words usually include words or phrases with a "transparent" meaning. "Transparent" words are polysemous and differ from other polysemous words in certain respects. In use and translation, "transparent" words require context, the full meaning of which cannot be reflected in dictionaries. Such "transparent" words are in translation studies It is called "desemanticized lexicon", that is, words whose material meaning has been weakened. There are many such words in English. For example, case, piece, thing, stuff, community, facility, challenge, performance, record, commitment, to fail, to challenge, to commit, etc.

When translating the sentences in which these words are used, it is necessary to use lexical and, in most cases, lexical-semantic transformations, regardless of which style the text belongs to. "Transparent words". Translation requires clarifying and making concrete their meanings.

In addition, methods of translation such as generalization, development of word meanings, and antonymic translation are used to give the meaning correctly in appropriate places. The method of concretization is used to precisely translate "transparent words". Because the volume of "transparent words" is very wide, the translator may find it difficult to find the meanings of these words. Because the meanings of such words given in dictionaries do not satisfy the translator. The translator cannot rely on any meaning of such words. The meaning that motivates him to translate "transparent words" is not in the dictionary. How can a translator get out of such a difficult situation.

Firstly, the translator should be aware of all transformations and translation methods, secondly, he should have certain experience, thirdly, he should feel the text he is translating, fourthly, he should have deep knowledge about the valence of words, and fifthly, he should have a clear idea of why the word being translated is used. , sixthly, he should know the ways to achieve adequacy.

Now let's turn to the translation of some of the "transparent words" mentioned above. The word **community** is one of the most frequently used lexical units in social and political texts in English . Although the transparency of this word is known to experienced translators in this field, this word still presents a problem in translation. The meaning of this word is given differently in different dictionaries, that is, its informative scope is wide. D. Mukhorotov notes that this word has seven meanings [3, 36]. I. In the large bilingual dictionary published under the general editorship of Galperin, only three meanings of this word are given [1, 287]. Synonyms of these words include:

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

The interests of community, black community, financial (business) community, European Economic Community, technological community, community of goods, community of interests [3, 36].

The first phrase the interests of community does not correspond to any of the seven meanings given in the dictionary. In the "English-Uzbek dictionary" consisting of 70,000 words and phrases prepared by Sh.Botaev and A.Iriskulov, two meanings of community (community and totality) are given [2, 104].

Therefore, it is necessary to pay attention to the meanings of the word interest to translate this phrase. This word does not claim "transparency", it has a clear meaning. In most cases, it is translated into Uzbek as "manfaat". If we think logically, we can talk about two main benefits. The first is personal interest, the second is public interest. Therefore, it is appropriate to use the meaning of the word given in the English-Uzbek dictionary as "community", not "community" in the translation. So, the combination of the interests of community is translated into Uzbek as "community interests".

The word community in the next compound cannot be translated here in the sense of interest. Because there may be a black community, but the meaning of community is broad. Here it is necessary to clarify the translation, that is, to use the concretization method. The word black in English means not only black color but also black people. The combination of **blackness** itself serves to positively solve the existing translation problem. It is correct for the translator to rely on his intuition and translate the above combination as the **black population**. Thus, translating the term "black community" into Uzbek means "black population". The next combination used in the field of economy is financial (business) community. The meaning of the word in this combination is completely different from the meaning of the word community used in the first and second combination. Words such as financial community, financial society are artificial. Therefore, it is appropriate to take the word community in this combination as "circle". Therefore, it is correct to translate the above combination into Uzbek as the circle of financiers (entrepreneurs).

The translation of the next compound European Economic Community does not cause any problems for him, because even if this compound contains the word community with a transparent meaning, since the compound is actively used in the press, translating it into Uzbek (because it is active and known to everyone) does not cause a problem, and it is called the European Economic Community will be translated.

The translation of the next compound is quite different from the above. The combination of technological community in the English language obviously creates a problem for the translator, because it is rarely observed that the word technological forms a combination with the word community in English. Therefore, translating the compound requires a lot of work and skill from the translator. As we said, the meaning of this word is not reflected in the dictionary, therefore, in order to determine the meaning of the word, it is necessary to get information from the literature and sources related to the field, in addition to the dictionary. It is recommended to translate this combination into Uzbek as technical cooperation. The word community in the following phrases community of goods and community of interests is used in the same sense. In both combinations, this transparent word has the meaning of "generality". Sometimes transparent words are taken to have a clear, i.e. actively used meaning. In the dictionary, the first meaning of the word community is given as commonality [2, 104].

Thus, the first combination is required to be translated into Uzbek as joint ownership of property, and the second as jointness of interests. In short, there are words in the English language that mean "transparent". Their translation requires the translator to have a good knowledge of translation transformation and methods, to have deep knowledge of both languages, to be resourceful, and to gain experience. The style and area of the context (text) are also important.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

When translation problems arise, it is advisable for the translator to refer to specialized literature and other sources in the field along with dictionaries (monolingual, translation and encyclopedia, and special).

REFERENCES

1. Big Anglo-Russian Dictionary (BARS): in 2 vols. About 150,000 words/N.N. Amosova, Yu.D. Apresyan, I.R. Halperin et al./ Pod obsh. ruk IR Halperina. – 3rd ed., stereotype. - М.: Rus. Yaz., 1979.
2. Butaev Sh., Iriskulov A. English-Uzbek Uzbek-English dictionary. 70,000 words and phrases. - Tashkent, 2008.
3. Mukhorotov D.S. Practice translates. English-Russian. Study. allowance - М.: Vysshaya Shk., 2006.

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ РАБОТЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ТЕНДЕНЦИИ ПРОЦЕССА РАЗВИТИЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рахимова Ф.Ш.
Старший преподаватель кафедры
«Узбек тили ва адабиёти» ТГТУ
г. Ташкент, Республика Узбекистан

Abstract

This paper examines such tasks as using the potential of innovative pedagogical technologies to develop the creative abilities of students; forming and using the potential of educational and cognitive activities as a means of stimulating students to perform creative tasks in the classroom; development of students' personality in the process of organizing creative activities.

Развитие творческих способностей является важнейшей задачей образования. Ведь этот процесс пробуждает инициативность, самостоятельность принимаемых решений, привычку к свободному самовыражению, уверенность в себе, потому что истинная цель обучения – это не только овладение определёнными знаниями, умениями и навыками, но и развитие, воспитание творческого человека. Как писал в своей книге «Воображение и творчество в детском возрасте» - Л.С Выгодский - «Именно творческая деятельность человека делает его существом, обращенным к будущему, созидающим его и видоизменяющим свое настоящее. ... воображение как основа всякой творческой деятельности одинаково проявляется во всех решительно сторонах культурной жизни, делая возможным художественное, научное и техническое творчество». [1, с. 97]. Исследуя вопрос детского творчества, можно отметить, что оно характеризуется не только относительной свободой и легкостью, с которой дети охотно работают, но и определенной мотивацией и условиями воспитания, влиянием внешней среды. Кроме этого, к возможным составляющим частям детского творчества он относил правильность изображения, наследственность способностей, вековые особенности и физическую организацию ребенка. Анализ научно — педагогической литературы позволил выделить положения, которые позволяют определить особенности организации творческой работы обучающихся в процессе изобразительной деятельности. — механизм художественного творчества; — направленность творческой работы учащихся на занятиях по изобразительной деятельности; — психическую регуляцию

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

дошкольников на занятиях по изобразительной деятельности; — опыт, необходимый обучающимся для выполнения творческой работы на занятиях по изобразительной деятельности. Повышая активность обучающихся, надо помнить о принципе индивидуального подхода к каждому. Здесь могут быть применены различные методы работы: поощрение, внушение веры в свои силы, тактичная критика, разные формы помощи.

Развивая, творческое воображение на уроках наставник, должен учитывать и постоянно активизировать мыслительную деятельность учащихся, помогать им в работе, начиная с поисков композиционного замысла и до его завершения в рисунке. Композиция картины помогает ученикам не только яснее раскрывать сюжетно и выразить своё отношение к данному событию или явлению.

К концу работы педагог выбирает наиболее удачные, а также слабые рисунки и показывает, их всему классу разъясняя, в чём их достоинства и недостатки. Указывая на недостатки в работе ученика, необходимо соблюдать педагогический такт, проявлять уважение к личности ученика, чуткое отношение к нему.

К наглядно-действенному мышлению обучающихся прибегают в тех случаях, когда сложно без практических проб выявить необходимые связи. При этом пробы становятся планомерными и целенаправленными. В трудах психологов, посвященных изучению путей развития детского художественного творчества, выявлены основные моменты творческого процесса: — первичное переживание, которое служит толчком для создания; — явление выразительной деятельности, которая является материалом для творчества; — явление оформления (организации или упорядочивания) материала. И.Я. Лернер утверждает: творчеству можно учить, но это учение особое, оно не такое, как обычно учат знаниям и умениям. Самостоятельный перенос ранее усвоенных знаний в новую ситуацию (первая черта по Лернеру) у подрастающего поколения может проявиться, если они научатся воспринимать предметы, объекты действительности, научатся выделять их формы, включая в этот процесс движения обеих рук по контуру предмета. (Иными словами, как обводим предмет, рассматривая его, так и рисуем — карандашами, кистью, фломастерами.) Только тогда обучающихся смогут применять этот способ самостоятельно, только тогда постепенно приобретут свободу изображения любых предметов, даже тех, что не имеют четко фиксированной формы, например облаков, лужиц, плывущих льдин, нарастающего снега. Вторая черта по Лернеру — видение новой функции предмета (объекта) — проявляется, когда ребенок начинает использовать предметы-заместители, например, превращает нарезанные узкие и широкие полоски в части предметов или объектов; играет ложками, представляя, что играет в оркестре. Знакомя учащихся с произведениями искусства (изобразительное искусство, литература, музыка), мы тем самым вводим их в мир эталонов прекрасного, т. е. претворяем в жизнь те цели и задачи, о которых сказано выше, — к пониманию выразительности средств и образного решения, разнообразию цветового и композиционного построения. Зная, к примеру, секреты дымковской росписи, ребенок, несомненно, использует их, создавая образы сказочных животных, птиц; осмысливает качества изображаемого, запомнившиеся характерные особенности. Отсутствие определения творческой работы на занятиях изобразительной деятельности в исследовательской литературе и, как следствие — развитие натурального рисования в подготовительной группе и игнорирования интуитивного, несознательного, чувственного бока развития личности. Механизм творчества представлен в пять этапов: — Неспособность учащегося действовать во «внутреннем плане». Активность возбуждается лишь практическими потребностями. Действия неосознанные. Продукты и процесс действия неделимы для ребенка. В основе регуляции действий лежат непосредственно изображающие субъектные модели ситуации. Оценка действия эмоциональна.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

— Способность воспроизводить действие за вербальным указанием.

— Задание решается с помощью манипуляции представлениями вещей. Продукт и средства действия отделяются, становятся доступными осознанию. Слово становится знаковым сигналом. Расширяется сфера стимуляции, эмоции, доминируют.

— Манипуляция представлениями предметов, но повтор служит основой плана повторных действий. Способность к самой команде, оценка опирается на логические правила, роль эмоциональной оценки ограничена. Способность к самой команде. Действия систематические, построенные по замыслу, относительно задания. Для решения задание готова логическая программа. За высказыванием Т.С. Комаровой, «творческий характер деятельности предусматривает возникновение и развитие замысла, ведь ребенок не просто переносит то, что запомнил, — у нее возникают переживания, в связи с этим предметом, определенное отношение к нему. Единственное представление содержит в себе то, которое воспринимается в разное время при разных обстоятельствах. Из всего этого создается образ, который ребенок выражает с помощью изображающих средств» [2, с. 256]. Н.П. Сакулина видит наличие художественного творчества в развитии эстетического восприятия, овладения навыками и умениями, необходимыми для создания изображения. Понимание автором детского творчества отбивает типичное и до последнего времени популярное, но ошибочное отношение к вышеупомянутой проблеме, мы остановимся на нем детально. По мнению автора, «эстетические эмоции у ребенка вызывает удачная композиция и то, что рисунок удачно размещен в листе с учетом формы и пропорций предмета, когда изображение не совсем большое и не совсем мелкое». Ребенок подготовительной группы еще не может самостоятельно предоставить оценку в правильности композиционного размещения в листе — для него правильное размещение это то, которое он выполнил, воспринимая свои действия как единственно правильные («я так вижу»). Психическая регуляция творческой работы обучающихся в процессе изобразительной деятельности. Анализ научной литературы позволил отметить, что творческая работа обучающихся тесно связана с такими психическими процессами как мотивация, восприятие, воображение, фантазия, эмоционально-чувственная активность, память, мышление и др. Мотивация учащимися творческой работы является важным психическим проявлением, которое влияет на ее содержание и характер. В научной литературе выделяют пять уровней потребностей: физиологичные; потребности в безопасности; потребность в общении; потребность в самовыражении (реализация способностей, талантов, развития своих задатков); потребность в творчестве; а также три высших потребности: любопытство, потребность в осмыслении окружающей среды и эстетическую потребность, в красоте, симметрии, порядке, гармонии. [4, с. 256]. Важной составляющей творческой работы являются психические процессы, которые регулируют творческую деятельность. Одно из них — восприятие, которое является непосредственным чувственно предметным отображением внешнего мира, на основе которого возможная деятельность других психических процессов. Поскольку восприятие — процесс сугубо индивидуальный, то образы, которые возникают в воображении детей, могут существенно отличаться один от другого, однако подлежать общим закономерностям. Поэтому задание педагога — обеспечить каждому ребенку условия для правдивого, соответствующего к действительности, полному и всестороннему восприятию близлежащего мира, чтобы ребенок не просто смотрел, но и видел, не просто слушал, но и услышал. Важным фактором эффективной организации творческой работы является целостность восприятия, которое означает способность воспринимать действительность в общих чертах, не разделяя ее. Эффективности восприятия на занятиях изобразительного искусства необходимо достигать не за счет правильного изображения конкретных предметов, а средствами овладения декоративной композицией; Поэтому важно, чтобы в процессе

творческой работы дети научились наблюдать красоту природы, предметы окружающей действительности и переносить их на плоскость бумаги не в точном копировании, а в созданных ими образах, представлениях, эмоциональных цветовых отзвуках, на волнующий объект изображения или другой чувственный раздражитель; и после создания этого образа сравнить свое понимание с реально существующим фактом. Заметим, что такого рода деятельность не отдаляет детей от реальности (натуры), а, наоборот, через образность и сравнение принуждает опять вернуться к ней уже на высшей степени развития, с учетом обогащенного эстетического образа создать более яркое изображение. Для того, чтобы вызывать в дошкольнике необходимую форму поведения, нужно заботиться о том, чтобы эти реакции оставляли эмоциональное переживание дошкольников. Эмоциональная основа для разных действий человека, а особенно для реализации цели и намерений, является наиболее существенным «топливом», без которого все начинания человека ломаются через первые препятствия. Относительно срока «эмоциональное состояние», то его в одинаковой мере относят и к чувствам, и к эмоциям, хотя совсем нелегко провести предел между этими понятиями. Процесс объединения воспринятых раздражителей и связи новых сведений с предыдущим знанием личности, без чего информация, которая воспринимается, не превращается в знание и не становится частью интеллекта [3, с. 256]. К существенным чертам психики можно отнести также «способность к переносу» навыка, приобретенного при решении одного задания к моменту решения другого. Говоря иначе, это процесс поиска аналогий и выработка обобщенной стратегии, что в творческой работе касается, прежде всего, технической стороны: выбору материала, соответствующей к теме техники, средств художественного решения; и в меньшей степени, к изображению заданных образов, где перенос одного образа в другое задание хотя и возможен, но он теряет определенную новизну и самобытность. Педагогу необходимо раскрыть значение этих данных и обнаружить существенные общие закономерности. С точки зрения требований творческого процесса как деятельности, образ приобретает значимость лишь в том случае, когда его «чувственная ткань» органично совмещается со значением, образуя единственный сплав чувственного и рационального. Образ, который отбивает то, что непосредственно действует на органы чувств, не может обеспечивать целенаправленность действия, ведь окружающая среда полностью руководила бы поведением ребенка. Это значит, что в процессе организации творческой работы дошкольников в процессе изобразительного искусства необходима определенная мера соединения методов, которые помогут в формировании чувственных и логических компонентов образа. Опыт обучающихся, который влияет на творческую работу в процессе изобразительного искусства. Этот вопрос является важным и также характеризует особенности организации творческой работы в процессе изобразительного искусства в подготовительной группе. Известные психологи и педагоги в своих трудах подчеркивали роль опыта дошкольников в процессе выполнения ими творческой работы. Для наилучшего результата нужно создать необходимые условия, чтобы дети усваивали приобретенный ими опыт, овладевали знаниями и умениями творческой работы в процессе изобразительного искусства. Какой же опыт влияет на их творческую работу в процессе изобразительного искусства? В поисках ответа на этот вопрос ученые-педагоги и психологи обращают внимание на такие виды опыта как:

- чувственный;
- интеллектуальный;
- практический.

Особенностью организации творческой работы в процессе изобразительного искусства является обращение, прежде всего, к чувственному опыту. Опыт обучающихся охватывает в себе эвристические, интеллектуальные, моральные, эстетические чувства.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Опираясь на них, учащиеся обнаруживают творческую активность, стремятся передать в процессе изобразительной деятельности свое отношение к миру прекрасному, возвышенному, хорошему. Этот процесс творения захватывает детей. Если он прерывается, то это вызывает у ребенка неприятное ощущение, ведь творческая работа остается незавершенной. Увлечение творческой работой, урегулированное часовым регламентом, содействует развитию позитивной мотивации, которая отмечается подключением рефлекса самовыражения. Особенность организации творческой работы обучающихся в процессе изобразительного искусства связана с функционированием практического опыта. Известно, что этот опыт у детей еще является ограниченным и в своей деятельности они, преимущественно, еще не владеют достаточными умениями практического характера. Действительно, важным проявлением практического опыта дошкольников в процессе изобразительного искусства является овладение движениями в процессе творческой работы, правильная организация действий ребенка с приборами, с помощью которых осуществляется этот процесс. В процессе работе с учащимися уделяется большое внимание применению методов и методических приемов обучения, которые способствуют более успешному развитию творческих способностей, обеспечивают активизацию умственной и практической деятельности учащихся. Для успешного развития творческих способностей учащихся учитывается работа над:

- развитием способностей, склонностей и интересов каждого учащегося с учетом их возможностей;
- приемами осознанного решения различных творческих задач;
- направление и активизация творческих способностей учащихся через практическую деятельность.

На занятиях вводится игровая драматургия по изучаемой теме, прослеживаются связи с музыкой (прослушивание музыкальных произведений, установление взаимосвязи музыки и изобразительного искусства), литературой (чтение стихотворений, загадок, сказок, потешек, выполнение иллюстраций), историей (изучение истории создания произведений искусства, эпохи, исторических событий, батальных, сражений при изучении сюжетно-тематических картин и т.д.), технологией (изготовление игрушек, посуды для дальнейшей росписи), МХК (изучение худ. наследия, жизни и творчества художников и скульпторов и т.д.), информатикой. Поэтому профессиональный опыт педагога формируется при взаимодействии с учителями – музыки, информатики, истории, технологии, педагогом-психологом. Большую роль в формировании профессионального опыта играют методические семинары, где педагоги делятся опытом, предлагают новые идеи и т.д. Как показывает практика, многие вопросы творчества возникают не столько от отсутствия соответствующей изобразительной грамоты, сколько от неумения распорядиться своими способностями. Считается, что все дело в "умении созидать", но важнее - правильное отношение творческой деятельности. Часто решение этих проблем лежит в психологической плоскости. То есть, не потому не можем рисовать, или сочинять, придумать, то, что "не умеем", а потому, что составлено неправильное представление о том, какой должна быть работа. Таким образом задача педагога в том, чтобы развивать художественные способности ребенка, а следовательно, и творческие способности.

Литература:

1. Полуянов, Ю.А. Формирование способности целостного восприятия цвета у детей // Вопросы психологии. — 1980. — № 1. — 101 с
2. Бехтерев, В.М. Первоначальная эволюция рисунка. — Спб., 1910. — 50 с.
3. Платонов, К.К. Структура и развитие личности. — М.: Наука, 1986. — 256 с.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

4. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию / Под ред. Т.С. Комаровой. — М.: Просвещение, 1991. — 256 с.
5. Белозерских Г.М. Развитие творческого потенциала личности // Начальная школа. — 1994.
6. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности. — М., 1990.
7. Воронов В.А. Воспитание красотой // Начальная школа. — 1992. - №5-6.

ЖАҒАНДЫҚ ӘЛЕМДЕГІ МӘДЕНИЕТТЕР МЕН ӨРКЕНИЕТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ДИАЛОГ

А.Сағын

*Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы*

Ғылыми жетекші - аға оқытушы, тарих магистрі Қ.Е.Тауенов

Abstract

The dialogue of cultures is communication with culture, the realization and reproduction of its achievements, it is the discovery and understanding of the values of other cultures, a way of appropriating the latter, the possibility of relieving political tension between states and ethnic groups. The author of the article reveals the definition of the dialogue of cultures and its role in preserving peace and order on earth. The article is devoted to the problem of studying the concept of "dialogue of cultures" and cultural cultural interaction as a factor of ensuring peace and stability.

Кіріспе. Адамзат тарихындағы мәдениеттер арасындағы диалог сөзсіз қажет. Өйткені, мәдениет бөлек дами алмайды, оны басқа мәдениеттер есебінен байыту керек. Мәдениеттер диалогы әртүрлі мәдениеттерді дамытады. Мәдениеттің өзі диалог нәтижесінде дамиды және мәдениеттер арасындағы диалогты қамтиды. Мәдениет өзге мәдениеттермен тығыз қарым-қатынаста, соның ішінде мәдениеттер диалогында өмір сүреді. Бұл олардың өзара әрекеттесуіне жол ашады және тар шеңбер шекарасынан шығуға мүмкіндік береді.

Диалог әр мәдениетке оның бірегейлігін түсіну үшін қажет. Адам әлемінде ешнәрсе мәдениетсіз өмір сүре алмайды, оның ішінде мәдениеттер диалогы да. Мәдениет қоғамдық өмірдің мазмұнын бейнелейді. Бүкіл адам әлемі мәдениет әлеміне толығымен сәйкес келеді. Адам әлемі - бұл шын мәнінде мәдениет әлемі. Мәдениет қоғамдық өмірдің мәні мен мазмұнын анықтайды. Онсыз адам қоғамдағы өмірін түсінбейді, қоғамның құндылығы мен әлеуметтік өмірдің құндылықтарын көрмейді, қоғамда неге өмір сүретінін, оған ол не беретінін түсінбейді. Мәдениеті жоқ адам қоғамдық өмірді жоққа шығару жолына түседі, керісінше мәдениетті адам – оның қорғаушысы, қамқоршысы және қалыптастырушысы болып табылады. Мәдениетке жақын адам үшін мәдениеттің өзі қоғамдық өмірдің мәніне айналады. Ол өзі мәдениет әлемінде өмір сүргендіктен, қоғам ол үшін - мәдениет әлемін сақтау мен байытудың шарты.

Мәдениет жетістігі қандай болса, қоғам да солай қарай дамиды. Мәдениеттің дамуы, әлеуметтік үдерістің негізі болып табылады. Мәдениеттің ілгерілеуі - бұл әрқашан әлеуметтік өмірдің ілгерілеуі. Барлығы әрқашан мәдениет аясында болғандықтан, әлеуметтік өмір мәдени мазмұнға бейімделеді. «Болашақта олардың дамуы мүмкін жолдарын анықтау үшін әртүрлі әлемдік өркениеттердің мәдениеттерін зерттеудің маңыздылығын көрсету

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қажет. Сонымен қатар, басқа этникалық қоғамдар мен олардың мәдениеттерін түсінуге қол жеткізуге, сондай-ақ одан әрі адамның мәдениеті мен руханилығының дамуына ғана емес, бүкіл елдің, сондай-ақ өнердің жаңа түріне ықпал ете алатын ең жақсы қасиеттерді өз бойына сіңіруге болады» [1; 130].

Әртүрлі мәдениеттердің бірлігі идеясы - мәдениеттер диалогының негізі. Мәдениеттің бірлігі - оның рухани мәнінде. Диалог бір жағынан мәдениеттердің жеке өмір сүруін құрметтейді. Бірақ, сонымен бірге өзара араласу және толыққанды өзара әрекеттесуді де қолдайды. Бірегейлік пен тәуелсіздікті сақтай отырып, диалог мәдениеттердің әртүрлілігін тануды және мәдениетті дамытудың басқа нұсқасының мүмкіндігін қамтиды. Диалог плюрализм мен толеранттылық идеяларына негізделген.

Негізгі бөлім. Мәдениет - бұл қоғамдық өмірдің адамдық мазмұнының көрінісі. Мәдениеттің мәні - адамның рухани тіршілік иесі ретіндегі дамуы және адам өміріндегі рухтың дамуы. Ол руханият пен адамгершілікті адамзаттың екі ажырамас жағы ретінде біріктіреді. Мәдениеттің негізгі қызметі - адамды тәрбиелеу, өзгерту, оның табиғатына ықпал ету.

Диалог - түсіністікке апаратын жол. Мәдениеттер диалогы сәйкесінше мәдениеттер диалогын түсіну жолы болып табылады. Мәдениеттер диалогы мәдениетті түсінуді және диалогтың өзін түсінуді қамтиды. Мәдениет те, мәдениеттер диалогы да түсіністікте өмір сүреді. «Мәдениеттердің өзара іс-қимылы, олардың диалогы этносаралық, ұлтаралық қатынастарды дамыту үшін ең қолайлы негіз болып табылады» [2; 107].

Мәдениеттер диалогы ұғымы және оған сәйкес мәдениет туралы түсінік XX ғасырдың аяғындағы қоғам өмірінің әртүрлі салаларындағы терең өзгерістердің мағынасын түсінуге талпынған кезеңде пайда болды. Диалог - бұл мәдениетпен қарым-қатынас, оның жетістіктерін жүзеге асыру және көбейту, бұл басқа мәдениеттердің құндылықтарын анықтау және түсіну, соңғысын иемдену тәсілі, мемлекеттер мен этникалық топтар арасындағы саяси шиеленісті жеңілдету мүмкіндігі. Бұл шындықты ғылыми іздеудің және өнердегі шығармашылық процестің қажетті шарты болып табылады. Сонымен қатар мәдениет адамзаттық прогрестің басты факторы. «Мәдени прогресс әлеуметтік-мәдени кешеннің теориялық және қолданбалы мәселелерін жалпыланған және жүйеленген түрде дамытуға, тұрақты зерттеу нысаны болып табылатын ғылыми ақпаратқа айналдыруға негізделген» [3; 104].

Мәдениет - қоғам бостандығының өлшемі. Сондықтан мәдениеттер арасындағы диалог - бұл мәдениеттегі еркіндікті кеңейтудің жолы. Бостандық - бұл рухани негіздерге терең ену, бұл рух бостандығының көрінісі. Мәдениеттер диалогы - бұл өзара әрекеттесу, өзара көмек, өзара байыту қажеттілігін жүзеге асыру. Мәдениеттер диалогы бірін-бірі байытып, толықтырудың объективті қажеттілігі мен шарты болып табылады. Мәдениеттер диалогында өзара түсіністік болжанады. Ал өзара түсіністікте бірлік, ұқсастық, сәйкестік бар. Яғни, мәдениеттер арасындағы диалог тек өзара түсіністік негізінде мүмкін болады. Бірақ, сонымен бірге – әр мәдениеттің жеке ерекшелігін де назардан тыс шығармауымыз қажет. «Бұл тәсілдегі мәдениеттер диалогы өзара әсер ету шекараларын болжайды, мұнда әр мәдениеттің ерекшеліктері танылуы керек және оларға құрметпен қарау керек» [4; 11].

Мәдениеттер диалогы проблемаларына зерттеушілік назар әлеуметтік-мәдени білімнің әртүрлі салаларында, атап айтқанда М.М. Бахтиннің, Н.Л. Вигельдің, А.В. Севачтың, И.М. Меликов және т.б. еңбектерінде кездеседі. «Диалог - бұл адам болмысының «Саған» бағытталған барлық басқа анықтамаларының түбірі мен негізі,- дейді М.Бахтин. Бұл диалог тілдік мәлімдемелердің шексіз шиыршығын қамтыған мәдениет ұғымына сиятын «диалогтың диалогы» бар жерде ғана болады» [5; 114]. Дінтану, философия, әдебиеттану

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

лингвистика, сондай-ақ мәдениетаралық коммуникация теориясы мен тәжірибесі, оқыту мен тәрбиелеудің педагогикасы мен әдістемесі сияқты көптеген ғылымдар мәдениетаралық диалог идеяларына сүйенді. Мәдениеттер диалогының қазіргі мәселелері әлеуметтік-мәдени өзара әрекеттесудің өзекті формаларын айқындайды. Олардың басты ерекшелігі халықтар арасындағы мәдени байланыстарды тереңдетуде жатыр.

Диалог - бұл әрқашан даму, өзара әрекеттесу. Бұл әрқашан ажырату емес, бірігудің факторы. Диалог - қоғамның жалпы мәдениетінің көрсеткіші. Біреудің мәдениетіне еліктеу немесе оны мүлдем қабылдамау диалогпен алмасу керек. Екі тарап үшін де екі мәдениеттің диалогы жемісті болуы мүмкін.

Мәдениеттер мен өркениеттердің өзара әрекеттесуі кейбір жалпы мәдени құндылықтарды бағымдайды. Өзара әрекеттесу үдерісінің өзі диалогтың белгілі бір формаларын білдіреді, ал өзара әрекеттесу ерекшеліктері диалогтық қатынастардың әртүрлі түрлерін көрсетеді. «Диалог немесе өзара әрекеттесу - әрқашан үзілмейтін процесс. Мәдениеттер қандай да бір жолмен өзара әрекеттеседі және бір-біріне енеді. Бұл адамның еркінсіз де жүре алатын табиғи тарихи үдеріс. Алайда мәдениеттің ең жоғары көрінісі-бұл басқа мәдениетке деген көзқарас» [6; 33].

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, диалогтық мәдениетаралық өзара әрекеттесуді жүзеге асырудың негізі - мәдениет пен оның компоненттерін түсіну болып табылады. Қазіргі мәдениет диалогқа түсу үшін белгілі бір тұтастықты таныту керек. Ол тұтастық, оның толықтығы мен сенімділігін көрсететін семантикалық бірлікке ие болуда. Диалогтың субъектісі бола тұра, мәдениет өзінің маңызды ерекшеліктерін ғана емес, сонымен қатар құндылығын танытып, белгілі бір тарихи кезеңде өзекті болып табылатын көптеген мәдени үлгілерін көрсетеді.

Кез-келген мәдениеттің болмысында әмбебап құндылықтарды тарату үшін басқа мәдениеттермен диалог құру қажеттілігі бар. Алайда, қазіргі жағдайда әмбебап мәдени мән-мағыналарды іздеу осы құндылықтарды қолдау және негіздеу жолдарында қиындықтарды тудырады. Дегенмен, болашақта мәдени, этникалық, әлеуметтік ерекшеліктерге ие өркениеттер арасындағы диалог қажет.

Кез-келген мәдениеттің өзегін құрайтын құндылықтар өркениеттік және мәдени айырмашылықтарды анықтап қана қоймай, мәдениеттер мен өркениеттер диалогының жалпы негізі ретінде қарастырылады. Мәдениеттің өзегі ретінде әмбебап құндылықтар жүйесі адамзатты «біріктіреді» және әлеуметтік-мәдени тұтастыққа кепілдік береді. Бұл мәдениеттің диалогтығының негізінде жатқан жалпыадамзаттық құндылықтар. Мәдениет - бұл өткенмен, басқа кезеңдермен, басқа халықтармен үздіксіз диалог. «Өркениеттер диалогы - бұл әртүрлі әлеуметтік және мәдени әлемдердің өзара әрекеттесуі. Онда халықтардың теңдігі мен олардың өзара тиімді ынтымақтастығы ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік-мәдени болмыстың өзіндік перспективаларын қайта қарастырудың маңыздылығы түсініледі» [7; 146].

Қазіргі заманның өркениеттік дамуының негізгі мазмұнын Шығыс және Батыс өркениеттерінің диалогы арқылы анықтауға болады. Ол батыс философиясы мен шығыс философиясының өзара қарым-қатынасы, эллиндік әлемнің мұсылмандық әлеммен диалогы. Шығыс және Батыс өркениеттерінің «кездесуін» әлемдік деңгейдегі оқиға деп атауға болады. «Шығыс пен Батыс ойшылдары әр заманда рухани құндылықтар, адамгершілік, жан тазалығы, кемелділік сияқты мәселелер туралы үндес, сабақтас ой-тұжырымдар айтқанын көрсетеді» [8; 55].

Мақаламыздың қорытындысында БҰҰ-ның мәдениеттер диалогы мен өркениеттер арасындағы қарым-қатынасқа қатысты пікірі мен ұстанымынан бірқатар мысалдар келтірейік. Әр түрлі мәдениеттер мен өркениеттер арасындағы диалог Біріккен Ұлттар

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Ұйымының құрылымының ажырамас бөлігі болып табылады. Әртүрлілік бұл біздің ортақ сыйымыз - әлемнің адамдарын жеке ерекшеліктер мен айырмашылықтар ажыратқаннан гөрі, ортақ тағдыр әлдеқайда біріктіреді.

Әлемде болып жатқан қақтығыстардың көпшілігі төзімсіздік көріністеріне байланысты өршіп кетеді, бұл өз кезегінде надандық пен ақпараттың болмауының салдары болып табылады. Әлемдегі мәдениеттер мен дәстүрлердің алуан түрлілігінің арқасында адамдарға бір-бірінен үнемі жаңа нәрсе білуге мүмкіндік беріледі. Бұл бір-біріне деген қызығушылық халықтар арасында бейбіт өмір сүруге ықпал етеді. Мәдениетаралық диалог әртүрлі көзқарастар мен дәстүрлердің өкілдері арасында одан да терең түсінікке жету үшін идеялармен алмасуды және айырмашылықтарды мойындауды қамтиды.

Қорытынды. Мәдениеттер диалогы - бұл мәдениетпен қарым-қатынас, оның жетістіктерін жүзеге асыру және жаңғырту, бұл басқа мәдениеттердің құндылықтарын зерделеу және түсіну, өзіне керектігін бойына сіңіру, мемлекеттер мен этникалық топтар арасындағы саяси шиеленісті жеңілдету мүмкіндігі.

Өркениеттер, мәдениеттер мен халықтар арасындағы өзара түсіністік пен құрмет негізінде әділ алмасу мен диалог және барлық мәдениеттердің тең қадір-қасиеті халықтар арасындағы әлеуметтік келісімге, татуласуға және бейбітшілікке қол жеткізудің қажетті шарты болып табылады.

Мәдениеттер диалогы соғыстар мен қақтығыстардың пайда болуын болдырмайтын татуластырушы фактор ретінде әрекет етуі мүмкін. Ол шиеленісті жеңілдете алады, сенім мен өзара сыйластық ортасын құра алады. Диалог ұғымы әсіресе қазіргі мәдениетке қатысты. Мәдениеттер диалогы ұлтаралық қатынастарды реттеудің басты факторы болып табылады. Басқа мәдениеттермен өзара әрекеттесу барысында олардың жетістіктерін, құндылықтарын ұғынып, бойына сіңірудің ықтималдығын салыстырмалы бағалау мүмкіндігі туындайды. Мәдениеттер диалогы – бұл мәдениеттің әртүрлі формаларының өзара әрекеттесуінің, қалыптасуы мен дамуының нақты әлеуметтік-мәдени процесі деп айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Самошкина Н.Е. Роль искусства в диалоге культуры // Н.Е. Самошкина, В.В. Дзюбан. Вестник института мировых цивилизаций. Том 9 № 4 (21) 2018. С. 129-131
2. Севач А. В. Диалог культур в контексте межкультурных коммуникаций // Вестник МГУКИ июль-август 4 (36) 2010. С. 106-109
3. Вигель Н.Л. Проблема диалога культур в современности // Экономические и гуманитарные исследования регионов, № 4 2015. – С.104-108
4. Степин В. С. Глобализация и диалог культур: проблема ценностей. Век глобализации 2/2011. - С. 8–17
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. - С.345
6. Меликов И.М. Диалог культур и культура диалога: концептуальные основы // И.М. Меликов, А.А. Гезалов. Вопросы философии, №12. 2014. - С. 24-35
7. Черникова В.Е. Диалог культур и цивилизаций как фактор обеспечения миропорядка и культурной целостности Гуманитарные и юридические исследования. 2014. – С.143-149
8. Құдайбергенова Н.Ж. Мәдениеттер сұхбаттастығы және рухани жаңғыру // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. №4 (60), 2018. - С. 54-57

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

CULTURAL HERITAGE AS A SOURCE OF INSPIRATION FOR MODERN FASHION DESIGNERS

**Perizat Sariyeva,
Al-Farabi Kazakh National University**

Аннотация. Бұл жұмыста Қазақстанның мәдениеті мен өнеріне тұрақты қызығушылықты қалыптастыратын, өзара түсіністік пен халықаралық диалогты дамытатын және ұлттық киіміміздің этникалық бірегейлігін заманауи трендтермен үйлесімді синтездеу өнері арқылы халқымыздың құндылықтарын көрсететін мүмкіндіктер сипатталған.

Introduction. The actualization of the ethnic aspect on a global scale is a consequence of the fact that ethnic groups, united by a common culture, are trying to resist the threat of dissolution in a unified world. Increasingly, developers of new consumption models for the mass culture industry have to take into account the local factor. Fashion innovations of the late XX - early XXI century characterizes a gradual return to ethnic origins, a departure from Eurocentrism in favor of a multicultural paradigm.

The use of ethnic traditions in clothing, which forms a steady interest in the culture and art of Kazakhstan, promotes interpenetration and development of international dialogue and provides an opportunity to show the values of one's people, demonstrating the artistic synthesis of the ethnic identity of the national costume in combination with modern trends.

The use of the symbols of the Kazakh national clothes in the modern design of the costume of Kazakhstan occurs mainly within the framework of a very popular ethno-direction, the roots of which are immersed in the cosmos of the nomadic culture of the ancient settlers of the Eurasian steppes. Ethno-motifs provide the trends of Kazakhstani designers with the so-called recognition, originality, ethnic, regional identification, a special position in the many-sided world of the fashion industry. Today, ethno folklore lines give almost every fashion collection an ancient exoticism, brightness, glamorous chic, create a mood with their rare details, or even become a lifestyle. And here the point is not only in the original styles, texture of fabrics, but also in the printing of models, the color of accents and the spiritual perfection of fashionable lines and silhouettes. The attractive power of ethnic style lies in such indispensable principles of the folk costume of any ethnic group as aesthetics, functionality, expediency, rationality of cut and execution. Moreover, ethnic style in no way cancels that joy of experiment, that innovation, without which there can be no design focused on the latest scientific and technological achievements, technologies and materials, the most modern fashion trends, the most sophisticated consumer demands.

Ethnic style is usually called folklore or folk. Folklore clothing helps to create one's inner space, to touch the origins of existence, to feel freedom and strength. The use of ethnic traditions in clothing generates a steady interest in the culture and art of the Kazakh people, promotes interpenetration and the development of international dialogue, Kazakh designers have the opportunity to show the values of their people, as well as enter the international "platforms" of high fashion, demonstrating the artistic synthesis of the ethnic identity of the national costume combined with current trends.

Today it is difficult to imagine the creativity of fashion designers of Kazakhstan without a folklore-ethnic direction. The cultural heritage of each nation has always been a source of inspiration for fashion designers. Elements of ancient cosmology in modern costume design can be traced in the tectonics of the costume, which reflects their cultural and historical ideas in the creative method of the authors through constructive-formal solutions, artistic decoration based on

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

cosmological ornamentation, and coloristic solution. The result is interesting solutions that are always relevant and in great demand.

Analyzing the original form of the ornament and its current use, it should be noted that at the moment it is possible to identify the distinctive properties of the ornament in the ways it is used in modern clothing design [1], [2], [3]. The use of modern technologies for performing ethno-decor in various techniques makes it possible to develop a modern, stylish and competitive range of clothing, creating both ready-to-wear industrial collections and author's, exclusive collections that express the idea of transferring the national Kazakh ornament to modern European costume design .

Based on the study, it is a kind of key to the mytho-poetic picture of the world of the ancient Turks, which encrypts information about a huge layer of cultural meanings and archetypes. The reconstructed elements of the cosmology of the Turkic culture can become the foundation on which to build the building of national ethnic design and its decor, filled with deep meanings, rooted in Tengrism and the mythology of the Turks [4], [5], [6]. In this regard, the possession of the geometric method of cosmology analysis allows us to identify the objective patterns of the process of figurative transformation in the architectonics and decor of the costume. In the Kazakh ornamental art, cosmological patterns are presented in a small amount, the semantics of which goes into the layers of Tengrism, nomadic and Muslim culture, reflecting the symbolic philosophical, religious functions of the elements of cosmology [4]. Today it is proposed to expand the options for ornamental compositions, medallions, applicable in accessories and costume design collections. The range of methods is quite wide. Clothing accessories, bags, belts, hats, costume decoration, collar trims, dress hem edging, corset accents, shoe decoration. The modular system is fundamental in the ornamental creativity. This system is based on a sequential counting and variation of a separate and indivisible unit of the pattern - the module. Element - module is the simplest unit of ornament [4]. The combination of two or more elements leads to the formation of an ornament figure. The source of creativity for Kazakhstani designers are such well-known Kazakh cosmological ornaments as *shenber* (circle), *shimai* (strikethrough), *tortkulak* (four cardinal directions - *tortkul* - cross), *zhuldyz* (a ray of the sun), *zhuldyz* (star), *aishyk* (crescent), etc.. As you know, several types of ornaments have historically developed based on two sources - natural forms and geometric figures - rectilinear (ribbon) ornamental stripes, circular (ring) ornamental compositions, centric (rosettes), mesh, based on the symmetry of polygons, etc. Thus, the main types of ornament, the centric type of ornament are used. By filling the center (*shenber* - circle) with graphic motifs in combination of two or more elements, the decor uses the principle of mirror symmetry, the principle of asymmetry and checkerboard order, the principle of rectilinear (ribbon) ornament, as well as the principle of mesh static and dynamic ornament. As a result of the application of a cosmological motif based on a modular system, the range of ornamentation increases exponentially. The historically established type of ornament is being transformed, pleasing with diversity and infinite perfection. The origins of cultural heritage will not be forgotten, but in tandem with traditional options, they will create a symbiosis of folk art in a new brilliance.

Of great importance in the compositional construction of the costume are the coloristic design and texture of materials, decor features, the presence of jewelry, fashion accessories. The integrity and completeness of the composition, the expressiveness of the image and style are achieved by harmonizing the main elements when creating a single costume ensemble. Decor is one of the main ways to achieve the artistic expressiveness of the costume. The commonality of the decorative solution with the use of an ornament makes it possible to combine various parts of the costume into a single unique complex. This trend is especially pronounced in the folk costume, where the decor and ways of its placement were determined by the functionality and aesthetics of the entire ensemble.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

The dominant element of the ornamental composition is the circle, which, according to ancient Turkic philosophy, was an unconditional symbol of movement, rotation of the sky. The solar circle was worshiped by ancient pastoralists, and later by the Kazakhs. Some ornaments resemble vortex rosettes, which were also a symbol of the sun, that is, life.

The ancient Turks and Mongols worshiped the power and vitality of the Sun God. It is impossible to imagine life without the energy and influence of the Sun. The wide distribution of the cult of the Sun among the Turks is evidenced by a huge number of household items decorated with solar ornaments in the form of signs-symbols of the Sun, found throughout the Great Steppe. Such signs are depicted in large numbers on ceramic vessels and women's earrings.

The whole land for the nomads was a rotating ball, because they wandered in a circle of seven hundred kilometers along the *dzhailau* (summer camps) to *kuzdeu* (autumn migration points), then to *kystau* (wintering camps) and *kokteu* (spring camps) and back to *dzhailau*. The circle closed in a rotational movement and the nomad himself became a wheel circling through outer space - the steppe. And the Earth was assimilated as a complete cycle in this rotational movement. Thus, the Great Wheel of Cosmos became the Wheel of the Earth and the Wheel of Life for the nomad. This element also embodies the "spiral of Life", which is associated with the spiral type of development of individual plants, for example, ferns, or spiral horns - an unconditional symbol of well-being, wealth, and life in these places [7].

The life, fertility and productivity of the Earth depended on the deity of Water. This element has a strong protective property. In the minds of the Kazakhs, according to the ancient Turkic cosmology about the world order, this ornament is also associated with the image of a snake, the lower world.

In ancient times, a triangle (*tumak* - amulet) was an image of a mountain, and later acquired a deeper semantic load, including three symbols: water, Earth and sky. If some other symbol is depicted inside the triangle, for example, ram's horns, then this is a symbol of the material well-being of the cattle breeder. The top of the triangle is directed downwards - the feminine, upwards - the masculine. The triangle is also a sign of fire, which has a cleansing power and is a powerful energy source [7].

The pattern of four ears (*tortkulak*), having the shape of a cross and placed in the center of the circle, has the symbolism of a star. This motif can also be associated with the ideas of the ancient nomads about the cardinal points (north - south, west - east), serving as landmarks in the endless steppe.

The combination of a square - a static and stable sign (a symbol of the earth), and a rhombus (or a square placed on a corner) - a vacillating, mobile one, gives rise to associations associated with the expression of the unity and struggle of opposites.

Modern researchers also see in the rhombus the image of an egg (*tukym*) - as the primary source of life, a symbol of offspring: "the rhombus, as a hidden mystery of the origin of life, appears in the image of the *sharshy* element, symbolizing a vessel that contains life" [7].

The image of the World Tree, embodying the universal concept of the world order, is present in the mythologies of almost all peoples of the world. The roots of the tree are in the "lower", underground kingdom, where the shadows of ancestors and monsters live in eternal darkness. Its crown, penetrating the sky, goes into the "upper" world of the celestials, and the trunk is located at the "middle" level of people [6], [7].

Conclusion. The fashion collections of Kazakh fashion designers have proven themselves not only with exceptional decor, but also with the beauty of texture, the quality of the ornament execution technique, which are perfectly consistent with the type of new, modern products. The skillful compositional arrangement of motifs that preserve the national character of embroidery

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

depends on fashion designers. A sense of color and understanding of the peculiarities of national art determines the level of professional skills of fashion designers.

Thus, the subtlety of the plastic nuances of the form, the expressiveness of the silhouette, the richness of the color scheme, the relationship between form and decor - all this arises on the foundation of the deep cultural meanings of the Turkic civilization, a subtle understanding of the line between traditions, national identity and modern innovation. Ethnic and folklore themes have firmly entered the world of modern Kazakhstani fashion, defining its distinctive face at international fashion shows.

Bibliography

1. Margulan, A.Kh. Kazakh folk applied art. - Alma-Ata, 1986. - Т. 1.
2. Kazhgali, U.A., Oyu i oi. - Almaty, 2004.
3. Mukanov, M.S. Kazakh home art crafts. - Alma-Ata, 1983.
4. Akatay, S. Ancient cults and traditional culture of the Kazakh people. - Almaty, 2001.
5. Margulan, A.Kh. Kazakh folk applied art. - Alma-Ata, 1994. - Т. 3.
6. Kazhgali, U.A. Ornament organon. - Almaty, 2003.
7. Karakuzova, Zh.K. Cosmos of Kazakh culture / Zh.K. Karakuzov, M.Sh. Khasanov. - Almaty, 1993.

INTERACTION OF SCIENCE AND ART. PETROGLYPHS - A LOOK INTO THE PAST AND PRESENT

International House Sydney City, Sydney, Australia
Project Coordinator, Sarsembayeva D.
Kazakh National Academy of Arts named after T. K. Zhurgenov, Almaty, Kazakhstan
Supervisor, PhD, Sarsembayeva A.

Аннотация

В статье речь идет об актуальном в последнее время направлении в искусстве, находящемся на стыке научного и художественного, так называемом, «научном искусстве». Это одно из областей современного искусства, подразумевающее под собой заимствование художником результатов научных исследований при создании художественных работ. В данной работе автор на примере петроглифов и исследований ученых, изучающих древнюю наскальную живопись Австралии и Казахстана, раскрывает уникальность художественных работ современных художников и поэтов.

In recent decades, a trend has appeared in art that is at the junction of scientific and artistic. Such "scientific art" is considered one of the areas of modern art and implies the borrowing by the artist of the results of scientific research when creating artworks. In our article, we will try, using the example of petroglyphs and research by scientists studying ancient rock art, to reveal the uniqueness of the artworks of contemporary artists.

Petroglyphs are ancient rock carvings on stone. Their age is different - from the Paleolithic up to the Middle Ages. Often, the drawings depict primitive forms of animals, people, tools. They symbolize the life of ancient people - hunting, religious rituals and ceremonies, and even the relationship between the sexes.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Australia is the most mysterious continent in our world. Not only does it have numerous forests, but also mysterious drawings that have begun to be found in remote parts of the continent. Scientists have found drawings of warriors and hunters; they are found here quite often. At the same time, if compared with other drawings that were found in North America, in Australia they are drawn with ochre. In addition, you can also find drawings of incomprehensible people who wear clothes, but not the same as the Australian Aborigines used to have. Such people were depicted with a sloping forehead, as well as a straight nose. Such drawings were discovered in 1837 by the English traveler George Gray. It was he who began to think about what people wanted to say in their images.

The most important mystery was that the aborigines portrayed not themselves, but those inhabitants who lived on completely different continents. But the question arises as to how they could even know about their existence. After all, everyone believed that Australia was a distant continent, and no one came there.

Australian scientists in the Arnhem Land region discovered a rock gallery with 572 drawings, which was made in a hitherto unknown style. This is stated in a scientific article published in the Australian Archeology journal.

Scientists have found 87 rocky gorges, on the walls of which were depicted large petroglyphs more than 50 cm long. This gallery of images stretches over 130 kilometers and has a total of 572 individual drawings. According to the researchers, the drawings form a common theme - the relationship between nature and humanity.

Since scientists could not attribute this rock art to any of the previous styles, they were singled out in a separate one - "Maliwawa". The peculiarity of this style is that animals are given more space there than people. If in most styles of rock art, a person is depicted in 80% of the drawings, then in the style of "mimes" - by 42%.

Such images help to understand what people did in antiquity. In particular, scientists note that animals are full participants in human life. The drawings depict many curly wallabies - ancient kangaroos that still live in Australia. There are also birds - more drawings with the emu ostrich. The researchers also found the first rock carving of an aquatic mammal dugong.

Radiocarbon dating and comparison with other regional styles of rock art allowed experts to determine the approximate age of these drawings - they were made 6000-9400 years ago.

In Australia, scientists distinguish two more styles of rock art - the mime style, which existed 12,000 years ago, and the relatively young X-ray style, which is about 4,000 years old. The first style was characterized by thread-like images, and the second by images of skeletons and internal organs of animals.

In 2018, archaeologists from Griffith University in Australia, together with colleagues from the Indonesian National Center for Archaeological Research, studied limestone samples associated with 13 paintings on the walls of the Lubang Jeriji Saleh limestone cave on the island of Borneo. The study showed that the minimum age of the image of the red bull is 40 thousand years. This is the first subject image found so far all over the world. Of the same age as this image were some stenciled images of hands painted nearby.

Early rock paintings from this cave, which are between 51,000 and 37,000 years old, depict animals, mostly the wild banteng bull, and stenciled hands. All ancient drawings are made in red.

[1]

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

The most recent discovery was made in the Pilbara region of Western Australia, where a team of archaeologists uncovered a series of petroglyphs that date back more than 10,000 years. The carvings depict animals such as kangaroos and emus, as well as human figures and geometric shapes.

Using a combination of radiocarbon dating and archaeological evidence, researchers were able to determine that these petroglyphs were created by Aboriginal people between 8500 BCE and 6500 BCE. This makes them some of the oldest known artworks in Australia.

The meaning behind these petroglyphs is still largely unknown, but researchers believe they may have been used for storytelling or spiritual purposes. They may also have served as markers for important sites or landmarks. The discovery of these petroglyphs has provided valuable insight into the lives of ancient Australians and has helped to preserve their cultural heritage for future generations to appreciate.

On the territory of Kazakhstan, scientists have discovered hundreds of monuments of rock culture. Petroglyphs in the gorges of the Khantau mountain range were created from the 1st millennium BC. Many of the images of early nomads are unique to this day. In 1965, an engraving of an Amazon became a real discovery among specialists in Scythian archeology. It confirmed the guesses about the ancient traditions of female warriors - the scene of driven deer hunting, the main participant of which is a naked woman, crouching on her knee and holding a bow in her hands. The arrow is aimed at the deer, driven into the corral by horse riders. The bow in the hands of the Amazon is clearly modeled.

Rock paintings and petroglyphs are often found in the Almaty region. The most popular places to visit are the Tamgaly-Tas tract. According to experts, many of these images are more than three millennia old. Petroglyphs found on the territory of Kazakhstan are united by a common theme - the natural animal world.

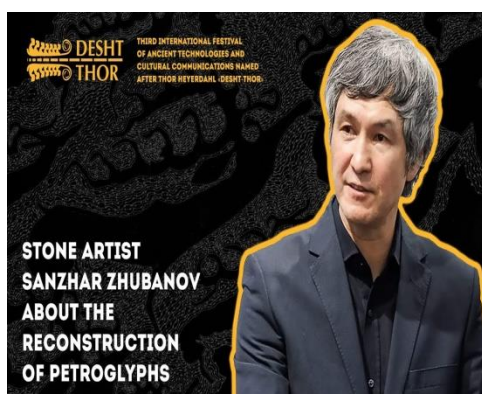
The study of the technique of performing rock carvings, compositional solutions, means of artistic expression, stylistic features and the use of materials from ethnography and linguistics - all this should help to get closer to understanding the powerful force of the emotional impact inherent in petroglyphs, to a comprehensive look at the works of primitive creators who lived in harmony with surrounding nature and who fully felt themselves a part of the universe.

The nomadic mentality in a concentrated form is explicated in the work of modern Kazakh masters of fine arts and artistic word. Thus, in our opinion, Olzhas Suleimenov is a prominent representative of nomadic culture. In the last decade, researchers have been discussing Suleimenov's concept of a new approach to etymology as the science of the origin of a word. Olzhas Suleimenov proposes to consider the word in its genetic connection with the graphic sign-primary hieroglyph. The author of the new hypothesis believes that any writing in the history of mankind was born as a sign system, primarily expressing religious ideology; the most ancient

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

religions (lunar and solar) were “captured” in proto-hieroglyphs, which, after millennia, gave rise to symbolic and drawn hieroglyphs and - subsequently - figurative writing; before the onset of the first post-literate period, primary writing played a language-forming role in human life; all languages came out of the dialects of the single language of "small mankind", the intermediate ancestral home of which was the Ancient Mediterranean. These theses determine the content and scientific pathos of the “Universal Etymological Dictionary “1000 and 1 word” that he created [2,126], [3,166], [4,128].

In the context of the discussed topic, the work of Sanzhar Zhubanov is of great interest. An artist from Almaty revives the art of ancient nomads. Sanzhar is engaged in the fact that he puts petroglyphs on the stones - rock paintings of ancient people. Experts in petroglyphs have long believed that the tradition of such painting has died. But thanks to the work of a modern Kazakh artist, it was revived again. Stone engravings by S. Zhubanov, in the opinion of Kazakh archaeologists, are evidence of the revival and continuation of a thousand-year tradition. When recreating historical monuments, Sanzhar Zhubanov repeats the technique of his ancestors. Stone, scarpel, zeal... And old stories come to life on a hard surface. An important and difficult stage in the process of creating a work of art is the search for a stone. Here is what the artist says about the process of creating petroglyphs: “When creating my drawings, I use stones with a desert tan (or patina) that appeared from exposure to the sun over many thousands of years. The technique of depicting engravings on stones is also ancient. Knocking down the patina and approaching the natural color of the stone, nomad artists created their drawings on stones and rocks. I do engravings by hand. Admiring the aesthetics of the early nomads and inspired by immersing myself in this amazing era, I continue the tradition of my distant ancestors.”

The artist also creates his own petroglyphs. For them, he selects stones of a certain shape and age. Centuries-old specimens are saturated with the sun, which helps to make the drawing bright and voluminous.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

The engraving on the stone "Warrior of Light" is evidence of the revival of an ancient tradition dating back at least 5000 years. The stone on which the sacred image is presented is rare. An important and difficult stage in the process of creating a work of art was the search for a stone. Covered with a desert tan that appeared from the influence of the sun over many thousands of years, the stone was found on the shore of a high-mountain lake in the Tien Shan. A Scythian deer is engraved on the surface of the stone. The image of a deer has an ancient history, the heyday of which falls on the period of the early nomads who worked on the territory of Central Asia. In the culture of nomads, a deer is a solar character, and its horns represent the sun's rays. This is a mythological image of a deer-bird, an example of the Scythian animal style. The original of this totem is located in Altai. The engraving technique on the presented stone is also ancient. Knocking down the patina and approaching the natural color of the stone, nomad artists created their drawings on stones and rocks. The engraving is embossed by hand with the help of the artistic tool of the scarpel.

In conclusion, it is important to emphasize once again that the language of art, being a sign system of a special kind, communicates a person and society in time and space, influences the mentality of society, forms its aesthetic, cultural and moral canons.

List of references:

1. <https://www.tandfonline.com/journals/raaa20>
2. Какильбаева Э.Т. Национальный менталитет в стихах русскоязычного поэта Олжаса Сулейменова // Материалы III Международного научного форума «Языки. Культура. Перевод». – Афины (Греция), 19–25 июня 2015 г. – М., 2015. – С.126–135.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. Сулейменов О.О. Утро этимологии (novello) // Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: Языки и специальность. – 2018. – Т. 15. – С. 166–168.
4. Сулейменов О.О., Бахтикиреева У.М., Джусупов М., Валентинова О.И., Дихтяр С.В., Дубровина М.Э., Валикова О.А., Исмаилов Г.М. Код слова // Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: Языки и специальность. – 2018. – Т. 15. – С. 128–165.
5. Contemporary nomadic creativity: artistic language, mentality, visual media// Central Asian Journal of art studies (CAJAS) Том 5 № 1 (2020). P.79-91

ВЛИЯНИЕ КИНЕМАТОГРАФА НА ПСИХОЛОГИЮ ЛЮДЕЙ

Сарбай Н.Р.

*КазНАИ им. Т. Жүргенова, г. Алматы
научный руководитель – м.п.н. Косназарова С.Д.*

Abstract

The report examines the topic of the impact of films on the psyche and consciousness of people, in particular on adolescents. Both harmful and positive effects of cinema on people's behavior and worldview have been revealed.

Кино, впервые зародившееся во Франции в конце XIX века, является весьма молодым видом искусства в сравнении с музыкой, литературой и живописью. За недолгое время своего существования оно претерпело немало изменений как в техническом, так и в идейном, духовном плане. В то же время сегодня оно стало более востребованным, другие виды искусства. Вероятнее всего причина заключается в том, что кино является ничем иным, как синтезом вышеописанных видов искусства, заключая в себе и музыку, и живопись, и даже литературу.

Практически сразу после появления кинематограф был подвержен цензуре. В качестве примера можно привести так называемый «Кодекс Хейса» принятый в Америке в 1930 году, в котором был описан свод недопустимых к показу на широких экранах вещей. Разумеется, всё это было сделано с целью предотвращения пагубного влияния кинематографа на сознание и психологию зрителей.

Между разными людьми по сей день ведутся споры о том, действительно ли кинематограф напрямую влияет на психику людей, заставляя их совершать те или иные действия. Было проведено множество исследований и опытов, приводивших разные выводы в пользу того или иного утверждения.

Для проведения исследования будут рассмотрены разные научные статьи и результаты исследований. В работе будет рассмотрен вопрос о влиянии кинокартин на сознание и психику людей.

Для определения влияния кинофильмов на психику людей стоит сперва определить кто именно входит в так называемую группу риска. Согласно исследованию Ассоциации кинематографистов Америки, из более 250 миллионов людей, посетивших кинотеатр, большую часть зрителей (24%) составили молодые люди и подростки в возрасте от 18 до 25 лет. Таким образом можно сделать вывод, что именно молодежь, будучи не до конца психически сформированными, подвержена влиянию фильмов больше, чем все остальные возрастные группы.

В 2020 году группой американских ученых было совершено исследование на тему изменения в сознании людей. Для эксперимента была взята группа людей из 70 человек, 40

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

из которых были студентами. Все они смотрели фильм «Отель Мэриголд», ответив на одни и те же вопросы до и после просмотра. Результаты исследования позднее были опубликованы в национальной медицинской библиотеке США, и на их основе можно сделать несколько выводов. Во-первых, наиболее заметные изменения происходили в умах именно подростков, доказывая, что именно они подвержены влиянию больше остальных. Во-вторых, после просмотра фильма менялось их отношение к людям старшего поколения. К примеру, большинство подростков, положительно относившихся к взрослым до просмотра картины, начали считать их скучными и слабыми после. Более того, их мнение не менялось и по прошествии нескольких месяцев, что показывает то, насколько сильный отпечаток оставил фильм в их мировоззрении.

Однако нельзя говорить, что данный вывод применим ко всем подросткам. Изменения в отношении к людям случалось у менее чем половины респондентов. Данное явление ученые объяснили тем, что у подростков особое видение на людей старшего возраста. Кроме того, всё так же зависело от личных характеристик опрашиваемых студентов.

Также для рассмотрения можно взять случаи, когда молодые люди, подражая героям своих любимых произведений, шли на совершение разного рода преступлений, начиная от мелких правонарушений, заканчивая особо тяжкими, уголовно наказуемыми криминальными действиями. К примеру, в 1971 году на экраны вышел культовый фильм Стэнли Кубрика «Заводной апельсин», основной темой которого является ультранасилие. Группа молодых людей в Лондоне после просмотра организовали группу «Vovver Boys», одевавшихся как герои фильма и совершавшие мелкие хулиганства. Данный инцидент вызвал немало волнений в городе, и в 1974 году картина была изъята из проката.

Другой случай произошёл в 2012 году в городе Аврора, штат Колорадо. Во время показа фильма «Тёмный рыцарь: Возрождение легенды», человек по имени Джеймс Холмс совершил вооруженное нападение на кинотеатр, в ходе которого погибло 12 и пострадало 70 человек. Одна из наиболее популярных теорий гласит, что Джеймс пошёл на такой отчаянный поступок подражая антагонисту картины Джокеру.

В Нью-Йорке же один подросток, вдохновившись персонажем Брэда Питта из фильма «Бойцовский клуб», организовал турнир по уличным боям и даже сумел взорвать кафе.

И раз уж речь зашла о «Бойцовском клубе», стоит упомянуть и радикальную группировку на территории России, которые так же какое-то время устраивали подпольные бои. Это говорит нам о том, что данная проблема присуща не только западу, но и нам, жителям территории СНГ.

Если говорить о причинах такого деструктивного поведения и изменении в сознании, то можно понять, что всему виной неправильное толкование идей, что несут в себе картины. Другой причиной могут быть психические расстройства, проблемы в личной жизни и прочее, что в конечном итоге выливается в подобного рода поступки. Так влияют ли фильмы на психику людей в полной мере?

Криминологи и психологи в большинстве своём сходятся во мнении, что непосредственного влияния кино на психику людей нет, оно является лишь усугубляющим фактором. Так сказать поводом, но ни в коем случае не причиной. Более того, многие сходятся во мнении, что преступления, совершенные под впечатлением от просмотренного фильма, стоит рассматривать как единичные.

Стоит упомянуть и о положительном влиянии фильмов на психику людей. Британские ученые выявили, что искусство, в том числе и кино, способствует развитию эмпатии и умению сопереживать. Следя за развитием героев, зритель начинает сильнее ощущать внутреннее состояние персонажа, ставит себя на его место. Некоторые же фильмы мотивируют людей заниматься спортом, учиться, саморазвиваться. Картины «Роки» и

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

«Форест Гамп» дали многим людям по всему миру стимул стремиться быть лучше и не сдаваться даже в самые трудные моменты в жизни.

В заключении, можно сделать вывод, что несмотря на частые споры о том, что именно негативное влияние фильмов приводит к изменению в психике у людей в худшую сторону, это не является полностью правдивым заключением. В большинстве своём влиянию подвержены подростки, так как ими легче всего манипулировать и сознание их является не до конца сформированным.

Несмотря на это, случаи прямого воздействия просмотренных картин на сознание людей не так часты, как порой кажется, и являются скорее единичными. Более того, многие сходятся во мнении, что некоторые фильмы положительно влияют на поведение и формирование мировоззрения у людей.

Использованная литература

1. <https://vc.ru/u/670582-assist/219400-zavodnoy-apelsin-vliyanie-kino-na-cheloveka>;
2. <https://blog.oureducation.in/films-are-corrupting-indian-youth/>;
3. https://en.m.wiktionary.org/wiki/bovver_boy;

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ОПЕРАТОРСКОЙ РАБОТЫ В ФИЛЬМАХ ДЭВИДА ФИНЧЕРА

*Серікбосынов Н.
КазНАИ им. Т. Жургенова
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – к.ф.н., доцент Таурова Н.А.*

Abstract

In the article, the author analyzes the secrets of the success of the films of the famous director David Fincher. The author comes to the conclusion that the success factors of David Fincher's films are the skillful creation of the atmosphere, the use of close-ups and long shots, camera play with color and light, etc.

Дэвид Финчер – американский кинорежиссёр, продюсер и клипмейкер. Его фильмы, в основном психологические триллеры и биографические драмы, удостоились 40 номинаций на премию «Оскар», включая три – в категории «Лучшая режиссура». Он создал огромное количество легендарных фильмов: «Семь», «Бойцовский клуб», «Игра», «Загадочная история Бенджамина Баттона», «Зодиак» и др. За 30 лет своей режиссерской карьеры Дэвид Финчер сумел стать одним из главных режиссеров современности. Почему фильмы Дэвида Финчера получают такое большое количество любви от зрителей и кинокритиков? Мы постараемся в этом разобраться, проанализировав фильмы Финчера именно с операторской точки зрения.

Одним из ключевых факторов такой успешности фильмов Дэвида Финчера исследователи отмечают то, как он воссоздает необходимую атмосферу в своих картинах. Как подчеркивал режиссер Н. Михалков, «В кадре атмосфера имеет принципиальное значение. На мой взгляд, атмосфера – единственное, чему нельзя подражать, именно поэтому кинематограф является великим искусством. И создание атмосферы, когда появляется возможность подключить биологическую память зрителя, мне кажется, для художника самая большая задача» [1].

Дэвида Финчера не зря называют “мастером триллеров”. В таких фильмах как “Семь” или “Бойцовский клуб” Финчер любит создавать атмосферу страха, безысходности и отчаяния. В одном из своих интервью Финчер отметил, что хочет, чтобы зрителю было «некомфортно» смотреть его фильмы, и с этой задачей его фильмы справляются превосходно [2]. И тут главное - это грань. Тонкая грань, которую легко переступить. Если ее переступить, фильм может скатиться в пустышку, которая вызывает лишь самые примитивные эмоции самыми элементарными способами. Но Финчер филигранно владеет умением балансировать на острие ножа. Несмотря на то, что во всех его фильмах имеется обильное количество крови, боди хоррор сцен, в первую очередь, пугает не это. Пугает сама ситуация, в которую помещает своих персонажей режиссер. Например, финальная сцена фильма “Семь”. В данной сцене пускай и происходит довольно страшное и жестоко событие (главный злодей приносит в коробке голову жены главного героя) режиссер нам не показывает самую жестокость. Он не пытается вызвать эмоции через кровь или отрубленную голову. Эмоции вызывает совсем другое. Прекрасная работа всеми инструментами создания атмосферы, а именно, свет, цвет, актерская игра, постановка самой сцены, работа художника постановщика и т.д., – все работает на создание атмосферы страха. Этим и отличается Финчер от любого другого режиссера.

Если говорить о режиссерской работе Финчера, то, как отмечают исследователи, слово которое максимально четко опишет его философию работы на площадке – перфекционизм [2]. Перфекционизм режиссера понятие размытое. Для кого-то это может быть искренность от актеров и сырость, “реальность” дубля. Кто-то заставляет прогонять дубль раз за разом пока не получит идеальный для себя результат. Дэвид Финчер относится ко второму типу. Он, как и большинство великих режиссеров, не жалеет ни себя, ни съемочную команду и может потратить часы на съемки одного дубля. Например, открывающий диалог фильма “Социальная сеть” Финчер заставил команду переснять 98 раз. Иногда все даже доходило до конфликтов с членами съемочной команды. Актеры могли разозлиться и уйти с площадки. Но Финчер объясняет необходимость такого большого количества дублей хаосом, который творится на площадке: «Ты пишешь акварелью что-то расположенное в трех кварталах от тебя, глядя через телескоп, сорок человек держат кисть, и ты командуешь ими с помощью радиации» [3]. Так же во время споров с теми или иными членами команды на эту тему он напоминает им что кинопроизводство требует огромных бюджетов, а большие деньги влекут за собой большую ответственность которую они должны полностью оправдать.

Хотелось бы отметить некоторые конкретные приемы, используемые Финчером в своей режиссерской работе. Первый из них – это обильное количество общих и крупных планов. Да, это базовый прием, которому обучают всех кинематографистов. Но, Финчер вывел его использование на следующий уровень. С помощью общих планов он не просто демонстрирует место, в котором происходит сцена, он показывает масштабность событий, изолированность героя и его внутреннее состояние. А через крупные планы он наоборот пытается показать наполненность мира, то, что каким бы большим он ни был он состоит из мельчайших деталей. Так же через крупные планы он может показать маленькие детали, так называемые “чеховские ружья” которые впоследствии сыграют большую роль в сюжете.

Второй принцип Финчера в режиссуре – это бескомпромиссность. Часто на режиссеров пытаются надавить. Пытаются изменить фильм в угоду кассовых сборов. Но после одного неудачного опыта на проекте “Чужой 3” он понял, что данный подход противоречит ему. Например, он на протяжении нескольких месяцев в буквальном смысле этого слова боролся за концовку фильма “Семь”. Владельцы студии посчитали концовку с

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

головой жены главного героя в коробке слишком шокирующей и жестокой. Но благодаря своим принципам Финчер смог отстоять данную концовку, что в итоге стало фишкой прекрасного фильма.

Третий принцип вытекает из второго. Финчер был одним из первых, кто разрушил шаблоны кинематографа. Он максимально пытался избавиться от картонных персонажей, от клишированных историй, которые всегда заканчиваются хэппи-эндом. Именно благодаря его желанию выйти за рамки “дозволенного” его фильмы кажутся такими необычными и интересными для зрителей.

Операторская работа занимает большую роль в донесении принципов и идей Дэвида Финчера. Конечно, операторская работа может отличаться от фильма к фильму, но есть тенденции, которые проходят красной нитью через все фильмы режиссера. Главная из них – это роботизированность камеры. Многие режиссеры любят добавить тряски или “дыхания” в движение камеры, чтобы создать ее “живость”. Но Финчер идет абсолютно противоположным путем. Он пытается сделать все движения камеры максимально неестественными. Все движения камеры в его фильмах максимально точно выверены, все панорамы максимально плавные и четкие. Каждое движение камеры просчитывается до самых мельчайших деталей. Движения камеры часто один в один синхронизируются с движениями актера. Этим Дэвид Финчер пытается добиться дискомфорта для зрителя во время просмотра фильма: зрителю непривычно наблюдать мир таким образом. Он привык смотреть на мир своими глазами. Но Финчер заставляет зрителя наблюдать за движением глаз некоего робота.

Есть еще две фундаментальные вещи в операторской работе в фильмах Финчера. Это цвет и свет. И, как отмечалось выше, Финчер не следует сформировавшимся шаблонам. У людей сформировалось мнение о том, что если кадр очень темный, то он мрачный и вот-вот произойдет что-то ужасное. А если наоборот, в кадре большое количество света, то все идет к счастливой концовке. Но Финчер любит рушить данный стереотип. В фильмах Финчера большое количество света всегда символизирует приближающуюся смерть. Сцены с ужасными событиями могут происходить как в полумраке, так и в полностью освещенной комнате. Финчер любит таким образом играть с ожиданиями зрителя: он любит обманывать и играть с чувствами зрителя.

Если говорить о цвете, цветовая палитра фильмов Финчера обычно состоит из таких цветов как желтый, зеленый и синий, то есть колористка фильмов подбирается по принципу триады. Но есть и фильмы Финчера, которые построены на контрасте между теплыми и холодными цветами.

Правильно подобранные тона позволяют задать настроение, усилить впечатление от музыки и актерской игры. Например, в фильме «Девушка с татуировкой дракона» цвет прошлого на экране куда мрачнее цвета настоящего. В «Зодиак» Финчер при помощи мрачных тонов передает усталость главных героев, они как бы выцветают вместе с цветовой гаммой. Со сменой тона меняется и поведение персонажей, они становятся очень вялыми, изменяется и их внешний вид. В данном случае изменение цвета все также призвано подчеркнуть состояние персонажей, не только эмоциональное, но уже и физическое.

История Бенджамина Баттона рассказывается из больничной палаты в наши дни. Колористка этих кадров максимально безлика. Чувствуется отсутствие жизни. Внутри истории присутствуют флешбеки, большинство из которых тоже холодные. Но с момента, когда Бенджамин начинает «молодеть», колористка флешбеков резко сменяется на более теплую пастельную палитру, тем самым символизируя белую полосу в жизни героя.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Подводя итоги, отметим, что Дэвид Финчер – один из самых талантливых и бескомпромиссных режиссеров последних десятилетий. С. Эйзенштейн, рассуждая о мастерстве режиссера отмечал, «Мастерство здесь будет состоять в том, чтобы, развернув каждую область выразительных средств до максимума, вместе с тем так суметь соркестровать, сбалансировать целое, чтобы ни одна из частных единичных областей не вырывалась бы из этого общего ансамбля, из этого всеобщего композиционного единства» [4]. Картины Финчера используют все приемы кинематографии и вызывают бурные эмоции у всех зрителей. Я как будущий кинематографист искренне восхищаюсь Дэвидом Финчером и его работами. Такие работы как “Семь”, “Бойцовский клуб”, “Зодиак” навсегда останутся в истории кинематографа как великие картины.

Список литературы:

1. Михалков Н.С., Отражение сильнее луча / Профессия - кинематографист: Высшие курсы сценаристов и режиссёров за 40 лет / Сост. П.Д. Волкова, А.Н. Герасимов, В.И. Суменова, Екатеринбург, «У-фактория», 2004 г., с. 635-637. Источник: <https://vikent.ru/enc/4532/>
2. Как снимает Дэвид Финчер. [Электронный ресурс]: Национальный кинопортал Фильм.ру — ведущее российское специализированное Интернет-издание о кино. — Режим доступа: <https://www.film.ru/articles/esse-o-tvorchestve-devida-finchera>
3. Правила жизни: Дэвид Финчер. [Электронный ресурс]: Esquire Kazakhstan. — Режим доступа: <https://esquire.kz/dvid-fintcher/>
4. Эйзенштейн С. М. Избранные произведения: В 6 т. М.: Искусство, 1964. Т. 3. 670 с. Цитируется по: http://az.lib.ru/e/ejzenshtejn_s_m/text_1948_tzvetovoe_kino.shtml

ҚАЗАҚ КИНОСЫНДАҒЫ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ІЗДЕНІС

Серік М.

*Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы*

Ғылыми жетекші – өнертану кандидаты, доцент Мурсалимова Г.А.

Summary

The process of globalization that is taking place all over the world has not bypassed the domestic cinema. There is a huge ideological contrast between the first films made during the Soviet era, the New Wave films, the films made after independence, and the films being made today. The influence of films on the topic of national integrity and the people's consciousness, which is relevant today, is high. Since cinema can convey ideas and thoughts to many people at the same time, the issue of ideology in films is very important for domestic art and social issues.

Балалық шағы 2000 шы жылдарға сәйкес келген адамдар интернеттен гөрі теледидарды көбірек көрді. Сенбі, жексенбі күндері таңертең ерте тұрып алып шетелдік мульт сериалдарды жібермей көру балалар арасында ол кезде өзіндік бір тенденция болды десек қателеспейміз. Ал мереке күндері жыл сайын теледидардан қойылатын қазақ киноларында жібермей көретін. Солардың ішінде ең көп көрсетілгендері «Менің атым кожа», «Алты жасар Алпамыс», «Қыз Жібек». Кәзір ойланып қарасам қазақ киносымен бала кезде танысу үлкен олжа. Сол кездегі қазақ телевизиясына рахмет те айтқым келеді.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Шетелдің мультфильм, киноларынан бөлек өзіміздің ұлттық киноны да жас балалардың санасына сіңіре алды. Ал кәзіргі балалар осы қазақ кино қорының ең маңызды, әйгілі деген фильмдерінде білмей жатады. Әрине, бұл жерде біз ұлттық медиа аппаратты ғана кінәлай алмаймыз. Себебі, қоғам бір орнында тұрмайды. Кәзіргі кезде контенттің көптігі сондай, егер ересек адам қадағалап, таңдап бермесе жас бала тек қана шетел мәдениетінің ықпалымен ғана тәрбиеленуі мүмкін. Бұны мен көбісінде қалалық балалардан байқаймын. Бір ретте Алматылық туысқан эпкемнің үйіне қонаққа барған болатынмын, сол кезде эпкемнің балаларынан қандай фильм не болмаса мультфильм жақсы көретіндерін сұрадым. Олар айтқан тізімнің ішінде бірде бір қазақ киносы табылмады. Сол кезде іштей бір құлазу болды. Бұрынғыдай өздігінен ынталанып қазақ киносын көретін балалар азайып барады деген ой келгенде біреу бетімді шымшып алғандай болды. Көрерменді күштеп сол ескі фильмдерді көрсету де мүмкін емес. Заман өзгерді, талап өзгерді, жұрт жанашыл дүние қалайды. Жанашыл кино елімізде түсіріліп жатыр. Егемендік алған кезден бастап кәзіргі таңға дейін елімізде киноның сан түрлісі түсірілді. Осы отыз жылда түсірілген фильмдерге қарасаң қазақ киносы турбулентті кезенді бастан кешіріп жатқаны айқын байқалады. Осының бәрін ойлана отырып өте қарапайым сұрақ туындайды. Шынайы қазақ киносы қайсы?

Қазақ киносын басты үш кезеңге бөлуге болады. Бірінші кезең Кеңес Үкіметі кезінде түсірілген фильмдер. Екінші кезең «Жаңа Толқын». Кеңес Үкіметінің аяғы, енді Тәуелсіздік алған кездегі кино. Ал үшінші кезең Тәуелсіздік алып болғаннан бастап кәзіргі таңға дейін түсірілген фильмдер. Кеңес дәуірінде түсірілген фильмдер сол кездегі үкіметтің ықпалына тәуелді болды. Социализм болғандықтан кез келген жаңашыл ой Кеңес Үкіметі үшін қауіпті еді. Сол кезеңде қазақ киносы емес жалпы түсірілген фильмдердің бәрінде цензураның таңбасы айқын болды. Алайда, сол заманда шыққан ескі фильмдерге қарап отырсақ цензурадан жасырынып, көрерменге астыртын жетіп отыратын ұлттық, қазаққа тән идеологияны байқауға болатын сияқты. Ал енді «Жаңа Толқын» фильмдеріне келетін болсақ бұл жерде жағдай мүлдем өзгеше. Бұл кезенді зерттемей тұрып бір нәрсені ескеру керек. Бірінші кезеңге басты ықпал етуші күш Кеңес Үкіметінің саясаты болса, «Жаңа Толқынға» ықпал еткені әлемдегі идеологиялық, моральдық ұстанымдардың өзгере бастауы. Жалпы айтқанда екінші кезеңге Жаһандық ықпал ету әсері болды. Яғни постмодернизмнің қазақ киносындағы «Жаңа Толқынға» келуі. Сол кезде әлем жастары бұрыннан қалыптасып келе жатқан моральдық, философиялық, идеологиялық принциптарға күмән келтірді десекте болады. Сыртқы әлемнің адамды бақытты қыла алмайтынын түсіне бастаған адамдар ішкі жан дүниеге үңіліп, өзін өзі зерттеуе көбірек көңіл бөлді. Кеңес Үкіметінің құрсауы әлсірей бастағандықтан Жаһандық трендтің лебі қазақ режиссерлеріне де әсер етті десек болады. Ал үшінші кезенді зерттеу өте қызық, қиын әрі түсініксіз. Қаншама жылдар бойы армандаған Тәуелсіздікті алдық. Ақын, жазушыларымыз туындыларына негіз еткен, режиссерлар тура айта алмасада фильмдерінде сол жайлы сұрақ қойып кеткен Егемендікке қол жеткіздік. Қазақстан Тәуелсіз Мемлекет! Жақсы, бұл фактіге сендік, естіп құлақ үйренді, көріп көз сенетін болды. Ал шығармашылық жағынан алып қарайтын болсақ үлкен төңкеріс болды. Менімше, қазақ киносындағы «Жаңа толқынның» тез жоғалуына себеп болған Тәуелсіздік. Себебі, Кеңес дәуірінде белгілі бір системада өмір сүріп, сол өмірге сұрақ қойып жауап іздеп жүрген режиссерлар Егемен Қазақстанда не туралы түсіретіндерін білмей қалды. Орысша ортада өскен режиссерлар жаңа қазақ мемлекетіне рухани азық бере алмайтын болып шықты. Ал балалық шағы, жас кезі Егемен Қазақстанға сәйкес келген режиссерлар шығармашылық жағынан алып қарасақ еш тірексіз, бағдаршамсыз қалды. Ескі кинолардан үлгі алайын десе заман басқа, түсіру стилистикасы замануи көрерменге жарамайды. Ал «Жаңа толқын» режиссерларының идеологиясы келіспейді. Ол режиссерлардың түсірілген фильмдерінің рухани миссиясы мүлдем бөлек. Сонда Егемен Қазақстанда қандай кино түсіру

керек? Бұл сұрақтың жауабын табуға біраз адамдар ниеттенді. Кино бір жағынан пропаганда құралы болғандықтан Мәдениет Министірлігі де өз бағытын ұсынды. Айырықша, қайталанбайтын кино жасағысы келген авторларда болды және кәзірде бар. Бұның астарында үлкен қозғаушы күш ол - идеология, ұлттық код. Егемендік алғаннан бері бұл сұрақтың жауабы табылмады деп ойлаймын. Керісінше, кәзіргі таңда сұрақты салмағы артып, дұрыс жауапқа деген сұраныс арта түскен сияқты. Орыс мектепте оқып, үйінде әке шешесімен орысша сөйлесетін қазақ балалардың менталитеті мүлдем бөлек екендігін түсіндім. Қазақы тәрбие алған баламен орысша ортада тәрбиеленген баланың бір бірін жақын түсінуі қиын. Ортада қабырғасы қалың мәдени қорған бар. Қорғанның бер жағындағы адам қорғанның ар жағындағы адамды көрмейді, тек дауысын естуі мүмкін. Орысша отбасыда өскен адамдарды менталитеті үшін сөккен қате деп ойлаймын. Себебі, олар өз ортасын, отбасысын таңдай алмайды. Кеңес Үкіметіндегі орысшаландыру саясаты мен идеологияның әсерін айтпасада түсінікті. Бірақ жағдай тым нашар деп айтуға келмейді. Егемендік алған сәттен бастап халқымыз өз түп тамырына үңіле бастады. Қазақ тілінің қоғамдағы орнын нығайтуға да көп күш жұмсалып жатқаны көрінеді.

Қазақ киносы кәзіргі таңда расымен де турбулентті кезенді бастан кешіп жатқандай. Нарық енді ғана дамып келе жатқандықтан киноның сан түрлісі жасаплып, режиссерлер барлық бағытта фильмдер түсіруде. Тәуелсіздіктен кейінгі қазақ киносының ізденісін Ақан Сатаевтің карьерасы жақсы көрсететін сияқты. Ол режиссер криминалды драма түсірді, тарихы фильм түсірді, бизнес жайлы фильм түсірді және мектеп жайлы драмада түсірді. Анығырақ айтқанда қазақ киносы осы режиссер сияқты сан түрлі жанрларды, бағыттарды, стильдерді байқап көруде. Отандық кино нарығына мемлекеттің қаржыландыруының ықпалы жоғары, ал енді мемлекетсіз өзін өзі ақтағысы келетін фильмдердің басты мақсаты қазақ киносына көркемдік жағынан үлес қосу емес, прокатта өз өзін ақтап шығу. Осы орайда тағы бір туындайтын сұрақ неліктен сапалы фильмдерге көрермен көп бармайды. Елімізде ондай фильмдер мүлдем түсірілмеді деп айтуға болмас, прокатқа да шықты, алайда көрермен аз барады. Әрине, голливудың блогбастерлерімен бәсекелесу оңай нәрсе емес. Десекте, өз тарихымызбен салт дәстүріміз көрсетілген осындай фильмдерге сұраныстың жоғары емес екендігі өкінішті әрине.

Қазақ киносы қайда бара жатыр деген риторикалық сұрақтың жауабын осы зерттеуімде толықтай түсіндім деп айта алмаймын. Байқағаным, біздің кино нарығымыз әлі жас бірақ алдыңғы буынның жасап өткен жолынан алысқа кеткісі келмейді. Ал өзі жаңадан таптап келе жатқан жол ымыр ирелең, нақты бағыты жоқ. Бір қуантатыны, біздің нарық әлемдік тенденциялардан қалмауға тырысады. Әрине, идеологиялық жағынан, өзіндік қайталанбайтын стиль жағынан стагнация байқалады. Бұл идеологиялық тоқырау не болмаса паузаның шешімін жалғыз кино өзі іздеп таба алмайды. Бұл жалпы ұлттық міндет. Қанша дегенменде мен біздің отандық киноға сенемін, көш жүре түзеледі дегендей біздің де кино нарығы өз жолын тауып алады деген ойдамын!

Список использованной литературы

1. Bordwell, D. (2006). *The Way Hollywood Tells It: Story and Style in Modern Movies*. University of California Press.
2. Hjort, M., & Petrie, D. (Eds.). (2007). *The Cinema of Small Nations*. Edinburgh University Press.
3. Joseph C. (1949). *The Hero with a Thousand Faces*
4. Wartenberg, T. E. (2019). *Thinking on Screen: Film as Philosophy*. Routledge.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

ДИЗАЙН МАМАНДЫҒЫНЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫНДАҒЫ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТӘСІЛІ

Қ.Е. Сәрсембаева
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
«Дизайн» кафедрасының аға оқытушысы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Abstract

The article considers how competent a graduate in social life and professional activities, if in the process of students' independent work to introduce a competency-based approach is a form of learning, in which the emphasis is placed on the independent and responsible learning activities of the students themselves. These are various forms of open, project and problem-oriented learning aimed at the development or formation of key competences can be formulated as follows: it is a shift of emphasis from the unilateral activity of the teacher to independent learning, responsibility and activity of students themselves. Transition from transferring ready-made knowledge information, to transferring ways of working with information to productive action, development of students' independence and ability to self-organization, socially active and creative personality is formed.

Жас кадрлардың құзыреттілігі Қазақстан Республикасында білім беру мазмұнын жаңарту, кәсіптің беделін арттырудың мемлекеттік білім беру саясаты және олардың сапалық құрамына қойылатын талаптар, білім, ғылым және инновацияларды интеграциялау жағдайында талап етіледі. Жоғары оқу орны түлегінің құзыреттілігі ойлау және қызмет тәсілдерін, танымдық, креативті, зерттеу қабілеттерін, кәсіби қоғамдастыққа бейімделу және білім беру ортасындағы инновацияларды қолдау қабілеттерін, өзін-өзі тәрбиелеу мен «өмір бойы» білім беруді өмірдің мәні мен тәсілі ретінде қамтиды.

Білім беруді жаңғырту тұжырымдамасы: «Бұрынғыдан «шындықты білудің нәтижесі ретіндегі білімге» деп аталатын білім беру парадигмасынан жеке тұлғаға бағытталған парадигмаға көшу педагогикалық процесті қайта қарауды және қайта бағалауды білдіреді, оның негізгі мәні білім алушының дамуы болып табылады. «Репродуктивті» білім енді тек әлемді игеру ғана емес, сонымен қатар оған деген көзқарасты қалыптастыруды қамтитын білімді шығармашылық тұрғыдан игерумен алмастырылады. Білім туралы бұрынғы идеялардан өзгешелігі, сайып келгенде, өмір бойы жарамды білімнің белгілі бір мөлшерін алуға дейін азаяды, оның басты мақсаты қоршаған әлем туралы абстрактілі - логикалық тиімді және рухани - бейнелі эмоционалды білімді олардың толықтырылуында ынталандыру үшін ғылыми - әдістемелік алғышарттар жасау болып табылады" [1, 7 б.].

В.В. Лаптев, а. п. Тряпицынаның пікірінше: «Әдетте білім сапасы студенттердің сынақтар мен емтихандардағы үлгерімі бойынша бағаланады. Бірақ бұл таза академиялық процедуралардың түлектің әлеуметтік өмірде және кәсіби қызметте қаншалықты құзыретті болатынына ешқандай қатысы жоқ екеніне күмәнданатындар аз. Практикалық тұрғыдан қолданылмайтын білім, тіпті қабілеттер мен дағдылар көп ұзамай, оқып жүрген кездің өзінде-ақ ұмытылады».

Бүгінде адамнан таңдау жағдайында мағыналы әрекет ету, өмірлік мақсаттарды саналы түрде жоспарлау және оларға қол жеткізу, білім беру, кәсіби және әлеуметтік салаларда нәтижелі әрекет ету қабілеттері талап етіледі. Бірақ бұл үшін оқытудың басқа тәсілі – «құзыреттілік тәсілі» қажет [2, 97б.].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Дәл осы құзыреттілік тәсілі білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу тәсілі болып табылады. Ол білім беру процесінің өзгеру бағытын, басымдықтарын анықтайды.

Құзыреттілік тәсілді кейбір авторлар [3, 71б.] білім берудің қазіргі заманғы сапасын қамтамасыз ету қажеттілігі мен бұл мәселені игерілетін ақпарат көлемін одан әрі арттыру есебінен дәстүрлі жолмен шешу мүмкін еместігі арасындағы қарама-қайшылықтан туындаған білім берудегі проблемалық жағдайға өзіндік жауап ретінде қарастырады.

Көптеген ғалымдардың пікірінше, ХХІ ғасырдың білікті маманы интегративті және аналитикалық қабілеттерге ие болуы керек. Ең маңыздысы-контекстік сипаттағы жаңалықтарды синтездеу және жүзеге асыру, еңбек өмірінде білімдерін толықтыру және әлеуметтік саладағы жылдам өзгерістерге бейімделу қабілеті болып саналады. Адамның осы қабілеттерін дамытудың өзектілігі әлеуметтік дамудың динамикасына байланысты.

Білім беру саласында құзыретті маман даярлау тек ұтымды үдеріс ғана емес, сонымен қатар оқытудың ерекше гуманитарлық технологияларын талап ететін тұлғалық - рефлексивті процесс болып табылады.

Жалпы білім берудің мақсаттары мен мазмұнын анықтаудағы құзыреттілік тәсіл мүлдем жаңа тәсіл емес. Іс-әрекеттің дағдыларын, жалпыланған әдістерін игеруге бағдарлау М.Н.Скаткин, И.Я. Лернер, В.В. Краевский, Г.П. Щедровицкий, В.В. Давыдов және олардың ізбасарларының еңбектерінде басты орында болған.

Құзыреттілік тәсіл студенттердің өз бетінше және жауапты оқу іс-әрекетіне баса назар аударылатын оқытудың осындай түрлерін іздеу мен игеруді анықтайды. Әлемдік тәжірибеде мұндай формалар бірнешеу. Бұл ашық, жобалық және проблемалық-бағдарланған оқытудың әртүрлі формалары. Негізгі құзыреттіліктерді дамытуға немесе қалыптастыруға бағытталған оқытудың барлық түрлерінің ортақ белгісі келесі түрде тұжырымдалуы мүмкін: бұл оқытушының біржақты белсенділігінен студенттердің өз бетінше оқуына, жауапкершілігі мен белсенділігіне баса назар аудару.

Осы жағдайларда авторлар білім берудің нәтижесі ретінде білім алушыда қалыптасатын, дамитын, жетілетін, «болатын» жеке қабілетті тануды ұсынады. Дайын ақпаратты (білімді) беруден ақпаратпен жұмыс істеу тәсілдерін беруге көшу қажет. Бүгінгі күні нәтиже дайын мазмұнды көбейту қабілеті емес, өнімді әрекет ету қабілеті деп танылуы керек.

Бұл ақпарат алу, оны талдау, салыстыру және т.б. қабілеттерін қалыптастыру бағытында айтарлықтай өзгерісті білдіреді, сондықтан негізгі бағыт талдау, жоспарлау, рефлексия қабілеттерін қалыптастыру (дамыту) болуы керек.

Шын мәнінде, «нақты интеллектуалды сипаттамалар түрінде емес, практикалық іс-әрекет қабілеті түрінде талдау, іс-әрекеттің ішкі жоспары, рефлексия сияқты негізгі психологиялық сипаттамалар [4, 102б.] «құзыреттілік» атауын білдіреді. Зияткерлік мәселелерді шешу ғана емес, сонымен бірге осы зияткерлік қабілеттерге ие болуды талап ететін практикалық мәселелерді шешу тәжірибесі бар – міне осы «Білім беруді жаңғырту тұжырымдамасында» тұжырымдалған міндеттер.

Тұжырымдама авторлары жазғандай: «Жоғарыда айтылғандар жаңғырту негізгі зияткерлік құрылымдарда қалыптасатын «материалды» ғана емес, сонымен қатар нақты жағдайларда әрекет ету тәжірибесін алу үшін практикалық іс-әрекеттерді жүзеге асыруға жағдай жасау үшін маңызды қайта қарау бағытында жүруі керек дегенді білдіреді» [1, 50б.]. Бүгінгі таңда білім берудің практикалық бағыты құзыреттілік тәсілмен анықталады.

Бүгінгі таңда білім берудің практикалық бағыты құзыреттілік тәсілмен анықталады.

«Егер дәстүрлі түсіндіру кезінде оқытудың мақсаттары мен мазмұны іс жүзінде сәйкес келсе (оқытудың негізгі мақсаты - ғылым негіздерін игеру, оқыту мазмұны - оқу ақпаратының маңызды түрінде ұсынылған осы негіздердің өзі), онда олар жаңасында әр

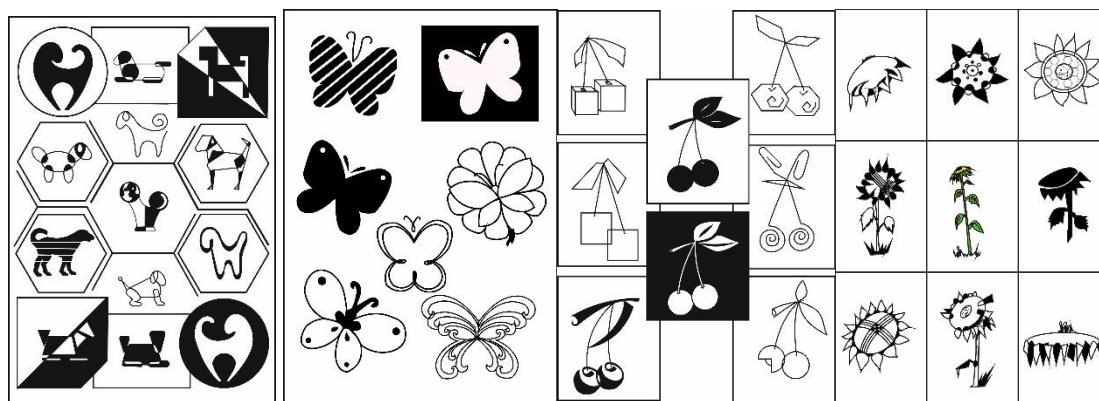
түрлі болады. Мақсат - студенттің жеке әлеуетін «өсіру», оның алдағы пәндік және әлеуметтік жағдайларда барабар іс-әрекетке қабілеттілігін тәрбиелеу, ал мазмұны-осы мақсатқа жетуді қамтамасыз ететін барлық нәрсе. Мақсатқа жетудің сәттілігі тек (оқыту мазмұны) игерілгендіктен ғана емес, сонымен қатар ол қалай жеке немесе ұжымдық, авторитарлық немесе гуманистік жағдайларда, адамның назарын, қабылдауын, есте сақтауын немесе бүкіл жеке әлеуетін қолдана отырып, репродуктивті немесе белсенді формалар мен технологиялармен» игерілетіндігіне байланысты.

Білім берудің маңызды мақсаттары болып қабылданады:

- студенттердің дербестігі мен өзін-өзі ұйымдастыру қабілетін дамыту;
- әлеуметтік белсенді, шығармашылық тұлғаны қалыптастыру мақсаты, білім берудің іргетасын сақтай отырып, оның практикалық, өмірлік бағыты күшейтіледі [2, 102б.].

Өзіндік жобалық қызмет студенттердің белсенді шығармашылық жұмысын, әртүрлі ресурстарды пайдалану тәжірибесін қамтиды. Нәтиже тұжырымдаманың қаншалықты мұқият өңделгеніне, сонымен қатар әзірленген және қабылданған әдістердің қаншалықты тиімді жүзеге асырылғанына байланысты болды. Бұл өте маңызды, өйткені сапалы өткізу студенттерді ынталандыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нысандары ретінде графикалық дизайн, архитектуралық дизайн, ландшафттық дизайн студенттеріне арналған дербес тапсырмалар блогы әзірленді, барлық тапсырмалар белсенді шығармашылық ойлауды дамыту зейінді, қабылдауды, есте сақтауды, қиялды интеграциялау мақсаты пен міндетін қоя отырып, мамандандыру бағыты бойынша әзірленді. Мысал ретінде сізге Графикалық дизайн мамандығының бірінші курс студенттерінің жұмысының нәтижелері ұсынылып отыр, бұл өсімдіктердің, жануарлар әлемінің композициялық стилизациясын жасау бойынша студенттерге берілген тапсырмалардың бірі, орындау негізінде біз әдеттегі сызықты, дақты, геометриялық пішіндерді, студенттің жіп немесе лентаны қалай қолдануға болатындығы, сонымен қатар біртұтас композициялық тұтастыққа біріктіретіні туралы көзқарасын қолданамыз.

Студенттердің бірінші курстан бастап жасаған өзіндік жұмыстарының тақырыбы компьютерлік графикамен, кәсіби компьютерлік бағдарламалармен, композициямен сурет салумен, кескіндемемен, түс білімімен біріктірілген курс, компьютерлік және қолмен графиканы жобалаудың әртүрлі әдістері мен әдістерін қолдану мүмкіндігі бар, осылайша оны қолдану аясының кеңдігі мен жан-жақтылығын анықтады, екі бағытты ажыратуға болады: біреуі білімді қалыптастырумен, екіншісі оны іс жүзінде тәжірибеде қолданумен байланысты, нәтижесінде студенттердің өзін-өзі тәрбиелеу және ғылыми-шығармашылық іс-әрекеттің дағдыларын игеру мотивациясын қалай тиімді қалыптастыру керек деген сұрақ туындайды.

В.И. Загвязинскийдің пікірінше, «өзіндік жұмыстың мәнін, оның мақсаттарын түсіндіру оқу процесінің жалпы тұжырымдамасына байланысты. Егер сіз білім

жүйесі мен іс-әрекет әдістерін (дәстүрлі оқыту жүйесінде) берудегі оқытудың мәнін көрсеніз, онда өзіндік жұмысты шоғырландыру және оқыту, дағдылар мен қабілеттерді дамыту тәсілі ретінде қарастыруға болады. Егер оқыту өзіндік танымдық іс-әрекетті қалыптастыру ретінде қарастырылса, онда өзіндік жұмыс шығармашылық қабілеттер мен кәсіби ойлауды дамыту тәсілі болып табылады. Егер біз оқытуды маманның жеке басын қалыптастыру процесі ретінде заманауи түсініктен бастасақ, онда өзіндік жұмыс-бұл жеке тұлғаның тәуелсіздігі мен белсенділігін, оның репродуктивті және шығармашылық қабілеттерін, теория мен практикалық жағдайларды бағдарлай білуді, теориялық және практикалық мәселелерді өз бетінше қоюды және шешуді қалыптастыру тәсілі болып табылады» [5, 96.].

Бұл проблема күрделі және көп қырлы, сондықтан біз өз жұмысымызда оның аспектілерінің бірін қарастырамыз - шығармашылық дербестік дербес іс-әрекет дағдыларын қалыптастыруға қабілетті студенттің жеке басының сапасы ретінде дамыту.

Оқу процесінде студенттердің дербестігі қажет екенін атап өту маңызды, өйткені ол жоғары мектеп педагогикасының маңызды принциптерінің бірі - сана принципін жүзеге асыруды қамтамасыз етуге арналған.

Білім алушылардың танымдық белсенділігі мен дербестігінің төмен деңгейі білімді жаңғырту (көшіру) деңгейінде қолданумен сипатталады. Білім алушылар пәндік және жалпы оқу дағдыларын тек стандартты жағдайларда ғана пайдаланады, өйткені білімнің жүйелілігі мен пәнаралық байланыстары әлсіз көрсетілген. Тапсырма шарттарын ойша талдауға байланысты дағдылар да нашар берілген. Өзін-өзі бақылау сирек, негізінен қызмет нәтижелерін анықтау сатысында кездеседі. Дербестіктің осы деңгейіндегі оқу уәждері ситуациялық сипатта болады және сыртқы ынталандырумен байланысты емес. Танымдық қажеттілік айқын емес, белсенділік сирек көрінеді. Бұл жағдайда білім алушылардың танымдық қызметін негізінен оқытушы басқарады.

Белсенділік пен дербестіктің орташа деңгейі білімді таныс, стандартты жағдайда еркін қолданумен сипатталады. Жұмыстың мақсатын, оқу міндетін мұғалім алға қояды, бірақ білім алушы оны шешуді өзі жоспарлай алады. Типтік жаттығуларды, мысалдарды, жобаларды орындау, мәтінді ұсыну кезінде ол материалды ішінара қайта құра алады, мәселенің мәнін өз сөзімен аша алады, жобаларда өз идеяларын интернеттен көшірместен бере алады немесе оқытушыдан дайын ақпаратты ала алады. Білім алушы зерттелетіннің мағынасын түсінуге, құбылыстар мен процестер арасында байланыс орнатуға тырысады. Алайда, пәнаралық дағдылар, материалды жалпылау және жүйелеу дағдылары жеткіліксіз дамыған, сондықтан егер оқу материалы күрделі болса немесе шығармашылық шешімді қажет етсе, онда, әдетте, қиындықтар мен сәтсіздіктер болады. Өзара бақылау және өзін-өзі бақылау негізінен жұмыс аяқталғаннан кейін сәтті жүзеге асырылады. Оқушылардың белсенділігі мен дербестігінің бұл деңгейі олардың танымдық іс-әрекетін өзін-өзі басқару дағдыларын дамытудың басталғанын көрсетеді.

Белсенділік пен дербестіктің деңгейі жоғары болған кезде білім алушы білімді жаңа, стандартты емес жағдайда сәтті қолданады (ауысу құбылысы байқалады). Ішкі және пәнаралық байланыстарды орната алады. Білімнің жүйелілігін анықтайды. Өз қызметін болжаудың жоғары деңгейі бар: білім алушының өзі мақсат қоя алады, мәселені көріп, тұжырымдай алады, оны шешу кезеңдерін жоспарлай алады. Дербес қызметтің жоғары қарқындылығы байқалады, оның барысында үнемі өзін-өзі бақылау жүзеге асырылады. Мәселені шешу процесі оның шарттарымен үздіксіз байланысты.

Ынталандыру көбінесе студенттердің өмірлік жоспарларымен және кәсіби ниеттерімен байланысты. Бұл жағдайда білім алушы өзінің жеке танымдық қызметін өзі басқара алады.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Жоғарыда айтылғандарды талдай отырып, түрлі авторлармен қарастырылатын дербестіктің белгілі бір деңгейінің жалпы негізгі сипаттамаларын ажыратуға болады. Дербестіктің төмен (репродуктивті) деңгейі үшін-бұл үлгі бойынша білім мен қызмет тәсілдерін қолдану; оқытушы тарапынан тұрақты басшылықтың қажеттілігі. Орташа вариативті деңгей үшін: дербес іс-әрекеттің кейбір әдістерімен жұмыс істеу, өз бетінше іздеуге деген ұмтылыс бар. Жоғары шығармашылық деңгей үшін: білім беру құбылысы, жұмысты орындаудың жоғары дербестігі; өзін-өзі бақылауды жүзеге асыру.

Дербес шығармашылық жұмыстар студенттердің танымдық дербестігінің жоғары деңгейімен сипатталады. Өз бетінше жұмыс істеуге арналған тапсырмалардағы проблема студенттердің танымдық белсенділігінің жетекші ынталандырушысы болып табылады

Әдебиеттер тізімі:

1. Компетентностный подход как способ достижения нового качества образования. Материалы для опытно-экспериментальной работы в рамках концепции модернизации образования на период до 2010 года. - М.: 2003. - 149 с.
2. Модернизация образования. Хрестоматия. /Под ред. В.А.Козырева. - СПб.: Изд - во РГПУ им. А.С.Герцена, 2002.
3. Компетентностный подход в педагогическом образовании. Коллективная монография /Под ред. В.А.Козырева и Н.Ф. Радионовой. - СПб.: Изд – во РГПУ им. А.И.Герцена, 2004. - 392 с.
4. Bushanan B., Gruissem W., Jones R., Biochemistry and Molecular biology of Plants, Amer. Soc. of Phisiol.- Rockwill: Maryland, 2000. 235 p
5. Загвязинский В.И., Бабкина В.С. Принципы исследования самостоятельной работы студентов / Актуальные проблемы развития самостоятельной учебной деятельности студентов: Сб. статей отв. ред. Вяткин Л.Г. - Саратов: Изд-во Сарат. Ун-та, 1987. - С.8-11.

ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ КИНО. ОСОБЕННОСТИ, ТЕНДЕНЦИИ И РАЗВИТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ДОКУМЕНТАЛИСТИКИ

Тайғұлы А.Т.

*КазНАИ им. Т. Жургенова, Казахстан, Алматы.
научный руководитель: Шаймерденова М. Д.,
канд. ист. наук, профессор, академик МАИИ*

Abstract

In this article, the author talks about the history of the emergence of documentary films, as well as about its formation, varieties and current trends. The article also talks about the history of domestic documentaries, documentary filmmakers and their films and achievements. The relevance of this topic lies in the important role of documentary films in modern times, the growing demand among viewers and the resulting transformations and perspectives for this type of cinema. In order to reveal the subject and study the situation, perspectives and problems of domestic documentary cinema, the author interviewed the famous film director and screenwriter Baigozhina A.M., as well as documentary filmmaker Kurmasheva Zh.A.

Документальный вид кино как известно зародился с прибытием кинематографа и появления самых первых фильмов. 28 декабря 1895 г. в Париже в салоне «Гранд Кафе» на бульваре Капуцинок состоялся первый коммерческий кинопоказ первых режиссеров истории

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

мирового кино братьев Люмьер. С тех пор именно эта дата считается днем рождения кино. Кинопрограмма состояла из десяти зарисовок: «Прибытие поезда на вокзал Ла-Сьота», «Выход рабочих с фабрики Люмьер», «Кормление младенца», «Ссора детей», «Вольтижировка» и других [1].

Документальное кино – это особый вид киноискусства, в котором самое главное отличие заключается в том, что оно транслирует взаимодействие с реальностью. Довольно сложно снимать фильмы, основанные на реальных событиях, ведь честность, достоверность, правда не всегда может нравиться определенной группе людей. В документалистике преобладает съемка репортажей, а также включения архивных фотографий и видеоматериалов. Документальное кино отражает подлинные события, которые рассказываются от реальных людей. В нем практически отсутствуют постановки, хотя в нынешний период подача и стилистика этого вида киноискусства претерпевает изменения. В отличие от игровых художественных фильмов сценарий в документальном кино не является первичным. Наличие фактов – это основа документалистики. Сам по себе факт означает – знание, достоверность которого доказана [2]. Документалистика делится на такие разновидности как: этнографический док. фильм, киноэссе, хроника, портрет, расследование, докуфикшен («documentary» и «fiction» – реконструкция событий), образовательный, научно-популярный жанр (вид) кинодокументалистики, mockumentary (от англ. - псевдодокументальный фильм) [3].

История отечественного документального кино. Первый документальный фильм о Казахстане был снят в 1925 году. Назывался он «5-я годовщина КазАССР». Оператор Я. Толчан. В 1929 году вышли хроникальные фильмы-очерки «Алма-Ата и ее окрестности», «Прибытие первого поезда в Алма-Ату», «На джайляу», «Школы ликбеза», «Кооперация в аулах», «Кызыл-аскер». В 1929 году на экраны выходит полнометражный фильм «Строительство Турксиба» (реж. В. А. Тюрин), который стал значительным достижением в документальном кино [4]. Также одними из первых казахских документальных картин являются киноленты Ораза Абишева. Именно он стал основоположником казахской документалистики. Всего он снял около ста фильмов, посвященных самым разным темам: «Город шахтеров», «Дина», «На дальних пастбищах», «Абай», «Здравствуй, Москва!», «Остров здоровья», «Апа», «Тайна раскрытой ладони», «От надписи на камне», «По следам одного письма», «Диалог с историей», «Земля Маукена», «Высокое небо Талгата». Во всех этих картинах всегда важен был образ героя, через судьбу которого показывается эпоха. Упомяну и режиссера, оператора Вячеслава Белялова - самого известного натуралиста Казахстана. За 35-летнюю карьеру он снял более 60-ти документальных фильмов, большинство из которых посвящено живой природе. В 1969 году снял короткометражный фильм «Тигр снегов» о ловце барсов. Это были рискованные и невероятно сложные, даже на сегодняшний день уникальные съемки животных. Также он снял такие ленты как: «Красавчик Джек», «Беркуты», «Гепард возвращается» и многие др. [5].

Как известно, документальные фильмы уже много лет снимает известный мировой канал “BBC” на самые различные животрепещущие тематики. “BBC” поднимает актуальные темы, о которых невозможно молчать и его подача отличается индивидуальной стилистикой, эксклюзивными интервью и архивными материалами. Документальные фильмы снимает аналогично и “BBC news – Русская служба”. Хотелось бы добавить, что три года назад появился интересный “Youtube” канал под названием “Oila”, на котором периодически выходят документальные фильмы различных режиссеров документалистов, например, «Мама, я не хочу туда. Буллинг», «Я верю в молодых. Jastar», «Арал. Эксперименты на Острове Возрождения», “Qazaq tili”, и др. Также как и известный режиссер Канат Бейсекеев (режиссер фильмов: «Лист ожидания: на границе жизни, смерти и отчаяния», «Казах

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

полицейский в Нью-Йорке», «БАЛА | Усыновленные дети в США») известность приобретает и такой документалист как Ринат Балгабаев, снявший проекты «Не прикасайся», «Потомки фараонов. Финансовые пирамиды в Казахстане», они одни из известных молодых документалистов поднимающие самые актуальные тематики и проблемы, которые существуют в обществе нашей страны [6, 7, 8].

Научно-практическая работа. В целях исследования ситуации современного документального кино в Казахстане, а также то, как оно преобразовалось с течением времени и что необходимо знать начинающим создателям документального кино, мы взяли интервью у известного режиссера документального кино, члена союза кинематографистов, сценариста Байгожиной А.М. (реж. фильмов: «Хроника необъявленной демонстрации», «Динмухамед Кунаев», «Хроники жизни и смерти»). Первый вопрос звучал так: «Почему вы выбрали снимать документальный вид кино? Что вас интересует прежде всего?». Асия Махтаевна рассказала следующее: «Каждого режиссера интересуют разные темы. Меня интересуют больше социальные темы, а именно человек, и не сам по себе, а в контексте чего-либо. Меня волнуют какие-либо болевые точки нашего общества, к примеру религия. Меня интересует все, что связано с исламом, с женщинами, смысловыми вещами. Мне не интересна форма ради формы и формальные вещи. Касательно болевых точек, я к примеру, снимала фильм о Декабрьских событиях в Алматы. Я много обращалась к данной теме, потому что считаю, что она очень важная для сознания нации, для народа. Я давно пыталась сделать проекты о голоде, сложном историческом периоде нашего народа. Все эти темы очень важны для казахов. Таким образом, я все делала исключительно про казахов в Казахстане. Мне важно делать проекты, которые важны для собственных жителей. Мне хочется, чтобы ситуация здесь изменилась, ведь что такое кино? Это фиксация каких-либо перемен. Перемен в личности, обществе, которые бывают с плюсами или даже с минусами. Очень важно, когда ты это исследуешь. Например, недавно мы устраивали показ моего фильма «В поисках веры». Чем отличался мой фильм от десятки других фильмов? У меня были реальные истории, герои. А многие на самом деле занимались модной реконструкцией, что-либо изображали, спрашивали мнение у экспертов. Но дело в том, что сколько угодно можно рассуждать на эти темы, но ничто так не трогает как конкретная история в действительности с определенными людьми и реальным человеческим горем. Вот это и называется магия реальности. Ты видишь конкретную историю в развитии. Когда ты смотришь историю через людей, ты понимаешь боль и начинаешь сочувствовать...».

Следующий вопрос: «Как вы считаете в чем главная сложность съемок документального кино?». А.М. Байгожина: «Конечно в первую очередь это финансы, а во вторую – время. Мой жанр все-таки: исследование, хроники, проекции. У нас пока нет такой роскоши снимать жанр исследования. Я вот к примеру, снимаю сейчас проекты на собственные деньги. У меня нет возможности поехать на место съемки сроком больше двух недель, хотя и желательно так сделать. И даже когда мне выделяют деньги на заказной фильм, то время которое было приурочено к нему составляло: два месяца. То есть уже сразу ты должен запускаться, а потом в течении трех месяцев сдать фильм. А ведь важно учитывать и особенности сценария. К примеру, важны времена года, наблюдение каких-либо событий и т.д. Не так много людей заинтересовано съемками документального кино. В основном проводятся много премьер игровых фильмов. Даже такая сеть кинотеатров как «Kinopark Theatres» не берут в прокат документальное кино, несмотря на то что даже если фильм полностью на казахском языке и подходит прокатному формату и очень актуален для своего времени. Вот и получается, что финансировать документальное кино может в основном государство. Не отрицаю что сейчас появились документалисты которые находят какие-либо финансы, они с сотрудничают бизнес-структурами, либо работают через

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

платформу “Youtube”. Однако говоря об этой платформе нужно знать, что в дальнейшем после распространения фильма через “Youtube”, кинофестивали не примут данный фильм».

На наш вопрос: «Как вы думаете, как можно развивать документальное кино?». Асия Махтаевна: «Конечно, необходимо создавать перспективы для развития этого вида кинематографа. Я к примеру, вдохновляю своих студентов будущих режиссеров документального кино снимать фильмы на интересные тематики. Мои студенты к примеру, находят героев для своего документального фильма в социальной сети “Tiktok”. Это уже другое, современное поколение, которое находит собственные способы поиска героев, методов съемок и даже монтируют свои проекты самостоятельно. Важно отправлять свои собственные работы на кинофестивали, предварительно сделав им англоязычные субтитры».

На такой вопрос: «Возможно ли заработать на документальном кино?» – «Да, я всегда говорю ребятам, что можно. Но только за счет заказов и продаж. Однако важно помнить, что это «медленные» деньги. Режиссер должен делать хорошо и проявить себя, и только в этом случае к нему будут поступать заказы от каких-либо компаний. Мне к примеру, заказывали юбилейные портреты, и я снимала их очень качественно. За счет заказов ты экспериментируешь с формой, у тебя нарастают образно говоря «пальцы пианиста» от упражнений, к тому же ты сам выбираешь как поставить хронику. Но это утомляет. Второй вариант заработка, покупка вашего кино зарубежом, выход в прокат за границей. То есть условно за прокат могут заплатить к примеру 400 евро. Но это медленные финансы, которые будут поступать время от времени, но не стабильно. На документальном фильме к сожалению, нет возможности сделать действительно значительное количество заработка, и даже на игровом кино смогли заработать единицы режиссеров. У нас единственная картина, которую купила компания “Netflix” - «Завтра море» режиссера К.Суворовой. Бюджет фильма был довольно хороший, ее фильм участвовал на престижных кинофестивалях класса «А». И она сама очень хорошо себя продвигает как режиссера, а таких документалистов очень мало. Многие режиссеры документального кино пытались продвинуть свои документальные фильмы в прокат кинотеатров, но к сожалению, не у многих это получилось. Отмечу документалиста К.Бейсекеева, который подогревает интерес к своим проектам с помощью публикации их на видеохостинге «Youtube»».

Также в целях глубокого изучения отечественного документального кино мы взяли интервью у режиссера документального кино, реализовавшей такие документальные проекты, как: «Держаться за воздух», «Я здесь» Курмашевой Ж.А.. Жанана Абдугаппаровна ответив на аналогичные вопросы, составленные нами, рассказала следующее: «В документалистике самое интересное это – исследование человеческой души и именно по этой причине я выбрала профессию режиссера-документалиста. Сейчас я заметила, что все больше у режиссеров появляется интерес к документальному кино и в связи с этим снимается довольно много интересных фильмов, внедряются новые методы и формы для их съемок. Популярной стала и тенденция съемки игрового постановочного сюжета внутри документальных фильмов, в котором воспроизводятся якобы реальные события. Сейчас в современное время как известно существует и даже преобладает дезинформация, и в целом если ранее интерес был повышен к игровому кино, которое в большинстве своем предполагает реконструкцию событий и вымышленный сюжет, то сейчас у людей возникла потребность в правде, реальности такой, какая она на самом деле без прикрас и преувеличений. И поэтому спрос к документальному виду киноискусства сильно возрос, и я уверена, что у него огромные перспективы в будущем. Но единственную потерю, которую хотелось бы отметить, что чистота этого вида искусства исчезает, и с каждым разом встречаются фильмы со смежным жанром, нежели снятые строго по правилам одного.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Появился такой специфичный к примеру жанр, как псевдодокументалистика (mockumentary). И по этой причине грани постепенно размываются между правдой и вымыслом, или иначе говоря между документальным и игровыми видами кино.

Люди на самом деле очень разные, и мне интересно снимать документальное кино про тех, кто что-либо достигает в жизни. Мне любопытно, к примеру, то, что движет человеком при занятии каким-либо необычным делом и почему он занимается именно этим делом, а не другим, что его мотивирует? У разных людей есть свои драмы и боль, которые не всем могут быть понятны. По этой причине мне и доставляет интерес исследовать тайны человека. Документалисты кстати познают не только своих героев фильма, но и самих себя. Ведь каждый документалист выбирает определенные темы для своей киноработы, даже задает определенные конкретные вопросы. И все неспроста, потому что каждый вопрос рождается от собственного мироощущения и внутренних переживаний. Преимущественная сложность документального кино заключается в том, что мы имеем дело со временем. В отличие от игрового кино, документальное не получится снимать, когда хочешь, не получится и снять точно по сценарной задумке так как изначально хотел. Годами нужно ждать, когда что-то произойдет в жизни героя, звонить ему и иметь терпение.

Соглашусь, что проблема конечно же отчасти документального кино в том, что у него не слишком высокая смотримость. Оно появляется «всплесками» и не так часто. Конечно же необходимо его популяризировать и везде показывать, обсуждать и говорить о нем, в этом большую роль играет грамотный менеджмент и реклама. Многие ведь даже и не в курсе, что существуют и снимаются десятки, может быть и сотни документальных картин. Благо у нас в стране существуют деятели, которые способствуют продвижению этого вида кинематографа. Например, заслуженный режиссер-документалист Асия Байгожина, которая организовывала в 2018 году Центрально-Азиатский форум документального кино, проходивший в Казахской Национальной академии искусств имени Темирбека Жүргенова. А в недавнем времени появился необычный фестиваль авторского документального кино в Казахстане «Qara Film Festival», который собирает документальные зарубежные фильмы, и конечно же самые амбициозные и необычные отечественные работы.

В целом мало снять режиссеру хорошее кино, важно заниматься вплотную его продвижением. Причем умный режиссер не всегда должен надеяться на продюсера или спонсоров, но и сам прикладывать усилия к тому, чтобы его творчество не осталось незамеченным и ушло в забвение. Самые первые фильмы конечно возможно придется реализовывать с помощью собственных денежных средств. И думаю, что много кто из начинающих режиссеров и студентов движимые энтузиазмом и невероятным количеством идей вынуждены были создавать свое творение практически полностью собственными финансами. Конечно же как известно в творческой профессии нету прочной стабильности в плане заработка, а особенно в документалистике, когда в большинстве случаев все зависит от получения заказа либо конкурентной борьбы за возможность воплотить идею, которых у каждого тысячи. Это определенный риск касательно финансового положения. Но с другой стороны, к примеру продюсер, режиссер, оператор и сценарист могут прожить на выделенные деньги от спонсоров год или даже два, сняв лишь один проект. В этом случае выбор у каждого человека свой, кто решил по жизни отдать себя этой нелегкой стезе. Так как документальные фильмы кинотеатры не транслируют, то их стараются продвигать по фестивалям. В этом случае знать тебя будут ограниченное число лиц. Но для тех, кто хочет привлечь на свой фильм как можно большее количество зрителей можно найти выход, выкладывая фильм после участия его на кинофестивале. Как известно, условия фестивалей заключаются в нераспространении участвующих работ где-либо на других площадках»

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Заключение: Мы выяснили, что документальное кино сейчас переживает много изменений и новшеств, которые появились с внедрением интернета, различных онлайн-площадок и развитием цифровизации. С каждым годом растет спрос и предложения на документальные проекты, которых становится все больше, интереснее, актуальнее и необычнее. Именно документальный контент поднимает немаловажные проблемы, освещает факты, расширяет мировоззрение и объективность, транслируя действительно полезную и осмысленную информацию. Впечатляет, что документальные фильмы Казахстана начали интересовать молодое поколение. В этом заслуга конечно и режиссеров, сценаристов и других работников кинематографа, которые продвигают собственные проекты, снимая самые животрепещущие темы страны. Документальное кино Казахстана стало цениться также и зарубежом, и практически каждый год мы наблюдаем несколько побед режиссеров-документалистов на международных кинофестивалях. Документальное кино становится видимым, обсуждаемым, просматриваемым и престижным видом киноискусства отечества. Конечно же как мы выяснили из нашего интервью с мастерами по созданию документального кино, есть некоторые проблемы связанные со сложностями реализации таких проектов этой категории киноискусства и поэтому вместе с этим этот вид кинематографа нельзя забывать и необходимо продолжать его развивать, уделяя ему должное внимание и решая возникающие проблемы, связанные с его производством.

Список литературы:

1. Фильмы братьев Люмьер. Культура РФ // Рубрика «Кино – Каталог фильмов». [Электронный ресурс]. URL: <https://www.culture.ru/live/movies/783/filmy-bratev-lyumer?ysclid=lc8xbccpt3720511892> / (Дата обращения: 29.12.2022)
2. Документальное кино: между кино-правдой и вымыслом. Лекция Александра Бирюкова. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qhn8116GYSQ&t=4228s> / (Дата обращения: 26.12.2022)
3. 5 фильмов документального кино в разных жанрах, которые можно посмотреть онлайн. [Электронный ресурс]. URL: <https://officiel-online.com/lifestyle-2/art/how-to-understand-documentaries-and-watch-them-online/> (Дата обращения: 06.01.2023)
4. Ахметжанова А. Документальное кино Казахстана. [Электронный ресурс]. URL: <https://mysl.kazgazeta.kz/news/169/> / (Дата обращения: 29.12.2022)
5. Мамаева А. Топ-10 известных режиссеров-документалистов Казахстана. [Электронный ресурс]. URL: <https://brod.kz/articles/top-10-izvestnyh-rezhisserov-dokumentalistov-kazahstana/?ysclid=lc8wxrywdx618245709> / (Дата обращения: 05.01.2023)
6. BBC News-Русская служба. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/@BBCRussian> / (Дата обращения: 29.12.2022)
7. Oila. [Электронный ресурс]. URL: https://www.youtube.com/@oila_documentary / (Дата обращения: 10.01.2023)
8. Balgabayev Doc. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/@balgabaevodoc> / (Дата обращения: 10.01.2023)

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

АНАЛИЗ РОМАНА Ф.М.ДОСТОЕВСКОГО «ИДИОТ»

Таймас Ш.Б
КазНАИ им. Т.Жургенова
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – доктор (PhD), доцент Амангельдиева Г.А.

Abstract

The article examines and analyzes one of the famous literary works of F. M. Dostoevsky "The Idiot". The analysis of the novel is carried out according to generally accepted review rules. The models and psychoanalysis of the main characters of the work are described. Purpose - to reveal the meaning of the novel «Idiot».

Федор Михайлович Достоевский – писатель мирового масштаба, чьи произведения по сей день остаются в числе самых читаемых. Его романы и повести «Преступление и наказание», «Идиот», «Братья Карамазовы», «Бесы» и многие другие переведены на множество языков и экранизированы. Федор Михайлович был не только мастером слова, но и выдающимся мыслителем, философом, социологом, публицистом, и его идеи оказали огромное влияние на развитие мирового общества. Достоевский был одним из первых представителей русского реализма. Его творчество представляет собой сложную систему идей, принадлежащую к классической русской литературе. Писатель на протяжении последующего века, сформировал множество умов.

Культурное наследие Федора Достоевского является одним из самых значимых и обширных в истории русской культуры. Достоевский считается одним из самых великих писателей в мировой литературе, и его произведения до сих пор остаются важными для понимания русской культуры и общества XIX века.

Одной из главных тем, которые присутствуют в творчестве Достоевского, является тема морали и этики. В своих произведениях Достоевский постоянно обсуждает проблемы добра и зла, человеческой свободы и ответственности, религии и веры. В известных романах «Преступление и наказание», «Идиот», «Братья Карамазовы» и др. он предлагает свой взгляд на эти вопросы, что сделало его творчество чрезвычайно важным для развития этики и морали как науки.

Еще одной важной темой в произведениях Достоевского является вопрос о человеческой психологии. Он первым начал использовать в литературе психологический анализ человеческих переживаний и поведения, что стало одной из главных особенностей его творчества. В своих романах Достоевский описывает сложную психологию главных героев, исследуя их мысли, чувства и поступки.

Достоевский также является важным представителем русского романтизма. В его произведениях присутствуют сильные эмоциональные переживания и глубокие философские размышления. Он считал, что задача художника - отобразить истинную жизнь и человеческие страдания.

Культурное наследие Достоевского включает в себя не только его произведения, но и его философские и этические взгляды, которые стали важным вкладом в развитие мировой литературы и философии. Его творчество продолжает влиять на литературу и культуру в целом, и является одним из самых ценных культурных наследий.

Писательский шарм Достоевского заключается в том, что он был способен создавать персонажи, которые казались живыми и реальными. Он не просто описывал внешность

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

героев и их поступки, но и уделял много внимания их внутренним переживаниям, мотивам и взглядам на жизнь.

Достоевский также известен своей способностью к психологическому анализу. Он был первым русским писателем, который использовал психологический подход к созданию образов. В его произведениях герои не только действовали, но и думали, чувствовали и переживали, и Достоевский умел передать эти внутренние миры своих персонажей весьма живо и убедительно. Еще одной особенностью писательского шарма Достоевского является его способность к глубокому философскому анализу. Он не только описывал человеческие страдания, но и исследовал причины их возникновения, задавал вопросы о смысле жизни, боролся со злом и проповедовал идею милосердия.

Важным фактором писательского шарма Достоевского является также его уникальный стиль. Он был способен создавать напряженность и драматизм, использовать неожиданные повороты сюжета и создавать образы, которые запоминались на долгие годы.

Кроме того, Достоевский был не только писателем, но и общественным деятелем, который занимался вопросами социальной справедливости и религиозной свободы. Он был не только талантливым литератором, но и человеком, который верил в свои идеалы и боролся за них. Писатель обладал уникальной способностью создавать образы, которые казались живыми и реальными, а также в его глубоком психологическом и философском анализе.

«Идиот» - один из самых знаменитых и влиятельных романов Федора Достоевского, опубликованный в 1868 году. Он рассказывает историю князя Льва Николаевича Мышкина, который, возвращаясь из Швейцарии в Россию, сталкивается с жизнью русского общества и его проблемами. Сюжет и фабула романа переплетаются с частной жизнью самого писателя, время от времени автор переплетает каждое свое воспоминание, каждое слово, вселяясь в своих персонажей, говоря своим голосом. Сам Федор Михайлович некоторое время был сослан в каторгу, где оказался в среде групп простолюдинов из народа, так скажем среди «мужиков». Писателя унижали, опускали, но спустя время, благодаря своей доброте и простодушию был признан своим. Так, Достоевский писал: «Надо не учить, а учиться надобно у народа смиряться умственно, понять, что в его мировоззрении больше истины, чем в нашем».

Одна из ключевых тем романа - это тема истинной любви и спасения через нее. Князь Мышкин является олицетворением идеала человека, который стремится к духовной чистоте, милосердию и любви к ближнему своему. Он пытается помочь другим героям романа: Настасье Филипповне, Парфену Рогожину и Аглае Епанчиной, но в конечном итоге он не может их спасти от их собственных проблем и ошибок.

Одним из ключевых персонажей романа является Настасья Филипповна, красавица с трагической судьбой, которая страдает от своего прошлого и поисков своего места в жизни. Князь Мышкин влюбляется в нее, но ее чувства раздвоены между ним и Парфеном Рогожиным, который любит ее до безумия и готов убить ее, если она откажется от него. Настасья Филипповна оказывается в сложной ситуации, и ее судьба в конечном итоге оказывается трагической.

Роман "Идиот" также затрагивает темы религии, философии и социальных неравенств. Князь Мышкин представляет собой идеал, который не может существовать в реальном мире, но его существование символизирует возможность для человека.

Произведение Федора Достоевского "Идиот" отражает Россию того времени, когда жил и творил писатель. Это был период истории России, когда страна переживала множество социальных, политических и экономических изменений, а общество было разделено на различные слои и группы.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

В "Идиоте" Достоевский описывает общество, где богатые и могущественные люди не заботятся о бедных и несправедливо обращаются с ними. Персонажи произведения, такие как Настасья Филипповна, Лев Мышкин и Парфен Рогожин, представляют разные социальные группы и являются отражением проблем, свойственных тому времени.

Настасья Филипповна, например, представляет женщину, которая страдает от своего прошлого и борется за свою свободу в условиях мужского доминирования. Парфен Рогожин - это представитель богатых и влиятельных семей, которые не заботятся о других людях, а Лев Мышкин - это пример "идиота", который пытается найти свое место в жизни и понять свою роль в обществе.

Описывая своих персонажей, Достоевский также обращается к широкому кругу проблем, связанных с религией, моралью и этикой. Он показывает, как различные люди справляются со своими проблемами и как они ищут свой путь в жизни. Все это делает "Идиота" одним из наиболее значимых произведений русской литературы, которое не только отражает проблемы и вызовы России того времени, но и выдвигает идеи и идеалы, которые до сих пор актуальны для общества. Лев Мышкин - это Раскольников вернувшийся в нормальное общество, который олицетворяет доброту и понимание в чистом виде. Поэтому он - "идиот", который хочет спасти грешные души русского народа.

Литература:

1. Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений: [в 30 т.]. — Л.: Наука, 1972—1990
2. [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B4%D0%B8%D0%BE%D1%82_\(дата_обращения:_10.02.2023_г.\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B4%D0%B8%D0%BE%D1%82_(дата_обращения:_10.02.2023_г.))

ЖЫРАУ ЭТИМОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ЖЕТІСУ АЙМАҚТЫҚ ЖЫР АЙТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Таңнұр М.

*Т. Жүргенов. ҚазҰӨА. Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі-өнертану кандидаты, доцент Алсаитова.Р.К*

Аннотация

Жырау-сложное понятие, которое еще не изучено в общественной науке, не раскрыто. Жырау—это глубоко духовное явление, которое характеризует один из важнейших, кульминационных этапов казахского этнокультурного развития- период создания самостоятельного ханства, выходящего на сцену истории под именем «қазақ». Он представляет народную поэзию, которая поет стихи и исполняет эпические саги и размышления.

А. Будаговтың түсіндіруінше жырау–үндінің асыл тас мағынасындағы сөзінен тууы мүмкін дейді [1, 126]. Жыраудың жылаумен де жақындығы бар. Қазақта өлген кісіні арнап жоқтап жылағанда пәленнің басына жырау айтты дейді, яғни жоқтау айтты. Сонымен қатар, жыраулар өмірдің ұсақ мәселесіне аз араласып, өмір, көбінесе, заман–дәуір, өткен мен келешек, адамгершілік, жақсылық, жамандық жайлы ойлар, болжаулар, қағидалы сөздер айтып отырған. Бұл тақырыптағы толғау сөздерінде сезімге ұратын лирика болмайды, көбінесе, меңзеу, мақал–мәтелдер ретінде келетін тақпақтар, термелер болып отырады.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

В.Жирмунский мен Х.Зарифов та жырауды ақын, шайыр типінің ең көне түрі деп таныған [2,276]. Бұл пікірді олардан кейін жырау туралы сөз қозғаған қазақ, қарақалпақ фольклоршылары да қостап жүр. Профессор Н.Смирнова «Жырау сөзінің мағынасы-«жыр айтушы» деген сөз... Бұл жыр айтушылар институты қаншалықты көне болса, атауы да соншалықты көне», -деп жазады [3,406]. Профессор Е.Ысмайылов Н.Ильминскийдің пікіріне және татар тілінде «жыру», «жыруче» сөздерінің «жыр» сөзімен мағыналас екендігіне сүйене отырып, «жырау» сөзін «жыр», «жыр айтушы», «жырламақ» сөздерімен байланыстырып, бұл сөздің мағынасы «тарихи жыр айтушы, болашақты болжаушы» екендігін айтады [4, 39-406]. Ал жырау типінің пайда болу кезеңі жайлы Е.Тұрсынов былай дейді «Мұның өзі жырау типінің әскери демократия кезінде пайда болғанын аңғартады. Батырлар жырының тарихта болған батырлар, дарынды қолбасшылар, көсемдер туралы баяндайтыны белгілі. Алғашқы батырлар жырының үлгілері осы адамдардың құрметіне шығарылған мадақтау, мақтаулардан туғандығы да барлық фольклоршыларға белгілі. Алғашқы батырлар жырының әруақтарды мадақтауға арналғандығы және магиялық мақсатта орындалғандығы батырлық эпос үлгілерінің, ертегілер сияқты, әрқашан да сәтті аяқталуына себеп болды деп ойлаймыз. Демек жырау типінің пайда болуы әруақтар культінің пайда болып қалыптасуы процесімен қатар өтіп жатты» [4, 1756].

Жырау-әлі қоғамдық ғылымда зерттелмеген, сыры ашылмаған күрделі ұғым. Жыраулар–қазақ этномәдени дамуының ең бір шешуші, кульминациялық кезеңі–тарих сахнасына «қазақ» атымен шығып дербес хандық құру кезеңін сипаттайтын терең рухани құбылыс. Ол өз жанынан өлең-жыр шығарып айтатын және эпикалық дастандар мен толғауларды орындайтын халық поэзиясының өкілі. Махмұт Қашғари жырау сөзін «йарығу», өлең шығарушы, музыкант деп түсіндіреді. Орта ғасырлардағы қазақ поэзиясында жыраулар жетекші жетекші рөл атқарды. Олардың шығармалары дидактикалық сипаттағы философиялық толғаулар түрінде келеді. Жырау толғауларында өзінің замана жайындағы түйгендерін, мораль, этика хақындағы ойларын баяндайды, елеулі қоғамдық әлуметтік мәселелер көтереді. Жырау жаугершілік заманда жорықтарға қатысып, кейде батыр, елбасы бола жүріп, ел қорғау, азаматтық тақырыптарға арналған өлең–жырлар туғызған. Жыраулар қолданған көркемдік тәсілдер оның поэзиясының ішкі мазмұнына орайлас, сәуегейлік, батагөйшілдік түс көру, ырым айту, табиғат құбылыстарына т.б жайларға қарай болжамдар жасауға-көне дәуір жырауларына тән қасиет. Жырау туындылары адам көңілін дөп басар әсерлілігімен, мірдің оғындай өткірлілігімен, аз сөзге көп мағына сыйғызған мықтылығымен, қиыннан қиыстырған көркемдігі және қуатты серпінділігімен ерекшеленеді. Қазақ әдебиетінде жыраулар поэзиясының тұңғыш өкілдері ретінде XV ғасырда өмір сүрген Асан қайғы, Қазтуған есімдері аталады. XVII–XVIII ғасырларда өмір сүрген Жиёмбет, Марғасқа, Ақтамберді, Үмбетей жыраулардың поэзиясында отанды қорғау, жат жерді басқыншыларға қарсы күрес тақырыбы ерекше жырланды. XVIII ғасырдағы қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі–Бұқар жырау жыраулық поэзияны жаңа биікке көтеріп, оның тақырып аясын кеңейте түсті.

XV–XVII ғасырлар этникалық тарихының негізгі мағынасы–қазақ этносының қалыптасуының аяқталуы. Ал осы бір шешуші тарихи дәуірдің рухани, мәдени саласын жетілдіруде жыраулық мәдениет зор қызмет атқарды. Олар осы этникалық бірігу процесінің рухани–идеологиялық іргетасын жасады, Ұлттық сана, менталитет мәселесіне тікелей қатысы болды. Бұл кезеңде халық алғы философия деңгейінен көтеріліп, ойлаудың сезімдік–деректік нұсқасынан арылып ақыл–ойын кемеліне келтіре бастаған. Себебі ислам өркениетіне кіргеніне бірнеше ғасыр өтті. Түркі тайпалары әл–Фараби, Иассауи, Ж.Баласағұн, М.Қашғари сынды ойшыл, философ, ғалым дәрежесіне көтерілген тұлғаларды өз орталарынан шығарып үлгірген еді. Жыраулар өмір сүрген қазақ хандығы кезінде суфизм қазақ мәдениетіне терең тамыр жайған еді. Иасауи дәстүрімен қоса осы дәуірде орталық

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Азия қалаларында: Бұқара, Самарқан, Хиуа сияқты білім–дін ордаларында софы бауырластығы зор белсенділік танытты. Көшпелі қазақтар да осы рухани әсерден тыс қалған жоқ.

Жыраулық, ақындық, өнерде өзіндік өрнегі, қолтаңбасы бар мектептің бірі – Жетісу жыраулық, ақындық дәстүрі. Ауыз әдебиеті жанрының ішінде жыршылық дәстүр ерекше дамуы кезінде жетісу жыр мектебінің кеш дамуына әсер еткен секілді. Олай дейтініміз бұл мектептің негізін салған Күсеп оның баласы Сүйінбайдың өзі тек өздері шығарған дастандарды ғана жырласа, олардың алдында жыр айтушылар туралы дерек жоқтың қасы. Осы тұрғыдан қарағанда С. Мұқановтың пайымдауынша Жетісу жыр айту дәстүріне сүбелі үлес қосқан дарындардың қатарында Түбек, Қабан, Бақтыбай Жолбарысұлын (1842-1902 ж.ж.), Сүйінбай, Жамбылды атауға болады. Бұлар негізгі жыр айтуда, толғау шығаруда өздерінің ерекше қол таңбасын қалдырған. [5,416]

Қазақ халқының сан ғасырларға созылған рухани даму тарихында Жетісу өлкесінің алар орны ерекше. Ежелден ән мен жырдың арқауы болған өңірден талай-талай қара сөздің қаймағын қалқыған саңлақ би-шешендер, өлең сөздің өрісін кеңейткен дүлдүл ақын-жыраулар шыққаны мәлім. Халқымыздың поэзиялық мұрасын байытқан, дәстүрін жалғастырған, атадан балаға ұластырып, айтып жеткізген ақын-жыраулар мұрасында жетісулықтардың да үлесі мол. Ол мұралар ішінде жыраулар мен ақындардың төл шығармалары да, оларға әріден жеткен бағзы жырлар да, сол дәуірде туған эпостың туындылар да болуы мүмкін. Қабан жыраудан бата алған Жетісу жеріндегі ақындық-жыраулық поэзияның аса ірі өкілі – Сүйінбай Аронұлы. Әлеуметтік маңызы зор өлеңдері мен қатар, ірі сюжетті толғау, жырлар тудырған поэзия алыбының туындыларында XIX ғасырда қазақ халқы басынан кешкен үлкен тарихи оқиғалар сипатталған. Ақынның ең мәнді-мағыналы, өшпес ойлы, өткір жыр, толғаулары қазақ халқының Қоқан хандығымен шайқасы үстінде туып, ерлерді ерлікке, бірлікке шақырып, ел жүрегінен берік орын тепті. «Бөрілі менің байрағым», «Барша жұрттың бағы үшін» шығармалары азаматтық үні басым толғаулар. «Ту алып жауға шықсаң сен», «Сұраншы батыр» атты көпке белгілі жырларында ақын ел даңқын асырған ерлердің жауынгерлік ерлік жолын көптің мұрат-мақсатымен үндестіре жырлайды.

Жетісу ақындық, жыр айту мектебін өзіндік өрнегі бар, толық қанды мектепке айналдырған Жамбыл Жабаев (1846-1945 ж.ж.). Бойына біткен ерекше дарын арқасында айтыс, дастан шығару секілді қасиеттерді толық меңгерген ол Батыс, Орталық, Оңтүстік Қазақстан территорияларына кең тараған жыр айту деп аталатын қайталанбас қасиетке қызыға мойын бұрған. Алғаш ұстазы Сүйінбай Аронұлынан (1815-1898 ж.ж.), жеткен «Сұраншы батыр», «Өтеген батыр» дастандарын өзінше жырлап таратса, кейін Сыр бойына кең тараған «Көрұғлыны» он бес күн, Оңтүстік Қазақстан жыршылары айтатын «Мың бір түн», «Садыр патша мен Жамбыл патша», «Ерназар-Бекет», «Шахнама», «Қыз Жібек», қырғыз жыршылары айтатын «Манасты», Орталық Қазақстан жыршылары айтатын батырлық, ғашықтық жырларының біразын айлап жырлап үлкен репертуар байлығын жасаған. Бұл репертуарларға лайық эпос әуендерінің пайда болуы да Жамбыл есіміне байланысты. [3,496] Жамбыл ұрпақтары мен оның айналысындағы өнер адамдарымен кең араласқан ол Жамбылдың жыр орындауындағы көптеген саз, мақамдарын жете меңгеріп, атасының көптеген толғау, термелерін нәшіне келтіре орындап жүр. Жетісу өңіріндегі атақты тағы бір ақын Бақтыбай Жолбарысұлы 1842 жылы маусым айында Алматы облысы, Текелі ауданында дүниеге келген. Атасы Аңламастан Аю, Жолбарыс, Үден деген үш бала өрбіген. Жолбарыстан Тәттібай тарайды. Ол кезде Талдықорған жағындағы биік-биік таулар ішінде, жыра-сайларда аю, жолбарыс сияқты ірілі-уақты аң-құстар өте көп болған. Аңламас қарияның балларын сондай күшті аңдардың атымен атауында гәп бар. Күш пен айланың

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

заманында аю, жолбарыс сияқты батыр туса екен деп армандаған болуы керек, бірақ оның ұрпағынан Бақтыбай сияқты атақты ақын шығарын, әрине, ол білген жоқ. Жеті жасында жетім қалып, бірнеше жыл Балқаш, Сексеуіл, Шұрық жақтағы нағашыларының қолында болады. Кейін еліне қайтып келіп, бай ағайындарының малын бағады. Жиын-тойларда өлең құрастырып, ақындығын танытады. Ақыры өнері жалшылықтан құтқарып, өлеңнің соңына біржола түседі. Әсіресе, атақты Тезек төремен айтысы (1861) Бақтыбайдың ақындық даңқын бүкіл Жетісу өңіріне әйгілі етеді. Төренің айбынынан ықпай, оның әлсізге жасаған зорлық-зомбылығын бетіне басады. Ақынның өзге де әділетсіз бай, болыс, т.б. мықтыларды әшкерелеген өлең, айтыстары көп. Бақтыбайдың жекелеген толғау, сықақ, жоқтау өлеңдері көп болғанымен, айтыс өнері оны биікке көтерді. Мәйке қызбен, Арыстан, Жүсіпбек, Әсет, Бәйімбет, Қыпшақбай, т.б. ақындармен айтысы суырып-салма шеберліктің, тапқырлық пен батылдықтың айқын үлгісі. Ақынның “Едіге — Нұран” көлемді дастаны да сақталған.

Үмбетәлі Кәрібаев (1889, қазіргі Алматы облысы Жамбыл ауданы Үмбетәлі Кәрібаев ауылы — 1969,) — ақын, Қазақ КСР-інің халық ақыны (1961). Шапырашты тайпасының Айқым руынан. Жасынан домбыра тартып, өлең-жыр шығарған. Ауылда оқып, хат таныған. Бақтыбай мен Тезек, Жамбыл мен Құлмамбет айтыстарын, “Мың бір түн”, “Тотынама” дастандарын жатқа айтып, ел арасына таратты. Орынбай, Иса, Кенен Әзірбаев, Саяділ, Есдәулет, Қалқа, Жақсыбай, т.б. белгілі халық ақындарымен айтысқан. Қырғыз жыршылары Оспанқұл, Жаманқұлдармен шығармашылық байланыста болды. Шығыс әдебиетінің мазмұнында “Үшөнерпаз”, “Патша мен ұрылар”, тарихи сюжетке құрылған “Кемпірбай мен Қисық батыр”, бүгінгі өмірге байланысты “Марқа”, “Мәлікбек” дастандарын шығарды. 1916 жылғы Жетісудағы ұлт-азаттық көтерілісіне қатысып, оны жырға қосты. Үмбетәлі шығармалары “Өлеңдер мен дастандар” (1938), “Өлеңдер” (1951), “Өлеңдер мен толғаулар” (1958) деген атпен жарияланды.

Жинақтап айтсақ дарынды ақындар Қабан, Сүйінбай, Бақтыбай, Жамбыл, Үмбетәлі, Құлмамбет т.б. шығармашылығы қазақ жыршылық дәстүрінде, қазақ поэзиясында ерекше еленіп, ғасырдан ғасырға тарих көшімен бірге ілесіп, ұрпақтан - ұрпаққа ұласып мәңгі жасай бермек. ал Жетісуда сал-серілердің тұяғы атанып кеткен атамыз Кенен Әзірбайұлыда жетісу өңірінің жыраулық дәстүрін жалғастырған және де жыршылық өнерге қосқан үлесі мол. Алған тақырыбы, оны жырлау тәсілі, өмір құбылыстарын тануда тек бұрынғы өлшем түсініктермен ғана келмей, оған шешім, кілт іздеуі ақынды біраз жаңа қалыпта танытады. Мәселен өмір, болмыс, оның адам тіршілігіндегі көрінісі, жақсы-жаман жақтары, саналы жанның әдемілікті қабылдау, толғаныстарға барады. сезімге байланысты көп дүниелердің эстетикалық талғамы зор, халық поэзиясының тіл байлығы жете меңгерген ақын өз шығармаларында әр кімнің қолынан келе бермейтін шеберлік табады. Ол дайын, дағдылды сүрлеумен жүре бермей, қалыптасқан бейнелі сөз үлгілерін өзгертіп құбылтып пайдалануда, өмір шындығын нақтылы сипаттау үшін поэзия тілінде өзіндік өрнек-нақыштар іздеуге тырысқан. Кенен Әзірбайұлы «Сүйінбай мен Тезек төренің кездесуі», «Тезек төремен Бақтыбай ақын», «Тезек төре – Түбек -Құлмамбет», «Құлмамбет ақынның Шабдан батырға айтқаны» және өзінің жырларын, қазақтың «Ер Төстік» жырын, қырғыздың атақты «Манас» эпосының бір бөлігін жырлаған жыршы. Ол осындай жыршылық өнермен бірге халықтың әншілік дәстүрінің бұзылмаған, ешқандай қоспасы жоқ ең соңғы өкілі ретінде де танылды. Дарынды атамыз Жетісу өңіріндегі әншілік мектепті дамытады. Әнің туын ақиық ақын Сүйінбай көтерген сөз тұрғысын-ақындық биігіне апарып тікті. Осылайша оның бойында қыранның қос қанатындай екі өнер жарастық тапты.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. - СПб., 1859. - С. 131

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

2. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. - М.» 1947.
3. Смирнова Н.С. Очерки казахской литературы ХУШ века. -Алма-Ата, 1951
4. Ысмайылов Е. Жамбыл және халық ақындары. –Алматы: 1996. –240 б.
- 5 . Мұқанов С. Халық мұрасы. –Алматы: Қазақстан, 1974. –236 б.

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ СОВРЕМЕННОЙ ПРЕССЫ

*Төреханова Н.С.
КГУТИ им. Ш. Есенова
Ақтау, Қазақстан
научный руководитель - к.филол.н., доцент Абаева М.К.*

Abstract

The article describes the language of the functional and style modern press. Particular attention is paid to the texts of a political nature and use in their expressive language lexical resources. Separately stated on the role and place of the journalistic metaphor in contemporary press.

Начиная со средств массовой информации как телевидения, пресса, радио и т.д., публицистический стиль является очень сложным и многообразным функциональным стилем. Но почему интерес к изучению текстов газет под лингвистическим углом до сих пор не теряет актуальность?

Для начала начнем с того, что такое функциональный стиль и что он из себя представляет. Со времен школы известно, что обычно выделяют пять видов функциональных стилей речи, отличающихся целями общения, средствами выражения, употребляемой лексикой и областью использования: научный, официально-деловой, публицистический, разговорный, художественный.

Если коротко описать каждый функциональный стиль, то каждый отличается жанровыми разновидностями и используемыми ресурсами. Например, научный стиль- это стиль научных сообщений, основанных на том или ином исследовании, подкрепленные истиной, основанных проведенных экспериментах и в изучении заинтересовавших ученых вопросов, к нему относятся научные монографии и учебные тексты и т.п., официально-деловой используется для информирования в официальной обстановке, в таких областях как законодательство, административно-правовой деятельность, в частности он служит для оформления документов: законов, приказов, справок, деловых писем и т.д., публицистический стиль - это язык средств массовой информации, который встречается в виде статьи, очерка, репортажа, ораторской речи и т.п.

Исходя из этого, функциональные стили имеют свои отличительные черты, свою специфичную лексику и синтаксическую структуру, область использования, которые более или менее реализуются в каждом жанре данного стиля. Тем не менее, являясь богатым и гибким, в русском языке нет абсолютно чистого стиля, который не выходил бы за рамки шаблонов, рамки которых довольно размываются в зависимости от ситуации. Они все в малой или большой степени переходные, допустим, один стиль может использовать лексику, стиль другого, как и наоборот, или менять значение слов, тем самым делая речь более красочной для приспособления к сложившейся ситуации.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Самым сложным, на наш взгляд, в стилевой системе русского литературного языка является публицистический стиль, с этим согласны специалисты Кожина М.Н. и Костомаров В.Г., которые отмечают, что данный функциональный стиль «...оказывается особенно сложным и разветвленным, с многочисленными переходными, межстилевыми явлениями» [1]. Ему свойственна «материальная неоднородность, заданная гетерогенностью, стилистическая антигомогенность» [2], что также является актуальным и на сегодняшний день. Так как газетно-публицистический стиль ориентирован на широкую публику читателей, язык должен быть общедоступным, и как всем известно, несет в себе две основные функции информирующую и оказывающую воздействие на читателя [3], а из-за функции воздействующей, язык современной прессы является очень гибким, приспособляемый и инновационный.

Мы упоминали ранее, что одна из главных функций публицистики является информативность, «язык прессы отличается своей шаблонностью и каноничностью письменной речи» [4] пишет Винокур, они заполнены штампами, это объясняется тем, что газеты выпускают еженедельный и серийный продукт, невозможно непрерывно в такие короткие сроки выпускать что-то новое и правильное, также необходимо чтобы информация была короткой, четкой и точной для того, чтобы сообщение довольно быстро могло охватить массовое количество читателей достигли понимания авторской мысли.

Рассматривая язык СМИ, мы уже коротко разобрали идеи Винокура о стандарте (штампах), как о главной особенности языка газеты, вместе с тем отмечают, что, кроме как информирующей функции, языку газеты характерна и другая, не менее важная функция – функция оказания влияния. Концепцию диалектического единства экспрессии и стандарта которую В. Г. Костомаров выдвинул как основу газетного языка: «Модель газетного языка раскрывается как обязательное и прямолинейно-постоянное соотношение стандартизованных и экспрессивных сегментов речевой цепи, их чередование и контрастирование, характер которого в деталях материализации зависит уже от частных особенностей моделируемой газетной действительности. Иными словами, ее языковая модель — газетный язык - создается (...) ориентацией на экспрессию и стандарт, составляющий единый конструктивный принцип» [2]. Нельзя забывать что, сама пресса подразумевает коммуникационный акт между читателем и журналистом, и нет лучше способа налаживания связи с читателем, чем создание эмоциональной связи с аудиторией, а эмоциональная окраска речи это прежде всего экспрессия чувств (положительных, отрицательных), попытка воздействия на мнение или оценка данного вопроса. Об этом пишет Шмелев Д.Н.: «Присущая публицистическим произведениям направленность на воздействие и убеждение устанавливает особые взаимоотношения между сторонами общения - обращающимся с речью и адресатом речи. Это не констатирующая, а императивная речь, она призвана не только сообщить о чем-то и не только выразить отношение к сообщаемому, но и внушить это отношение адресату» [5]. Все выше сказанное делает язык прессы релевантной, бросающейся в глаза и делает ее креативной.

Об экспрессии языка газеты также пишет Г.Я.Солганик, выделяя роль разговорной лексики как наделяющей речь выразительностью: «Широкие возможности разговорной лексики объясняются тем, что в газетно-публицистическом стиле, книжно-письменном по своей природе, она выступает как маркированная. И поэтому ЛЮБОЕ разговорное слово в газетной речи экспрессивно, обладает известным потенциалом выразительности. Многообразие использования элементов разговорной речи в публицистике объясняется также общей демократической окраской, простотой, доступностью разговорной речи – качествами, важными для языка средств массовой информации» [6].

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

В газетно-публицистическом стиль невероятен своим возможными любимыми стилистическими окрасками, от низких до высоких, причем само сочетание носит нарочитый конфликтный характер. Так, например, только лишь в одной статье **«Блэкджек с тремя топорами»** («НОВАЯ ГАЗЕТА», №19, 07.05.2022г.) сочетаются с одной стороны, такие нейтральные слова, как *борьба, онлайн-казино, рекламодатель, банки, платежные системы, легализовать, патологическое влечение*, а с другой стороны, такие эмоционально-оценочные и разговорно-просторечные слова, как *лохотрон, отмывочные, пагубная практика, финансовый омбудсмен, выкорчивать*.

В собственно информативных жанрах преобладает стандартный язык, используются в основном стилистически нейтральные языковые средства, лишённые эмоциональной окраски. Например, статья «Трагедия в Шереметьево»

«Вечером минувшего воскресенья принадлежащий «Аэрофлоту» самолет SSJ-100 совершил аварийную посадку в Шереметьево спустя некоторое время после вылета из Москвы в Мурманск. Разрешение на возвращение в аэропорт вылета командир экипажа запросил из-за технической неисправности. Во время посадки у лайнера подламили стойки шасси и загорелись двигатели. Огонь перекинулся на фюзеляж. На борту находились 78 человек, включая пять членов экипажа, 41 из них погиб. Список выживших пассажиров размещен на сайте «Аэрофлота». Вчера в экстренных службах сообщили, что они извлекли тела всех погибших из фюзеляжа самолета» («ВРЕМЯ», №69, 07.05.2022г.)

Однако и такие материалы оживляются экспрессивными заголовками: *«В главных ролях»* - информационная статья о выдаче удостоверений кандидатов в президенты - («ВРЕМЯ», №69, 07.05.2022г.); *«УШЕЛ ИЗ ЖИЗНИ – Ум, Честь, Совесть и ... «НАРОДНЫЙ АКИМ»*» - о кончине бывшего мэра города Караганды; («ДАТ»- №17 06.05.2019) *«Жизнь в Перу неподвластна перу»* - («ВРЕМЯ», №171, 01.11.2022г.); *«Дон Кихоты эмиграции и ее Франкентейны»* («НОВАЯ ГАЗЕТА», №19, 07.05.2022г.), *«Аргументы и факты» №46, 2022 г.*

Газетная речь может быть выражена экспрессивными средствами в различных формах. Рассмотрим некоторые из них.

Изучение метафоры показывает взаимосвязь лексико-семантических процессов и социально-политических изменений, поскольку метафора наиболее эффективна как средство отражения изменений в жизни общества.

На сегодняшний день часто встречающаяся в газетно-публицистическом тексте становится, **«политическая метафора** это речевое воздействие с целью формирования у общества либо положительного, либо отрицательного мнения о той или иной политической единице (политике, партии, программе, мероприятии)»[7] - пишут Лакофф, Дж., Джонсон, М..

Характер политической метафоры представлен в следующем примере:

«Заг. Никакой митинговщины!» – о выступлении ветеранских организации против политических акций – средствами экспрессии служат: активизация некоторых типов словообразования, таких как универбация с суффиксами -ик (бáнтик), -уха (комнатуха), -щина (дедовщина), в данном случае используется суффикс -щина несущий в себе оттенок собирательности и неодобрительности и риторические восклицания.

«Мы, ветеранские организации, ответственно заявляем, что не позволим использовать святой праздник 9 мая для каких-то политических инсинуации и митингов. Это священный день памяти погибшим в Великой Отечественной войне, и превращать его в политическое шоу – полное кощунство и варварство по отношению к нашим дедом и отцам, погибшим на полях Великой Отечественной войны.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Мы не позволим никому устраивать **политические торги** на 9 мая с использованием акции «Мәңгілік Даңқ – Бессмертный полк Казахстана»...» («Время» №73 15.5.2022).

Латышева А.И. пишет: «Более широкий диапазон и большая частотность в использовании экспрессивной лексики, как новый показатель актуализации языка современной прессы, одновременно сопровождается более тесным, чем ранее, совмещением лексики разных стилей, выстроенным на противопоставлении средств. При этом возникают контрастные словосочетания различной стилевой окраски[8], например, *инсинуация* – (от лат. *insinuatio* - букв. - вкрадчивость), клеветническое измышление, злостный вымысел. (БАС); синоним слова *диффамация* — публичное распространение сведений, порочащих кого-либо (Современный толковый словарь русского языка Ефремовой), *клевета*, книжн. (Словарь синонимов), кощунство -.. оскорбление религиозной святыни, (образовано в старославянском). (БАС); *варварство*, варварства, мн. нет, ср. (книжн.). Варварское отношение к культурным ценностям, разрушение их.(син.) грубость, дикость нравов; поведение варвара - с пометой «книжное» (СО), приобретает отрицательную окраску. Термин *инсинуации*, метафоризация с лексикой *политическое шоу*, *политические торги*, с разговорным словом *кощунство* и *варварство*. Также повторение слова *политический* три раза, усиливает параллелизм и приобретает в контексте отрицательную окраску, благодаря этим средствам объект характеристики – митинги - предстает как интриги, заговоры тайно борющийся за власть.

Исследованный газетный материал продемонстрировал появление новых в тематическом отношении метафор: концептуальных полей, которые приспособляются к контекстам современной политической тематики. Например: «Спорт и азартные игры» - «Заг. Прыжок в элиту», «Театр и зрелища»- «В этой дуэли решалось ...», «Человек - больной организм» - «Подзаг. Обострение конфликта», «Сутки станут критичными», «Быт» - «Виток насилия» «Природа» - «Актюбинская полиция в очередной раз перехватила пальму первенства по коррупционным правонарушениям.», «Ирреальный мир» - «Снизить градус разговора» («Время» №73 15.5.2022).. Метафоры традиционных концептуальных полей «Война» - «Подзаг. ...завоевала путевку в высший дивизион», «Разгромили Литву». Часть метафор создана на основе специальной лексики, которая вступая в контекстуальные связи с общеупотребительной лексикой современного русского языка.

В газетном тексте политическая метафора функционирует как лексико-семантическая единица, так как процесс метафоризации (образование метафор и их употребление) обусловлен прежде всего семантическим фактором слова. Подавляющее большинство метафор развивается из слов конкретной семантики («Бюрократия – как лернейская гидра», «убогость и серость окружающей действительности», «Да такие, что душу прожгли!» и т.д. «Комсомольская правда» №50 15.05.2022).

В газетном тексте политическая метафора функционирует как лексико-семантическая единица, поскольку процесс метафоризации (формирование метафор и их использование) обусловлен прежде всего семантическим фактором слова. Подавляющее большинство метафор развиваются из слов специфической семантики «...хроническую проблему», «Заг. Полный брак», «Подзаг. Его Величество план»..).

По отношению к употреблению слова в метафорическом смысле различают две группы слов:

А) слова, образное, переносное значение которых зафиксировано в толковых словарях);

Б) слова, образное значение которых не зафиксировано толковых словарями.

Оценочный характер метафор может определяться наличием у слова в его прямом значении тех или иных коннотаций. Содержащаяся в метафорах оценка является образным

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

представлением чувства-отношения к обозначаемому классу объектов, а, следовательно, осознанной эмоцией.

Таким образом, мы приходим к заключению, что публицистический стиль тесно связан с внеязыковой реальностью. Это обуславливает его постоянное развитие. Политические преобразования последних лет привели к ощутимым переменам в контенте газет и характере функционирования публицистического стиля.

Анализ прессы показывает, что в газетах представлены новостные и информационные материалы, но в статьях преобладают аналитические, критические, и политические дебаты. Главной особенностью такого типа текстов является экспрессия.

Язык современной прессы характеризуется разнообразием и новизной выразительных ресурсов, во многом обусловленных идеологическим плюрализмом, изменением роли СМИ в обществе.

На материале газет выявлены несколько тенденций развития современного журналистского стиля.

Прежде всего, это усиление функции воздействия по сравнению с информационной. В результате возрастает роль выражения в текстах.

Специфика анализируемых газет заключается в том, что ведущую роль в них играют такие выразительные ресурсы, как политическая метафора, фразеологические единицы, авторские неологизмы и др. Политическая метафора в анализируемых текстах наряду с традиционной функцией средств выражения наиболее точного, адекватного смысла приобретает новую функцию-скрытой речи. Большинство изученных нами метафор приобретают в контексте негативную эмоционально-оценочную коннотацию.

Газетная публицистика характеризуется антропоцентрическими фразеосемантическими полями, что свидетельствует о стремлении автора публицистической речи влиять на сознание и эмоции читателя. Случаи аналитического преобразования различались. Происходит ироническое переосмысление традиционных фразеологических единиц.

Большинство анализируемых примеров показывают явное доминирование негативной экспрессии и ее скрытый характер. В этой связи проблема реальной, а не декларативной независимости средств массовой информации остается нерешенной и очень важной.

Список использованной литературы

1. Кожина М.Н. Стилистика. - М.: Прогресс, - 1983. - 220 с.
2. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики. - М.: Из-во Моск.ун-та, 1971. -267 с.
3. <http://cyclowiki.org>
4. Винокур Г.О. Культура языка. - М.:ЛКИ, 2006. - 352 с.
5. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика: Учебное пособие. - М.: Просвещение, 1977. - 335 с.
6. Солганик Г.Я. Стиль репортажа. М., 1970
7. Лакофф, Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем [Текст] // Дж. Лакофф, М. Джонсон. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 256 с.
8. Латышева А.И. Язык современной прессы.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Т.Тиыштыков
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – филол. ғ. к., профессор Шота Қ.Н.

Abstract

Writing is a tradition and trend that has been preserved and continued since the Middle Ages, this type of writing is understandable to the literate community with the "old writing" system, for any ordinary person, children and its development. The article pays special attention to the "purity of the Kazakhs" and the principle of literacy of writing.

Ахмет Байтұрсынұлының есімі – ағартушылық, демократтық қозғалысқа, қоғамдық-элеуметтік өмірге белсене араласқан педагог-ғалым, білім таратудың тиімді жолдарын қарастырушы әдіскер ретінде қазақ тілі мен әдебиетінің тарихын, теориясын, халықтың көркемсөз мұрасын зерттеушісі ретінде де танымал. Сондай-ақ алғашқы оқулықтар мен оқу құралдарын жасаушы, аудармашы.

Белгілі қоғам қайраткері, ғұлама түрколог, жазушы, публицист, ағартушы-педагог Ахмет Байтұрсынұлы өз халқына адал еңбек етті Ол өзінің барлық саналы ғұмырын қазақ қоғамында білім-ғылымның дамуына, мектеп ағартушылық ісінің жанданып, кемелденуіне бағыштады. Ауыл мектептерінде, семинарияларда бала оқытты, оқу тәрбие жұмысын жетілдіру саласында көп ізденді, «Әліпби», «Тіл құралы», «Әдебиет танытқыш» атты кітаптарды қазақ тілінің табиғаты, өзгешеліктері, араб алфавитінің жайы, терминдер, қазақ тілін оқытудың әдістемесі туралы көптеген мақалалар жазғандығы да көпке аян.

А.Байтұрсынұлы алғаш ағартушылық ой-пікірлері сонау 1913-17 жылдары Орынборда шыққан «Қазақ» газетінде жарияланған мақалаларынан айқын көрінеді. Ол туған халықының білім-ғылымға ұмтылуын әр қазақтың ең болмаса бастауыш білім алуын аңсады. «Адамға тіл, құлақ қандай керек болса, бастауыш мектепте үйренетін білім де сондай керек» – деп жазды [1].

Болашақ қайраткер Ахмет Байтұрсынұлы әкесінің інісі Ерғазының тәрбиесінде болып, 1891 жылы Торғайдағы екі кластық орыс-қазақ училищесін бітіреді.

Ерғазы дүниеден озған соң, көптеген қиыншылықтарды бастан өткерді. Сол қиындықтарға қарамастан, оқу-білімге деген ынта-жігері арта түсті. Қалайда халққа, болашақ ұрпаққа білім нұрын себуді арман етті. Осы мақсатты арқалап, арман іздеп, Орынборға барады. Ондағы ойы – Ыбырай Алтынсарин салдырған мұғалімдер даярлайтын - «Учительская школа» деген оқу орнына түсу болатын. Арманы орындалып, онда төрт жыл оқып, 1895 жылы бітірісімен өзге қызметке бармай, тек ағартушылық іске кіріседі. Сөйтіп 1896 жылдан бастап Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы уездерінде ауылдық, болыстық мектептерде, екі кластық училищелерде мұғалім болады. Осылайша Ұлы ұстаз өзінің барлық саналы ғұмырын қазақ қоғамында білім- ғылымның дамуына, мектеп ағартушылық ісіне және дамып жетілуіне бағыттады. Алғашында ол ауыл мектебінде, семинарияларда бала оқытты, көп ізденді. Сол ізденістерінің нәтижесінде «Әліпби», «Тіл құрал» атты кітаптармен қатар, қазақ тілінің табиғаты, өзгешеліктері, араб алфавитінің жайы, терминдер, қазақ тілін оқытудың әдістемесі туралы мақалалар жазды.

1912 жылы мектеп балаларына қазақша сауаттандыратын «Оқу құралын» жазған соң, көп ұзамай енді мектепті қазақ тілін пән ретінде үйрететін оқулық жазуға кіріседі. Бұл

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

оқулықтың фонетикаға арналған 1-бөлімі «Тіл құралы» деген атпен алғаш рет 1915 жылы жарық көрді. Морфологияға арналған 2-бөлімі 1914 жылы, ал синтаксиске арналған 3-бөлімі 1916 жылы басылып шығарылды [2].

1913 жылы Байтұрсынұлы Ә.Бөкейхан, М.Дулатұлымен бірігіп, қалың қазақ зиялыларының қолдауымен Орынборда тұңғыш жалпыұлттық «Қазақ» атты газетін шығарды (Ол 5 жыл бойы осы газеттің жауапты редакторы болған. Ахмет Байтұрсынов алғаш ағартушылық ой-пікірлері) жарияланған мақалаларынан айқын көріне бастайды. 1918 жылдың күзіне дейін шығарылып тұрған «Қазақ» газеті ұлттық қоғамдық-саяси және ғылыми-әдеби басылымдардың негізгі газетіне айналды. Айтар болсақ, «Қазақ» газетінде жарияланған «Оқу жайы» деген бас мақаласында мәдениетті елдермен мәдениетсіз, оқу-білімсіз елдерді салыстыра келе, «Оқусыз халық қанша бай болса да, біраз жылдардан кейін оның бар байлығы өнерлі халықтардың қолына көшпекші. Мұның себебі, бұл заманда не нәрсе болмасын машинаға айналды. Адам баласын көкке құстай ұшырған, суда балықтай жүздірген – ғылым. Дүниенің бір шетінен бір шетіне шапшаң хабар алғызып тұрған да ғылым. Отарба, откемелерді жүргізген ғылым», – деп, өнер мен ғылымның өзара жақындығына тоқталып, көпшіліктің назарына «Оқусыз білім жоқ, білімсіз күнің жоқ» дегенді ашықтан-ашық еш бүкпесіз жайып салды. Қазақтың басқа жұртқа жем болуының, теңдіктен құралақан қалуының басты себебі – білімсіздік дегенді алға тартты. Сөйтіп туған халқының ғылым-білімге деген ұмтылысының арта түсуіне және әр қазақтың ең болмаса бастауыш білім ауын көкседі. Сөйтті де: «Адамға тіл, құлақ қандай керек болса, бастауыш мектепте үйренетін білім де сондай керек, – деп жазды [3] Алайда сол кездері ауылдық жерлерде білім беретін мектептердің жағдайы сын көтере бермейтін. Автор бұл мақаласында оқу-білімнің қажеттігін, болашақ үшін қаншалықты керек екенін жан-жақты түсіндірді. Халықтың әл-ауқатын, тұрмыс жағдайына келіп: «Қазақ жерінде өндіріс жоқ, шикізатын сатады, ал сол шикізаттан жасалған өнімді 2-3 есе қымбат түрде сатып алады. Бұл надандықтан келген кемшілік», – дейді.

1926 жылы Бакуде болған түркологтардың Бүкілодақтық I съезіне қатынасып, бірнеше комиссия жұмысын басқаруы, Қазақстан оқу-ағарту комиссариатындағы жұмысы – осының бәрі оның қоғамдық, мәдени, ағартушылық, ғалымдық қызметінің алуан түрлі қомақтылығын аңғартады.

А.Байтұрсынұлының көтерген тағы бір өзекті мәселесі – мектепте қазақ балаларының өз ана тілінде оқытудың қажеттігіне ерекше назар аударды. Мектепте ана тілінде оқыту үшін алдымен қазақша жазу таңбаларын, яғни әліпбиді жасап шығуды қолға алды. Содан соң балаларға осы таңбаларды танытып, сауатын ашатын әліп-биден бастап, сол тілді пән ретінде үйрететін грамматика оқулықтарын жазу керек болды Ол кісінің сол кездегі ұсынған әліпбиі бүгінге дейін өз мәнін жоғалтпастан, мектептерде оқытылып келеді.

1912 жылы мектеп балаларын қазақша сауаттандыратын «Оқу құралын» жазғаннан кейін көп ұзамай мектепте қазақ тілін пән ретінде үйрететін оқулық жазуға кіріседі. Бұл оқулықтың фонетикаға арналған 1-бөлімі «Тіл – құрал» деген атпен алғаш рет 1915 жылы жарық көреді. Ол әрі қарай бірнеше рет басылған, 1927 жылғы Қызылордағы басылымы 7-нші деп көрсетілген.

«Тіл – құралдың» қазақ тілінің морфологиясына арналған II бөлімі бұдан да бір жыл бұрын 1914 жылы баспадан шыққан, оның 1927 жылғы басылымы 6-нші деп көрсетілген. Синтаксиске арналған III бөлімі де бірнеше басылым көрген. Оның 6-басылымы 1928 жылы Қызылорда-Ташкенттегі «Казгосиздаттан» шыққан. «Тіл – құрал» – қазақ мәдениетінде бұрын болмаған соны құбылыс. Оның қазақ жұртшылығы үшін мүлде тың дүние екендігін автордың өзі де ескертеді. Оқулықтың «Сөз басы» деп аталатын алғы сөзінде: *«Тіл – құрал» деген аты қандай жат көрінсе, ішкі мазмұны да әуелгі кезде осындай жат көрінер, өйткені*

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

бұл – қазақта бұрын-соңды болмаған жаңа зат. Халықта бұрын болмаған нәрсе жат көрініп, бірте-бірте бойы үйренген соң қалатын», – деп жазады [4].

Ахмет Байтұрсыновты біз өзі ұлтының жанашыры, оқу әдістемесінің ірге тасын қалаушы, оқулық жазудың білгір маманы ретінде танимыз. Ғұлама ғалым, әдіскер педагог «Әліп-би» мен түрлі оқу құралын көпшілікке ұсынып қана қоймай, оны қалай оқытудың әдістемелік нұсқауларын да жасады. Осы орайда ол «Баяншы», «Нұсқаушы», «Әліппе астары, «Қай әдіс жақсы?» т.б зерттемелермен айналысты.

Ахмет Байтұрсынов оқу-ағарту мәселесі жөнінде: «Жақсы дерлік те, жаман дерлік те бір әдіс жоқ. Олақтықтың белгісі – бір ғана әдісті бол, шеберліктің белгісі – түрлі әдісті болу, керек орында жоқ әдісті табу да, қолынан келу. Мұғалім әдісті көп білуге тырысу керек, оларды өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдану керек», дегенді алға тартады [5].

Ұлы ұстаз айтқандай, қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сәйкес болуы тиіс. Өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге жететіндігі рас. Бұл күндері «Жаңартылған білім беру» бағдарламасы бойынша бастауыш сыныпта әр сабаққа әр түрлі тиімді әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, оқушылардың білім сапасын арттыру ең басты мәселе. Ахмет Байтұрсынов айтқандай, «білім көзі – бастауыш сыныптарда басталады» деп, қазақ тілінің бүгінгі мен ертеңін айшықтап, айқындап кетті.

Сонау 1920 жылдың өзінде-ақ «Баяншы» деген атпен әдістемелік кітапша шығарды. Мұнда автор мұғалімдерге «Әліппені» пайдаланудың, сауат ашу әдістерінің жөн жобасын көрсетіп берді [6].

Автор «сөз өнері үй қалаумен бірдей, тіл тазалығын сақтау» және оның маңыздылығы жөнінде де біраз ой толғады. Ол мынадай орынды қағидаларды ұсынады:

- ескірген сөздерге жоламау;
- анадан шыққан сөздерден қашу;
- өз тілінде бар сөздің орнына басқа жұрттан сөз алудан қашу;
- ергілікті сөздерге, яғни бір жерде айтылып, бір жерде айтылмайтын сөздерге жоламау.

Қазіргі кезде тіл мәселесі өзекті мәселенің бірі. Тіл жанашырларының жанайқайына құлақ түрсек, жоғарыда айтылған а. Байтұрсынұлының ұсыныстарын назардан тыс қалдырғанға ұқсайды. Нақты мысалдарға жүгінсек, тіл мәселесі шұбарлануды көтермейді. Тіпті тіліміздегі кірме сөздер сөзімізді биіктетіп емес, аласартып тұрғандай. Әсіресе кейінгі кезде араб тіліндегі діни сөздерді көпшілік қабылдап та үлгірді. Бұл мәселе ойы ұшқыр, көзі қарақты жандарды шынымен алаңдатары сөзсіз.

Олай болса, ойымызды қорыта келе айтпағымыз, қазақ педагогикасының дамып, өркендеуіне белсене ат салысып үлес қосқан А.Байтұрсынұлының педагогикалық шығармалары және XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ зиялыларының ең ірі, ең беделді көшбасшыларының еңбектері болашаққа мұра. Оны саф алтын күйінде сақтау, одан ғибрат алу біздің ең басты міндетіміз. Ендеше тіл – ұлттың жаны, рухы, оның бет-бейнесі, тарихы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов Ахмет / Алаш. Алашорда: энциклопедия / құраст.: Ғ.Әнес, С.Смағұлова. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009
  2. Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ руханиятының көсемі. Халықаралақ ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Елтаным баспасы, 2013– 416 б.
  3. Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. Т.3. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384б
- Интернет материалдары.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

4. Қазақ ғылымы мен мәдениетінің жарық жұлдызы
// http://ksu.edu.kz/kaz/about/ego_imya_nosit_universitet/

5. «Қай әдіс жақсы?», «Жаңа мектеп» 1928ж, №4, 3-11-б)

6. Қазір жаңа деп танылған әдістемелердің көпшілігі Ахмет Байтұрсынов еңбектерінен бастау алады https://lenta.inform.kz/kz/kazir-zhana-dep-tanylgan-adistemelerdin-kopshiligi-ahmet-baytursynov-enbekterinen-bastau-alady_a356278

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІН ДӘРІПТЕУ МАҚСАТЫНДАҒЫ «АЛМАЛАЙН» ТОБЫНЫҢ ПЛЕНЭРЛІК ЖОБАЛАРЫ

**Тлеугабыл Ж.Т.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰОА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD, аға оқытушы Еспенова А.Т.**

Abstract

A portrait made of broken glass, sculptures made of garbage, a performance that turned the viewer into a hero, all this is about modern art. In the era of metamodernism, fine art develops and becomes more complex. We have young creative artists and art critics who work wonders - Olga Baturina stated in an interview on her Top press information portal that "these processes affect art. After all, art is always a reflection of the time in which we live. We see this in the history of mankind. Two main questions in art "" what to say? how to say "and"?" always changes depending on the spirit of the times and the difficulties faced by the artist. We live in the most interesting and at the same time difficult time. On the one hand, this is interesting, because humanity has never had as many opportunities and free time as it does now.[1]. Nevertheless, the artists who glorified traditional classical art also have something to say. Although the theme of the works has changed, the essence has not changed. History, traditions, the image of a contemporary, the love of beauty and aesthetics are still relevant. In addition, a distinctive feature of traditional classical fine art, which is turned to the conceptualism of a new direction, is the preservation of technologies that have been honed for centuries. This article will be devoted to the artists of the classical traditional genre "Almaline" and their plein-air projects.

«Алмалайн» суретшілері негізінен классикалық дәстүрлі бейнелеу өнері бағытында жұмыс жасайды. Топ құрамы белгілі бір талаптарға сай толықтырылып отырады. Қазіргі уақытта бұл топ үлкен, орта және жас буын суретшілерінің ортақ шығармашылық шаңырағына айналып, жалпы саны 13-ке жетіп отыр. Суретшілер бірігіп түрлі жобалар мен көрмелерді ұйымдастырып ұлт дәстүрлері мен мәдени құндылықтарын, көркем туындылары арқылы насихаттап жүр. «Алмалайн» әртүрлі қалалар мен елдердегі халықаралық жобалардың ұйымдастырушысы және қатысушысы. Қатысушылар арасында әлемнің үздік университеттерінің өкілдері, түрлі байқаулардың жеңімпаздары, профессорлар мен еңбек сіңірген суретшілер және жай ғана жарқын таланттар да бар. Топтың негізін қалаушылардың бірі мемлекет сыйлығының иегері «ІЗДЕР» Арт-тобының мүшесі, көптеген халықаралық көрмелердің тұрақты қатысушысы Досбол Қасымов.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Д. Қасымов 1960 жылы 11 қазанда Ақмола облысының Щучинск қаласында дүниеге келген. 1986 жылы Алматы театр-көркемсурет институтын бітірген. ҚР еңбек сіңірген өнер қайраткері. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен «Тәуелсіздікке 20 жыл» медалімен марапатталған. Қазақстан Республикасы Ұлттық валютасының дизайнын жасауға, Ұлы Абайдың 150 жылдығына арналған алтын және күміс монеталардың мерейтойлық жиынтығының авторы, «Қазақстанның көрнекті тұлғалары» портреттер сериясының авторы қатысты. Оның жұмысы Қазақстанда, Австралияда, Англияда, Оңтүстік Кореяда, Ресейде. Станокты кескіндеме жанрында жұмыс істейді. Ол көрнекі бейненің сүйкімділігіне ерекше, нәзік сезімталдыққа ие, адам мен табиғаттың үйлесімділігі идеяларын шынайы, бізді қоршаған әлемнің танылатын формаларында жеткізеді. Реализмнің бейнелі метафорасы объективті-визуалды, материалдық жазықтықта жатыр, ол материалдық емес болуы мүмкін емес, бірақ символизм оған қол жетімді.

Осы күнге дейін «Алмалайн» тобы пленэрлік жобаларды ұйымдастырып көптеген оң нәтижелерге қол жеткізді. 2014 жылы «Алмалайн» тобы АҚШ-тағы Нью-Йорк қаласындағы, БҰҰ штаб-пәтерінде халықаралық көрмеге қатысты. Ең алғашқы халықаралық пленэр жобалары 2018 жылы Астана және Алматыда, сондай-ақ «Academism & Progress» халықаралық жобасы ұйымдастырылды. Өзбекстандағы Қазақстан жылына арналған іс-шаралар аясында 2019 жылдың сәуір айында ALMALINE «ARTCARAVAN ALMALINE 2019» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖОБАСЫН бастады. Ә.Қастеев атындағы Мемлекеттік мұражайдың фойесінде ұжымдық сурет көрмесі және Венгрия Елшілігінің қамқорлығымен Венгрия мен Чехияда, Бурабайда, Катонқарағайда, Чонкеминде 2019-2020 жылдар аралығындағы халықаралық пленэрлер ұйымдастырылды. Бішкек қаласында Г.Айтиев атындағы Ұлттық бейнелеу өнері мұражайындағы көрме және мастер-класстар өтті. Испанияда, Францияда, Италияда «Mediterranean art tur 2022» атты халықаралық пленэрі өз жалғасын тапты.

Алмалайнның тобын кәсіби деңгейі жоғары және танымал суретшілер қамтиды. Осындай суретшілердің бірі қазақстандық суретші, мүсінші, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. Қазақстан Республикасы Суретшілер Одағының мүшесі. Пластикалық-бейнелі кескіндеме жүйесін және композициялық әдістердің алуан түрлілігін кәсіби меңгерген Қазақстанның үздік суретшілерінің бірі- Жұмақын Қожақынұлы Қайрамбаев. «Алмалайн» жобасының ең алғашқы құрамы болып енген суретшілердің бірі Талғат Тлеужанов.

Талғат Тлеужанов. 1973 жылы 12 маусымда дүниеге келген. Алматы көркемсурет училищесін бітірген. Н. В. Гоголь, Қазақ Мемлекеттік өнер академиясы. Т. Жүргенова, кескіндеме бөлімі, КСРО Халық суретшісі профессор Қ. Тельжановтың шеберханасында шеберлікті үйренген. «Отырар үшін шайқас» үздік дипломдық жұмысы үшін академия сыйлығының лауреаты атағын алды. Талғат Тлеужанов 2001-2009 жылдар аралығында Қазақ Ұлттық Өнер академиясында кескіндеме пәнінің оқытушысы болып жұмыс істеді. 2003 жылдан «IZDER» Арт-тобының мүшесі, 2009 жылдан бастап Қазақстан Суретшілер Одағының мүшесі. Халықаралық және республикалық көрмелерге қатысушы. Алматы қаласының метрополитеніндегі «Мұхтар Әуезов атындағы ұлттық драма театры» станциясының көркемдік панелінің авторы. «Баян» картинасы үшін «Қазақ халық эпосы. Қазақ халқының тарихы мен дәстүрлері» конкурсының үздік суретшілері сыйлығының лауреаты.

Жалпы Алмалайн жобасының мақсаты – реалистік мектептердің дәстүрлерін дамытып, шығармашыл жастармен тәжірибе алмасу, түркі мәдениеттерін өзара байыту, бітімгершілік және мәдени миссия. Осы орайда алмалайн тобы өз алдарына 2 негізгі мақсат қойып отыр. Оның біріншісі қазақстан бейнелеу өнері мектептерінің кәсіби деңгейін көтеруге өздерінің үлесін қосу, екіншісі дәстүрлі классикалық бейнелеу өнерін халық

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

арасында қайта танымал ету. Сол мақсаттардың аясында әлемнің 10ға жуық елдерінде түрлі жобалар ұйымдастырылып, көрермендердің оң бағасына ие болып отыр.

Алмалайынның пленэризм бағытын дамытуға арналған жұмыстары.

Алмалайындықтар әлемнің әр бұрышынан тарихы терең әсем табиғатты жерлеріне бірлесіп көрмелер, симпозиумдар және пленэрлік жобаларды іске асырып жатыр. Пленэрге кәсіби суретшілер, Қазақстан, Ресей, Қырғызстан, Өзбекстан өнер мектептерінің өкілдері қатысуда. Қазіргі таңда бейнелеу өнері мектептерінің кәсіби деңгейінің жылдан жылға төмендеп баратынын байқауға болады. Бұған бірден бір себеп техникалық прогрестің дамуы әсіресе шығармашылық кәсіп иелеріне бір жағынан көптеген мүмкіндіктер сыйласа, екінші жағынан оларды қол шеберлігінен айыруда. Жайғана майлы бояу мен кенептің ерекшелігін түсіну үшін айтарлықтай күш пен уақыт қажет етеді. Әр материалдың өзіндік ерешелігі болады. Оны дәріс беру арқылы үйретумен шектелмей, сол материалдармен жұмыс жасайтын шеберлердің жазған жұмыстарымен танысып көзбен көру маңызды. Өнер мектептерінде бұл жұмыстар лайықты деңгейде атқарылғанымен, оның өзі аздық ететінін көзбен көріп отырмыз. Жай ғана музей деңгейіндегі шығармалардың өзін сол баяғы авторлардың қолынан шыққан туындылар екенін байқаймыз. Міне осы жерде «Алмалайн» тобының айқын бір миссиясын көруге болады. Ол үлкен және орта буын суретшілерінің жастармен өз тәжірибелері және кәсіби білімдерімен бөлісу. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін «Алмалайн» тобы көптеген кәсіби суретшілерді өздерінің жобаларына қатысуға, бірлесіп жұмыс жасауға шықыруда. Осы орайда жоғарыдағы айтылған мақсаттарға жету үшін «Алмалайн» тобына тек кәсіби деңгейі жоғары суретшілер шақырылады. «Алмалайн» жетекшісі Досбол Қасымовтың айтуынша нағыз шеберлерді қашанда қолдау қажет. Себебі шебердің қолынан шыққан туынды өз көрерменін тауып қана қоймай оның жан дүниесін өсіруде өзіндік маңызды рөл атқарады. Суретші ешқашан дүниені сол күйі бейнелемейді. Ол оның эстетикалық сұлулығын табуға тырысады. Бейнеленген шығарма алдымен өзіне көрерменнің назарын аудару керек. Тек сол уақытта ғана оның мазмұны, айтар ойы жүрекке жете алады. Негізінен «Алмалайн» тобы арнайы тақырып белгілеп, сол тақырып айналасында пленэрлік жиындар өткізіледі. Бұл жиындар кез келген елде тарихи жәдігерлер айналасында, көркем табиғат аясында болуы мүмкін. Пленэрде суретшілер бар шеберліктерін ортаға салып қызу жұмыс жүргізіледі. Осы арқылы шеберлік практикалық мастеркласс көрсетіліп жас серетшілерге үлгі өнеге болады. Ашық кеңістікте сурет салу жалпы суретшілерге өте қолайлы. Бірнеше суретші қатар тұрып жұмыс жасауына зор мүмкіндік. Суретшінің этюдникті алып шығып, болашақ туындысының мотивін таңдауынан бастап, соңғы мазоктарын кенеп бетіне түсіруін бақылауға мүмкіндік береді.

Жалпы пленэр дегеніміз (фр. en plein air — «ашық ауада») – ашық кеңістікте сурет салу. Қоршаған атмосфера және күн сәулесінің әсерінен болатын түс өзгерістерінің барлық байлығының суреттегі бейнесін білдіретін термин. Пленэрлік кескіндеме шеберханада емес, табиғатты табиғи жарықта түсінуге негіз болатын табиғатта картиналар жасауды білдіреді. Сонымен қатар пленэр жарық пен ауаның белсенді рөліндегі табиғаттың түрлі-түсті байлығының, табиғи жағдайдағы барлық түс өзгерістерінің шынайы көрінісін білдіру үшін қолданылады. Пленэр XIX ғасырдың басында Англияда Джон Констабль және Ричард Паркс Бонингтонның арқасында пайда болды. Суретшілер эстетикасының негізіне айналған пленэризм, жарық пен ауа тәуелсіз мәнге ие болып және таза көркемік қызығушылық тудырады. Пленэрлік шығармаларда тақырыптың өзі саналы түрде тартылмайды, нақты силуэттерді көрсетпейді немесе мүлдем жоғалтып жібереді. Осындай техника арқылы кескіндік көрініс, әрлік көрініске айналады. Туындылар жазылып біткеннен кейін олар әсемделіп көрмеге дайындалады. «Алмалайн» тобының суретшілері тек пейзаж жанрында жұмыс жасамайды, сонымен қатар портреттік және көп фигуралы композицияларында

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

көруге болады. Олардың ұйымдастырған көрмелеріне халық оң бағасын беріп, көптеп жиналғанын байқауға болады. Көрмеге келгендердің көбі жастар мен суретшілер екенін ескерсек, біз олардың осы классикалық дәстүрлі бейнелеу өнерінің көрмелерін көруге мұқтаждығын байқаймыз. Бұған бірден бір себеп, суретшілердің көбі академияны бітіре салысымен дәстүрлі классикалық бағытта емес, заманауи бағыттардағы көрмелерді ұйымдастыруымен байланыстырғанымыз дұрыс шығар. Ең алғаш заманауи өнердің ғылыми анықтамасын американдық өнертанушы және сыншы Розалинда Краусс Дэвид Смиттің жұмысы туралы диссертациясында және 1985жылғы әйгілі «Авангардтың шынайылығы және басқа модернистік мифтер», атты кітабында қолданды, осылайша өнер тарихындағы бірнеше канондары өз ара сынға түсті. Ол «қазіргі заманғы өнер» ұғымын (қазіргі уақытта жасалып жатқан нәрсе) «өзекті өнер» ұғымынан (қазіргі, жаңашыл) деп бөлді. Бұл тұрғыда қазіргі заманғы өнер әрдайым өзекті бола бермейді, ол ретроспективті, консервативті, академиялық немесе жай ғана артта қалуы мүмкін, ал «өзекті өнер» қазіргі заманда ғана емес, барлық уақытта болған. Пленэризм ХІХғасырда заманауи өнердің бастамашысы болғанымен, дәстүрлі классикалық суретшілердің сүйкті бағытына айналды. Негізінен жалпылай айтқанда, пленэрлік жұмыс үстінде кез-келген техниканы қолдануға болады. Сондада тек пленэрге тән кескіндемелік және жұмыстың шектеулі уақытына байланысты бірқатар ерекшеліктерге ие.

Табиғи жарықта кескіндеме бұрыннан белгілі болды және негізінен эскиздер жасау үшін пайдаланылды. Алайда, барбизон мектебінің суретшілері мен импрессионистерінің арасында бұл кескіндеме техникасы жаңа өмірге ие болды.

Импрессионизм, жалпы алғанда, суретшінің пленэрлік жұмысының жарқын мысалы болып табылады. Белгілі өнер сыншысы Дж. - Л. Кастанаридың жазуы бойынша: «Импрессионистер табиғатты ішпыстырарлық немесе тривиальды емес кез-келген жолмен алатындай етіп қабылдайды. Олардың кескіндемесі өмірге толы, жылдам, жеңіл... олар дәл көбейтуге ұмтылмайды, бірақ жалпы қабылдаумен шектеледі... олар пейзаждың өзін емес, берілген пейзаждың әсерінен болатын әсерді көбейту мағынасында импрессионист болып табылады... осылайша олар шындықтан алшақтап, идеализм позицияларына толығымен ауысады» [2].

Пленэрде жасалған зерттеуді толыққанды тәуелсіз картиналар деңгейіне көтерген импрессионистер болды. Импрессионистік суретшілер қоршаған әлемнен өз әсерлерін мүмкіндігінше дәл жеткізуге тырысты-осы мақсатта олар кескіндеменің қолданыстағы академиялық ережелерінен бас тартып, өздерінің керемет әдісін жасады. Оның мәні жарықтан, көлеңкеден, заттардың бетіндегі рефлексиядан сыртқы әсердің таза бояуларының бөлек соққыларын қолдану арқылы берілуге дейін азайды. Бұл әдіс кескіндемеде қоршаған жарық пен ауа кеңістігінде форманың еруі туралы әсер қалдырды.

Импрессионистерді бекер мысалға келтіргенім жоқ. Алмалайндық топ суретшілері де дәл сол импрессионистердің салып өткен жолымен жүруде. Импрессионистер дәстүрлі классикалық бейнелеуден өзге бағыттардың жолын іздеген болса, керісінше Алмалайндықтар оны қайта шеберханаға оралтуды көздегендей ой тудырады. Бұл жерде екеуіне ортақ дүние табиғаттан көркемдікті уйренуде болып тұр. Табиғаттағы құбылыстарға қарау, ондағы әсемдікке тамсану, оған еліктеу қашанда суретшілерге шабыт сайлап келеген. “Біздің еліміз дәстүрлі классикалық бағытта шығармаларға әлі де сусындап біткен жоқ. Жай ғана кітап бетіне басып шығаратын сурет таппай қалатын да кездер болады”-Досбол Қасымов. Дәл сол кездегі импрессионист суретшілері секілді алмалайндықтар өз заманының өнер алаңындағы болып жатқан процестердің әсерінен туындаған қозғалысы екенін байқаймыз.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Өнер адамдары өз бастамаларымен шетелде бірлескен жобада жұмыс істеуге, бір-бірінен үйренуге деген үлкен ықыласпен ат салысуда. Осы себепті суретшілердің бірігіп топтасып жұмыс істеуінің маңызы зор. Суретшілер өз жақтастарын, пікірлестерін тауып, бір біріне қолдау көрсетеді. Сол себепті пленэрлік суретшілер үшін мұндай жобалар шеберлікті арттыру, өнерімен бөлісу өзін таныту алңына айналып отыр. Әсіресе қала көшелерінде жұмыс жазып жатқанында, сол жердің тұрғындары қасына келіп танысып салған жұмыстарыңды сатып алатын кездер де жиі кездеседі. Осы уақытқа дейін пленэрлік жобалардың бірнешесіне қатысқанмын. Пленэрдің суретші үшін қандай мотивация және практика екенін іс жүзінде білемен. Алмайындық пленэрлік жобаларының басқа пленэрлік жобалардан басты айырмашылығы, оның тұрақты мүшелерінің болуында. Және оның мүшесі болу өзіндік брендке айналуында. Тек кәсіби деңгейі жоғары суретшілер ғана іріктелетін бұл топ, пленэрден кейінгі көрмелерін де жоғары деңгейде өткізуімен ерекшеленеді. Алмайындық пленэрлер халықаралық мәнге ие болғандықтан оның жарнамасы шекара асып ондағы суретшілердің қызғушылығын тудырып отыр. Сондай-ақ, Қазақстандық жас суретші Мадина Нарбаева болашақта еуропалық суретшілермен бірлескен жобаға қатысу мақсатымен Еуропаға баруды жоспарлап жүргенін Евронюсь басылымындағы сұхбатында атап өтті. Әрине болашақта Еуропа елдерімен бірлесіп көптеген жобалар ұйымдастырылмақ. Осының бәрі болашақта қазақстандық бейнелеу өнері мектептерінің дамуына және танылуына септігін тигізеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. **ПЛЕНЭР**: [арх. 7 мая 2020] // Перу – Полуприцеп. – М.: Большая российская энциклопедия, 2014. – С. 404. – ([Большая российская энциклопедия](#) : [в 35 т.] / гл. ред. [Ю. С. Осипов](#) ; 2004 –2017, т. 26). – ISBN 978-5-85270-363-7.
2. «Пленэр как основа пейзажной живописи». Архивировано 18 января 2015 года. // Материалы Региональной научно-практической конференции преподавателей изобразительного искусства в рамках Всероссийского конкурса по рисунку и живописи «Мастер 2013» от 23 апреля 2013 года «Сохранение и развитие академического художественного образования в современных условиях».
3. Бенуа А. Н. Об импрессионизме // Мир искусства, 1899. – № 6. – С. 48–52.
4. Андреев Л. Г. «Импрессионизм». – М.: Наука, 1980 г. 213 с. – стр. 59-60
5. <https://ru.euronews.com/2019/06/07/samarkand-painters-almaline-ru>

ОТРАЖЕНИЕ ФЕМИНИЗМА В КАРТИНАХ СОВРЕМЕННЫХ КАЗАХСТАНСКИХ ХУДОЖНИКОВ

Толеп Дана
Казахский национальный университет им. аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

Введение

Важной главой в истории искусства 20-го века является область женского искусства. Феминистское искусство возникло во второй волне феминистского движения и стало неотъемлемой частью постмодернистской культурной мысли.

В начале 1920-х годов Макс Вебер выдвинул теорию сравнительных характеристик мужчин и женщин с социологической точки зрения: "Человеческое развитие-это

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

бесчисленное чередование преимуществ мужчин и женщин с выгодой гендерного равенства-бесчисленные реинкарнации представляют человеческую историю, и гендерное преимущество также напрямую влияет на развитие боди-арта, когда представитель одного пола имеет преимущество, другой становится центром выражения боди-арта. Есть пример многих картин, например, картина Мане "Завтрак на траве", где женщины полностью обнажены, а мужчины одеты - эту работу назвали шедевром. Тем не менее, когда работа Огюста Родена - статуя "Бронзовый век" была показана в Парижском салоне, на официальной регулярной художественной выставке, это вызвало абсолютный скандал. Фигура в виде обнаженного тела мужчины в то время была оклеветана общественным мнением. Эти случаи более или менее отражают социальную жизнь той эпохи.

С конца 1960-х годов, с постепенным упадком "мужественности", в области западного искусства возникла новая школа искусства. После влияния феминизма на образ жизни в Соединенных Штатах и Европе, феминистское искусство быстро стало глобальным художественным явлением. Оно быстро поднялось с ясным чувством собственного достоинства и четкой политической позицией. Независимо от того, рассматриваете ли вы средневековые картины и скульптуры или оцениваете современное поп-искусство, нетрудно обнаружить, что доля женского тела в произведениях искусства тела гораздо более значительна, чем доля мужского тела.

В целом западное феминистское искусство делится на два основных этапа, ограниченных 1980-ми годами, ранним периодом классического или традиционного феминизма и поздним периодом современного феминизма. Феминистская теория, представленная Линдой Норклин, принадлежит к классической или традиционной феминистской теории, и ее поздним представителем является Гризельда Поллок.

Понятие женственности тесно связано с категорией красоты. Объекты, включенные в категорию прекрасного, имеют "феминизированные" черты, в то время как вещи, связанные с концепцией возвышенного, имеют ярко выраженные "маскулинизированные" характеристики (Феминистская эстетика, сайт, 2012). Кроме того, Корнелия Клиндер, исследователь феминистской философии, отмечает, что "долгое время категория прекрасного отрицалась как главный принцип эстетики: ее все больше выводили из сферы серьезного искусства и теории искусства, отводя ей место в области рекламы и дизайна. Как только в двадцатом веке категория прекрасного была полностью отброшена, категория возвышенного немедленно выдвинулась на первый план эстетической теории и практики. И в двадцатом веке возвышенный тип несет в себе мужские обертоны"(Антология феминистской философии, 2006: 412-413). Женственность-это особый набор чувств, поведенческих склонностей, а также особенностей ума и характера. Это также принуждение к эстетическому воплощению, способ утверждения и воспроизведения гендерных норм, которые внешне проявляются многими стилями плоти (Антология феминистской философии, 2006: 383).

Мужчины, несомненно, являются опорой современной эпохи. Поэтому гендерный выбор художников мужского боди-арта еще раз указывает на женщин, многие из которых в работах некоторых художников эротичны, женственны как творческий язык, хотя невозможно слепо судить о тенденциях их работы по полу фотографа, однако, как сильный пол в обществе, некоторые фотографы-мужчины делают в своих творениях либо неясное, либо явное выражение своей гендерной позиции, либо материализуют или ослабляют женщин, чтобы достичь цели повышения священного статуса мужчин.

Таким образом, по призыву женщин-художников в Европе и Соединенных Штатах выбор тела в качестве символа для выражения позиции феминизма стал сознательным или

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

бессознательным выбором некоторых местных женщин-художников среди немногих современных женщин-художников.

Обретение Республикой Казахстан суверенитета и независимости вступило в новые рыночные отношения. Жизнь людей, в том числе и культурная, стала заметно меняться. В последнее время появились идеологические западные тенденции. Бывший советский, а затем и постсоветский культурный ландшафт государства непосредственно ощутил влияние западной культуры (Массалимова, 2016: 181).

Факторы, влияющие на творчество художника

Наиболее существенное различие между художественным производством и другим производством заключается в следующем: художественные продукты производятся художником с его собственным жизненным опытом в качестве сырья, с динамической энергией жизни, это само тело поведения проекта, от личности художника дух искусства является внешним воплощением характера художника, природа художника определяет поведение его творчества и практики.

Опыт детства оказывает глубокое влияние на состав личности художника; этот опыт исходит из внутренних ощущений живого тела, независимо от того, является ли художник личностью, так что его знания и самосознание в окружающей живой среде превращаются в одно из конкретных событий жизненного опыта.

Итак, какие же идеологические и творческие импульсы есть у женщин, угнетающие и сексистские установки в их жизни в этой стабильной среде?

Влияние времени

С развитием общества концепция феминизма получила широкое признание, но значение феминистского искусства не ограничивается визуальным полем. Цель феминистского движения, в дополнение к вышеупомянутой эстетической диалектике, более важна, чем значительная реформа социальной значимости, поэтому кажется, что женское движение началось только после постмодернистского поста. Гендерные исследования, включая женщин и мужчин, всегда будут горячей темой для обсуждения.

Через интерпретацию работ некоторых женщин-художников можно обнаружить, что в форме художественного выражения они не стремятся уничтожить эротическую роль женского тела в глазах мужчин, но создают самоуничижение и искажение художественного образа; стоит подчеркнуть, что освобождение женщин и слепой параллелизм злоупотребления ценностью тела развиваются до крайности, его будет трудно контролировать в эпоху пошлости.

В западных картинах женские образы часто помещаются в перспективу того, на что смотрят, и женщины часто ассоциируются с повседневной жизнью, не связанной с политикой. Основываясь на жизни голландского художника Вермеера, женщины в его работах обычно представлены как рабочие, слуги и зрители. Напротив, работы с обнаженными женщинами смутно отражают авторитет и желание мужского общества. В работах испанского художника 17 века Веласкеса кухня, кажется, является единственной территорией для женщин, в то время как большинство мужчин на картине появляются в качестве покровителей.

С прогрессом общества феминизм продолжает развиваться, и постепенно формируются различные жанры. Среди них либеральный феминизм подчеркивает равенство и считает, что мужчины и женщины должны получать одинаковые политические права и социальные ресурсы. Феминизм критикует отсутствие женщин в социальной цивилизации, видит различия между мужчинами и женщинами и подчеркивает свободу и равенство.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Радикальный феминизм считает, что ответственность женщин в обществе становится ведущей причиной угнетения женщин, формируя феминистские идеи о том, что мужчины не должны быть бенефициарами системы; женщины должны быть лидерами социальных изменений. Под влиянием постмодернизма феминизм начал задумываться о расе, идентичности и классе. Некоторые женщины-художники понимают этот феминизм как критику общества и политики и используют его в качестве темы для художественного творчества.

Рождение феминистского искусства стало предпосылкой его использования для решения социальных проблем феминистской идеологии, получившей широкую популярность в семидесятые годы прошлого века в связи с появлением открытости к изменениям в обществе и признанием людьми проблемы гендерных стереотипов. В поддержку художников арт-феминизма в 1972 году в Америке появился журнал, распространяющий идеи феминизма об отсутствии полного гендерного равенства в обществе и пропагандирующий демонстрацию силы и независимости женщин (Муслумова, 2015: 114-120).

В литературе по истории искусства Гризельда Поллок, представительница радикального феминизма на Западе, является теоретиком истории искусства. В статье, опубликованной в 1988 году, она впервые выдвинула в контексте истории искусства: "Приоритет феминистской истории искусства-это критика самой истории искусства." Теория Поллока подчеркивает важность феминизма в истории искусства. С появлением феминизма в теории искусства в современном искусстве появляется все больше работ, посвященных "феминизму". Стилистическое развитие и форма выражения этих работ также отражают различное понимание художницей тенденций феминистской мысли.

Арт-феминизм воплощается в жизнь в современном искусстве в России, а также на других площадках, например, Татьяна Волкова занимается кураторством феминистских музыкальных фестивалей, а Александра Шадрина, Галина Рымбау и Оксана Васякина транслируют арт-феминизм через создание поэтических зинovieв, образовательных проектов и издательств, посвященных женской литературе и критике сексизма в художественных текстах (Серенко, 2019).

Некоторые художники-феминистки считают, что пропаганда гендера является признаком культурной практики для женского искусства и против идеи мужского превосходства. В таких работах художник преувеличивает женские характеристики как образ, подрывающий патриархальное общество. Американская художница Джуди Чикаго, как наиболее представительная фигура феминизма, в своей инсталляции "Званный ужин" ставит блюда с женским рисунком на треугольную платформу; в этом треугольном пространстве расставлены длинные столы, на которых разложены салфетки с напечатанными именами 39 великих женщин в истории. Работа Джуди Чикаго бросает вызов патриархальному обществу в форме женского искусства. Эта знаковая работа провозглашает попытки феминисток изменить историю западного искусства, в котором когда-то доминировали мужчины.

Феминизм в искусстве Казахстана

В современном обществе толерантность имеет особое значение: она выступает и как ценностная ориентация, и как правило социального действия, и как политическая необходимость. Толерантность проявляется в различных сферах жизни общества (нравственной, правовой, политической, религиозной, экономической, художественной и т.д.), выступая важной предпосылкой культурного взаимодействия (Исмагамбетова, 2016: 5034).

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

По словам современной казахской художницы Бахыт Бубикановой, в студенческие годы она постоянно "ворилась" в мужском коллективе, с которым ей приходилось соревноваться, чтобы не казаться "слабой" из-за мужского давления; феминизма ей было более чем достаточно. История казахского феминистического искусства относительно коротка, в нем есть не только несколько женщин, но и мужчин. Исторически женщины в основном занимались прикладным искусством-керамикой и живописью и пользовались большим уважением (Harper's BAZAAR Kazakhstan, 2021).

В 2018 году в Алматы состоялась выставка молодой казахстанской художницы Зои Фальковой. Фалькова занимает место домохозяйки, которая мучается мытьем полов, готовкой и бесконечным стиркой, и позволяет другим смотреть на ее "священную судьбу" – быть матерью, женой и служанкой.

"Модернизация творчества" - первая персональная выставка художника с острым взглядом и бескомпромиссными высказываниями. Здесь все необычно, и многое ново: например, это первая в истории казахского искусства выставка, посвященная феминизму. До сих пор вопрос о статусе женщин в искусстве Казахстана особо не затрагивался.

У казахских художников XX века не было задачи модернизировать или продвигать феминизм; в то время не было идеи феминизма. Художники начала XXI века начали задумываться над этим вопросом. Но они стояли в позе мужчины и смотрели на объект глазами мужчины (Ибраева, 2017).

Художница занимает диаметрально противоположную позицию – она предлагает взглянуть на ситуацию с женской стороны. Фалькова замечает детали, которые уже кажутся естественными. Художница не пытается отказаться от предметов, окружающих ее каждый день; напротив, она возводит эту простую повседневность в культ.

Один из самых узнаваемых современных художников Казахстана, Гани Баянов, часто поднимает в своих работах восточные темы с ярко выраженным азиатским менталитетом до уровня не хуже европейского. Он не отражает феминизм в своих работах, но его среднеазиатский менталитет узнаваем по типу азиатской женщины, одинаковому во всех его работах (Дуспулова, 2020). Баянов описывает картину, которую он написал в 26 лет - "Девушки с белым верблюдом." Где он передает образ сильной и чистой женщины:

Эта работа символична. Моя мать умерла молодой, оставив после себя образ воплощения любви и доброты—прекрасный идеал жертвенности и чистоты. Я понял, почему девушки парят, почему белый верблюд и азиатский полумесяц являются знаковыми в степи. Еще до начала работы я внутренним зрением видел маму прозрачной, невесомой красавицей, уходящей вдаль.

Gani Bayanov, 2020

Только те, кто заиклен на устранении женских качеств своих работ или полностью скрывает женские символы своих работ, могут пройти через мир искусства, в котором доминируют мужчины. Ядро этой формы творения не совсем свободно от идеи мужского центра силы. Феминизм заключается не в устранении физиологических характеристик и социальных атрибутов женщин, а в том, чтобы сделать гендерные характеристики более открытыми для обсуждения. Феминистские произведения в современном искусстве В контексте визуальной культуры По определению феминизма не должны стоять в изоляции от мужчин, что поставит феминизм в маргинальное положение и не сможет выйти за рамки области теории. Опыт женщин-художников в обществе отличается от опыта мужчин. Опыт встречи с эмоциями и жизненным опытом будет существовать в художественном творчестве как узнаваемый визуальный опыт в феминистском стиле. Обращение к женственности и

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

использование ее в качестве символа работы может быть использовано как способ позиционирования феминизма. Это эффективный способ для феминизма реализовать самопозиционирование, объединив опыт женской идентичности и обобщив его в универсальную теоретическую систему. Развитие того времени и по сей день ни одна область исследований не может полностью объяснить концепцию феминизма. Женское искусство в современном искусстве должно сформировать зрелую методологию, с помощью которой другие области теоретической системы помогут уточнить идею феминизма.

Не каждое произведение искусства, созданное женщиной, законно считается феминистским. Это понимается как произведение, где феминизм провозглашается как манифест, как выражение политической и социальной позиции автора, облеченное в художественные формы. Многие аспекты повседневной жизни женщины воспринимаются как отражение сексистской системы власти и, следовательно, априори глубоко политизированы (Lippard, 1976: 11).

Заключение

Заслуги арт-феминизма на современном этапе развития искусства заслуживают свободы изображения женской телесности в любых проявлениях. Феминистское искусство уделяло много внимания проблеме того, что образ мужчины и его физиологические характеристики в любой форме являются признаком силы и к ним следует относиться с уважением. Напротив, изображение физиологических особенностей женщин, которые не получили широкого распространения в массах, воспринимается как нечто недостойное и вопиющее.

Феминистская эстетика представляет ценный методологический потенциал для анализа основных проблем эстетического дискурса и художественных практик. Рассматриваемая концепция базируется на теоретических основах феминистской философии, отрицающей маскулинный характер эстетической идеологии и женоненавистническую трактовку категории женственности.

Олицетворение искусства-феминизм в современном искусстве является одним из самых мощных инструментов для передачи критики существующим в настоящее время художественным институтам.

Литература

1. Feminist Aesthetics [Электронный ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy [сайт]. 7 ноябрь 2012.
2. Антологія феміністичної філософії. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. с. 412-413.
3. Антологія феміністичної філософії. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. 383 с.
4. Масалимова А.Р., Рамазанова Б.К. Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. №2 (56). 2016 – с 181
5. Муслумова Т.В. Феминизм: истоки, этапы развития и основные направления // Вестник Шадринского государственного педагогического университета. – 2015. – №4(28). с. 114-120.;
6. Серенко Д., оwq Жукова Л. «Феминистками не рождаются» Краткий гид по современному феминизму в России // LENTA.RU. Электронный ресурс. URL: <https://lenta.ru/articles/2019/03/07/rusfem/> .

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

7. Зухра Н. Исмагамбетова, Салтанат С. Аубакирова – Проблема толерантности в казахской культуре // МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО И НАУЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 2016, ТОМ 11, № 12, 5034-5048
8. Сабина Куангалиева, Роман Варламов, Сергей Панин, личный архив Сауле Сулейменовой. Harper's VAZAAR Kazakhstan (2021). An interview.
9. Бюро247. Современное искусство Казахстана. Ибраева Валерия (2017)
10. Главная – культура. Дина Дуспулова (2020). Интервью.
11. Липпард Л. Из центра: феминистские очерки о женском искусстве. Нью-Йорк, 1976. С. 11.

МӘҢГІЛІК ЕЛ

Турабаева М.М.
Темірбек Жүргенов атындағы ҚазҰӨА
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші – филос. ғ.к., доцент Божбанбаев Б.М.

Abstract

This article discusses one of the ideas that strengthen the national unity of our country, which has become an ideal, and increase the well - being of the people- Mangilik El

«Қазақстан жолы –2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында жаңа біріктіруші «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясын ұсынды: «Біздер, қазақстандықтар – бір халықпыз! Біз үшін ортақ тағдыр – бұл біздің «Мәңгілік Ел», лайықты әрі ұлы Қазақстан!

Бүгінді түсіну және болашақты болжау үшін өткенді білу қажет. «Қазақ халқының мыңжылдық тарихи тәжірибесінен, тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан жолынан туындаған «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы жария етілді», - делінеді Қазақстан халқы Ассамблеясының ел азаматтарына Үндеуінде. Жалпы мақсат-Қазақстанның тәуелсіздігін нығайту! Ортақ мүдделер- еркін және гүлденген елде өмір сүруге деген ұмтылысымыз! Біздің ортақ болашағымыз - "Мәңгілік Ел". Қазақстанның әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына кіруі стратегиялық мақсатты іске асыруға бағытталған. Бұл идея Қазақстанды ел ретінде ғана емес, біртұтас ұлт етеді. Біз экономикалық жағынан ғана емес, рухани жағынан да дамуымыз керек. Еліміз көпұлттылығына қарамастан, Қазақстан біртұтас, ортақ идея құрды. "Мәңгілік Ел" идеясы мәңгілік халық, мәңгілік мемлекет ретінде ғасырлар бойы ел дамуының нақты нәтижелеріне негізделген.

Қазақстан Президентінің «Мәңгілік ел» ұлттық идеясын қалыптастыру туралы айтылған ойы отандық саясаткерлер, философтар, тарихшылар пікірлерінде кең көрініс тапты. Осылайша, саясаттанушы Құбаш Сағидоллаұлының пікірінше, «Мәңгілік ел» идеясы қай заманда да даңқты тарихы бар ұлы көшпенділер империясын әлемдік өркениетпен байланыстырған көпір болып келді. Ол Ұлы Жібек жолында, ізгілік, кеңпейілділік пен мейірбандық, береке-бірлік сынды жалпыадамдық қасиеттерге ие көшпенді өркениеттің даму жолында жүзеге асты. Бүгінгі жаһандану дәуірінде, ... «Мәңгілік ел» идеясы біздің көне түркілік дүниетанымымызды – болмысымызды, көшпенділер өркениетінің негіздерін заманға лайық қайта жаңғыртудың, еліміздің алдыңғы қатарлы қуатты мемлекет ретінде өркендеуінің кепілі болып табылады. Тәуелсіздіктің келуімен еліміз тарихи тұрғыда осы

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

идеяны жүзеге асыру мүмкіндігіне ие болды. Бұл татулық көршілестікке, бейбітшілікке ұмтылған мемлекет ретінде әлем қауымдастығына танымал Тәуелсіз Қазақстанның әзірге ешкім бағаламаған және игерілмеген аса зор әлеуетке ие екендігін білдіреді. Ал бұл «Мәңгілік ел» идеясы – біздің ұлттық кодымыздың кілті», - деген ойды білдіреді

«Мәңгілік ел» ұлттық идеясының философиялық-әдіснамалық негізі.

«Қазақтану» ұғымы (қазақты тану) қазақ халқының өмірлік жолын, өзін-өзі тану, өзін-өзі көрсету. Оның пәндік аясы халық пен қоғамның даму бағдарын бұрынғы, қазіргі және болашақ сипатын кешенді парасаттық тұрғыдан негіздеуде айқындалады. Қазақтану қазақ халқының рухани дүниесіне жүйелі әрі тұтас ерудің айғағы. Қазақтану қазақты индивид, этнос түрі, ұлттық мәдениет және ұлттың тарихи санасының жетекшісі ретінде қарастырады.

Өзін-өзі тану мен өзін-өзі көрсетуге философиялық көзқарас мағынасы:

- Түрік әлемінің этносы, адамзат өркениетінің құрамдас бөлігі ретінде бейбітшілік және әлеуметтік қамтамасыз ету;

- ғасырлар бойы жинақталған Түрік әлемінің гуманистік құндылықтары яғни гуманизмнің, руханилықтың, бостандықтың және адамға аяушылықтың көшбасшысы ретінде ол басқасымен тең және ұқсас мінез-құлықта көрінеді.

Қазақтану – қазақтың өзіндік тарихымен, тілімен, ділімен табысу идеясы, халықтың даналығы және өмірлік философиясы арқылыөзін таныту тәсілі.

- қазақтану проблемасы түрлі әлеуметтік-гуманитарлық пәндердің (қазақ әдебиеті мен қазақ тілінің, қазақ философиясының, Қазақстан тарихының, этнопеддагогика мен этнопсихологияның) объектісіне айналуға;

- әлемдік философияның, әдебиеттің, поэзияның тоқтам-тұжырымдарын өз сұранысына айналдыруда және сауатты пайдалануға кеңістікті кеңейтуде;

- қазақ ұлтын, Қазақстан халқын әлемдік тұтас кеңістікте рухани жаңаруғаұйытқы болып икемділікті көрсетуде;

- қазақтың ұлттық мәдениетін әлемдік мәдениеттің құрамы ретінде қарастыруда;

- қазақ ұлтының, Қазақстан халқының әлеуметтік-мәдени жаңғыруын тұлғалық - белсенділік, субъективтік, этникалық, этномәдени, мәденитанымдық, аксиологиялық, әлеуметтік тұрғыдан, олардың өзара байланысы тұрғысынан қарастыруда;

Әдістемелік тұрғыдан алғанда қазақтану қазақ халқы мен қазақ мемлекетінің қалыптасуының адами, әлеуметтік және тарихи тәжірибесін іріктеумен шұғылданады. Оның пәні :

1) Қазақстандағы ұлттық идея, ұлттық идеология және ұлттық саясат арақатынасын анықтау барысында,

2) мемлекеттің негізін қалаушы қазақ халқының ұлттық сана-сезімі мен Қазақстан халқының мәдениетін дамыту аясында тиянақталынады.

«Егер ұлт өзінің мәдени кодын жоғалтса, онда ол ұлттың өзі де жойылады». Тарихи тәжірибе көрсетіп отырғандай, өз халқының мәдениетін, оның өткені мен бүгінін білмеу жалпы адамның және халықтың дамуына орны толмас шығын әкелетін

1) ұрпақтар арасындағы сабақтастық пен уақыт байланысының бұзылуына әкеледі;

2) жастар арасында сан алуан діни көзқарастардың белең алуы; кәмелетке толмаған жасөспірімдердің арасында қылмыстың өсуі; маскүнемдік, шылым шегу, нашақорлық; өзіне қол жұмсау жағдайларының, жезөкшеліктің, қатігездік пен зұлымдықтың көбеюі; әскери борыш пен әскери кәсіпке деген жағымсыз қатынас және дене дайындығының әлсіреуі арқылы сипат алатын жас ұландарымыздың өз Отанын қорғауға дайын еместігі. Рухани құндылықтардың орнына материалдық құндылықтар келіп, басымдық танытуда. Іс жүзінде осының барлығы жастардың маңызды азаматтық міндеттерді еш жауапкершіліксіз,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

немқұрайлы атқарып, әлеуметтік жетесіздік пен рухсыздыққа бой алдыруынан айқын аңғарылады.

Білім алушы жастардың рухани-адамгершілік деңгейінің төмендеуі:

- 1) ұлт салауаттығы;
- 2) ұлттың зияткерлік әлеуеті;
- 3) ұлттың бәсекеге қабілеттілігі;
- 4) тұтастай алғанда мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі деңгейлеріне тікелей әсер етпек.

Тек тағылымды тарих, ата-бабалар даңқы ғана қазіргі уақыт қиындықтарын жеңуге мүмкіндік береді», - деген құнды пікірі ата салтымызды сақтауға, туған жер мен ел алдындағы парызымызды ақтауға шақырады. Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси курсының басымды бағыттарын және Мықты және Қуатты Қазақстан мемлекетін құрудағы (жақын жылдардағы) жастардың ролі мен жауапкершілігін анықтай отырып, Президент оларда ұлттық сана-сезімдері мен тарихи сананы жан-жақты қалыптастыру мәселесін өзектендірді. Ғылыми зерттеулерде білім алушы жастарға ұлттық тәрбие беру мәселелері бойынша: тұлғаның ұлттық сана-сезімі ұлттық тиістілік туралы түсініктерін, ұлттың өткен тарихына, оның бүгінгісі мен болашағына деген қатынасын, ана тілін меңгерудегі, төл мәдениетін игерудегі, ұлт мүддесі мен құндылық бағдарын жете ұғынудағы және қабылдаудағы белсенділігін көрсетеді. Қазақстандық жастардың белгілі бір бөлігінің ұлттық өзіндік сана-сезімінің, азаматтық пен патриотизмнің төмендеуі осындай тұжырым жасауымызға негіз болып отыр.

Қазақстан ЖОО-ларында «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының маңызды үш құрамдас бөлігі аясында студенттердің, болашақ мамандардың ұлттық санасезімін келесі нәтижелерге алып келуі тиіс:

1. мемлекет құрушы ұлттардың өкілдері болып табылатын болашақ мамандар ұлттық сананың жоғары деңгейде дамуы мынадай негізде айқындалуға тиіс:

- а) **«МЕН – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ӨКІЛІМІН»** бейнесінің қалыптасуы арқылы этникалық барабарлық деңгейінде;
- ә) **«МЕН – ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ӨКІЛІМІН», «МЕН – ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТЫМЫН»** бейнесінің қалыптасуы арқылы азаматтық барабарлық деңгейінде.

Бұл екі бейне де былайша сипатталуы тиіс:

- Ана тілі-қазақ тілін білу;
- өз халқының дәстүрлерін, ұлттық мәдениетін білу және оларды іс-жүзінде басшылыққа алу;
- қазақ халқының дәстүрлерін ұстана отырып, тату өмір сүру яғни оның ішінде қонақжайлылық, барлық адамдарға қамқорлықпен қарап, ұлттық мәдениет пен тарихты құрметпен қарау;
- өзін-өзі жетілдіруге, өзін-өзі дамытуға үнемі ұмтылу;
- өз халқының этномәдени мұрасын дамыту;
- қазақ халқының тілін, тарихын, дәстүрлерін, мәдениетін оның ұлттық құндылықтар жүйесі ретінде түсіну;
- халық тарихының басты қозғаушы күші-ұлт рухын біріктіретін және нығайтатын күш даму мен нығайтудың бастауы екенін түсіну; халықтың рухы жоғары оның мемлекеттілігінің болашағы неғұрлым жоғары болса, ұлт рухы соғұрлым жоғары болады;
- ұлттық рухты біріктіруші және нығайтушы бастама ретінде дамыту дәстүрлері патриотизм рухы басты басымдылықтарға айналу керек; дәстүрлі құндылықтарға (тілге және мәдениеттер, ізгіліктер, отбасылар, патриотизм және

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

төзімділік) қолдау және арқа сүйеу.

2. Өзге ұлт өкілдері үшін азаматтық барабарлық деңгейінде ұлттық санасезімді жоғары деңгейде дамыту **«МЕН – ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ӨКІЛІМІН», «МЕН – ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТЫМЫН»** бейнесінің қалыптасуымен сипатталады.

Аталған бейне келесі мазмұнда сипатталуы тиіс:

- қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде үйрену;
- қазақ халқының дәстүрлерінің мәдениеті мен тарихты білу және құрметтеу;
- қазақ халқының этномәдени мұрасын игеру және дамыту;
- қазақ халқының тілін, тарихын, дәстүрлерін, оның ұлттық құндылықтарын зерттеу;
- өз халқының бүкіл қазақ мемлекетінің бейбіт және тыныш гүлденген өмірі сақтау үшін әлеуметтік жауапкершілік сезімі;
- халық тарихының басты қозғаушы күші-ұлт рухын біріктіретін және нығайтатын күш даму бекіністің бастауы ретінде патриотизмнің рухы жоғары екенін түсіну оның мемлекеттілігінің болашағы неғұрлым жоғары болса, ұлт рухы соғұрлым жоғары болады;
- қоғамның рухани өзегі ретінде дәстүрлі құндылықтарға сүйену;

3. Мемлекет құрушы және өзге ұлттар үшін жалпыұлттық барабарлық деңгейінде ұлттық сана-сезімді жоғары деңгейде дамыту **«МЕН, БІЗ, БАРШАМЫЗ – БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ ЗИЯТКЕР ҰЛТПЫЗ»** бейнесінің қалыптасуымен сипатталады.

Аталған бейнеге келесі сипаттар тән болуы тиіс:

- патриотизм, азаматтық, төзімділік, гуманизм, дамыған тарихи сана және әлеуметтік жады;
- Отан мүддесі мен оның қауіпсіздігін қорғау бойынша азаматтық борыш пен конституциялық міндеттерді орындауға әзірлік;
- креативтілік, жаңалыққа ашықтық, идеяларды ойлап табу мен жүзеге асырудағы бастамашылдық қабілеті; білімді қорытып, жаңа шешімдерге қол жеткізе білу және оларды іс жүзінде жүзеге асыру;
- қазақ, орыс, ағылшын; қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қарым-қатынас тілі, ағылшын тілі – жаһандық экономикаға сәтті кірігу үшін қажет тіл және еліміздің коммуникациялық және интеграциялық қабілеттері аясын кеңейтетін, әлем қауымдастығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыратын басқа да тілдерді меңгеруге әзірлік. Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде меңгеру Қазақстанның әрбір азаматының патриоттық және адамгершілік парызы деп қарастыру қажет;
- Қазақстан Республикасының ұлттық мұраты – еркіндік, тәуелсіздік, халық бірлігі, азаматтық әлем, ұлтаралық және конфессияаралық келісім, саяси және әлеуметтік тұрақтылық, бәсекеге қабілеттілік, «Қазақстан – біздің ортақ Отанымыз, біздің ортақ үйіміз» идеясымен біріккен Қазақстанның барша халқының экономикалық әл-ауқаты

Осыған байланысты келесі қорытындылар жасауға болады:

Қазақстанның жоғары оқу орындарында " Мәңгілік Ел " ұлттық идеясын іске асыру негізгі бағыттар-болашақ мамандар үшін этникалық, Көпмәдениетті және зияткерлік тәрбие болуы керек. Тиісінше, Қазақстанның жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың ұлттық сана-сезімін дамытудың негізгі бағыттары: этникалық, көпмәдениетті, зияткерлік тәрбие болуы тиіс.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

«Қазақ елі - Мәңгілік ел» идеясы ақпараттық қоғамдағы жеке тұлғаның интеллектуалдық әлеуетін дамытудың негізі.

Ақпараттық қоғамда қоғам мүшелерінің білім берудің факторы стратегиялық ресурсы мәртебені едәуір арттырады. оның деңгейі мен сапасына жаңа талаптар қояды.

"Қазақ елі-Мәңгілік ел" идеясы негізінен бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастырып, білім мен ғылымды ұйымдастыру болып табылады,

Қоғамды ауқымды ақпараттық-коммуникациялық ортаны және білімге негізделген экономиканы қалыптастыруды уағыздайды. Осыдан

оның маңызды ресурсы жаңа білім алуға қабілетті, шығармашылық қолдана алатын, сондай-ақ жаңа білімді қалыптастыру және пайдалану процесіне қатысатын адам. Мұндай адамды дайындау тек қана бұл жеке тұлғаның дамуынан озып кетуге бағытталған жаңа білім беру жүйесінде ғана мүмкін болады. Білім алу қоғамның экономикалық дамуының басты факторы болып саналады, ол қоғамның болашақтағы даму мүмкіндіктері мен әлеуетін анықтай отырып, жеке тұлғаның дамуының қайнар көзін «білім» деп есептейтін білікті мамандардың қалыптасуын қамтамасыз етеді. Білім берудің қазіргі жағдайы мен жалпы орта және кәсіби білім беру мекемелеріне мамандар даярлауға қоғам тарапынан болатын сұраныстарды қамтитын отандық және шетелдік әдебиеттерді талдау және «Мәңгілік ел» идеясы төмендегідей тенденцияларды ерекшелеуге мүмкіндік береді

Қорытындылай келе Шерхан Мұртаза атамның нақыл сөзімен аяқтағым келеді: Мәдениеттің мәйегі - кітап.

Яғни білімді адамдар - кез-келген мемлекеттің байлығы. Елде жоғары білімі бар адамдар неғұрлым көп болса, бұл ел соғұрлым «білімді» болып, ондағы өмір деңгейі неғұрлым жоғары болады. Интеллектуалды және мәдени өмір қаншалықты бай болса, соғұрлым экономика саласы да дами түседі.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ – Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015. – 336 б.

PHRASEOLOGICAL UNITS REFLECTING MORAL CULTURAL CONCEPTS

Turdieva M. I.

Teacher

Teaching English methodology faculty №1

Uzbek State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

Abstract

The study reveals the function of the phraseological units in English and Russian as a tool for national cultural reflection. The writers took into account particular features of the English and Russian phraseological units that are reflected in the country's creative thinking. Examples of phraseological units in both English and Russian are provided in the article. On numerous topics, phraseological units in English and Russian from diverse sources are analyzed. The writers stressed the importance of phraseological units as a tool for reflecting on national culture and as the best source of knowledge regarding the national character and culture of a country.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Modern globalization processes play a significant role in the study of foreign languages as well as the development of international relations on the economic, political, cultural, and diplomatic levels. One of the most crucial steps in learning a foreign language is developing a student's intercultural competency. Students' sociocultural understanding is built during the intercultural competency training procedure. Students are best prepared for actual intercultural dialogue when they study both native and foreign language cultures because it offers them the chance to compare and contrast the similarities and differences between the two cultures.

Phraseological units are one of the best places to obtain data on a country's history, culture, national traits, psychological quirks, and mentality. The phraseological wealth of the language allows pupils access to a great spiritual wealth of the country while also serving as the most crucial tool for interpersonal communication and mutual comprehension in the process of cross-cultural dialogue. Idioms enrich our speech in addition to serving as expressive tools. In a metaphorical sense, phraseological units represent cultural and national quirks. A marked cultural and national space within the language community is used to interpret the metaphorical basis as a means of emphasizing cultural and national differences. Phraseological units frequently reflect the unique cultural characteristics of the language to which they belong. They also frequently reflect the history of the country, its attitude toward the rest of the world, its beliefs towards stereotypes, etc. Additionally, phraseological units make up a significant portion of linguistics and are typically derived from cultural traditions, national proverbs, and prejudices. All languages have similar phraseological units, but each has a different way of expressing them. The translation process reveals their unique national and cultural characteristics.

Phraseological units help students develop their speech activity by allowing them to express their own attitudes toward facts or phenomena. This helps students develop their foreign language communicative competence skills. Phraseological units also transmit the meaning of the message with a high degree of emotional coloring. The desire to learn different languages is also boosted. Lessons become richer in content and significance.

Because it maintains people's thoughts about myths, customs, rites, rituals, habits, morals, behavior, etc., the phraseological fund of the language is the most valuable source of information on the culture and psychology of the country. Phraseological units constantly represent people's opinions, the social order, and the ideology of the time. According to B.A. Larin Phraseological units store and transmit cultural attitudes and stereotypes, standards, and archetypes from generation to generation as a result of the protracted development of the nation's culture in its semantics (2003, p.43).

Phraseological units, in the opinion of F. I. Buslaev, are odd microcosms. They are made up of "both the moral code and the common sense, articulated in a short saying, which were bequeathed to the de-scendants by their ancestors" (1992, p. 1). Any national language's soul is how it expresses the character and originality of the people who inhabit it.

Phraseological units, which are compound words, can have more than two tops (stems in compound words), as in the phrases "to take a back seat," "a peg to hang a thing on," "lock, stock, and barrel," and "a one's own sweet will." As parts of speech, phraseological units can be categorized (syntactical classification). I.V. Arnold (1989, p. 56) made the suggestion for this category. The groups listed here are:

- a) Phraseology using nouns to refer to things, people, or living things, such as "bullet train," "latchkey child," "redbrick university," and "Green Berets."
- b) Verb phraseologisms that indicate an action, a situation, or a sensation, such as "to break the log-jam," "to be on the beam," "to nose out," and "to create headlines."
- c) Phraseologisms using an adjective to describe a trait, such as "loose as a goose" or "dull as lead."

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

d) Adverb phraseological units, such as "like a dream," "in the soup," "like a dog with two tails," and other variations.

e) Phraseological prepositional units, such as during, during the time of

f) Phraseological units used as interjections, such as "Catch me!" and "Well, I never!"

Students become interested in studying the phraseological fund of the language, which is the storage of historical and cultural values and reflect the national peculiarity of the language, when phraseological units are used in the context of various activities and foreign language communicative situations. This promotes the development of communicative skills. The study of phraseological units is a crucial component of the intercultural aspect of teaching other languages. Phraseological units are a reflection of a country's culture, way of life, history, philosophy, and collective human experience. It is a source of background information on the culture, geography, and way of life of the native speaker's people.

The investigation of various characteristics of phraseological units' meaning as a linguistic category alongside lexical meaning provides all the justifications for separating out the meaning of phraseological units. The idea of "invariant of information" is crucial to the meaning of phraseological units. The invariant of information, according to A.V. Kunin, is "that which is constantly preserved in the process of transformation of information," following I.S. Narsky. (1984, p.6)

Information is included in phraseological units as a generalized conscious reflected form of reality's objects, communicated through linguistic signs. When defining the meaning of phraseological units, it's important to keep in mind that they are not constructed using a generative structural-semantic model of variable word combinations because it's impossible to predict which aspect of the prototype will serve as the semantic underpinning for subsequent phraseological units, if any at all. Like A.V. Kunin, we believe that the meaning of a phraseological unit is an invariant of information that is expressed by semantically intricate, discrete language units rather than by generative structural-semantic models of the variable word combinations.

According to V. N. Teliya, the phraseological foundation of the language is "a mirror in which the lingual and cultural group defines its national consciousness." To native speakers, phraseological units impose a certain worldview and circumstance. (p.82)

The genesis of phraseological units is tied to the existence of a Slav ceremonial of the so-called secondary burial in ancient times. For instance, in Russian, *перемывать косточки* (to gossip) expresses distinctive characteristics of people mindset, traditions, and customs. A few years after the funeral, it was done to make holy the dead and take a paternoster from him. The dug-out remains washed up before the secondary burial ritual. This was done in conjunction with exchanging recollections of the deceased, making judgments about his personality and actions, etc.), going "hand to hand" at a horse auction, and exposing the water, which has always been of special significance in Russian national rites and beliefs. In the villages of Russia, there are still many myths and legends about marvelous cures using water. In English, a baker's dozen (according to the ancient custom, bread tradesmen received thirteen loaves instead of twelve from bakers, and the thirteenth loaf was taken into an income of tradesmen); good wine needs no bush (according to the ancient custom, innkeepers hung out ivy branches indicating that there was wine on sale). In order to heal a person, water must undoubtedly be clean, fresh, and transparent. In the villages of Russia, there are still many myths and legends about marvelous cures using water. In English, a baker's dozen (according to the ancient custom, bread tradesmen received thirteen loaves instead of twelve from bakers, and the thirteenth loaf was taken into an income of tradesmen); good wine needs no bush (according to the ancient custom, innkeepers hung out ivy branches indicating that there was wine on sale). In order to heal a person, water must undoubtedly be clean, fresh, and transparent.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

It is important to be aware that people's imaginative thinking is frequently unique, reflected in phraseological units, and occasionally offers opportunities for comparisons and metaphorical representations for individuals from various cultures, making the phraseological unit a national phenomenon in each culture [5, 148]. There are two ways to look at the national peculiarities of phraseological units in phraseology study. Most of the time, interlingual relations dictate the national-cultural distinctiveness of phraseological units. This strategy is referred to as comparative or contrastive. Understanding national spirit, unique characteristics that are unique to a certain nation without comparison to other languages, is related to understanding national peculiarities of idioms. Additionally, it should be remembered that idioms exist in every language and are understood by only native speakers. They are purely national expressions.

There is a long history of phraseological units in Both English and Russian languages. It contains a sizable number of foreign words and idioms that are connected to outlook of human being about the outside of world. The number of phraseological units with their phraseological equivalents in the other language is less than the number of phraseological units with similar conceptual semantics in Russian and English.

Consequently, a phraseological unit is a word group or a sentence with stable phraseological meaning and full or partial transformation. Academician V.V. Vinogradov proposed a classification system for phraseological units that are based on the degree of semantic cohesiveness between a phraseo-logical unit's constituent parts, with a similar criterion to Bally's classification. The degree of semantic coherence increases with how much a phraseological unit's meaning departs from the current meaning of its component parts. Phraseologists frequently used the provided typology, which was developed using materials from the Russian language, to describe the phraseological systems of other languages, including English. Vinogradov classified phraseological units into three big groups: phraseological fusions, phraseological unities and phraseological combinations.

Modern English and Russian phraseological units may have same linguistic roots and origins. The Bible is the primary source of phraseological units. The main literal source of phraseological elements is the Bible. The Bible was a frequently read and cited literature in England throughout the ages. The sheer volume of scriptural statements and structures makes gathering and counting them a difficult endeavor. In modern English, the following biblical expressions are used: The apple of Sodom — красивый, но гнилой плод; обманчивый успех; Can the leopard change his spots? — букв. Может ли леопард перекрасить свои пятна?; Горбатого могила исправит. The expressiveness and linguistic interest of the English phraseological components would be lost if they were translated directly into Russian. Here is one more intriguing illustration: Rus. «намылить голову» in English would be: haul somebody over the coals. Because of the psychological and sociolinguistic features of the Russian language, phraseological units cannot be translated word by word: плясать под чужую дудку — come under somebody's influence; submit to the influence of somebody;

English to lock the stable door after the horse is stolen, to ride the high horse (means to behave a superior, haughty way), to show one's teeth (to take a treating tone, show an intention to injure), to wash one's dirty linen in public (discuss or make on public one's quarrels) Rus. «выносить сор из избы» because Russian people used to live in the houses called «izba». To carry coal to Newcastle — возить товар туда, где его и без того много; ехать в Тулу со своим самоваром; заниматься бессмысленным делом (Ньюкасл — центр угольной промышленности) it means to do unnecessary thing.

There are a few different categories that have been proposed for phraseological units. According to those sources, from which the English language borrowed phraseological units, L.P. Smith advises classifying these sources. He distinguished idioms that were derived from the language of sailors, fishers, soldiers, and hunters as well as idioms that were related to various

domestic and wild animal species, birds, and natural phenomena; idioms that were related to agriculture, cooking, various forms of sport, the arts, human body parts, etc. There is no explanation of the semantic structure, L.P. Smith. He finds the "idioms"—persistent word combinations that have been labeled as such—interesting since they are "verbal anomalies" that violate grammatical or logical principles. Smith also attempted to show the diversity and wealth of English idioms, as well as the sources from which they come.

According to the classification provided by L.P. Pastushenko, phraseo-thematic area refers to the large number of phraseological units that have been combined based on their logical-subjective, communicative similarity and contain the unique sphere of knowledge: Firearms, hostilities, military symbols, shooting and firing, soldier rank, guard duty, military tactics are just a few of the topics covered based on phraseo-thematic areas.

Let us look through some examples: *дать шпоры* — *spur on*; *бедный родст-венник* — *a poor relation, i.e. a humble person who depends on others*; *go nuts* — *рехнуться*; *hit the high spots* — *говорить о главном*; *обращать внимание на самое существенное*. The phraseological units like, “*едит в Тулу со своим самоваром*” and “*carry coals to New castle*”, including national-specific toponyms, are typical examples of this phenomenon. Phraseological units in the compared languages can have the same meaning but are based on different images with the features of national character.

Phraseological units come from a variety of sources, including:

1) English people's folklore, customs, faiths, stories, and beliefs. The following phraseological units can be used in this context: *to leap apes in hell* — to die as an unmarried woman (according to old English narrations, old unmarried women were intended to leap apes after their death); *to show the white feather* — to show timidity; *to beat the wind* — to waste time; to be busy with pointless work; *to show the white feather* — to waste time;

2) English realias: *to carry coals to Newcastle* is to do something absurd (Newcastle is the center of English coal industry); *blue book* is a reference book that contains surnames of people who hold state posts in the USA; and *blue stocking* is a learned woman (one of English admiral Boscawen's literary meetings in the 18th century in London was called «the meeting of blue stockings» because scientist Benjamin Spelling fleet came in blue stockings).

3) Characteristics of English intellectuals, rulers, and authors According to the novel "David Copperfield" by Charles Dickens, "King Charles' head" is an obsession; "Queen Anne is dead" is old news; "Sherlock Holmes" is a detective; "Sally Lunn" is a sweet roll;

4) Historical information: If one is going to be executed for stealing a sheep, then why not steal a lamb? (According to an old English law, one who steals a sheep is executed); the nine of diamonds in cards, which is known as *the curse of Scotland* because it resembles Duke Stair's blazon and he despised Scotland;

5) Relationships with family: *henpecked husband*, a man who is regularly subdued by his wife; *marriage portion*, a bride's dowry; *to marry a fortune*, to take as a husband a wealthy and well-respected man;

7) Seasons and weather: *rush season*, when people are particularly busy doing something; *out of season*, when something is not for sale, not at the right time, or not in the right location; *settled weather* is a time of calm weather without storms or extremes.

The phraseological units of various subcultures each have unique traits that reflect the people's imaginative thinking. Qualities like courage, heroism, and nobility are English phraseological units' national characteristics, for instance: *Bear the brunt of something* (принять на себя главный удар), *share one's final crust with someone* (делиться последним куском хлеба); *kind hearts are more than coronets* (доброта в людях ценится выше, чем их общественное положение); and as for Russian culture — sacrifice, heroism and dedication are the

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

national peculiarities of the Russian people, for example: *chest in crosses, head in the bushes; it did not disappear; a hero falls* — raise, a coward falls will be crushed.

The notion of “heroism” described or compared to heroes, feats and enemies in both English and Russian phraseology, for instance: *firm (steady) as a rock* (крепкий, как скала); *a tough nut* (крепкий орешек); *brave as a lion* (смел, как лев). Nevertheless, there are distinctive cultural differences in the imaginative substance of feats. For instance, heroic actions are frequently performed for the benefit of the homeland in Russian culture: *the motherland is a mother; be able to defend it; the first thing in life is to serve the motherland; the patriot is capable of performing any exploit*.

Therefore, phraseological units are among the most important components of the national culture and a priceless heritage of previous generations. Idioms develop in languages as a result of imaginative representations of reality that reflect the linguistic community's empirical and spiritual experience. We should acknowledge that the phraseology of language, as it is connected to the material, social, and cultural aspects of the particular linguistic community, also expresses to its cultural, national experience, and traditions.

To sum up, we can say that phraseological units reflect national cultural distinctiveness and there are typical translations in other languages.

References:

1. В.А. Ларин Филологическое наследие: Сб. статей - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. С. 656-659.
2. Buslaev. F.I. Преподавание отечественного языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. "Рус. яз. и лит." М.: Просвещение, 1992.
3. Маслова В.А. Лингвокультурологическое исследование: Учеб. для студ. ун-тов. — М.: Академия, 2010. — 208 с.
4. Смит Л.П. Фразеология английского языка. — М., 1998. 7 Пастушенко Л.П. Английские фразеологические единицы в составе фразеологического поля: Дис. ... канд. филол. наук. — Киев, 1982.
5. I.V. Arnold “The English Word”, “Vyssaja skola”, М. 1989
6. Киселевич Д.И. Русско-английский технический словарь. — М.: Рус. яз., 2001.
7. Киселевич Д.И. Современный русско-английский фразеологический словарь. — М.: Астрель, АСТ, 2002.
8. Тер Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 2008.
9. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. — 4-е изд. / А.В.Кунин. — М.: Рус. яз., 1984. — 944 с
10. Кунин А.В. Курс современной английской фразеологии: Учебник для студ. фак. иностр. яз. — М.: Феникс, 1996. —381
11. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. — 190 с.

РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В СТАНОВЛЕНИИ ЛИЧНОСТИ

Умарова Ф.З.

**Университет общественной безопасности
к.п.н., доцент кафедры изучения языков
Республики Узбекистан, г. Ташкент**

Abstract

This article refers to the role of intercultural communication in the education of a distinguished developed, capable of adapting in various personality conditions. The author emphasizes the meaning of non-verbal means in building successful communication between representatives of different cultural sufferers.

Настоящий темп развития обществ в XXI веке, новые условия экономической, политической и социальной жизни государств выявили необходимость пересмотра отношения к членам общества. Стало очевидным, что инвестиции именно в человеческий капитал приведут к достижению поставленных целей. Одним из приоритетных направлений развития Узбекистана является развитие образования, обеспечение надлежащих условий для обеспечения интересов человека. Необходимо заметить, что воспитание разносторонне развитой личности, приоритет интересов людей во все времена волновало прогрессивное человечество, в том числе и узбекский народ. Не зря 2023 год, согласно традиции называния каждый год своим именем, провозглашен «Годом заботы о человеке и качественного образования». Руководитель нашего государства неустанно твердит, что «интересы человека можно обеспечить только в сохраняющихся в стране условиях мира, атмосферы взаимного уважения, доброты и милосердия, сплоченности общества. Это наше бесценное богатство, и беречь его как зеницу ока – священный долг каждого из нас» [1].

Современная стратегия развития образования, в которой особое значение придается проблеме личностного развития обучающихся, требует подготовки конкурентоспособных специалистов, способных к межкультурным контактам в социальной и профессиональной областях. Особый акцент делается на формирование межкультурной компетенции, влияние межкультурной коммуникации на становление личности.

Межкультурная коммуникация – «непосредственный или опосредованный обмен информацией между представителями разных лингвокультур и адекватное взаимопонимание двух участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам» [2, с.9]. «Сущность культуры такова, что в самом процессе соприкосновения с культурой происходит «подпитка» нравственных, духовных, творческих ресурсов человека, выводящих индивида на переосмысление позиций, переоценивание сложившихся убеждений и, как следствие, развивающих и обогащающих его ценностно-смысловую, духовно-нравственную сферы» [3, с.3].

Что же есть межкультурная компетентность? По мнению исследователя Рейслер, «межкультурная компетентность включает в себя такие способности, типы поведения и практической деятельности, которые позволяют индивидам эффективно и осмысленно взаимодействовать с другими индивидами, социокультурная среда которых отличается от их собственного происхождения и воспитания. Для этого требуется уважение к людям как таковым и понимание культурных различий между ними» [4, с.76].

Формирование межкультурной компетенции будущих офицеров в условиях многонационального государства как Узбекистан, где проживают представители более 130 национальностей, является важной задачей обучения иностранным языкам, в частности, русскому как иностранному (РКИ). Данная задача приобрела еще большую актуальность в

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

настоящее время, когда активизировались сотрудничество и партнерство центрально-азиатских стран в разных сферах экономики, искусства, политики и обороны.

Известно, что при обмене информацией, т.е. коммуникации используются вербальные и невербальные средства. Изучить и в последующем применять вербальные средства любого отличного от родного языка не вызывает трудностей, если приложить усилия. В большинстве случаев словарное значение слов разных языков совпадает. Однако этого нельзя утверждать о невербальных средствах.

Невербальная коммуникация – это общение, обмен информацией без помощи слов. Это жесты, мимика, различные сигнальные и знаковые системы. Невербальные средства чаще несут эмоциональную нагрузку и более важны при межкультурной коммуникации. Более половины данных о человеке можно получить просто при наблюдении за его поведением, это значит, что сперва мы видим и слышим человека, только потом у нас формируется представление о нем. Ученые обнаружили и зарегистрировали более тысяч невербальных знаков и сигналов.

А. Мейерабином было установлено, что

- ✗ слова передают только 7% информации,
- ✗ звуковые средства (включая тон голоса, интонацию звука) – 38%,
- ✗ а невербальные средства – 55%.

Это послание может быть донесено через улыбку, жесты и возможные движения тела. Большинство основных жестов одинаковы: улыбка на лице – счастлив, хмурый – раздражен, широко открыты глаза и брови поползли вверх – удивление. Традиционное кивание – согласие, а покачивание головой – отрицание. Однако некоторых частях мира кивок может означать только то, что человек слышал вас. В Болгарии он означает «нет».

Часто коммуникация нарушается, искажается или даже не состоится из-за незнания национальных традиций или поверий другого народа. Так, по наблюдениям исследователя Л. Богатиковой, в «Латинской Америке «не работает» реклама сигарет «Мальборо»: ковбой, человек на лошади – это представитель беднейшего населения, который может курить только самые дешевые и поэтому плохие сигареты. Испанская фирма договорилась с Мексикой о продаже большой партии пробок для шампанского, но имела неосторожность покрасить их в бордовый цвет, который оказался в мексиканской культуре цветом траура, – и сделка сорвалась» [2, с.6].

Будучи двусторонним процессом, коммуникация предусматривает взаимодействие между адресатом и адресантом, и в таком взаимодействии при межкультурной коммуникации важно учитывать не только вербальные и невербальные средства, но также возраст, профессию, пол, национально-географическую принадлежность собеседников. Особое значение имеют менталитет, национальный дух, национальный характер участников коммуникации. Менталитет связан преимущественно с логической, концептуальной, когнитивной деятельностью сознания, а национальный характер – с эмоционально-психологической сферой. Национальный характер – это сложившиеся эмоционально-психологические нормы поведения человека в обществе.

Личность вырастает на почве родной культуры. Взаимодействуя с другими культурами, личность может столкнуться с принятием или непринятием, даже осуждением его поведения со стороны других людей. Например, большинство европейцев, представителей славянской национальностей летом носят более открытую одежду. Однако в

местностях, где большая часть населения исповедует ислам, такое поведение чаще вызывает неприятие. В подобных случаях, когда не учитываются традиции и обычаи собеседников, коммуникация не состоится.

Итак, когда человек хочет войти в коммуникацию с представителями других национальностей с отличной от его родной культурой, он должен быть готов к тому, что его идентичность будет восприниматься по-другому. Такой исход коммуникации может быть даже при совпадении используемого языка, но в условиях разных культур. То есть культурные нормы, традиции и обычаи народа, с представителем которого мы хотим контактировать, играют важную роль в межкультурной коммуникации.

В настоящее время общество предъявляет требование к современному вузу подготовить выпускника как личность, обладающей не только высоким уровнем информированности и развитостью специализированных профессиональных умений, но и обладающей высоким уровнем духовно-нравственных характеристик, способной коммуницировать с представителями разных народов с присущими им культурными традициями.

В сфере высшего и среднего специального образования воспитание состоявшейся личности с крепким духовным стержнем является одной из главных педагогических целей, а задача преподавателей - обеспечение педагогической помощи и поддержки студентам /курсантам в этом процессе. Курсанты должны понимать, что отношения между представителями различных культур должны строиться на основе открытости и взаимоуважения, готовности отказаться от предубеждений относительно другой и родной культуры.

Подводя итог, мы еще раз акцентируем внимание на том, что в условиях глобализации современного мира и информатизации общества расширяется возможность общения между людьми и различными культурами. Межкультурная коммуникация играет важную роль в становлении личности будущих офицеров, которые по долгу службы будут сталкиваться с ситуациями, требующими обмена информацией с представителями разных народов и национальностей. При несформированности межкультурной компетентности личности диалог между людьми, между культурами оказывается невозможным. Это, в свою очередь, может привести к обострению глобальных проблем, межнациональным, межконфессиональным конфликтам. Одной из задач современного образования в такой ситуации становится создание условий для формирования межкультурной коммуникации, которая при определенных характеристиках построения способна не только стать средством повышения общей компетентности индивида, но и значимо влиять на процессы его роста и становления как личности.

Список литературы:

1. Доклад избранного Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном 24-й годовщине принятия Конституции Республики Узбекистан. 5 декабря 2016 года.
2. Богатикова, Л. И. Основы межкультурной коммуникации: тексты лекций для студентов [...]. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2009. – 280 с.
3. Чой Су Ен. Межкультурная коммуникация как фактор ценностного самоопределения студентов. Автореферат дисс. канд пед наук. – Хабаровск, 2003. – 24 с. <https://www.dissercat.com/content/mezhkulturnaya-kommunikatsiya-kak-faktor-tsennostnogo-samoopredeleniya-studentov>
4. Рейслер Л.А. Межкультурная компетенция, ее роль в формировании современной личности // Современная высшая школа: инновационный аспект, 2009, №2. – С. 75-81.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

<https://cyberleninka.ru/article/n/mezhkulturnaya-kompetentsiya-ee-rol-v-formirovanii-sovremennoy-lichnosti>

5. Афанасьева О.В. Саморазвитие личности в контексте реализации межкультурной компетенции //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2013.
6. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - М.: Просвещение, 1991. - 223 с.

ВРЕМЯ КАК ПРОБЛЕМА (АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

*Хайруллаева Фарида Айтниязовна
КГУТИ им. Ш. Есенова
Ақтау, Казахстан
научный руководитель -к.филол.н., доцент Абаева М.К.*

Abstract

Time is thought of as the most important axiological essence, as an axiological component of modern man's world picture, which is reflected in the literature of recent years. At the same time, the authors whose novels have been chosen for analysis are far from naively stating the shortage of time in which modern man is constantly living. Time is thought of as a much more serious (philosophical rather than socially mundane) problem that requires reflection and solution. In contemporary works, time appears as everyday, physical, historical, cosmic, ontological - and in each case its authenticity and durability is tested by the author. All the novels analysed in the report represent a kind of laboratory for testing time: time is subjected to pressure and deformations, its constant discontinuities and dramatic discrepancies between the present, the past and the future are ascertained.

Ю. Лотман, характеризуя само понятие «художественная литература», писал: «Литература никогда не представляет собой аморфно-однородной суммы текстов: она не только организация, но и самоорганизующийся механизм»[1]. Если и современную литературу мы можем представить в виде единого динамического целого, то какова же природа ее самоорганизации? Для того, чтобы ответить на этот вопрос, можно обратиться к синхронному срезу современной литературы. Это произведения крупной эпической формы, увидевшие свет в последние три года (2013–2016). Смысловую сферу каждого из них так или иначе формирует проблема времени. Можно утверждать, что время мыслится как важнейшая аксиологическая сущность, как ценностная составляющая картины мира современного человека, что и отражает литература последних лет. При этом авторы, чьи романы выбраны для анализа, далеки от наивной констатации дефицита времени, в котором постоянно пребывает современный человек. Время мыслится как значительно более серьезная (философская, а не социально-бытовая) проблема, требующая осмысления и решения. В современных произведениях время предстает как бытовое, физическое, историческое, космическое, онтологическое — и в каждом случае его подлинность и прочность проверяется автором. Все романы, анализируемые в докладе, являют собой своеобразную лабораторию по испытанию времени: время подвергается давлению и деформациям, констатируются его постоянные разрывы, драматические несоответствия между настоящим, прошлым и будущим. Нам не удалось отыскать ни одного произведения, в котором время

мыслилось бы как естественный переход прошлого в будущее через настоящее, где время трактовалось бы как «солидарность человеческих поколений» (А.Я. Гуревич), как нерушимая связь времен. Мало того, в современной литературе звучит мысль об отсутствии времени как физической константы мира и как высшей онтологической подлинности. Следуя идеям Анри Бергсона, высказанным более века назад, современные писатели зачастую отрицают время, раз уж его разрывы неустранимы, предлагая на его место поставить то, что ближе всего по смыслу к категории длительности, введенной в философию А. Бергсоном. Каким же образом современная литература ставит и решает проблему времени? Роман Ю. Полякова «Любовь в эпоху перемен» (2015) констатирует трагическую несоотнесенность двух временных пластов: начала 90-х с их романтическим энтузиазмом преобразования мира — и современности, середины второго десятилетия XXI века. Соотносясь как прошлое и настоящее с точки зрения исторической, они не соотносятся по принципу прошлого и настоящего с точки зрения онтологической. Ни одна из потенциалов, заявленных в «эпоху перемен», не реализовалась в настоящем, которое предстает вне связи с предшествовавшей эпохой. Главные герой романа Ю. Полякова, последний день жизни которого осмысливается писателем, оборачиваясь в прошлое, не находит ни в социальной, ни в личной жизни ничего из обещанного романтической эпохой перемен, что осмысливается им трагически — как гамлетовский распад связи времен. Современный реализм за исторической реальностью (историческое время, прошлое в его соотношении с настоящим) ищет онтологические корни времени, его вневременную сущность. Иначе говоря, обращаясь к истории, современный реалист пытается обнаружить не только и не столько конкретно-историческую проблематику давней или не столь уж и отдаленной эпохи, сколько ее «надвременной», онтологической, универсальный остаток, 17 несущий некие корневые сущности национальной жизни, в равной степени значимые и проявляющиеся на разных этапах исторического развития. Так, в романах А. Варламова «Мысленный волк» (2014) и Л. Улицкой «Лестница Якова» (2015) проявляются две тенденции, сколь близкие, столь же и отстоящие друг от друга: с одной стороны, это обращение к исторической реальности, верность документу, стремление свести вымысел к минимуму и полностью подчинить его исторической конкретике вплоть до внимания к самым ничтожным, казалось бы, деталям быта и истории; с другой стороны, за конкретностью исторической эпохи, выписанной в мельчайших деталях, выделить некие вечные, бытийные стороны национальной жизни. Так, А. Варламов стремится показать Серебряный век с его эстетизмом, красотой модерна и забвением неких корневых сторон национального бытия как ныне дряхлеющее состояние русской жизни и русского раскола. В романе появляется образ мысленного волка и философа Ницше, вошедших в трещины раскола, появившиеся тогда, и поныне разлагающие сознание русского человека. Таким образом, современный реализм, ставя под сомнение категорию исторического времени как длительности, как непрерывного перетекания прошлого в будущее через настоящее, уходит от конкретно-исторического к универсальному, выявляя в историческом прошлом многообразные «всегдашние», вневременные сущности национального бытия. Разумеется, в современной литературе границы между реалистической и модернистской картинами мира размыты. Вероятно, традиция интенсивного взаимодействия реализма и модернизма, унаследованная из XX столетия, продолжает активно работать и теперь. Примером тому может быть и «Мысленный волк» А. Варламова, и «Лестница Якова» Л. Улицкой — писателей, тяготеющих к реализму, но глубоко чувствующих и знающих те художественные открытия, которые сулит обращение к модернизму. В первую очередь, это проявляется в стремлении вскрыть универсальные, онтологические смыслы в конкретных событиях русской истории, в первую очередь, эпохи Серебряного века русской культуры. Но и собственно модернистская литература активно исследует феномен времени, и результаты, к

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

которым приходят художники, тяготеющие к модернистскому миропониманию, сходятся с теми, что получают реалисты: время как связь людей и человеческих поколений, ушедших и еще не родившихся, оказывается вне сферы художественного восприятия. Однако модернисты не просто констатируют отсутствие преемственности между прошлым и настоящим, как мы видели это в романе Ю. Полякова, но пытаются найти пути преодоления этих разрывов — часто за счет отказа от категории времени. В произведениях модернистской направленности создаются художественные миры, в которых время отсутствует. Строго говоря, происходит палатализация времени: 18 оно теряет свое важнейшее качество — необратимость, и превращается в пространство, по которому герои и авторы могут свободно передвигаться. Таковы художественные концепции романов Е. Водолазкина «Лавр» (2013), А. Кима «Радости рая» (2013) и отчасти В. Сорокина «Теллурия» (2014). Жанр «Лавра» Е. Водолазкин определяет как «неисторический роман», как бы подчеркивая то ли недостоверность исторических явлений и атмосферы средневековья, как русского, так западного и восточного (мастерски, насколько можно судить, воспроизведенную), то ли отсутствия истории как наполненного смыслами движения во времени. Исторические явления, когда бы они ни произошли, мыслятся как одновременные, иначе говоря, представление об историческом времени как о последовательной череде событий, связанных между собой причинно-следственными отношениями, уходит из романа. Конечно же, здесь сказан опыт филологической работы его автора: Водолазкин — специалист по жанру палеи. Палея предполагает совмещение событий, далеко отдаленных друг от друга в историческом времени, и принципиально игнорирует эту разновременность, интерпретируя их как одновременные, снимая и не замечая их дистанцированность в пространстве истории. По этому же пути идет и Е. Водолазкин, принципиально снимая представления о разновременности средневековья и нынешнего времени. Проявляется это и в стиле произведения, и в его образной системе. Часто в рамках одного абзаца соседствует стилизация под древнерусский язык с современным выражением той же мысли, даже подчас с жаргонными словечками. Кроме того, идея одновременности исторических событий, как бы далеко они ни были разведены во времени, получает иногда прямое выражение в событийном и образном рядах романа. Так, один из его героев, Амброджо, погибает от сабли янычара во время опасного и полного самых разных приключений паломничества ко Гробу Господню в Иерусалим. Ангел, пришедший принять его душу и вознести к горнему миру, поднявшись к небу, видит другого ангела, — того, что был установлен на Александрийский столп в ходе реставрации Дворцовой площади в Санкт-Петербурге в 2003 году. Принципиальная одновременность событий новейшей истории и средневековой становится очевидна с той точки зрения, которая открывается ангелу Амброджо — с точки зрения обитателей горнего мира, но она очевидна и автору романа, и его читателю. Того же взгляда на время придерживается и А. Ким в романе «Радости рая». Отсутствие времени о отсутствие смерти как завершения индивидуального человеческого существования становится законом художественного мира романа. Его герой предстает в постоянных перевоплощениях, свободно путешествуя по историческому времени от 19 каменного века (где становится добычей соседнего племени, предварительно оплодотворив их женщину), до сегодняшнего дня, где он предается любовным утехам с американским ученым, женщиной — океанологом (ограничимся лишь этими примерами). Весь роман представляет собой вязкую и не вполне мотивированную череду подобных перевоплощений, смысл которых состоит в утверждении иллюзорности времени, в первую очередь — его необратимости. Отсутствие исторического времени как категории художественного мира проявляется и в романе В. Сорокина «Теллурия». Писатель продолжает достраивать тот художественный мир, который впервые обрел свои очертания в более ранних его произведениях — в повести

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

«День опричника» и романе «Сахарный кремль». В них моделируется картина будущего — примерно середина 2020-х годов, в котором, с одной стороны, отреставрированы такие явления средневековья, как Опричнина, публичные физические наказания, воспроизводятся соответствующие атрибуты средневековой жизни (голова собаки, привязанная к седлу, помело опричника, юродивые на московской улице, кабак как единственная форма социализации и т.д.), которые, однако, соседствуют с новейшими автомобилями с водородным двигателем, а людям, живущим в блочных девятиэтажных домах советской постройки, приходится подниматься в свои квартиры пешком (лифты отключены из-за коммунальной разрухи), однако им прислуживают и помогают в быту роботы, в квартирах установлены новейшие коммуникационные системы, голограммные экраны вспыхивают посередине комнаты по мановению руки хозяина. Такое парадоксальное совмещение исторических и бытовых реалий разных эпох создает образ не конкретного времени, а некий вневременной срез национальной жизни, как он видится писателю. Не отличаясь историческим оптимизмом, Сорокин и сейчас показывает трагические явления национального бытия не как присущие конкретной исторической эпохе (абсолютная монархия, обросшая боярством, войско Малюты Скуратова времен Ивана Грозного), но как вневременные, универсальные константы русской жизни. Опричники, защищая государственные интересы (весьма специфически ими понимаемые) творят казни и сжигают дома попавших в опалу бояр, приезжая на место намеченного погрома на «Мерседесах», а песью голову привязывают не к седлу, а к радиаторной решетке. «Теллурия» представляет из себя разнообразные новеллы, которые продолжают развивать идеи художественного мира, заложенные в предшествующих романах. Отказываясь от идеи исторического времени, Сорокин создает художественный мир, совмещающий в себе приметы разных эпох и формируя некое «правремя» национальной жизни с его универсальными категориями, такими, как разделенность народа и власти, 20 тотальный дефицит, опричнина как политическая полиция, обслуживающая властные прихоти, безмолвие народа и т.д. Таким образом, при всем различии художественных принципов реалистов и модернистов можно обнаружить некую связь между ними на аксиологическом уровне. Проблема времени и поиски путей ее решения формирует один из важнейших аспектов проблематики современной литературы.

Список использованной литературы

1. Лотман Ю.М. О содержании и структуре понятия «художественная литература» // Лотман Ю.М. Избр. ст. в 3 т. Таллинн, 1992. Т. 1. С. 206.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

КОНЦЕПТ «ПАМЯТЬ» В РОМАНЕ Ч. Т. АЙТМАТОВА «И ДОЛЬШЕ ВЕКА ДЛИТСЯ ДЕНЬ»

Цой А.П., к.ф.н., доцент
НУУз им. Мирзо Улугбека
г. Ташкент, Республика Узбекистан

Abstract

This article discusses one of the urgent problems of modern humanitarians science – the problem of historical memory and mankurtism in the novel of Ch. T. Aitmatov «And the day lasts longer than a century».

Самобытному киргизскому писателю Ч. Т. Айтматову, занимающего особое место в мировой литературе, в 2023 году исполняется 95 лет со дня его рождения.

По данным ЮНЕСКО, Чингиз Торекулович Айтматов – один из самых читаемых писателей мира. Его произведения переведены на более чем 170 языков мира, изданы в 128 странах. Признание его таланта – международные премии Джавархарлара Неру и «Эртрурия», звание академика Всемирной академии наук и искусств и Европейской академии наук, искусств и литературы, почетное членство в Римском клубе и многое другое.

Безусловно, неподдельный интерес к его творчеству широкой читательской аудитории и исследователей разных гуманитарных направлений обусловлен философской глубиной его высоко нравственных произведений, и прежде всего обращением писателя к волновавшей его проблеме – проблеме исторической *памяти* и *манкуртизма*.

Обращаясь к *памяти* как ценности, выработанной человеческим опытом, Ч. Т. Айтматов глубоко исследует пласты народной культуры, представленных в мифах, сказках, легендах и преданиях, помогающих читателям осмыслить *память* на философском уровне, рассмотреть ее во взаимосвязи с такими понятиями, как *добро* и *зло*, *совесть* и *долг*, *жизнь* и *смерть*, *смысл жизни*. Именно в *атрофии памяти* видит Айтматов проявление в современном обществе *духа мещанства*, *потребительской психологии*. Писатель находит емкое слово для выражения понятия «беспамятство» – «манкурт», которое стало в один ряд с «бездуховностью». Проблеме *памяти* Ч. Айтматов посвятил один из своих первых романов – роман «И дольше века длится день» («Буранный полустанок»), опубликованный в 1980 году в журнале «Новый мир». В 1990 году в журнале «Знамя» вышла «повесть к роману» «Белое облако Чингисхана», впоследствии вошедшая в состав романа.

Следует отметить, что роман долгое время издавался под первым своим заглавием – «Буранный полустанок». Изначально задуманное автором второе заглавие – «И дольше века длится день» – роману было присвоено автором позже, в перестроечное время. Однако подчеркнем, что при всех их семантических и стилистических отличиях друг от друга, оба заглавия имеют и черты сходства с точки зрения структурной организации: в основе их построения использован прием смысловой *антитезы*.

Рассмотрим подробнее структуру первого заглавия, вызывающего ассоциативные ряды, обусловленные такими образцами классических произведений русской литературы, как «Капитанская дочка» А. С. Пушкина и «Буревестник» М. Горького. Так, первая часть – «буранный», несомненно, прежде всего связана с такими стереотипами сознания, как *вьюга*, *метель*, *буран*, *буря*, *мятеж* [2, с. 124] Кроме того, у слова *буран* появляются еще дополнительные контекстуальные значения – космически-технологические: *ракета*, «Буран», *космос*, *космодром*. Так, на антитезе естественно-исторического и чужеродно-чудовищно-технологического строится идейно-тематическое содержание произведения.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Технологический «буран» «стирает» кладбище Ана-Бейит – символ исторической памяти народа. Вторая часть заглавия – «буранный полустанок» – символизирует реальную, земную жизнь героев произведения, ставших друг для друга родными, чьи судьбы связаны войной, общими радостями и горестями, жизнью и смертью.

Концепт «Память», связанный с концептом «Время», реализуется и в структуре второго заглавия романа – «И дольше века длится день», в качестве которого вынесена строка из стихотворения Б. Пастернака «Единственные дни» (1959). В основе структуры этого заглавия – прием *оксюморона*, порождающий ассоциативный ряд «солнце, день», «длющийся» «дольше века», безусловно, дополняющийся главной метафорой романа – *манкуртом*, на помнящим своей родной матери.

Подчеркнем, что роман предваряют эпиграф из «Книги скорби» Григора Нарекаци (X в.), звучащий как завещание писателя нам, читателям: «И книга эта – вместо моего тела, И слово это – вместо души моей...» и вступительное слово – «От автора», в котором сам писатель подчеркивает значимость для себя главного героя романа – Едигея Жангельдина, Буранного Едигея, настоящего труженика: «Он один из тех, на которых, как говорится, земля держится. Он связан со своей эпохой, насколько я могу полагать, накрепчайшим образом, и в том его сущность – он сын своего времени. Именно поэтому важно отметить, что мы, обращаясь к проблемам, затронутым в романе, видим, воспринимаем и оцениваем их через судьбу Едигея – фронтовика, железнодорожного рабочего» [1, с. 303]. Именно через образ Буранного Едигея «пропущены» все важнейшие проблемы современного человечества.

Размышляя о ценности *человеческой памяти*, Айтматов подчеркивает: «Человек без памяти прошлого, поставленный перед необходимостью заново определить свое место в мире, человек, лишенный исторического опыта своего народа и других народов, оказывается вне исторической перспективы и способен жить только сегодняшним днем. Как и в прежних своих произведениях, и в этот раз я опираюсь на легенды и мифы, на предания как на опыт, предназначенный нам в наследство предыдущими поколениями. <...> Вот я и хочу, чтобы сарозекские метафоры романа напомнили еще раз трудящемуся человеку о его ответственности за судьбу нашей земли» [1, с. 304-305].

Сам непосредственно текст романа начинается с описания лисицы, следующей по железнодорожным путям. Так, с первых строк романа «вступает в действие» одна из ключевых айтматовских метафор – *железная дорога*, пересекающая и раздвигающая сары-озекские степи до ранее неведомых фантастических космодромов – символов присутствия и наступления другого мира.

Железная дорога, поезда, которые «шли с востока на запад и с запада на восток» – *сквозные образы*, соотносимые с «колесом времени», «стрелками часов на циферблате времени». Текст-повтор о поездах, идущих «с востока на запад и с запада на восток» по сары-озекским степям, звучит рефреном в тексте романа, повторяясь весьма символично 12 раз, вызывая целый ряд ассоциаций и с упомянутым выше пастернаковским текстом (... И полусонным стрелкам лень Ворочаться на циферблате, И дольше века длится день И не кончается объехать»), и с легендами и мифами сары-озекских степей о Найман-Ана и ее сыне-манкурте.

По поездам герои романа измеряют жизнь: «Разбуди Оспана. Не смотри, что начальник разъезда, неважно, перед смертью все равны. Скажи ему, что Казангап умер. *Сорок четыре года* проработал на одном месте. Оспан, может тогла еще и не родился, когда Казангап начинал здесь и никакую собаку ни за какие деньги не затащить было тогда сюда, на сарозеки. *Сколько поездов прошло тут на веку его – волос не хватит на голове...* Пусть он подумает. Так и скажи ему» [1, с. 311]. Именно с этих «стрелок Вечности» – поездов, что «шли с востока на запад и с запада на восток» – начинается развертывание концепта Память.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

И Буранный Едигей на фоне этих «поездов-стрелок», по которым измеряется Жизнь, воспринимается как их бессменный Часовой.

Ретроспекция о совместно прожитой трудовой жизни с Казангапом, предстающая перед нами в раздумьях-воспоминаниях Едигея по дороге на кладбище Ана-Бейит (Материнский упокой), на котором, согласно преданиям, похоронена Найман-Ана, убитая собственным беспамятным сыном-манкуртом по приказу своего господина-жуаньжуаня, глубоко символична. Писателя беспокоят те из его современников, которые, имея живую память, отказываются от духовных ценностей, передающихся из поколения в поколение (например, Сабитжан, сын умершего Казангапа). Долгий путь на кладбище становится для Едигея дорогой воспоминаний о прожитом и осмыслении прожитого. Потому-то и дольше века длится день...

Таким образом, роман Ч. Т. Айтматова «И дольше века длится день...» звучит для нас, его современников, как предостережение о том, что *историко-культурная амнезия* означает не что иное, как *самоисчезновение*.

Иначе говоря, Память – это то, что пребывает с человеком до последнего вздоха, оставаясь его единственным обретением, уходящим вместе с ним и недоступным для других, то, что является его правом и достоянием.

Список литературы:

1. Айтматов Ч.Т. Плаха: Романы. – Нукус: «Каракалпакстан», 1988.
2. Логунов А.П., Дмитриев В.Л. «И дольше века длится день» Чингиза Айтматова в memory studies // cyberleninka.ru/article/n/i-dolsl

К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ ИСЛАМА НА ТЮРКСКУЮ КУЛЬТУРУ

Шакаров А.
КазНАИ им.Т. Жүргенова
г. Алматы, Республика Казахстан
научный руководитель – к.филол.н., доцент Алдабергенова Г.Д

Abstract

Due to political and social changes in the country and the world, the topics of the decolonization of Kazakhstani society and the importance of returning to the “origins” are as relevant as ever. However, the problem of such discourse is the definition of the concept of “origins”. In this article, the borders of tengrianism and islam in what is now considered as turkic art are analyzed and discussed, precisely speaking the impact of islam and the Western Asian culture on the traditional literature, music and fine art of nomadic turkic peoples.

В настоящее время на повестке дня в силу политических и социальных изменений в стране и мире все чаще обсуждаются темы деколониальности казахстанского общества и важности возвращения к “истокам”. Однако проблематикой подобного дискурса является определение понятия “истоков”. В поисках ответа на этот вопрос выделяется несколько лагерей. Бесспорно, “истоками” казахской культуры является тенгрианство. Существует очень много традиций и верований, которые находятся на стыке тенгрианства и ислама. Например, традиция “жеті нан” (приготовление семи пшеничных лепешек), которая

зидется на вере в аруахов и включает тенгринаскую символику солнца. Воспроизводится данная традиция по пятницам, что является влиянием ислама.

В данной статье мы не ставим целью выявить и сохранить “истоки” наших традиций. Нам представляется интересным проанализировать и найти границы между тенгрианством и исламом в наших сегодняшних традициях, как результата смешения двух систем верования. Кроме того, хотелось бы проанализировать влияние ислама на тюркские традиции через призму искусства. Считаем важным отметить, что настоящая статья фокусируется на анализе культуры именно кочевых народов тюркской цивилизации (казахов, киргизов, башкир), так как специфика их стиля жизни, миропонимания вызывают у нас большой интерес. В нашей работе будет рассмотрена устная народная литература, так как она является важной в процессе передачи знаний и культуры у кочевых народов, музыка, которая играет огромную роль в духовном развитии тюрков, и изобразительное искусство, в основном фокусирующееся на орнаментах народов Центральной Азии.

Для выявления влияния Ислама на тюркскую литературу необходимо понять, что из себя представляла литература тюрков до ислама, так как ислам начал распространяться в Центральной Азии еще в 6-ом веке. В статье “Литература и Фольклор Древних Тюрков Центральной Азии” Аникеева Т. А. (2010) утверждает, что к письменной древнетюркской литературе относятся орхоно-енисейские рунические памятники, содержащие “призывы и обращения к правителям и народу,” функцией которых было возвеличивание кагана [1]. Однако, в первую очередь, тюркская литература - это устное народное творчество, особенно ярко выраженное у кочевых народов. К фольклору тюркских народов относятся сказки, колыбельные, песни, мифы и небылицы.

Мифология тюркского мира богата разнообразными образами и персонажами. Главными фигурами мифологии являются Тенгри (Бог неба) и Умай (Богиня огня, хранительница очага). В данной статье речь будет идти об образах мифологии, в основном женских, которые в современности предстают в более негативном ключе, таких как Жалмауыз Кемпир, Мыстан Кемпир, Албасты, Жезтырнак. В фундаментальном исследовании “Вечное Небо Казахов” (2013) известный ученый-этнограф Зира Наурызбаева пишет, что “для всех последующих религий характерно демонизировать предшествующую традицию [2].” Тюркское общество не было исключением, и таким образом многие персонажи мифологии, изначально представлявшие собой положительных героев, впоследствии стали “чудовищами” и “демонами”. Культуролог Абжет Б. (2020) развивает эту мысль дальше, приходя к выводу о том, что многие женские богини и образы, появившиеся во время матриархата, потеряли свое место в системе верования при приходе к патриархату [3]. В качестве яркого примера можно привести мифологический образ “Албасты.” В рамках УНТ казахского народа Албасты рассматривается мучительницей рожениц, забирающей у роженицы печень, сердце или легкие. Однако согласно Абжет Б., изначально Албасты являлась священным духом, оберегающим рожениц и детей от шайтанов [3]. Сегодня слово «албасты» превратилось в уничижительное оскорбление со значением «чудовище», «страшилище». Таким образом, через мифологические образы и процесс их трансформации с положительных в негативные можно проанализировать влияние ислама на данный аспект устного народного творчества.

В книге “Вечное Небо Казахов” (2013) Зира Наурызбаева, рассуждая о запрете на музыку в авраамических религиях, приходит к заключению, что одной из причин на запрет музыки является представленность ее “компонентом языческих культов [2].” Одним из подобных “языческих культов” является и тенгрианство, в которой музыка имела особенное место. Об этом, на наш взгляд, свидетельствует не только образ Коркута и огромное музыкальное тюркское достояние, но и дошедшие до нас выражения: “Күй - Тәңірдің күбірі”

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

- “Кюй - шепот Тенгри”, демонстрирующие веру в то, что мир создан из звука [2]. В исламе же принято считать, что музыка - это харам. По причине столь разного отношения к музыке интересно осветить то, как культуры взаимодействовали в этом аспекте.

Согласно Аязбекову С.А. (2020), распространение исламских музыкальных традиций было менее значительным на кочевых зонах тюркской цивилизации [4]. То есть на территориях кочевых народов, включая Казахстан, музыкальная традиция сравнительно не была сокращена под влиянием ислама. Аязбеков С.А. также утверждает, что это можно отследить через отсутствие музыкального жанра “макам,” которая является основой традиционной музыки у народов Западной Азии [4]. Этот же автор пишет о влиянии тюркских народов на музыкальную традицию Западной Азии: “... в VII- XI вв. ... музыку иранских и тюркских народов именовали персидским (восточным) или «аджамским» стилем [4].” Также очень интересно и то, что под влиянием тюркской интонационности появились новые региональные особенности музыкальной речитации Корана. Следовательно можно заметить, что в силу большой значимости музыки у тюркских народов и особенностей кочевого образа жизни, музыкальная традиция не только сохранилась без сильных влияний ислама, но и привела к изменениям музыкальных традиций Западной Азии.

Традиционное изобразительное искусство у тюркских кочевых народов в основном выражалось через орнаменты на одежде, посуде, и других предметах быта. В исламе существует запрет на изображение людей и животных, изображать можно лишь неодушевленные предметы. Однако по мнению Нечвалоды Е.Е. (2018), данные запреты не сокращали возможности орнаментов, но лишь дополняли смыслами уже существующие традиции изобразительного искусства башкир [5]. Цветочные орнаменты начали восприниматься дополнительно в качестве Райского Сада. С приходом ислама количество объектов, украшаемых орнаментами, увеличилось в силу их необходимости в быту мусульман. Орнаментизации подверглись намазлыки, скатерти, тюбетейки и т.д. (Нечвалоды Е.Е., 2018). У башкир появился единый декоративный элемент для молитвенных ковриков - арочная композиция, которая ассоциировалась с нишей мечети. Также появились свойственные мусульманской традиции мотивы, как изображение мечетей, кумгана, полумесяца. Позже, в начале 20-ого века встречаются полотенца с изображениями мечетей.

Другим влиянием Ислама на изобразительное искусство башкир можно назвать появление вышивки арабской графики. По словам Нечвалоды, “в Башкирском государственном художественном музее им. М. В. Нестерова хранится часть материи полотенца из красного ситца кон. XIX — нач. XX в., на которой « ... расположены вышитые строчки текста в арабской графике [5].” Как видим, ислам повлиял на обогащение смыслами добавлением объектов орнаментизации и новых символов в орнаменты тюркского изобразительного искусства.

В заключении хотелось бы отметить, что ислам значительно повлиял на тюркский фольклор, традиции и искусство, привел в ту форму, какими мы знаем их сегодня. Думается, что темой дальнейших исследований в этом русле может быть выявление “исконных” знаний, которые менялись с высокой частотностью в зависимости от спроса времени, изучение традиции с критической точки зрения и влияния разных культур на друг друга.

Литература:

1. Аникеева, Т. А. (2010). Литература и фольклор тюрков Центральной Азии. Новый исторический вестник, (26), 73-82.
2. Наурызбаева, З. (2018). Вечное Небо Казахов. Otuken.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

3. Абжет, Б. (2022). Особенности формирования мифических и религиозных представлений о персонаже «Албасты». *Turkology*, 109(1), 20–34. извлечено от <https://journals.ayu.edu.kz/index.php/turkology/article/view/650>
4. Аязбеков Скандарбек Абуевич (2020). Казахская музыкальная культура в контексте взаимодействия тюркской и арабо-исламской цивилизаций. *StudNet*, 3 (12), 340-346. doi: 10.24411/2658-4964-2020-10312
5. Нечвалода Е.Е. Влияние ислама на традиционное искусство башкир. *Ислам в современном мире*. 2018;14(3):235-246. <https://doi.org/10.22311/2074-1529-2018-14-3-235-246>

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ: ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНЫҢ БІЛІМ МАЗМҰНЫ

Шедеуханова Г.С
Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы
ғылыми жетекші – PhD., қауымдастырылған профессор Г.С. Каримова

Abstract

The article analyzes the educational content of the literature lesson in the updated educational program. Features and effective approaches to teaching the subject of literature are determined. An opinion is also expressed regarding the advantages of the updated educational program.

Жаңартылған білім беру жүйесінің ең негізгі мақсаты — білім алушылардың оқудағы жетістіктерін арттыру. Орта білім беру мазмұнын жаңартудың көптеген бөлшектері, соның ішінде мұғалімдердің біліктілігі мен креативтілігін арттыру осы мақсатқа тікелей бағытталған. Жаңа білім беру бағдарламасы турасында оң көзқарастар қалыптасып, білім деңгейі жоғары деңгейге көтерілуде. Қазіргі таңдағы білім беру бағдарламасына жаңа жаңалықтарды кірістіру күннен-күнге ең негізгі талапқа айналып, осы әдістерді жетілдіру қажеттілігі арта түсуде. Мұғалімнің шеберлігі қаншалықты жоғары болса да, мұғалім шәкіртінің қызығушылығын тудыра алмаса, берілген білім өз нәтижесін бермейді. Оқушының индивид болып қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады. Қазіргі заман талабына сай жеке тұлғаға білім беру – сауатты, сыни тұрғыда ойлай білетін, бәсекеге қабілетті, өз білімін болашағына дұрыс қолдана алатын саналы адам тәрбиелеу. Білім беруде тәртіп пен білім тығыз байланысты. Қазіргі мектептердің басты мақсаты – білімді де тәрбиелі, шығармашылық өрісі дамуына, сын тұрғысынан ойлай білетін шәкіртті тәрбиелеп шығаруға ыңғайлы жағдай жасау. Өз білімін жетілдіру нәтижесінде оқушы өзіне сыни тұрғыда ойлау, шығармашылық қабілетін арттыра білу, зерттеушілік дағдылары, ақпараттық-коммуникациялық технология дағдылары, топтық және жеке жұмыс істей білуі, тілдік дағдылары, қойылған міндеттер мен күрделілікке деген қызығушылық қалыптасады [1, 32 б.]. Мектеп бағдарламасына енген пәндерді оқушының жалпылама дамуына және тақырыпқа байланысты зерттеушілік жұмыс жүргізуіне, басқа пәндермен сабақтастыра отырып жұмыс жүргізу тақырыпты кең ауқымда қамту өзінің орасан зор пайдасын тигізеді. Жаңартылған білім беру мазмұны білім салалары бойынша анықталған күтілетін нәтижеге негізделеді. Алынған нәтижелер оқушы жетістігін, білімін бағалауға септігін тигізеді, әр оқушының

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

рухани дамуына жағдайын жасайды. Сонымен бірге ішкі уәжін арттырып отырады. Оқу сапасын арттырады. Соған орай, оқытуды бағалау үшін жаңа форматтағы критериалды бағалау жүйесі енгізілді. Ең маңыздысы – оқу үрдісі, сабақта мақсатқа жету үшін берілген критерий арқылы оқушы өзін-өзі бағалауды жүзеге асырып, өз білім деңгейін бақылап, әрі қарай қалай жұмыс жүргізу керек екенін ұғынады. Бұл жүйе арқылы оқушының өз-өзімен қалай жұмыс жүргізгені анық көрінеді. Оқушылардың оқу-танымдық біліктілігін қалыптастыру үшін бекітілген критерийлермен оқушы жауабын салыстырады.

«Қазақ тілі» және «Қазақ әдебиеті» пәндері бойынша жаңартылған оқу бағдарламалары да осы үдерістің құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл бағдарламалар оқушылардың оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалым дағдыларын дамытуға көмектеседі. Оқушылар әр жылы келесі сыныпқа ауысқан сайын ақпаратты бағамдау, дәлелдерді қабылдау және өз дәлелдерін ұсыну, тапсырмаға, аудитория мен мақсатқа сай келетін терең жазбаша материал өндіру үшін аталған дағдыларын қолдануда шеберлігі арта түспек. Олар қабылдаған білімдері мен дағдыларын әр түрлі орта жағдайында, ресми/іскерлік ортада бәсекеге қабілетті болуға, қарым-қатынас үдерісінде тиімді қолдануға мүмкіндік беретін білім алады. Сондықтан қазақ тілі мен әдебиеті арқылы оқушылар өз білімдерін қажетті жағдайларда қолдануды үйренеді, соның нәтижесінде олардың бәсекеге қабілеттілігі артып, өмірде туындайтын әртүрлі қиындықтарды еңсеру барысында қолдануға мүмкіндік алады [2, 51-52 б.].

«Қазақ тілі» және «Қазақ әдебиеті» пәндерін оқытуда жаңартылған оқу бағдарламасының өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл бағдарламаның негізге алатын ерекшеліктерінің бір қатары оқу бағдарламасының шиыршық қағидаты арқылы құрылуы, оқу мақсатының Блум таксономиясына негізделуі, пәнаралық байланыстардың болуы, оқулықтағы тақырыптар мен бөлімдердің реттілігі және белгілі бір тақырып аясындағы берілген тапсырмалардың тілдің төрт дағдысына негізделуі. Қазақ тілі және әдебиеті оқулықтарында тапсырмалар оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалым дағдылары арқылы берілген.

«Қазақ тілі» және «Қазақ әдебиеті» пәндерін жаңаша технологиямен оқыту – оқушылардың шығармашылық қызметін, сапалы білім ала білуін қалыптастыратын үдеріс. Қазақ тілінің төл дыбысының, сөзінің, сөз тіркесінің, сөйлемнің өзіндік болмысын танып-білу барысында ғана және сол үшін ғана емес, жүйе теориясының заңдылықтарын ғылымның барлық саласында қолдану жолдарын меңгеру қажет екенін түсіну керек. Бұл ретте мұғалімнің дұрыс қойған талаптары мен тапсырманы орындау алгоритмдерінің бірізді жүйесі оқушыны саналылықпен білім алуға дағдыландырады.

Мұғалімнің басшылығымен меңгерілген танымдық әрекетпен тоқтап қалмай, оларды қолдау мен тағы басқа жолдарды іздеу қажет болып табылады. Сондықтан бұл ұстаным қазақ тілін оқыту үдерісінде басшылыққа алынады.

«Қазақ тілі» және «Қазақ әдебиеті» пәндерін оқытуда талдау әдісін оқушыға дұрыс үйрету арқылы қазақ тіліндегі дыбыстарды, сөз құрамын, сөз тіркесін, сөйлем мүшелерін т.б. өз бетімен анықтай білу дағдылары қалыптастырылады. Тіл үйренуде байқалатын түрлі заңдылықтар мен құбылыстарға бақылау жасату барысында жеке талдау жасатудың мәні зор. Талдау әдісін орында, белгілі бір тәртіппен қолдана білу дағдылары қалыптасуы барысында, оқушылардың теориялық ойлау дағдыларын дамытады [3, 67 б.].

«Қазақ тілі» және «Қазақ әдебиеті» пәндерін сабақтарының қысқа мерзімді сабақ жоспарларын әзірлеуде оқытудың ресурстық жабдықталуы да үлкен орын алатыны белгілі. Бұл ретте компьютерді қолданудың да маңыздылығы айқын. Оқушының өз бетімен жұмыс істеуін ұйымдастыруда, білімін тексеруде, білімін бағалауда сабақтың компьютерлік жабдықталуы үлкен орын алады. Сондықтан қазақ тілін оқытуда бұл бағыт та мүмкіндігінше

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

қолданылғаны дұрыс. Оқу- танымдық қызметті белсендіруге, оқушының теориялық ойлау дәрежесін дамытуда техникалық құралдардың беретін көмегі мен мүмкіншіліктерін пайдалану бар да, оларға тым әуестеніп кетпей, орындылық пен қолдану тәртіптілігін сақтай білу бар. Сонымен, қазақ тілін оқытудың дидактикалық негіздерін талдай келе, мынадай қорытындыға келуге болады. Жалпы, тілді оқыту теориясы адамның тілді меңгеруінің жалпы немесе жекелеген заңдылықтарын білдіреді. Осы ретте қазақ тілін оқыту теориясы, дидактикалық негіздері қазақ тілін оқыта отырып, қазақша сөйлеу мен сауатты жазу әдістерінің, оқыту мазмұны мен мақсат-міндеттерінің, уәжінің оқыту заңдылықтары жүйесіне шоғырлануын бейнелейді.

Әдебиет пәнін оқыту барысында қолданатын әдіс-тәсілдер әдістемесінің мазмұны мұғалімнің басты мәселелердің бірі болып табылады. Берілген жоспардағы басты мақсат бір болғанымен әр мұғалім өз шеберлігіне қарай оған әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдана отырып қол жеткізеді. Өйткені сабаққа жоспарына сай әр сабақтың өзіне берілген тақырыбы, жету керек мақсаты бар және мұғалім соған орай көрнекіліктер мен сабаққа қажетті материалдарды дайындайды. Сабақтың ұтымды немесе сәтсіз шыққан тұстарын саралап, бағалау үшін, сабақ барысында зерттеушілік жұмыс жүргізіледі жасалады. Талдауда барша факторлар назардан тыс қалмайды. Талдау нәтижесінде сабақтың кемшіл тұстарын талқылап, келесі жолы кемшілікке жол бермейтіндей жұмыс жүргізіледі. Сөйтіп, әдебиет әдістемесінің басты міндеті: мұғалім жұмысының әдіс-тәсілдерін ұстанымдық жолмен негіздеп беру.

Оқытудың форматы өзгерді. Білім берудің мазмұны жаңарып, жаңашыл көзқарастар пайда болды. Осы өзгерістерге байланысты ұстаздар алдында үлкен жауапкершілік тұр. Осыған орай мұғалімдерге оқытуда қолданып жүрген әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыруына және технологияларды меңгеруіне жағдай жасап, оны әр сабақ сайын қолдану міндеті тұр.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы қазіргі заман талабына сай білім беру жүйесінің ең үлкен жеткен жетістігі деп айта алар едім. Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – білім мазмұнының жаңаруы, критериялды бағалау және оқытудың әдіс-тәсілдерін жаңарта отырып сабақ барысында қолдану, жаңа шығармашылық дүниелерді тиімді пайдалану керек екенін көрсетеді.

Қазақ тілі мен әдебиеті оқулықтарының жаңартылған бағдарламаға сай жасалуы мұғалім жұмысын жеңілдетуге өз септігін тигізді. Жаңа оқулықтардың өзіндік ерекшеліктері жетерлік. Мысалы, тапсырмалардың тілдік дағдыларға сай жасалуы, эссеге арнайы тапсырма берілуі, жаңа әдіс-тәсілдердің оқулықта берілуі, жағдаяттық тапсырмалар, проблемалық сұрақтар, кейбір оқулықтарда тіпті топтық, жұптық және жеке тапсырмалар қамтылған, жаңа ақпараттар, ізденімдік тапсырмалар, кері байланыс, деңгейлік тапсырмалар, АКТ-ны қолдану, жоғары сыныптарда ғылыми жұмыстар, таныстырылым жасау тапсырмалары арнайы берілген. Мұның барлығынан мен нені байқадым, оқушының білім алуына оқулық өте үлкен мүмкіндік береді. Жаңа бағдарламаға сай жасалған оқулықтардың артықшылығы өте көп. Солардың біршамасын жоғарыда санамалап бердім. Бұл жүйе болашақ ұрпақтың өзіндік жеке пікірі бар, бәсекеге қабілетті, сыни тұрғыда ойлай білетін тұлға болып қалыптасуына өз септігін тигізеді [4, 71 б.].

Міржақып Дулатов «Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды» дегендей, бүгінгі таңда жас ұрпақтың жаңаша ойлауына, олардың біртұтас дүниетанымын қалыптастыруға, әлемдік сапа деңгейін, білім негіздерін меңгеруіне мұғалімнің тапқырлығына, жылдамдығына, икемділігіне, көшбасшылық қабілеттеріне тікелей байланысты. Ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсынов: «Ұстаз үздіксіз ізденгенде ғана, шәкірт жанына нұр құя алады» – деп бекер айтпаса керек. Себебі, өзіміз не үйретсек, соның жемісін

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

көреміз, сол үшін береріміздің мәні мен маңызы зор болуға тиіс. Жаңартылған білім – болашақтың кепілі!

Әдебиеттер тізімі:

1. Жаңартылған білім беру стандарттары мен оқу бағдарламалары мазмұнында «Мәңгілік ел» жалпыұлттық идеясының жүзеге асырылуы Астана, 2016. – 124 б.
2. Негізгі және жалпы орта мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық Оқу-әдістемелік құрал. – Астана, 2017. – 98 б.
3. ҚР орта білім мазмұнын жаңарту еңбегінде қазақ тілінде оқытатын мектептердегі бастауыш сынып пәндері бойынша педагогика кадрларының біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. – 2016. – 142 б.
4. Жұмақәева Б.Д. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі, «Қыздар университеті» баспасы, 2015. – 242 б.

РАЗВИТИЕ ЧУВСТВА ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

*Ядгарова Г.И., ст. преподаватель,
Шакарова Ф.Д., ст.преподаватель
Межфакультетская кафедра русского языка
Национального университета Узбекистана им. Мирзо Улугбека
г.Ташкент, Узбекистан*

Abstract

In the pedagogical process, it is expedient to properly educate the mind. To this end, it is necessary to gradually acquaint students with the latest successes, news, discoveries in the field of science, technology and modern technologies. In order to develop the mind and worldview of young people, they are taught social natural knowledge. The conscious assimilation by students of the necessary knowledge develops their logical thinking, memory, attention, consciousness, ability and talent.

В условиях необходимости решения человечеством в XXI веке новых глобальных проблем (экологических, энергетических, социальных, борьбы с международным терроризмом и наркобизнесом и др.) именно высокий уровень образования рассматривается как основа свободного демократического общества и как фактор экономической и военной безопасности государства.

Следовательно, одной из магистральных линий в концепции политики повышения качества образования, философии качества в сфере образования является интеллектуальное воспитание обучающихся, развитие их когнитивно-творческих способностей как формы подготовки к вызовам XX века. В современном мире интеллектуальный потенциал любого государства – это основа технологического могущества и материального благосостояния. Во всех развитых странах интеллектуальный труд, знания и информация приносят колоссальный доход и поэтому ценятся выше всего. Вот почему современным обществом стоит ключевая задача – создать перспективную систему образования, способную подготовить обучающегося к жизни в новых условиях цивилизации, а именно умеющих думать и работать специалистов-аналитиков высокого класса, специалистов-генераторов новых идей во всех сферах деятельности, во всех отраслях хозяйства.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Сегодня профессионально значимые качества личности основываются не столько на критериях объема и полноты конкретного знания, сколько на способности самостоятельно пополнять их, ставить и решать профессиональные задачи. Самое существенное для человеческого интеллекта состоит в том, что он позволяет отражать закономерные связи и отношения предметов и явлений окружающего мира, перестраивания среды под себя.[7]

Известно, что в Узбекистане созданы все условия для получения всестороннего образования.

В настоящее время *капитал человека* или *человеческий фактор* играет важную роль в развитии страны. Молодёжь, вооружённая современными знаниями, смело вступает в жизнь, демонстрируя свою способность брать на себя всю ответственность в борьбе за процветание своей родины. Неоспорима роль молодёжи, особенно, студентов высших учебных заведений в духовно-культурном развитии Республики Узбекистан.

В педагогическом процессе является целесообразным правильное воспитание разума. С этой целью необходимо постепенно ознакомить студентов с последними успехами, новостями, открытиями в области науки, техники и современных технологий. В целях развития у молодежи разума и мировоззрения, им преподаются социальные естественные знания. Сознательное усвоение студентами необходимых знаний развивает у них логическое мышление, память, внимание, сознание, способность и талант.

При организации воспитания разума разрешаются следующие задачи:

- а) достижение усвоение личностью определенных научных знаний;
- б) развитие способностей сознательности и таланта;
- в) постепенное обогащение знаний и навыков развитие профессиональную подготовленность;
- г) проявление интересов к знанию;
- д) усиление активности к познанием;
- е) развитие научного мировоззрения на основе преподавание современных знаний.

Высшее образование как неотъемлемая часть образовательной системы является важным этапом в жизни каждой личности. Следовательно, целесообразная организация педагогического процесса подготовки будущих кадров предполагает не только освоения необходимых научных знаний, навыков и умений по специальности, но и развития чувства ответственности к самому процессу их приобретения.

Несомненно, что от уровня образованности студентов зависит экономический культурно – просветительский прогресс государства. В целях повышения качества обучения необходимо уделять особое внимание воспитанию духовно развитого человека, для которого такие понятия как совесть, чувство долга и ответственность всегда имеют первостепенную значимость. Развитие подобных качеств задача весьма непростая. С психологической точки зрения подобные качества проявляются, когда личность начинает осознавать себя, контролировать свои действия и отвечать за свои поступки.

Сотрудничество педагогов и родителей в духовном воспитании молодого поколения также способствует его духовному развитию и обогащению и всегда даёт положительные результаты. Немаловажное значение при этом приобретает информированность педагогов о психологическом состоянии своих подопечных.

В период студенчества довольно активно протекает процесс духовного роста: формируются такие качества характера, как самостоятельность, организаторские способности, стремление к цели, решительность, усердие и старательность, сообразительность, устойчивость, самооценка, ответственность и др. А также развиваются такие социально-духовные категории, как осознание цели, образа жизни, социальных и личных обязанностей, чувства любви, верности, справедливости.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Как показывают психологические исследования на данном этапе желания и стремления растут очень интенсивно, но в силу нехватки опыта, студент в большинстве случаев не может отличить реальность от романтики, путает правду с иллюзиями, мечту с желаниями, оптимизм с решительностью. Как известно, с ростом опыта индивид четко осознает свою позицию, видит цель жизни, намечает реальные планы и постепенно учится прогнозировать свою жизнь.

Как доказывает многолетняя практика, в формировании характера и, в частности, чувства ответственности у студентов, большую роль играют полученные ими в вузе знания и навыки. Высшее образование всегда способствовало воспитанию у студентов чувства ответственности к процессу приобретения знаний. Ибо в вузах всегда внушалось, что знание – это непобедимая сила, это залог развития и процветания любой страны. В настоящее время в целях повышения эффективности высшего образования и качества знаний у будущих специалистов проводится целенаправленная государственная политика коренных реформ и совершенствования в сфере образования. Повышение интереса к обучению, а значит к приобретению новых знаний, создание настоящей деловой и дружески творческой обстановки на занятиях, требует поиска и привлечения нестандартных методов обучения.

Как известно, интерес к знаниям, следовательно, и серьёзное отношение к ним прививается детям с малых лет. Процесс познания всегда сопровождается воспитанием самостоятельности, сознательности, что способствует развитию чувства ответственности у обучающихся. Оптимально организованный процесс обучения всегда способствует перерастанию *чувства ответственности до необходимости* у обучающихся. Такое обучение, наполняя творческим и интеллектуальным потенциалом каждого участника, неизбежно даёт ожидаемые результаты: студенты стараются поддерживать дружеские отношения между собой, становятся искренними, используют нетрадиционные способы обучения (интеллектуально-творческие игры, тесты, задания), поддерживают общий интерес и стремятся применять свои навыки и умения на практике. Именно поэтому «золотой» период студенчества отличается непреодолимым стремлением овладения секретов своей специальности и осуществлением давнишней заветной мечты. Творческое, нестандартное отношение к процессу познания, обучения, что достигается посредством привлечения нестандартных игр, заданий и головоломок, требующих поиска необычных, неожиданных решений, развивает творческое мышление, которое также способствует воспитанию чувства ответственности у студентов.

Важную роль в воспитании чувства ответственности у студентов играет также семья, где каждый из них проводит свое основное время. Родителям следует уделять особое внимание своим детям на данном этапе. Формирование ответственности в студентах требует от родителей большого терпения. Легче, если сами родители смогут стать примером. Направляя своего ребенка на правильный путь, родители могут ставить перед ним обоснованные требования, найти с ним общий язык и помочь в достижении цели. Так же домашняя атмосфера вокруг обучающегося должна помогать ему в этом (необходимо создать необходимые условия и удобства для учёбы: отдельную комнату, рабочий стол, книги и др.).

Постепенно, таким образом, с детства каждому человеку внушается мысль о том, что знание – это сила, это залог светлого будущего, это ответственность перед обществом. Как говорил Абдулла Авлоний “Знание руководящая сила, жизнь и спасение людей. Чтобы получить знания и стать просвещённым необходимо учиться у наставника”.

Знания являются богатством страны. Познание является важным фактором духовного и интеллектуального обогащения и совершенствования человека, формирования чувства национальной гордости. Благодаря знаниям человек сближается с той или иной наукой,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жүргенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

познает её законы, глубже осознает богатый опыт предков и осваивает новейшие технологии.

Познание и наука единственный путь к просвещению. Просвещение залог светлого будущего страны. В настоящее время в связи с возрастанием склонности к разрушениям во всём мире особо возрастает роль духовности и просвещения. История неоднократно доказывала, что именно идеи просвещения, а значит, созидания всегда помогали человечеству находить выход из всяких критических ситуаций, распространяющихся по всему миру. Просвещение воспитывает чувство патриотизма у молодёжи, что является высшей степенью проявления чувства ответственности и призывает общество к созиданию и повышению благосостояния людей.

Литература:

1. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. -Ташкент.: Ўқитувчи, 1992. -160 б.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. –М.:Наука, 1977.
3. Теория педагогики. II часть. Составители: Хасанбоев Ж.Ю., Усмонбоева М. –Ташкент. 2002.
4. Толковый словарь узбекского языка. Второй часть. –Ташкент.: “Национальная энциклопедия Узбекистан” Государственное научное издательство, 2006. -672 б.
5. Газиёв Э., Рухиева Х. Проблемы психологии высшей школы. -Ташкент. 2006.
6. Гайбуллаев Н., Ёдгоров Р., Маматкулова Р., Тошмуродова К. Педагогика. Текст лекции. – Ташкент. 2002
7. Андриянова В.И. Формирование интеллектуального, творческого и духовного потенциала личности обучающихся в современных условиях. Ташкент. 2009 г.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

АЛҒЫ СӨЗ / ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО

- Азамат Сатыбалдыұлы** 4
Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының ректоры
- Исакова Равшана Каримжановна** 5
Заведующий межфакультетской кафедрой русского языка НУУз имени Мирзо Улугбека
- Мейірбаев Бекжан Берікбайұлы** 6
ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің деканы

ПЛЕНАРЛЫ ОТЫРЫС / ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

- Актанова З. Темірбек Жүргенов – қазақ елінің ұлы тұлғасы** 7
Қазақстан-Неміс Университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Саярат Р. Роль Турмагамбета Изтлеуова в становлении личности Темирбека Жургенова** 10
Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан
- Мақажан М. Мәскеудегі қазақ өнері мен әдебиетінің бірінші онкүндігі тарихынан** 13
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Тулкинов Ф., Маликов А. Роль Т. Жургенова в формировании языкового сознания в Казахстане и Центральной Азии** 17
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, г. Ташкент, Узбекистан
- Жанаталап М. Т.Қ. Жүргенов – ана тілінің жанашыры** 19
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Әлімжан Ж. Қайраткердің қаламгерлік қажыры** 22
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Хасиетова Ж. Театр өнері – өткен мен болашақтың алтын діңгегі** 25
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

СЕКЦИЯ 1

«ТЕМІР НАРКОМ» АТАНҒАН Т.ЖҮРГЕНОВТІҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ: ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ, ҒАЛЫМ, ПУБЛИЦИСТ, АУДАРМАШЫ, ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ БІЛГІРІ, ДАРЫНДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫ

- Абишева Р.** Темірбек Жүргенов және Қазақстандағы білім, мәдениет пен өнердің ұлттық сананың кемелденуі 30
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Агзамова Ш.** Актуальность прогрессивных воззрений Темирбека Жургенова 34
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, г. Ташкент, Узбекистан
- Ахметова М.** Темирбек Жургенов – борец за новую культуру 36
Алматинский технологический университет, г.Алматы, Казахстан
- Бекетаева Д., Нұртай Л.** Темірбек Жүргеновтің қазақ халқының дамуына қосқан үлесі 38
Қазақстан-Неміс Университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Жақсыбекова Д.** Ұлттың тұлғасы – өнердің айнасы 41
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Жиенғалиева А.** Т.Жүргенов – ұлтын ұлы биіктерге көтерген тарихи тұлға 43
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Иманжан Ж.** Түркі әлемінің мақтанышы 47
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Кальжанова Г.** Социально-политические взгляды Т.К.Жургенова 49
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Карменова З.М.** "Нарком Жүргенов" спектакліндегі көркемдік тұтастық пен қойылуының маңыздылығы 52
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Максет А.** Өнер – өмір өрнегі 56
Алматы Менеджмент Университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Меңдалиева А.** Т.Жүргенов – ұлт руханиятының көшбасшысы 58
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ.,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақстан

- Мырзахмет А.** Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии 62
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Нормуродов М., Жуманов Д.** О деятельности Темирбека Жургенова 66
Университет общественной безопасности, г.Ташкент, Узбекистан
- Совет М.** Жүргенов – Орта Азия және қазақтың тарихи, мәдени құрылыс зерттеушісі 68
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Талипова А., Глеуханова А.** Темирбек Жүргенов – жаңа мәдениеттің іргесін қалаушы 69
Қазақстан-Неміс университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Төлеген Б.** Темирбек Қараұлы Жүргенов – оқымысты, аса дарын иесі 72
Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Төлен А.** Ұрпаққа із қалдырған дара тұлға 76
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Хожалепес Е.** Ұлы тұлға – ел жадында 79
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Шарипова Ш.** Железный нарком – гордость тюркского мира 81
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Шутенова А.** Темирбек Жургенов – основоположник казахской интеллигенции 85
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

СЕКЦИЯ 2

ҒЫЛЫМ МЕН ӨНЕР: ӨТКЕНДІ САҚТАЙ ОТЫРЫП, БОЛАШАҚТЫ ЖАСАЙМЫЗ

- Айдарбек А.** Ұлттық киімдерді насихаттау арқылы ұлттық бірегейлікті қалыптастыру мәселесі 90
Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Абылғазы А., Аманжол М.** История появления в русском языке заимствованных терминов пищевой промышленности 93
Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан
- Айтуар А.** Заманауи қазақ поэзиясындағы көркем сурет 100
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Акбарова Д.** Влияние и формирование этнокультурного учения в жизни подрастающего поколения 106
Узбекский государственный университет мировых языков, г. Ташкент, Узбекистан
- Алибаева А.** Современный «язык» религии в цифровых играх 110
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Аманбаева С.** Ұлттық әшекей бұйымдардың қолданыс философиясы 114
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Арап Б.** Проблемы духовных ценностей в современном казахстанском обществе. Зеленые технологии в дизайне интерьера 118
КазНИТУ им. К.И.Сатпаев, г. Алматы, Казахстан
- Аршабек А.** Заманауи киімдердегі этно-стиль 121
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Асемғазы А.** Алматы метрополитен бекеттеріндегі монументалды-сәндік кескіндеменің қоғамдық маңыздылығы мен композициялық ерекшеліктері 125
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Асылбеков Н.** XIX-XX ғасырдағы Қазақстандағы ағартушылық қызмет 130
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Ахатов А.** Становление личности в эстрадной культуре Казахстана 136
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Алматы, Казахстан

Ахмеджанова О. Изучение неологизмов в современных лингвистических исследованиях 142
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, г. Ташкент, Узбекистан

Ахмедова М., Калинина О. Язык и культура 146
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, г. Ташкент, Узбекистан

Ахмедова М., Хайитова З. Духовность – бесценное богатство 148
ТГПУ имени Низами, г. Ташкент, Узбекистан

Ахметова А. Аранжировка казахской традиционной музыки стилистическими средствами джаза в творчестве Артура Оренбургского 151
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

Ахылбекова К. Типология жанра реалити-шоу 157
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

Әбейдолла А. Жапонияның авторлық құқық заңын пайдалану жүйесінің біздің елге түрткі болатын факторлары 162
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Әлмисаева А. Особенности брендов в пищевой промышленности Республики Казахстан 167
Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Әлміш С. Қазақ телевизиясындағы операторлық өнердің қалыптасуы мен даму жолдары 171
Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан

Баймуратов Т. Воспитание духовной личности в условиях глобализации современного общества 175
Университет общественной безопасности, г. Ташкент, Узбекистан

Баймухамбетова М. Мектептерді жобалау барысындағы архитектуралық талдау арқылы сыныптардың ішкі ортасын бағалау алғышарттары 178
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Бакытжан М. Пословицы и поговорки как отражение духовной культуры (на материале русского, казахского и английского языков) 183
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г.

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Алматы, Қазақстан

- Бердикожаяева Г.** Мәтін: зерттелуі мен ұғымы 188
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Болатбекқызы Т.** Көп мағыналы сөздер: түсініктері мен сипаттамасы 191
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Болатова Д.** Нейронные сети в современном искусстве 195
Международный университет информационных технологий, г. Алматы, Казахстан
- Ғалымжан А.Ғ., Ауганбаева Г.С.** Қазақстанның монументалды кескіндемесіндегі ұлы даланың фольклорлық белгілері мен мотивтерінің авторлық ізденістері 198
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Далихан А.** Салт-дәстүр – сан ғасырлық мұра 205
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Дуйсенғали А.** Кесте өнерінің даму тарихы мен рухани құндылықтары 209
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Еманғалиева К.** Кино – өнер, техника, ғылым 212
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Есболова М.** Қазақстандағы мәдени туризм саласының дамуының алғышарттары және оны жетілдіру жолдары 216
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Есиркеп А.** Сахналық бейнені жасауда гримнің атқаратын ролі 223
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Жиенбай Қ.** Тұрақты туризм елдің әлеуметтік-экономикалық даму факторы ретінде 226
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Жумағалеева А.** Терме – незаслуженно потерянный жанр казахской народной музыки, прошедший сквозь время 230
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

- «Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.*
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»
- Исалиев А.** Проблемы эстетики хореографического искусства (на примере спортивного бального танца) 235
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Исапа С.** Оформление жилых интерьеров при помощи текстиля 238
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Каирова М.** Взаимовлияние науки и живописи 242
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Кан Л.** Художественно-стилистические особенности раскрытия литературного сюжета в книжных иллюстрациях Ассоль Сас 245
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Қалым Г.** Ақпараттық-танымдық суретті кітапшалардың негізінде «Есіл-Көкше» өңірінің тарихи-мәдени мұрасын насихаттау 253
Болашақ сарайындағы «Мәдени-танымдық туризм» үйірмесінің мүшесі, Көкшетау қ., Қазақстан
- Қапарова Э.** Оқушылардың тұлғалық қалыптасуындағы би-шешендер мұрасын оқытудың маңызы 257
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан
- Касьянова А.** К вопросу гендерного неравенства в мире изобразительного искусства 260
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Көпжүрсін Ә.** Бүгінгі суретші әйелдер шығармашылығындағы заманауи ізденістер 263
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Кудерина А.** Жаһандық мәдениет пен дәстүршіл мәдениеттің сабақтастығы ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан 270
- Қалымбетова Ж.** Экологиялық дизайнның әлеуметтік-мәдени негіздері 274
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Қуандық Н.** Түрік тілін шетел тілі ретінде оқытуда цифрлық материалдарды қолданудың маңызы 278
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Мағзумов М. Ағаш ұқсату өнерінің қалыптасу кезеңдері мен таралуы және мәдени генезисі 283

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Макижанова А. О науке и архитектуре 291

Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Муканов Ж. Музыкалық аспапта орындаушылардың қабілеттілігі және оның түрлері 295

Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Намазакова А. Фракталы и их влияние на культуру дизайна 299

Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Нарымбаев Қ. Қазіргі кезеңдегі күнделікті мәдениеттің өзектілігі 301

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Наханова Б., Даулетова А. Ашаршылық және индустрияландыру саясаты кезеңіндегі ұлттық киімнің көркемдік-эстетикалық шешімінің және дәстүрлік жалғастығының әлсіреуі 304

Қазақ ұлттық өнер университеті, Астана қ., Қазақстан

Нурбеков Д. Знаковая система в киноиндустрии 310

Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

Нурмухамбетова А. Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі фразеологизмдер семантикасы 315

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Нұржанбай А. Ұлттық мәдениет: ат спорты мен ұлттық код. Түркітілдес халықтарының мәдениеті 319

Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Omar S. Asian Cinema In The Context Of Modern World Culture: History, Trends, And Impact On Society 323

Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

Оралқұл Ә. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың рухани құндылықтарын қалыптастырудағы әлеуметтік желілердің әсері 328

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Ордина А. Тұлғаны тәрбиелеу бағытында әскери патриоттық жұмыстардың маңыздылығы мен жекелеген әдістері 334

Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ.,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақстан

Өмір М. Влияние кинематографа на жизнедеятельность человека 337
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

Pazylakyn T Suleimenova A. Artistic Qualities In The Creative Activity Of The Pop Vocalist 341
T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Republic of Kazakhstan

Проценко М. Монументальное искусство Караганды как аттрактивный экскурсионный ресурс 344
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Казахстан

Раупова М. In Particular Of Words Which Cause Translation Transformations 348
Узбекский Государственный Университет Мировых языков, г. Ташкент, Узбекистан

Рахимова Ф. Формирование творческой работы обучающихся в тенденции процесса развития изобразительной деятельности 350
ТГТУ, г. Ташкент, Узбекистан

Сағын А. Жаһандық әлемдегі мәдениеттер мен өркениеттер арасындағы диалог 355
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Сариева П. Cultural heritage as a source of inspiration for modern fashion designers 359
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Sarsembayeva D. Interaction Of Science And Art.Petroglyphs - a Look Into The Past And Present 362
International House Sydney City, Sydney, Australia

Сарбай Н. Влияние кинематографа на психологию людей 367
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

Серікбосынов Н. О некоторых особенностях операторской работы в фильмах Дэвида Финчера 369
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

Серік М. Қазақ киносындағы идеологиялық ізденіс 372
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Сәрсембаева Қ. Дизайн мамандығының өзіндік жұмысындағы құзыреттілік тәсілі 375
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ.,

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Қазақстан

- Тайғұлы А.** Документальное кино. Особенности, тенденции и развитие отечественной документалистики 379
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Таймас Ш.** Анализ романа Ф.М.Достоевского «Идиот» 385
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан
- Таңнұр М.** Жырау этимологиясы және жетісу аймақтық жыр айту ерекшеліктері 387
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Төреханова Н.С.** Особенности языковых средств современной прессы 391
КГУТИ им. Ш. Есенова, Актау, Казахстан
- Тиыштықов Т.** Ахмет Байтұрсынұлының педагогикалық көзқарастары 396
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Тлеуғабыл Ж.** Бейнелеу өнерін дәріптеу мақсатындағы «Алмалайн» тобының пленэрлік жобалары 399
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Төлеп Д.** Отражение феминизма в картинах современных казахстанских художников 403
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
- Турабаева М.** Мәңгілік Ел 409
Темирбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
- Turdieva M.** Phraseological Units Reflecting Moral Cultural Concepts 413
Uzbek State World Languages University, Tashkent, Uzbekistan
- Умарова Ф.** Роль межкультурной коммуникации в становлении личности 419
Университет общественной безопасности, г. Ташкент, Узбекистан
- Хайруллаева Ф.** Время как проблема (аксиологический аспект) 422
КГУТИ им. Ш. Есенова, Актау, Казахстан
- Цой А.** Концепт «память» в романе Ч.Т. Айтматова «И дольше века длится день» 426
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, г. Ташкент, Узбекистан

«Қазақстан мен Орта Азиядағы білім, ғылым және мәдениеттің дамуындағы Т.Жүргеновтің ролі» атты IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары.
«Роль Т. Жургенова в развитии образования, науки и культуры Казахстана и Центральной Азии»: Материалы IV Международной научно-теоретической конференции молодых ученых и студентов. Materials of IV International Scientific and Theoretical Conference of Young Scientists and Students «The role of T. Zhurgenov in the development of education, science and culture of Kazakhstan and Central Asia»

Шакаров А. К вопросу о влиянии ислама на тюркскую культуру 428
Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова, г. Алматы, Казахстан

Шедеуханова Г. Жаңартылған білім беру бағдарламасы: әдебиет сабағының білім мазмұны 431
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

Ядгарова Г., Шакарова Ф. Развитие чувства ответственности у студентов в процессе обучения 434
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, г. Ташкент, Узбекистан